UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I" CLUJ—SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

PUBLICAT

DE

IOAN LUPAŞ
DIRECTORUL INSTITUTULUI

IX
1943—1944

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ", SIBIU
1 9 4 4

UNIVERSITATEA „REGELE FERDINAND I“ CLUJ - SIBIU

ANUARUL
INSTITUTULUI DE ISTORIE NAŢIONALĂ

PUBLICAT

DE

IOAN LUPAŞ

DIRECTORUL INSTITUTULUI

IX

1943—1944

TIPOGRAFIA „CARTEA ROMÂNEASCĂ DIN CLUJ“, SIBIU

1 9 4 4

Speranța de a izbuti membrii Institutului de Istorie Națională din Cluj *să-și intensifice, în cursul refugiului sibian, activitatea științifică până la măsura ritmului anterior zilei de 30 August 1940, s'a putut apropia de realizare în anul 1943.*

Indată ce s'a publicat în Monitorul Oficial (Nr. 61 din 12 Martie 1942) textul decretului-lege, privitor la înființarea și organizarea Institutului de Istorie Națională din București, *Direcțiunea Institutului nostru s'a adresat* pe cale ierarhică *factorilor în drept, arătând condițiunile dificile pentru desfășurarea muncii în cadrele acestui Institut, în primii doi ani de refugiu sibian, și stăruind să fie împărtășit de aceeași solicitudine care, prin dispozițiunile menționatului decret-lege, fusese acordată Institutului similar din București.*

In acest scop a înaintat Direcțiunea următorul proiect de articol unic:

„Dispozițiunile decretului-lege Nr. 192 din 11 Martie 1942 (publicat în Monitorul Oficial Nr. 61 din 12 Martie 1942) cu privire la noul Institut de Istorie Națională, înființat pe lângă Universitatea din București, se extind și asupra Institutului de Istorie Națională fondat de Regele Ferdinand I la 1 Februarie 1920, cu prilejul inaugurării festive a Universității din Cluj".

Proiectul acesta, însușit din partea Decanatului Facultății de Filosofie și Litere a Universității din Cluj-Sibiu, a fost înaintat Rectorului cu propunerea de a-l transmite locului în drept, ca astfel „să se asimileze întru totul, din punct de vedere legal, situația Institutului nostru cu cel dela București", *(Nr. 135 din 1942).*

Rectoratul, prin adresa cu Nr. 1175 din 24 Martie 1942, a transmis cererea împreună cu proiectul de articol unic, Minis-

terului Culturii Naționale, care aflând-o deplin justificată, *nu a întârziat să facă la Ministerul Finanțelor cuvenita intervențiune; a întâmpinat însă împotrivire din partea titularului de atunci al acestui Minister sub cuvânt că intervențiunea ar fi fost tardivă, lucrările pentru întocmirea bugetului pe anul 1942—1943 fiind încheiate. Intervențiunea repetată din partea Ministerului Culturii, către sfârșitul anului 1942, găsind cuvenita înțelegere la noul Ministru al Finanțelor (d. Alexandru Neagu), a fost încununată de rezultat. Astfel a putut să apară în Monitorul Oficial dela 15 Februarie 1943 decretul lege în forma elaborată de Contenciosul Ministerului Culturii Naționale. Prin textul lui* Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu *obținea personalitatea morală de drept public, fiind așezat alături de Institutul similar din București sub autoritatea directă a Ministerului Culturii Naționale și împărtășit de o subvențiune bugetară, menită să-i înlesnească publicarea studiilor și cercetărilor de istorie națională, cu specială privire la trecutul Transilvaniei și la necesitatea de încadrare a acestui trecut în istoria generală a Românilor.*

Decretul lege a servit ca bază la pregătirea Regulamentului publicat în Mon. Of. Nr. 281 din 1 Decemvrie 1943, pe care se întemeiază actuala organizare a Institutului de Istorie Națională din Cluj-Sibiu cu trei secțiuni, cu personalul științific și administrativ de neapărată trebuință.

Oricine își va lua osteneala să cerceteze și judece, cu simț de dreptate, rezultatele activității desfășurate în cadrele Institutului nosru în anul 1943, comparându-le cu cele din anii precedenți, își va putea da seama de importanța menționatului decret-lege și de efectele lui salutare în domeniul științei istorice românești, cu toate că dificultățile întâmpinate de Institutul de Istorie Națională din Cluj-Sibiu, în cursul anului din urmă, nu s'au împuținat ci au sporit în chip cu totul neașteptat.

Nu vom stărui însă asupra tuturor, limitându-ne să amintim doar pe cele inerente situațiunii de „refugiați" și „dispersați"; lipsa unui local corespunzător pentru așezarea în bună ordine a bibliotecii și a materialului științific-didactic, precum și

risipirea acestui material de o parte în localul sibian din Strada Universității Nr. 20, pentru a cărui amenajare s'a cheltuit suma de 1.160.993 Lei din subvențiunea acordată Institutului din bugetul anului 1943—44, de alta în numeroase lăzi și dulapuri cari din cauza războiului aerian au trebuit evacuate și adăpostite în două încăperi ale „Reuniunii Economilor" din Săliște.

Incheiem aceste lămuriri cu speranța că nu va mai trece mult timp, până i se va da Institutului nostru putința de a sălășlui din nou în imobilul său clujan, pe care în împrejurări așa de critice a fost nevoit să-l părăsească în Septemvrie 1940.

Săliște, 25 Iulie 1944.

I. LUPAȘ

CUPRINSUL

STUDII

MISCELLANEA

DĂRI DE SEAMĂ

Cărţi

INTRODUCERE

Prezenta lucrare, intitulată *„Chestiunea română în Italia în timpul Memorandului“*, înfățișează o lature a frământărilor din viața politică a Românilor dintre Carpați și Tisa, în vremea unuia din cele mai culminante momente: *Procesul Memorandului*, luminând răsunetul ce l-a avut în Italia această sbuciumată viață românească din timpul violentelor lupte politice de după dualism. Procesul acesta, unic în viața politică a popoarelor din timpurile moderne, s'a terminat — nu la Cluj, în fața judecătorilor maghiari care au condamnat — ci în fața întregei lumi civilizate, care a dat câștig de cauză națiunei române, în procesul ei istoric cu supremația maghiară.

Executarea hotărîrilor opiniei publice europene, privitoare la drepturile națiunii române pe pământul Transilvaniei, s'a făcut apoi cu sângele vărsat pe câmpiile de luptă. Orice s'ar mai încerca pentru slăbirea acestor două esențiale momente ale procesului dintre Români și Unguri, nu mai poate să anuleze, nici măcar în parte, drepturi consfințite prin glasul pământului și al sângelui.

Materialul privitor la atitudinea opiniei publice din Italia față de persecuțiile maghiare din timpul Memorandului a fost strâns din presa vremii, din broșuri și din puținul material inedit ce a putut fi găsit în arhive. Cum materialul documentar diplomatic din acea vreme n'a fost dat încă publicității, iar accesul în arhivele Ministerelor nu este încă îngăduit, am căutat să aflu dacă există ceva în arhivele *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor*. Ca diriguitoare a acțiunii propagandiste în

străinătate pentru dreptatea cauzei româneşti, desigur că trebuia să aibă material important privitor la legăturile cu Italia. Adresându-mă d-lui prof. *Ştefan Pop*, vice-preşedinte al Ligii, D-Sa a avut bunăvoinţa de a-mi preciza că: *„Arhiva Ligii Culturale a fost ridicată în timpul ocupaţiei din 1916—1918 şi până acum nu i s'a dat de urmă, cu toate investigaţiile ulterioare.. In actele ce s'au adus mai târziu dela Viena, unde probabil trebuia să fie şi corespondenţa Ligii, nu s'a aflat nimic..."*.

Această pierdere ireparabilă pentru reconstituirea acţiunii de propagandă desfăşurată de Ligă peste graniţele vechiului Regat, face preţios ori ce document ce-l putem obţine pe cale particulară, în legătură cu această activitate, sau cu raporturile conducătorilor Ligii, cu personalităţile politice, ori cu făuritorii de opinie publică din străinătate.

Intre publiciştii străini cari au urmărit cu toată atenţia chestiunea română din Transilvania şi Ungaria în ultimul deceniu al veacului trecut, locul de frunte îl ocupă Italianul *Roberto Fava* din Parma. Am crezut deci necsar a publica în anexe puţinul ce l-am putut găsi din corespondenţa acestui distins publicist, atât la Academia Română, cât şi la dl. Dr. Elie Dăianu, fost redactor la „Tribuna" din Sibiu în vremea Memorandului, căruia îi mulţumesc şi pe această cale.

Ca încheiere, să-mi fie îngăduit a însemna aici că apariţia acestei lucrări se datoreşte profesorului meu, d-lui Dr. Ioan Lupaş, Directorul Institului de Istorie Naţională, care a decis publicarea ei în Anuarul şi Biblioteca Institutului. D-Sale precum şi d-lui prof. C. Marinescu, le exprim recunoştinţă pentru îndrumările date la redactarea acestei lucrări.

Sibiu, 25 Martie 1941.

D. B.

Partea I.

PROCESUL MEMORANDULUI ŞI OPINIA PUBLICĂ ITALIANĂ

1. TRADIŢIA SPIRITULUI DE ÎMPOTRIVIRE LA ROMANII DIN TRANSILVANIA PANĂ LA 1894.

Revoluţiile româneşti din Transilvania îşi au — la început — origină de natură socială şi anume: lupta pentru o soartă mai bună a poporului de ţărani români, căzuţi în iobăgie, după ocuparea de către Unguri a Voevodatelor de dincoace de munţi. Două sunt aceste revoluţii care au un caracter strict social şi anume revoluţia din 1437 şi cea din 1514. La amândouă vom găsi — alături de Români — şi pe ţăranii unguri conlocuitori, căzuţi în robie şi ei. Prima revoluţie, cunoscută sub numele de *Revolta dela Bobâlna* — (1437—1438), după colina Bobâlna din judeţul Someş, aproape de com. Olpret, s'a produs din cauza dijmelor, rămase nestrânse timp de trei ani şi pe care Episcopul catolic *Gheorghe Lepeş* dăduse ordin să le strângă deodată într'o monedă de argint nou introdusă şi mult ridicată ca valoare faţă de cea veche. Această sarcină nouă se adăuga la cele vechi pe cari ţăranii le aveau faţă de nobili, între cari şi desfiinţarea dreptului de a se muta de pe o moşie pe alta. Nobilii conduşi de vice-voevodul Transilvaniei *Lorand Lepeş,* fratele episcopului, atacau cu cavaleria lor şi a Săcuilor pe ţăranii adunaţi şi întăriţi cu tranşeie pe colină, fără să fi avut însă vreun succes, fiind respinşi în cele din urmă şi siliţi a ceda. Se ajunge apoi la o înţeegere prin care situaţia iobagilor se mai îmbunătăţi. Astfel, Episcopul Gheorghe Lepeş se

învoia să primească moneda veche, nobilii renunţau la *nona* (1 9 din produsele iobagilor)se puteau muta de pe o moşie pe alta, iar averea rămasă la moartea iobagului să nu rămână nobilului ci să o moştenească văduva şi copiii. Este deosebit de interesantă această înţelegere care a fost redactată la Mânăstirea din Cluj-Mănăştur şi prin care, în fiecare an, delegaţi de pe domeniile nobililor trebuiau să se adune — în ziua Inălţării Domnului, sus pe Bobâlna, spre a se consfătui şi a controla dacă nobilii îşi ţin obligaţiile faţă de iobagi. Această „pace" se făcu la 6 Iulie 1437, pentru a fi călcată apoi la 15 Septemvrie, acelaş an, când s'a încheiat înţelegerea dela Căpâlna între Nobili, Săcui şi Saşi, înţelegere cunoscută sub numele de *„Unio trium nationum"*, cu scop de a-şi apăra interesele şi privilegiilor contra Românilor: „prea ticăloşilor ţărani" [1]. Urmarea acestei călcări de cuvânt a fost că răscoala s'a aprins din nou şi a continuat până în Februarie 1438, cuprinzând judeţele Someş, Cluj, Turda şi Alba. Era condusă de *Mihai şi Gal Valahul* şi de un *Antonius Magnus*, din Buda Românească, dar fu înăbuşită, iar conducătorii în cele din urmă prinşi şi ucişi [2].

A doua revoluţie făcută de ţărănimea ardeleană, a fost cea din 1514. Indreptată tot contra nobilimii asupritoare, conducerea acestei revoluţii n'o mai au Românii ci Săcuii în frunte cu *Gheorghe Dozsa* zis *Săcuiul*. De data aceasta cauza consta in oprirea ţărănimii de a se înrola în Cruciada ce se pregătea contra Turcilor după îndemnul Papei Leon al X-a. Nobilimea, văzându-şi moşiile depopulate de iobagi, care se îndreptau în număr mare spre taberile de concentrare din Ungaria, îi opri. Conducătorul acestei cruciade, formată în majoritate de ţărani unguri şi români lăsă atunci pe Turci, îndreptându-se asupra nobililor. Această răscoală atinse Clujul şi marginile Transilvaniei, în special Timişoara, Aradul şi Bihorul.

---

[1] N. Iorga: *Istoria Românilor din Ardeal* — I — Bucureşti, 1915, pag. 106.

[2] Dr. Ioan Lupaş: *Răscoala ţăranilor transilvani 1437—38*, în „Studii, conferinţe şi comunicări istorice", vol. II. — Cluj, 1940, pag. 67—79.

Nobilii, ajutaţi de Ion Zàpolya, voevodul Transilvaniei, înăbuşiră răscoala şi căpeteniile în frunte cu Gheorghe Dozsa au fost arse pe rug, iar *Popa Laurenţiu*, care condusese răscoala în Nord, fu tras în ţeapă lângă Cluj. O nouă dispoziţie veni să lege şi mai strâns de pământ pe iobagii unguri şi români şi anume *Tripartitul* lui Verböczi.

După aproape două sute de ani de iobăgie, în care timp poporul de ţărani români fu lăsat în întuneric şi sărăcie, o nouă pacoste se abătu asupra lui. De astă dată se făcu încercarea de a fi expropriat de singurul bun ce-i mai rămăsese din strămoşi şi anume *credinţa.* Se făcură răscoale religioase ca cea condusă de călugărul Sofronie spre a se apăra sufletul poporului de înstrăinare, pentru ca la un sfert de veac (1784) să se ivească o nouă încercare spre o soartă mai bună[1]. In acest an izbucni *Revoluţia lui Horia,* revoluţie care — prin conştiinţa de drepturile celei mai vechi naţiuni din Transilvania, — depăşeşte pe cele de până atunci şi poate fi socotită ca începutul *răscoalelor naţionale* ale Românilor din Transilvania. Această răscoală era însoţită şi de o tendinţă religioasă, ca urmare firească a reacţiunei de după 1700, căci cei care exploatau pe Români — nobilii unguri — erau străini de ţăranii români atât ca neam, cât şi ca credinţă[2].

Cunoscuta răscoală din 1784 a ţăranilor români ardeleni are conducători pe *Horia, Cloşca* şi *Crişan,* ţărani din Munţii Apuseni, regiune în care locueşte o parte din cel mai curat, mai resistent, dar şi mai sărac element românesc.

Cauza acestei răscoale, afară de *„ura nativă"* este cea de ordin general *iobăgia* şi una de ordin militar administrativ, anume că ofţeri ai armatei austriace din Transilvania îndemnau poporul să se înscrie la oaste spre a scăpa de asupririle nemeşilor unguri. Un curent puternic îşi făcu loc în toată lumea asuprită a iobagilor români, iar unii din ei începură să

---

[1] I. Lupaş: *Istoria Românilor.* Ed. XII. Bucureşti, 1937, pag. 220—226.
[2] I. Lupaş: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la 1784.* Cluj, 1934, pag. 58.

amenințe pe nobilii unguri că vor trebui scoși domnii și Ungurii din Țară, deoarece „țara este a noastră, a voastră e Țara Ungurească și în scurtă vreme vă și scoatem noi de aici". Nobilii, înspăimântați, intervenirâ la guvernatorul Transilvaniei, baronul Samuil Brukenthal, acesta dădu ordin să se oprească înscrierile în oaste a țăranilor români și urmarea fu răscoala care a ținut din 31 Oct. până la 14 Dec. 1784, sfârșindu-se cu înăbușirea ei de către trupele împărătești și cu uciderea pe roată la Alba Iulia, a căpeteniilor Horia și Cloșca (28 Februarie 1785). Din ordinul împăratului Iosif II, s'a ajuns — în urma răscoalei — la o îmbunătățire neînsemnată a soartei iobagilor și la o sporire a școlilor pentru popor. Dar cu aceasta nu s'a schimbat nimic din traiul greu al țăranului român. Amintirea lui Horia și a tovarășilor săi a rămas ca important rezultat sufletesc al Revoluției și trăește până azi, ca a unora care s'au sacrificat în luptă aprigă pentru dreptatea poporului, fără s'o fi putut dobândi[1]).

După revoluțiile țărănești, urmară revoluțiile în care alături de țărani, participă în număr mare și pătura intelectuală românească. Explicația că în primele revoluții nu întâlnim aproape deloc această pătură se află în faptul că Românii ardeleni, în primele veacuri după cucerirea ungurească, și-au pierdut pe conducători — cnezi și voevozi — care, spre a-și păstra privilegiile, s'au maghiarizat, trecând la catolicism. Treptat și cu mari greutăți au reușit Românii din Transilvania, spre sfârșitul sec. XVIII și la începutul veacului următor să-și împlinească această lipsă.

O primă manifestare revoluționară a intelectualilor Români ardeleni o întâlnim la sfârșitul sec. al XVIII, puțin după revoluția lui Horia, în mișcarea de ordin constituțional-politic dela 1790—1792. Această manifestare e cunoscută în istorie sub numele de *Supplex libellus Valachorum*[2]).

---

[1]) I. Lupaș: *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784*, pag. 66—67 și 187.

[2]) Dr. E. Dăianu: *Suplex libellus Valachorum 1791.* Text și traducere, Sibiu, 1901.

In fruntea acestei mişcări au păşit episcopii celor două biserici româneşti: *Gherasim Adamovici* din Sibiu şi *Ioan Bob* din Blaj, iar cărturarii români cari au alcătuit memoriul acesta către Impăratul Leopold II. al Austriei (1790—92) par a fi fost cunoscuţii reprezentanţi ai Şcolii istorice ardelene: *Samuil Micu, Gheorghe Şincai* şi *Petru Maior,* împreună cu vestitul medic oculist *Dr. Ioan Piuariu (Molnar)* şi cu *Iosif Meheşi,* consilier la Cancelaria de curte din Viena.

Memoriul către împăratul austriac conţinea în esenţă următoarele postulate: *a)* Să nu se întrebuinţeze numirea de „toleraţi" la adresa Românilor; *b)* Să li se dea drepturile ce le-au avut până la 1437 şi anume de-a fi reprezentată în dietă şi naţiunea română ca şi celelalte naţiuni, în număr proporţional; *c)* Libertăţi egale şi sarcini egale cu celelalte naţiuni privilegiate.

Memoriul a fost trimis de Impărat dietei din Cluj, care a respins cererile româneşti[1]).

Revoluţiile din anul 1848 au sbuciumat fosta împărăţie austriacă dela un capăt la altul. Incepând cu Viena, revoluţia s'a întins la naţionalităţi, între care Ungurii au pornit o însemnată mişcare pentru libertatea lor, urmărind însă în acelaş timp subjugarea altor naţiuni. Din aceste motive, Românii şi Croaţii au luptat la 1848 contra Ungurilor, preferând o vieţuire sub regim constituţional austriac unei stăpâniri maghiare. Conducerea spirituală a revoluţiei din 1848 a Românilor din Transilvania, a avut-o *Simion Bărnuţiu* şi binecuvântarea luptei au dat-o cei doi episcopi români: *Andrei Şaguna* şi *Ioan Lemeni*[2]). *Avram Iancu* — un tânăr advocat — a fost conducătorul oştirii de ţărani *Moţi* iar luptele cele mai îndârjite s'au desfăşurat în Munţii Apuseni, unde trupele ungureşti încercau să pătrundă. Cu ajutorul revoluţiei româneşti şi prin intervenţia Ruşilor,

---

[1]) I. Lupaş: *Istoria Românilor,* o. c. pag. 245 246.

[2]) I. Moga: *Les Roumains de Transylvanie dans la Révolution de 1848—1849,* în volumul *„La Transylvanie"*. Bucureşti, 1938, pag. 379—401.

Ungurii au fost sdrobiţi, unitatea imperiului austriac salvată, dar Românii nu s'au bucurat de rezultatele revoluţiei lor „pentru Impărat". Zădărnicia luptei Românilor din Transilvania a culminat după 1848, prin tragedia lui Iancu — căruia poporul îi spunea „Regele Moţilor", şi care şi-a pierdut minţile de durere[1]).

Marele patriot român transilvan *Vasile Goldiş* caracterizând în 1 Decemvrie 1918, cu prilejul *Unirii* — dela Alba Iulia — revoluţia dela 1848 din Transilvania, spunea: „. . . Inaintaşii noştri de pe Câmpul Libertăţii în 1848, au hotărât aşa: „Naţiunea română depune jurământ de credinţă către împăratul, catre patrie şi către naţiune. Impăratul ne-a înşelat, patria ne-a ferecat şi ne-am trezit că numai credinţa în noi înşine, în neamul nostru românesc, ne poate mântui"[2]).

In adevăr, prin *Dualismul* din 1867, împăratul Francisc Iosif I, a cedat Transilvania Ungariei, ca preţ al împăcării, urmând pentru Români un aspru şi greu timp de luptă pentru salvarea Neamului, ameninţat în fiinţa lui, de ofensiva de desnaţionalizarea deslănţuită de guvernele dela Budapesta[3]).

In lupta ce s'a dus de cele două laturi ale Carpaţilor, pentru a resista opresiunii ungureşti, sunt de importanţă deosebită cele două momente aproape concomitente: înfiinţarea *Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor* (24 Ianuarie 1891) şi *Procesul Memorandului* (7 Mai 1894). Inainte însă de a înfăţişa aceste două momente, s'a mai ivit o mişcare care a anticipat întrucâtva Memorandul.

---

[1]) Silviu Dragomir: *Avram Iancu*. Bucureşti, 1924.

[2]) Vasile Goldiş: *Discursuri*. Bucureşti, 1928, pag. 32.

[3]) Prin dualism Ungurii au obţinut revocarea legilor votate în anii 1863—1865 în dieta dela Sibiu, legi care recunoşteau pe Românii transilvăneni ca a patra naţiune, cu drepturi politice, culturale şi bisericeşti egale cu ale celorlalte naţiuni „istorice" ardelene, Transilvania păstrându-şi autonomia teritorială. *(Memorandul Românilor din Transilvania şi Ungaria către Majestatea Sa Imperială şi Regală Apostolică Francisc Josef I.* Sibiu, 1892, pag. 6—10).

2. PROCESUL MEMORANDULUI.

După încheierea *Dualismului austro-ungar* (1867), Românii din Transilvania au fost crunt desamăgiţi, de felul cum li s'au răsplătit de către Dinastie jertfele lor de sânge din anul 1848. Ajunşi sub stăpânire ungurească, ei îşi pierd treptat puţinele drepturi ce le obţinuseră dela Impăratul Austriei între anii 1849—1867 (absolutismul austriac) şi trebue să privească fără putinţă de a reacţiona la ofensiva de maghiarizare pusă la cale de noul stat maghiar. Nădejdile — la început — se îndreptau peste Carpaţi, spre tânărul Stat român independent, care, în 1881, devenise *Regatul României*. Prea mic însă şi desiluzionat după expierenţele politice ale cooperării sale cu Ruşii în anii 1877—78, noul Regat Român caută o apropriere cu Germania şi prin aceasta de Austro-Ungaria şi de Italia (Tripla Alianţă) cu care încheie tratatul de alianţă din 1883. Oficial deci, Statul român liber nu putea veni în ajutorul luptei desperate ce se da de către Românii din Transilvania şi Ungaria cu guvernele şoviniste dela Budapesta. Din acest motiv, Românii Transilvăneni au pornit lupta pentru afirmarea naţională prin ziarul „Tribuna" întemeiat de Ion Slavici la Sibiu [1])

Ungurii, la rândul lor, înfiinţară la 1885 Soc. *Emke*[2]), societate care avea ca prim scop maghiarizarea Românilor, fapt care a provocat o vie reacţiune printre Ardelenii refugiaţi în Vechiul Regat Român din cauza persecuţiilor ungureşti. Aici întemeiară la 1882 Soc. naţională „Carpaţi", pe care mai întâi hotărâseră s'o numească *„Iredenta Română"*, iar la 1885, când

---

[1]) Dr. Ion Moga: *Tribuniştii şi mişcarea memorandistă*, în „Gând Românesc", An. II, Nr. 5. Cluj, Mai 1934, pag. 269—270.

[2]) *Emke = Erdélyrészi Magyar Közmüvelödési Egyesület*. (Asociaţia Culturală Maghiară din Ardeal), a fost organizată mai ales de *Sándor Jozsef*, fost mult timp senator în România întregită. Inainte de războiul mondial, această societate avea 20.000 membri cu 100 secţii şi 214 biblioteci maghiare. Vezi, Sándor Jozsef: Az E. M. K. E. megalipitása és negyedszázados müködése. 1885—1910. (Infiinţarea şi activitatea de un sfert de veac a asociaţiei E. M. K. E.), Kolosvár, 1910.

s'a înfiinţat la Cluj societatea *Emke*, organizatorul Societăţii „Carpaţi", luptătorul ardelean *Gheorghe Secâşeanu*, care în 1884 organizase serbările centenarului Revoluţiei lui Horia, publică şi răspândi o proclamaţie revoluţionară — (18 August 1885) ca răspuns la programul societăţii Emke. Ideile revoluionare ale proclamaţiei se refereau, în prima parte a ei, la tendinţa Maghiarilor dela Cluj, care discutau chiar în acea zi, cu prilejul constituirei societăţii amintite, cum să se facă din Transilvania o ţară ungurească; işi dădeau seama de puţinătatea şi de slăbiciunea lor aci.

In a doua parte şi cea mai însemnată, proclamaţia se a dresează Românilor din Transilvania, îndemnându-i să reziste, în vinele lor să curgă mai iute, mai cu putere sângele Colonilor lui Traian, iar opinca Moţului să calce mai greu pe uliţele luminate ale Clujului...

Proclamaţia a fost tipărită pe foi volante de mărimea unui ziar de format mijlociu, pe cinci coloane, cu cerneală roşie în numele *„Comitetului de iniţiativă al iredentei române"* şi expediată cu poşta în toate părţile.

In Transilvania spaima Ungurilor a fost mare şi generală, urmată de percheziţii domiciliare, apoi de intervenţii diplomatice la guvernul român, care fu silit să expulzeze pe autori[1]).

Nefiind acesta cel mai potrivit mijloc de a lupta contra celor cari voiau să rupă sufletele româneşti spre a îmbogăţi pe cele ale asupritorilor, s'a aflat cea mai potrivită armă, care să pună la adăpost Statul român de complicaţii şi totodată să ducă cu succes lupta contra Societăţii Emke, militând cu perseverenţă pentru întărirea unităţii culturale a tuturor Românilor. S'au înfiinţat astfel la Bucureşti — în ziua comemorării Unirii principatelor — la 24 Ianuarie 1891, *Liga pentru uni-*

---

[1]) Alexandru Lapedatu: *Un episod revoluţionar în luptele naţionale ale Românilor de peste munţi acum o jumătate de veac*. Bucureşti, M. O. Imprimeria Naţională, 1937, în 8⁰, 78 pag. (Academia Română, Memoriile Secţiunii Istorice, Ser. III, tom. XVIII, Mem. 9).

tatea culturală a tuturor Românilor. Intenţiunea iniţială a emigranţilor ardeleni, care au stat la temelia acestei Ligi, a fost destul de modestă. Ea e reoglindită în actul constitutiv al Comitetului de iniţiativă datat din Bucureşti la 1/13 Aprilie 1890, în care se precizează.

„Văzând situaţia culturală a fraţilor noştri de peste munţi, situaţie ce din zi în zi se înrăutăţeşte prin tendinţa de desnaţionalizare a populaţiei nemaghiare intreprinsă de guvern şi Kultur-egylet-urile maghiare:

„Subsemnaţii credem a îndeplini o naţională datorie constituindu-ne într'un comitet al cărui scop va fi să colecteze bani şi cărţi atât pentru tinerimea studioasă cât şi pentru orice Român cunoscător de carte de peste munţi. Cu banii adunaţi se vor cumpăra cărţi, cari împreună cu cărţile colectate se vor trimite în Ungaria şi Transilvania, unde se vor împărţi prin protopopiate...". Semnează: Ioan Russu, I. Neniţescu, C. Tălăşescu, Al. I. Hodoş, Vintilă, C. A. Rosetti, Petru Gârboviceanu, Ioan Slavici[1]).

Acest comitet stă la temelia Ligii care, în lupta ce-a desfăşurat-o, are meritul de-a fi pus, cu toată hotărîrea, în faţa opiniei publice europene, problema Transilvaniei. Scopul ei, — arătat în Statute — în afară de cultivarea conştiinţei solidarităţii de rasă, era şi determinarea unui curent menit să justifice misiunea de civilizaţie a Românilor în Orient.

Unul din mijloacele de luptă, mai ales pentru cel de al doilea scop al Ligii, a fost activitatea propagandistică, prin înfiinţarea de filiale în centrele mari din Apus, mai ales universitare, unde tineretul român îşi făcea studiile. In ziarul *„Le Mémorial Diplomatique"* dela Paris din 14 Februarie 1891., la mai puţin de-o lună dela înfiinţarea Ligii Culturale, se puteau citi aprecieri ca acestea în ce priveşte scopul Ligii: „Intreprinderea de asimilare violentă la care se dedau Magharii din Transilvania şi care a format subiectul unui articol publicat în ulti-

---

[1]) Vezi: *Un document istoric* (primul început al Ligii Culturale), în ziarul „Roberto Fava", număr festiv. Bucureşti, 21 Iunie 1897.

mul numar al nostru, a determinat la București crearea unei Ligi pentru desvoltarea instrucțiunii școlare la Românii care se află în afara de România... Opera de maghiarizare este atât de activ condusă de către Liga Maghiară (Enike), încât ea numără in momentul de față mai mult de cât 20.000 de aderenți, împărțiți în 61 de secții și dispune pentru agitație, care este scopul ei, de un capital depășind un milion de franci"[1]). Ziarul speră că Liga Culturală va ajunge și ea cel puțin așa de înfloritoare ca Liga maghiara. De triumful ei nu se îndoiește, de oarece apără *dreptatea absolută* contra pseudo-civilizației maghiare care proscrie limba și biserica Românilor din Transilvania, leagănul elementului românesc.

Primul act al mișcării pentru lămurirea opiniei publice europene inițiate de Liga Culturală a fost tipărirea și răspândirea *Memoriului Studenților Universitari Români*[2]), scris de întemeietorul „Tribunii" Ioan Slavici. Prin acest memoriu s'a urmărit informarea opinie publice internaționale asupra stărilor intolerabile ale Românilor din Transilvania. Acest memoriu a fost tradus în patru limbi europene și răspândit într'un număr de 13.000 de exemplare. Numeroase articole de simpatie și de compătimire pentru Românii din Ardeal s'au scris după acest memoriu studențesc în presa latină din Apus, în care nu lipseau aprecierile că rasa românească este sentinela civilizației în Orient față de care Europa occidentală nu poate să rămână indiferentă. Cel care se afla în fruntea Comitetului studențesc, care a răspândit memoriul, e cunoscutul profesor dela București *Simion Mehedinți.*

E drept că, la Memoriul studenților români din țara veche a urmat memoriul studenților maghiari, cu redactarea căruia fusese însărcinat românul renegat Grigore Moldovan, care răs-

---

1. Ernest Armeanca: *Problema Transilvaniei in presa franceză. Spicuiri din activitatea propagandistică a Ligii Culturale.* Cluj, 1931, pag. 22.

[2]) *Memoriul Studenților Universitari Români privitor la situațiunea Românilor din Transilvania și Ungaria.* București, 1891, 52. pag. și o hartă etnografică după Andrée.

pundea memoriului românesc invocând pretinsa constituție liberală a Ungariei. Presa străină din țările latine comentează însă că, față de sofismele studenților unguri, se opun faptele pozitive de oprimare a celor patru milioane de Români ardeleni și că ar fi fost de dorit mai multă generozitate și mai vădit spirit de dreptate la tinerimea maghiară. Studenții români din Austro-Ungaria n'au întârziat să vină cu *Replica*[1]), redactată de un comitet în frunte cu *Aurel C. Popovici*, student la Gratz. Ca și în cazul memoriului studențesc, Liga Culturală s'a îngrijit ca Replica să aibă un răsunet cât mai lung în opinia publică străină. Astfel, în Italia, vrednicul Președinte al Ligii Culturale *Grigore T. Brătianu*, câștigase pentru cauza Românilor din Transilvania și Ungaria pe ziaristul *Roberto Fava* din Parma[2]).

Din corespondența ce se păstrează la Academia Română, în dosarele din primii ani ai Ligii, se poate constata deosebitul interes și marea putere de muncă depusă de acest gazetar pentru cauza românească. Intr'o scrisoare din 23 Iulie 1892, către

---

[1]) *Chestiunea Română în Transilvania și Ungaria. Replica junimii academice române din Transilvania și Ungaria la „Răspunsul" dat de tinerimea academică maghiară „Memoriului" Studenților Universitari din România.* Cu o hartă etnografică a Austro-Ungariei și României. Sibiu, Institutul tipografic, 1892, VII. +155 pag. (Harta după Kiepert).

[2]) Ziaristul *Roberto Fava* s'a născut la 11 Februarie 1859, la Parma, și de tânăr și-a luat licența în litere, dedicându-se apoi ziaristicei. A făcut parte din numeroase redacții și a condus ziarele: *Il' Presente* din Parma, *La Ragione* din Milano, *L'Epoca* din Genova, etc. A publica romane *(Carmelia, Fior di Ginestra, I. Drammi del Nichilismo)* și studii, ca *„Martin Luther und sein Einfluss auf die deutschen Bildung und Literatur"*, (Parma, 1888). — Participând la Procesul Memorandului, a scris cărțile: *„Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Rumenia"*, (Parma, 1894), tradusă și în limba română; *„La questione rumena e gli Agenti del Signor Wekerle in Italia*, (Parma, 1894), tradusă și în limba franceză, cu o prefață de P. G. Cantilli, președinte al Ligii Culturale secția Paris: Fava Roberto, *La Question roumaine et les agents de M. Wekerle à L'etranger.* Traduit de l'italien et avec une preface par P. G. Cantilli, Paris, 1894, în 8°. A tradus din limba germană volumul Reginei Carmen Sylva *„La Servitù del Pelesch"* (București, 1897), în timpul când se stabi-

Preşedintele Ligii Culturale[1]). Fava răspunde că va ceti cu plăcere *Replica* studenţilor Români din Transilvania şi Ungaria şi o va folosi ca să sporească propaganda în Italia şi în măsura

Roberto Fava.

ce i se va pune la dispoziţie material nou, va scrie articole pentru cât mai multe ziare. „Voiu îndemna şi pe alţi colegi de-ai

---

lise temporal la Bucureşti. Tot în acest timp a scris şi broşura *„Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana"*, Bucureşti, 1895, in 8°, 38 pag.

[1]) Anexa 1.

mei să scrie şi astfel sper — scrie Fava — că voiu putea să trezesc în presă un adevărat *plebiscit* în folosul cauzei românești...". Cere apoi să i se trimită ziarul „Tribuna" din Sibiu, pe care speră să-l poată ceti, deşi nu cunoaşte bine limba română. Cere un dicţionar român-latin, român-francez, român-german, ori român-italian.

Din scrisoarea sa dela 10 August 1892[1]), se constată că i s'au trimis două sute lire — bani pentru expediţii de scrisori și articole la ziare, precum şi un Vocabular Român-German pentru care mulţumeşte. Cât priveşte activitatea propagandistică, Fava scrie:

„Am început imediat propaganda pe scară întinsă prin ziare și sper că o voi duce înainte cu bune rezultate, fiindcă e vorba de o cauză care nu poate să întâlnească de cât simpatie şi sprijin în toată Italia. Eu nu voiu cruţa osteneală pentru a ajunge la ţintă şi nu voiu lipsi să folosesc pentru cauza românească toate numeroasele relaţii ce le am în lumea ziaristică...".

Răspunzând în 18 Septemvrie 1898 la o scrisoare a lui Grigore T. Brătianu, prin care i se anunţa apropiata vizită în Italia a lui Aurel C. Popovici, Fava își arăta bucuria de a-l cunoaşte şi de-a avea privilegiul să discute cu el importanta chestiune românească[2]).

In timpul acesta Aurel C. Popovici era în Italia. In 23 Septemvri 1892 scria din Roma lui Grigore T. Brătianu o carte postală în care-i spunea: E bine. Am făcut ispravă în Milano, Turin şi Roma. Mâine plec la Neapole și de acolo la Florenţa. Lumea e plină de simpatie pentru noi. Raport detailat mai târziu. Acum n'am timp, aici fiecare minut mă costă un leu. Trimiteţi 200 exemplare (din Replică) lui Fava în Parma. Eu am 50 de exemplare, pe care le împărţesc în persoană[3]). In 24 Septemvrie 1892, Aurel Popovici scria şi lui Fava la Parma,

---

[1]) Anexa 2.

[2]) Anexa 3.

[3]) Vezi scrisoarea lui Aurel Popovici în *Msse române 4854*, pag. 290, dela *Biblioteca Academiei Române.*

spunând că nu-i sigur dacă va putea să-l viziteze. Orice corespondenţă i-ar veni în Parma s'o trimită la Gratz, căci el, din Milano, avizase a i se trimite scrisorile pe adresa lui Fava[1].

Propaganda din Italia a suferit o pauză în timpul campaniei electorale în vederea alegerilor, ce urmau să se facă la începutul lui Noemvrie 1892. Fava nu pierde însă timpul, ci din materialul Replicei şi Memoriului a pregătit o broşură de a cărei tipărire se îngrijeşte şi pe care o va trimite ziarelor, asociaţiilor politice din toată Italia şi o va pune în vânzare şi la chioşcuri pe preţul de „due soldi" exemplarul. Această broşură a semnat-o cu pseudonim, spre a trezi mai mare curiozitate şi să producă discuţii, căci cu cât se va vorbi mai mult de chestiune, cu atât cauza românească va trage mai mari foloase. Ziarul „*Roma*" din Neapole îi comunicase că îi va publica articolele privitoare la chestiunea română, dar îl roagă să le alterneze cu alte articole despre progresele Regatului Român şi mai ales despre viitorul poporului român, ceeace Fava va face[2].

Ivindu-se o încurcătură cu nişte pachete ce conţineau exemplare din Replică, se pare în limba franceză, s'a rezolvat prin distribuirea lor în Italia[3]. Cum ziarul „Roma" din Neapole îi ceruse articole privitoare la viitorul politic al poporului şi Regatului Român, Fava cere preşedintelui Ligii, material din care să se informeze[4].

In acest timp, în Ungaria, începuse confiscarea Replicelor. In 22 Decemvrie 1892, Roberto Fava scria lui Gr. T. Brătianu, arătându-şi indignarea faţă de confiscările exemplarelor din Replică ce se expediase la Paris. Făgădueşte că va stigmatiza faptul prin articole. Află că ziarele maghiare, sub pseudonimul *Dialma di Valpetrosa* întrebuinţat de el pentru broşura ce apăruse în italieneşte în favorul Românilor din Transilvania, bănuesc că se ascunde un Român. Se vor convinge — spune el — din presa italiană că nu-i necesar să fii Român spre a detesta

[1] Anexa No. 4.
[2] Anexa No. 5.
[3] Anexa No. 6.
[4] Anexa No. 7.

şi stigmatiza politica de maghiarizare[1]. Intre timp în Ungaria ediţia italiană a Replicei fusese şi ea confiscată şi într'un proces verbal din Ianuarie al Ligii Culturale se găseşte hotărârea aceasta: „Replicile italiene au fost confiscate de Unguri. Urmează a se tipări şi trimite altele... S'a decis a se imprima în Italia şi a se răspândi în locul celor 1000 confiscate de Unguri[2]. Din scrisoarea către Grigore T. Brătianu din 24 Februarie 1893, se vede că în urma unei corespondenţe primite în 16 Februarie, Fava a tratat ediţia italiană a Replicei la Tipografia Ferrri e Pellegrini din Parma, iar executarea urma să se facă imediat ce Preşedintele Ligii va hotărî hârtia. Spera ca în Martie să aibă lista oficială a parlamentarilor italieni, spre a le trimite exemplare[3].

In 11 Martie 1893, răspunzând Preşedintelui Ligii Culturale la o scrisoare din 2 Martie, spunea că a dat drumul tiparului celei de a doua ediţii italiene a Replicei[4]. Această scrisoare a fost şi ultima către Grigore T. Brătianu, căci în cursul acestei luni, cel dintâiu Preşedinte al Ligii a murit, astfel că Fava se va adresa profesorului *Lupulescu*, care a girat lucrările Ligii până la alegerea ca preşedinte a lui *V. A. Ureche*. In scrisorea ce i-a adresat-o în 10 Aprilie 1893, Roberto Fava arată că a fost dureros impresionat şi surprins de moartea lui Gr. T. Brătianu, pe care cu întârziere a aflat-o din ziarul *Indépendance Roumaine*. Totodată înştiinţează Liga că retipărirea Replicei va suferi întârziere din cauza că au fost nevoiţi să comande la Florenţa câteva semne caracteristice limbii române. Cere să i se sugereze subiecte pentru articole de propagandă şi să i se trimită ziare româneşti, mai ales de acelea care vorbesc de Congresul Naţionalităţilor oprimate, convocate pentru luna Mai 1893 la Sibiu, de oarece în Italia are unde să publice, căci şi-a asigurat coloanele celor mai multe ziare[5].

---

[1]) Anexa No. 8.
[2]) Vezi Academia Română: *Manuscrise române 4856*, pag. 8 şi 63.
[3]) Anexa Nr. 9.
[4]) Idem, No. 10.
[5]) Anexa No. 11.

Fiindcă i se părea lui Fava că metoda de propagandă în ziare diferite nu dă rezultate mulţumitoare, s'a gândit să întreprindă o acţiune energică şi viguroasă scoţând un *buletin*, din care să se informeze toate ziarele din Italia şi din alte ţări, de tot ce se referă la lupta între şovinismul unguresc şi Românii din Transilvania şi Ungaria. Ştirile din buletin le-ar comenta diferite ziare. I se trimit şi lui Lupulescu câteva exemplare din acest buletin, odată cu scrisoarea din 4 Iulie 1893[1]).

Buletinul de care pomeneşte Fava a apărut în 4 Iulie 1895 şi-i întitulat: *„Corrispondenza Internazionale"* — Bolletino Bisettimanale d'Informazioni — cu abonament de 15 lire pe an. Două luni urma să fie trimis gratuit, iar apoi trebuia plătit abonamentul. Chestia abonamentului era însă numai de formă, căci ar fi continuat să fie trimis tot gratuit. A fost expediat însoţit de o circulară, în care se dădeau lămuririle necesare, dar încercarea lui Fava n'a dat rezultate. In scrisoarea din 16 Iulie 1893, adresată tot lui Lupulescu, se spune că buletinul n'a obţinut succesul pe care-l nădăjduia. Nu s'a descurajat însă, ci a scris fiecărui director de ziar, urmând să întreprindă o călătorie la redacţiile ziarelor mai mari din Italia, spre o mai bună organizare a propagandei[2]).

Cu scrisorea din 16 Iulie 1893 se pierde şirul corespondenţei lui Fava cu Liga. Din câte s'a putut păstra, ne putem face — după cum am văzut — o idee destul de clară despre propaganda în Italia pentru cauza Românilor din Transilvania şi Ungaria în timpul în care a precedat Procesul Memorandului.

Urmarea răspândirii Replicei, apărute în 21.000 exemplare, în limbile: română, italiană, franceză, engleză şi germană, a fost că autorităţile maghiare au calificat-o ca agitatorie, iar Aurel C. Popovici şi Nicolae Roman, colegul său, au fost condamnaţi de către Curtea cu juraţi din Cluj, după rechizitorul procurorului Jeszenszky, primul la patru ani închisoare şi al doilea la un an (1893).

---

[1]) Anexa No. 12.

[2]) Anexa No. 13.

In timp ce Liga Culturală activa în Apusul Europei, ajungând la mişcările de opinie publică arătate, Partidul Naţional al Românilor din Transilvania, adunat în Conferinţa naţională dela Sibiu din 1892, a decis să prezinte neîntârziat Impăratului Austriei Francisc Iosif I un *Memorand.* Cu 11 ani mai înainte, la 1881 — tot la Sibiu — după ce a votat un nou program pentru partid, o astfel de conferinţă naţională hotărîse publicarea unui memorandum, care a şi apărut doi ani mai târziu, în 1883. Acest prim memorandum era destinat a lămuri opinia publică din Apus asupra suferinţelor şi aspiraţiilor poporului român de dincoace de Carpaţi, după încorporarea Transilvaniei la Ungaria[1].

Noul Memorand[2], adresat împăratului, fusese decis a se face în conferenţele Partidului naţional român transilvan din 1887 şi 1890. O comisie l-a redactat în 1890, dar n'a fost înaintat, socotindu-se că nu-i „timpul oportun". După agitaţii de aproape doi ani, pentru şi contra trimiterii, conferinţa naţională din 1892 a hotărît prezentarea neîntârziată a acestui Memorand. Cu acest prilej, la conducerea Partidului naţional român din Transilvania a fost ales un nou comitet, prezidat de *Dr. Ioan Raţiu,* care — în fruntea unei deputaţiuni de 300 Români — a plecat, în Maiu 1893, la Viena, în scopul prezentării acestui Memorand Impăratului-Rege Francisc Iosef I. Ca urmare a intervenţiei guvernului maghiar, Impăratul n'a primit pe Români şi atunci Dr. Raţiu a încredinţat plicul cu Memorandul, şefului de cabinet al Impăratului, baronul Beck, spre a-l înmâna Suveranului. Acesta însă fără a-l deschide, l-a trimis Ministerului de Interne maghiar care, tot fără a-l deschide, l-a trimis Direcţiunii Arhivelor de Stat spre a fi păstrat şi aici a fost găsit în 1919 — în acelaş plic nedesfăcut — de către Comandantul militar român, după ocuparea Budapestei[3].

---

[1]) Georges Moroianu: *Les luttes des Roumains transylvains pour la liberté et l'opinion européenne.* Paris, 1933, pag. 69—70.

[2]) Vezi textul complet: I. P. P. (app) *Procesul Memorandului Românilor din Transilvania. Acte şi date.* Vol. I. Cluj, 1933, pag. 13—44.

[3]) Zenobie Pâclişanu: *Guvernele ungureşti şi mişcarea memorandistă*

Pentru îndrăsneala de a fi prezentat direct Impăratului acest Memorand şi pentru publicarea şi răspândirea lui în Europa în limbile germană, franceză, italiană şi română, guvernul maghiar a intentat membrilor comitetului naţional proces[1]) care, după desbateri de trei săptămâni la Curtea cu juraţi din Cluj, s'a terminat în 25 Maiu 1894 cu condamnarea principalilor conducători ai Românilor, după cum urmează: *Dr. Ioan Raţiu* doi ani închisoare, *Gheorghe Pop de Băseşti* un an, Preotul *Vasile Lucaciu* cinci ani, *Dimitrie Comşa* trei ani, *Dr. Daniil Bărcianu* doi şi jumătate ani, *Nicolae Cristea* opt luni închisoare, *Iuliu Coroianu* doi ani şi opt luni, *Dr. Theodor Mihali* doi ani şi jumătate, *Aurel Suciu* un an şi jumătate, *Mihail Veliciu* doi ani, *Rubin Patiţia* doi ani şi jumătate, *Gherasim Domide* doi ani şi jumătate, *Dionisie Roman* opt luni şi *Patriciu Barbu două luni*[2]).

Această condamnare dela Cluj a fost precedată de acte de adevărat vandalism îndreptate contra conducătorilor partidului naţional român şi în special contra Preşedintelui Dr. Ioan Raţiu, căruia — drept răzbunare pentrucă a întocmit şi înaintat Memorandul — Ungurii i-au distrus casa din Turda, silind familia să se refugieze la Sibiu[3]). Cu prilejul acestor vandalisme, tinerimea română universitară din Bucureşti a telegrafiat *Regelui Carol I*, care se afla în călătorie în străinătate, rugându-l să fie interpretul sentimentelor întregului popor român pe lângă prietenii României:

„...*Vă rugăm să le vorbiţi în favorul Românilor din Ungaria, ca om şi ca rege, deoarece, cu toate că România are frontiere, rasa românească nu are, această rasă, care iubeşte pe Majestatea Voastră, trăeşte şi pe cealaltă parte a Carpaţilor şi*

---

a Românilor din Ardeal, în Revista Fundaţiilor Regale, 1 Maiu 1934, pag. 343—344 şi Georges Moroianu, op. cit. pag. 78—79.

[1]) Vezi actul de acuzare la I. P. P. (app) *Procesul Memorandului*, I, pag. 55—61.

[2]) Idem, ibidem, vo. II. Cluj, 1934, pag. 325.

[3]) *Vandalismul dela Turda. Memoriile D-rei Felicia Raţiu.* Bucureşti, Tip. „Voinţa Naţională", 1893. Cu o prefaţă de I. C. Drăgescu. Editată de Secţia Olt a Ligii Culturale.

ea nu conteneşte să înconjure persoana augustă a Majestăţii Voastre, care sunteţi Rege a 6 milioane de Români liberi şi a 12 milioane de Români împrăştiaţi în preajma Carpaţilor"[1]).

3. STUDENŢIMEA ROMÂNĂ DIN TRANSILVANIA ŞI PROCESUL MEMORANDULUI.

Studenţimea română ardeleană în general şi cea din Cluj în special, n'a rămas indiferentă faţă de frământările politice ce agitau Transilvania în această vreme. Studenţii din Cluj fuseseră bine organizaţi din punct de vedere naţional. Avuseseră o societate de lectură numită „*Iulia*", condusă multă vreme de profesorul de limba şi literatura română dela Universitatea maghiară din Cluj, *Dr. Grigore Silaşi*. In fiecare an, în sânul societăţii „Iulia", studenţiema română sărbătorea ziua de 3 15 Maiu — simbol al luptei pentru libertate — organizând baluri româneşti şi festivaluri. Această mişcare naţională a studenţimii române din Cluj a dus la o reacţiune din partea studenţilor maghiari, reacţiune care a avut ca rezultat, la 1884, desfiinţarea societăţii şi apoi înlăturarea dela catedră a profesorului Dr. Grigore Silaşi[2]). Timp de şapte ani studenţimea română lipsită de conducător, a purtat în taină sentimentul iubirii de neam, pentruca la 1891 acest sentiment să se manifeste prin *Replică*. Aceasta aduse autorului principal, studentului dela Gratz Aurel C. Popovici, condamnarea amintită de patru ani temniţă. Punctul culminant al luptei îl atinge studenţimea română din Transilvania şi Ungaria în timpul Memorandului.

Astfel, încă din Aprilie 1894, studenţii români din Cluj, în colaborare cu cei din Viena, Budapesta şi Oradia, au hotărît să trezească interesul ţărănimii pentru ziua procesului, mobilizând-o la Cluj şi organizând manifestaţii de solidaritate cu acuzaţii. In acest scop tipăriră, pe foi volante, un manifest: *Manifestul Junimii Academice Române din Transilvania, Banat*

---

[1]) Ernest Armeanca, o c., pag. 44. După „*Le Mémorial Diplomatique*" din 2 Iulie 1892.

[2]) I. Lupaş: *Cum a pornit Clujul pe calea romanizării?* Societatea de Mâine, 1924, pag. 134, 174—175.

şi Ungaria pentru Comitetul executiv al Partidului Naţional Român şi un *Apel* către poporul român, lămurind importanţa procesului Memorandului şi dând informaţii de felul cum trebuie organizată manifestaţia Românilor în ziua de 7 Mai 1894, la Cluj. Se preciza ca satele din apropierea Clujului trebuiau să vină în massă compactă. Comunele mai depărtate să trimită delegaţi, iar de pretutindeni să se trimită adrese de aderenţă şi încurajare acuzaţilor din proces. Preoţii de amândouă confesiunile româneşti, în Dumineca Tomiii, să arate de pe amvon poporului însemnătatea procesului şi în ziua de 7 Maiu să se ţină slujbe religioase, rugându-se lui Dumnezeu să ajute dreptăţii.

Apelul se termină cu cuvintele:

„Părinţi ai noştri, mame iubite, fraţi şi surori, pentru numele lui Dumnezeu vă rugăm şi .vă conjurăm, ridicaţi inimile voastre, cu toţii să ne arătăm vrednici urmaşi ai străbunilor noştri şi că purtăm cu toţii în piept dorul sfintei libertăţi. La Cluj, pe câmpul libertăţii, să ne vedem cu toţii!

In urma acestui *Apel,* în ziua de 7 Maiu, mai multe mii de ţărani şi intelectuali români s'au adunat pe străzile Clujului, manifestând pentru acuzaţi. Mulţimea se strânsese pe străzile din jurul Redutei, fostul local al Cercului Militar din Cluj, unde se judeca procesul. Paza localului era făcută de numeroase trupe maghiare de infanterie şi cavaerie, la care se adăuga poliţia. Isvorul agitaţiei româneşti pentru memorandişti fu însă repede aflat, în urma percheziţiilor făcute la Biroul de presă din hotelul *Biasini,* unde s'au găsit exemplare din *Manifest* şi *Apel,* cu semnăturile studenţilor. In felul acesta principalii vinovaţi au fost identificaţi. Siguranţa a anunţat Ministerul Instrucţiunii la Budapesta şi aceasta, în 19 Maiu 1894, a trimis Rectoratului Universităţii din Cluj un ordin (Nr. 1.165), în care-i făcea cunoscut că, pe baza cercetărilor Siguranţei, manifestele semnate cu titlul generic *„Tinerimea Română"* şi *„Junimea Academică Română"* nu sunt străine de studenţimea română din Cluj şi deci să procedeze la o anchetă pentru a se

afla autorii tipăriturii și cei care le-au răspândit. Cu ajutorul justiției și siguranței, care i-au procurat manifestele, s'a putut stabili o listă de 42 semnatari, studenți români ai Universității din Cluj, pe care Rectorul i-a citat în fața Consiliului de disciplină. Erau reprezentanți ai studențimei române dela toate cele patru Facultăți, mai numeroși fiind cei dela Drept, în număr de 26, apoi cei dela Medicină, în număr de 10, iar dela Litere și Științe 6, câte trei dela fiecare. Majoritatea aveau vârsta între 20—25 de ani și erau mândri de-a se fi încadrat în epocalul proces al Memorandului. Indată după ce, în 18 30 Maiu 1894, s'au început cercetările la Rectorat, au trimis ziarului „*Tribuna*“ din Sibiu o informație întitulată „*Tinerimea română în foc*“ în care se arăta că „toți interogații răspund resolut și în solidaritate primesc toată răspunderea pentru redactarea, tipărirea și răspândirea *Manifestului* și *Apelului*... Ni s'a aruncat și nouă odată mănușa; Noi avem s'o primim!"

In ziua de 30 Maiu 1894, s'a ținut prima ședință a consiliului de disciplină, sub preșidenția Rectorului Universității *Dr. Brandt Jozsef* și s'au luat declarații acuzaților. Dintre declarații, sunt vrednice de amintit ale studenților: *Aurel Ciortea,* dela Facultatea de Științe, pe atunci în etate de 22 de ani, a lui *Liviu Cigăreanu,* de 19 ani, dela Medicină și a lui *Valer Tempea* de 22 ani, dela Drept.

Studentul Aurel Ciortea, viitorul profesor de Științe Fizico-Chimice al Școlilor Române din Brașov și în Clujul românesc, Rector al Academiei de Inalte Studii Comerciale, declară următoarele: „La sfârșitul lunei Aprilie (1894) am primit dela Studențimea română din Viena câte un exemplar litografiat al acestor foi volante, cu invitația de a ne face observațiile, ceeace noi am și făcut, am întărit apoi aceste observații cu semnăturile noastre și le-am trimis la Viena, de unde ne-au fost retrimise tipărite. Din stocul primit am trimis vre-o 15 exemplare în regiunea mea natală, iar 4—5 exemplare le-am împărțit în localitate. Recunosc ca proprie semnătura mea de pe exemplarul ce-l aveți și declar că am semnat acest exeplar tipărit pentru a desminți unele versiuni răspândite prin opinia

publică, că noi studenţii, n'avem curajul de a ne asuma nominal răspunderea celor scrise în aceste manifeste".

Studentul Liviu Ciugăreanu, în declaraţia sa, a spus că ideia redactării *Apelului* către poporul român a luat naştere între studenţii din Cluj, când s'a ştiut sigur că procesul se va desbate şi că, apoi, au intrat în corespondenţă cu studenţimea română dela Budapesta, Viena şi Gratz, precum şi cu cea dela Academia de Drept din Oradea Mare. Conceptul i-a venit din Viena, la iscălit, semn că a consimţit şi şi-a luat răspunderea, trimeţându-l îndărăt. Exemplarele tipărite le-a împărţit atât la Cluj, cât şi în Judeţul Turda.

Aurel Maniu, confirmând cele declarate de antecesori, a adăogat că din exemplarele sosite dela Viena şi semnate de studenţi, a dat unul lui *Ilie Dăianu*, student în Filozofie la Budapesta şi *ziarist*, spre a-l publica în gazete. A împărţit şi el un număr de 25 exemplare, în ţinutul natal, iar în timpul procesului, Românilor veniţi la Cluj.

Valer Tempea spune că au iscălit cu toţii acele exemplare pentru a fi o dovadă că se recunosc autori ai Apelului şi Manifestului şi că titlul „Junimea Academică Română" şi „Tinerimea Română" nu sunt nume fictive. Confirmă pe Maniu, că au avut de scop ca, prin Ilie Dăianu, si fie publicate — cu semnăturile lor — în ziarele „Tribuna", „Dreptatea" şi „Gazeta Transilvaniei".

Şedinţa Consiliului de disciplină al Universităţii maghiare dn Cluj s'a ţinut — în continuare — numai în ziua de 9 Iunie 1894, având ca preşedinte pe Dr. Kiss Mór, prodecan dela Facultatea de Drept. Participau la Consiliu, Decanii celorlalte Facultăţi. S'au făcut cercetări dacă studenţii români au ţinut şedinţe ori întruniri, dacă funcţionează clandestin vre-o societate studenţească şi cine-i conducătorul mişcării naţionaliste a studenţimii româneşti. Studenţii, menţionându-şi vechile declaraţii, au afirmat că nu există nici-o societate studenţească clandestină şi nici întruniri n'au ţinut ci numai *discuţii* între ei au avut, mai ales la un restaurant unde, vre-o 10—15, luau masa împreună. Cât dura masa comună, durau şi discuţiunile care aveau

ca obiect importanta chestiune a procesului Memorandului şi atitudinea studenţimii române.

Concluziile consiliului de disciplină au fost că studenţimea română — prin atitudinea de adeziune la mişcarea memorandistă — s'a făcut vinovată de abateri dela anumite paragrafe din regulamentul de disciplină, taxe şi învăţământ, vinovaţii au fost pedepsiţi cu suspendarea semnării caetelor de cursuri pe semestrul al II-lea din anul şcolar 1893—1894, neeliberarea de certificate de absolvire şi neadmiterea la examenele de fine de an şi de doctorat. Cum însă, vinovaţii principali, pe care-i presupunea consiliul de disciplină, n'au fost identificaţi, pedepsele urmau să se amâne până ce justiţia va afla pe aceşti conducători. Anchetatorii dela Universitate au făcut constatarea că *„fiecare din aceşti studenţi şi-au dat silinţa să-şi atribue un rol covârşitor în redactarea şi răspândirea textelor incriminate"*.

Acesta a fost rolul studenţimii române din Transilvania şi Ungaria în timpul Memorandului. Plină de demnitate şi mândrie naţională i-a fost atitudinea faţă de anchetatori. Idealul naţional se împletea în sufletele tinerilor şi bătrânilor într'o armonioasă luptă pentru apărarea drepturilor încălcate de opresorii maghiari[1].

4. OPINIA PUBLICĂ ITALIANĂ ŞI PROCESUL MEMORANDULUI.

Procesul ce s'a desbătut la Cluj în luna lui Maiu 1894, şi care esete cunoscut sub numele de procesul Memorandului, a răscolit de indignare tot Apusul latin al Europei şi în special Franţa şi Italia. Nu s'ar putea preciza în care din aceste două ţări a avut numitul proces ecou mai pronunţat. Un lucru este cert însă, că şi astăzi, după 45 de ani, cine răsfoeşte actele acestui proces, rămâne profund indignat. Un distins magistrat

[1]) Datele acestui capitol au fost culese din conferinţa *„Studenţimea română din Cluj şi procesul Memorandului"*, ţinută de Dl. Dr. Ioan Moga, în aula Universităţii din Cluj, la comemorarea a 40 de ani dela procesul Memorandului, în luna Maiu 1934.

român Clujan, care a adunat și tipărit actele acestui proces[1]), trimițându-le apoi spre păstrare Academiei Române, scrie în cuvintele de încheiere ale ultimului volum, că dorește ca *„justiția românească nici când să nu cadă în păcatul unui asemenea Justizmord comis de înaintașa sa pe aceste plaiuri"*.

Acest proces a fost o continuare a procesului Replicei, dar dacă cei condamnați la Cluj în 1893 erau doar studenți Universitari și procesul lor a putut trece mai fără ecou, cei condamnați de Curtea cu juri din Cluj în Maiu 1894, erau reprezentanții națiunii române în calitatea lor de conducători ai Partidului național român și procesul, ce s'a desbătut aici, a fost cu drept cuvânt numit *procesul națiunii române.*

S'a desbătut deci în capitala Transilvaniei procesul a două națiuni: cea maghiară, care acuză și condamnă prin justiția ei, și cea română care se apără și care, deși acuzată și condamnată, s'a constituit acuzatoare atât în fața Curții din Cluj, cât mai ales în fața opiniei publice mondiale.

Dintre ziarele străine cari au trimis reprezentant special pentru a participa la desbaterile procesului dela Cluj au fost și cele italiene. Cel trimis cu această nobilă misiune era *Roberto Fava*, ziaristul care și-a eternizat, în pagini de neîntrecută căldură sufletească și de remarcabilă obiectivitate istorică, impresiile și amintirile din acest timp. Cartea sa de impresii și descrieri asupra procesului Memorandului poartă titlul: *Ricordi Rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e Romania*[2]), tradusă apoi și în românește sub titlul: *Amintiri din Țările Române — Note dintr'o călătorie în Transilvania și România*[3]).

Roberto Fava își începe cartea cu un capitol în care este vorba de drumul ce l-a făcut dela Triest la Cluj și de misiunea sa în Transilvania: „„...Un episod foarte grav al luptei raselor, care sbuciumează de atâția ani acea nenorocită regiune, o mon-

[1]) I. P. P. (app), o. c. pag. 479.

[2]) Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, în 8°, 312 pag.

[3]) București, 1895, în 8°, 140 pag.

struoasă dramă judiciară care era gata să se desfăşure la Cluj sub auspiciile şovinismului maghiar şi care cu drept cuvânt a fost numit *procesul naţionalităţii române*, deşteptase atenţiunea întregei prese europene şi eu plecasem ca corespondent pentru unele mari ziare din Italia şi din străinătate, pe acel pământ unde mândră şi fatală se dă lupta între civilizaţia latină, reprezentată prin nobilii descendenţi ai colonilor lui Traian, şi între barbaria asiatică ai căror fideli urmaşi sunt strănepoţii lui Atila (p. 7—8)[1]).

Impresiile ce i-le face pământul Transilvaniei şi descrierea acestei ţări, aminteşte descrierea lui Nicolae Bălcescu, marele patriot român al generaţiei dela 1848:

„Ea (Transilvania) — se deosebeşte de toate celelalte ţări din Europa şi încetul cu încetul le reaminteşte pe toate. Veţi găsi natura septentrională pe munţii înalţi acoperiţi de păduri şi la câteva ceasuri de mers verdea câmpie bogată în vegetaţie de cereale, cu vii, în vastele livezi care te îmbată de miros, sub razele calde ale soarelui şi-ţi dă iluzia de-a te afla într'un loc de la miază-zi al Europei. Dar mai întâi de toate găseşti o notă caracteristică, ce exercită asupra spiritului cea mai puternică atracţiune şi peste tot găseşti urme intacte şi palpabile ale civilizaţiei române..." (p. 12)).

Prima impresie ce i-o făcu Clujul gazetarului italian, unde fu primit de prietenul său Vasile Hossu[2]) şi de numeroşi gazetari români, a fost aceea a scandalului pus la cale de studenţimea maghiară:

„...în trecere cu trăsura prin oraş, fui uimit găsind în faţa hotelului Ungaria[3]) o mare mulţime de maghiari înarmaţi cu ciomege care alternau strigătele Abuzg (Jos) cu lovituri de pietre aruncate în ferestrele hotelului. In hotelul Ungaria trăse-

[1]) Citatele sunt din traducerea românească.

[2]) *Dr. Vasile Hossu*, preşedintele biroului de presă în timpul Procesului Memorandului, este viitorul episcop de Lugoj şi apoi de Gherla al Bisericii române unite.

[3]) Imobilul unde se afla hotelul *„Ungaria"* se poate vedea şi azi, în strada Regele Ferdinand Nr. 3, din Cluj.

seră cu puţin înainte, unii cu familiile lor iar alţii singuri, membrii Comitetului naţional român, victime ale tiraniei guvernului din Budapesta... — Demonstranţii erau în mare parte studenţi. Unii din aceşti demni reprezentanţi ai cavalereştei naţiuni văzând că sosesc în trăsuri mai multe doamne, împinseră eroismul lor până a asvârli asupră-le cu ouă şi... Acea scenă produse în mine o impresie de adânc desgust. Insă aceasta nu era decât prologul barbariilor fără capăt şi fără nume, la care trebuia să asist zilele următoare (p. 14 şi 15).

In capitolul II al cărţii amintite, Roberto Fava vorbeşte despre *Naţionalităţile din Ungaria.* După ce autorul face reflecţii asupra veacurilor trecute, când chestiunile naţionale nu prezintau nici-o importanţă din cauza organizării feudale a societăţii, aminteşte discursul din Dec. al lui Barbu Delavrancea ţinut la Ploeşti şi'n care patriotul şi oratorul român definea *Ungaria* ca o *vastă închisoare pentru naţionalităţi.* Crede că nici o definiţie n'ar putea să zugrăvească mai bine acest stat care ţinea heghemonia lui reprimând desvoltarea unor popoare aşa de deosebite cum erau Românii, Germanii, Slovacii, Rutenii, Croaţii şi Sârbii.

In lupta lor pentru desnaţionalizarea altor popoare, Ungurii au căzut într'un şovinism exagerat, care despreţueşte tot ce nu-i de origină maghiară:

Mândria acestor scumpi Maghiari este ceva revoltător, scrie Roberto Fava. Dacă vorbeşti cu unul din ei nu importă din ce condiţie socială, ar fi foarte capabil de a-ţi spune cu cea mai mare sinceritate că poporul maghiar este cel mai mare dintre popoare, că limba lui este cea mai frumoasă şi cea mai armonioasă dintre toate limbile, că literatura lui e cea mai bogată, că Dumnezeu a dat lui Moise tablele legii scrise în limba maghiară şi cine ştie? poate că părintele Etern care locueşte în cer pe tronul său, e foarte mândru îmbrăcat în costumul maghiar..." (p. 19).

Capitolul III. al cărţii lui Roberto Fava este întitulat *Românii.* Aceştia — spune el — luptă cu înverşunată disperare pentru drepturile lor naţionale şi ocupă, prin importanţa lor

numerică şi intelectuală cât şi prin spiritul lor de sacrificiu, primul loc între celelalte naţionalităţi din Ungaria.

„...Dacă ne aruncăm privirile pe o hartă etnografică vedem naţiunea română formând o masă compactă dela Marea Neagră până la platourile Ungariei şi dela Nistru la Dunăre: numai în centrul Transilvaniei este un grup de Secui, popor de rasă maghiară şi câteva mici insule de populaţiuni saxone..." (p. 27).

După ce face apoi un scurt istoric al Românilor din Transilvania până la *Memorandum* şi după ce arată pe scurt (p. 30—31) semnificaţia lui, Fava enumără punctele din Memorandum care au iritat mai mult guvernul maghiar şi care sunt acele ce stăruiau asupra unirii forţate a Transilvaniei cu Ungaria.

a) Unirea cu Ungaria a fost pronunţată fără ca Românii să fi participat la ea sub o formă corespunzătoare numărului lor şi importanţei lor în această ţară.

b) Poporul român se simte lovit, pe de altă parte, prin această unire, pentrucă, un atare act s'a făcut în vederea unei fuziuni, fără să se ţină deloc seamă de legile care garantează autonomia ţării (p. 33).

In capitolul IV, întitulat *Cluj*, găsim un istoric sumar al acestui oraş şi câteva date şi aprecieri interesante.

Astfel aflăm că oraşul care în 1939—1940 număra, peste o sută mii locuitori, la 1894 avea 29.000 loc. din care 7.000 erau Români, restul Unguri şi Evrei maghiarizaţi. *„El este* — spune Roberto Fava — *o insulă maghiară în mijlocul unui ocean de Români... Clujul este singurul oraş din Transilvania unde maghiarismul a fost exercitat cu cea mai mare presiune...* (p. 36).

Privitor la populaţia întregului judeţ al Clujului, care atunci avea 196.307 locuitori, Ungurii faţă de elementul românesc abia ating 24%.

Avem apoi informaţii asupra Clujului în prima zi a procesului, când era „sub cea mai adevărată stare de asediu" căci se adunaseră 3 regimente de infanterie, tei escadroane de husari şi un mare contigent de jandarmi.

„Imi voiu aminti toată viața mea ziua de 7 Maiu (1894), când s'a început procesul Memorandului. Cine n'a văzut în aceea dimineață mulțimea imensă care însoțea dela hotel Ungaria la localul Tribunalului cu strigăte de *Să trăiască*, pe membrii Comitetului național? Cine n'a văzut, mai târziu, după prima ședință, în grădina Banffy[1]), o mulțime de aproape două zecimii de Români veniți printre toate armatele și rigorile polițienești, din toate părțile acelei regiuni, aclamând, beți de entusiasm, pe doctorul Lucaciu...?

Cine n'a văzut femeile îngenunchind pe pământ și implorând, cu mâinile împreunate, dela Dumnezeu redarea patriei apăsate, nu știe ce însemnează entuziasmul unui popor..." (p. 37—38).

In acel timp, Clujul avea afară de hotelul Ungaria, un hotel destul de mare, care se numea *Biasini*, local ce se vede și astăzi pe str. Avram Iancu. Acolo fusese găzduit Roberto Fava și, în prima zi a procesului, toți ziariști au fost percheziționați de poliție, care și-a repetat apoi obiceiul aproape în fiecare zi.

Deosebit de important este capitolul care vorbește de *Justiția ...maghiară* (cap. V) și care, din aceeași ortografie întrebuințată de autor, ne apare o ironie. In acest capitol se spune că, până la 1884, Curtea de Jurați era în Sibiu. Dar în acest oraș populația fiind în cea mai mare parte saxonă, nu era dispusă ca să servească răsbunările Ungurilor și de aici necesitatea de-a o muta la Cluj.

„Acest oraș — spune Fava — era singurul în stare, după planul guvernului, să fie sediul judecării tuturor proceselor de presă în contra publiciștilor români..." (p. 40).

Jurații din Cluj nu-s simpli cetățeni, ci aleși dintre cei mai înverșunați adversari ai politicii românești, iar magistrații niște servili executori ai ordinelor celor dela guvern. Așa fiind cetitorului îi este imposibil să-și facă o idee de monstruoasa comedie, în care s'a desfășurat procesul Memorandului. Audi-

[1]) Se afla pe locul grădinei și localului fostului Liceu de fete „Regina Maria" din Cluj.

rea acuzaţilor s'a făcut în sala unde se hotărește unirea forţată a Transilvaniei cu Ungaria (1865)[1]. Pe cât erau de liniştiţi acuzaţii, pe atât erau de întunecaţi membrii tribunalului. Apărarea a ridicat incidentul ca fiecare jurat să depună un jurământ că nu va fi călăuzit de ură sau răsbunare, dar propunerea a fost respinsă de Curte, care lasă pe juraţi în fiecare zi, în plină audienţă, să-şi bată joc, să insulte şi să ameninţe în toată voia pe patrioţii români care se aflau pe banca acuzaţilor (p. 42).

La fiecare observaţie ce făceau, advocaţii apărători erau amendaţi cu o sută, două şi chiar trei sute florini, iar dacă stăruiau, amenda era îndoită şi jandarmii îi dădeau afară din sală. In cele din urmă, apărătorii văzându-se împiedecaţi în misiunea lor, se retraseră în massă trimiţând — fără rezultat — o protestare Ministrului maghiar de Justiţie.

In afară de sala Tribunalului, se făceau percheziţii şi arestări arbitrare, mai ales după ce ziarul întitulat *Golgota*, scris şi tipărit în Bucureşti, apăruse pe hârtie roşie şi cu o gravură ce reprezenta pe cinci din acuzaţi: Raţiu, Lucaciu, Pop de Băseşti, Nicolae Cristea şi Septimiu Albini, răstigniţi pe cruce şi bătuţi de Unguri, începuse a se răspândi prin Cluj. Ţăranii din împrejurimi erau opriţi a veni la oraş, iar guvernul instituise cenzura telegramelor şi corespondenţelor ce nu erau *oficiale*.

„De aceea — spuse Fava — văzând că din Cluj nu puteam nici să scriu, nici să telefonez, a trebuit să mă gândesc la un remediu şi-l găsii uşor graţie gentileţii unor amici care pe rând, în fiecare seară, plecau până la graniţă cu toată corespondenţa epistolară şi telegrafică şi, odată trecută frontiera, expediam totul pe teritoriul liberei Românii". (p. 44—45).

Despre presa maghiară, toată aproape în solda guvernului,

---

1) A fost localul *Cercului Militar*, pe strada Memorandului. O placă comemorativă s'a aşezat la împlinirea a 40 de ani dela procesul Memorandului (1934); ea fu ridicată, cu prilejul evacuării, de dl maior G. Gârleanu şi adusă la Muzeul Astrei din Sibiu.

Fava spune că făcea pe agentul provocator, inventând, calomniind și acuzând pe Români. Din cauza aceasta, acuzații din procesul Memorandului n'aveau viața garantată, căci adesea, după audieri, erau insultați și atacați de plebea maghiară... „Pentru dragostea de adevăr trebue să spun, că n'am văzut nici-odată o presă așa de mincinoasă, așa de răutăcioasă și așa de nerușinată ca cea maghiară. A falșifica adevărul, a inventa comploturi și conjurații, a denunța puterii executorii pe oamenii onești și patrioți — iată nobila sa misiune, iată opera sa de toate zilele". (p. 45).

Capitolul VI, — *La Hotel Biasini* — este capitolul închinat tinerimii, căci la acel hotel erau toți tinerii patrioți români găzduiți și acolo veneau toți care erau în trecere:

„...In cete soseau studenții din București, Iași, Viena, Budapesta, Graz, Basarabia, Bucovina, toți înflăcărați de dragoste de patrie, toți frământați de un nobil dispreț în contra opresorilor rasei lor... In acei tari campioni ai tinerimii române — spune Roberto Fava — mi se părea că văd în acțiune valoroasa falangă de eroi, care a preparat ridicarea patriei italiene...". (p. 46—47). In acel hotel erau aproape numai ziariști și studenți. Era un reprezentant al *Tribunei* din Sibiu, al *Gazetei Transilvaniei* din Brașov, al *Dreptății* din Timișoara și ai principalelor ziare din București, în afară de corespondenții ziarelor franceze, germane, engleze, croate, slovace, sârbe, „rezulta deci o varietate de idiome, care putea da foarte bine o idee despre biblicul turn al lui Babel în momentul încurcăturii limbilor...". (p. 47).

Serile se petreceau în cântece patriotice, mesele se uneau și în sala închisă a restaurantului dela hotel răsuna *Deşteaptă-te Române, Fratelli d'Italia, Coll'azzurra coccarda sul petto, Cântecul lui Lucaci* și altele.

„...Nu e posibil — încheie acest capitol autorul — de descris entusiasmul acelor ceasuri de caldă expansiune, dar e sigur că acele seri constituesc unul din cele mai scumpe și plăcute amintiri ale vieții mele. *Pentru nimic în lume nu vă voiu uita niciodată, o scumpi amici, o tineri patrioți români, și alături de voi aș dori să mă lupt pentru cea mai sfântă dintre cauze.* Și

cum în petrecerile noastre adesea imnul lui Garibaldi se alterna cu magicile note ale cântecului *Deşteaptă-te Române* şi după strigătele *trăiască naţiunea română* veniau cele de *să trăiască Italia*, aşa fac urări călduroase ca imnul leului din Caprera să răsune pe câmpiile Transilvaniei şi ale Banatului şi cele trei culori ale drapelului italian să se amestece cu cele trei culori româneşti în ziua redeşteptării scumpei voastre patrii". (p. 54).

In excursiunile pe care le-a făcut în satele româneşti din munţi şi din apropierea Clujului, Roberto Fava a cunoscut de aproape portul şi obiceiurile ţăranului român, pe care le descrie in capitolele *Pe munţii Transilvaniei* şi *Desmir*, comuna unde păstorea preotul Aureliu Poruţiu şi unde a cunoscut mămăliga şi balmoşul (amestec de mămăligă cu caş) şi unde fiul preotului, anume Victor — student la Budapesta — i-a cântat din flaut melodii păstoreşti.

Capitolul IX, întitulat *O sentinţă infamă*, încheie impresiile şi însemnările asupra Procesului Memorandului.

Imi va rămâne mereu impresia ultimei şedinţe — scrie Fava — pentru energia şi curagioasa protestare făcută de dr. Ioan Raţiu.

Rechizitorul reprezentantului ministerului public a fost o ţesătură de provocaţiuni şi de murdare insulte în contra generoşilor patrioţi. După aşa zisul orator al legii.., juraţii se aruncară asupra lor cu injurii şi ameninţări cu pumnii strânşi, fără ca preşedintele acelui straniu tribunal să se gândească măcar să-i cheme la ordine..." (pag. 73).

După ce reproduce cuvântarea lui Ioan Raţiu către Curtea cu juraţi, după condamnare, Fava încheie:

„...Sentinţa fu aceea, care trebuea să se aştepte. Acei generoşi patrioţi fură condamnaţi până la cinci ani închisoare. Astfel era plătit crudul şovinism al domnilor descendenţi ai lui Attila şi *ideea pan-maghiară triumfă încă odată cu violenţă şi cu opresiune, uitând că lanţurile torturaţilor şi sângele apăsaţilor se schimbă într'o zi în glonţ răsbunător în contra tiranilor.* (pag. 77).

Odată sfârşit procesul Memorandului, misiunea în Tran-

silvania a lui Roberto Fava se terminase şi după o oprire în Blaj, condus fiind de tinerii studenţi români Dăianu şi Brânzeu, unde fu sărbătorit la reşedinţa metropolitană de către Canonicul Augustin Bunea şi profesorul Iacob Mureşianu, ziaristul italian se duse la Bucureşti unde fu primit şi sărbătorit de Liga Culturală. I s'au dat două banchete: unul de către Comitetul executiv al Ligii în sala de marmoră a hotelului *Union* şi altul de Presă, de studenţii universitari şi de colonia italiană din Bucureşti în vasta sală a teatrului *Hugo*. Fava o descrie:

„Revăd încă acea splendidă sală strălucind de lumină, decorată cu drapelele române şi italiene, în jurul portretelor regelui Carol şi reginei Elisabeta a României, a lui Vittorio Emanuele, a regelui Umberto şi a Margaretei de Savoia, a lui Garibaldi, a lui Ioan Raţiu şi a lui Vasile Lucaciu..." (pag. 118). Ambele banchete au fost prezidate de profesorul *V. A. Ureche*, preşedintele Ligii, şi au luat cuvântul fruntaşi ai Ligii şi ai presei române de atunci. Entusiasmat până la lacrimi de toată atenţia de care s'a bucurat, Roberto Fava aminteşte de un buchet splendid de flori în culorile drapelului italian, legat cu panglică tricoloră românească, simbol al unirii frăţeşti între Latinii dela Tibru şi cei dela Dunăre. Călătoria în România o încheie profetizând:

„Un popor, care are în sine atâta entusiasm şi atâta încredere, un patrimoniu aşa de bogat de iubire de patrie şi de nobile aspiraţiuni, un sentiment aşa de viu de marile lucruri şi marile gânduri — un popor care are tradiţiuni aşa de glorioase şi care se arată atât de nerăbdător ca să le continue, nu poate să nu ajungă la un viitor de splendoare şi de mărire. El este un torent de lavă aprinsă care, într'o zi sau alta, *mugind îşi va face drum printre toate obstacolele şi va curăţa de tirani solul pe care se vorbeşte dulcea limbă a strănepoţilor lui Traian. Nu degeaba curge sânge roman în vinele acelei naţiuni.*

Tremuraţi, voi, care încercaţi să luaţi atâtor milioane de fii ai săi partea lor de soare!" (pag. 119—120)[1].

---

[1]) Roberto Fava a fost la procesul Memorandului în calitate de co-

Căldura cu care ziaristul Roberto Fava a îmbrățișat cauza românească, articolele numeroase ce le scrisese în presa italiană, favorabile acestei cauze, precum și hărnicia cu care a lucrat în timpul procesului Memorandului spre a informa opinia publică italiană, au făcut ca numele lui să fie bine cunoscut în Transilvania și să se scrie pagini de aleasă recunoștință pentru activitatea sa.

Astfel, într'un foileton al ziarului *Tribuna* din Sibiu, 1894, An. XI, Nr. 103, din 18/30 Mai — chiar din timpul procesului Memorandului, când Fava lucra din zi până în noapte să informeze presa italiană, cineva — sub pseudonimul Edda — i-a făcut următorul portret: „Numele *Roberto Fava* este cunoscut tuturor Românilor și neuitat va rămâne între noi. Cei ce s'au abătut vreodată măcar pe la biroul de presă din „Hotel Biasini" cu ocasiunea procesului, cred că nu-și vor uita acea simpatică, blândă figură, care în fruntea mesii principale din birou, sub o gigantică oglindă, scria mereu și tot scria neobosit, neîncetat. Domnul Fava, reprezentantul presei italiene la marele proces... era nu numai cel mai blând ci și cel mai harnic membru al biroului de presă... unul din cei mai harnici publiciști ce există... Dacă nu e un mare orator, e un mare stilist... Când are să vorbească, el totdeauna scrie mai întâiu discursurile și (apoi) le citește...

Bărbat de statură mică, constituție debilă, în vârstă de 40 de ani, impune mai mult prin bunătatea sa, prin blândețea și modestia ce-i reoglindește fața... Temperamentul lui parcă nu-i temperament italian. Munca încordată spirituală a potolit italienescul foc. Vorbește încet, umblă foarte liniștit și toată ardoarea temperamentului italian' sa concentrat pur numai în ardoarea inimii, care așa de mult se știe însufleți pentru cauzele mari ale omenirii, se știe încălzi pentru cauza poporului meu și al nostru, pentru libertate și drepturi... Tăcut ia el peana în

respondent al ziarelor italiene: Gazetta di Torino, Gazetta Piemontese, Sera, Corriere della Sera, Italia del Popolo, Riforma, Diritto, Il Parlamento, etc. (Cf. Ioan Georgescu, *Dr. Ioan Rațiu (1828—1902)*, Sibiu, 1928, pag. 79.

mână şi atunci sufletul lui îşi varsă pe hârtie efusiunea sentimentelor tulburate şi biciueşte cu fulgere toată nedreptatea. De aceea glasul durerilor poporului nostru a aflat aşa de viu răsunet în sufletul lui, în cât la vestea marelui proces să alerge din patria sa liberă, din frumuseţile Italiei, dela Parma la Cluj.

A ajuns odată la *„Replică"* — a cetit-o şi indignat de atâtea nedreptăţi câte se descopăr acolo, s'a hotărît să-şi pună toate puterile pentru a apăra cauza sfântă şi justă a poporului frate. De aceea, cu deosebit interes a urmărit toată desvoltarea luptelor noastre până acum la marele proces... Din firea sa el aplicat este a lupta pentru marile ideale.

Şi dacă chiar cauza noastră a ştiut să-l cucerească, să-l preocupe, e semn că mare este ea, sfântă şi dreaptă, nu numai în ochii noştri, ci înaintea tuturor oamenilor de bine care ştiu iubi sincer libertatea pentru care luptăm şi noi.

Dumnezeu să-i ajute... Noi recunoscători vom fi, păstrându-l cu drag în amintirile sufletului nostru!"

Astfel ni-l prezintă „Edda", care este — după cum am aflat ulterior — pseudonimul publicistului transilvan Dr. E. Dăianu.

In timp ce ziaristul Roberto Fava îşi făcea, ca martor ocular, însemnările asupra procesului Memorandului, trimiţând, cu greutate, corespondenţa sa din Cluj, în ziarele italiene se publicau relaţii amănunţite asupra procesului şi articole care condamnau procedeele guvernului maghiar faţă de Români.

Astfel, jurnalul *Il Diritto* din Roma, califică procesul Memorandului ca una din cele mai grave erori politice, asemenea celor comise altădată de Austria faţă de Lombardo-Veneţia[1]).

Dar, în afară de numeroasele articole şi infomaţiuni din ziare, ceeace a produs în Italia şi în alte ţări o adevărată senzaţie, a fost interpelarea pe care deputatul *Imbriani* a adresat-o în parlamentul italian primului ministru *Crispi* în favoarea Românilor din Transilvania.

Deşi primul ministru italian n'a vrut să răspundă interpe-

---

[1]) Georges Moroianu: *Les luttes de Roumains Transylvania pour la liberté et l'opinion europeene,* Pars, 1933, pag. 170—171.

lării lui Imbriani, statul italian fiind membru al Triplei Alianțe, sufletul lui era alături de Latinii din Carpați, ca al unuia ce luptase pentru eliberarea Italiei în rândurile celor o mie de cămăși roșii de sub conducerea lui Giuseppe Garibaldi[1]).

Ziarul *„Dreptatea"* din Timișoara[2]), înregistrează precum urmează știrea despre interpelarea din parlamentul italian:

„In ședința de eri a parlamentului (26 Maiu 1894), deputatul Imbriani adresează ministrului-președinte Crispi și ministrului de externe Blanc, întrebarea că au de gând să întreprindă acțiune pentru apărarea drepturilor popoarelor latine asuprite de Austro-Ungaria? Ministrul-președinte Crispi declară că la această întrebare nu poate răspunde. La aceasta Imbriani zice cu voce puternică:

„Din Cluj străbate până la noi țipătul de durere! Parlamentul italian trebue să-și ridice vocea mândră protestatoare și trebue să-și exprime simpatiile față de acele popoare care luptă pentru libertatea lor".

Urmarea interpelării deputatului Imbriani a fost o moțiune de simpatie și de încurajare pentru cauza națională română, pe care au semnat-o un număr de 277 membri ai Adunării Deputaților italieni. Moțiunea a fost trimisă Adunării Deputaților Români, cari au mulțumit telegrafic[3]).

La câteva zile după interpelanea lui Imbriani, avocatul *Attilio Begey* semna un articol numit: *Pro-Transilvania,* care începe astfel:

„Domnul deputat Imbriani s'a abătut alaltăeri dela regulamentul Camerii pentru a asculta legile inimii, când a exclamat: „Să trimitem un cuvânt de simpatie poporului transilvan care luptă pentru independența sa!" El a avut dreptate. Această simpatie se cuvine Ardelenilor din partea tuturor popoarelor libere, dar mai ales din partea Italiei, pentrucă italică este origina acelui popor, italic graiul său și deci italic trebue să fie și

---

[1]) Cf. G. Moroianu: *O. c.* p. 171—172.

[2]) An. I, Nr. 110 din 18/30 Maiu 1894.

[3]) I. Georgescu: *O. c.*, 1928, pag. 140.

cel mai puternic sprijin moral pentru cauza lor". Şi sfârşea cu cuvintele: „Salutăm deci cu simpatie pe fraţii noştri din Transilvania, salutăm pe condamnaţii de astăzi dela Cluj, cu urarea ca să fie biruitorii de mâine, la Alba-Iulia"[1]).

Dintre senatorii şi oamenii politici italieni, *B. Pandolfi, S. Omodei, G. Ostini* şi încă 24 fruntaşi[2]), trimit lui *V. A. Ureche*, senator şi preşedinte al Ligii Culturale, următoarea salutare din Roma (16 Maiu 1894):

„Trimitem o salutare afectuoasă fraţilor noştri români, cu dorinţa ca în curând să vină ziua în care ceice cer dreptate să nu mai fie nici persecutaţi, nici martiri"[3]).

Angelo Degubernatis, profesor la Universitatea din Roma şi senator, unul din primii vizitatori europeni ai Românilor macedoneni, scrie lui V. A. Ureche o scrisoare (Roma, 22 Iunie 1894) în limba franceză, în care spune: „...eu socotesc de-adreptul monstruos ceeace se petrece în Ungaria privitor la Români... Ii socot pe Români adevăraţii urmaşi romanizaţi ai vechii Dacii... Iubesc pe Unguri, dar găsesc că ei au mai mult a pierde decât a câştiga în viitor, din actualele lor violenţe...". Iar *Luigi Palma*, profesor de drept constituţional la Universitatea din Roma, amintea, în 14 Maiu 1894, vechiul adevăr că: „...forţa poate să valoreze pentru a creia şi alcătui Statele, dar numai dreptul le poate păstra..."[4]).

Profesorul *B. E. Maineri* din Roma, scriind în 23 Iunie 1894, tot lui V. A. Ureche, îşi termină scrisoarea cu cuvintele: „...Cinste, deci, valoroşilor apărători ai dreptului naţional, astăzi nesocotit şi călcat în picioare în Transilvania şi Banat".

---

[1]) V. A. Ureche: *Voci latine, I-a Culegere de adesiuni a gintei latine la mişcarea naţională din Transilvania şi Banat.* Bucureşti, 1894, pag. 145—146.

[2]) Canegallo. T. Pais, G. Danieli, Arturo Galetti, Eugenio Maury, D. Zainv Luchini R. Palizzolo, E. Calderana, E. Arcoleo, G. Mestica, E. Ghigi, N. Vischi, Pavoncelli, Testasecca, Del Balzo, Morelli, U. Pada, Michele Amadei, A. Sinaldi, Paolo Trampea, Nicola Falconi, Giuseppe Braci şi Pugliese.

[3]) V. A. Ureche: *Op. cit.* pag. 1.

[4]) Idem, *ibidem*, pag. 5 şi 13.

Enrico Croce, referindu-se la soarta Românilor din Transilvania cu prilejul procesului Memorandului, se întreba:

„Dacă numele Romei, timp de atâtea veacuri a fost ţinta unor aspiraţii atât de sfinte şi sublime ale italienilor şi a făcut să bată şi să tresară inimile atât de tare de dorinţă şi nădejde, numele şi soarta fiilor României — atât a celor din România Traiană cât şi a celor din România Aureliană — poate să lase pe Italieni muţi şi nepăsători?"[1]).

In ajunul procesului Memorandului, la 29 Aprilie, preşedintele asociaţiei universitare din Pavia scria studenţilor români că a luat cunoştinţă cu indignare de cele ce se petrec în Transilvania, unde Ungurii calcă în picioare dreptatea sub cuvânt că fac patriotism:

„...Noi vă mulţumim, tovarăşi Români, pentrucă v'aţi îndreptat spre noi încă odată, nu numai pentrucă avem origina comună cu voi, dar mai ales pentrucă înclinaţiile mai arzătoare ale sufletelor noastre ne fac o datorie să vă răspundem şi să lăudăm eroicile voastre sforţări pentru a vă elibera de sub tirania maghiară... şi dacă revoluţia ar urma să isbucnească într'o zi în Transilvania, noi vă vom urma cu inima, vitejilor Români, pe câmpurile de bătălie ce le veţi stropi cu sângele vostru...

Noi vom asista cu inima la procesul nedrept care se intentează la Cluj contra Românului vinovat numai de a fi vrut să-şi scuture lanţurile şi de-a fi implorat în zadar dreptate în faţa recelui Monarh, care impune celor nefericiţi să-şi înăbuşe în tăcere lacrimile...".

Semnează preşedintele *Giorggetti Rodolfo* şi numeroşi studenţi „In nome dell'Associazione Universitaria Pavese"[2].

O salutare afectuoasă şi călduroase urări de încurajare trimit şi cei patru sute de studenţi italieni din Roma în frunte cu *Dr. Sanctis Mangeli*. Ei amintesc şi de numele şi de tradiţiile glorioase ale mamei comune, Roma. Cu aceste îndemnuri ei speră că fraţii lor dela Dunăre şi din Carpaţi vor câştiga libertatea

---

[1]) V. A. Ureche: *Op. cit.* pag. 37—66.

[2]) Idem, *ibidem:* pag. 137—138.

națională împotriva Magh'arilor cari încerceau, în toate chipurile și pe toate căile, să le calce în picioare drepturile civile și politice[1].

La 17 Maiu 1894, deputații *Artur Brunialti, Carlo Donati, Nicola Barozzi* și *Pietro Foscari*, semnează o adeziune de simpatie pentru mișcarea națională din Transilvania, iar cu câteva zile mai înainte, în 14 Maiu, deputatul *Tullo Massarani* scria dela Acqui: „...deplâng trista dramă care se desfășoară zilele acestea la Cluj...". In aceeași zi, din Milano, profesorul și senatorul *Graziado Ascoli* își trimetea adeziunea sa, comparând pe Românii din Transilvania cu Italienii din Veneția Retica, ce fuseseră sub stăpânirea austriacă[2].

Intr'un articol întitulat *Passato e presente*, publicistul *Edcardo Calenda* analizează stările din Austro-Ungaria și arată răsunetul chestiunii române în Franța, Germania, Belgia și Anglia, făcând un istoric al acestei chestiuni și dând statistici pentru populația Transilvaniei din acea vreme. Pomenește de vandalismul din Turda ,Arad, Șimleu și Oradea Mare, arată în ce constă *Memorandul* reprezentanților partidului național român din Transilvania și că la ora când scria articolul „tot Comitetul executiv al Partidului, șefii, în număr de 25, trebue să răspundă juraților maghiari din Cluj... pentru vina de-a fi răspândit manifeste tipărite, care atacă puterea obligatorie a unei legi, adică aceea pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria: atâta spune textual actul de acuzare"[3].

In acest timp, la București, un cortegiu format din mii de persoane se ducea la Biserica Sf. Georghe unde — spune Calenda — „a fost celebrată o slujbă religioasă pentru a invoca ajutorul lui Dumnezeu pentru triumful dreptății", iar la întoarcere dela Biserică, cortegiul s'a oprit descoperindu-și capul în fața statuii lui Mihai Viteazul, simbolul unității tuturor Românilor[4].

---

[1]) I. Georgescu: *Op. cit.* pag. 149.

[2]) Pentru aceștia vezi: V. A. Ureche, *op. cit.* pag. 2, 3, 12 și 40.

[3]) Idem, *ibidem*, pag. 121.

[4]) Idem, *ibidem*, pag. 115 125.

Din Bologna, profesorul universitar *G. Cappellini* scria la 28 Iunie 1894 lui V. A. Ureche: „Primiţi expresia simţirilor mele de sinceră simpatie pentru nobila cauză a Românilor din Transilvania...".

La aceste numeroase mărturii de simpatie, adăugăm pe cea a senatorului *Ceverini,* a lui *G. A. Aymo,* directorul proprietar al ziarului „Arena" din Verona, a lui *Ugo Laranga,* director la „Faro Romagnolo" din Ravenna, *Francesco Zon,* director la „Il Veneto" din Padova, *Gaetano Malenotti,* director la „Fieramosca" din Firenze, a profesorului senator *Clemente Corti* din Torino, a senatorului *Gaetano Negri* din Milan, a celebrului istoric *Cesare Cantŭ,* autorul a numeroase volume de istorie universală şi a marelui şi gloriosului poet *Giosue Carducci,* care la 11 Iunie 1894, scria:

„Ai Romani d'oltre i Carpazi da piè della Colonna Traiana, un saluto per la fede nella vita immortale di nostra gente" (Romanilor de peste Carpaţi, dela poalele Columnei lui Traian, un salut pentru credinţa în viaţa nemuritoare a gintei noastre)[1].

* * *

Incheiem mărturiile italiene, atât de generos exprimate cu prilejul procesului Memorandului Transilvaniei, mărturii care au înregistrat tot sbuciumul sufletesc al poporului nostru cu prilejul faimosului proces. Nu greşim dacă afirmăm că întregul suflet al poporului italian, îl concretiza, în acel timp, cuvintele lui *Roberto Fava,* trimise lui V. A. Ureche, preşedintele Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor şi care sună astfel:

„Vă salut, o eroici campioni ai ideii naţionale! Simpatia popoarelor civilizate este pentru voi, care purtaţi sus steagul civilizaţiei latine contra ororilor barbariei asiatice. Zorile care vor însemna mântuirea poporului vostru, vor fi salutate cu bucurie dela orice colţ al lumii, unde nu este stins cultul marilor ideale"[2].

---

[1]) V. A. Ureche, *op. cit.*, pag. 14, 17, 155, 167—172.

[2]) Idem, *ibidem*, pag. 29.

Partea II.

CHESTIUNEA ROMÂNĂ ÎN ITALIA DUPA PROCESUL MEMORANDULUI

1. INTEMNIȚAREA MEMORANDIȘTILOR ROMÂNI LA SEGHEDIN ȘI VACZ.

In ziua de 25 Maiu 1894, vestitul proces al Memorandului a luat sfârșit[1]) Condamnarea la temniță până la 28 ani și 7 luni a membrilor Comitetului național român a fost semnul rupturei definitive între Românii din Transilvania și Unguri, având ca urmare o întărire a conștiinței naționale românești, „...Ungurii au proclamat că forța primează dreptul — scrie ziarul „Dreptatea"[2]). — Viitorul va arăta contrariul și va mai dovedi că forța va fi alături cu dreptul, că peste 12 milioane de Români nu se vor lăsa copleșiți de cinci milioane de Maghiari și Evrei maghiarizați".

Cât privește pe acuzați, avem impresiile de după proces ale corespondentului ziarului „Tribuna" din Sibiu:

„Toți acuzații au primit cu bărbăție osânda. Venind în fruntea convoiului, Părintele Lucaciu făcea impresia unui erou din vremurile antice: venia zâmbind. Doamna Lucaciu i-a zis de asemenea senină, următoarele: Te sărut, dragul meu și te salut că pe tine te-au învrednicit mai mult! Dl. Dr. Rațiu venia cu fruntea ridicată. Au intrat cu toții în hotel presărându-li-se ca-

---

[1]) Cf. D. Braharu: *L'Opinion publique italienne et le procès du Mémorandum de Transylvanie* (1894), în *Revue de Transylvanie*, Tome V, 1939, Nr. 2, pag. 173—201.

[2]) An. I, Nr. 22, Timișoara, 9 Iunie 1894.

lea cu flori. Singur Badea Gheorghe Pop din Băseşti a plâns, pentrucă zicea, l-au batjocorit dându-i pedeapsă mai puţină decât celorlalţi tovarăşi ai săi. Am plâns şi noi tinerimea, de bucurie că avem între noi bătrâni cu atâta inimă şi curaj... Procesul s'a sfârşit deci. Urmează vremurile de jertfă mare, de muncă uriaşă, de luptă cum n'a mai fost. Ziua de azi, tăria cu care toţi Românii au primit verdictul, este cea mai mare chezăşie că avem să învingem![1]) Precum vedem, urmaşii celor care au ştiut să moară în revoluţiile dela 1784 şi 1848 pentru drepturile lor pe aceste locuri, nu s'au lăsat intimidaţi. Temniţa care se deschidea poporului român transilvan prin conducătorii lui, le-a întârziat doar credinţa în izbândă. Se mai aştepta recursul, pentruca pedeapsa să devină executorie. Şi recursul a venit, după cum era de aşteptat, pentru menţinerea pedepsei dată de juraţii maghiari din capitala Transilvaniei[2]).

După proces, lumea venită să asiste s'a împrăştiat şi odată cu ea s'au dus şi ziariştii din acel *„birou de presă"* dela hotelul Biasini, ziarişti cari au făcut să se pătrundă întreaga opinie publică europeană, de *„chestiunea Românilor din Transilvania"*.

Roberto Fava, după popasul făcut la Blaj şi la Braşov, s'a oprit la Bucureşti, unde numele lui era bine cunoscut. In capitala României libere confratele italian a fost primit cu căldura expansivă a inimoşilor luptători dela Liga Culturală. Primirea care i s'a făcut, precum şi amintirile sale dela proces, au rămas scrise în broşura amintită[3]).

La banchetul ce-i fusese organizat de Ligă, profesorul universitar V. A. Ureche — preşedintele — a toastat pentru Italia, amintind cuvintele luptătorului român C. A. Rosetti către Manzzini, când acesta ne-a vizitat ţara: „Italia va veni când România va fi. Azi Italia a venit, pentrucă România este". A mai luat cuvântul italianul Luigi Cazzavillan, directorul ziarului

---

[1]) *Tribuna*, Sibiu, 1894, Maiu 15/27 An. XI, Nr. 101.

[2]) Recursul a fost respins în 10 Iulie 1894, preşedinte fiind Osztrovszky, iar referent Dr. Székely Ferencz.

[3]) Roberto Fava: *Ricordi rumeni. Note di un viaggio in Transilvania e' Romania.* Parma, Tip. Ferrari e Pellegrini, 1894, in 8°, 311 p.

„Universul", apoi a vorbit Roberto Fava, adresându-se celor care l-au primit și i-au mulțumit de tot ce făcuse pentru cauza românească:

„...Eu n'am făcut altceva, spune Fava, decât am ascultat de un instinct imperios al inimii mele, care s'a revoltat în contra brutalității unei tiranii, ce e o rușine pentru Europa și pentru secolul nostru și în acest timp n'am ținut socoteală decât de datoria mea de publicist și de Italian. In adevăr, nu e permis unui publicist să asiste impasibil la monstruoasele excese ale unei barbarii care strigă răzbunare umanității ultragiate în prea sfintele ei drepturi și nu e permis unui Italian ca să vadă subjugați frații români, cu care are, pe lângă comunitate de origine și legături de puternică simpatie, fără să ridice un glas de mândră și energică protestare...".

După aceste cuvinte, adevărată confesiune de felul cum a înțeles să-și împlinească misiunea, Fava continuă:

„Propaganda mea în Italia a găsit teren roditor, căci simpatia și solidaritatea între cele două națiuni surori sunt sentimente naturale și înăscute... Tot meritul e al dreptății cauzei, iar nu al valorii apărătorului.. *Se așteaptă mai presus de toate dela poporul italian să îndeplinească față de Români datoriile de rudenie și de mare dragoste...* Poporul italian e cu voi și va dovedi-o în zilele acestea cu neîndoioase manifestații de simpatie. *Să vie momentul luptei supreme și el nu va ezita să ofere brațul său fraților Români...".*

In încheierea discursului său ținut luptătorilor dela Liga Culturală, Roberto Fava atinge viziuni mărețe, viziunea *unirii tuturor Românilor: „Ah, ce zi sublimă va fi aceea, când poporul apăsat, teribil în maestatea sa impunătoare, își va ridica înalta frunte cu acea furie pe care o provoacă tiranii și rupându-și propriile lanțuri le va arunca în obrazul călăilor săi!* Ce veselie, ce imensă splendoare la orizont!... *Aceasta nu e azi decât o simplă viziune, dar mâine va fi o realitate!* Și cu acest augur și cu această dorință vă părăsesc, domnilor, ca să mă întorc în patrie, de unde voi continua din toate slabele mele puteri să lupt pentru sfânta voastră cauză, care e cauza comună a între-

gei ginte latine, reîntărită și devenită mai valoroasă prin contactul și entusiasmul vostru nobil"[1]).

Făgăduiala aceasta de-a continua lupta — adevărat legământ — făcut de Fava în ziua de 5 Iunie 1894, n'a fost o simplă vorbă. După cum vom vedea, ea s'a transformat curând în fapte, mai curând chiar decât ne-am fi așteptat, pentru a răspunde propagandei maghiare care își începe activitatea peste hotare.

Astfel, în ziarul *„Arena"* din Verona (25 Iunie 1894), Fava publică o corespondență despre disolvarea Comitetului național român din Sibiu, în timp ce ziarele *„La Sveglia"* din Parma (30 Iunie 1894), *„L'Osservatore cattolico"* din Milano (25 și 26 Iunie 1894), *„Il Faro Romagnolo"* din Ravena (27 Iunie 1894), *„L'Epoca democratica"* (28 Iunie), *„Il Paese"*, scriu articole deosebit de favorabile cauzei românești din Transilvania.

In cursul lunei Iulie 1894, aceleași ziare continuă să publice corespondențe privitoare la persecuțiile unguești, de după proces, mai adăugându-se ziarele *„Il Cittadino"* din Modena și *„La Lega Lombarda"* din Milano.

Privitor la osândirea Comitetului Național român, ziarul *„La Sveglia"* din Parma, la 21 Iulie 1894, publică un articol semnat Don Marzio, în care spune că inima întregei națiuni române bate alături cu a osândiților din procesul Memorandului[2]).

Important este apoi că puternica Biserică romano-catolică n'a rămas străină de frământarea politică a Românilor din Transilvania, căci organul internațional al Vaticanului: *„Nouveau Moniteur de Rome"*, Nr. 118 din Iunie 1894, scrie: „Veacul nostru, care a văzut atâtea lumini surprinzătoare, nu ne-a dat încă să asistăm la o priveliște atât de neobicinuită cum a fost procesul patrioților români, osândiți de curând la Cluj. *La frontieră, la punctul unde se întâlnește imperiul austriac cu moșia Țarilor,*

---

[1]) Vezi *„Dreptatea"*, Timișoara, 1894, Iunie 10, An. I, Nr. 118, pag. 2.

[2]) *Tribuna,* Sibiu, 1894, An. XI, N-rele 130, 144 și 149.

în mijlocul unui ocean de Slavi, trăeşte micul şi valorosul popor român, reprezentând în Orientul Europei, ca o sentinelă trează, ginta şi cultura latină... O parte din acest popor se bucură de independenţa naţională şi s'a constituit într'un regat autonom. Cealalta parte este împrăştiată între Austro-Ungaria şi Rusia...". Iar mai departe ziarul scrie: „Românii din Transilvania se afla într'o situaţie cu totul deplorabilă, ...forţa îi striveşte şi naţionalitatea lor mândră se sbate cu moartea... Toţi funcţionarii lor sunt maghiari, toate procesele lor se judecă în limba maghiară... Începând dela al treilea an al etăţii, copiii sunt siliţi a învăţa limba maghiară. N'au şcoală, ziarele lor sunt prigonite".

În continuare, marele ziar catolic face istoricul procesului Memorandului şi apoi încheie: „Noi, din partea noastră, să le trimitem salutul simpatiei noastre şi încurajările noastre frăţeşti... *Când în vre-o parte a neamului omenesc se iveşte un popor care pune în faţa forţei dreptatea, atunci toţi cei ce au suflet şi inimă trebue să simtă cu sufletul şi inima acelui popor şi să-i strige un înflăcărat Bravo!*"

Marturiile de simpatie, manifestate de presa italiană şi de reprezentanţii ei, pentru cauza condamnaţilor dela Cluj, erau de altfel mereu în creştere. Dreptatea cauzei româneşti era aşa de evidentă, în cât este explicabilă această totală simpatie de care se bucura.

Dar nu numai în Italia, în Franţa, în Spania, Belgia, — cu un cuvânt în ţările latine — ci şi în Germania găsim voci categorice îndreptate contra Ungurilor. De pildă ziarul *„Germania"* din Berlin, în Nr. din 26 August 1894, se ridică împotrica ziarului maghiar „Pester Lloyd", care compară Ungaria cu Germania în ce priveşte unificarea statului şi măsurile de unificare ce le aplicau guvernele respective. Ziarul german spunea celui maghiar că unificarea germană se bazează pe o majoritate a polatiei germane din stat, pe când Ungurii sunt o minoritate faţă de naţionalităţile din statul lor. Şi referindu-se la apariţia volumului de adesiuni *„Voci latine"*, publicat de V. A. Ureche, preşedintele Ligii pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, le spunea Ungurilor să-şi schimbe politica faţă de naţionali-

tăţi, căci altfel „Vocile latine" vor deveni *„Vocea Europei întregi"*[1]).

In timp ce presa europeană fierbea de ştiri de natura celor arătate, în Transilvania se urma procedura justiţiei maghiare. In urma respingerii recursului, Memorandiştii au fost treptat arestaţi şi îndrumaţi unii spre Cluj, iar dela Cluj, spre temniţele din Seghedin şi Vaţ, iar alţii direct la cele două închisori de stat, unde urmau să-şi facă osânda.

Astfel, în 25 Iulie 1894, la Sibiu, s'a procedat la arestarea lui *Ioan Raţiu*, preşedintele Partidului Naţional român, care fusese condamnat la doi ani închisoare.

Vestea s'a răspândit în tot Sibiul şi pe peronul gării se adunase lume multă care l-a primit cu strigăte de *„Să trăiască"*. In compartiment aparte, cu perdelele lăsate, însoţit numai de jandarm, Dr. Ioan Raţiu a luat calea spre Cluj. Soţia şi cunoscuţii l-au însoţit în alt vagon. Prin gări, preşedintele Partidului Naţional român a putut auzi zarvă şi strigăte de *„Să trăiască!"* însoţite de *„Doamne bate-i!"*, fără însă a fi putut să se arate. Când s'a întunecat şi alaiul prin gări s'a potolit, D-nei Raţiu i s'a îngăduit să vină în compartimentului soţului său şi astfel au ajuns noaptea la Cluj, unde Raţiu a fost predat viceprocurorului, la temniţa ordinară din Farkas utzca, fosta închisoare de minore din strada M. Kogălniceanu. In camera rezervată erau aduse trei pături dela hotelul Biazini şi noaptea au mai venit alţi doi români întemniţaţi: *Rubin Patiţa* din Alba Iulia şi *Gherasim Domide* dela Bistriţa.

A doua zi seara era aşteptat să sosească *Dr. Vasile Lucaciu* dinspre Satu-Mare, dela Siseşti, unde fusese şi el arestat în plânsetele copiilor. Dela Cojocna a venit *Iuliu Coroianu*. Arestările s'a făcut treptat, fără ca pe ceilalţi arestaţi să-i mai ducă la Cluj.

In 29 Iulie 1894, Dr. Ioan Raţiu, Dr. Vasile Lucaciu şi Dr. Iuliu Coroianu, au ajuns la Seghedin, unde au fost întemniţaţi. In 30 Iulie 1894, Dr. Raţiu telegrafie soţiei sale: *„Eri la 5½ am*

---

[1]) *Tribuna*, Sibiu, 1894, 23 August—24 Septemvrie, An. XI, Nr. 177.

intrat în temniță. Ne-au pus pe fiecare separat. Drumul până aici a fost foarte obositor. Suntem tratați conform tratamentului pus în vigoare astă-toamnă. Salutări tuturor amicilor. Dr. Rațiu"[1]).

In temnița dela Vaț au mai fost duși și închiși *George Pop de Bășești, Dr. D. P. Barcianu, D. Comșa, Dr. Teodor Mihali, Mihail Veliciu, Aurel Suciu, Gherasim Domide și Rubin Patița.*

2. CHESTIUNEA ROMANA IN ITALIA.

In timpul procesului Memorandului, venise la Cluj, ca observator din partea guvernului maghiar, deputatul *Pázmándy Dénes,* care urma apoi să fie unul din cei mai mari propagandiști unguri în Franța și Belgia, împotriva Românilor. De origine era din Kömlöd, județul Komárom, în Ungaria de Vest, unde se născuse în anul 1848, în luna Iulie. Făcuse studiile secundare la Liceul reformat din Budapesta, iar la 1864 a plecat la Berlin, unde a urmat la Universitate cursuri de Drept și Științe de Stat.

S'a dus apoi la Paris, unde și-a continuat studiile universitare și aici a avut prilej să lege prietenie cu toți oamenii mai de seamă ai vremii din domeniul literaturii, artei și teatrului. Aceste prietenii și le-a cultivat și după ce — la 1872 — s'a întors în patria sa. Deputat fusese ales la 1878, într'o circumscripție din județul Vas și reales apoi în sesiunea parlamentară din 1881—1884. In 1894 era ales a treia oară deputat și în acest răstimp primește însărcinările oficiale ale guvernului său, spre a combate chestiunea românească în străinătate. Cum vedem, avea aleasă cultură franceză și germană și era cunoscut în cercurile literare franceze, unde a publicat articole diferite sub pseudonimul Coffrefort[2]). Cu scrisul și cu vorba acestui luptător pentru cauza pierdută a Maghiarilor se vor încrucișa luptele de

---

[1]) *Tribuna,* 1894, 16/28 Iulie, An. XI, Nr. 149.

[2]) Szinnyei Jozsef, *Magyar irók.* (Scriitorii maghiari). Tom. X, Budapest, 1905, pag. 614.

peste hotare ale propagandiştilor români, mai ales în Franţa, Belgia şi Olanda.

La Cluj, Pázmándy a făcut o constatare tristă pentru Unguri şi anume, că nu-i vorba de câţiva agitatori pe care urma să-i sancţioneze juraţii maghiari. El s'a convins că poporul român, de care toţi credeau că-i blând şi bun şi că trăeşte în deplină armonie cu ideea de stat maghiar, este *una* în gândiri şi simţiri şi că *popor şi conducători formează un tot indivizibil.* Urmarea a fost că Pázmándy a făcut propuneri concrete guvernului său privitor la Românii din Transilvania. Aceste propuneri se rezumau în lozinca: *„Biegen oder Brechen"*, adecă se supun, ori vor fi distruşi. Propunerile şi le-a publicat sub acest titlu în ziarul *„Magyarország"* din 30 şi 31 Mai 1894. Salvarea situaţiei, după *Pázmándy* cerea măsurile următoare:

In Transilvania trebue reabilitat prestigiul Statului ungar şi arătat că Ungurii sunt stăpânii şi nu Memorandiştii.

Trebue sporită jandarmeria. Să se înfiinţeze o poliţie de stat şi o poliţie secretă, cu un directorat suprem la Cluj, de care să depindă şi jandarmeria, cu scop de a putea înăbuşi orice agitaţie naţională. Să se angajeze şi funcţionari români, dar cu convingeri maghiare.

Să se aducă în Transilvania câteva regimente curat maghiare.

Să se schimbe statutul preoţesc şi învăţătoresc al Românilor din Transilvania, de oarece la adăpostul acestui statut Românii propagă Dacoromanismul[1]).

Acestea erau pe scurt constatările şi propunerile lui Pázmándy Dénes în chestiunea Românilor transilvani după Memorand.

In ce priveşte străinătatea, se ştia încă din 2 Iulie 1894 că Pázmándy va edita la editura Plon din Paris, o broşură intitulată: *„La vérité sur la situation des Roumains en Hongrie"*, în care broşură urma să se combată întreaga propaganda româ-

---

[1]) *Dreptatea,* Timişoara, 1894, Mai 31 şi Iunie 1. An. I, Nr. 111 şi 112.

nească. Trebuia să fie scoasă în 10.000 de exemplare şi broşura urma să aibă şi o hartă etnografică.

La începutul lui Septemvrie 1894, Pázmándy a fost trimis, împreună cu o importantă delegaţie de deputaţi maghiari, la Congresul interpalamentar dela Haga. Din partea României participa *V. A. Ureche,* iar din Transilvania se dusese, din partea ziarului „Tribuna" dela Sibiu, *Dr. Ştefan Cicio Pop,* advocat din Arad. Intr'o scrisoare din Haga adresată ziarului „Tribuna", V. A. Ureche informează pe cititorii ziarului sibian că Pázmándy nu se duce acasă fericit, deşi a avut un pachet de scrisori de recomandare dela genralul Türr, către Italieni şi Francezi. Unul din delegaţi, Francezul Passy[1]), i-a spus lui Pázmándy că nu-i locul să se desbată în conferinţă chestiunea română şi că chiar de s'ar pune, are convingerea că Românii au dreptate. La fel i-au spus şi alţi Francezi ca Hubard, Traireux, Maillefeu, precum şi Italianul Pandolfi. Mai ales de Contele Druville-Maillefeu se ţinea toată ziua Pázmándy, dar acesta a continuat să rămână filo-român. De altfel şi Pázmándy, scriind în 7 Septemvrie 1894 din Haga, arată că guvernul maghiar, prin Ministrul de Externe, a atras atenţia guvernului olandez asupra atacurilor ce intenţionau Românii şi că Ministrul de Externe olandez Houten a şi intervenit ca chestiuni interne ale statelor participante să nu fie puse în programul conferinţei[2]).

Pentru Italia, propaganda maghiară avea o altă personalitate, cu legături mari şi vechi în această ţară şi cu solidă pregătire culturală, fiind un bun cunoscător al limbii italiene. Era *Leopold Óváry.* Acesta avusese o tinereţe sbuciumată. Născut în Decemvrie 1833 la Veszprem, tot în Ungaria de Vest, făcuse acolo studiile secundare, pe care la 1848 le întrerupse. Tot în acest an îşi maghiariză numele schimbându-l din *Altstädter* în *Óváry* şi a vrut să intre în armata honvezilor, dar n'a fost

[1]) Frederic Passy, membru al Academiei Franceze şi preşedinte al „Societăţii franceze de arbitraj şi pace între naţiuni".

[2]) *Tribuna,* Sibiu, 1894, 12, 14 şi 23 Septemvrie, An. XI, Nr. 183, 185 şi 192.

primit, fiind prea tânăr. Abea în 1849 a fost primit ca voluntar la artilerie, fiind repartizat la bateria VI-a, zisă „Şepcile roşii" din divizionul Nagy Sándor József, unul din eroii maghiari ai revoluţiei din 1848. Intr'o luptă dela Debreţin e rănit şi luat prizonier de Ruşi, apoi de Austriaci. Era deci unul din revoluţionarii lui Kossuth. In 1850 s'a dus la studii în Viena unde timp de 5 ani a urmat cursurile de filosofie şi economie naţională. Venit în Budapesta, a intrat în conflict cu autorităţile austriace din cauza activităţii sale maghiare, aşa că fu silit să se refugieze în Italia, în 25 Decemvrie 1859.

In Italia, în 1859 Leopold Óváry a găsit teren prielnic ideilor sale revoluţionare. In 1860 s'a şi înrolat în armata lui Garibaldi şi pentru meritele sale a fost înaintat locotenent pe câmpul de luptă. Odată cu gradul, i s'a dat şi medalia de aur, după care a avut pensie dela statul italian.

Dela 1 Noemvrie 1860, când a fost înaintat căpitan, a servit în legiunea maghiară. In Mai 1861 s'a retras din armată, căsătorindu-se apoi cu sora lui Pessina, mare jurist şi fost ministru italian. S'a aşezat la Neapole unde a făcut cercetări în arhivele italiene. In 1875, Óváry a fost însărcinat de guvernul maghiar cu studiul organizaţiei arhivelor italiene, făcând o bogată dare de seamă. Urmarea a fost că în 1876 a fost numit subarhivar al Statului, reîntorcându-se definitiv în Ungaria, unde a organizat Arhivele Statului maghiar. A stat deci timp îndelungat în Italia, şi avea merite recunoscute în acest stat, care apoi l-a făcut „Cavaler al coroanei italiene".

In 1877, Leopold Óváry a fost ales membru al Societăţii istorice maghiare, iar în 1892 membru corespondent al Academiei maghiare. In Italia era membru al Academiei Pontaniana din Neapoli şi al aşa numitei „Società di Storia Patria".

In Ungaria mai era şi membru al serviciului de presă de pe lângă Preşedinţia Consiliului de Miniştri şi încă din 1878 era informatorul permanent al presei italiene asupra împrejurărilor din Ungaria, iar în caz de nevoe şi al presei franceze[1]).

---

[1]) Szinyey József, *o. c.*, Tom. X, p. 28—32.

In timpul procesului Memorandului, Leopold Óváry trebuia deci să fie la postul său important, spre a precumpăni propaganda românească. Era deci plecat în Italia, unde prin conferințe, articole de ziar și vizite, se trudea din toate puterile să convingă opinia publică italiană despre *adevărul unguresc*, în chestiunea Românilor din Transilvania.

Cea mai de seamă operă de propagandă a lui Óváry a fost o broșură de 72 pagini, scrisă în limba italiană[1]), broșură în care se silea să demonstreze opiniei publice de acolo că Românii nu sunt descendenții direcți ai coloniștilor lui Traian, că acești Valachi sunt un neam corupt și perfid, că și-au părăsit obiceiurile străbune, că și-au abandonat limba de dragul celei slave și că și-au lăsat religia străbunilor de dragul religiei grecești. Apoi dintr'o diplomă pretinsă a lui Matias Corvinul, acest rege de origine valahă — spune Óváry în broșură — ar fi afirmat că Românii *„nec ad libertatem vocati, nec ad libertatem nati"*. Aceste afirmațiuni istorice se întind pe 23 pagini. Capitolul III al broșurii este întitulat *„La Transilvania"*. In acest capitol arată că Românii de aici sunt în minoritate... culturală și că a da Transilvania pe mâna lor, ar fi analog cu darea administrației orașului Neapole, pe mâna Lazaronilor! (pag. 35).

Privitor la propaganda *daco-romană*, Óváry afirma că e ajutată de Ruși și de Francezi, fiind îndreptată împotriva Triplei Alianțe (pag. 43—44), iar o chestiune de persecuție îndreptată contra Românilor din Transilvania, nu există, scopul agitațiilor fiind *unirea* cu România. In ultimele pagini, se ocupă de *Statul ungar* și reproduce un discurs al lui Wekerle ținut la Baia Mare, însoțindu-l de laude[2]).

Materialul acestei broșuri a fost expus și în conferințe. Ast-

---

[1]) Óváry Lipot, *La questione Daco-romana e lo Stato ungherese*. Roma 1894, 72 p.

[2]) Pentru broșura lui Óváry, vezi și *Dreptatea*, Timișoara, 1895 1/13 Ianuarie, An. II, Nr. 1, p. 4.

fel ziarul „Dreptatea" din Timişoara[1]) publică — după ziarul maghiar „Pesty Naplo" — că la 7 Septemvrie 1894, în sala „*Associazione lombarda dei giornalisti*" din Milano, Leopold Óváry a ţinut o conferinţă la care au asistat reprezentanţii presei și ai vieţii publice. Conferinţa era aceeaşi pe care o prezentase la Neapole şi apoi la Roma. O recita, spune ziarul, a treia oară. După conferinţă a împărţit celor prezenţi broşura amintită, iar ziarele „*Perseveranza*", *Corriere della Sera*" şi „*Secolo*" din Milano ar fi lăudat pe Óváry. Din marele număr de ziare italiene din acea vreme se pare că acestea singure au susţinut pe Unguri în timpul şi după procesul Memorandului. Desigur că au fost bine plătite. Dela Milano Óváry a plecat în acelaş scop la Torino.

Mai aflăm din numita gazetă (*Dreptatea* No. 186), că Óváry mai avea un tovarăş în Italia, pe un anume *Zigány Árpád*. Impreună tindeau să furnizeze presei italiene, din când în când, articole favorabile guvernului maghiar. Dar, spune ziarul, „*ori cât de mari şi bogate să le fie fondurile, ştim că mici le sunt argumentele şi sărace de adevăr vorbele...*".

La cele înşirate de Óváry în Italia s'a răspuns în articolele scrise în ziarele franceze şi italiene. Astfel, în ziarul *L'Epoque* din Paris, din 23 Septemvrie 1894, P. G. Cantili preşedintele „Ligei Culturale" despărţământul Paris, scrie un articol de fond întitulat „*Roumains et Hongrois*", prin care combate toate argumentele propagandei maghiare. Amintim că între succesele mari pe care le-a avut Óváry — acest *evreu botezat*, cum îl numea mereu presa românească — în timpul propagandei sale în Italia, a fost şi faptul că broşura sa a ajuns în mâinile Regelui Umberto, care i-ar fi mulţumit — spune ziarul „Pester Lloyd" din 2 Octomvrie 1894. Un alt succes a fost că şi în ziarul „*Diritto*" din Roma a putut strecura o apreciere favorabilă conferinţei sale şi politicei guvernului maghiar, iar dela Torino, primarul Leon Fontana l-a asigurat şi în scris de intimele legături prieteneşti italo-maghiare, mulţumindu-i pentru broşură.

---

[1]) An. I, Nr. 191, pag. 3 din 2/14 Septemvrie 1894.

Când se părea însă că vânătoarea după simpatii și aderenți în Italia e de bun augur pentru Unguri, atunci a apărut un glas italian, care a dărâmat tot ce clădise cu atâta trudă Óváry. Era glasul însuflețitului apărător al cauzei românești, glasul profesorului și ziaristului *Roberto Fava* din Parma, care ajunsese în patria sa, după ce asistase la procesul Memorandului și făcuse drumul la Bucureștii, unde — după cum am văzut — fusese primit și sărbătorit de Liga culturală română.

Roberto Fava ia atitudine împotriva propagandei maghiare și răspunde lui Óváry printr'o broșură de 69 pagini, scrisă în italienește[1]).

Broșura lui Fava nu se mărginește numai să răspundă, ci pune în lumină clară toată *chestiunea română* din Transilvania și Ungaria, arătând luptele și aspirațiile Românilor transilvăneni, mai ales după *dualismul* austro-ungar. In primul capitol arată că chestiunea română în ultimii ani a luat un caracter așa de acut, încât deșteaptă serioase temeri pentru pacea europeană[2]).

Arată apoi poziția geografică și etnografică a Românilor în genere și a celor din Transilvania și Ungaria în special. „Acești bravi campioni ai rasei latine — spune Fava — descendenți direcți ai coloniștilor aduși de Traian în Dacia, au fost veacuri de-arândul bastionul și scutul bătrânei Europe, pe care au apărat-o cu piepturile lor în calea tuturor invaziilor barbare. Zeloși apărători ai drepturilor lor și ai propriei independențe, ei au rezistat totdeauna cu cel mai mare eroism contra tuturor încercărilor făcute pentru a le distruge existența națională. Lungile suferințe n'au făcut altceva decât i-au cimentat tot mai mult și au întărit în ei tenacitatea și vitalitatea lor deosebită, care își

[1]) Roberto Fava, *Le Questione Rumena e gli agenti del signor Wekerle in Italia*. Parma, 1894, în 8⁰, 69 p.

[2]) „La questione rumena... ha asunto in questi ultimi anni una tale importanza ed un carattere cosi acuto, da destare i piu seri timori per la pace europea" (p. 1).

află vie expresiune în cele două maxime populare ale lor: *Apa trece, pietrele rămân* şi *Românul nu piere*[1]).

Iar mai departe arată că Românii din Transilvania şi Ungaria şi azi trebue să lupte împotriva Ungurilor, care vor să-i maghiarizeze.

In alt capitol descrie poziţia poporului român în faţa sistemului de maghiarizare, excluderea lui din viaţa publică, apoi legile excepţionale şi persecuţiile ce îndură întreaga manifestare a vieţii naţionale româneşti din Transilvania (p. 8—11). Se expune apoi mişcarea naţională ultimă: Memoriul studenţilor din Bucureşti, Răspunsul studenţilor maghiari, Replica, Memorandul şi apoi procesul Memorandului la care a asistat (pag. 11—17). „Eu — zice Fava — care am asistat dela prima până *la* ultima şedinţă a acestei monstruoase drame judecătoreşti ce se termină cu condamnarea celor mai neînfricaţi patrioţi, la temniţă până la 5 ani, pot să zic nu numai că n'am mai văzut, dar nici nu mi-am putut închipui o aşa de josnică parodie a justiţiei, o aşa mistificare, o aşa de obraznică ofensă a simţului moral[2]).

In capitolul al treilea arată simpatia de care s'a bucurat în Europa şi în special în Italia, chestiunea română.

---

[1]) „Questi forti campioni della razza latina descendenti direttamente dalle romane colonie che Traiano porto nella Dacia, furono per lunghi secoli baluardo e scudo alla vecchia Europa, che difesero coi loro petti contro tutte le invasioni barbariche. Gelosi custodi dei proprii diritti e della propria independenzza, essi resistettero sempre col piu grande eroismo a tutti i tentativi fatti per distruggere la loro esistenza nationale. Le lunghe sofferenze non fecero che temprarli sempre piu ai cimenti e ringagliardire in essi quella tenacita e quella vitalita straordinarie, la cui espresione viva trovasi nelle due massime popolari: *Apa trece, petrele rămân. (L'aqua scorre, le pietre rimangono) şi Românul nu piere (il Rumeno non perisce*". (p. 5).

[2]) Io che ho assistito della prima all' ultima seduta a questo monstruso drama giudiziario, il quale terminò colla condanna di quegli indomiti patrioti sino a cinque anni di carcere, poso dire che non solo non aveva mai visto, ma non avrei neppure potuto immaginare una si scurrile e scelerata parodia della giustizia, una si sfacciata mistificazione, una si ributtante offesa al senso morale". (p. 16—17).

„Toată presa din Europa, toţi cei mai eminenţi oameni politici s'au pronunţat în favoarea Românilor. Poporul italian legat cu indisolubile legături de sânge cu acei rezistenţi şi încercaţi latini dela Dunărea de Jos, nu va putea rămâne insenzibil la suferinţele lor şi nu va pierde ocasiunea de-a manifesta fraţilor Români profunda simpatie şi sentimentele sale de solidaritate"[1]).

Aminteşte apoi cuv'ntele pline de căldură, pronunţate în Camera italiană de deputatul Imbriani: *„Mandiamo una parola di simpatia al popolo transilvano,che lotta per la sua indipendenza!"* şi albumul lui V. A. Ureche, preşedintele Ligii culturale române *„Voci latine"*, în care album, spune Fava, se întâlnesc toate numele ilustre ale Italiei pronunţându-se pentru cauza românească: „Dela Cesare Cântù la Degubernatis, dela Giosuè Carducci la Maineri, dela Luigi Palma la Ettore Ferrari, dela Tullo Massarani la Graziadio Ascoli, dela Clemente Corte la Giuseppe Ceneri, ca să nu mai pomenim de atâţia şi atâţia alţii, toate cele mai strălucite nume italiene figurează în acest *Album* cu calde şi măgulitoare cuvinte la adresa condamnaţilor dela Cluj, cu urări arzătoare pentru viitorul Neamului românesc, pentru biruinţa dreptăţii călcate de urmaşii lui Attila"[2]).

Toţi care au semnat albumul „Voci latine" au avut parte de cele mai triviale insulte din partea presei maghiare, din care una a numit albumul o rară colecţie de ignoranţă.

---

[1]) „Tutta la Stampa d'Europa, tutti i più eminenti uomini politici eransi pronunciati in favore dei Rumeni. Il popolo italiano, legato dai vincoli indissolubili del sangue a quei forti e sventurati latini del basso Danubio, non poteva rimanere insensibile alle loro sofferenze e non trascuro mai occasione di manifestare ai fratelli rumeni la sua profonda simpatia e i suoi sentimenti di solidarietà". (p. 17).

[2]) „Da Cesare Cantù a Degubernatis, da Giosuè Carducci a Maineri, da Luigi Palma ad Ettore Ferrari, da Tullo Massarani a Graziadio Ascoli, da Clemente Corte a Giuseppe Ceneri, per tacere di tanti e tanti altri, tutti i più illustri nomi italiani figurano in quell' *Album*, con calde e lusinghiere parole all' indirizzo dei condannati di Cluj, con voti ardenti per avvenire della nazione rumena, pre il trionfo della giustizia conculcata da discendenti di Attila!" (p. 19).

Aceste calde demonstrațiuni de simpatie ale Italienilor pentru frații lor Români au neliniştit guvernul maghiar şi de aceea — spune Fava — şi-a trimis agenţii săi între care şi pe Óváry: „Acest emisar, menit să aducă printre noi lumina panmaghiară, ne-a sosit în persoana Cavalerului Leopold Óváry, slugă a guvernului ungar, care aleargă dela Florența la Neapole, dela Roma la Milano, predicând şi celor ce nu vor să-l asculte cuvântul stăpânilor săi"[1]).

De oarece conținutul conferințelor ce urma să țină Óváry în Italia era cunoscut de presa maghiară încă înainte de al pronunța, iar Óváry mai fusese în Italia cu însărcinări dela guvernul maghiar, Fava scrie: „Nu pentru prima dată vine Domnul Óváry în misiune la noi, din însărcinarea guvernului maghiar: el a fost deja în anul trecut, s'a agitat, s'a scos din fire, a alergat dintr'o parte în alta, dar la sfârşit s'a ales cu 'n pumn de muşte (non raccolse che un pugno di mosche)". Despre noua încercare se poate spune că n'a avut mai mult rezultat ca în anul trecut[2]).

Privitor la valoarea conferințelor lui Leopold Óváry, Roberto Fava face aprecierile următoare:

„O conferință pe care el o repetă din oraş în oraş, ca un fonograf Edison şi de care ziarele maghiare întreținute de Wekerle, dăduseră deja un rezumat încă dinainte ca domnul Óváry să fi sosit în Italia a avut un adevărat succes de... ilaritate"[3]).

In continuare, Roberto Fava combate un articol apărut în ziarul *Diritto*, Nr. 233/1894, scris după inspirația lui Óváry,

---

[1]) „Questo emissario destinato a portare fra noi la luce panmagiara ci e giunto nella persona del signor cav. Lipot — un terribile lanzichenecco del governo ungarico, il quale corre da Firenze a Napoli, da Roma a Milano predicando anche a chi non vol sentirlo il verbo de' suoi padroni". (p. 20).

[2]) P. 20, 21.

[3]) „Una conferenza ch' egli va ripetendo di citta in citta a guisa d'un fonografo Edison e della quale i giornali magiari agli stipendi del signor Wekerle avevano gia dato un riassunto prima ancora che il signor Óváry giungesse in Italia, ha avuto un vero successo... di ilarità". (p. 21).

(scritto evidentemente sotto sua dettatura od inspirazione), articol care exprimă dorința unei *conciliațiuni* între Români și Maghiari. Articolul e întitulat *Magiari e Rumeni.*

Despre această „conciliere" Fava scrie: „Chestiunile trebuesc rezolvate, dar rezolvate după dreptate, nu conciliate...", căci a concilia în politică și diplomație înseamnă a da cuiva numai o parte mică din drepturile sale, numai ca să-l faci să tacă...[1]).

Da, ar fi bine să se împace Românii și Maghiarii — spune mai departe Fava, dar nu e vina Românilor, dacă împăcarea nu se face. Maghiarii vreau să maghiarizeze, Românii țin la existența lor națională și vreau să fie națiune cu existență juridică, ca cea maghiară. A voi să împaci pe Români cu Ungurii pe baza politicii de maghiarizare, este a voi să împaci apa cu focul: „una conciliazione fra Rumeni e Magiari sulla base della politica di magiarizzazione e lo stesso che voler unire l'aqua col fuoco"[2]).

Ultimul capitol și cel mai lung al broșurei lui Roberto Fava, se ocupă amănunțit de conferința lui Óváry. I se răspunde propagandistului maghiar, care neagă descendența Românilor din coloniștii lui Traian în Dacia și afirmă că nu sunt autohtoni ci ar fi venit din alte părți, după venirea Ungurilor, cu următoarele cuvinte: „O astfel de afirmație nu e o descoperire a Domnului Óváry: este argumentul principal de care se servesc toți Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...[3]). nilor. (Una tale affermazione non e una trovata del Signor Óváry: è il cavallo di battaglia di cui si servirono sempre i Magiari per opporsi alle giuste pretese nazionali de Rumeni...[3]).

Fava înșiră apoi argumentele date de însăși cronicile maghiare: „Nici domnul Óváry, nici altcineva, n'a știut să ne dea până acum o dovadă valabilă, să ne arate când și cum au venit Românii în văile Carpaților, pe când din contra, cel mai vechiu

[1]) P. 24.
[2]) P. 26
[3]) P. 39.

cronicar al Ungariei, Notarul Anonim al regelui Bela, susține că Maghiarii, la venirea lor din Asia, au găsit pe meleagurile ocupate astăzi de Români, trei state românești..."[1]).

Arată că sunt multe dovezi că Românii, la sfârșitul secolului al XIII-lea, aveau organizații libere: „erau organizați ca popor liber, sub voevozi și cnezi, care erau firește, sub suzeranitatea regilor unguri, dar se bucurau de toate drepturile proprii"[2]).

Inarmat și cu alte puternice argumente, pe care el le înșiră, spre a dovedi opiniei publice italiene cât de șubrede sunt afirmațiunile din broșura lui Óváry, Fava scrie:

„De altcum istoria — atâta cât e cunoscută — limba, datinele, timpul și chiar numele de *Români* sunt îndestulătoare argumente pentru a demonstra, că acei frați ai noștri latini din Orient sunt în ciuda tuturor palavrelor Domnului Óváry, urmașii direcți ai coloniștilor lui Traian"[3]).

In broșura sa, Óváry mai afirma că dacă Românii au o cultură a lor, aceasta se datorește Ungurilor, la care Fava răspunde că aceștia *nu puteau da altora ceeace înșiși n'aveau.* Afirmația lui Óváry, se sprijină pe faptul că principii calvini din Transilvania au tipărit cărți și în limba românească: „Dar ce cărți erau acestea?" — se întreabă Facva. „Erau cărți religioase care nu aveau nici decum scopul de a da un îndemn culturii românești, ci numai de-a atrage pe Români la calvinism; asta e limpede ca lumina zilei... Cultura maghiară care era și ea în acea vreme în fază pur rudimentară, nu putea da altora ceeace ei însăși îi lipsea"[4]).

---

[1]) P. 40.

[2]) P. 40.

[3]) „D'altronde la storia, per quanto e nota, la lingua, il costume, il tipo e il nome istesso di *Rumeni* sono argomenti abbastanza eloquenti per dimostrare che quei nostri fratelli latini d'Oriente sono — malgrado tutte le chiacchiere del Signor Óváry — i discendenti diretti dei coloni di Traiano". (p. 41).

[4]) „Ma che libri erano questi? Erano libri religiosi che non aveano già per scopo di dare impulso alla coltura rumena, ma unicamente di at-

Intru cât în sprijinul tezei maghiare privitoare la chestiunea română Óváry ia unele argumente din lucrările unui Român renegat cu numele de *Moldován Gergely*, ajuns profesor la Universitatea maghiară din Cluj pentru limba și literatura româna, Roberto Fava arată cine-i acest personaj. Amintește că la Cluj era profesor de limba română un vrednic bărbat cu numele *Silași*, pe care Ungurii l-au destituit, disolvând și Societatea studenților români „Iulia"[1]. In ocul profesorului Dr. Silași au numit pe Moldován Gergely, unul din Românii renegați, fost comisar de poliție în Cluj[2].

Legea naționalităților din Ungaria, cu care laudă Óváry regimul liberal al patriei sale, precum și legea electorală, sunt prezentate de Fava în adevărata lor lumină: „La legge... con tutte le sue restrizioni e le sue clausole si riduce piuttosto ad una vere *legge di dominazione*"[3].

Dar, ceeace a părut lui Roberto Fava mai mare cutezanță, este afirmațiunea lui Óváry că *„Procesul Memorandului a fost un simplu proces de presă, care în ori care altă țară s'ar fi terminat cu o sentință mult mai severă!" Pentru această afirmație*, spune Fava, *„il signor cavaliere Lipot Óváry si dimostra un miserabile in tutta l'estensione del termine"*, fiind știut că, pe lângă presa independentă din toată lumea „ha provocato le proteste di tutti i più grandi scrittori ed uomini politici, da Rochefort a Copée, da Emilio Zola a Juliette Adam e a Clemenceau, per tacere dei nostri compatrioti e di tanti e tanti altri della Spagna, Belgio, Olanda, Austria, Germania!"[4].

Sfârșitul broșurei lui Roberto Fava este închinat indignării ce i-a cauzat-o reua credință a propagandei maghiare: „O

---

tirare i rumeni al calvinismo: ciò è chiaro come la luce meridiana... la coltura maghiara ch' era essa pure in quel tempo allo Stato puramente rudimentale, non poteva dare agli altri quanto mncava a lei stessa). (p. 54—55).

[1]) Vezi Dr. I. Lupaș, *Comemorarea Prof. Dr. Grigore Silași*. Cluj, 1937, în 8[0], 32 p.

[2]) P. 46 47.

[3]) P. 57.

[4]) P. 61 62.

josnici mincinoşi. Voi atentatori la conştiinţă, morminte spoite! Aţi voi ca la aceste infamii, la aceste fapte de oroare să aplaude poporul italian, acest popor dulce şi blând, care se emoţionează de tot ce-i suferinţă, care simte farmecul puternic al idealurilor mari şi care pentru ele şi-a sacrificat în spânzurători şi pe câmpul de bătălie mii şi mii de martiri?"[1]).

De aceea în zadar sunt toate misiunile ce guvernul încearcă prin agenţii săi. Aceştia vor spori numai dispreţul ce Italienii îl au faţă de asupritorii unui popor cult, generos şi demn de simpatia lumii întregi.

Roberto Fava îşi încheie broşura cu cuvintele pline de cea mai curată şi nobilă simpatie pentru Latinii dela Dunăre şi împotriva celor care căutau să deruteze opinia publică italiană: „Ori câtă silinţă, ori câte apucături şi măsuri poliţieneşti ar făuri guvernele maghiare, cauza românească va afla totdeauna sprijin şi apărare la poporul italian; şi dacă va veni o zi în care fraţii Români să aibă nevoe de braţul nostru, noi vom răspunde la apel şi ne vom bate cu entusiasm alături de ei în bătălia libertăţii şi a dreptului istoric.

Acesta este, signor cavaliere Lipot Óváry, sentimentul poporului italian: spuneţi-l patronilor voştri!"[2]).

După apariţia şi răspândirea broşurii lui Roberto Fava, presa română din Transilvania o aminteşte sub titluri ca acestea:

---

[1]) ‚Ah sciagurati mentitori! Stupratori di coscienze! Sepolcri imbiancati! E vorreste che fosse con voi e aplaudisse alle vestre infamie e ai vostri orrori il popolo italiano, questo popolo dolce e mite, che si commuove per tuto ciò che sa di sventura, che sente il fascino potente dei grandi ideali ed ha sacrificato per essi a miriadi i suoi martiri sui patiboli e sui campi di battaglia?" (p. 63).

[2]) „Qualumque sia l'opera qualumque siano le arti dei governi e delle polizie, la causa rumena troverà sempre appoggio e difesa nel popolo italiano, i voti e l'opera dei nostri patrioti non mancheranno mai in favore di essa: e se verrà giorno in cui i fratelli rumeni, abbisognino del nostro braccio, noi risponderemo all' apello e combatteremo entusiasti al loro fianco la battaglia della libertà e del diritto storico. *Queste, signor cavaliere Lipot Óváry,* e il sentimento del popolo italiano: ditelo ai vostri padroni!" (p. 68—69).

„Şarlatanii demascaţi", arătând că îndată ce a auzit de călătoriile lui Óváry în Italia, bunul amic al Românilor a luat apărarea chestiunii române în numita broşură[1]. Ziarul *„Dreptatea"* din Timişoara[2], se ocupă de ea pe larg, făcând o dare de seamă în articolul de fond ce cuprinde toată pagina primă şi două coloane din pagina a doua şi încheie cu cuvintele: „o caldă salutare românească trimitem fratelui nostru Italian!".

Presa italiană primeşte broşura lui Fava cu multă căldură şi interes. Astfel ziarul *„La Difesa"* din Veneţia, în nr. 214 publicând un articol despre chestiunea română inspirat din această broşură, se miră sincer văzând că e mult mai rău în Transilvania de cum se crede. Ziarul *„La Sveglia"* din Parma, nr. 86 din 3 Octomvrie 1894, reproduce în întregime articolul din *„La Difesa"*, sub titlul *„La nazione rumena"*. Mai aflăm recenzii despre broşura lui Fava în *„La Lega Lombarda"* din Milano, nr. din 2 Octomvrie 1894 şi în *„Il Faro Romagnolo"* din Ravena, nr. din 26 Septemvrie 1894.

In 8 Septemvrie 1894, o delegaţie a studenţilor transilvăneni pleca prin Predeal, la Constanţa, pe malul Mării Negre, unde se ţinea Congresul studenţilor români. Poposind la Ploeşti, delegaţii au fost sărbătoriţi de municipiu. Intre ei se afla Ilie Cristea — viitorul Mitropolit Primat şi apoi Patriarh al României din anii 1920—1939 şi Ştefan Iancu, fiul eroului din revoluţia Românilor transilvăneni dela 1848. Această întâlnire a dat prilej unui omagiu exprimat prin telegrame trimise lui Imbriani şi lui Roberto Fava, luptătoriii pentru chestiunea română în Italia. Lui Fava i se transmit *„omagiile lor de respect, admiraţiune şi recunoştinţă pentru valoroasa operă"*.

In acest timp, Leopold Óváry şi oamenii săi părăsiseră Italia si se duseră în Franţa spre a continua propaganda. Acolo s'au întâlnit cu Pázmándy şi cu generalul Türr. Acesta din urmă a mijlocit o întrevedere între Óváry, Borostyán şi Malonyay — publicişti maghiari — cu Héredia şi Guyon dela *„Le Temps"*,

---

[1] *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 7/9, An. XI.

[2] Nr. 194, din 6/18 Septemvrie 1894.

precum şi cu un evreu, Emile Berr, redactor la ziarul *„Figaro"*. Intrevederea a avut loc la Café Riche şi rezultatul a fost că evreul Emile Berr a şi luat apărarea Ungurilor în ziarul „Figaro", apărare căreia i-a răspuns Ion Rusu-Şirianu în ziarul „Tribuna"[1]. In schimb ziarul „Le Temps" a scris un articol aspru la adresa Maghiarilor şi a propagandei lor. Intre altele aflăm că i s'ar fi propus lui Óváry să facă o conferinţă contradictorie cu un Român, în faţa presei parisiene. Propunerea discuţiei în contradictoriu a fost făcută de un grup de ziarişti, la la care Óváry a răspuns tulburat că primeşte, dacă se găsesc Români să accepte discuţia. Cum s'au găsit îndată, Óváry a refuzat şi văzând situaţia în care se pusese, a plecat din Paris cu două zile mai curând de cum îşi fixase programul[2].

Fuga lui Óváry din Paris, când i s'a propus discuţia contradictorie, o aminteşte şi ziarul italian *„La Sveglia"* sub titlul *„La fuga da Parigi dell'Ebreo Lipot Óváry"*, în numărul 86 din 3 Octomvrie 1894.

Aşa s'a încheiat călătoria în Italia şi Franţa a lui Óváry. El s'a întors apoi în Ungaria. Ziarul *„Pester Lloyd"* din Budapesta, nr. din 3 Octomvrie 1894, anunţând sosirea, spune că membrul Academiei Maghiare, arhivarul Leopold Óvári, s'a întors din străinătate, unde a petrecut timp mai îndelungat, ţinând conferinţe asupra chstiunii române. Ziarul unguresc spune că Óváry a fost *bine* primit la Paris şi la Roma şi că urmează să facă un raport ministrului de interne Hieronimi, despre rezultatul călătoriilor sale.

Mai adăugăm, ca o completare, că mărturiile de simpatie pentru Români au continuat din belşug şi după plecarea lui Óváry din Italia. Astfel, s'a dat urmare propunerii făcute de deputatul Imbriani în Camera Italiană, de a se trimite un cuvânt de simpatie Românilor, *„cari luptă pentru independenţa lor"*. Moţiunea Camerei italiene, semnată de 277 de deputaţi, aparţinând diferitelor partide, a fost adresată Camerei române şi

---

[1]) Sibiu, 1894, Octomvrie 5, Nr. 201.

[2]) *Tribuna*, Sibiu, 1894, Septemvrie 29 şi Octomvrie 2, Nr. 196 şi 198.

spune că, inspirându-se (Camera italiană) din principiile de drept public care au dat naştere la existenţa Italiei, exprimă calduroase simpatii către poporul român care luptă în mod aşa de nobil pentru apărarea naţionalităţii latine[1]. Dacă ne gândim că în Camera italiană erau 508 deputaţi, ne dăm seama că marea majoritate a reprezentanţilor poporului italian era pentru Români şi împotriva Coroanei Sf. Ştefan. Era semnul slăbirii Triplei Alianţe, orice ar fi făcut guvernul din Roma.

La moţiunea iniţiată de Imbriani, Camera română a răspuns printr'o moţiune redactată de luptătorul naţionalist Nicolae Filipescu, precum urmează: „Adânc atinşi de manifestaţia semnificativă făcută de 277 membri din Parlamentul italian, subsemnaţii membri ai Camerei române vă rugăm... să exprimaţi colegilor Dvs. sentimentele noastre de recunoştinţă pentru generosul şi preţiosul sprijin pe care în mod spontan l-au dat cauzei române. Vă asigurăm de afecţiunea nealterabilă ce o păstrăm Italiei, leagănul latinităţii".

Acest schimb de moţiuni între cele două Camere surori au prilejuit ziarului *„Tribuna"* din Sibiu un articol întitulat *„Roma şi Bucureşti*[2]), din care desprindem aprecieri ca acestea: „...zadarnic ar mai trimite de aci încolo guvernul maghiar emisari cari să spună că naţiunea maghiară nu asupreşte pe nemaghiari... După ce 277 deputaţi italieni au spus că aici, între Carpaţi, este un popor care duce o luptă disperată pentru libertate şi naţionalitate, după ce toţi deputaţii români au răspuns cu aceeaşi iubire, exprimând aceeaşi admiraţiune pentru luptătorii cauzei române (din Transilvania), toate scrisele şi propovăduirile Óváry-lor o să rămână fără efect, iar amicii sinceri ai cauzei române au să sporească...".

In acest timp presa maghiară era plină de articole îndreptate împotriva deputaţilor români şi italieni, iar cea italiană

---

[1]) *Timpul*, Bucureşti, 1894, Nr. din 4/26 Decemvrie, reprodus şi în *Tribuna*, Sibiu, 1894, Decemvrie 16/28, Nr. 268.

[2]) Nr. 270 din 18/30 Decemvrie 1894.

era plină de aprecieri relative la telegramele ce s'au schimbat între cele două parlamente. *„Il Veneto"* din Padova, în nr. din 30 Decemvrie 1894, scrie că în Italia a fost totdeauna un viu interes pentru fraţii latini dela Dunăre, de oarece Italia şi Românii s'au renăscut odată sub auspiciile lui Napoleon III. Trimite un salut în coloanele sale Românilor, *„pentru ziua cea fericită"*. Dări de seamă au mai scris, *„Il Faro Romagnolo"*, *„La Sera"*, *„Caffaro"* şi alte 36 ziare italiene, din primele zile ale lui Ianuarie 1895.

Pentru a încheia cu eşecul propagandei maghiare în Italia, mai amintim şi felul cum ziarul *„La Nazione"* din Florenţa, s'a putut dispensa de Óváry, care în fiecare corespondenţă trimisă, îi prezenta pe Români în culori foarte urîte. Directorul ziarului călătorind în România s'a putut convinge de contrarul celor scrise de Óváry. Urmarea a fost că ziarul s'a dispensat de „corespondenţele" lui. Această întâmplare a fost povestită tânărului student român Constantin Langa Răşcanu dela Iaşi, cu prilejul unei călătorii în Italia, când s'a dus şi la Florenţa, dând directorului ziarului *„Le Nazione"* publicaţiile româneşti scrise în italieneşte: „Replica" şi „Memorandul". Vizitând pe Luigi di Palma şi pe contele Angelo de Gubernatis, C. Langa Răşcanu a avut prilejul să afle chiar din spusele acestuia din urmă, că Óváry era un Evreu fără nici o convingere şi că conferinţele lui n'au avut deloc succesul pe care îl atribuiseră unele foi susţinute de Evrei[1]).

3. AMNESTIEREA MEMORANDIŞTILOR.

In toamna anului 1894 Roberto Fava s'a stabilit temporar la Bucureşti, unde a lucrat din toate puterile să facă a fi cunoscută Italia în România şi România în Italia. Din capitala României libere el a trimis apreciate corespondenţe ziarelor de frunte italiene, sub pseudonumele *Italicus*. Activitatea lui Fava este

---

[1]) Cf. N. Brânzeu, *La fraţii din Italia*, în „Tribuna", Sibiu, 1895, Ianuarie 6/18. An. XII. Nr. 5.

mereu urmărită de Românii transilvăneni şi apreciată. Astfel ziarul „Dreptatea" din Timişoara, de sub conducerea luptătorului naţionalist *Dr. Valeriu Branişte,* aminteşte în numărul său din 11 23 Aprilie 1895[1]) următoarele: „Am primit.. *„Il Veneto"* din Padua, *„Il Faro Romagnolo"* din Ravena, *„Il Meridionale"* din Bari, etc. Aşa se vede că acum presa italiană e şi mai des şi mai detailat informată despre luptele noastre. Corespondenţele lungi ale lui *Italicus* (Roberto Fava) din Bucureşti („Lettere Rumene") cuprind toate chestiunile mai importante ce se petrec într'un anumit interval de timp... Nici o persecuţie nouă, nici o ilegalitate, nici o întâmplare caracteristică stărilor noastre şi polticii guvernului maghiar nu scapă din vedere atentului Italian...".

In acelaş timp diferitele asociaţiuni cetăţeneşti ori studenţeşti din România şi Italia schimbau adrese de simpatie. La 23 Ianuarie 1895, ziarul *„Il Giornale"* din Roma publică o *moţiune* a studenţilor universitari din capitala Italiei, către studenţii români dela Universitatea din Cluj, care erau în cercetarea Senatului universitar pentru vina de a fi simţit alături de cei osândiţi în procesul Memorandului: ‚Studenţii universitari din Roma, inspirându-se din principiile de libertate şi de frăţie, în puterea cărora popoarele au dreptul de-a se constitui ca naţiuni, trimit un afectuos salut şi călduroasă dorinţă de încurajarea generoşilor studenţi universitari români, care inspiraţi din glorioasele tradiţii ale Romei, mama comună, luptă pentru cucerirea libertăţii naţionale în contra poporului maghiar din Ungaria şi Transilvania, care în toate chipurile şi cu toate mijloacele caută să suprime drepturile lor civile şi politice"[2]).

---

[1]) P. 4.

[2]) „Gli studenti dell' Universita di Roma, ispirandosi ai principii di libertà e di fratellanza in forza dei quali i popoli civili hanno diritto di costituirsi a nazione, inviano un affetuoso saluto ed un caldissimo augurio d'incoraggiamento ai generosi studenti universitari rumeni che, traendo ispirazione dalle gloriose tradizioni della comune madre Roma, lottano fieramente per la conquista dela libertà nazionale contro i popoli magiari dell' Ungheria e Transilvania, che con ogni modo e con ogni mezzo tentano calpestrare i loro diritti civili e politici".

Amintim că această moţiune a studenţilor din Roma, s'a alcătuit în acea şedinţă când ei au cerut primarului Romei să înscrie pe monumentul morţilor din localitatea Dogali, numele soldaţilor italieni căzuţi în Africa, în luptele cu Abisinienii. „Moţiunea studenţilor (Italieni) — scrie ziarul *„Dreptatea"* din Timişoara[1]) — ne umple inimile de bucurie. Coincidenţa împrejurărilor în care s'a adus această moţiune vorbeşte cu glas tainic. Când ei fac onorurile eroilor căzuţi pe câmpul de războiu pentru patrie, atunci îşi aduc aminte şi de noi...".

Afară de moţiunea — răspuns a Camerii române, *Senatul României libere* a trimis şi el o telegramă de mulţumire celor 277 deputaţi. Ca şi moţiunea Camerii, astfel şi telegrama Senatului a fost trimisă celui dintâiu dintre semnatarii italieni, care era şi cel mai stimat de colegii săi, deputatului *Marchiz Beniamino Pandolfi di Guttadoro.* Telegrama Senatului a trimis-o V. A. Ureche, iar răspunsul a fost trimis mitropolitului Moldovei *Iosif Naniescu,* primul semnatar, de către B. Pandolfi. Această telegramă a Senatului român a fost comunicată tuturor ziarelor italiene, care s'au grăbit a o publica, iar ziarul *„Gazeta de Venezia"* din 8 Ianuarie 1895, sub titlul *„I Rumeni agli Italiani"* o publică în româneşte, spunând că Italienii n'au nevoe de traducători şi vocabulare spre a înţelege frumoasa limbă a fraţilor dela Dunăre.

Iată răspunsul Marchizului B. Pandolfi adresat Mitropolitului Iosif Naniescu: „Am primit telegrama semnată de P. S. Voastră şi de iluştrii colegi din Senat şi am comunicat-o diverselor ziare din Regat, cari toate au publicat-o cu vorbe de vie simpatie şi de fraternă solidaritate. Am împărtăşit-o de asemenea preşedintelui parlamentului nostru... Am înţeles perfect sentimentul care v'a îndemnat să vă serviţi de limba română pentru a manifesta ideile D-Voastră. Pentru aceeaşi raţiune eu îmi permit a vă răspunde în limba italiană. Fost-am odinioară acelaş popor: rămas-am acelaş popor mulţi secoli şi vom rămâne dea-

[1]) 1895, Nn. II, Nr. 13. din 16/28 Ianuarie.

pururi. Nu avem nevoie ca să ne folosim de intermediari nici de vocabulare. La strigătul vostru de '*Vivat Italia*, ecoul vă răspunde dela mama patrie *Vivat România!...*".

Tot marchisului Pandolfi s'au adresat studenții români din Budapesta, în număr de 52, cari i-au mulțumit pentru moțiunea trimisă de cei 277 deputați italieni, Parlamentului român. Această moțiune a Camerii italiene a fost — spun studenții români dela Budapesta — „balsam de dulci mângâieri și încurajare..., mai vârtos azi, când gemetele părinților și fraților cari zac în temnițele Seghedinului și ale Vațului, pătrund până aci la noi, pentru ca să ne spună de durerile ce dânșii, iubiții noștri martiri, le sufăr..."[1]).

In 22 Ianuarie 1895, din Veneția, Pandolfi a răspuns tinerimii române, precum urmează:

„Prea scumpi frați, Am primit salutul vostru și mi-i cu atât mai scump, cu cât îmi vine dela tinerii studenți pe care eu îi iubesc în deosebi. Pentru a treia oară studenții români îmi trimit salutul lor colectiv, ceeace dovedește că ei mă socotesc ca pe unul din familie.

Bătrân de ani, dar întotdeauna tânăr în sentimente, eu vă înțeleg idealurile voastre sfinte și mă unesc cu voi în acțiunea, care trebuie să le prefacă în realitate..."[2]).

In această lună — Ianuarie 1895 — bogată în schimbul de mărturii ale sentimentelor frățești între Italia și România, e interesant să amintim că, în Transilvania — la Sibiu — s'a judecat un proces intentat împotriva a 14 fete din familii române,

---

[1]) *Dreptatea*, Timișoara, 1895 Ianuarie 5/17, An. II, Nr. 5.

[2]) „Carissimi Fratelli, Ho ricevuto il vostro saluto e mi è tanto più caro, che mi viene da giovani studenti che io particolarmente amo. E la terza volta che gli studenti rumeni mi mandano il loro saluto collettivo, ciò che dimostra che essi mi considerano come uno della famiglia

Vecchio d'anni, ma sempre giovane di sentimenti comprendo i vostri santi ideali e mi unisco a voi nell' azione che deve renderli una realtà..."

(Dela frați la frați. Dreptatea, 1895 Ianuarie 17/19, An. II, Nr. 14)

care s'au făcut vinovate de crima că oferise buchete şi coroane de flori acuzaţilor din Procesul Memorandului, în drumul lor spre Cluj, şi purtaseră cu acest prilej cocarde cu tricolorul românesc. Acest proces a inspirat ziarul italian *„La Tribuna"*, în suplimentul de Duminecă 20 Ianuarie 1895, o ilustraţie sub care era scris: *„Quattordici giovinette rumene in tribunale"*. (Patrusprezece tinere romånce la tribunal). Textul explicativ din corpul ziarului întitulat *„Quattordici giovinette rumene procesate per reato politico"*. (Patrusprezece tinere romånce improcesuate pentru crimă politică), arată marelui public italian întâmplările din Transilvania, în legătură cu Procesul Memorandului.

Un gest mult apreciat de presa italiană, a fost *un album*, conţinând o adresă urmată de 978 semnături, pe care femeile române din Transilvania l-au trimis lui *Bonghi*, preşedinte al societăţii italiene *„Associazione della Stampa periodica italiana*' din Roma şi prin care se aduceau mulţumiri şi recunoştinţă presei italiene, pentru tot ce făcuse în folosul cauzei naţionale româneşti din Transilvania[1]).

In timpul acesta condamnaţii îşi duceau viaţa în cele două temniţe de stat ale Ungariei. Când s'a împlinit un an dela Procesul Memorandului, din toate părţile Transilvaniei li s'au trimis vorbe de încurajare. Dela Sibiu li s'a trimis următoarea telegramă, în 7 Mai 1895:

„Increderea şi iubirea întregului popor românesc v'a însoţit acum anul la Cluj. Iubirea noastră pentru voi creşte în măsura suferinţelor ce înduraţi în temniţe. Fiţi tari, noi nu vă uităm"[2]).

Iar când s'a împlinit un an dela condamnare, la 25 Mai 1895, la Bucureşti, — în sala Dacia — numeroşi membri ai Ligii Culturale şi vreo 200 de studenţi, sub preşedinţia lui V. A. Ureche, au ţinut o întrunire, cu care prilej a vorbit studentul

---

[1]) *Dela surori la fraţi:* în ziarul *Dreptatea*, 1895, 9/12 Ianuarie, An. II, Nr. 7.

[2]) *Tribuna*. Sibiu. 1895. Nr. 94.

Brânzeu, mulţumind bărbaţilor luminaţi din Apus, care au susţinut cu căldură şi desinteresare cauza românească.

A salutat apoi pe Italianul Roberto Fava, care era de faţă şi care-şi părăsise patria spre a veni în mijlocul Românilor, spre a le cunoaşte şi mai bine problemele naţionale. Fava a mulţumit în italieneşte, după care a luat cuvântul marele orator român Delavrancea şi alţii, cari amintesc de *martirii* cari zac în adâncurile temniţelor ungureşti. Toţi şi-au exprimat speranţa că, din închisorile lipsite de soare unde memorandiştii îşi fac osânda, va ieşi lumina libertăţii întregului neam românesc[1]).

In primele zile din Iunie 1895, în Odorheiu, oraş din Secuime, societatea *Emke*, cunoscută între Români şi cu numele de *„Kultur Egylet"*, îşi sărbătorea 10 ani dela înfiinţare. Importanţa serbărilor ungureşti din acest oraş secuiesc o dă şi faptul că a fost onorată cu prezenţa contelui *Albert Apponyi*, viitorul ministru de Culte al Ungariei. Acesta, în cuvântarea sa, a definit scopul societăţii Emke: *Să înveţe pe cetăţenii de alte limbi a iubi statul maghiar.* Totodată a adus vina guvernului că nu-i dă *mai multe mijloace* în scopurile culturale maghiare, pe care le urmăreşte numita societate.

In România liberă, s'a răspuns acestor serbări ungureşti prin *Congresul anual al Ligii Culturale*, care s'a ţinut la Bucureşti în prima şi a doua zi de Rusalii 1895, cu care prilej au fost aleşi membri de onoare ai Ligii Culturale, italienii: *Angelo de Gubernatis*, profesor la Universitatea din Roma, deputatul *Imbriani*, poetul *Giosue Carducci*, marchisul *Pandolfi*, *Tulio Mazarani*, *Ettore Ferrari*, *Gavalotti*, *Graziadio Ascoli*, *Giovanni Capellini*, *Clemente Corte* şi *Roberto Fava*.

Barbu Ştefănescu-Delavrancea, scriitorul şi oratorul român cunoscut, a făcut *raportul* activităţii Ligii Culturale române pe ultimii doi ani, arătând peripeţiile prin care au trecut Românii din Transilvan'a şi străduinţele Ligii pentru a face cunoscută în străinătate chestiunea română, mai ales după procesul Me-

---

[1]) Vezi *Dreptatea*, Timişoara, 1895 Mai 19/31, An. II, Nr. 112.

morandului[1]). O ultimă lucrare de propagandă, anume un *„Apel pentru dreptate“*, subscris de peste 300.000 cetăţeni din România liberă, fusese trimis de Ligă în străinătate şi peste 200 de ziare străine l-au reprodus în total sau în parte. Răsunet deosebit a avut acest *Apel*, mai ales în Italia, unde — spune Delavrancea — cel mai mare amic al Ungurilor, profesorul de Gubernatis, amic al lui Kossuth, a stigmatizat purtarea vechilor săi amici. Cu acest prilej, Delavrancea i-a adus mulţumiri şi lui Roberto Fava.

Coincidenţa serbărilor sociteăţii *Emke* şi a congresului *Ligii Culturale* a fost remarcată cu răutate de presa maghiară. Astfel ziarul *„Magyar Hirlap“* din 5 Iunie 1895, sub titlul *„Liga şi Emke“*, spune că din grija lui V. A. Ureche, nu din întâmplare, se sfătuesc deodată „Emke“ la Odorhei şi „Liga Română“ la Bucureşti. Făcând o paralelă, ziarul unguresc constată cât de detestabile şi neiertate sunt mijloacele şi scopurile Ligii şi cât de nobile sunt intenţiunile Societăţii![2]). Numai că, urmărind presa italiană, găsim dări de seamă numeroase despre Congresul Ligii Culturale şi nu se aminteşte de serbările dela Odorhei, semn că Emke şi scopurile ei erau necunoscute Italienilor[3]).

Am văzut că între membrii de onoare aleşi de Liga Culturală română, cu prilejul congresului, a fost şi *Graziado Ascoli*. Acesta era cel mai mare filolog al Italiei din veacul trecut, numele lui fiind bine cunoscut în Europa. Ungurii reuşiseră să-l aibă prieten, ca şi pe Angelo de Gubernatis. Era membru corespondent al Academiei Maghiare. In Italia era profesor la „Istituto Superiore“ din Milano. In urma procesului Memorandului, Ungurii — prin nedreptatea lor — au reuşit să-l piardă

---

[1]) Liga pentru unitatea culturală a tuturor Românilor, fusese înfiinţată în 24 Ianuarie 1891.

[2]) Vezi ziarul *Dreptatea*, 1895, An. II, Nr. 116—118.

[3]) Pentru ziarele italiene care s'au ocupat de Congresul Ligii Culturale, vezi la anexe, scrisoarea lui Fava din 2 Decemvrie 1896, catre Dr. Elie Dăianu

și pe Ascoli. In revista „Nouva Antologia", el a publicat un studiu, pe care l-a scos apoi și în broșura. Acest studiu[1]) se ocupă cu Românii din Ungaria și cu Italienii din Austria. „Dacă te-ai lua după scritorii și oratorii maghiari — spune Ascoli în capitolul despre Români — ți s'ar părea că e vorba de o afacere de mică importanță, cu meșteșug umflată de Români, însă nevrednică de a fi luată în seamă de lumea politică. Această afirmațiune a împins-o la maximum un publicist ungur în conferințele sale în Italia și în presă (Óváry, în ziarul „Il Diritto" din Roma). Acesta — făcând aluzie la plângerile Românilor din Transilvania — zicea în anul trecut (1894) că: „Ce-ar gândi Italia, dacă Grecii și Albanezii din Calabria și Sicilia ar reclama drepturi politice sau privilegii contrare instituțiunilor țării?

La această întrebare Ascoli răspunde: „Asemenea comparație este mai mult decât bizară!...[2]). Din capitolul anterior cititorii își aduc aminte că cel care se specializase în astfel de comparații era Leopold Ováry. El comparat pe Românii din Transilvania cu lazaronii din Neapole!

In ce privește Memorandiștii, dela condamnarea cărora se împlinise un an, ei își duceau viața în temniță, așteptând să se împlinească termenul de osândă. Dela 1 Aprilie 1895 aveau un regulament nou după care își duceau viața în Seghedin și Vaț. Puteau primi vizita membrilor familiei, timp de două ore pe zi. Convorbirea trebuia să se facă însă în ungurește și în prezența păzitorului. Corespondența, scrisă numai ungurește, le era cenzurată și ce nu le convenea Ungurilor nu se preda deținutului sau nu se expedia. Aveau două ore pe zi de plimbare, toți odată. Masa o lua fiecare în celula sa. Din 4 Iulie 1895, cei din Vaț s'au mutat în edificiul nou zidit pe malul Dunării, pe un teren pieziș, și strâmt. Celule erau umede, adevărate subterane, cu miros greu și sufocant. Condamnații, din această cauză — erau slabi și palizi. Așa își duceau traiul re-

---

[1]) Graziadio Ascoli, *Gli irredenti.* Roma, 1895.

[2]) Pentru broșura lui Ascoli, vezi și *Dreptatea*, 1895 August 2, Nr. 161.

prezentanţii naţiunii române din Transilvania, în anul 1895![1]) Suferinţele lor erau însă cunoscute şi de soarta lor se preocupau şi conducătorii României libere. In luna August a acestui an, dela Sinaia, unde petreceau vacanţa de vară, *Regele Carol I* şi *Regina Elisabeta,* au plect în Austria. Trecând prin Timişoara şi Budapesta, Suveranii României libere s'au dus la *Ischl* unde au fost primiţi de Impăratul *Francisc Iosif I.* Se duseseră în acest pitoresc orăşel austriac, în vederea vizitei regale române, contele *Goluchovsky,* ministrul de externe al Monarhiei austro-ungare, *Kielmannseg* primul ministru austriac, *baronul Bánffy,* primul ministru maghiar, *Eulenburg* ambasadorul Germaniei la Viena, şi alţii. Presa austriacă dădea o foarte mare importanţă acestei întrevederi. Era în 3 August şi vizita urma să dureze câteva zile. La 5 August Regele şi Regina României au sosit şi au fost întâmpinaţi de împărat şi împărăteasă Elisabeta, precum şi de întreaga Curte şi de Corpul diplomatic. Cu o seară mai înainte sosise şi ministrul de interne al Ungariei, *Perczel Dezsö.*

La interpretările făcute în legătură cu politica de atunci a Regatului României, presa română din Transilvania scria cuvinte ca acestea: „Calea dela Sinaia la Ischl duce prin Transilvania. Trecând pe această cale, regele Carol I nu poate trece călcându-ne pe noi în picioare...". Dar nu cu scopul de a abandona pe Românii din Transilvania s'a dus Regele Carol I la Ischl la Impăratul — Rege Francisc Iosif I, ci s'a dus ca să dea o nouă dovadă că România este o vecină bună şi onestă, după cum spune oficiosul ministerului de externe austriac *„Fremdenblatt".*

Regele Carol I a avut o lungă convorbire cu împăratul Francisc Iosif... Ziarele sârbeşti din Belgrad publicau ştiri că în Ischl se va decide asupra soartei Bulgariei şi regele Carol va primi garanţie că dânsul are să fie principele Bulgariei. Se vorbea atunci că Ferdinand de Coburg, principele Bulgariei, ar intenţiona să renunţe la tron. Era o chestiune de natură re-

---

[1]) Vezi *Tribuna,* Sibiu, 1895 Iulie 3 25, An. XII, Nr. 175.

ligioasă, căci la întoarcerea din străinătate a Prinţului Bulgariei, Mitropolitul nu i-a ieşit întru întâmpinare şi era şi amestec rusesc... N'a fost însă nimic din tot ce se svonea, dar s'a întâmplat o schimbare în politica maghiară faţă de naţionalităţi, căci la câteva zile numai după vizita Regelui României, s'a aprobat a se ţine la Budapesta, ca „adunare poporală", *Congresul naţionalităţilor*. Era în 10 August 1895. Reprezentanţii Românilor, Sârbilor şi Slovacilor, s'au adunat chiar în capitala Ungariei, ca să dovedească faptul că ei nu se adună ca agitatori, ci ca luptători pe căi legale şi la lumina zilei. Din partea Românilor a prezidat *Gheorghe Pop de Băseşti,* viitorul preşedinte al istoricei Adunări dela Alba-Iulia, din 1 Decemvrie 1918, când s'a hotărît unirea Transilvaniei cu România şi care abia ieşise din închisoarea dela Vaţ, unde îşi făcuse osânda de 6 luni de temniţă.

„Noi n'am venit să agităm şi să provocăm, spune Gheorghe Pop de Băseşti în discursul său, ci să stăruim pe căi legale pentru modificarea nesuferitelor stări de lucruri, cărora cele trei naţionalităţi sunt date pradă..."[1]). S'a dat telegramă de omagiu Împăratului şi au urmat desbaterile. A fost această aprobare a Congresului naţionalităţilor un început de destindere... De altfel Ungurii au şi avut de profitat de pe urma acestui act de libertate politică, căci în străinătate a făcut bună impresie, iar la Bruxelles, unde se ţinea Congresul interparlamentar, delegaţii Ungariei au obţinut succese, dovadă că opinia publică internaţională era obiectivă.

Gheorghe Sion, cetăţean de onoare al Clujului românesc, într'un mic articol publicat în revista „*Societatea de Mâine*"[2]), ne spune că Roberto Fava a participat şi a luat şi el cuvântul la *Congresul Naţionalităţilor*. Atunci, în August 1895, a plecat Sion din Slănicul Moldovei, însoţit de Anton Suciu, fost mem-

---

[1]) Vezi „*Congresul Naţionalităţilor*" in *Dreptatea,* 1895, An. II, Nr. 169 din 12 August.

[2]) Gh. Sion — Roberto Fava — în „*Societatea de Mâine*", Cluj, 1930, An. VII, Nr. 23—24, p. 436.

bru la Curtea de Casaţie, de Simion Mândrescu, fost ministru al României în Albania, de d-şoarele Augusta şi Olimpia Orghidan, nepoatele lui Ioan Raţiu, precum şi de alţii şi trecând prin Valea Oituzului la Târgul Secuiesc, au luat calea spre Budapesta. „Gheorghe Pop de Băseşti prezida — spune Gheorghe Sion —, vorbiră Românii, vorbiră minorităţile... Se suie la tribună italianul *Roberto Fava,* un om mic, care nu schimba nici un cuvânt, trist, supărat, tăcut... Dar când a luat cuvântul, a ştiut să înflăcăreze lumea. Se produse un entusiasm delirant. Ovaţiuni nesfârşite. Noi eram înmărmuriţi...".

După congres l-au luat în societatea lor şi l-au dus la Slănic, în Moldova, de unde apoi a plecat la Bucureşti.

Congresul interpalamentar dela Bruxelles s'a ţinut în zilele de 13—16 August 1895 şi au participat din partea Ungurilor deputaţii Pázmándy Dénes, Jokai Mor — romancierul maghiar cunoscut — Contele Albert Appony şi alţii. Din partea României participa o delegaţie de trei parlamentari, în frunte cu V. A. Ureche. Erau reprezentate 14 state şi în timpul desbaterilor s'a făcut propunerea ca viitorul congres interpalamentar să se ţină la Budapesta. Au protestat delegaţii români, iar V. A. Ureche luând cuvântul a spus între altele că, până când patrioţii români sufăr în închisorile maghiare, până atunci nu e drept ca să fie aleasă Budapesta ca sediu al unui congres interparlamentar de *pace;* „Noi nu putem merge acolo, unde sunt asupriţi mii şi mii de cetăţeni ai noştri, unde Românii n'au nici chiar drept electoral ca Maghiarii, unde Românii sunt închişi fiindcă au voit să prezinte Domnitorului plângerile lor". Din partea presei române transilvane se duseseră la Bruxelles Ion Rusu-Şirianu şi Cicio-Pop. In ziua de 16 August, Congresul interparlamentar a hotărît totuşi să se adune în anul următor la Budapesta. Acesta a fost *succesul* de care Ungurii erau aşa de mulţumiţi. Pázmándy, întâlnindu-se cu Ion Rusu-Şirianu, ar fi zis: „Sper că după înfrângerea ce aţi suferit-o la Bruxelles o să vă lăsaţi de agitaţiuni prin străinătate!", iar presa maghiară a trâmbiţat în articole nenumărate „triumful". In presa noastră au apărut aprecieri ca acestea:

„...Antagoniştii noştri ...s'au arătat superiori nouă şi au trimis ce au avut mai bun în luptă, pentru că ori ce s'ar zice, un lucru sta mai presus de orice îndoială, că contele Appony şi Jokai Mor sunt doua personagii care nu sunt indiferente străinataţii..."[1]).

Explicaţia că Ungurii au avut succesul acesta, va fi fost faptul că au trimis oameni de seamă la Bruxelles, dar mai trebue căutată şi în începutul de destindere ce-l făcuse guvernul maghiar cu aprobarea Congresului Naţionalităţilor şi apoi, în 1896, se ţineau la Budapesta serbările *Mileniului*, iar lumea era curioasă şi dornică de fast. S'au împăcat deci două interese: cel unguresc, care a vrut să aducă festivităţilor Mileniului şi prezenţa, în acelaş timp, în capitala lor, a Congresului interparlamentar de pace, deci o strălucire în plus, iar celor dornici de părăzi, un prilej rar de a petrece în capitala Ungariei, în zilele de sărbătoare.

Vizita Regelui Carol I al României la Ischl a fost în 7 August 1895. După o lună, în 10 Septemvrie, ministrul preşedinte al Ungariei, Bánffy, anunţă că Memorandiştii vor fi amnestiaţi. In ziua de 16 Septemvrie 1895, amnestierea era fapt împlinit. In acea zi, la Seghedin şi la Vaţ s'a cetit actul graţierii, iar ziarele ungureşti din Budapesta scriau că prima hotărîre a întemniţaţilor a fost să aducă mulţumiri Împăratului-rege Francisc Iosif, dar că vor merge să mulţumească la Budapesta, nu la Viena. Ar mai fi declarat — după aceleaşi ziare — că nu vor mai da prilej de condamnare şi că în lupta politică se vor folosi numai de arme legale şi constituţionale[2]). In momentul când au fost liberi, atât cei din Vaţ cât şi cei din Seghedin, au telegrafiat la Sibiu:

„Seghedin, 16 Septemvrie, ora 4,10 m.

„Suntem liberi. Să trăiască Majestatea Sa Împăratul şi Regele Apostolic!

---

[1]) Pentru *Congresul interpalamentar din Bruxelles*, vezi *Dreptatea*, 1895, An. II, N-rii 171—172, 174—175.

[2]) *Sunt eliberaţi!* în *Dreptatea*, 1895 Septemvrie 17, An. II, Nr. 197.

ss. Dr. I. Raţiu, Dr. Vasile Lucaciu, Iuliu Coroianu"...

Ceva mai târziu, la ora 4,50 m., în aceeaşi zi, se telegrafia şi din Vaţ:

„Azi la 2 ore am fost graţiaţi!

ss. Dr. D. P. Barcianu, D. Comşa, Rubin Patiţia, Mihail Veliciu, Dr. Teodor Mihali, Aurel Suciu, Gherasim Domide"[1]).

Rămâne însă — la Vaţ — să-şi continue temniţa, *Dr. Valeriu Branişte*, directorul ziarului *„Dreptatea"* din Timişoara. condamnat pentru delicte de presă, căci spunea ziarul amintit, totuşi trebue ca neamul nostru să păzească prin cineva temniţele ungureşti!

Această amnestie a Memorandiştilor a fost un prilej de bucurie şi de destindere politică în lumea românească din Transilvania. N'au lipsit nici versuri ca acestea:

„Un an greu s'a împlinit,
De când legea v'a răpit,
Şi v'a pus la închisoare,
Să n'aveţi zile cu soare!
Monarhul v'a slobozit:
Dragi martiri, bine-aţi venit!...".

Versurile acestea, publicate în *„Tribuna"* din Sibiu[2]), erau semnate de Nicu Strejerel şi în simplitatea lor, exprimau bucuria poporului. Cei eliberaţi au primit telegrame de felicitare din toate ţinuturile româneşti, iar amnestierea, în presa maghiară, era socotită ca o deschidere de cale politică nouă, o cale cu un curs moderat, care ar fi urmat să conducă la împăcarea Românilor cu Ungurii[3]).

Calea aceasta nouă urmărea însă un scop imediat. Serbările împlinirii unei mii de ani dela venirea Ungurilor în Europa — Mileniul — avea nevoe de strălucire completă şi de aceea amnestierea fusese binevenită, căci condamnarea Memorandiştilor produsese destule neplăceri şi numeroase pete Sta-

---

[1]) *Tribuna*, 1895 Septemvrie 18, Nr. 200.

[2]) Nr. 204 din 24 Septemvrie 1895.

[3]) *Magyar Hirlap*, Budapesta, 1895 Septemvrie 16.

tului feudal unguresc şi guvernelor sale intolerante. Cu actul amnestierii se mai atenuau acele amintiri urîte.

Se pusese întrebarea, în presa vremii, cui se datoreşte amnestierea Memorandiştilor şi se ajunsese la părerea acceptată de cei mai mulţi, că se datora Regelui Carol I, care a pus chestiunea cu prilejul întrevederii sale dela Inschl. Presa română toată era convinsă de acest adevăr. Studenţii din România liberă, întruniţi în Congres la Câmpulung-Muscel, au şi adresat o telegramă în acest sens, Regelui, telegramă care a fost reprodusă şi de presa maghiară. Ungurii luptau însă din toate puterile împotriva acestei păreri. Óváry a şi scris în ziarele italiene *„Perseverenza"* şi *„Opinione"* din Roma, articole prin care protesta cu indignare împotriva părerii că iniţiativa n'ar fi aparţinut guvernului maghiar, ci i-ar fi fost impusă din cercuri mai înalte. Ziarul „Dreptatea" din Timişoara[1]), intervenind în această controversă, spune că, ori de unde ar fi venit propunerea pentru amnestie, guvernul unguresc a făcut-o nu de dragul Românilor ci pentru binele lor: „Deoparte — spune ziarul — şi-au şters pata, care nu se putea spăla înaintea lumii. De altă parte, guvernul a vrut să-şi asigure în preajma serbării milenare mai multă linişte, un fel de *„armistiţiu..."*.

Dar dacă pentru acele vremuri certitudinea nu-şi făcuse încă loc, astăzi ştim precis că atât Memorandul cât şi liberarea Memorandiştilor se datoresc Regelui Carol I. Astfel, unul dintre Memorandişti, *Dr. Teodor Mihali,* fost timp îndelungat primar al Clujului românesc şi care suferise o condamnare de doi ani şi jumătate în proces, publicându-şi parte din amintirile sale, în revista *„Generaţia Unirii'* din 1929, scrie despre Regele Carol I următoarele: „„...In dorinţa lui de-a asigura o mai bună soartă Românilor din Ardeal, le-a sugerat să iniţieze mişcarea din 1892. Acest demers al nostru (Memorandul), a fost făcut în urma directivelor primite din Bucureşti. Iată de ce — spune Mihali — înfrângerea pe care am suferit-o, ajungând la celebrul proces, care trebuia să totalizeze 52 ani de închisoare pen-

---

[1]) An. II, Nr. 205 din 28 Septemvrie 1895.

tru conducătorii Românilor din Transilvania, Regele Carol I a simţit obligaţia morală să o atenueze printr'o intervenţie pe lângă împăratul Francisc Iosif în favoarea fruntaşilor români deţinuţi. Această intervenţie, bine înţeles, a fost făcută cu toată prudenţa diplomatică necesară; ea a avut loc sub forma unei simple întâlniri, datorită hazardului, într'o staţie balneară — la Ischl — între cei doi suverani. Regele Carol a cerut cu acest prilej eliberarea deţinuţilor politici, condamnaţi în procesul Memorandului[1]).

4. CHESTIUNEA ROMANĂ IN ITALIA IN TIMPUL SERBĂRILOR MILENIULUI (1896).

La 2 Mai 1896, la Budapesta, într'o Sâmbătă, s'au început — prin deschiderea festivă a unei expoziţii — serbările pentru împlinirea a 1000 ani dela venirea Ungurilor în Europa: *Mileniul.* O gazetă românească din Transilvania arată sentimentul Românilor faţă de serbările din capitala Ungariei: „Ignorăm festivităţile, veseliile şi mai ales tendinţele lor şoviniste, poreclite patriotice. Cât timp ei (Ungurii) ţin şi vor mai ţine la dreptul lor de hegemonie, vom ţine şi noi neclintit la dreptul de egalitate naţională, la limbă, biserică şi datinile noastre de care nu ne vom deslipi nici când... *Şi de ar dura încă un mileniu tendinţele lor şoviniste faţă de noi, un mileniu vor dura şi sforţările noastre spre a ne emancipa... Noi avem speranţe, avem viitor!*"[2]).

In ziua de 1 Mai 1896, Comitetul executiv al Congresului Naţionalităţilor, a publicat un *Protest* contra Serbărilor milenare, arătând că prin strălucirea lor înşelătoare, Maghiarii voesc a dovedi înaintea Europei, că popoarele Ungariei sunt unite şi mulţumite, deşi adevărul real este că majoritatea popoarelor este nemulţumită. Mai arată *Protestul* că Ungurii, prin

---

[1]) Dr. Ioan Lupaş: *Regele Carol I şi Transilvania*, în revista „Gând Românesc", Cluj, Septemvrie 1939, An. VII, N-rele 7—9, p. 144—145.

[2]) Vezi *Dreptatea*, Timişoara, 1896 Mai 2, An. III, Nr. 89.

serbările lor, vor să demonstreze Europei că popoarele nemaghiare ale Ungariei atât sunt de asimilate, încât subjugarea lor de acum o mie de ani o serbează ele însăşi cu bucurie.

„Considerând această stare — încheie *Protestul* — constatam în modul cel mai sărbătoresc şi cel mai hotărît, că noi, cele trei naţiuni ale Ungariei — Sârbi, Slovaci şi Români — existăm şi în acest an *1896* ca naţiuni vii, individuale, în faptă şi în realitate deosebite, înzestrate cu toate atributele naţionale, ca corpuri naţionale, cari nu în decurs de o mie de ani, ci într'un timp cu mult mai îndelungat ne-am conservat fiinţa noastră naţională... şi avem voinţa clară şi hotărîtă de a exista cu ajutorul lui Dumnezeu tot aşa şi pe viitor.

„Declarăm totodată, că la aceste serbări cu caracter exclusiv naţional-maghiar, în multe privinţe foarte vătămătoare pentru noi, nici de cum nu luăm parte ci din contră, protestăm împotriva acestor înscenări... Protestăm în contra serbărilor prin care noi suntem înfăţişaţi ca popoare cucerite şi subjugate.

„Protestăm că şi din contribuţiile noastre se face pentru aceste serbări o aşa de enormă risipă; ...iar cum se înscenează astăzi serbările aşa numite milenare, noi nu vedem în ele decât atentate noui asupra existenţii noastre naţionale, preamărirea subjugării noastre, şi în contra unei atari serbări protestăm"[1].

Aceste erau sentimentele naţionalităţilor din Ungaria, faţă de Mileniu.

Prelaţii noştri, supunându-se unui ordin circular al Ministerului de Culte maghiar, au dat sfaturi poporului să fie prudent. In *„Cercularîu către clerul şi poporul ortodox român din arhidieceza Transilvaniei"* Mitropolitul *Miron Romanul* spunea între altele: „una mie de ani se împlinesc de când rasa maghiară, pururea răsboinică şi vitează, emigrând din oare cari părţi ale Asiei, a cucerit ţara aceasta dela diferitele popoare paşnice şi blânde, care o locuiau şi a întemeiat aci un stat propriu numit până în ziua de azi în limbile europene „Ungaria".. Una este constatată, că nici unul din popoarele nemaghiare, dar compac-

[1]) Vezi *Dreptatea*, Timişoara, 1896 Maiu, An. III.

te, ale Ungariei... de fel nu voesc să se contopească în rasa predomnitoare maghiară... Cu toate acestea însă, în momentul rar şi măreţ al festivităţilor milenare fie cât de grea situaţiunea în care ne aflăm, este un postulat al prudenţii, al maturităţii politice şi chiar al bunei cuviinţe ca amarul vieţii noastre publice şi sociale să-l suprimăm pe timpul acestor festivităţi...". Iar mai departe *Cercularul* spune: „...Deşi nu avem motive de a ne însufleţi pentru acele festivităţi, în măsura cum se însufleţesc alţii, cari sunt mai bine favoriţi de soarte: cel puţin să ne facem şi noi, pe timpul acelora, o serbătoare proprie bisericească, să ne adunăm în sfintele noastre biserici şi acolo reflectând la cele ce s'au petrecut şi se petrec în ţară, să mulţumim lui Dumnezeu că, pe lângă toate suferinţele din mileniul trecut, ne-a învrednicit să vedem încă păstrat tezaurul nostru cel mai preţios: credinţa şi naţionalitatea noastră, cerându-i preaputernicul ajutor la păstrarea acestora şi pe viitor"[1]).

Mitropolitul Românilor uniţi, *Dr. Victor Mihali de Apşa*, a sfătuit pe credincioşii săi a se supune întocmai dispoziţiilor oficiale „plantându-se arbori comemorativi pentru memoria perpetuă a serbărilor milenare...".

Cât priveşte străinătatea, nu cunoaştem glasuri care să se fi unit cu ale Ungurilor, când şi-au serbat Mileniul. Chiar şi Germanii, deşi Ungurii erau — prin statul lor dualist — în Tripla Alianţă, au făcut — prin ziarul „Leipziger Neueste Nachtrichten" — aprecieri ca acestea: „Festivităţile Ungariei înseamnă zile triste pentru germanism şi succesele ei sunt pierderile acestuia.

„Să nu se obişnuiască Germanul a săruta varga care îl loveşte şi a întinde obrazul său spre lovire... Noi ne aducem aminte că în câţiva ani, peste 2300 de şcoale germane din Ungaria de azi au fost nimicite!"[2]).

---

[1]) Vezi *Dreptatea*, Timişoara, 1896 Aprilie 27, An. III, Nr. 84 şi Dr. Ioan Lupaş, *Din corespondenţa Mitropolitului Miron Roman în Omagiu*, Inalt Prea Sfinţiei Sale Dr. Nicolae Bălan Mitropolitul Ardealului — la douăzeci de ani de păstorire — Sibiu, 1940, p. 502.

[2]) *Dreptatea*, Timişoara, 1896 Mai 6, An. III, Nr. 91.

Iar „Deutsche Volksblat" din Viena, numărul din 16 Ianuarie 1896, scria: „Pe noi ne lasă cu desăvârşire reci sărbătoarea de bucurie a Maghiarilor, căci în fond nu ei sărbătoresc amintirea descălecării, acum o mie de ani, ci o serbează părăsiţii internaţionali ai tuturor statelor din lume, *Jidanii*, cari mai ales în Ungaria au dat de un păşunat foarte gras...".

Apoi, pe lângă aceste manifestări, împăratul n'a luat parte la serbările Mileniului. A trimis doar un reprezentat. Deputatul maghiar Pronay şi-a manifestat, în Parlament, indignarea spunând că Sfânta coroană a Ungariei nu numai din graţia lui Dumnezeu, ci şi din voinţa Ungariei i s'a pus pe cap!...

In România liberă s'au ţinut meetinguri de protestare. La fel în străinătate, la Paris[1]). Presa franceză a scris pentru noi, iar în Italia, în anul mileniului, *Chestiunea română* a fost din nou expusă de Roberto Fava. Astfel, la Roma, în 27 August 1896, în sala *„Associazione della Stampa"*, în faţa unui foarte numeros public, bunul şi dreptul prieten al Românilor a tratat cu toată căldura subiectul: *„Chestiunea naţională română în Transilvania şi Ungaria"*. In introducere, adresându-se auditorilor, le spune:

„Faptul că aţi venit la această conferinţă, atraşi fiind nu de valoarea conferenţiarului, ci numai şi numai de interesul şi simpatia ce o aveţi pentru temă, îmi spune, stimaţi domni, că în inima voastră palpitează viu acest cel mai nobil între sentimentele nobile ale omului: sentimentul naţional"[2]).

Arată apoi că tema ce le-o expune nu e nouă pentru Italieni şi nu e nouă mai ales pentru Roma. Face istoricul frământărilor pentru dreptate ale Românilor transilvăneni din ultimii ani şi sentimentele generoase pe care le-au aflat în Italia, face o incursiune în istoria Transilvaniei spre a scoate la iveală toate persecuţiile suferite de Români în această provincie începând dela năvălirea Ungurilor şi constată că: „In zadar s'au aplicat

---

[1]) Ştefan Pascu, *Un meeting roumain, serbe et. slovaque en 1896*, Revue de Transylvanie, 1939, Tom. V., p. 230—241.

[2]) *Chestiunea română în Roma.* Conferinţă rostită de Roberto Fava. Traducere din limba italiană. Sibiu, 1896, p. 3. (Retipărire din Tribuna).

cele mai crude suplicii. Nici torturile, nic ţeapa, nici roata, nici cleştele înroşite în jeratec, nici aspectul drumurilor acoperite de cadavre n'au intimidat pe Români, nici nu i-au făcut să devieze un pas măcar dela calea ce şi-au propus, de a muri mai bine de cât să renunţe la drepturile lor"...[1]).

Vorbind de revoluţia din 1848, arată că Românii au preferat să rămână sub absolutismul austriac care le permitea trimiterea de deputaţi în Parlament, le permitea să-şi deschidă şcoli şi să-şi întemeeze institute de cultură, câtă vreme pseudo-constituţionalismului maghiar, prin toate mijloacele, tindea să-i maghiarizeze. Aminteşte de numeroasele procese de presă ale gazetarilor români din Transilvania şi de întemniţările lor: „astăzi, un Român, care în Ungaria începe să facă ziaristică nu e sigur de nimic, de cât de-a merge în închisoare în foarte scurtă vreme"[2]).

Referindu-se la Congresul interparlamentar de pace ce se ţinea în 1896 la Budapesta, precum şi la serbările Mileniului, Fava spune că această coincidenţă este o stranie ironie a sorţii:

„O ciudată ironie a soartei a vrut ca să se ţină Conferinţa interparlamentară a păcii în acest an la Budapesta, în capitala unui stat unde războiul este permanent între şapte milioane de asupritori şi nouă milioane de asupriţi...."[3]).

In încheiere, Roberto Fava îndeamnă pe Italieni să fie generoşi cu sprijinul lor moral pentru fraţii Români.

A doua conferinţă asupra chestiunii române a ţinut-o Fava la *„Circolo per gli'interessi commerciali ed, industriali"* din Milano, înaintea unui public care a manfestat o vie simpatie pentru naţiunea română soră. Asupra primei conferinţe au scris ziarele

---

[1]) „Ma indarno si sono messi in opera i supplizi più la ruota, né le tenaglie arrovesciate ne l'aspetto delle publiche vie coperte di cadaveri, hanno intimidito i rumeni o li hanno fatti deviare din un passo dai loro propositi, di morire piuttosto che rinunciare ai propri diritti...". (După manuscrisul lui Fava, în posesia autorului, p. 9).

[2]) In româneşte, după manuscrisul lui Fava, aflat în posesiunea autorului, p. 11.

[3]) Idem, p. 25.

italiene: *Fanfulla, Don Chisciotte, La voce della verità* şi *Il Tempo,* care într'un articol arată că: „Şi Italienii au datoria de-a ajuta şi de-a încuraja pe fraţii de origină latină, a căror luptă nu este iredentistă, ci e lupta pe viaţă şi pe moarte a culturii şi a civilizaţiei latine în Răsărit.

La fel, despre cea a doua, au scris ziarele: *Osservatore cattolico, La Lombardia, Corriere della Serra, Il Sole, Il Secolo, Il Commercio, l'Italia del Popolo, La Lega Lombarda* din Milano, *Il Caffaro* din Geneva, *La Stampa* din Torino, etc.[1]).

Indată după conferinţă, Profesorul *Lallici,* preşedintele numitului cerc, a trimis o telegramă Dr-ului Ioan Raţiu, veneratul reprezentant al Românilor din Transilvania şi Ungaria, la Sibiu.

Telegrama pe care o reproducem şi în facsimil, avea următtorul text: „Cercul iredent adriatic oriental, după strălucitul discurs asupra Patriei Dvs. rostit de publicistul Roberto Fava, proslăveşte gloria fraţilor, urmând triumful desăvârşit al gândirii şi al braţului latin"[2]).

După conferinţele sale în Italia, Roberto Fava a plecat la Bucureşti, unde a continuat să se ocupe de ziarul *„Mesagerul Naţional"*, ziar pe care îl scosese din toamna anului 1895 (28 Septemvrie) şi care a apărut până la 10 Octomvrie 1896, fiind interzis în Ungaria. Programul ziarului *„Mesagerul Naţional"* era de a face cunoscute nenorocirile şi suferinţele Românilor din Transilvania şi Ungaria atât Românilor liberi, cât şi Italienilor din Occident. In numărul prim în care şi-a expus programul, ziarul a amintit şi de serbările Mileniului, ce urma a se ţine în 1896:

„In anul viitor, nobilii desemnaţi ai lui Arpad vor sărbători

---

[1]) Claudio Isopescu: *La Stampa periodica romeno-italiana in Romania e in Italia.* Roma, Istituto per L'Europa Orientale, MCMXXXVII—XVI, p. 39.

[2]) *„Il Circolo iredente adriatico orientale, dopo lo splendido discorso sulla vostra patria, pronunciato dal publicista Roberto Fava, inneggia alla gloria dei fratelli augurando il completo triomfo del pensiero e del braccio latino".* (Originalul telegramei lui Lallici către Dr. I. Raţiu îl avem dela Dr. E. Dăianu).

cu mare tămbălău mileniul descălecării lor în Europa şi cu această ocaziune nu vor cruţa nici un mijloc pentru a recâştiga chiar şi cea mai mică parte din simpatiile pierdute. Ei vor chema la Budapesta o mulţime cosmopolită, vor încerca să o asurzească cu spectacole, banchete şi serbări de tot felul şi în sunetul musicilor, în ciocniturile paharelor şi în strigăte asurzitoare de bucurie vor acoperi şi înăbuşi plângerile şi vaietele popoarelor martirizate şi apăsate pentru a striga şi a face să se strige în lume că toţi sunt uniţi şi fericiţi între hotarele *prea fericitului* regat al Sfântului Ştefan..."[1]).

Sub acest aspect s'a desfăşurat în Italia în timpul serbărilor Mileniului, chestiunea română. Cel care a avut rolul principal a fost Roberto Fava, profesorul şi ziaristul din Parma.

---

[1]) *Mesagerul Naţional*, Bucureşti, 1895, Sept. 16/28, An. I, No. *1*.

Partea III.

ACTIVITATEA ÎN ROMANIA A ZIARISTULUI ITALIAN ROBERTO FAVA,

1. O CHESTIUNE EVREIASCĂ.

Deputatul Dr. Iosif Bloch, Evreu din Viena, deputat şi redactor la *„Oesterreichische Wochenschrift"* — Zentralorgan für die gesammten Interesen des Judenthums — a scris — la 1 Ianuarie 1895, deputaţilor italieni care semnaseră moţiunea de simpatie către Camera Deputaţilor din România, cu prilejul Procesului Memorandului din Transilvania, o scrisoare intitulată: „Către stimaţii mei *colegi* din Camera italiană".

In scrisoare, rabinul deputat Dr. Iosif Bloch spune că, după ştirile din ziare, la 25 Decemvrie 1894, 250 membri ai camerei italiene, aparţinători diferitelor partide, au propus o moţiune, care dă expresiune simpatiei camerei italiene faţă de Români, cari apără independenţa întregei ginţi latine.

Presupunând, că ştirile sunt adevărate, — scrie Bloch — se adresează către reprezentanţii generosului popor italian cu rugămintea ca la desbaterea acelei moţiuni să-şi aducă aminte de soarta *coreligionarilor săi* care locuesc *de veacuri* în România.

Că naţionalitatea română din Ungaria sufere într'adevăr sub o apăsare aşa de grea, după cum se susţine în rapoartele foilor din Bucureşti şi în vorbirile singuraticilor membri ai parlamentului român, nu este de competinţa lui să judece. Ştie însă bine şi este un fapt învederat, cunoscut şi reprezentanţilor poporului italian, că în România, în contra dreptului şi a legii, în contra dispoziţiilor contractelor internaţionale şi cerinţelor

umanismului, sute de mii de coreligionari (iudei) de ai săi sunt în cel mai grozav mod asupriţi şi persecutaţi.

Propunerea de a exprima poporului român simpatiile naţiunii italiene isvorăşte din acel nobil sentiment pentru libertate şi independenţă, de care este pătruns fiecare Italian. Sentimentul acesta însă nu poate fi unilateral, el *trebue* arătat tuturor celor asupriţi şi persecutaţi...

Persecuţia Evreilor din România — continuă rabinul Bloch — este o ironie pentru civilizaţiunea modernă şi pătează numele gintei latine. Dacă reprezentanţii poporului italian se însufleţesc pentru comunitatea intereselor gintei latine, atunci ei nu pot să uite, că condiţiunile fundamentale ale libertăţii şi independènţii sunt: dreptatea şi umanismul.

Apoi, pentru independenţa şi mărirea Italiei şi-au vărsat şi jidovii sângele, iar poporul italian recunoscător, i-a primit cetăţeni egali îndreptăţiţi ai statului... Aşa fiind, patrioţilor italieni, cari îşi ridică vocea pentru Români, nu poate şi nu le este permis să le fie indiferent, că între hotarele statului naţional român se poartă un groasnic război de extirpaţiune contra *resturilor* celui mai vechi şi mai venerat popor cultural al omenirii. Dă ca exemplu *„cavalereasca"* naţiune maghiară, care a ştiut să înăbuşe în germene pornirile fanatismului religios şi de rassă, ce ameninţau să arunce secolul nostru în noaptea barbariei, pe când în România, chiar şi clasele culte au salutat cu bucurie şi au menajat această mişcare, iar guvernele s'au dovedit prea slabe, ca să oprească excesele.

„In numele umanismului şi al dreptăţii, adresez reprezentanţilor poporului italian rugarea — îşi încheie scrisoarea Dr. Iosif Bloch — să nu-şi uite de suferinţele în cari trăesc coreligionarii mei şi la simpatiile pentru naţiunea română să adauge pretenţiunea, ca această naţiune să se arate demnă de independenţa sa, dând *mai întâi* Israeliţilor indigeni, Românilor de confesiunea judaică, drepturi şi scutul său".

Ziarul *Dreptatea* din Timişoara[1]), care publică în întregime

---

[1]) 1895, Ianuarie 3/15. An. II. Nr. 3.

scrisoarea rabinului Bloch, o însoţeşte de comentariile ce urmează:

„...E foarte curios că Dr. Bloch tot numai atunci îşi aduce aminte de coreligionarii săi când aude că s'a făcute *ceva* pentru Români".

„S'a publicat *Replica* şi *Memorandul*, atunci a venit rabbi Bloch cu o broşură întitulată: *„Acte la istoria persecutării jidovilor în România"*. S'a făcut acum moţiunea *pentru* Români (a Camerii italiene),... — vine şi dl. Bloch cu scrierea aceasta, la care şi-a adus pretinsele acte (de persecuţie contra Evreilor). Aşa se vede, că mai mult *ura* faţă de Români — de cât *dragostea* faţă de semenii săi îl conduce în asemenea lucrări...". După ce arată că această ură fanatică şi-a greşit adresa, ziarul se întreabă: „Cum de alăturea de noi rabbi Bloch pune pe jidanii din România? De ce nu-i pune pe cei din *Ungaria*, căci aşa pretinde paralela?" In încheierea comentariilor ziarul arată că *astăzi domină ideia naţională* şi că *principiul naţional* a îndemnat şi pe nobilii fraţi italieni să ridice glasul pentru Români. Faţă de acest principiu nimeni nu poate pune pe Români alături de Jidovi, ori unde ar fi ei!

Dar scrisoarea rabinului Bloch nu era să rămână numai cu acest scurt comentariu făcut de ziarul Dreptatea. Un răspuns mai documentat i s'a dat de către Fava într'o broşură scrisă în limba italiană[1]). Broşpra este dedicată Camerii italiene: *Alla Camera Italiana, vindice generosa del diritto delle genti dedica l'autore queste pagine, omaggio alla verità, tributo di riconsoscente affetto al Paese che lo ospita.* (Camerii italiene, generoasă revindicătoare a drepturilor ginţilor dedică autorul aceste pagini ca omagiu adevărului şi tribut de recunoştinţă şi iubire către ţara care i-a dat ospitalitate).

Partea introductivă începe cu constatarea că Evreii au căutat să lovească mereu în interesele naţionale româneşti. Astfel când în 1892, Românii din Transilvania şi din Ungaria, după ce

---

[1]) Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania. A proposito di una lettera del Rabbino deputato Bloch alla Camera italiana*, Bucureşti, 1895, in 8^0 p. 38.

suferiseră toate fazele celei mai ostile persecuţii, au redactat un *Memorandum* către Francisc Iosif pentru a-i cere dreptatea contra torturilor ce le sufereau dela guvernul maghiar *iudaismul* îşi făcea apariţia spre a abate atenţia lumii asupra celor ce se petrec în Transilvania cu Românii, „aşa cum o făcuse la 1878 la Berlin, pentru a pune la cale uneltiri şi a crea piedici recunoaşterii independenţii României de către Congresul întrunit în capitala Germaniei"[1]. Cel care în numele iudaismului intrigant a căutat să lovească în Români cu prilejul zilelor din timpul Memorandului este *Bloch:* „rabinul Bloch în Parlamentul austriac şi director la *Oesterreichische Wochenschrift*, organ central al intereselor universale ale iudaismului, care Bloch, pentru a distrage atenţiunea dela acest eveniment şi a dispune sufletele împotriva neamului românesc, publică o broşură[2]) ţesută de minciuni, menită să facă a se crede că Evreii, în România, sunt asupriţi şi trataţi barbar"[3].

Când apoi din nemuritoarea Romă, porni moţiunea celor 277 deputaţi italieni care în mod solemn, din aula parlamentului, au trimis salutul şi urările lor reprezentanţilor civilizaţiei latine din aceste părţi spre reuşita principiului naţional pentru care luptau, *iudaismul* din nou ridică contra neamului românesc arma calomniei şi a mistificării.

„Rabinul Bloch — spune Fava — trimite reprezentanţilor poporului italian o scrisoare în care, după ce a încercat cu o vicleană perfidie să strecoare îndoiala asupra realităţii prigoanelor suferite de Români sub stăpânirea maghiară, aduce României acuzaţia că ar asupri Evreii şi cere Parlamentului din Roma o moţiune în favoarea acestor aşa zişi asupriţi, fără să uite de-a repeta, pe seama Românilor, obişnuitul refren jidovesc că ei n'ar fi destul de maturi pentru independenţa naţională"[4].

In paginile ce urmează, Fava arată că acest iudaism corupt

---

[1]) Roberto Fava, *Gli Ebrei in Romania.* Bucureşti, 1895, p. 5.

[2]) *Acte la istoria persecutării Jidovilor în România.* (Vezi *„Dreptatea"* din Timişoara, 1895, Ian. 3/15, An. II, Nr. 3).

[3]) Roberto Fava, *o. c.*, p. 5.

[4]) Roberto Fava, *o. c.*, p. 6.

și corupător, cu miile sale de tentacule, caută să sugă sângele și carnea bietei Românii, în momentele cele mai solemne ale ei și crede că un examen atent al scrisorii lui Bloch către Camera Italiană, face necesară un pic de lumină asupra chestiunii evreești în România. Constată că poporul românesc este un popor ospitalier și tolerant și că problema evreească în România nu are o laturе religioasă. Mulți persecutați din alte țări au găsit azil la acest popor blând și în numeroase cazuri Evreii au ajuns în situații oficiale. Făcând istoricul chestiunii evreești în România, aduce mărturii de toleranță religioasă a Românilor pomenind pe *Giorge Reichersdorf*, ambasador la curtea lui Petru Rareș, care pomenește de numeroasele secte religioase din Moldova în a sa *„Cronographia Moldaviae"* și de toleranța religioasă a populației și oficialității moldovenești: „Ruteni, Poloni, Sârbi, Armeni, Bulgari, Tătari și încă, deși în număr mai mic, Sași din Transilvania, locuesc ici și colo sub sceptrul Principelui Moldovei și toți, fără persecuție, urmează datinile și doctrinele proprii, având fiecare sectă și fiecare neam deplină libertate să-și păstreze riturile și datinile sale caracteristice".

Amintește apoi Fava și de *Raguzanul Raicevich,* care în ale sale *„Osservazioni intorno la Valachia e la Moldavia"* publicate la Neapole, cu două sute de ani mai târziu, constată că: „In România, fiecare sectă religioasă e tolerată și exercită cultul său fără nici-o restricție... In Moldova fiind numeroși, Evreii au obținut permisiunea de-a avea multe temple"[1].

După ce se înșiră și alte probe vechi și noui de toleranță românească, se arată presiunile care le-au făcut Evreii pentru a fi încetățeniți în massă — la 1878 — de tânărul stat român, fără însă a deveni cetățeni vrednici, ci rămânând și mai departe legați de alianța izraelită universală. Chestiunea evreiască în România nu prezintă însă numai o laturе religioasă ci și una economică, socială și națională. „E un fapt dovedit în istoria tuturor vremurilor — spune Fava — și constatat de cugetători și oameni de stat însemnați, că Evreii, ori unde se duc, nu se

[1]) Roberto Fava, *o. c.*, p. 8.

asimilează de loc cu poporul care-i găzduește, ci duc un traiu cu totul aparte, formează un stat, tinzând totdeauna spre un singur și unic scop: jaful..."[1]).

Combătând apoi toate afirmațiile calomnioase ale rabinului Bloch, înșirate în scrisoarea către Camera Italiană, arată că Statul Român a acordat drepturi Evreilor, „dar treptat astfel încât să nu producă sguduiri în țară și să nu atace organismul național..."[2]),căci nu este un mister pentru nimeni că primejdia evreiască, nici într'o altă țară nu are proporțiile și importanța pe care o are în România[3]).

In concluzie, Roberto Fava încheie observațiile sale referitoare la scrisoarea evreului Bloch cu următoarele cuvinte:

„Românii nu prigonesc pe Evrei, dar se apără contra asaltului pe care Evreii vor să-l dea naționalității lor".

Are convingerea că deputații din Camera italiană nu se vor lăsa influențați de calomnia interesată a lui Bloch contra națiunii române: „Contra unui neam care totdeauna a binemeritat dela civilizație și care, tot ceeace a suferit și sufere, a suferit-o și o sufere tocmai pentru triumful civilizației și a originei comune, măreței și scumpei idealități latine".

Dintre ziarele italiene, o primire deosebită a făcut broșurii despre Evrei a lui Fava *„Il Faro Romagnolo"* din Ravena, care în numărul din 4 Mai 1895, arată că broșura este dedicată Camerii italiene și frumoasei, dar nenorocitei României. Dorește autorului să-și poată vedea triumfând idealurile pentru care luptă[4]). Iar ziarul *„Verona Fedele"*, în nr. din 11 Mai 1895, îi face o amănunțită dare de seamă, scoțând în evidență falșitatea afirmațiunilor lu Bloch, făcute în scopul de a lovi în Români. „Ne bucurăm împreună cu autorul — încheie recensia — de serioasa sa lucrare, făcută pentru triumful adevărului și dreptății și dorim ca argumentele sale să fie luate în considerare și studiate,

---

[1]) Roberto Fava, *o. c.*, p. 36.

[2]) Idem, *ibidem*, p. 37.

[3]) Idem, *ibidem*, p. 38.

[4]) Vezi *„Dreptatea"*, Timișoara, 1895, An. II, Nr. 95, p. 2.

spre a se şti odată că stările din România sunt cele ordonate de adevăr şi dreptate"[1]).

2. MESAGERUL NAŢIONAL.

După cum am mai amintit, în capitala României — la Bucureşti — Roberto Fava a înfiinţat şi condus timp de peste un an — ca director proprietar — ziarul *„Mesagerul Naţional"*. Era un „ziar săptămânal popular naţionalist" şi la început şi-a avut redacţia şi administraţia în strada Armenească Nr. 35. Primul număr a apărut în 16/28 Septemvrie 1895. In articolul program Roberto Fava scrie:

„Programul ziarului *Mesagerul Naţional* este clar şi precis.

Trei milioane de Români gem sub jugul maghiar, împiedecaţi în desvoltarea culturii lor naţionale, apăsaţí şi sdrobiţi de greutatea celei mai oribile tiranii; alte trei milioane de Români, răspândiţi prin Basarabia, Bucovina, Macedonia, etc., duc o luptă titanică pentru conservarea nevătămată a limbei şi tradiţiunilor lor naţionale. A ajuta şi a sprijini aspiraţiunile legitime şi luptele sublime ale acestor pe cât de generoşi pe atât de nenorociţi pioneri ai familiei române, pe care o deplorabilă stare de lucruri îi ţine separaţi de fraţii lor latini, a face cunoscute nefericirile şi suferinţele lor şi a face să se auză ecoul plângerilor lor... iată ceeace îşi propune a face *Mesagerul Naţional...*".

Cunoscând dreptatea cauzei pentru care se angajase să lupte, Fava — în continuare — spune că viitorul fără îndoială este al Românilor, dar ei trebuie să lucreze cu căldură şi răbdare şi trebuie să concentreze toate forţele pentru ajungerea scopului. Arată că Ungurii, după isprava cu Procesul Memorandului, „s'au prezentat înaintea lumii în adevărata lor lumină de cinici şi sălbateci asupritori ai popoarelor şi, văzând că prada le scapă, se sbat să o ţină încătuşată".

Dar nu este permis Românilor să le dea nici un răgaz... Nu uită nici pe Românii din Macedonia, care prin importanţa lor

[1]) Vezi *„Dreptatea"*, Timişoara, 1895, An. II, Nr. 106, p. 3.

numerică și intelectuală, prin poziția lor geografică și mai ales prin spiritul patriotic înflăcărat ce îi însuflețește, constituesc un element de mare valoare pentru viitorul românismului.

Pentru viitorul acestor popoare din Sud-Est, Fava vede salvarea lor în federalizare: „Ideea principală de care se inspiră programul ziarului *Mesagerul Național*, este federațiunea popoarelor care locuesc regiunea Carpato-Balcanică, pentrucă acesta este singurul mijloc de-a putea asigura existența și fericirea acestor popoare, liniștea și pacea Europei.

Articolul program mai făgăduește o informare regulată și îngrijită de tot ce se va publica în străinătate despre chestiunea națională română, că va avea și ilustraținui artistice — făgăduială care însă nu s'a putut îndeplini — și că va publica un foileton cu un conținut de natura jurnalului. Foiletonul a și început să se publice cu primul număr și-i întitulat: *Doctorul Antoniu* de G. Ruffini — traducere din italienește. E un roman naționalist, care avea ca scop stimularea sentimentului național al cetitorilor

Astfel a pornit la drum ziarul lui Fava și răsfoindu-i filele, cetitorul îl află aproape în întregime scris de Directorul-proprietar, căci între colaboratori găsim puține nume și la intervale destul de mari.

Ziarul *Mesagerul* se tipărea la început în Tipografia „Lucrătorilor asociați" în str. Știrbey Vodă Nr. 2 (Hotel Manu), iar dela începutul lui Martie 1896 (n-rul 23) — cu formatul mai mic — se tipărește în tipografia proprie, în strada Diaconeselor n-rul 3, unde se mutase redacția și administrația dela 29 Octomvrie stil vechiu (10 Noemvrie) 1895.

Toate articolele de fond au fost scrise de Roberto Fava, și erau redactate și tipărite în românește și italienește, căci ziarul avea menirea să informeze atât pe Românii din România liberă, cât și pe Italieni, mai ales despre suferințele Românilor din Ardeal. De altfel, tot din articolul program reese că ziarul a fost scos cu scopul de a ține piept serbărilor pe care le pregăteau Ungurii cu prilejul *Mileniului* din 1896:

„...Acela care scrie aceste rânduri — spunea Fava — are

deplină credință că între bărbații diferitelor țări ale Europei — care au destulă autoritate pentru a reprezenta gândirea și simțământul națiunii lor — foarte puțini se vor afla care să sărbătorească, împreună cu Ungurii la Budapesta, un eveniment de o însemnătate atât de funestă pentru civilizațiunea europeană. La tot cazul *noi trebuie să lucrăm și să facem ca toți să înțeleagă bine însemnătatea tristă ce reprezintă sărbătoarea milenară a Maghiarilor...*".

In N-rul 1 al ziarului, pe lângă articolul program, Fava semnalează și articolul *Liberarea martirilor*, în care este vorba despre amnestierea Memorandiștilor, amnestiere ce se făcuse în urma întrevederii dela Ischl dintre Regele Carol I și Împăratul Francisc Iosif I. Părerea lui Fava despre amnestiere este că e nefolositor să ne facem ilusiuni, căci ori cât am voi să fim de optimiști pentru a judeca acest act de târzie dreptate, se repară numai în parte nedreptățile unui proces „monstruos de scârbos", cu o sentință atât infamă. In această amnestiere nu poate fi văzut începutul unei noui direcțiuni politice din partea Maghiarilor, deci „ar fi absurd a crede că un atare eveniment ar putea fi considerat ca o prevestire de împăcare între Români și Maghiari", căci Maghiarii, deși au consimțit la amnestiere, n'au renunțat câtuși de puțin la uciderea libertăților și la sistemul lor de nimicire contra naționalităților supuse hegemoniei lor. De altfel — continuă Fava — e foarte clar că *dacă Maghiarii au acordat această grație au făcut-o numai fiindcă li s'a impus din Viena,* în urma întrevederii dela Ischl, când monarhul Austro-Ungariei a trebuit să vadă că e absolut necesar și încă foarte urgent de a îndeplini un act care să poată întări alipirea României la Tripla Alianță — alipire care a devenit atât de necesară după crearea alianței franco-ruse...". Apoi amnestierea „*era și un act de înaltă politică* din partea Maghiarilor, pentru a nimici acest veșnic motiv de rușine cu deosebire *în vederea serbării Mileniului....*". Așa că *nu-i vorbă de un sentiment generos* din partea Ungurilor. *Desideriu Báfnfy* — primul ministru maghiar[1]),

[1]) Era Prim-Ministru din 1894 și-și datora venirea putere — după

când a anunţat amnestierea, „a ţinut să anunţe totodată şi aceea că guvernul va continua şi în viitor cu aceeaşi severitate". De altfel, din 16 Iunie 1894, Partidul Naţional Român era desfiinţat prin lege de Unguri".

In concluzie articolul: *„Liberarea martirilor"* spune: „Deci pe când ne bucurăm din adâncul inimei de libertatea valoroşilor luptători pentru ideea naţională şi pe când aducem mulţumirile noastre Regelui Carol şi guvernului său, precum şi împăratului Francisc Iosif..., în acelaş timp ***trebue că constatăm că prin acest eveniment cauza Românilor din Transilvania şi Ungaria nu face un pas înainte....*** Chestiunea română există tot aşa, precum exista înainte de procesul dela Cluj, ...şi lupta se impune şi astăzi... şi încă şi mai mult...".

Aceste cuvinte, scrise de Fava acum 45 de ani, prin vitregia vremurilor, au devenit de dureroasă actualitate!

Din nou va trebui să scriem Memorandul şi să-l ducem — nu la Viena nedreptăţilor noastre — ci la Berlin, de unde aşteptăm mai mult bine, mai multă dreptate de cât dela Viena. Căci Berlinul de atunci privea cu nelinişte — spune Fava în articolul amintit — la cele ce se petreceau în Ungaria „unde luptele naţionale constituesc o primejdie continuă pentru pace...".

Incepând cu n-rul 2 al ziarului, articolele de fond vor fi scrise şi în italieneşte. Seria se deschide cu: *„Calea spre Calvar"* — *„Sulla via del Calvario"* (n-rul din 23 Septemvrie/5 Octomvrie 1895), articol ce se referă la legile proaspete politico-bisericeşti din Ungaria epocei Memorandului, legi pe care Ungurii le-au prezentat străinătăţii ca un triumf al liberalismului.

„De fapt — spune Fava — ele nu au fost votate în onoarea vreunui principiu de progres sau libertate, ci pentru scârboasele scopuri de maghiarizare: ***Houngariser même les piérres pour ne pas périr...*** E destul să spunem, că în baza acestor legi, matricolele celor născuţi sunt redactate în ungureşte şi toţi născuţii — fie aceia Români, Slovaci, Sârbi, — vor fi înscrişi ca născuţi

---

ministerul lui Alexandru Wekerle — problemei româneşti, fiind din nobilimea maghiară transilvană.

de naţionalitate maghiară... „Apoi legile sunt lipsite de spiritul de onestitate" căci dacă examinăm numai puţin aşa zisa căsătorie civilă, putem vedea că ea nu are în Ungaria alt scop, de cât acela de a uşura căsătoriile fiicelor bogate ale Israilului cu fiii nobilimei maghiare ruinate...". Legile cu care se laudă Ungurii, sunt deci „ipocrizie şi tiranie, iar nu liberalism", astfel că popoarele din Ungaria fac un nou pas pe calea dureroasă a Calvarului[1]).

Credincios programului, *Mesagerul Naţional* se ocupă şi de Românii din Macedonia. In numărul din 30 Septemvrie/12 Octomvrei 1895, Fava semnează articolul *„Românii din Macedonia şi Italia"* — *„Rumeni di Macedonia e l'Italia"*. Din felul cum este întitulat, se vede că aceşti Români sunt priviţi în funcţie de Italia de care sunt — prin Albania — mai apropiaţi. Cultivându-se naţionalitatea acestor Români, se aduce un serviciu civilizaţiunei latine şi viitorului ei în Orient. Italia nu vede cu ochi buni influenţa tot mai puternică a Austro-Ungariei în Balcani, în timp ce, dela războiul Crimeii, influenţa italiană în orient n'a făcut de cât să slăbească. Prin urmare: „Italia în faptul că şi-ar apropia pe Latinii din Peninsula Balcanică, ar putea să găsească un mijloc sigur pentru a face să se înalţe un ideal comun, bazat pe comunitatea de origine şi interese...'. Aşa s'ar restabili prestigiul italian în Balcani. In încheiere ni se spune că „acesta este poate mijlocul, prin care în timpul de faţă Italia ar putea să-şi deschidă din nou calea spre Orient".

In n-rul 4 din 8/20 Octomvrie 1895, articolul *„Confruntări"* — *„Raffronti"*, compară Austria absolutistă cu Ungaria dualistă: „Cauze egale produc rezultate egale. Precum într'un timp tendinţa Austriei germane de-a centraliza şi germaniza a constrâns pe Maghiari şi pe Slavi să se opună din răsputeri, tot astfel veleităţile Ungariei maghiare de-a centraliza şi maghiariza totul au ca rezultat rezistenţa Românilor şi a Slavilor... Aceleaşi ur-

---

[1]) Le orribile Stazioni del Calvario, per qui queste misere popolazioni dovettero passare in questi ultimi ventotto anni (1867—1895) sono qualche cosa di indescrivile.

mări care le-au avut ca rezultat sistemul de asuprire aplicat de Germanii împotriva maghiarilor, trebue să se repete şi în Ungaria: aşa pretinde logica şi logica rar se înşeală".

In ziua de 15/27 Octomvrie *Mesagerul* publică articolul *„Federalism" — „Federalismo"*, în care comentează cuvântarea Cehului Dr. Gregr, care arată că centralismul era pe cale să dispară din Monarhia austro-ungară, făcând loc ideii federaliste, organizare ce va da Austriei o energie necunoscută până atunci, fiind „o totalitate coordonată de state naţionale cari, neatârnătoare unul de altul, sunt reunite sub o singură putere centrală...". Noi — încheie Fava — sinceri parizani ai ideii federaliste, nu putem decât să ne bucurăm de aceasta.

O interesantă desvoltare politică ce se observa în fosta Monarhie dualistă, a fost sesizată de Fava în articolul *„Viena şi Pesta"* publicat în *„Mesagerul Naţional"* nr. 7 din 29 Octomvrie/10 Novembrie 1895. Această desvoltare politică era în legătură cu problema evreiască. „Pe când în Ungaria se votează recepţiunea Ovreilor — spune Fava — în capitala Austriei este ales primar şeful antisemiţilor din Austria. Nici odată tendinţele acestor două jumătăţi ale Monarhiei habsburgice nu au stat faţă în faţă aşa de pronunţat...". Primarul ales în Viena era *Dr. Carol Lueger*[1]) şi era semnul saturaţiei, la care se ajunsese în Austria faţă de jidovi, pe când în Ungaria „strănepoţii Hunilor aruncaţi ca o insulă în marea popoarelor europene, de groaza de a nu fi cotropiţi şi având o bună doză de veleităţi de mărire a neamului lor, îmbrăţişează pe cei ce se închină lui Iehovah, cu gândul de a-şi spori neamul cu ei... In Ungaria astăzi aproape nu mai poate fi vorba de altă presă de cât de cea ovreiască, industria şi comerţul sunt în mâinile jidanilor, în parlament se făuresc legi pentru a favoriza pe jidani, jidanii au bani, jidanii conduc politica, jidanii sunt Statul". Această presă evreo-maghiară, de care spune Fava, a dus — împreună cu cea evreiască din Viena — o campanie violentă împotriva alegerii lui Lueger şi în cele

---

[1]) Dr. Carol Lueger primise în Rathaus, la Viena, pe Memorandişti, în Maiu 1892. Era un mare duşman al Ungurilor.

din urmă, după o vizită la Francisc Iosif, şeful antisemiţilor a renunţat la demnitatea de primar al Vienii. Aşa că speranţele lui Fava, că şi în Ungaria se va ajunge la o situaţie de trezire a naţionalismului prin „Partidul Poporului" şi apoi la federalizare, nu s'a realizat.

De altfel, în articolul *„Ebreii şi Maghiarii"* — *„Ebrei e Magiari"* publicat în 5/17 Noemvrie, Fava arată agitaţia ce domnea la Viena din cauză că împăratul n'a sancţionat alegerea lui Lueger „şi lucrul apare cu atât mai grav şi indispune cu atât mai mult sufletele, cu cât este părerea generală că atare călcare a Constituţiei s'a întâmplat mai cu seamă în urma presiunilor şi intrigilor din sferele înalte maghiare...", fiindcă Lueger ar fi proectat între altele, ca pe viitor tinerii din şcoli „să primească educaţia dela institutori de rasa şi credinţa lor, după spiritul creştin şi naţional". Mai departe arată că Maghiarii şi Ebreii sunt termene care se echivalează în dureroasa odisee a relelor de care suferă popoarele din Austro-Ungaria, că Ebreii în Ungaria sunt atotputernici, că imigrarea lor în această ţară e în toiu, că îşi maghiarizează numele, făcând apoi pe patrioţii: „In toate luptele naţionale de care e agitată Ungaria numai ebreul este acela care râde şi trage profit; el a găsit în regatul Sfântului Ştefan patria sa şi California sa... Mistifică şi sufocă după modul lui opinia publică în redacţiile ziarelor mahgiare... şi din ziare aruncă lemne pe focul mereu arzător al luptelor naţionale...".

Articolul *„Maghiari şi Croaţi"* publicat în 26 Nov./8 Dec. 1895, vorbeşte de procesul a 54 studenţi croaţi care, la Agram, arsese un drapel maghiar. Au fost condamnaţi 50 din aceştia fără să li se dea putinţă să se apere, aşa cum se făcuse şi la Cluj la procesul Memorandului, căci „judecătorii maghiari sunt făcuţi la fel, fiindcă toţi trebue să aibă spinarea destul de mobilă spre a se încovoia la ordinele ce vin dela Budapesta.

După articolul *„Mistificaţiuni"* — *„Mistificazioni"* — publicat în n-rul 12 din 3/15 Decemvrie 1895 al Mesagerului, Roberto Fava semnează în 17/29 Decemvrie 1895 (n-rul 14 al „Mesagerului Naţional") articolul *„Mileniul Maghiarilor şi na-*

ționalitățile“ — *„Il Millenio dei Magiari e le nazionalità“*. Articolul începe cu următoarea constatare: „Cu cât se apropie ziua în care Maghiarii vor sărbători data mileniului venirii lor în Europa, crește nemulțumirea dintre naționalitățile apăsate de nobilii urmași ai lui Arpad... In toate pământurile supuse Coroanei Sfântului Ștefan, se fac manifestațiuni contrarii sărbătoririi mileniului. La Brașov Românii au protestat energic în consiliul districtului în contra apoteozelor ce se prepară de puterea maghiară și la protestările lor s'au unit și tinerii saxoni... Scopul Maghiarilor este cunoscut tuturor: ei voesc să arate mulțimei cosmopolite care se va duce la serbările sgomotoase dela Budapesta că toate naționalitățile supuse hegemoniei lor sunt fericite și mulțumite de-a constitui *Statul Maghiar*, dar vaietele asupriților vor fi mai puternice de cât zăngănitul paharelor și de cât strigătele de veselie ale banchetanților...“.

Se apropia anul 1896. Cu acest an *„Mesagerul Național“* intra în anul al II-lea de luptă și în articolul din 1/13 Ianuarie 1896, întitulat *„Dela 1895 la 1896“* — *„Dal 1895 al 1896“*, Fava se întreabă: „Va fi 1896 mai fecund în bine pentru cauza națională de cât a fost 1895? Eată întrebarea la care privește nerăbdător și neliniștit *„Mesagerul Național“*, al cărui ideal, al cărui scop, a cărui rațiune de-a fi se cuprind tocmai în triumful cauzei naționale... Căci Sfintele drepturi ale popoarelor nu pot, nu trebue să rămână nerevendicate și nici un drept nu e mai sacru de cât cele reclamate de nefericiții noștri frați pe care un nerușinat *șovinism* voește să-i țină sclavi moralmente și fizicește chiar pe pământul lor... Insuflețiți de aceste speranțe noi salutăm ivirea anului nou ca o promisiune pentru trimuful și pentru fericirea națiunii române“.

In 7/9 Ianuarie 1896 urmează articolul *„Șovinismul maghiar în școli“* — *„Il Chauvinisme magiaro nelle scuole“*.

Fava primise ziarul *„Agramer Tagblatt“*, în care Croații se plângeau de șovinismul unguresc și de exaltările mândriei maghiare transpune în cărțile de Școală, în care se fac afirmațiuni îndrăsnețe și neserioase ca acestea: „Tatăl etern în persoană a dat în mâini, ca emblemă, Maghiarilor, frumosul drapel

roşu, alb şi verde, încântat şi mulţumit de-a fi reuşit să creeze o atare naţiune de eroi„. Ceeace zice *„Agramer Tagblatt"* pentru Croaţia, constitue şi pentru Românii din Transilvania şi Ungaria — spune Fava — unul din cele mai grave motive de nemulţumire în contra dominaţiunii maghiare. Profesorii maghiari de istorie nu scapă nici-o ocazie de-a bârfi în mod scandalos origina şi istoria Românilor. De pe înălţimea catedrei se spune şcolarilor că Românii descind din unele colonii romane de răufăcători, că fruntaşii revoluţiunii române Horia, Cloşca şi Crişan, precum şi Avram Iancu, erau capii unei bande de tâlhari... Numele proprii ale elevilor care nu aparţineau nobilei şlehte dominante, în toate şcolile maghiare, sunt schimbate după ortografia maghiară, sărbătorile acestor elevi nu sunt ţinute în seamă şi sunt constrânşi a cânta în fiecare moment „Bine-cuvintează, Doamne, pe Maghiari!" Oamenii culţi din Europa occidentală, care se vor duce la Budapesta pentru serbările Mileniului vor găsi printe alte obiecte de studiu şi pe acesta al maghiarizării forţate în şcoli. Dacă Maghiarii n'ar mai avea şi alte păcate pe conştiinţă, ar fi de ajuns acesta ca să-i facă nedemni de-a face parte din concertul popoarelor civilizate.

In Iulie 1892, după întoarcerea dela Viena a lui Ioan Raţiu, unde fusese în fruntea delegaţiunii de 300 Români spre înmânarea Memorandului, Ungurii din Turda i-au distrus casa şi l-au silit să se mute la Sibiu. Autorităţile maghiare au luat măsuri să se facă cercetări şi vinovaţii să fie pedepsiţi. Procesul celor vinovaţi s'a judecat după trei ani şi jumătate şi toţi acuzaţii au fost achitaţi. Faptul acesta scandalos a inspirat lui Fava articolul *„Justiţie beţivă"* — *„Giustizia ubbriaca"*, publicat în n-rul 18 din 14 26 Ianuarie 1896, al *Mesagerului Naţional.* „Ea (justiţia maghiară) „s'a arătat încă odată ceea ce e: o neruşinată curtezană care dă lovituri în dreapta şi în stânga când e vorba de a lovi nemaghiari şi de-a intra în graţiile stăpânilor din Budapesta şi care culege sub aripile mizericordioase ale protecţiunii ei pe toţi şarlatanii, pe toţi goniţii de societate, pe toţi indivizii murdari care dau, în orice chip, serviciile lor politicei de maghiarizare... Să adăogăm această nouă infamie la lunga

serie de delicte de care s'au pătat Maghiarii pe socoteala naţionalităţilor supuse; cu cât mai mult se vor pune greutăţi în balanţă, va veni o zi în care ea va înclina!

Articolul *„Făptuirile maghiarizaţiunii“* — *„Fatti della magiarizzazione“* din 28 Ianuarie/9 Februarie 1896, se ocupă de o şedinţă a dietei din Budapesta, în care s'a discutat despre petiţiile unor comitate care propuneau transformarea şcolilor confesionale în şcoli de stat. Ministrul Wlassics a declarat cu acest prilej că în *şcolile confesionale* instrucţia în limba maghiară se face fără nici un rezultat şi că aceste şcoli nu-s de cât *„cuiburi de panslavism şi de daco-românism“*. A anunţat „măsuri tot mai aspre şi mai draconice" contra şcolilor confesionale,' deschizându-se şcoli de stat şi în comunele unde maghiarismul este în minoritate. Urmările vor fi — spune Fava — adâncirea prăpastiei care desparte pe Maghiari de naţionalităţile Regatului Sfântului Ştefan.

„Români şi Italieni“ este titlul articolului prin care Fava anunţă, la 4/16 Februarie 1896, colaborarea mai multor fruntaşi italieni la „Mesagerul Naţional". Astfel marele filolog şi scriitor italian *Dr. Antonio Resteri* a trimis articolul „Felibrige" pe care-l publică *Mesagerul* în numărul din 4/16 Februarie, la *Rubrica Literară*. Intr'unul din numerile viitoare se făgădueşte publicarea numelor celor ce-au făgăduit colaborarea: „...Ştim foarte bine că ziarul nostru din care în străinătate şi mai cu seamă în Italia, în Franţa şi în Triest se reproduc foarte adesea articolele de propagandă, are nevoe de multe îmbunătăţiri... Câţiva deputaţi italieni au mers cu dragostea pentru cauza noastră până a deschide subscrieri de abonament printre colegii lor".... Se încheie articolul cu constatarea că ziarul *„Mesagerul Naţional“* nu este al unui partid politic, drapelul său fiind drapelul revendicărilor naţionale şi al frăţiei latine.

După articolul *„Calamităţile Causei naţionale“* publicat în n-rul 25 din 10/22 Martie 1896 al *„Mesagerului“*, articolul în care Fava îşi arată întristarea pentru criza prin care trece lupta pentru chestia naţională prin indiferenţa multora din România liberă precum şi prin disensiunile din sânul partidului naţional

din Transilvania[1]), urmează articolul *„Mileniul şi revendicaţiunile naţionalităţilor“* — *„Il Millenio e li rivendicazioni delle nazionalità“*, publicat în n-rul 30 din 14/26 Aprilie 1896. Se vorbeşte în acest articol de un „Memorandum“ ce se pregătea în Transilvania, „asupra condiţiunilor naţionalităţilor nemaghiare din Ungaria şi care va trebui să fie prezentat în mod solemn lui Francisc Iosif“ în plin fast al serbărilor mileniului. In ziarele române, sârbe şi slovace se publicau convocări pentru întruniri de protestare contra Mileniului şi chestia naţională română care — în timpul din urmă — trecuse printr'o îngrijorătoare stagnaţiune, arată simptome de redeşteptare spre o nouă perioadă de activitate împotriva dominaţiei maghiare, ce se exalta cu prilejul serbărilor mileniului. Un tablou al celebrului pictor Munkacsy, executat din ordinul guvernului, reprezintă pe Arpad călare pe malurile Dunării, primind omagiile populaţiei autochtone. „Vanităţii maghiare, spune Fava, îi plac aceste teatrale evocaţiuni. Noi ştim însă că hoardele sălbatece după ce au străbătut în lung şi în lat Europa, ducând peste tot devastarea, s'au stabilit cu forţa în văile Dunării, reducând pe Slavi şi Români în cea mai grea sclavie. Dar aceşti superbi cuceritori au fost la rândul lor cuceriţi. Ei au îndurat timp de două secole dominaţia musulmană şi capitala lor Buda a rămas până la 1684 un oraş turcesc. Liberarea lor definitivă nu datează decât dela lupta dela Petrovaradin, a prinţului Eugeniu, în 1716. Asemenea antecedente, după cât se pare ar trebui să sfătuiască la modestie pe succesorii lui Arpad. Chiar admiţând că forţa armelor poate să stabilească un drept, acest drept dispare prin înfrângerea şi aservirea dominatorului. Deci e de neînţeles cum, după ce s'a târît două secole la picioarele paşilor şi ienicerilor, Maghiarul mai pretinde supunerea Românilor şi Slavilor, ca o moştenire dela Koloman sau Ladislau, ca şi cum ei ar fi oprit istoria în loc,

---

[1]) In 1897, Ion Russu — Şirianul — după îndemnul cercurilor liberale din Bucureşti a căror atitudine în chestia naţională nu era totdeauna dreaptă, plecase dela *„Tribuna“* din Sibiu şi întemeiase la Arad *„Tribuna Poporului“*. (Vezi N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, II, Bucureşti, 1915, p. 281.

cu sabia acestor regi. Această stranie monomanie, de-a se regăsi suverani şi dominatori, după două secole de sclavie şi de-a relua, în dispreţul civilizaţiei, tradiţiunile lui Arpad, constituesc esenţa istoriei Maghiarilor în timpurile moderne... Cu tot sgomotul serbărilor, popoarele din Ungaria vor şti să-şi ridice vocea deasupra strigătelor celor ce sărbătoresc şi vocea lor se va impune, pentrucă adevărul şi dreptatea trebue să triumfeze asupra imposturei şi asupra tiraniei, căci drepturile naţiunilor nu au şi nici nu pot avea prescripţiune".

Aşa fiind, nu de resemnare, nu de desperare e nevoe în faţa maşinaţiunilor şi perfidiilor politicei maghiarizatoare, ci de iniţiativă şi energie...

Ca toate ziarele şi revistele care nu sunt în serviciul unui partid, ci servesc un ideal, aşa *„Mesagerul Naţional"* o ducea greu cu existenţa. In articolul *„Calamităţile cauzei naţionale"*, Fava se plânge de indiferenţa publicului cetitor şi de neplata abonamentelor. Acest articol, de altfel, nu l-a mai scris şi în italieneşte, ca să rămână o chestiune internă.

Şi cum greutăţile se accentuau mereu, *Mesagerul* şi-a redus formatul, iar la 10 Octomvrie 1896 îşi suspendă apariţia. Fava — până la încetarea apariţiei — a mai scris două articole: *„Defecţiuni franceze"*, în n-rul 34 din 12/24 Maiu 1896 şi *„Măcelul dela Mehadia"*, în n-rul 41—42 din 1/13 Iulie 1896.

In articolul „Defecţiuni franceze" se arată că lumea a rămas indiferentă, cu toată reclama ec s'a făcut Mileniului. Presa germană, atât cea din Austria cât şi cea din Germnaia, a luat atitudine împotriva Ungurilor. Se amintesc ziarele: *„Ostdeutsche Rundschau"*, *„Deutsche Zeitung"*, *„Bürschenschaftliche Blätter"* şi altele, dar mai ales ziarul *„Hamburger Nachrichten"*, organ personal al prinţului Bismark. — Acesta din urmă a scris un articol, atribuit lui Bismark, în care se citeşte între altele: „Naţiunea maghiară niciodată n'a format un stat, iar Ungaria n'a fost niciodată un stat independent. Maghiarii, numărând inclusiv ovreii, şapte milioane şi un sfert, nu alcătuesc nici jumătate din populaţia Transilvaniei...". In Italia nu se ocupă nimeni despre Mileniu, în schimb se arată interes celorlalte popoare care

gem sub jugul maghiar. In Spania, *Mileniul* nu e cunoscut de loc, iar Ruşii le promit Ungurilor întâlnire la Şiria (Világos)! In Franţa însă, s'a găsit o gazetă *„Estafette"* şi una *„Le Journal"*, care — cherchez l'argent — după ce au apărat naţionalităţile condamnând politica maghiarizatoare, au deschis coloanele lor agitatorilor panmaghiari. Astfel „Le Journal" publică un lung articol întitulat *„La Hongrie Millénaire"* şi subscris de cunoscutul propagandist maghiar *Dionys de Pázmándy*, în care se afirmă că, „nu e nicio ţară în lume unde să fie respectată ca în Ungaria libertatea naţiunilor" şi se invoacă dreptul natural şi istoric în favoarea maghiarilor... Pázmándy a mai scris că Maghiarii — deşi inferiori prin număr —, sunt materialmente şi cultural mai tari de cât toate celelalte naţionalităţi din Ungaria, întrunite împreună, dar — spune Fava — sforţările sale nervoase denotă că el crede contrariul... Noi avem deplina încredere că toată această ipocrită şi caraghioasă punere în scenă a Mileniului maghiar nu va fi făcută la urma urmelor de cât a grăbi catastrofa inevitabilă a maghiarismului, catastrofă pe care nici „Estafette" nici „Le Journal" nu o vor putea îndepărta prin punerea coloanelor lor în serviciul minciunei...

Dar anul Mileniului unguresc se vede că nu putea trece fără a fi udat de sânge românesc! In articolul *„Măcelul din Mehadica"* — *„Il Macello di Mehadica"*, Roberto Fava scrie: „Cauza fraţilor noştri din Transilvania şi Ungaria a fost încă odată consfinţită prin sânge de groaznicul măcel dela Mehadica[1]),

[1]) *Mehadica* — Comună în judeţul Caraş-Severin — teritoriul fostului Regiment Grăniceresc N-rul 13 — locuită de Români. In 1896 erau peste 2000 de suflete. In 24 Iunie 1896 hornarul satului s'a plâns că primarul nu i-a plătit hornăritul şi din această plângere s'a iscat *ceartă*. Primarul aduce jandarmi dela Pretură şi se fac arestări. In 26 Iunie vine şi trupă cu un Locotenent iar pretorul face cercetări. Poporul cere eliberarea celor arestaţi şi înlăturarea primarului ungur. Jandarmii vor să înlăture pe oameni cu forţa, dar aceştia se opun. Ofiţerul comandă *„foc!"*, au căzut morţi *13 ţărani*, iar 17 au fost răniţi. S'au făcut apoi arestări şi 15 ţărani români legaţi în lanţuri au fost duşi la Teregova şi apoi la Caransebeş. Judecaţi au fost condamnaţi 11, iar patru au fost achitaţi. Aşa s'a încheiat incidentul sângeros dela Mehadica. *„Tribuna"*, Sibiu Nr. 136, 137 şi 242, 1896.

unde jandarmii maghiari au tras foc în mod mişelesc asupra unei mulţimi nearmată şi paşnică, aruncând în doliu familii cinstite şi muncitoare, ţărani vinovaţi numai de a fi Români. Corpurile bieţilor ucişi au fost culese de înşişi omorîtorii, aruncate în furgoane şi transportate în cimitir spre a fi îngropate într'o groapă comună. Mizerabilii care au comandat această groaznică infamie au crezut poate că prin îngroparea corpurilor celor ucişi au îngropat şi ideia naţională care însufleţeşte pe acei oameni generoşi... Care glonţ de puşcă poate opera minunea de a suprima ideia pentru a asigura triumful tiraniei?... Domnilor Maghiari! Blestemul unui popor întreg vă vor urmări în numele sângelui nevinovat ce aţi vărsat, în numele vetrelor deşerte, în numele mamelor şi soţiilor române cernite, cu un gol în inimă şi cu o lacrimă întotdeauna în ochi... Aduceţi-vă aminte că nu numai cu pucioasă se face pulbere... Nenorociţilor ucigaşi ai oamenilor nearmaţi, tremuraţi de faptele voastre!"

Deşi *„Mesagerul Naţional"* şi-a înceta atpariţia, activitatea publicistică a lui Fava în folosul cauzei române n'a încetat. Ştim din capitolul precedent că în vara anului 1896 a ţinut conferinţe în Italia, la Roma şi la Milano, îngrijindu-se de răspândirea prin presa italiană a ideilor din conferinţa sa[1]), iar după întoarcerea în ţară, *„Tribuna"* din Sibiu i-a publicat, după cum am amintit, în traducere, conferinţa întreagă, în foileton, scoţând-o şi în broşură — ca extras. — Dintr'o scrisoare adresată redactorului dela „Tribuna", Dr. Elie Dăianu, aflăm că i s'au trimis 10 exemplare din ziarul în care s'a publicat şi că Fava se arată foarte mulţumit de traducere. Pentru broşura-extras are făgăduiala lui Bonifaciu Florescu dela Ligă, că va distribui cât mai multe. (Vezi la *Anexa 14*, scrisoarea lui Fava, din 2 Decemvrie 1896 către Dr. Elie Dăianu). Tot în această scrisoare se aminteşte de un mic articol pentru n-rul de Crăciun al ziarului *„Tribuna"*, pe care urmează să îl trimită Fava spre publicare,

---

[1]ş *Chestiunea naţională română în Transilvania şi Ungaria*, publicată în *„Tribuna"* sub numele: *Chestiunea Română în Roma"*, Sibiu, 1896.

precum şi de faptul că ziarul *„Caffaro“* din Genova publică — începând cu biografia lui V. A. Ureche — „una serie di Profili Parlamentari Rumeni".

Desigur că autorul acestor ‚profiluri" e tot Fava, care era în măsură să le cunoască, dacă nu pe toate, dar desigur pe al lui V. A. Ureche, cu care de multă vreme, avea relaţii de prietenie.

Articolul făgăduit „Tribunei" din Sibiu pentru numărul de Crăciun este întitulat: *„Il Natale dei Popoli“* — „Crăciunul popoarelor" — şi a fost expediat în 17 Decemvrie 1896 redactorului Elie Dăianu, urmând să fie tradus şi publicat prin grija celor dela „Tribuna".

După o introducere asupra tristeţei Crăciunului la cei fără libertate, Fava ne duce cu gândul la familiile celor măcelăriţi de Unguri la Mehadica: „Şi în această sărbătoare prea dulce a familiei, multe mame şi soţii şi fiice se adună în jurul meselor, care anul trecut erau înconjurate de chipuri vesele şi pe care astăzi se aşează dorul şi jalea, pentrucă fiinţele dragi care înveseleau acele mese au fost suprimate de gloanţele tiranilor care au crezut să suprime odată cu ele ideia care le stăpânea, sau trăesc o viaţă de suferinţă în singurătatea tristă a închisorii...

Acea zi a Crăciunului popoarelor libere va veni şi — spune în încheere Fava — la Crăciunul creştin care prin mersul nesfârşit al vremurilor în prăpastia veacurilor îngrămădite, a păstrat tinereţea proaspătă a celor nemuritoare, se va asocia Crăciunul Popoarelor, în apoteoza sublimă a celor cotropiţi, când popoarele astăzi robite vor saluta aurora binecuvântată a răscumpărării lor".

In cursul lunei Martie 1897, ca urmare a propagandei pentru România făcută de Fava, a venit la Bucureşti savantul italian *Angelo de Gubernatis,* literat şi orientalist, profesor de sanscrită şi literatură comparată la Universitatea din Florenţa, însoţit de fiica sa Cordelia.

In Capitală a ţinut două conferinţe în limba italiană: „La Donna nel Rinascimento italiano (Maica Domnului în arta re-

naşterii italiene) şi „Il Paradiso terrestre nella Divina Commedia" (Paradisul pământesc în Divina Comedie) şi una în limba franceză: „Le rôle des Rommains dans le monde latin". In zilele de 5 şi 6 Martie Angelo de Gubernatis a fost primit în audienţă de Regina Elisabeta şi de Regele Carol I, iar Liga l-a sărbătorit în sala Hotelului Bulevard. Fiind decorat cu ordinul „Steaua României", Angelo de Gubernatis mulţumeşte astfel: „Astăzi aţi pus pe pieptul meu *„Steaua României"*. Până aci o priveam de departe. Acum când o port lângă inimă, mă va inspira mai mult ca să fac ceeace doresc şi ceeace datoresc naţiunii române..."[1]). Acţiunea lui Fava câştiga astfel pentru cauza românească una di personalităţile italiene de mare prestigiu ştiinţific.

3. PLECAREA DIN ROMANIA A LUI ROBERTO FAVA.

După încetarea apariţiei *„Mesagerului Naţional"* Fava a mai rămas în România până în luna Iunie 1897, când a plecat în Italia. L-a sărbătorit Liga Culturală, care în ziua de 25 Mai 1897, a organizat în cinstea lui un matineu la Atheneul Român. Cuvântul de mulţumire pentru toată activitatea depusă în folosul cauzei naţionale româneşti l-a ţinut *V. A. Ureche*, preşedintele Ligii, iar în cuvântul de *Adio*[1]), Fava îşi ia rămas bun dela prietenii săi români. Din acest „cuvânt" ne lămurim că tot ce s'a făcut în Italia pentru chestiunea naţională se datoreşte Ligii pentru unitatea Culturală a tuturor Românilor şi lui Roberto Fava, căruia i s'a adresat Liga: „...Se împlinesc tocmai şase ani — spune Fava — de când un ilustru patriot român, regretatul Doctor *Grigore Brătianu*, pe atunci preşedinte al Ligii, îmi scria invocând sprijinul condeiului meu pentru apărarea fraţilor asupriţi din Transilvania şi din Ungaria „...Trei milioane de români

---

[1]) *„Tribuna"* — Sibiu — An. XIV, N-rele 44, 45 şi 52 din 25 Februarie/9 Martie — 6/18 Martie 1897.

[1]) Vezi ziarul *„Roberto Fava"* — număr festiv unic — Bucureşti, Sâmbătă 21 Iunie 1897.

— îmi spunea el — gem sub cea mai barbară asuprire ce mintea omenească își poate închipui... Dela Italia, cu care suntem legați prin sânge și care a suferit și luptat mult, care a rupt lanțurile străinului și a reînviat la libertate... noi așteptăm un cuvânt de încurajare... Să faceți cunoscut vă rugăm cauza noastră, să o răspândiți și să o apărați în ziarele voastre: veți face astfel o operă patriotică și sfântă și fiecare Român vă va ridica în inima lui un altar de recunoștință nepieritoare".

„Dar ceeace îmi cerea mie — spune mai departe Fava — nu era un lucru prea ușor. Chestiunea națională română nu era de loc cunoscută în Italia și de altă parte erau foarte vii simpatiile pentru Maghiari, din cauza participării acestora la luptele pentru independența italiană. De-aşi fi scris vreun articol în câteva ziare sau reviste, ori cât de răspândite... la nimic n'ar fi folosit. Ar fi fost tocmai ca și când cineva ar voi să golească oceanul cu o lingură. Trebuia o acțiune întinsă și măreață, repede, energică și continuă, care să fie desvoltată în acelaș timp în toată Italia... Să fie gata a lupta și a se simți tratat (Fava) de presa maghiară ca un aventurier infam și ca un suflet vândut. Toate acestea le știam eu și primii bucuros misiunea ce mi se încredința și pentru a o îndeplini, nimic nu mi-apărut nici greu, nici înjositor, nici amarnic...".

Fava arată apoi că a trimis scrisoarea de adeziune, însoțită de un teanc de gazete din toate părțile Italiei: Roma, Neapole Florența, Milano, Genova, Veneția, Palermo, Bologna, în care începuse deja lupta și că articolele s'au înmulțit apoi mereu fiind trimise la ziare de toate culorile politice, fiindcă, ținta îi era să câștige pentru cauza românească nu numai un partid sau o fracțiune de popor, ci întreaga națiune italiană, în toată impunătoarea ei unanimitate.

„...Propaganda mea filo-română se mări din ce în ce și numărul proseliților se înmulți necontenit. Mănunchiul de oameni s'a făcut ceată și ceata s'a făcut armată... Și atunci — spune Fava — când cu procesul Memorandului... un tremur se simți dela un capăt la altul în toate rândurile națiunei italiene, dela saloanele aurite până la atelierul lucrătorilor... Astfel s'a creat în-

cet, încet, între Italia şi România un curent foarte puternic de simpatie şi de afecţiune care, cultivat, ar putea aduce foloase incalculabile...".

Venirea în România a lui Fava a însemnat un sacrificiu şi el fiind om sărac, mulţi credeau că a venit în ţară la noi să se îmbogăţească. In cuvinte sincere el arată că a servit un ideal scump inimei sale: „...Vă rog să credeţi, Domnilor, că dacă aş fi vrut să mă îmbogăţesc, aş fi ales alte căi spre a realiza visul meu şi aş fi putut să-l realizez fără să trec graniţa italiană. Aş fi linguşit pe cei puternici şi aş fi cântat falsele tiranii, în loc de a lua, precum am făcut întotdeauna, apărarea celor slabi şi asupriţi...".

In încheierea cuvântării sale de *adio*, harnicul şi bunul prieten al Românilor spune următoarele: „...Contra obiceiurilor mele, v'am prea vorbit de mine. Insă în ajunul de a părăsi România pentru a nu mă mai întoarce poate nici odată, ţin foarte mult — pentru prestigiul presei italiene — ca să vă rămâie o impresiune cât se poate de exactă despre acela, care a apărat cauza românească cu abnegaţiune, cu desinteresare, cu sinceritate şi — permiteţi să v'o spun — cu un succes, la care nimeni nu s'ar fi aşteptat... Şi spre a încheia tot cu ce am început, vă voi repeta că Italia urmăreşte cu iubire şi cu interes extraordinar tot ce se referă la naţiunea română şi ia parte la tot ce tinde spre rezolvarea chestiunei naţionale... In ţara lui Mazzini şi a uli Garibaldi posedaţi un tezaur foarte bogat de simpatii şi de afecţii. Dacă veţi face ca această putere morală de care dispuneţi să nu fie pierdută şi dacă va veni o zi în care o veţi folosi, eu nu voiu regreta, ci voiu fi fericit de a fi luptat şi suferit pentru naţiunea română!"

In ziua de 26 Maiu seara, presa română, studenţii şi colonia italiană i-au dat un banchet, cu care prilej i s'au recitat versuri din care extragem:

„Luptător pentru dreptate
„Ţi-ai lăsat al tău cămin,
„Şi-ai venit să-ţi aperi neamul,
„Neamul tău măreţ latin.

„Şi-ai văzut cum fraţii noştri
„Cei ce sunt peste Carpaţi,
„Sunt de ura ungurească
„Chinuiţi şi impilaţi...

„Şi ca frate, cu căldură
„Apăratu-i-ai plângând
„Arătând la toată lumea
„Pe Român sub jug gemând...

„O să pleci! Te du cu bine
„Dar, Roberto, nu uita
„C'ai lăsat aici o ţară
„Ce-i suroră cu a ta!..."

După aproape o lună, în 21 Iunie 1897, în sala şi grădina Bragadiru din Bucureşti, a fost „o mare serbare populară aranjată de Românii recunoscători lui Roberto Fava — neobositul luptător pentru cauza sfântă a românismului". Era serbarea din 14 Iunie, ce fusese amânată din cauza vremii. O conferinţă cu subiect naţional — la ora 9 seara — a ţinut *Ion Luca Caragiale*, şi cu acest prilej s'a scos şi ziarul *„Roberto Fava"* — număr festiv.

In articolul de fond cetim: „...Numele lui Roberto Fava este cunoscut azi tuturor Românilor şi neuitat va rămâne între noi. Cei ce l-au văzut vreodată pe stradele Bucureştilor, sau l-au cunoscut personal, nu vor uita niciodată acea simpatică figură a fiului Italiei frumoase, din a cărui faţă se reoglindeşte numai bunătatea, blândeţea şi modestia; nu vor uita pe acela în al cărui suflet glasul durerilor poporului nostru a aflat aşa de viu răsunet...".

După ce se dau date biografice, se continuă: „Venit în România acum doi ani şi jumătate ca să poată scrie în jurnalele străine în mai de aproape cunoştiinţă de cauză, şi-a făcut mereu datoria şi astăzi când pleacă dintre noi, credem că orice Român de inimă va veni să-i strângă mâna de adio şi să-l îmbărbăteze ca şi pe viitor să lupte...".

In corpul ziarului festiv găsim cuvântul său de *adio*, rostit la Ateneu şi de care ne-am ocupat, apoi un mic articol întitulat: *„Un document istoric“* (primul început al Ligii Culturale) şi *„Spicuiri“* din scrierile lui Fava: *„Viermele unei Monarhii“*, articol publicat în ziarul italian *Riforma*, *„Procesul Memorandului“* — articol publicat în mai multe ziare italiene — *„Justiţie maghiară“* — publicat în ziarul *Il Veneto* din Padova. Din cartea *„Ricordi Rumeni“*, se publică un fragment din „Pe munţii Transilvaniei".

Numărul festiv se încheie cu versurile *„Lui Roberto Fava“*, de Marion[1]), din care am reprodus mai sus câteva strofe. Acele modeste versuri îl rugau să nu uite pe sora dela Dunăre şi apostolul ideii naţionale româneşti în Italia n'a uitat-o, a iubit-o mereu şi de câte ori a fost nevoe ca fraţii noştri asupriţi să fie apăraţi şi nedreptăţile lor să fie arătate opiniei publice italiene, condeiul lui n'a ostenit s'o facă. Nu ne sunt cunoscute legăturile ce le-a păstrat cu luptătorii memorandişti şi cu luptătorii dela Liga Culturală, decât în mică măsură. Arhivele personale ale Memorandiştilor şi ale celor dela Liga Culturală n'au ajuns să fie publice, iar arhiva Ligii Culturale din epoca ei cea mai activă şi mai frumoasă, s'a pierdut în vremea ocupaţiei germane din anii 1916—1918. Ştim doar, din puţinul ce am putut găsi la Dr. Elie Dăianu, fostul protopot unit al Clujului, iar în tinereţe fost redactor la ziarul „Tribuna" din Sibiu, că Fava a mai venit la noi, în anul 1914, când la Satul Mare se judeca procesul ţăranilor români din comuna Moftin, în frunte cu preotul, acuzaţi de rebeliune împotriva autorităţii de stat, fiindcă nu primiseră în biserică pe reprezentantul episcopiei unite de Hajdudorog, episcopie făcută de Unguri în scopul maghiarizării prin religie a Românilor dela graniţa etnică de vest. Cu acest prilej, i-a scris lui Elie Dăianu, în 26 Aprilie 1914, că — la sfârşitul procesului — va veni să-l vadă la Cluj[1]). In 8 Maiu 1914, din

---

[1]) Este un vechiu colaborator al ziarului „Universul“, poetul *Marinescu*, din Câmpu-Lung, Muscel, care semna *Marion*.

[1]) Anexe Nr. 15.

Parma, Fava îi scrie părintelui Dăianu o scrisoare mai lungă, pe care o începe în românește și o continuă în italiană, mulțumindu-i pentru ospitalitatea ce-i dăduse. Din aceste ultime scrisori — pe care le reproducem în anexe — vedem că Fava învățase românește destul de bine și că la Parma conducea, ca director, un ziar întitulat „La *Corrispondenza Rumena*", scrisoarea purtând acest antet și subtitlul: *Direttore Roberto Fava — Parma* — strada Petrarca 23 —[2]).

Războiul cel mare, în care România a sângerat alături de Italia, a adus realizarea unirii tuturor Românilor, iar Roberto Fava, care a trăit până în 1924, a avut fericirea să vadă — de colo de departe — că truda sa n'a fost zadarnică și că, prin sângele vărsat din Carpați până la Tisa, România își realizase unitatea națională, visată de atâția martiri, iar suferințele Românilor din Transilvania luaseră sfârșit.

---

[2]) Anexe Nr. 16.

A N E X E

SCRISORI ADRESATE LUI GRIGORE T. BRATIANU, PREŞEDINTELE LIGEI CULTURALE.

1.

Parma, 23 Iuglio 1892.

Illustrissimo Signor Professore,

Appena ricevuta la pregiata Sua del 16 corrente, dalla quale ho appreso con vivo rammarico le nuove barbariche gesta dei Magiari, ho scritto alcuni articoli, che ho diramato a vari giornali, ed ora continuo a scriverne altri: din mano i mano che mi giungono i giornali dove sarano pubblicati.

Leggerò con molto piacere la Replica degli studenti rumeni di Transilvania ed Ungheria e ne trarrò argomento per alimentare la propaganda qui in Italia, non ho ricevuto i due foglii di essa, di cui Ella fa menzione nella Sua sovraccennata. Ho ricevuto invece, giorno sono, il *Rapporto* in francese, di cui La ringrazio.

Era molto manomesso: la fascetta era quasi completamente stracciata, per cui può darsi che due fogli della *Replica,* se erano assieme ad esso, siano andati smarriti.

Di mano in mano che mi si offrirà nuovo materia, io scrivero sempre maggior numero di articoli che mi serà possibile, avendo cura di diramare ciascuno di essi, contemporaneamente, ad un certo numero di giornali di diverse cittá.

Ecciterò pure a scrivere altri miei colleghi e cosi spero di poter suscitare nella stampa un vero plebiscito in favore della causa rumena. Soltanto, per sostenere questa propaganda su

vasta scala, com'è mia intenzione, occorrerà qualche sacrifizio pecuniario per le spese postali.

Del resto, Ella disponga di me come meglio crede, mi suggerisca ciò che crede più utile ch'io debba fare e per qualsiasi cosa faccia sicuro assegnamento sulla mia buona volontà di giovare ad una causa così giusta e così santa.

Gradirò che mi faccia spedire la *Tribuna* di Sibiu. Non conosco bene il rumeno, ma studiandovi un po'sopra riuscirò a comprenderlo: ciò tanto piú facile mi riuscirebbe, se potessi avere un vocabolario o rumeno-latino o rumeno-italiano o rumeno-francese o rumeno-tedesco, ma in Italia non ho potuto trovarne. S'Ella volesse indicarmene uno, non molto voluminoso, scriverci ad una libreria di costì per farmelo spedire.

In attesa di pregiati Suoi caratteri, Le mando un saluto ed un abbraccio fraterno.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

2.

Parma, 10 Augosto, 1892.

Onorevole Signor Presidente della Liga pentru
Unitatea Culturală a Românilor.

Ho ricevuto le Lire duecento da Lei speditemi, come pure le tre copie del *Rapporto* in francese e il vocabolario rumeno-tedesco: voglia, La prego, gradire i miei più sentiti ringraziamenti. Ho incominciato tosto la propaganda su vasta scala per mezzo dei giornali e spero condurla avanti con buoni risultati, giacchè trattasi d'una causa la quale non può che incontrare simpatia ed appoggio in tutta Italia. Io certo non rispamierò fatiche per riuscire nell'inteto e non mancherò di profittare, avantaggio della causa rumena, di tutte le numerose conoscenze che ho nel giornalismo. E mia intenzione pubblicare una tale quantità d'articoli e sopra una tale farraggine di giornali, che la questione dovrà necessariamente imporsi alla pubblica attenzione, sicchè altre

manifestazioni di simpatia e di solidarietà, oltre quelle della stampa, non mancheranno all'indirizzo dell'eroico popolo rumeno combattente la santa lotta della sua nazionale indipendenza.

Intanto Le mando distinti e cordiali saluti, mentre ho l'onore di professarmi colla più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo
Roberto Fava

3.

Parma, 18 Settembre 1892.

Onorevole Signore,

La pregiata Sua del 14 corrente, giuntami oggi, mi è riuscita doppiamente gradita per la lieta novella che mi porta di una prossima visita del Signor Aurelio C. Popovitz. Avrò così il piacere d'imparare a conoscere personalmente lo strenuo campione della causa nazionale Rumena e avremo agio di discorrere a longo di questa importante questione che desta in me tanto interessamento, ed io avrò pure campo di approfitare de'suoi consiglì nella lotta alla quale mi sento transcinato dalla simpatia vivissima che provo per il popolo Rumeno. Per tutto quello in cuì potrò essere utile al Signor Popovitz in questa sua gita, io sono ora e sempre a completa sua disposizione.

Oggi stesso ho scritto anche allo stesso signor Popovitz per rallegrarmi della sua prossima venuta a Parma e per pregarlo di volermi far sapere il giorno del suo arrivo e possibilimente anche l'ora, affinchè io possa trovarmi alla stazione ferroviaria, dove gli sarà facile conoscermi da un numero della *Tribuna* di Hermannstadt che terrò in mano spiegato in modo da potersi facilmente distinguere.

Ora sto scrivendo articoli sulla *Replica*, che appariranno a giorni in giornali di tutte le varie regioni d'Italia.

Domani probabilmente mi giungerà qualche giornale con qualche mio articolo, che Le spedirò tosto.

Voglia intanto, egregio Signor Presidente, gradire i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

4.

Parma, 2 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 25 Settembre ultimo scorso, assieme alle duecento Lire de Lei speditemi, e mi affretto ad esprimergliene i miei sinceri ringraziamenti. Ho già mandato a vari giornali articoli sulla *Replica* e continuo sempre a scriverne dei nuovi, cosicche fra pochì giorni tutta la stampa italiana sorgera in difesa dei diritti nazionali rumeni in una solemne manifestazione di soliderietà colla *Replica* — stessa.

Attendo da un corriere all'altro giornali coi miei articoli, da poterle spedire. Dal signor Aurelio C. Popovici ho ricevuto una cartolina postale il 24 Settembre, datata da Roma, nella quale mi diceva che non era ancora ben certo se gli sarebbe stato possibile di venire a Parma: mi avvertiva frattanto d'inviargli a Gratz qualunque lettera mi fosse giunta per lui giacchè a Milano egli aveva lasciato detto d'indirizzargli a Parma, al mio domicilio, la sua corrispondenza. Giorni sono, infatti, venne per lui una lettera raccomandata, ch'io gli mandai a Gratz. Non ho perduto totalmente la speranza di poterlo vedere, ma comincio a temere ch'egli possa essere già ritornato a casa.

Di nuovo, La ringrazio di tutte le cortesi attenzioni di cui Ella mi onora e La prego di gradire, coi più distinti saluti, l'espressione della mia più profonda considerazione.

Di Lei Devot.-mo,
Roberto Fava

5.

Parma, 20 Ottobre 1892.

Illustrissimo Signore,

Sono molti giorni che desideravo scriverle, ma mi son passati sino ad oggi, in attesa sempre di ricevere e di poterle spedire giornali contementi miei articoli sulla causa nazionale Rumena. Disgraziammente è avvenuta ora un po'di sosta nella pubblicazione degli articoli stessi, e ciò in causa delle elezioni politiche generali, che sono indette per il 6 Novembre p. v. e delle quali sono pieni in questi giorni tutti i giornali. Ella non pensi frattanto, nè che io tascuri la cosa, nè che la stampa italiana sia adesso meno propensa ad appoggiare la rivendicazione dei diritti nazionali dei fratelli Rumeni. Io ho fuori una quantità di articoli, che sono certo verranno pubblicati, come verranno pubblicati gli altri che proseguirò a scrivere: soltanto fa d'uopo lasciar passare questi giorni di lotta elettorale, nei quali i giornali non hanno spazio che per ciò che si riferisce alle elezioni stesse.

Intanto, per non perdere tempo, prendendo argomento dalla *Replica*, io ho scritto un opuscolo di cui sto curando la stampa e che giorni diramerò ai giornali e a molte Associazioni politiche di tutta Italia. Lo metterò pure in vendita a due soldi la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città, perchè più larga ne riesca la diffusione. L'ho firmato con uno pseudonimo perchè desti maggiore curiosità e susciti più vive discussioni, ch'io mi curenò anche di alimentare per mezzo di appositi articoli, poichè, più si parla della questione, tanto maggior vantaggio ne ritrae la causa.

Appena finita la stampa, mi darò premura di farlente tenere alcune copie.

Sto attento ai giornali di cui Ella mi parla nella pregiata Sua del' 4 corrente, ma fino ad ora essi non hanno pubblicato nulla: il motivo ne é certamente quello cui Le ho accennato più sopra, cioè le immineti elezioni.

Dal signor A. C. Popovici ho ricevuto lettera il 1 del corente mese.

Voglia gradire, egregio Signore, i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

Ps. — Stavo per chiudere la presente, quando mi e giunta una lettera della Direzione del *Roma*, nella quale essa mi dice che preseguirà a pubblicare i miei articoli sulla questione Rumena, ma mi prega però di alternarli con altri articoli che trattino dei progressi del regno di Romania, specialmente nelle scienze, lettere ed arti, e dell' avvenire storico dei Rumeni: ciò ch'io farò con tutto il piacere.

Di nuovo La riverisco distintamente,

Roberto Fava

6.

Parma, 22 Novembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Terminata la lotta elettorale, ora riprenderò con tutto l'ardore i miei articoli sulla questione nazionale rumena.

Oggi ho ricevuto dieci pacchi che erano stati indirizzati a Venezia al signor Popovici. Siccome mi pare contengano copie della *Replica*, ho scritto allo stesso signor Popovici per apprendere se debbo spedirle a lui oppure diramarle qui in Italia a scopo di propaganda.

Sono stato parecchi giorni in letto con una forte tosse bronchiale, e ciò ha ritardato la stampa del mio opuscolo: essa sarà terminata però per Sabato prossimo e gliene spedirò subito alcune copie.

Voglia intanto gradire i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espressione della più profonda considerazione, con cui ho l'onore di dirmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

7.

Parma, 8 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Spero avrà ricevuto le copie del mio opusculo, che Le ho spedito da Reggio-Emilia. Di esso ho spedito copie a tutti i giornali italiani, come pure a tutte le Associazioni politiche e Universitarie e a parecchi fra i deputati al Parlamento e gli uomi politichi più influenti. Perchè poi la propaganda riesca più estesa, l'ho messo in vendita ad un soldo la copia nelle edicole giornalistiche delle principali città. Le farò tenere i giornali che ne parleranno. Come avrà visto, il *Corriere di Parma*, senza sapere che io ne sita l'autore, l'ha tosto riportato integralmente. Anche a vari giornali di Parigi, di Vienna, di Berlino, di Budapest, ho mandato copia dell-opuscolo. Se qualcuno scriverà contro, risponderò. Se si tratta però di fogli magiari, mi occorrerà la traduzione, non conoscendo io questa lingua.

Cnforme a quanto mi ha scritto il signor Popovici, sto diffondendo le copie della *Replica;* a giorni poi usciranno i miei articoli, che Le farò tenere, sul processo e condanna del Dott. Lucaciu.

Sarei a pregarla se potesse farmi tenere qualche appunto o qualche libro (preferibilmente in lingua italiana o francese o tedesca) cui potessi attingere per scrivere articoli storico-letterari sulle condizioni della cultura nel Regno di Romania e sull'avvenire politico del popolo rumeno, giachè mi occorre fare di questi articoli perchè dai principali giornali siano pubblicati anche quelli che riguardano la lotta di nazionalità contro i magiari.

Perdoni questa noia che Le reco e voglia gradire, coi più distinti e cordiali saluti, l'attestazione della mia profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,

Roberto Fava

8.

Parma, 22 Dicembre 1892.

Illustrissimo Signore,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 6 corrente e Le sono gratissimo delle cortesi expressioni per la modesta opera mia in favore della causa nazionale rumena. Sia certo chi'o metterò in opera tutta la mia attività e tutto il mio buon volere per meritarmi la squisita benevolenza di cui Ella si mostra sì largo verso di me e per contribuire nei limiti delle poche mie forze, al trionfo, che non può mancare, della nobilissme aspirazioni del popolo rumeno.

Ho ricevuto pure le Lire trecento, ch'Ella si compiaque spedirmi il giorno 6, e le Lire duecento, giuntemi ieri: anche di questo La prego gradire i miei sentiti ringraziamenti.

E una vera enormità la confisca in Ungheria degli esemplari della *Replica* diretti a Parigi e non mancherò di stigmatizare il fatto in appositi articoli. Strana pure la supposizione dei fogli magiari, cihe sotto la pseudonimo *Dialma di Valpetrosa* si nasconda un rumeno!

Le unanimi manifestazioni contro la politica magiarzzatrice, che compariranno in questi giorni in tutta la stampa italiana, dovranno pure convingere i signori magiari, che non è necessario essere un rumeno per detestare e stigmatizzare e mandare un grido di protesta contro i delitti e le aberrazioni mostruose della loro tirannide: e dovranno pure convincerli che i vincoli indissolubili del sangue e la simpatia vivissima che legano il popolo italiano ai fratelli rumeni creano tale una solidarietà da non potersi impunemente calpestare.

Di nuovo voglia gradire, egregio signor Bratiano, co'miei ringraziamenti, i più distinti e cordiali saluti e i più sinceri auguri per le prossime feste e pel nuovo anna imminente.

Suo Devot.-mo Aff.-mo,
Roberto Fava

9.

Parma, 24 Febbraio 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto ieri la gradita Sua del 17 corrente e mi sono recato tosto alla Tipografia Ferrari e Pellegrimi, dove ho combinato per l'edizione italiana della *Replica.* Essa sarà fatta subito e colla massima sollecitudine.

Le aclludo i campioni della carta. Adoprando quella più bianca, il costo dell'intera edizione di mille copie sarebbe di Lire cinquecento; adoprando quella un pò più giallognola, ora del resto qui molto in uso anche nelle edizioni di lusso, la spesa sarebbe di Lire quattrocento cinquanta. Voglia farmi sapere quale delle due preferisce.

Non rimarebbbero che le spese postali per la spedizione. La spedizione di una copia per l'interno del Regno costa sedici Centesimi; se si vuol raccomandare, la spesa è di Centesimi venitisei. Per l'estero, la spedizione di una copia costa Centesimi quaranta; se si raccomanda, Centesimi sessantacinque.

La correzione delle stampe, come scrissi al signor Prof. Lupulescu, la farò io perchè riesca più precisa ed accurata: spero però ch'Ela vorrà gradire questo lievissimo servigio senza pensare a compenso di sorta.

Quanto al lavoro della spedizione, lo farà il commesso del mio studio, e con uno scudo di mancia sarà più che contento.

Ho potuto mettere assieme un elenco dei deputati italiani, di cui Le accludo qui una copia: non ne mancano che nove, parte morti e parte non convalidati. L'indirizzo più sicuro per ogni deputato è alla Camera. La Segreteria s'incarcia essa di trasmettere ogni giorno la corrispondeza al domicilio di quei deputati che non si trovano momentaneamente a Roma.

Fra qualche giorno avrò anche l'elenco dei Senatori.

Siccome poi al più tardo entro il mese di Marzo sarà pubblicato per cura del Governo un elenco ufficiale dei deputati e senatori, col preciso loro indirizzo, ho già provveduto perchè

appena stampato me ne siano mandate due copie, una delle quali farò tenere anche a Lei.

Se ha dei nomi cui debba essere spedita la *Replica*, La prego farmene tenere la nota. Quelle copie che mi giunsero da Venezia e che erano state prima indirizzate al' signor Popovici, le ho diramate quasi tutte ai giornali.

Colgo l'occasione per rinnovarle la preghiera di volermi far tenere qualche libro od opuscolo, oppure qualche appunto scritto, d'onde io possa trarre cognizioni per scrivere alcuni articoli sulla coltura dei Rumeni del Regno, sul loro avanzamento nelle lettere, nell arti e nelle scienze e sull'avvenire politico della nazione rumena: ciò per accontentare alcuni giornali fra i più importanti d'Italia, fra cui il *Roma* di Napoli, i quali sono ben disposti a darmi ospitalità per la lotta in favore dei Rumeni di Transilvania ed Ungheria.

Continui pure a scriverni in tedesco, che io comprendo perfettamente e senza difficoltà: anzi se per Lei fosse più comodo che io pure scrivessi in questa lingua, me lo dica ed io lo farò.

Voglia gradire, egregio signor Bratiano i miei distinti e cordiali saluti e l'espressione della più profonda considerazione con cui honore di rassegnarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

10.

Parma, 11 Marzo 1893.

Egregio Signor Bratiano,

Ho ricevuto la pregiata Sua del 2 corrente, e così pure le mille Lire da Lei speditemi per la stampa e per le altre spese inerenti alla seconda edizione della *Replica.* Fu subito dato mano al lavoro, il quale procede colla massima solerzia.

Anche il signor Popovici mi ha mandato la notizia cui Ella accennava, relativa alla confisca delle copie per parte dei magiari: essa sarà stampa in un foglietto e annessa alla *Replica*

nel modo ch'Ella dice. È un fatto che basterebbe da solo a caratterizzare tutto il tirannico e brutale sistema di dominazione dei signor magiari e non mancherà certo di produrre la più triste impressione in ogni cuore ben nato. I libri che Le chiesi desidererei, per potermene valere con maggiore speditezza, che fossero appunto in francese o in tedesco.

Per oggi non mi rimane che inviarle i miei distinti e cordiali saluti, assieme all'espresione della più profonda considerazione.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CĂTRE PROF. LUPULESCU, SECRETARUL LIGEI CULTURALE.

11.

Parma, 10 Aprilie 1893.

Egregio Signor Prof. Lupulescu,

La notizia della morte dal compianto signor Gregorio Bratiano, che appresi dal numero dell' *Indépendance Roumaine* da Lei speditomi, mi ha recato la più dolorosa sorpresa. Benchè non mi si fosse presentata ancora l'ocasione di conoscerlo di persona, era tanta l'ammirazione e la simpatia che io provavo per lui, che l'annuncio della sua perdita destò nel mio cuore la più profonda angoscia. Mi dolse poi non aver ricevuto la notizia appena avvenuta la catastrofe, poichè se l'avessi appresa subito, avrei potuto intorno al luttuoso avvenimento pubblicare articoli sui primarii giornali. Appena ricevuta *l'Indépendance Roumaine*, scrissi alla *Gazzetta Piemontese* e a varii altri fogli dei più diffursi, ma tuti mi risposero che avrebbero pubblicato volentieri i miei articoli se si fossero riferiti ad una notizia più recente: la morte del signor Bratiano era avvenuta già da varii giorni e i fogli di Milano, Torino, Genova, Firenze, Roma, Napoli, hanno per regola costante di non accettare nulla se non si riferisce a notizie freschissime. Dovetti quindi accontentarmi di scrivere

qualche articolo nei giornali che Le spedii. Ho visto però che tali articoli sono stati riportati da perechi altri giornali di provincia.

La ristampa della *Replica* sarebbe a quest' ora già finita ma si è dovuto indugiare perchè certi segni speciali, dell' alfabeto rumeno, come il ş, il ţ, l'ă, l'â, l'î, ecc., non si trovano in alcuna tipografia nè in alcuna fonderia italiana: si sono perciò ordinate ad una fonderia di Firenze, che ha dovuto costrurre appositamente, i punzoni. Non sono ancora arrivati, ma s'aspettano da un giorno all'altro. Appena saranno qui, siccome la composizione è ugualmente assai inoltrata, non sarà più questione che di pochi giorni per condurre a termine il lavoro.

Da lungo tempo sono privo di notizie di costì il che m'impedisce di lavorare come vorrei per l'agitazione in Italia.

Vorrebbe favorirmi qualche notizia (anche facendomi tenere giornali che ne parlino) sul Congreso delle nazionalità oppresse indetto per il prossimo Maggio a Sibiu? Ciò mi offrirebbe materia ad un po' di propaganda.

Se avesse pure qualche altro tema da mettermi sott'occhio, voglia suggerirmelo liberamente: a me non mancano che notizie: di giornali me ne sono assicurati una quantità, compresi gran parte dei più diffusi ed influenti. Solo ch'io abbia modo di tenermi al corrente di tutto ciò che succede costì o meglio in Transilvania ed Ungheria, credo poterle assicurare una propaganda vasta e poderosa.

In attesa d'un pregiato Suo riscontro, La prego voler gradire i miei più distinti e cordiali saluti, con cui ho l'onore di profesarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

12.

Parma, 4 Iuglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Ricevetti la pregiata Sua del 1 Giugno a. s., così pure le

trecento Lire speditemi, ed ora, assieme ai giornali, un' altra gradita Sua lettera in data del 28 Giugno, dove mi da preziose informazioni per la propaganda e per la lotta che sto inttraprendendo. S'abbia di tutto i miei più sentiti ringraziamenti. Perdoni se non Le ho scritto prima d'ora: ...stavo studiando il mezzo di poter comdurre cui campagna veramente proficua per la causa nazionale rumena e desideravo, scrivendole, di poterle presentare qualche fatto compiuto anzichè delle semplici parole. Quando ho ricevuto la pregiata ultima Sua, il mezzo era già trovato e stavo mettendolo in esecuzione. È stata sempre mia opinione che lo scrivere qualche articolo ora nell'ono ora nell'altro giornale, per quanto questi giornali siano diffusi, non possa portare un frutto di propaganda veramente efficacie ed immediato, come fa bisogno nel caso nostro. D'altronde ho visto che ora gli avvenimenti costi precipitano ed una azzione energica e vigorosa mi è parsa indispensable. Mi sono abbonato allora all' *Indépendance Roumaine* per poter, meglio tenermi al corente del come vanno le cose, ed ho pensato di attuare la mia prima ideia, quella di un bollettino che tenga informati tutti i giornali di quanto si riferisce alla lotta fra il *chauvinisme* magioro e l'ele mento rumeno di Transilvania ed Ungheria e che con articoli ed osservazioni opportune raggiunga lo scopo di destare l'interesse publico per la lotta istessa e di sollevare una viva agitazione in favore dei nostri fratelli rumeni. Per poter effettuare questa mia ideia, ho ridotto il bollettino a proporzioni più modeste di quelle che avevo prima progettate, ma spero che l'effetto sarà ugualmente buono e proficuo. Quando ho ricevuta la Sua ultima lettera, era già tutta scritta e passata in tipografia la materia del primo numero, il quale è uscito oggi ed è stato mandato a 150 giornali, frà qui alcuni anche esteri. Ne spedisco in busta aperta qualche copia anche a Lei.

Come vedrà, questo primo numero del bollettino è accompagnato da una circolare dove è detto che per due mesi il bollettino stesso è mandato ai giornali in prova, senza alcuna spesa: dopo, si pagherà un abbonamento di 15 Lire all'anno. Ma queste 15 Lire non saranno mai cercate, perchè, comme Ella

comprenderà la questione dell'abbonamento non è che un pretesto per non mandar fuori un bollettino d'informazioni *gratis*, il quale desterebbe certamente un mondo di sospetti sulla indipendenza della sua linea di condotta e non raggiungerebbe lo scopo nostro. Quello che importa, è che i giornali si servano del bollettino ed io credo che lo faranno. Cosi avremo senza dubbio più di un centinaio di giornali che pubblicheranno tutti gli articoli e le notizie sulla questione nazionale rumena e l'opinione pubblica non potrà a meno di riscaldarvisi dentro. — Quanto ai giornali delle primarie città, manderò loro anche artcoli a parte e li pubblicheranno certamente perchè, non vorranno lasciarrsi rimorchiare dai giornali minori: a tutti i modi, essi saran spinti ad occuparsi della questione...

Nel prossimo numero del bollettino raccoglierò tutte le notizie relative ai maltrattamneti del dott. Lukaciu e tutte le altre informazioni sul movimento nazionale rumeno che si desumono dall' *Indépendance Roumaine* e della *Tribuna* di questi giorni, non che dagli altri giornali da Lei speditimi.

Parte delle cose che ho detto oggi nel bolettino le avevo già dette sott'altra forma in vari giornali, ma ho dovuto, come si suol dire, incominciare *ab ovo* per quei giornali e per quei lettori che non conoscono ancora la questione.

Per oggi altro non mi resta che distintamente e cordialmente salutarla, mentre ho l'onore di professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

13.

Parma, 16 Iuglio 1893.

Illustrissimo Signor Prof. Lupulescu,

Le scrivo breve, perchè ocupatissimo nell'organizzare la propaganda per mezzo dei giornali.

La *Corrispondenza Internazionale* non ha avuto sino ad ora

il successo che io sperava, in quanto che sono stati pochi i giornali che hanno riprodutto la parte riferentesi al movimento nazionale rumeno. Non mi sono scoraggiato per questo nè credo vi sia motivo di scoraggiarsi: ora sto scrivendo particolarmente al direttore di ogni singolo giornale e vedo che con questo mezzo si rettore di ogni singolo giornale e vedo che con questo mezzo si riesce nell'intento: i pochi giorni ho guadagnato infatti alla nostra causa vari giornali i quali d'ora innanzi pubblicheranno i miei articoli e riporteranno le notizie che troveranno nella *Corrispondenza Internazionale.* A giorni uscirà un articolo nel *Corriere della Sera* di Milano.: ne ho avuto oggi stesso formale promessa dalla Direzione. Le difficoltà maggiori sono per i giornali governativo o legati in qualche modo alla triplice allenza i quali obbediscono evidente ad una parola dordine col chiudersi in un ostinato mutismo. La Sua lettera alla *Kreuzzeitung*, coll'affare del Manco-Schnurrer, mí serve assai bene per trarre a noi il giornalismo cattolico: non l'ho riportata nella *Corrispondenza Internazionale* perchè ho creduto fosse necessaria per questa faccenda molta circospezione, esendo gran parte dei giornali liberali italiani in mano degli ebrei, ma ne ho usato in modo, che gran parte della stampa cattolica italina uscirà a giorni con articoli favorevoli alla nostra causa.

Per i giornali maggiori, per riuscire meglio e con più sollecitudine sarebbe proprio bene che io facessi un giro nelle principali città, giacchè per mezzo di lettera non si riesce mai a fare ciò che si può fare parlando e trattando di persona.

S'Ella mi farà spedire notizie e relazioni della Conferenza di Sibiu, io darò loro tutta la possibile pubblicità.

Coi più cordiali saluti mi pregio professarmi.

Suo Devot.-mo,
Roberto Fava

SCRISORI CĂTRE DR. ELIE DAIANU.

14.

Bucarest, 2 Dicembre 1896.

Egregio Signor Daianu,

Ho ricevuto le dieci copie della Conferenza e La ringrazio sentitamente, come La ringrazio della bella traduzione fattane. Non c'era bisogno di alcuna autorizzazione per pubblicarla, giacchè questa s'intende già sempre data in anticipazione a Lei e agli amici tutti della *Tribuna*. Sono anzi molto grato dell'onore fatto e questa mia conferenza collo stamparne un'edizione in *brochure*. Spiacemi che non si sia potuto venderne: non per me, che in ogni caso non voglio nulla, ma per cotesta Amministrazione, che ha rimesso anche le spese. Ho parlato col signor, Florescu perchè la Lega si prenda l'incarico di venderne quante copie può, ed egli mi ha promesso che ne parlerà cogli altrì del Comitato e che qualche cosa si farà. Intanto, se crede farne spedire una ventina di copie al mio indirizzo, io procurerò di venderle fra le mie conoscenze e appena le avrò esitate ne spedirò l'importo.

Le prego di dirmi a che prezzo si devono vendere qui.

Sarò molto lieto di mandarle un articolo per il numero di Natale della *Tribuna*. Domani o posdimani glielo spedirò.

Sto pubblicando nel *Caffaro* di Genova una serie di *Profili Parlamentari Rumeni*.

Ho incominciato colla biografia del Prof. Urechea, che qui Le accludo.

Gradisca i distinti e cordiali saluti del.

Suo Affezionatissimo,
Roberto Fava

15.

Satmar, (Hotel Victoria), 26 Aprilie 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Sunt aici de două zile. La sfârşitul procesului, înainte de a mă întoarce în Italia, o să vin la Cluj pentru a te vedea.

Cu cele mai cordiale salutări.

Al D-tale Devotat,
Roberto Fava

16.

La Corrispondenza Rumena
Direttore: Roberto Fava
Parma — Strada Petrarca, 23 — Parma

Parma, 8 Maiu 1914.

Iubite Domnule Daianu!

Am sosit eri acasă, după o scurtă oprire la Udine, şi îndeplinesc nu numai o simţită datorie, ci o nevoie a inimei mele, exprimându-ţi simţimintele mele de nemărginită şi nepieritoare recunoştinţă pentru cordiala ospitalitate şi pentru toate demonstraţiunile de binevoinţă şi de amiciţie, prin care ai făcut să petrec în Cluj, în ospeţiala casa D-tale, zile frumoase, pe care nu le voiu uita nici odată.

Continuo in italiano, perchè mi viene più corrente la frase. Domenica mattina giungendo a Budapest, trovai alla stazione il signor Lupeanu, che era venuto in seguito al Suo telegramma e che mi fu largo di squisite cortesie. Con lui mi recai all'Hotel Continental a chiedere di S. Ecc, il Vescovo Dr. Hossu, ma ci si disse che già da qualche giorno egli era partito da Budapest. Ci recammo poi alla chiesa e là trovammo parecchi altri studenti, i signori George Pataky-Văleanu, Liviu Câmpeanu, Aurel Popp, Zaharia Boila, V. Caba ed altri, i quali m' hanno fatto passare alcune ore lietissime visitando i punti più belli di quella

capitale. Al Consolato rumeno, ho avuto le più cortesi accoglienze dal ministro plenipotenziario e console generale Dr. Bilciurescu e dal signor Augustin Paul. Entrambi m'hanno promesso che cercheranno di trovarmi a Bucarest un giornale che mi nomini suo corrispondente a Roma e si sono abbonati alla *Corrispondenza Rumena.* Sono partito da Budapest alle 6.$^1/_2$ pomeridiane, dopo aver passato una giornata piacevolissima.

Ora sto preparando un numero della *Corrispondenza Rumena:* poi, valendomi di qualche relazione che tengo nel mondo bancario, farò tosto attive pratiche per realizzare il progetto di cui abbiamo parlato col signor Dr. Francu. Nè dimenticherò quanto ho promesso al signor Dr. Veress.

Le scriverò ancora quanto prima. Intanto Le rinuovo i miei più sentiti ringraziamenti, auguro a Lei e a tutti di Sua famiglia ogni bene ed ogni felicità e La prego pure di porgere i miei distinti saluti al signor Dr. Francu. Gradisca, egrégio e caro amico, una cordiale stretta di mano dal

Suo Affezionatissimo,
Roberto Fava

GUVERNATORII TRANSILVANIEI

1691—1774

GUVERNATORII TRANSILVANIEI
1691—1774

DE

ROLF KUTSCHERA

INTRODUCERE

Activitatea guvernatorilor transilvani sub stăpânirea austriacă se întemeiază pe Diploma Leopoldină. Acest document fundamental reprezintă actul de garanție pentru desvoltarea autonomă a Transilvaniei, cât și contractul încheiat în acest scop între Principatul transilvan și dinastia Habsburgilor. Diploma Leopoldină datează din 4 Decemvrie 1691. In articolele 7—9 ale acestui act[1]) se fixează dregătoriile Transilvaniei. Principatul urma să fie cârmuit de un guvernator, sfătuit de un consiliu de 12 membri și anume câte 3 din fiecare religie „receptă". Guvernatorul trebuia să fie ales pe baza acestei diplome, condiție de care Curtea vieneză n'a ținut totdeauna seama. Guvernatorul numit trebuia să jure, chiar la instalarea sa, că va respecta această diplomă, precum și privilegiile și religiile „recepte" ale Transilvaniei. Numele de guvernator a fost întrebuințat și pe timpul când Transilvania se afla ca Principat sub oblăduirea Porții Otomane. In afară de numele de guvernator s'a întrebuințat pentru desemnarea acestei dregătorii și denumirea de „Supremus Status Director", (Oberdirektor), care neputându-se încetățeni, a dispărut foarte repede. In epoca absolutistă, care urmează după revoluțiunea din 1848/49, numele de „guvernator" fu înlocuit cu cel de „Statthalter". Această schimbare durează însă numai timp de 3 ani (1853—1856).

---

[1]) Cf. I. Lupaș, *Documente istorice transilvane*, vol. I, *1599—1699*, Cluj, 1940, p. 443.

Numărul celor 12 consilieri ai guvernului nu a rămas cifră fixă. De multe ori numărul consilierilor a scăzut sub 12, deoarece Curtea imperială nu se grăbea să numească noi membri în locurile vacante. Dacă Împăratul voia să răsplătească pe vre-un Transilvan cu merite şi numărul de 12 membri ai guvernului era complet, acela era numit supranumerar, fără drept de vot în şedinţă. Printre cei 12 consilieri erau în drept să participe la şedinţele guvernului: 1) Comitele Naţiunii săseşti şi 2) Episcopul catolic, începând cu anul 1718. In mod neregulat au mai participat: generalul provincial transilvan, (până la 1703), cancelarul provincial, tezaurariul şi preşedintele Dietei.

La 1695 se înfiinţează Cancelaria aulică transilvană, instituţie a cărei menire era să facă legătura între autorităţile din Viena şi Transilvania. Insemnătatea acestei instituţiuni şi a şefului ei, cancelarul aulic transilvan, a sporit mereu, din ce în ce mai mult, aşa încât acest dregător însemnat a primit dela Maria Teresia sarcina să supravegheze guvernul provincial din Transilvania.

Nici seria guvernatorilor nu reprezintă o continuitate neîntreruptă[1]. După primul guvernator, Gheorghe Bánffy, urmează doi „preşedinţi ai Ţcrii" (Ştefan Haller şi Ştefan Wesselényi), iar după aceştia, din nou un guvernator propriu zis (Sigismund Kornis). După moartea acestuia, Curtea imperială a numit pentru întâia dată pe comandantul-general (Francisc A. P. Wallis), „preşedinte al guvernului transilvan", ceea ce se va mai repeta încă de patru ori în cursul veacului al XVIII-lea.

Deosebirea politică şi juridică între guvernator şi preşedintele guvernului este relativ mică. O deosebire de rang nu există. Dacă Curtea imperială stătea la îndoială, pe cine să numească în fruntea Principatului, sau dacă voia să confirme pe vreunul dintre candidaţii recomandaţi prin votul Dietei, obişnuea să îmbine funcţiunea de general-comandant cu aceea de guvernator, numindu-l „preşedinte al guvernului". Preşedinţi ai guvernului

[1]) Lista guvernatorilor Transilvaniei între anii 1691 şi 1774 se găseşte anexat la sfârşitul acestei lucrări.

au fost deci mai ales generalii străini, cărora le-a lipsit cetăţenia transilvană, deoarece au stat numai scurt timp în această ţară. Dintre cei 8 preşedinţi ai guvernului (cei doi Wallis, Adolf Buccow, Hadik, O'Donell, Josika, Miko şi Crenneville) numai Josika şi Miko au fost Transilvani. Guvernarea acestor preşedinţi ai guvernului a fost socotită oarecum interimară, deoarece nici unul dintre aceştia n'a cârmuit mai mult de 5 ani. Ei au putut fi mai uşor desărcinaţi de această funcţiune, câtă vreme dintre guvernatorii propriu zişi numai trei (Kemény şi Auersperg în sec. al XVIII-lea şi Teleki în sec. al XIX-lea) au fost demişi din demnitatea lor.

O categorie deosebită o formează cei trei guvernatori militari şi civili, după revoluţiunea din 1848 (generalii Wohlgemuth, Schwarzenberg şi Liechtenstein), care unul după altul au cârmuit scurt timp Transilvania.

După rechemarea lui Liechtenstein, s'a încercat să se reînfiinţeze vechia formă de guvernare, despărţindu-se încă odată funcţiunea de guvernator de cea a generalului-comandant. Această încercare (guvernarea lui Miko şi Crenneville) a fost însă de scurtă durată. După unirea forţată şi nefirească a Transilvaniei cu Ungaria (1867), funcţiunea de guvernator a fost desfiinţată, pe când cea de comandant-general s'a menţinut până la 1918.

Metoda de numire a guvernatorilor a variat şi ea foarte mult. Unii dintre guvernatori au fost aleşi de Dieta ţării, iar Împăratul confima numai pe candidatul care obţinuse cele mai multe voturi. Alţi guvernatori au fost numiţi de Împărat dintr'o listă, în general de câte 6 candidaţi, alcătuită de Dieta ţării. A putut să devină deci guvernator şi candidatul cu cele mai puţine voturi. In sfârşit Împăratul îşi luase şi dreptul să numească guvernator pe cine vroia el, neţinând seamă de propunerile Dietei, călcând astfel şi Diploma Leopoldină.

Reşedinţa guvernului s'a mutat şi ea foarte des. Mai ales sub primul guvernator, Bánffy, n'a existat o reşedinţă stabilă. De multe ori şedinţele guvernului se ţineau în localitatea, unde se afla Bánffy în acel timp: fie la Făgăraş, fie la Iernut, la Gheorgheni şi în alte părţi. Era de ajuns dacă erau de faţă câ-

ţiva dintre membrii guvernului. Intr'un rescript imperial din 1693 se fixează Alba-Iulia ca reşedinţă a guvernului. In Mai 1695 reşedinţa este însă la Cluj, pentru ca la 1696 să fie din nou la Alba-Iulia. In 1703 guvernul se mută la Sibiu, din cauza revoluţiei Curuţilor, iar la 1719 se întoarce la Cluj, refugiindu-se din Sibiu din cauza ciumei. Când, la 1732, generalul-comandant Wallis devine preşedinte al guvernului, instituţiunea aceasta trebue mutată din nou la Sibiu. Aci rămâne, cu mici excepţiuni de câteva săptămâni (mutări la Mediaş, Cisnădie şi Sebeş sub guvernatorul Haller), până la 1790, când guvernatorul Gheorghe Bánffy transportă arhiva şi cancelaria guvernului la Cluj, fără să fi cerut în prealabil consimţământul cercurilor conducătoare vieneze. După revoluţiunea din 1848/49 reşedinţa guvernului este la Sibiu, până la 1860, pentru ca să se mute, pentru ultimii ani dinaintea disolvării, din nou la Cluj.

Guvernul Transilvaniei nu era deci o organizaţiune permanentă şi bine stabilită într'un singur loc. Titulatura guvernatorilor s'a schimbat şi ea destul de mult.

Cât priveşte tehnica acestui guvern, ea a fost destul de complicată. Desvoltarea cancelariei guvernului a progresat încet, urmând să se perfecţioneze în cursul timpului.

Aceste chestiuni de organizare nu intră în domeniul descrierii introductive. Evenimentele şi schimbările cele mai importante ale guvernului în domeniul politic, administrativ, social, juridic şi religios-cultural vor fi arătate la loc potrivit, în cuprinsul lucrării de faţă.

GHEORGHE BÁNFFY
Guvernator
(1691—1708)

Seria guvernatorilor Transilvaniei începe cu contele Gheorghe Bánffy de Losoncz, vlăstar dintr'o familie nobilă transilvană. Familia Bánffy se trage din viţa lui Tomisoba şi este, împreună cu familia Bora, una dintre cele mai vechi familii imigrante din Slavonia în Ungaria.

Unul dintre primele vlăstare ale acestei familii, pomenit în documente, a fost Dionisie, care pe la 1383 era Ban al Slavoniei. Fiul său Ladislau fu numit de contimporanii săi: Ladislau Bánffy, adică Ladislau fiul Banului. Numele de Bánffy s'a păstrat ca nume al acestei familii până în ziua de astăzi. Nepotul acestuia, Ladislau III Bánffy, a fost Voevod al Transilvaniei pe la 1492/93, deci pe timpul regelui Vladislav II. Cu fiul lui Ladislau Bánffy, Ştefan, linia directă a familiei Bánffy se termină, însă soţul fiicei sale Ecaterina a purtat mai departe numele de Bánffy-Losoncz. Din căsătoria lor s'au născut 4 copii. Primul fiu, Gheorghe, a primit moşia dela Bonţida[1]. Nepotul acestuia, Ştefan, a trăit spre sfârşitul veacului al XVI-lea, sporind şi el posesiunile familiei cu diferite moşii. Nepotul său Mihail a avut cu soţia sa de a doua, Iudita, născută Kapi, pe Dionisie, tatăl viitorului guvernator Gheorghe Bánffy[2].

Acest Dionisie Bánffy a trăit pe vremea ultimului principe al Transilvaniei, Mihail Apafi. Din cauza bogăţiei şi influenţei sale a avut numeroşi duşmani. Cancelarul lui Apafi, Mihail Teleki, l-a putut înlătura printr'un complot. Acuzat fiind de înaltă trădare, a fost prins şi decapitat în Decemvrie 1674[3].

Fiul acestui nenorocit Dionisie şi al soţiei sale Ecaterina, născută Bornemissa, a fost Gheorghe Bánffy, primul guvernator al Transilvaniei ajunsă sub stăpânire austriacă[4].

El s'a născut la 1660, într'un timp când Transilvania era sbuciumată de frământări interne. A primit o educaţiune demnă de fiul unui nobil. La vârsta de 14 ani a rămas orfan de tată[5].

Tânărul Gheorghe Bánffy a reuşit să se strecoare în rândurile nobililor însemnaţi. In timpurile grele, când Transilvania a început să treacă sub stăpânirea austriacă, Gheorghe Bánffy a stat alături de atotputernicul Mihail Teleki, cancelarul cu mare

---

[1]) In judeţul Cluj.

[2]) Nagy Iván, Vol. I, p. 162—167.

[3]) Cserei, col. 70—83.

[4]) *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 41—42.

[5]) *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 42.

influențată la Curtea principelui Apafi. La Dieta din Făgăraș, Teleki a instalat și un consiliu de răsboiu, ai cărui membri au fost: Gheorghe Bánffy, pe atunci de 27 de ani[1]), Baltazar Macskási, Francisc Gyulai și Christian Reichhart, primarul orașului Sibiu. Activitatea acestui consiliu a fost însă de scurtă durată, căci după ocuparea definitivă a Transilvaniei de către Austriaci, s'a recurs la alte metode de guvernare. Când ducele Carol de Lotaringia a început să ocupe cu trupele sale Transilvania, Gheorghe Bánffy și Petru Alvinczi au fost trimiși ca deputați ai Principatului pentru a trata cu susnumitul duce modalitățile întreținerii armatei imperiale[2]).

Când s'a retras slăbănogul principe Mihail Apafi la Făgăraș (1686), au plecat cu el și sfetnicii mai însemnați, printre care și Gheorghe Bánffy[3]).

Scurt timp după aceasta Transilvania fu ocupată complet de trupele austriace. Nobilii țării, văzând că nu este altă scăpare s'au supus, împreună cu Secuii și cu Sașii, Împăratului dela Viena, Leopold I de Habsburg[4]).

Murind atunci (1690) și bătrânul principe al Transilvaniei Mihail Apafi, fiul său nevârstnic fu trecut cu vederea, deoarece Curtea imperială nu consimți să fie ales în locul tatălui său decedat[5]).

Nobilii însă n'au capitulat atât de ușor. In cursul anului 1690 Nicolae Bethlen a plecat la Viena, ca să stărue din nou pentru confirmarea tânărului Apafi ca principe al Transilvaniei. Incercările sale au fost însă zadarnice. Rezultatele intrevederilor sale la Curtea imperială din Viena au fost: o diplomă premergătoare faimoasei „Diplome Leopoldine" (16 Oct. 1690)[6]).

In acest act se fixează viitoarea cârmuire a Transilvaniei. Ea va fi dată în mâinile Împăratului. Locțiitorul său va fi un

---

[1]) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 55.
[2]) *Ibidem*, II, p. 59—69.
[3]) *Ibidem*, II, p. 61.
[4]) Teutsch, I, p. 479.
[5]) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 109.
[6]) Diploma Leopoldina prius, cf. Ssász, *Sylloge tractatum*, p. 67—68.

guvernator ales de Dieta ţării şi confirmat de către Împărat. Pentru ajutorul guvernatorului se va alcătui un guvern compus din 12 membri. Revenind Bethlen în ţară, Dieta a fost convocată la Făgăraş, pentru ziua de 10 Ianuarie 1691[1]).

Din cauza iernii însă, deschiderea Dietei a întârziat cu vreo săptămână şi astfel convorbirile politice au început numai la 20 Ianuarie. După fixarea unor impozite, Nicolae Bethlen a raportat, în ziua de 31 Ianuarie, rezultatul stăruinţelor sale pentru a obţine recunoaşterea tânărului Mihail Apafi. La urmă a cetit diploma înmânată lui la Viena. Nobilii au avut însă intenţiunea să aleagă ca principe, dacă nu pe tânărul Apafi, cel puţin un alt nobil. La 2 Februarie au început discuţiile la locuinţa viitorului guvernator, Gheorghe Bánffy, unde s'au cristalizat două păreri: 1. O parte din membrii Dietei, mai ales nobilii, au vrut să respingă diploma, să nu aleagă nici pe guvernator, nici pe consilierii săi, iar un trimis să ceară din nou confirmarea lui Apafi. 2. Ceilalţi primiră diploma, refuzară însă pe guvernator, cerând ca guvernul celor 12 membri să cârmuiască ţara fără guvernator[2]).

După multe desbateri şi disensiuni, majoritatea Dietei a primit diploma (4 Febr.). In ziua de 7 Febr. 1691 Dieta jură credinţă Împăratului, iar Gheorghe Bánffy fu ales guvernator, având 6 voturi mai mult decât contracandidatul său, Nicolae Bethlen, care pe urmă trebui să se mulţumească cu funcţiunea de cancelar provincial.

Este interesant de ştiut că acea comisiune însărcinată să plece la Viena pentru a lua în primire diploma definitivă, numită „Diploma Leopoldină", primise instrucţii să ceară încă odată confirmarea lui Apafi şi, dacă Împăratul refuză, atunci să-şi dea cel puţin consimţământul, ca după ce Apafi va fi ajuns la vârsta majoră, guvernatorul să abdice, lucru ce trebuia să se fixeze şi în scris. Fireşte această încercare a dat greş. Diploma Leopoldină

---

[1]) *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1902, XXX, p. 245—246.

[2]) Hermann, I, p. 25.

a fost înmânată deputaţilor transilvani la 21 Ianuarie 1692[1].

Generalul-comandat al Transilvaniei, Veterani, în calitate de comisar imperial, a instalat pe noul guvernator Gheorghe Bánffy la 9 Aprilie 1692, eveniment important în istoria Transilvaniei, menit să producă şi în rândurile nobililor impresia că demnitatea de principe al Transilvaniei a fost înmormântată pentru totdeauna[2].

Acest prim guvernator al Transilvaniei a avut o însemnătate şi o putere destul de mare. In documentele oficiale a fost menţionat imediat după numele Împăratului şi a întrebuinţat pluralul majestatic „Nos" până în Noemvrie 1702, când i-a fost interzisă această formulă prin porunca Împăratului Leopold[3]. Demn de relevat este că generalul-comandant al Transilvaniei, Rabutin, nu s'a putut împăca cu această menţinere a lui Bánffy, cerând indirect dela împărat s'o scoată din titulatura acestuia, ceeace s'a întâmplat[4]. In persoana tânărului guvernator, abia de 30 de ani, Transilvania n'a găsit bărbatul potrivit pentru conducere. Lipsit de aptitudini pentru o cârmuire bună, oamenii dela conducerea Transilvaniei s'au simţit adeseori jigniţi din cauza trufiei sale[5].

Mai ales nobilii au început foarte repede să facă opoziţie lui Bánffy, cu toate că era din rândurile lor. Prin căsătoria sa cu fiica cea mai mare a lui Grigore Bethlen, a devenit cumnatul tânărului principe neconfirmat, Mihail Apafi II[6]. Acesta s'a supărat de purtarea guvernatorului, cerându-i respectarea tuturor onorurilor, care se cuvin unui principe, ceeace guvernatorul a refuzat, declarând că el este locţiitorul Împăratului şi vede în persoana lui Apafi numai pe cumnatul său mai tânăr.

---

[1] *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1902, XXX, p. 245—246.

[2] Kövári, *Erdély történelme*, VI, p. 9.

[3] *Ibidem*, VI, p. 4 şi 10.

[4] Consiliul Aulic de răsboiu, 1702, Oct. 684, Expedita.

[5] Teutsch, II, p. 10.

[6] Hermann, I, p. 39.

De multe ori s'au ivit certuri între membrii familiilor conducătoare ale Transilvaniei. Nicolae Bethlen nu s'a putut înțelege nici decum cu Gheorghe Bánffy, iar tezaurarul Apor, fiind catolic, nu s'a putut înțelege nici cu Bethlen, nici cu Bánffy, ambii de religie calvină[1]).

Cancelarul Bethlen scrie cuvinte aspre despre Bánffy. Intr'o convorbire secretă, din anul 1704, între Bethlen, Haller și Apor, cel din urmă ar fi strigat: „Patria se prăbușește; vinovat este leneșul de guvernator, care joacă cărți și ne urmărește. Ceea ce noi hotărîm, nu e respectat de el"[2]).

Bánffy a fost prea mult omul petrecerilor, plăcându-i și jocul de cărți. El a fost cunoscut prin neglijența sa, în privința obligațiunilor de serviciu. Nicolae Bethlen povestește, că Bánffy se scula dimineața foarte târziu, începând să joace cărți, urmând apoi prânzul cu băuturi, pentru ca după masă întreaga societate să fie în stare de ebrietate. Episcopul reformat se duse odată cu fruntașii consiliului său la dânsul, pentru a trata niște chestiuni bisericești și școlare. Guvernatorul jucând cărți chiar la venirea lor, nu s'a sinchisit nicidecum, ci a continuat jocul. Dregătorii bisericii au așteptat un ceas și jumătate în anticamera guvernatorului, pentru ca pe urmă să plece mâhniți. Cunoștea însă care sunt oamenii cu influență la Curtea imperială. Dacă venia un preot catolic, sau un ofițer german, îi conducea până la ușă[3]).

Justiția a fost rău administrată în timpul guvernatorului Bánffy. Generalul Rabutin a înaintat chiar despre aceasta un raport la Viena, în care s'a plâns împotriva lui[4]). Exemple pentru încurajarea nedreptății sau a criminalilor au fost destule: O femee care ucisese trei copii a fost liberată prin îndemnul lui Bánffy, deasemenea și nobilul Samuil Megyesi, care ucisese la un chef pe un alt nobil.

O altă afacere obscură a fost arendarea minelor de către

---

1) Cserei, col. 332.

2) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1868, VIII, p. 185.

3) Zieglauer: *Harteneck*, p. 37—38.

4) Cons. Aulic de răsb. 1697, Ian. 59, Expedita.

Bánffy și Apor. Scurt timp după trecerea Transilvaniei de sub Turci sub Austriaci, susnumiții au luat în arendă, pentru 12.000 de fiorini, minele Transilvaniei, iar pentru 40.000 fl. impozitul numit „tricesima". După clarificarea împrejurărilor, Apor și Bánffy au fost denunțați Curții imperiale că au profitat enorm din afacarea aceasta. Funcționarii camerali, numiți de tezaurar, mituiau pe acesta cu daruri, pentru ca ei să ocupe în țară o funcțiune și mai mare. Curtea imperială a trimis imediat o comisiune de anchetă, compusă din baronul Ludovic Thavonat și din Gheorghe Ekler, care a propus resilierea contractelor, ceea ce s'a și întâmplat[1]).

Taxele „tricesima", cât și minele au fost supuse direct Camerei aulice. In primul an, după schimbarea aceasta, taxele de „tricesima" s'au urcat la suma de 75.000 de fiorini[2]).

O altă chestiune dificilă a fost organizarea cancelariei guvernului. Guvernul transilvan, ca organizație în această privință, n'a avut nici o experiență. Sediul guvernului se muta foarte des[3]).

La 23 Februarie 1696, guvernatorul Bánffy, cancelarul Nicolae Bethlen și tezaurarul Ștefan Apor, au fost ridicați la rangul de conți[4]). Se vede că guvernatorul, deși ceilalți n'au fost mulțumiți cu el, știa totuși ce era important de făcut ca să poată rămânea mai departe liniștit în fruntea țării.

Pe lângă intrigi n'au lipsit nici certurile pentru ranguri. La 1696 Bánffy a scris Curții imperiale din Viena împotriva căpitanul Monray, care l-ar fi ofensat și pe el și pe alți membri ai guvernului. Despre cazul acesta s'a scris mult și în cele din urmă căpitanul fu destituit din gradul de comandant al companiei[5]).

Colaborarea guvernatorului Bánffy cu generalul-comandant al Transilvaniei, Rabutin, a fost foarte anevoioasă. La Viena

---

[1]) Bethlen, *Önéletirása*, II, p. 180—185.
[2]) Cserei, col. 279.
[3]) Vezi introducerea.
[4]) Cons. Aulic de răsb. 1696, Martie, 255, E.
[5]) *Ibidem*, 1696, Martie, 146, E; 1696, Martie, 174, E; 1696, Mai, 392, E.

erau transmise totdeauna două păreri: a guvernatorului, cu care au fost de acord aproape totdeauna membrii guvernului şi magnaţii ţării, şi cea a generalului-comandant şi a ofiţerilor superiori. In anul 1698 generalul Rabutin scrisese la Viena că Nicolae Bethlen nu-şi îndeplineşte conştiincios datoria, iar guvernatorul Bánffy nu trimite plăţile, care se cuvin armatei şi se ocupă cu afaceri particulare[1]. In acelaş timp Banffy ceruse scutirea caselor sale de orice încartiruire[2].

La Dieta dela Sighişoara din 1699 Rabutin, supărat de opoziţia nobililor şi de felul cum lucrau autorităţile publice ale Transilvaniei, a declarat în franţuzeşte lui Bánffy, cât şi membrilor guvernului, că Împăratul nu le acordă salarii, pentru ca să mănânce şi să bea, ci ca să-şi împlinească datoria[3].

Două evenimente au silit pe Rabutin să înceapă totuşi oarecare colaborare cu Banffy.

Prima întâmplare a fost uciderea comitelui săsesc, Ioan Zabanius, Sachs von Harteneck. Acesta, om foarte inteligent, ajunsese repede la funcţiuni înalte şi fiindcă cerea totdeauna la Viena ca Saşii să primească înlesniri financiare în paguba nobililor, cei din urmă nu l-au putut suferi, uneltind mereu pentru destituirea lui. Saşii au nesocotit cererile nobililor în dietele din 1701 şi 1702, având totdeaun păreri deosebite[4]. Atunci intrigile nobililor s'au îndreptat contra lui Harteneck, care a fost privit ca şef al acestei opoziţiuni. Pretextul pentru a-l învinovăţi a fost găsit în decapitarea primarului oraşului Sighişoara, Schuller von Rosenthal. Se zicea că acesta ca nobil n'ar fi stat sub jurisdicţia săsească şi crima ar fi fost proectată de Harteneck. Generalul Rabutin, ca să se răzbune din cauza unor intrigi particulare, a chemat pe guvernatorul Bánffy, care se afla la Alba-Iulia, sediul guvernului. Intr'o conferinţă, la 14 Octom-

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1698, Iunie, 419, E.

[2]) *Ibidem*, 1698, Martie, 123, E.

[3]) Bethlen, *Önéletírása*, II, p. 179.

[4]) Zieglauer, *Harteneck*, p. 333—334.

vrie 1703, Rabutin, aghiotantul său Acton, Bánffy, Bethlen şi Apor, au căzut de acord să aresteze pe Harteneck[1]).

Acesta sosise chiar atunci la Sibiu, pentru a-şi vizita familia. Complotiştii s'au dus la locuinţa comandantului oraşului Sibiu, Henis, unde a fost chemat şi Harteneck la o convorbire. Imediat după sosirea lui, guvernatorul Bánffy s'a îndreptat spre el, spunându-i într'un mod ironic: „Eşti prizonierul nostru şi vei fi predat comandantului Henis, iar ce va urma, vei afla prin alţii şi prin lege". Harteneck a răspuns liniştit; „Impotriva Împăratului meu n'am făcut nimic, dar iată am căzut totuşi". Intr'adevăr n'a mai putut să scape din mânile nobililor. In urma unui proces scandalos, a fost decapitat la Sibiu în ziua de 3 Decemvrie 1703[2]).

Al doilea eveniment a fost revoluţiunea Curuţilor, mişcare menită să sdruncine din nou partea răsăriteană a Monarhiei austriace.

Istoria revoluţiunei se leagă strâns de şeful acesteia, de nepotul principelui Gheorghe Rákoczi II, de Francisc Ràkoczi II. Gândul fanatic de a libera Ungaria şi Transilvania de sub stăpânirea austriacă şi de a restabili Principatul transilvan, a fost păstrat de această familie. Rákoczi a putut să-şi ascundă uneltirile şi legăturile cu străinătatea, până în anul 1701. Trădat de un ofiţer austriac, a fost arestat. Scăpând însă din temniţă a trecut în Polonia. De acolo s'a întors în 1703 cu mai mulţi nobili în Slovacia, unde unindu-se cu diferite elemente nemulţumite, cu aşa zişii „Curuţi", porneşte cu aceştia împotriva Austriacilor. Transilvania a devenit din nou câmp de luptă. Succesele Curuţilor s'au răspândit repede, îngrozind toată ţara. Incă în Ianuarie 1702, înainte de izbucnirea revoluţiei, Bánffy ceruse dela Curtea imperială trimiterea unei gărzi, pentru a-şi apăra moşiile din regiunea Satu-Mare[3]).

Călătoria guvernatorului la Viena, proiectată în prima ju-

---

1) Zieglauer, *Harteneck*, p. 335—337.

2) *Ibidem*, p. 337.

3) Cons. Aulic de răsb. 1702, Ian. 30. E.

mătate a anului 1702, nu i-a fost încuviinţată. După raportul generalului Rabutin ar fi luat parte la nunta celei de a doua fiice a lui Bánffy, cu contele Adam Székely, mai mulţi rebeli, ceeace a indispus cercurile conducătoare vieneze[1]).

Prin aceasta s'a dovedit că a avut oarecare legături cu rebelii, însă după mutarea guvernului la Sibiu, nemaiputând scăpa de sub supravegherea lui Rabutin, a afirmat de mai multe ori că a fost şi va rămânea fidel dinastiei habsburgice[2]).

Intr'o conferinţă prezidată de Rabutin, la apelul său adresat celor mai de seamă dregători ai Principatului, pentru a înăbuşi revoluţiunea Curuţilor, nici unul dintre ei n'a răspuns clar şi precis ce fel de măsuri trebuesc luate. Bethlen a spus numai că în chestiuni de răsboiu nobilii se vor supune ordinului înţelept al generalului. Rabutin mustrând sever pe toţi dregătorii, că nu-l ajută, spune lui Bethlen, că el dacă ar fi fost sfetnicul lui Rákoczi, desigur rebelii ar fi primit sfaturi bune şi precise[3]).

Extinzându-se revoluţiunea Curuţilor, guvernul transilvan a fost silit să se mute dela Alba-Iulia la Sibiu, oraş mai bine întărit şi care servea de bază operaţiunilor armatei austriace. In Decemvrie 1702, Bánffy scrie lui Rabutin că vrea să se mute la Sibiu cu ceilalţi consilieri ai guvernului[4]).

Guvernul Transilvaniei se află în Sibiu la 15 Noemvrie 1703, cu prilejul deschiderii Dietei, şi a rămas acolo cu mici întreruperi până la sfârşitul veacului al XVIII-lea.

Alegera lui Rákoczi, capul rebelilor, ca „principe al Transilvaniei", a provocat o mare tulburare.

Proclamaţiunea sa către Ţară a fost imediat confiscată, iar actul de protest al guvernului legitim împotriva alegerii lui Rákoczi a fost iscălit de guvernatorul Bánffy[5]).

Urmează o epocă tristă. Nu se ştia dacă Poarta Otomană va intra din nou într'un răsboiu cu Austria. In aceste clipe grele,

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1702, Oct. 684. E.

[2]) *Ibidem*, 1703, Aug. 744, E. şi 924 E.

[3]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1868, VIII, p. 176.

[4]) Cons. Aulic de răsb. 1702, Dec. 838, E.

[5]) *Ibidem*, 1704, Aug. F/988, E.

Rabutin şi Bánffy au stăpânit numai partea sudică a Transilvaniei. Când cancelarul supraveghiat, Nicolae Bethlen, încercă să trimeată proiectul său „Columba Noae" (care ţintea liberarea Transilvaniei într'un alt mod) reprezentanţilor străini din capitala imperiului, fu trădat şi arestat de Rabutin, care-l trimite la Viena unde moare în anul 1716[1]).

In timpul revoluţiunei, guvernul asediat la Sibiu s'a plâns de impozite prea mari[2]), trimiţând în acelaş an şi pe delegatul său Szent-Kereszti la Viena, ca să raporteze despre situaţiunea, în care se găseşte Transilvania[3]).

In Noemvrie 1703 guvernul a propus într'o petiţie mai lungă următoarele: 1. Dieta trebuie să fie mutată dela Alba-Iulia la Sibiu; 2. Guvernului să i se dea voie să trimeată un delegat la Viena, pentru a expune nevoile Principatului; 3. Monarhul să trimeată bani; 4. Din cauza timpurilor grele, guvernul transilvan nu mai este în stare să achite plăţile[4]). Din cauza tulburărilor, petiţia n'a fost luată în considerare, iar ţara Transilvaniei s'a apărat cum a putut.

Alte fapte de guvernare Gheorghe Bánffy n'a mai putut împlini. Boala, de care a suferit multă vreme, s'a agravat, aşa încât nu s'a mai putut ocupa de nevoile ţării. In August 1707 se plânse la Viena că Henis, comandantul oraşului Sibiu, nu-i dă onorurile cuvenite şi că odată miliţia a aruncat cu pietre după el[5]). Curtea imperială ordonă Consiliului de răsboiu să facă o anchetă severă şi să pedepsească pe vinovaţi[6]).

In Ianuarie 1708 ceru nişte înlesniri de traiu pentru familia sa şi a lui Wesselényi[7]). In Februarie acelaş an descrie într'o petiţie „rănile ţării" primite în revoluţiunea Curuţilor[8])

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1704, Febr. F/124, Registrata.
[2]) *Ibidem*, 1703, Martie 258, E.
[3]) *Ibidem*, 1703, Aug. 708, E.
[4]) *Ibidem*, 1703, Noem. 1138, E.
[5]) *Ibidem*, 1707, Aug. 1118, E.
[6]) *Ibidem*, 1707, Sept. F/489, R.
[7]) *Ibidem*, 1708, Ian. 51, R.
[8]) *Ibidem*, 1708, Febr. F/253, E

cere ajutoare, asigurând că va lucra din toate puterile la reînflorirea Transilvaniei[1]).

Această promisiune n'a mai avut timp s'o realizeze, căci în ziua de 15 Noemvrie 1708 şi-a dat obştescul sfârşit.

Cronicarul Mihail Cserei ne descrie foarte amănunţit ultimele clipe ale guvernatorului şi pregătirile acestuia pentru viaţa de veci, cam în felul următor[2]):

Ne mai putându-şi redobândi sănătatea pierdută, a încercat diferite leacuri. Suferind de ochi a chemat un medic german. Acesta, cu numele Prinz, i-a dat însă un medicament rău, în urma căruia corpul său s'a descompus până la oase. Văzând guvernatorul că medicul nu-şi cunoaşte meseria, a mai chemat pe doctorul Samuil Köleséri, renumit pe atunci. Dar nici acest vestit medic n'a mai reuşit să refacă ceea ce primul stricase. Köleséri i-a spus scurt şi precis, să se pregătească de moarte.

Guvernatorul întristat, a chemat apoi pe generalul Kriechbaum, întreţinându-se cu el, lăsând în grija acestuia Principatul, iar dela el îşi ceru iertare. După convorbirea aceasta, a rugat să se prezinte membrii guvernului, care se compunea numai din 3 inşi: Ştefan Haller, din partea Ungurilor, Petru Weber şi Samuil Conrad, din partea Saşilor.

Acestora le-a spus, că nu mai poate să scape de moarte, cerându-şi iertare şi dela ei, recunoscând, că şi prin lenevia sa şi din cauza visurilor sale, a păgubit multe afaceri ale ţării. Ştia că şi în chestiuni religioase a fost atacat foarte mult, dar văzând că nu poate să reuşească contra unei opoziţiuni atât de puternice, a găsit că e nefolositor să înceapă certuri. Adresându-se lui Haller îi spuse că după moartea sa, el va fi primul om al Transilvaniei, însă îi dă totdeodată sfatul să se ferească de papistaşi, cari vor încerca să-l înşele. Să nu îndrăsnească să impună religia sa adepţilor altor religii, fiindcă Dumnezeu îl va pedepsi cu siguranţă. In fine, a mai vorbit felurite chestiuni cu

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1708, Febr. 16, R.

[2]) Cserei, col. 407—410. (Traducere sumară).

susnumiţii membri ai guvernului, luându-şi rămas bun dela fiecare.

După aceasta a mai dictat o scrisoare lungă, destinată Împăratului: Fiindcă îi place astfel lui Dumnezeu, să moară din cauza unui medic fără credinţă în Dumnezeu, nu poate servi suveranului. Luându-şi rămas bun dela el, îl roagă să nu uite Transilvania, nici familia sa, rămasă orfană, iar pe fiul său îl recomandă sprijinului împărătesc.

Apoi a chemat pe un bărbier să-l radă şi dându-i un taler i-a zis: „Poţi să spui că ai ras pentru ultima dată, înainte de a muri, pe guvernatorul Transilvaniei".

După terminarea acestor procedeuri şi-a fixat ultimile dispoziţiuni în privinţa averii lăsate pentru fiii şi fiicele sale. A comandat apoi un sicriu, iar fiica îi pregătise un giulgiu în prezenţa sa, şi ceru să vină fiii săi. Dintr'o ladă a luat două diplome, acordate de Împărat printr'o graţie specială, dând fiului mai mare, Dionisie, actul de numire ca prefect al Clujului, iar celuilalt Gheorghe, pe cel de prefect al Dobâcei.

A mai dispus cum să fie îmbrăcat pe catafalc, apoi a primit pe preotul Andrei Zilahi, un bărbat tânăr, înţelept şi bun. După ce trimise pe toţi afară, a vorbit frumos, făcându-şi rugăciunile necesare, împreună cu acest preot.

Astfel a murit[1]) cel dintâi guvernator al Transilvaniei încăpute sub stăpânire austriacă.

Bărbăţia şi credinţa, pe care a păstrat-o până în ultimul moment, au uimit şi pe Nemţi. Cât a trăit a fost sgârcit, astfel că a devenit om bogat, până atunci fără egal în Transilvania[2]).

Impodobit cu un lanţ şi cu un inel preţios, corpul său a rămas câtva timp îngropat provizoriu la Sibiu, apoi fu transportat la Cluj, unde a fost înmormântat definitiv[3]).

Guvernatorul Gheorghe Bánffy se căsătorise la 17 Iulie 1681 cu Clara Bethlen, care i-a născut doi fii şi patru fiice[4]).

---

[1]) Cserei, col. 407—410.

[2]) *Ibidem*, col. 410.

[3]) *Genealogiai füzetek*, 1914, XII, p. 43—44.

[4]) *Ibidem*, 1914, XII, p. 24 (nota 3).

Fiul său mai mare, Dionisie, a murit scurt timp după tatăl său, aşa încât familia aceasta a avut descendenţi numai dela al doilea fiu[1]), cu numele Gheorghe[2]).

ŞTEFAN HALLER

Preşedintele Deputaţiunei Ţării
(1708—1710)

Din cauza revoluţiunei Curuţilor, Transilvania pierduse aproape cu totul contactul cu cercurile conducătoare vieneze. In locul membrilor decedaţi ai guvernului transilvan nu fuseseră numiţi alţii, aşa încât la sfârşitul revoluţiunei guvernul se compunea numai din trei membri, în loc de 12, după cum prevedea Diploma Leopoldină. Aceşti trei membri erau: Ştefan Haller, din partea catolicilor, care a condus în mod interimar lucrările guvernului, Samuil Conrad şi Petru Weber din partea Saşilor luterani[3]).

Până la restabilirea definitivă a ordinei publice Curtea imperială a recurs la o altă metodă de guvernare.

La 10 August 1709 împăratul Iosif I a ordonat să se înfiinţeze o „Deputaţiune a Ţării" (Landesdeputation), compusă din 16 membri, câte patru din fiecare religie „receptă". Membrii acestei Deputaţiuni au fost: Ştefan şi Gheorghe Haller, Gavril Jósika şi Sigismund Kornis, din partea catolicilor; calvinii au fost reprezentaţi prin Ştefan Wesselényi, Ladislau Teleki, Ladislau Bethlen şi Ludovic Naláczi; Saşii luterani au delegat pe Petru Weber, Samuil Conrad, doctorul Teutsch şi Gheorghe

---

[1]) Kövári, *Erdély nevezetesebb családai*, p. 20.

[2]) Strănepotul primului guvernator Gheorghe Bánffy, tot cu numele Gheorghe, a devenit şi el guvernator al Transilvaniei, ocupând acest post dela 1787—1823. (Cf. lucrarea *Guvernatorii Transilvaniei dela 1774 până la 1867*, de H. Klima).

[3]) Hermann, I, p. 108.

Drauth, iar Samuil Biró, Grigore Sándor, Gavril Maurer şi Gavril Gidofalvi au fost reprezentanţii unitarienilor.

Preşedintele acestei Deputaţiuni a fost baronul Ştefan Haller de Hallerstein (Hallerkö), pe care îl desemnase încă fostul guvernator Gheorghe Bánffy ca succesor al său[1]).

Ştefan Haller, fiul lui Ioan Haller şi al Ecaterinei Kornis, s'a născut pe la mijlocul veacului al XVII-lea. Fiul său, Ioan, pe care l-a avut cu soţia a treia, a devenit la 1734 guvernator al Transilvaniei.

Dupăce Transilvania ajunsese sub stăpânirea austriacă, influenţa vechii familii catolice Haller crescu, aşa încât alături de familia Apor avea rol de conducătoare a nobilimii catolice[2]). Ştefan Haller, o fire prea paşnică, a încercat în timpul guvernării sale, de un an şi ceva, să protejeze pe catolici.

Familia sa a fost ridicată la rangul de conţi în anul 1713, fapt ce se datoreşte tot râvnei lui Ştefan Haller[3]). Sporirea prestigiului familiei sale n'a mai ajuns s'o vadă, căci la 2 Maiu 1710 a murit la Sibiu.

Sub guvernarea sa revoluţiunea Curuţilor a fost lichidată prin pacea de la Satu-Mare (1 Mai 1711). Rănile acestui răsboiu civil au fost foarte grave.

In această epocă de tranziţie de patru ani (1709—1712), Ştefan Haller a fost aproape un an guvernator interimar (15 Noemvrie 1708 — 10 Aug. 1709), iar după aceea, până la moartea sa (2 Mai 1710) a fost preşedintele Deputaţiunei Ţării.

Până la reînfiinţarea guvernului (1713), funcţiunea de preşedinte al „Deputaţiunii" a fost exercitată de Ştefan Wesselényi (Mai 1710 — 31 Martie 1713).

---

[1]) Cserei, col. 422.

[2]) Hermann, I, p. 49.

[3]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 197—203 şi 206

ŞTEFAN WESSELÉNYI

Preşedintele Deputaţiunei Ţării
(1710—1713)

Al doilea şi ultimul preşedinte al acestei Deputaţiuni a fost baronul Ştefan Wesselényi de Hadad. Această familie nobilă îşi are obârşia în regiunea Nogradului, din Ungaria de Nord.

Ramura transilvană a familiei Wesselényi, imigrată în această ţară pe la mijlocul veacului al XVI-lea, s'a putut ridica destul de repede la o treaptă socială înaltă. La 1582 principele Ştefan Báthori dăruise lui Francisc Wesselényi satele Hadad şi Jibău, o donaţiune care s'a transmis şi urmaşilor.

Strănepotul său a fost Pavel Wesselényi, tatăl lui Ştefan, viitorul preşedinte al Deputaţiunei Ţării. Mama sa a fost Susana, fiica lui Pavel Béldi.

Ştefan Wesselényi s'a născut la 21 August 1674 la Grind (jud. Turda).

De timpuriu s'a convins de puterea superioară a Austriacilor şi a rămas fidel Împăraţilor din Viena, cu toate că era vlăstarul unei familii reformate. La 1699 numit prefect al judeţului Solnocul-de-mijloc, merge pentru câteva luni la Viena. Revenind, se căsătoreşte cu Ecaterina, fiica guvernatorului Gheorghe Bánffy. După izbucnirea revoluţiunei Curuţilor, Ştefan Wesselényi fu trimis cu scrisori, din partea guvernului transilvan, la generalii Schlick şi Herbeville. Misiunea era riscată, dar reuşeşte s'o îndeplinească[1]).

Până la revenirea timpurilor mai liniştite a rămas la Sibiu, iar după moartea guvernatorului Gheorghe Bánffy a devenit şi el membru al Deputaţiunei Ţării. După moartea primului preşedinte, Ştefan Haller, Wesselényi a devenit succesorul acestuia[2]).

Fapte însemnate n'a putut să săvârşească în timpul scurtei sale guvernări. Misiunea acestei Deputaţiuni era să reîntro-

---

[1]) Ferenczi, p. 21.

[2]) Cons. Aulic de răsb. 1710, Iunie F/413 R.

ducă starea normală în Transilvania lupă eşuarea revoluţiunei lui Rákoczi.

La Dieta din Noemvrie 1712, Wesselényi a întrunit cele mai multe voturi pentru postul de guvernator. Impăratul Carol al VI-lea a acordat însă această demnitate consilierului său Sigismund Kornis, un nobil catolic[1]).

Ştefan Wesselényi a rămas mai departe membru al guvernului, devenind şi preşedintele Dietei. Ca supus credincios al Împăratului, a stăruit cu alţi doi nobili însemnaţi să fie primită Sancţiunea Pragmatică de către Dieta transilvană, ceea ce s'a şi întâmplat la 1 Aprilie 1722. Iscându-se o ceartă între baronul Wesselényi şi episcopul catolic Mártonffy, pentru ocuparea locului al doilea în guvernul ţării, cel din urmă a avut câştig de cauză[2]).

După moartea guvernatorului Sigismund Kornis (1731), Wesselényi a condus guvernul ţării ca membrul cel mai în vârstă al acestuia, în calitate de preşedinte, demnitate pe care a remis-o, în Iulie 1732, generalului Wallis. Dieta ţării, convocată de Wallis pentru ziua de 14 Februarie 1733 la Sibiu, a propus iarăşi trei calvini şi trei catolici pentru demnitatea de guvernator. Cele mai multe voturi le-a întrunit din nou Ştefan Wesselényi[3]).

Cercurile oficiale ale Transilvaniei aşteptau cu nerăbdare numirea lui în demnitatea de guvernator. In timp ce Curtea imperială sta la îndoială pe cine să numească, Ştefan Wesselényi muri la Cluj şi fu înmormântat la Jibău.

Cu toate că Ştefan Wesselényi a fost un supus credincios al Curţii imperiale, totuşi se pare că din cauza religiei sale calvine, nu i s'a acordat nici în 1713, nici în 1733 demnitatea de guvernator.

---

1) *Ibidem*, 1713/319 E.

2) Ferenczi, p. 33.

3) Ferenczi, p. 35—36. Dintre catolici: Wallis, 92 de voturi, Stefan Kornis, 79, David Petki, 71 de voturi. Dintre calvini: Ştefan Wesselényi, 141 de voturi, Ladislau Kemény, 129 şi Gheorghe Bánffy, 121 de voturi.

Prin numirea nobilului Sigismund Kornis ca guvernator al Transilvaniei se începe o epocă nouă, anume a tendinţelor de catolicizare. Epoca de transiţie cuprinde deci guvernarea lui Bánffy şi activitatea Deputaţiunei Ţării fiind caracterizată prin lupta între influenţa austriacă şi cea turcească în Transilvania. Sub preşedinţia lui Ştefan Wesselényi, influenţa austriacă a reuşit să biruiască definitiv.

SIGISMUND KORNIS

Guvernator

(1713—1731)

Dieta transilvană întrunindu-se către sfârşitul anului 1712 la Mediaş, pentru a jura credinţă împăratului Carol al VI-lea şi pentru a începe din nou lucrările, a recomandat şi candidaţii pentru demnitatea de guvernator[1]).

Este interesant de ştiut, că mulţi dintre nobili au fost de părere că acum candidatura tânărului Apafi ar fi fost potrivită. Majoritatea deputaţilor însă n'au ţinut seamă de această propunere, aşa încât Apafi nu a izbutit să figureze printre candidaţii recomandaţi de Dietă[2]).

De atunci nu se mai ştie nimic despre vreo încercare de a reinstala pe fostul pretendent la scaunul Principatului transilvan. Apafi al II-lea muri la Viena în 1716.

Cei 6 candidaţi propuşi de Dietă au fost: Ştefan Wesselényi (142 de voturi), Mihail Teleki (110) şi Ludovic Bethlen (110), din partea calvinilor; Gheorghe Haller (129), Mihail Mikes (122) şi Ştefan Csáki (102 de voturi), din partea catolicilor. Şansele cele mai mari le-a avut, după rezultatul acesta, Ştefan Wesselényi, fostul preşedinte al Deputaţiunei Ţării. Generalul-coman-

[1]) Teutsch, II, p. 50.

[2]) Cons. Aulic de răsb. 1713, Aprilie 319 E.

dant al Transilvaniei, Steinville, nemulțumit însă de candidații diferitelor confesiuni, i-a declarat pe toți incapabili[1]).

Printr'un rescript imperial din 31 Martie 1713, Împăratul Carol al VI-lea numi ca guvernator pe Sigismund Kornis de Göncz-Ruszka, cu toate că nu se afla printre candidații propuși[2]). Împaratul a motivat această hotărîre prin faptul, că suveranul țării nu poate fi silit să țină seamă de votul Dietei și că, dacă vrea să răsplătească pe un nobil credincios și merituos, îl poate instala și fără a cere consimțământul Dietei.

Sigismund Kornis era descendentul unei familii nobile din comitatul Abauj. La 5 Noemvrie 1403 regele Sigismund confirmase donațiunile familiei din Göncz-Ruszka, în acest comitat. Dintre cei 4 frați pomeniți în actul donațional, ultimul cu numele de Kornis deveni cel mai important membru al familiei. Un urmaș al acestuia (Ioan) se mută, la începutul veacului al XVI-lea, în Transilvania[3]).

Tatăl guvernatorului, Sigismund Kornis a fost căpitanul scaunului Mureș și a trăit dela 1641 până la 1683. La 1677 soția sa a doua, Maria Csáki, i-a născut un fiu care a primit numele tatălui său. La 1696 un reprezentant al familiei primi titlul de baron, iar printr'un edict imperial frații Sigismund și Ștefan au fost ridicați la rangul de conți (28 Octomvrie 1712).

Scurt timp după numirea sa ca membru al Deputațiunei Țării, Kornis a plecat la Viena, unde rămase 3 ani, ocupând dela 1710—1713 funcțiunea de consilier intim la Curtea imperială[4])

Ajungând vestea despre numirea lui Kornis ca guvernator al Transilvaniei, câțiva nobili au îndrăznit să protesteze împotriva acestei metode de numire, neuzitată până atunci. Protestul a rămas însă fără nici o urmare[5]).

In Aprilie 1713 primi Kornis poruncă să plece în Transil-

---

[1]) Ferenczi, p. 27.
[2]) Cons. Aulic de răsb. 1713, Aprilie 373 R.
[3]) Siebmacher, IV/12, p. 92—93.
[4]) Ferenczi, p. 33.
[5]) Cons. Aulic de răsb. 1713, Apr. 308 R.

vania, iar cu prilejul călătoriei să supravegheze şi un transport de arme, destinate pentru această ţară. Inainte de a se întoarce în ţară, mulţumeşte Consiliului Aulic de răsboiu pentru protecţiunea dată cu ocaziunea numirii sale ca guvernator, rugându-l să-l protejeze şi mai departe în intenţiunile sale pentru noua orânduire a Transilvaniei[1]).

Instalarea lui a avut loc numai la 1 Iulie 1713. Despre acest eveniment, generalul Steinville a raportat la Viena că festivitatea instalării s'a petrecut în deplină ordine.

Noul guvernator s'a dovedit un om foarte energic, cu tendinţe de guvernare absolutistă. Încă în anul 1711, ca membru al Deputaţiunei Ţării, el avea mereu certuri cu mebri Saşi ai acesteia, nevrând să dea onoruri unor burghezi[2]).

Nici cu generalul-comandant Steinville n'a avut legături amicale, cu toate că acesta din urmă primise poruncă strictă de a cultiva reliţiuni bune cu Kornis[3]). Se acuzară reciproc la Curtea din Viena. Generalul Steinville raportase Consiliului Aulic de răsboiu că după terminarea sesiunii Dietei, guvernatorul şi membrii guvernului au plecat în toate părţile ţării, fără să înainteze protocoalele diferitelor şedinţe ale Dietei. La rândul său Kornis s'a plâns la Viena, că generalul Steinville ar fi schimbat în mod arbitrar dispoziţiunile guvernului luate în privinţa încartiruirilor de iarnă ale soldaţilor[4]). In Iunie 1716 Kornis se plânse că i s'a luat garda. Steinville rugat să raporteze, răspunse printr'un referat amănunţit, adresat Consiliului Aulic de răsboiu, că se miră de plângerea lui Kornis, care este neîntemeiată, pentrucă amândoi locuind în piaţa principală din Sibiu garda era comună. Cât îl priveşte pe guvernator, acesta primeşte toate onorurile cuvenite, iar el (Steinville) îşi va da silinţa să trăiască în relaţiunile cele mai bune cu Kornis[5]).

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1713, Apr. 322 E şi 324 R.
[2]) *Ibidem*, 1711, Mai 396 E.
[3]) *Ibidem*, 1715, Mart. 335 E.
[4]) *Ibidem*, 1713, Sept. 376 E, 1714, Dec. 1369 R.
[5]) Cons. Aulic de răsb. 1716, Iulie 152 E.

Aceste certuri se țin lanț până în anul 1721, când guvernatoru Kornis primește în mod excepțional o gardă de onoare[1]).

Din cauza ciumei, care bântuia în Transilvania (1717—1719), mai ales în orașele Sibiu și Brașov, guvernatorul Kornis se mută cu membrii guvernului la Cluj[2]).

Un fapt de o extremă importanță este exproprierea bisericilor necatolice, care, începută la câțiva ani după revenirea Austriacilor în Transilvania, fusese întreruptă din cauza sbuciumărilor deslănțuite de Curuți. Acum, sub imboldul guvernatorului catolic Kornis și al generalilor austriaci, s'au săvârșit o seamă de nelegiuiri împotriva celorlalte confesiuni.

După un interval de 160 de ani, episcopatul catolic transilvan a fost restabilit. În ziua de 19 Februarie 1716, baronul Gheorghe Mártonffy, fostul paroh din Strigoniu, e instalat episcop catolic al Transilvaniei, la Alba-Iulia[3]). Guvernatorul Sigismund Kornis și generalul-comandant Steinville au fost prezenți la solemnitatea aceasta, prin care se inaugură o eră nouă în istoria bisericească a Transilvaniei. Iezuiții erau de părere că, dacă le vor sta la îndemână bisericile necesare, recatolicizarea va da rezultatele cele mai bune. Câteva zile înainte de instalarea noului episcop catolic, catedrala veche din Alba-Iulia a fost luată dela calvini și dată catolicilor.

Scurt timp după aceasta, pățiră la fel și unitarienii din Cluj. Biserica cea mare din piața orașului le-a fost smulsă cu forța armată, în ziua de 30 Martie 1716[4]).

La executarea ordinului de expropriere, generalul Steinville a fost de față, atât la Alba-Iulia, cât și la Cluj. În 1725 iezuiții au ocupat și biserica reformată din Blaj, predând-o mai târziu Românilor greco-catolici, care și-au mutat scaunul episcopal acolo[5]).

---

[1]) *Ibidem*, 1717, Aug. 314 E și 1721, Iulie, 657 E.

[2]) Kövári, VI, p. 3.

[3]) Teutsch, II, p. 60.

[4]) Teutsch, II, p. 61.

[5]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1866, VII, pag. 43.

Teroarea, odată deslănţuită, s'a răspândit şi în oraşele locuite de Saşii luterani. Pentru ofiţeri, soldaţi şi câţiva Austriaci catolici, se ceruse dela sfatul oraşului Sibiu o biserică. Neastâmpăraţi, iezuiţii au cerut un teren în piaţa Sibiului, pentru a clădi acolo o biserică nouă. Conducătorii oraşului, înfricoşaţi de noul comandant Virmont, au predat terenul necesar, pe care se află până în ziua de astăzi biserica romano-catolică (1721)[1].

La Braşov, generalul Steinville ceru, către sfârşitul anului 1716, biserica din strada Sf. Ioan, pe care sfatul o predă imediat. Vrând să facă mai târziu un schimb, Saşii au predat încă o biserică, împreună cu fosta mănăstire. Iezuiţilor însă, ajutaţi de comandantul Braşovului, le-au rămas ambele biserici. La Bistriţa, Sighişoara, Mediaş şi în celelalte oraşe ale Transilvaniei, încercările catolicilor au fost încoronate de succes[2].

Paralel cu aceste exproprieri forţate începe şi proselitismul religios. In comunităţile oraşelor, catolicii au cerut să fie aleşi reprezentanţi de ai lor. La Braşov, de exemplu, un Sas cu numele Drauth trecuse la catolicism, pentru a scăpa de pedeapsa primită în urma unui delict. Dupăce locuise câtva timp la Viena, se întoarse la Braşov cu recomandaţiuni dela guvernatorul Kornis şi fu primit în comunitatea orăşenească.

Din cauza luării bisericilor, Kornis s'a certat chiar cu generalul Königsegg. Acesta într'un raport se plânse împotriva guvernatorului, spunând că ar fi declarat minoriţilor din Bistriţa, că numai intervenţiunea guvernatorului are importanţă, iar generalul-comandant nu are dreptul de a preda biserici[3].

Un alt eveniment important în timpul guvernării lui Kornis a fost ridicarea fortificaţiunilor noui din Alba-Iulia. Zidirea a fost hotărîtă în Dieta din 1712, lucrările au început însă numai la 1715 şi s'au terminat în 1719. La solemnitatea punerii pietrii fundamentale au asistat şi conducătorii Principatului transilvan.

---

[1]) Teutsch, II, p. 62—63.
[2]) Teutsch, II, p. 65—70.
[3]) Cons. Aulic de răsb. 1724. Oct. 469 E.

Cu un topor de argint în mână, Steinville mai întâi, iar după el guvernatorul Kornis, au săvârşit gestul simbolic obişnuit la începutul lucrărilor[1]).

Tot sub guvernarea lui Kornis, Dieta Transilvaniei a acceptat, la 1 Aprilie 1722, Sancţiunea Pragmatică. Pentru acceptarea ei, Kornis făcuse o vie propagandă[2]).

Pentru ca guvernul să rămână la Cluj, Kornis întocmeşte la 27 Septemvrie 1727 un raport, înşirând argumentele în favoarea Clujului: situaţiunea geografică centrală şi chiar starea sanitară ar fi fost după opinia lui mai bună decât la Sibiu[3]).

Pentru caracterul absolutist al lui Kornis sunt remarcabile desbaterile în Dietă, unde prin energia sa a putut să învingă, de mai multe ori, opoziţia cea mai dârză. Dietele întrunite pentru a desbate chestiunile financiare n'au putut ajunge la nici un rezultat. Când erau de acord nobilii şi Secuii, se împotriveau Saşii. Fiecare „naţiune" cerea respectarea drepturilor ei şi voia să plătească numai un minimum din suma cerută. Văzând guvernatorul că nu ajunge la nici un rezultat, a ordonat pur şi simplu împărţirea sumei necesare, comunicând fiecărei naţiuni cifra proporţională respectivă. Dieta din 1727 a rugat chiar pe guvernator să facă el împărţirea aceasta. Adeseori a stabilit chiar şi „naţiunii" săseşti suma ce trebuia să plătească fiecare scaun. Saşii intimidaţi, încercând să liniştească cu daruri pe Kornis, au ajuns la un rezultat şi mai defavorabil. Dupăce i-au dat 100 de taleri, câteva zile mai târziu au fost nevoiţi să plătească cu 10.000 de fl. impozit mai mult[4]).

Cu toate că s'a exprimat favorabil despre cele trei „naţiuni", totuşi a rămas un catolic credincios şi bun instrument al politicii absolutiste vieneze. Pentru caracterul său dârz sunt concludente conflictele ieşite din chestiunile de protocol şi atacurile în contra acelora, care nu conveneau combinaţiunilor sale

---

[1]) Hermann, I, p. 148.

[2]) Ferenczi, p. 33.

[3]) Cons. Aulic de răsb. 1728, Sept. 483/107 E.

[4]) Teutsch, II, p. 56—57

politice. A cultivat relaţiuni bune şi cu Prinţul Eugen, cerând câte odată şi intervenţiunea lui[1]).

La Dieta din 1730 Kornis a cerut să fie eliminate unele articole din vechea constituţie a ţării, care nu plăceau catolicilor. Cu toate că a ameninţat pe calvini, cât şi pe Saşi, de data aceasta n'a reuşit, aşa încât proiectul iezuiţilor n'a putut fi votat[2]).

Răspunsul aşteptat dela Viena, în chestiunea mutării guvernului la Cluj — fu amânat.

In acest timp guvernatorul Sigismund Kornis muri în noaptea de 14 spre 15 Decemvrie 1731[3]).

Generalul-comandant de atunci, Francisc Wallis, aflând de moartea lui Kornis, a anunţat imediat acest eveniment la Viena. In acelaş timp a ordonat ca toţi membri guvernului să se întrunească de acum înainte la Sibiu[4]). Curtea vieneză acceptând această propunere, a ordonat ca generalul Wallis să fie instalat ca preşedinte al guvernului, ceea ce s'a şi făcut în Iulie 1732[5]).

După moartea lui Kornis, până când fu întrodus Wallis în funcţiunea de preşedinte, în fruntea guvernului a stat Ştefan Wesselényi.

FRANCISC ANTON WALLIS

Preşedinte al guvernului şi general-comandant
(1732—1734)

Intre guvernarea lungă a lui Sigismund Kornis şi cea a lui Ioan Haller se intercalează un interval de peste doi ani, când Transilvania nu are un guvernator propriu zis, ci generalul-comandant Francisc Anton Pavel, Conte de Wallis, conduce în mod interimar şi guvernul, ca preşedinte al acestuia. El a fost

1) Cons. Aulic de răsb. 1723, Dec. 1320 E.
2) Teutsch, II, p. 70—74.
3) Benkö, II, p. 24.
4) Cons. Aulic de răsb. 1732, Ian. 70 R şi 74 E.
5) Ferenczi, p. 35—36.

primul general-comandant, care a deținut în mod provizoriu și funcțiunea de guvernator.

După moartea lui Kornis, Wallis, în calitate de președinte al guvernului, convocă Dieta țării la Sibiu, în 1733, pentru ca să se propună candidaturile necesare împlinirii postului vacant. La alegerea aceasta reușește însă baronul reformat Ștefan Wesselényi, cu 141 de voturi, pe când catolicul Wallis obține numai 92 de voturi. Totuși cel din urmă a mai rămas președinte al guvernului, deoarece Curtea imperială, indispusă de alegerea calvinului Wesselényi, a tărăgănat numirea lui, așa încât a murit în 1734, fără să devină guvernator[1]).

Familia Wallis era o ramură a familiei Walsh din Irlanda, în care țară avea posesiuni imense. Din cauza certurilor religioase mulți membri ai familiei au preferat să se mute pe continent. Richard Walsh a murit în urma rănilor primite în lupta dela Lützen (1632). Urmașii acestuia, scriindu-și mai târziu numele sub forma „Wallis", au primit posesiuni în Boemia și Moravia. In secolul al XVII-lea familia s'a împărțit în două ramuri: una, numită cea veche sau boemă, și cealaltă, zisă cea tânără, sau boemo-moravă[2]).

Francisc Anton Pavel Wallis s'a născut la 1675 și a fost al doilea fiu al lui Ernest Gheorghe, întemeietorul spiței vechi. Tânărul Wallis, intrând în serviciul Impăratului a fost ridicat, în 1708, la rangul de general. La 1723 devine membru al Consiliului Aulic de răsboiu, pentru ca la 6 Octomvrie 1729 să ajungă urmașul generalului Tige în Transilvania. El a fost tot odată și „director suprem" (Oberdirektor) al Olteniei[3]). În Iulie 1732 a fost numit președinte al guvernului transilvan[4]). În absența lui Wallis președinția guvernului a fost deținută de episcopul catolic Sorger[5]).

---

[1]) Ferenczi, p. 33—36.

[2]) Siebmacher, IV 10, p. 173—174.

[3]) Siebmacher, IV/10, p. 58—60.

[4]) Cons. Aulic. de răsb. 1732, Iulie, 1283 E și 767 R.

[5]) Cons. Aulic de răsb. 1732, Ian. 74 E.

Sediul guvernului a rămas, din cauza comandantului Wallis, deocamdată la Sibiu.

Activitatea sa ca preşedinte al guvernului transilvan nu este prea însemnată. În cursul guvernării sale Wallis a sprijinit în largă măsură pe catolici, fiind un bun prieten al iezuiţilor. Relaţiunile lui Wallis cu Saşii luterani erau foarte încordate, deoarece generalul-comandant cerea respectarea strictă a sărbătorilor catolice. Sub patronajul lui noua biserică catolică, situată în centrul oraşului Sibiu, fu sfinţită în anul 1733. În anul următor, cu ajutorul lui Wallis, catolicii au ridicat în mijlocul pieţii mari din Sibiu statuia lui Nepomuk[1]), un sfânt catolic de orgine cehă. Având moşiile în Boemia, familia lui Wallis trebue să fie considerată ca o familie cehă, ceea ce explică şi predilecţia generalului pentru susnumitul sfânt, ucis la Praga în 1393 de oamenii regelui Vladislav II al Boemiei.

În afară de aceasta Wallis a mai sprijinit şi pe Românii din Transilvania. Printr'o atitudine mai binevoitoare a vrut să înrădăcineze catolicismul şi la Români. Aceştia, începând aproximativ cu anul 1730, au pornit o vie campanie pentru îmbunătăţirea soartei lor.

În Aprilie 1732 găsim o însemnare, în care se aminteşte expedierea unui ordin către Wallis, în care generalul este sfătuit să ajute pe episcopul unit Inocenţiu Micu-Klein din Făgăraş, ceea ce se referă probabil la lupta acestuia cu ortodocşii[2]). Nemulţumirile preoţilor uniţi, cari se vedeau înşelaţi în aşteptările lor, sporind din ce în ce, în Aprilie 1733 se numesc două comisiuni pentru a examina petiţiunile acestei preoţimi şi plângerile districtului Făgăraş, Wallis fiind numit preşedintele acestor comisiuni[3]).

În timpul acesta Românii din Scheii Braşovului au deslănţuit un atac vehement împotriva sfatului săsesc din acel oraş, având ca ultimă ţintă să cucerească cetăţenia în oraşele locuite

[1]) Teutsch, II, p. 64.

[2]) Consiliul Aulic de răsboiu, 1732, Apr. 393 R.

[3]) *Ibidem*, 1733, Apr. 510 R.

de Saşi şi să intre în breslele acestora, lucru ce le era interzis până atunci. În generalul Wallis au putut găsi un bun sprijinitor. Bazându-se pe ordinul imperial din 18 Mai 1735, Wallis a dispus ca petiţiunile Românilor să-i fie trimise direct, iar el urma să le expedieze Consiliului de răsboiu.

Românii din Şcheii Braşovului, bucurându-se de acest sprijin, au înaintat mai multe cereri.

Scurt timp după aceasta Wallis muri. In urma despărţirii celor două funcţiuni, Românii au pierdut sprijinul comandantului, căci nobilul Ioan Haller nu s'a mai ocupat de chestiunile lor[1]).

La începutul anului 1734 s'a răspândit ştirea că Împăratul vrea să instaleze din nou un guvernator. Dieta Transilvaniei, care dela 1730 se întrunise în mod neregulat, a înmânat generalului un memoriu, în care se arată mulţumită cu guvernarea lui. Acesta s'a grăbit să-l trimită Consiliului Aulic de răsboiu[2]).

Apreciindu-şi activitatea cu prea puţină modestie, Wallis cerea în Decemvrie 1733 să fie ridicat la rangul de „Feldzeugmeister", ceea ce s'a şi întâmplat în Martie 1734[3]).

In acelaş an însă cele două funcţiuni importante au fost despărţite din nou. In funcţiunea de guvernator a urmat, la 1734, nobilul catolic Ioan Haller. Wallis a rămas numai comandant al trupelor din Transilvania. Situaţiunea dintre Austria şi Turcia devenind atunci din ce în ce mai dificilă, se aştepta, la 1734, o năvălire a Tătarilor. Pentru a-i respinge Wallis începu să se pregătească, raportând la Viena rezultatele obţinute dela spionii angajaţi de Austria în Turcia. El a întreprins şi călătorii de inspecţii prin Transilvania şi Oltenia[4]).

Intr'adevăr în anul 1736 izbucni un nou răsboiu austro-turc. Pentru a ajuta pe generalul Seckendorf, în campania sa în contra Turcilor din Serbia, Wallis a trecut şi el cu armata în Muntenia, unde a ocupat unele puncte. Respins însă de trupele prin-

---

[1]) Hermann, I, p. 187—198.

[2]) Cons. Aulic de răsb. 1734, Ian. 164 E.

[3]) *Ibidem*, 1733 Dec. 2210 E. şi 1734 Mart. 692 E.

[4]) *Ibidem*, 1732, Aug. 1389 E. şi Nov. 1897 E.

cipale turcești, a fost bătut, pierzând Craiova și apoi a fost nevoit să se retragă. Imbolnăvindu-se în această campanie, nu s'a mai putut reface. Soldații săi l-au dus grav bolnav la Sibiu, unde a murit în ziua de 28 Septemvrie 1737[1]).

După moartea sa s'a răspândit svonul că s'ar fi otrăvit de frica vreunei pedepse din partea Curții imperiale, suspectat, că ar fi intrat în legături secrete cu Turcii. Consiliul Aulic de războiu, care a cercetat această afacere, n'a putut să ajungă la un rezultat precis[2]).

Wallis a fost primul general în Transilvania, care a ocupat în acel timp și președinția guvernului. Cârmuirea lui a putut să servească, mai târziu, ca pildă, când Curtea imperială va fi nevoită să recurgă din nou la astfel de metode de guvernare[3]).

IOAN HALLER
Guvernator
(1734—1755)

Succesorul generalului Wallis, în demnitatea de guvernator al Transilvaniei, a fost contele Ioan Haller de Hallerstein (Hallerkö). A cârmuit timp de 21 de ani Principatul. Se poate afirma că guvernarea sa lungă a fost foarte liniștită, pentru a nu spune neînsemnată.

Obârșia acestei familii vechi se află în Germania. In secolul al XV-lea este menționat la Nürnberg un oarecare Ruprecht Haller, comandant în miliția orașului, aparținând uneia dintre cele mai însemnate familii burgheze. Fiul acestuia emigrează la Buda, devenind acolo, mai târziu, înalt funcționar regal. Trei din cei patru fii ai săi au venit în Transilvania, cel mai însemnat fiind Petru Haller[4]).

---

[1]) Hermann, I, p. 194 (data de 28 Oct. 1737 e greșită).

[2]) Cons. Aulic de răsb. 1737, Oct. 1024 E.

[3]) Instalarea generalilor Buccow, Hadik și O'Donell în funcția de președinți ai guvernului transilvan.

[4]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 195—198.

Sub domnia Împăratului Ferdinand I a fost administratorul minelor de aur şi de argint şi al ocnelor de sare arendate bogatei familii Fugger din Augsburg. După ce se căsători cu Margareta, fiica judelui săsesc Schirmer din Braşov, a urmat cariera obişnuită pentru un funcţionar public. Ales de mai multe ori în comunitatea şi în sfatul de conducere al oraşului Sibiu, a devenit mai târziu şi primar al acestui oraş, iar după aceasta chiar jude regesc al Saşilor (1556). A fost şi sfătuitorul reginei Isabella şi a fiului ei, Ioan Sigismund. Onorurile cele mai mari le-a primit sub scurta cârmuire a Împăratului Ferdinand în Transilvania, o stapânire care nu s'a putut însă menţine[1]).

La moartea sa Petru Haller (1569) a lăsat doi fii, din a doua căsătorie cu Ecaterina, fiica lui Pavel Kemény. Aceştia au fost Gavril şi Mihail. Primul a fost mai însemnat. Prin căsătoria acestuia şi a fiilor săi cu fete nobile maghiare, această ramură a familiei s'a maghiarizat complet. Strănepotul acestui Gavril Haller a fost Ştefan Haller, preşedintele Deputaţiunei Ţării, după revolta Curuţilor. Al doilea, din cei trei fii ai săi, a fost Ioan Haller, guvernatorul Transilvaniei din anii 1734—1755.

Ioan Haller s'a născut la 1692. In tinereţe a stat mult la Viena, unde s'a căsătorit cu Sofia Daniel, care i-a născut patru fiice, aşa încât el a fost ultimul vlăstar bărbătesc al acestei ramuri. Inainte de a deveni guvernator a fost prim-jude regesc al Secuilor din scaunul Ciucului[2]).

Dieta Transilvaniei întrunită în anul 1734, a propus candidaturile tradiţionale pentru postul de guvernator. Impăratul nerespectând însă candidaţii propuşi, a numit ca guvernator pe Ioan Haller, ceea ce a fost o violare a legilor ţării, practicată într'un mod asemănător şi la numirea lui Sigismund Kornis. Instalarea solemnă a lui Haller a avut loc în ziua de 2 Decemvrie 1734. Jurământul de fidelitate, depus în sunete de salve, avu în formula lui ceva nou; lipsea partea în care guvernatorul

---

[1]) Teutsch, I, p. 270—279.

[2]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1858, III, p. 197—198.

se obliga să respecte cele patru religii „recepte" şi legile tradiţionale ale ţării[1].

Această nouă metodă de instalare a guvernatorului a indignat pe conducătorii politici ai Transilvaniei. Din cauza timidităţii guvernatorului, conducerea ţării deveni din ce în ce mai mult un exponent al cancelariei aulice vieneze. Neavând iniţiativă proprie, s'a supus ordinelor imperiale, chiar când ele violau interesele ţării. Această slăbiciune a fost cauza multor conflicte între el şi nobili, cărora nu le convenea noua situaţiune[2].

Profitând de slăbiciunea guvernatorului şi intenţionând să-şi subordoneze în totul conducerea politică a Transilvaniei, Viena căuta prin reprezentanţii ei oficiali — generalul-comandant şi ceilalţi ofiţeri şi funcţionari publici — să scadă importanţa guvernatorului. Astfel de procedee îl siliră atât pe Haller, cât şi guvernul provinciei, să se plângă Curţii imperiale. In una din primele scrisori, pe care Haller a trimis-o la Viena, se plângea că nu i se dă garda cuvenită. La început ar fi avut un subofiţer şi mai mulţi soldaţi, care-i prezentau onorurile, pe când acum un singur „individ" i le prezintă. Wallis primi însă chiar în acel timp ordin de a restabili grada, aşa cum era în timpul lui Kornis[3].

Despărţirea funcţiunilor guvernamentale de cele ale comandantului a progresat foarte anevoios. Generalul Wallis, supărat pentru retragerea demnităţii de preşedinte al guvernului, scria la Viena că guvernul tratează chestiuni importante, fără a mai cere şi părerea sa[4]. Generalul-comandant făcea şi el lucruri ce nu cădeau în competenţa sa, cari au determinat plângerea guvernatorului la Viena. Pentru desvinovăţirea sa Wallis adresă, în Martie 1736, un raport Consiliului de războiu, apărându-se împotriva învinuirilor indicate din partea guvernatorului.

Ca să scape de amestecul generalului în trebile sale guvernul ceru din nou (Decemvrie 1735) consimţământul Consiliului

---

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1880, XVI, p. 71.
2) *Ibidem*, p. 120—122.
3) Cons. Aulic de războiu, 1735, Apr. 756 E şi 1735, Mart. 454 R.
4) *Ibidem*, 1735, Nov. 1770 R.

de răsboiu, pentru a se muta la Cluj, însă nici de data aceasta nu primi nici un răspuns. Când membrii guvernului au cerut părerea noului general-comandant al Transilvaniei, contele de Lobkowitz, despre o eventuală mutare a guvernului dela Sibiu la Mediaş, generalul s'a opus acestui plan. In luna următoare guvernul se mută, totuşi, pentru scurt timp la Sebeş, rezidând acolo, pe când guvernatorul Haller stătea în Cisnădie[1]).

Prin înfiinţarea comisariatului ţării (Landeskommissariat), autoritatea guvernului fu micşorată din nou. Odată cu venirea trupelor imperiale se înfiinţă şi funcţiunea de comisar pentru înlesnirea aprovizionării şi a încartiruirii. Acesta a fost începutul biroului comisarial, căruia i s'a dat mai târziu şi atribuţiunea de a revizui toate socotelile „Naţiunilor"[2]).

Haller n'a vrut să ia o atitudine hotărîtă faţă de această instituţiune, preferând să accepte părerile tuturora.

Pe timpul domniei Împăratului Carol al VI-lea, Haller primi moşia Deva, cu excepţia cetăţii, a cărei garnizoană i-a cauzat multe necazuri şi certuri. In 1744 se plângea că soldaţii cetăţii Deva fac multe stricăciuni pe moşia sa[3]). Iar în 1748 guvernatorul a adresat Consiliului aulic de răsboiu un lung raport, acuzând pe un caporal din garda cetăţii Deva, care vânduse în cetate băuturi spirtoase, păgubind prin aceasta pe locuitorii de sub autoritatea sa[4]).

In Consiliul aulic de răsboiu, desbătându-se diferite plângeri, generalul Cernin îşi exprimă mirarea pentru atitudinea încăpăţinată a guvernatorului, care nu poate fi îndrumat să aibă o încredere mai mare în generalul-comandant din Transilvania[5]).

In anul 1742 Haller a zădărnicit alegerea primarului luteran al oraşului Sibiu, Mihail Czekelius, în locul comitelui săsesc decedat, Simon Baussnern. Din cauza uneltirilor guvernatoru-

---

[1]) Cons. Aulic de răsboiu, 1735, Dec. 2311 E, 1738, Iul. 1984 E, 1738, Aug. 2179 E.

[2]) Teutsch, II, p. 78—79.

[3]) Cons. Aulic de răsb. 1744, Oct. 3286 E.

[4]) *Ibidem*, 1748, Mai 66 E.

[5]) *Ibidem*. 1745. Ian. 873 E.

lui, Curtea imperială a impus Saşilor un om nehotărît şi timid, pe convertitul catolic Ştefan Waldhütter[1]).

Dietele întrunite sub guvernarea lui Haller n'au adus rezultate mulţumitoare în chestiunile desbătute. Guvernatorul catolic nu s'a opus, fireşte, agitaţiilor prozelitismului religios, deslănţuit de Curtea vieneză şi susţinut în Transilvania de iezuiţi şi de partizanii lor.

Ultimii ani ai guvernării lui Haller au fost liniştiţi. Intr'un raport din 1752 se opune intenţiilor Curţii, ce încercă să trimită protestanţi austriaci în Transilvania, care nu puteau fi recatolicizaţi. Contra imigrării acestor „transmigranţi" s'a opus guvernatorul Haller, spunând că nu este destul pământ cultivabil în Transilvania, aşa încât „chiar şi Românii băştinaşi sunt siliţi să se retragă în munţi, deoarece nu au pământ destul din cauza înmulţirii lor rapide". Deaceea „transmigranţii" să fie colonizaţi mai bine în Banat, unde este loc deajuns[2]).

Această opoziţie a lui Haller se explică prin teama, că dacă elementul german-protestant s'ar fi întărit, opoziţia împotriva catolicilor şi a nobililor ar fi crescut prea mult.

Imbolnăvindu-se grav, guvernatorul Ioan Haller şi-a dat sfârşitul în ziua de 18 Oct. 1755[3]), lăsând în urma lui pe soţia sa cu 4 fiice. Neavând nici un băiat, linia directă a fost perpetuată de urmaşii fraţilor săi.

Cârmuirea lui Ioan Haller a fost cea mai lungă dintre guvernările veacului al XVIII-lea. In raport cu durata, guvernarea sa n'a fost însă remarcabilă.

---

[1]) Arhiva de Stat (Hungarica), 358/222/1742.

[2]) *Ibidem*, 360/64/1752.

[3]) Cons. Aulic de răsb. 1755, Oct. 432 E şi Arhiva de stat (Hungarica), 359/197 1755. Bibliografia istorică existentă a datat greşit moartea lui Ioan Haller, indicând 18 Octomvrie 1756, în loc de 18 Octomvrie 1755.

FRANCISC VENCESLAV WALLIS

Preşedinte al guvernului şi general-comandant

(1755—1758)

După moartea guvernatorului Haller urmă din nou o perioadă scurtă, când Transilvania fu cârmuită fără guvernator. Timp de aproape trei ani comandantul-general Francisc Venceslav, Conte de Wallis, a condus în calitate de preşedinte al guvernului transilvan lucrările acestui organ. Francisc V. Wallis era vărul generalului Francisc Anton Pavel Wallis, fostul preşedinte al guvernului transilvan dela 1732—1734[1]).

Descendent al ramurii boemo-morave, Francisc Venceslav Wallis s'a născut la 4 Octomvrie 1696 în Moravia. Urmând cariera militară, s'a distins ca ofiţer tânăr în diferite lupte ale Austriacilor cu Turcii (1717). La 1726 s'a căsătorit cu contesa Rosa Reghina de Thürheim.

Wallis fu numit comandant-general în Transilvania la 26 Octomvrie 1751.

Fiind absorbit de treburile militare, în cele politice a fost înlocuit de vicepreşedintele guvernului, aşa încât nu s'a ocupat mult de chestiunile guvernării politice. Preşedinţia lui a rămas deci numai nominală.

După numirea lui Kemény în funcţia de guvernator, Wallis a mai rămas general-comandant în Transilvania. Rechemat la Viena, a devenit mai târziu mareşal şi a murit în acest oraş la 1774.

LADISLAU KEMÉNY

Guvernator

(1758—1762)

După o zăbovire destul de lungă, Curtea imperială din Viena s'a hotărît să numească din nou un guvernator. Exami-

---

[1]) Siebmacher, IV/12, p. 65—66. In toate lucrările istorice — referitoare la această epocă — care prezintă o listă a guvernatorilor, intervalul dela 1755 până la 1758 este lăsat liber.

nând recomandaţiunile pentru diferiţii candidaţi, a fost numit Ladislau Kemény.

Ladislau Kemény a fost fiul lui Simion Kemény şi al Ecaterinei, născută Perényi[1]. Viitorul guvernator s'a născut la 25 Martie 1709. La 1728 s'a căsătorit cu Susana Teleki, care muri câteva săptămâni după pensionarea lui. Ca răsplată pentru diferite servicii Maria Teresia l-a ridicat la rangul de conte în ziua de 19 Noemvrie 1744[2].

Ambiţios, a început a se pregăti imediat după moartea lui Ioan Haller spre a primi funcţiunea de guvernator. La 7 Noemvrie 1755 scria contelui Uhlfeld într'un ton destul de hotărît, cerându-i sprijinul pentru a obţine demnitatea dorită. Argumentele înşirate arătau că este de viţă nobilă şi că familia sa e una din cele mai vechi din Transilvania. Era membru al guvernului şi credea, că merită să fie candidat[3].

Din cauza răsboiului de 7 ani cu Prusia, Curtea imperială a fost nevoită să amâne mereu numirea guvernatorului transilvan. Dintr'o scrisoare a contelui Schmiedling, adresată lui Uhlfeld, rezultă că împlinirea vacanţei de guvernator s'a hotărît abia în Iunie 1758[4].

In această scrisoare Schmiedling prezintă pe Kemény ca bărbat cunoscut, activ şi iubit de popor, care poate fi aşezat la cârma Principatului. E păcat numai că nu prea dispune de mijloace băneşti. Cancelaria aulică transilvană dela Viena, fiind şi ea pentru Kemény, l-a numit, în sfârşit, în ziua de 6 Iulie 1758[6].

Până la instalarea solemnă a lui Kemény a mai trecut însă un an. Intrunindu-se Dieta în August 1759, comisarul imperial, Gavriil Bethlen, introduce pe noul guvernator în funcţia sa în ziua de 27 August 1759, îndeplinind formalităţile necesare[5].

[1] Nagy Iván, VI, p. 174—75.
[2] Siebmacher, IV/12, p. 15.
[3] Hungarica, 360/171 din 1755.
[4] *Ibidem*, 361/30, 1758.
[5] Benkö, II, p. 24—25.
[6] Cons. Aulic de răsb. 1759 Sept. 118/180 R.

Faptul cel mai însemnat din cursul guevrnării lui Kemény a fost reorganizarea guvernului și a sistemului său de activitate. Decisiunile Dietei din 1759 au fost sancționate de Maria Teresia la 25 Martie 1760. S'au fixat următoarele puncte:

Principatul să plătească anual suma de 719.033 fl. pentru întreținerea armatei. Să se creeze un fond de 30.000 fl. pentru răsplătirea bărbaților meritoși, care au lucrat mult timp la înflorirea statului. Fondul acesta să primească numele de „fondus benemeritorum".

In privința guvernului s'a fixat: ca de aci înainte consiliul guvernamental să fie compus din 12 membri, adăugându-se la acesta încă 2 membri: președintele administrației fiscale (Exactoratspräses) și comisarul dirigent (Oberlandeskommissär), cu drept de vot. Leafa guvernatorului a fost sporită cu 2000 de fl. (10.000 + 2.000); consilierii urmau să primească 500 fl. în plus.

Deficitul ivit din cauza sporirii lefurilor urma să fie acoperit din noul fond „benemeritorum". S'a hotărît ca întrunirile mai importante ale guvernului, „congregationes classicae", deci întruniri ținute numai de duoă ori sau de trei ori pe an, să înceteze. In locul acestora urmau să se întrunească membri guvernului în ședințe regulate în cursul anului. Guvernatorul și consilierii urmau să se ocupe mai mult cu diferitele treburi oficiale, întroducând totodată și sistemul referatelor. Conducerea generală trebuia să rămână în mâna guvernatorului, locțiitorul său urmând să fie episcopul catolic, primul consilier al guvernului. Chestiunile religioase urma să le raporteze episcopul catolic. Tezaurariul să controleze comerțul, industria și comunicația țării, în timp ce președintele administrației fiscale să îngrijească de finanțele și de socotelile țării. In privința „Națiunii" săsești, comitele să fie numit reprezentantul ei în ședințele guvernului. Procesele tratate de instanța guvernamentală să se desbată în intervalul dela sărbătoarea Sf. Martin până la Paști, la ședințele plenare să se prezinte cel puțin 7 consilieri guvernamentali. Tot în rescriptul acesta, deputatul Sașilor la Viena, Sa-

muil Brukenthal, fu numit consilier supranumerar, cu drept de vot în şedinţele guvernului[1]).

Incepând cu anul 1760, Românii au pornit o opoziţie hotărîtă împotriva tendinţelor de catolicizare. Inceputul acestei lupte cade sub cârmuirea guvernatorului Kemény. Episcopul unit Inocenţiu Micu-Klein nu s'a mai putut întoarce din exilul său dela Roma, iar Românii ortodocşi au început să se revolte împotriva Unirii impuse. Sub urmaşul lui Klein, sub Petru Pavel Aron, această luptă religioasă a intrat într'o fază decisivă. In Iunie 1760 Românii din comitatele Târnava, Alba şi Turda au scris în petiţia lor, adresată guvernului, că vor cere ajutor dela Curtea rusească şi vor părăsi ţara, dar nu vor capitula înaintea Unirii[2]).

Guvernul a început să aresteze diferiţi preoţi şi ţărani, însă prin astfel de metode revolta nu s'a putut înăbuşi. Mulţimea a găsit în călugărul Şofronie un conducător hotărît şi iscusit. El soseşte în Transilvania în iarna anului 1760/61, puţin mai curând decât viitorul său duşman, generalul Adolf Nicolae Buccow, noul comandant al Transilvaniei şi urmaşul lui Kemény în funcţiunea de guvernator. Curtea imperială dela Viena, aflând că proiectul catolicizării este ameninţat, s'a hotărît să înăbuşe cu orice preţ revolta religioasă a Românilor. Executorul acestui plan a devenit generalul Adolf Nicolae Buccow, care după rechemarea lui Wallis s'a pregătit să vină în Transilvania.

La sosirea generalului Buccow, situaţiunea guvernatorului era periclitată. Buccow, având instrucţiuni dela Viena cum să procedeze în Transilvania, a început să trateze cu Românii în calitate de general-comandant, neţinând seamă nici de guvernator nici de Dietă. Cearta între Kemény şi Buccow era inevitabilă. Ea a început pe aceeaşi chestiune ca şi mai înainte, dela garda de onoare. Guvernatorul Kemény s'a plâns la Viena că generalul Buccow ar avea intenţiunea să-i micşoreze această

[1]) Hermann, I, p. 239—241.

[2]) Hermann, I, p. 245—246.

gardă, iar Buccow a raportat la Viena că această acuzare nu corespunde adevărului[1]).

Cerând apoi Kemény să i se dea voie să plece la Viena, pentru a se apăra împotriva lui Buccow, Consiliul Aulic de răsboiu a dorit să afle mai întâiu părerea generalului, care în raportul său a propus pur şi simplu să fie înlăturat Kemény din demnitatea de guvernator. După scurt timp Kemény a fost scos la pensie cu suma de 4000 fl. anual, iar Buccow a devenit succesorul său, unind din nou cele 2 funcţiuni însemnate[2]).

Pentru a înlătura pe Kemény s'a procedat în modul următor: Impărăteasa scrise un bilet episcopului catolic Bajtay, explicându-i voinţa ei de a destitui pe Kemény. Episcopul să sfătuiască pe guvernator să renunţe de bună voie, motivându-şi renunţarea cu o boală anumită. In cazul acesta generalul Buccow — care se afla la începutul anului 1762 la Viena — trebuia să se întoarcă cu documentele necesare de renunţare; dacă însă Kemény s'ar fi împotrivit, atunci Buccow va primi ordin să-l destitue, luându-i locul, însă numai ca preşedinte al guvernului. Desbătându-se această problemă în Consiliul de Stat, cancelarul Bethlen a rugat pe toţi să „colaboreze", ca acest Kemény să renunţe din iniţiativă proprie[3]).

Guvernarea lui Kemény a fost deci şi ea relativ scurtă. El a fost ultimul guvernator transilvan înaintea lui Brukenthal. Cauza principială a destituirii a fost opoziţia sa împotriva proectului prezentat de Buccow pentru militarizarea graniţei transilvane. După „pensionarea" sa, a mai trăit peste zece ani pe posesiunile sale. Cu prilejul călătoriei lui Iosif II în Transilvania (1773), făcu şi el parte din suita acestuia[4]).

Kemény a murit la 8 Decemvrie 1774[5]).

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1761, Iunie 54—203 R.
[2]) Cons. de Stat, 2868 şi 3487/1761 şi 1794/1762.
[3]) Cons. de Stat, 614/1762.
[4]) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890 XXIII, p. 174.
[5]) Benkö, II, p. 25.

ADOLF BUCCOW
Preşedinte al guvernului şi general-comandant (1762—1764)

După pensionarea forţată a guvernatorului Ladislau Kemény urmează o epocă nouă în istoria guvernatorilor transilvani. Timp de 9 ani nu mai întâlnim un adevărat guvernator, deoarece generalii-comandanţi ai Transilvaniei conduc în calitate de preşedinţi ai guvernului transilvan şi lucrările acestui organ. Astfel Transilvania fu condusă de trei generali, fiecare cârmuind aproximativ trei ani: Buccow (1762—1764), Hadik (1764—1767), O'Donell (1768—1770).

Mai ales primul reprezentant al acestei epoci de guvernământ militar, generalul Buccow, era un înfocat apărător al tendinţelor absolutiste.

După rechemarea generalului O'Donell din Transilvania, Curtea imperială, despărţind din nou funcţia de guvernator de cea de general-comandant, a continuat să cârmuiască provincia aceasta tot prin mijlocirea unui străin: Maria Iosif Auersperg.

Trei lucruri importante caracterizează guvernarea scurtă, dar absolutistă a lui Buccow: 1. Mişcările religioase ale Românilor transilvani şi rolul lui Buccow în această chestiune; 2. Infiinţarea regimentelor de graniţă; 3. Alcătuirea unui nou sistem de contribuţie, aşa numitul „sistem Buccow".

Genealogia generalului Buccow este destul de interesantă. Străbunicul lui, ducele Gheorghe Wilhelm de Braunschweig-Celle (1624—1705), făcând cunoştinţă la Veneţia cu dansatoarea greacă, Zenobia Buccolini, s'a îndrăgostit de ea. Din această dragoste s'a născut un fiu nelegitim, Lucas, care primi pe la 1660 rangul de nobil[1]).

Fiul său Gheorghe, care ocupase o demnitate înaltă în ducatul Braunschweig, a fost tatăl viitorului preşedinte al guvernului transilvan.

---

[1]) Siebmacher, IV/12, p. 66.

Adolf Nicolae de Buccow s'a născut la 7 Ianuarie 1712. In cursul războiului le 7 ani a fost ridicat la gradul de general. In acest răsboiu a luat parte la bătăliile cele mai însemnate: la Leuthen, Hochkirch şi Torgau. In cea din urmă a fost şi grav rănit, aşa încât a trebuit să predea comanda generalului O'Donell.

După însănătoşire a fost numit general-comandant în Transilvania, primind în acelaş an (1761) şi ordinul teresian (Theresienorden)[1].

Apreciat ca om energic, Curtea dela Viena l-a trimis în Transilvania, mai ales ca să facă ordine în chestiunile religioase[2].

La 5 Aprilie 1761 Buccow sosi la Sibiu[3]. Imediat a căutat o întrevedere cu călugărul Şofronie, la Sălişte sau la Cristian, lângă Sibiu[4]. Omul de încredere a lui Buccow a fost căpitanul Luchsenstein. Acesta s'a întâlnit cu Şofronie de mai multe ori la Zlatna sau în împrejurimile oraşelului[5]. Călugărul a vrut să se prezinte personal la Buccow, însă a fost împiedecat de un jurământ prestat poporului, potrivit căruia nu putea pleca de cât cu voia lui.

Ţăranii au vrut să lase pe Şofronie să se prezinte la Buc cow, după Sf. Paşti (stil vechiu), însă şi atunci numai dacă puteau reţine în schimb, drept garanţie, pe mai mulţi funcţionari dela minele statului. Aceştia temându-se că, dacă Şofronie nu se va mai întoarce, vor fi omorîţi de mulţimea Românilor, s'au împotrivit, aşa încât Luchsenstein avu o misiune grea şi delicată. Imprejurarea însă că Luchsenstein reveni de mai multe ori, căutând să înduplece pe Şofronie să se prezinte cu orice preţ la Sibiu, a neliniştit pe ţăranii români din Munţii Apuseni, care au crezut, că acesta ar fi un trimis al episcopului unit Petru Pavel Aron[6].

---

1) Siebmacher, IV/12, p. 66—67.
2) Cons. de Stat, 171/1761.
3) Hermann, I, p. 242.
4) Cons. de Stat, 891/1761.
5) *Ibidem*, 891 b, c/1761
6) *Ibidem*, 891 f/1761.

La 17 Aprilie 1761 Luchsenstein a trebuit să părăsească Zlatna, din cauza atitudinii amenințătoare a țăranilor români. Funcționarul Neumann însă i-a spus că va trimete pe Șofronie la generalul Buccow, după restabilirea liniștei. Consilierii de Stat s'au supărat pe Luchsenstein, spunând că n'ar fi procedat destul de iscusit.

Românii ortodocși, auzind despre sosirea noului comandant, au înaintat mai multe petiții, descrindu-i soarta lor jalnică.

La 1 Mai Șofronie a sosit la Sibiu cu o delegație de 500 de țărani, iar în ziua următoare s'a putut prezenta generalului Buccow. Acesta asigură pe călugărul Șofronie că o comisiune, care va sosi în ziua de 11 Mai la Săliște, le va face dreptate. Ea urma să decidă din sat în sat, cui să rămână bisericile. Inaintea comisiunei trebuiau să se prezinte ortodocșii cât și uniții cu preoții lor, pentru ca să se rezolve plângerile la fața locului. Când Românii ortodocși au cerut să participe și generalul Buccow la lucrările comisiunei, acesta a acceptat propunerea[1]).

Făcându-se împărțirea, Buccow s'a ținut de instrucțiunile Consiliului de Stat, care ordonase a nu se ceda ortodocșilor biserica satului, chiar dacă ar avea ei majoritatea în acel sat. Astfel uniții răsfirați în țara întreagă au reușit să primească, cu ajutorul generalului Buccow, o mulțime de biserici.

Românii ortodocși, îngroziți de brutalitatea lui Buccow și de felul cum a procedat la această „împărțire", s'au revoltat din nou în mai multe părți. Astfel se menționează o răscoală în districtul Bistriței, și un proces în contra celor 15 capi ai acestei răsvrătiri[2]).

Concomitent cu diferitele procedee de pedepsire, arestări de preoți și țărani[3]), populațiunea românească a început să emigreze[4]) în Principate.

Asupririle erau atât de mari încât se îngrozise chiar și epi-

---

[1]) Cons. de Stat, 891/1761.

[2]) *Ibidem*, 1378, 1381, 1673/1761.

[3]) *Ibidem*, 2188, 2247/1761.

[4]) *Ibidem*, 2618, 3309/1761.

scopul catolic al Transilvaniei, Anton Bajtay, de măsurile generalului-comandant. Impărăteasa Maria Teresia având însă deplină încredere în Buccow, scria că el merită toată lauda, fiindcă a salvat pentru Unire întreg districtul Bistriței cu 4508 familii românești[1]).

Episcopul ortodox Dionisie Novacovici din Buda, primind ordin să plece în Transilvania pentru a liniști pe Români, ajunse aici în cursul verii 1761[2]). Prin ordinul imperial din 13 Aprilie 1761, el a fost numit episcop al Transilvaniei cu reședința în Șcheii Brașovului, probabil fiindcă nu se găsea în Țara Bârsei decât un singur unit imigrat pe atunci[3]).

Instalarea solemnă a lui Novacovici s'a făcut la Brașov în biserica Sf. Nicolae, în ziua de 4 Septemvrie 1761, în prezența generalului-comandant Buccow[4]).

La cererile lui Novacovici de a rămâne și episcop al Budei, Consilierii de Stat mai întâi s'au opus, mai târziu se pare însă că Novacovici a putut să-i convingă[5]).

Către sfârșitul anului 1761 nici călugărul Șofronie nu mai figurează în rapoartele lui Buccow. Probabil pentru a nu fi expus vreunor „metode de interogare" de ale generalului Buccow, a preferat să treacă munții în Țara-Românească, unde i s'a oferit demnitatea de egumen-arhimandrit la Argeș[6]).

Scurt timp după sosirea lui Buccow, acesta a început să-și arate în mai multe rapoarte nemulțumirea împotriva guvernului. A rugat pe Impărăteasa să ordone cancelariei aulice să ia măsurile necesare contra guvernului transilvan, care-i făcea opoziție[7]).

Buccow având de gând să viziteze Transilvania din 6 în 6 săptămâni, pentru a lămuri cu prilejul acestor călătorii lu-

---

1) *Ibidem*, 2295/1761 și Lupaș: *Răscoala țăranilor*, p. 31.
2) *Ibidem*, 763/1761.
3) Hermann, I, p. 255.
4) Cons. de Stat, 2412/1761.
5) *Ibidem*, 2540, 2940/1761.
6) Lupaș, *Răscoala țăranilor*, p. 31.
7) Cons. de Stat, 1019/1761.

crurile cele mai importante, a ajuns în conflict cu guvernatorul Kemény[1]. Acesta, sprijinit de Consilierii de Stat Borié şi Kaunitz, a reuşit să obţină dela Consiliul de Stat, după o convorbire cu Buccow, amânarea acestor vizite până în anul următor[2]) când va fi silit să demisioneze.

Tratamentul lui Buccow faţă de naţionalităţile din Transilvania se deosebea pentru fiecare în parte. Pe cât se arăta de crud în relaţiunile sale cu Românii, pe atât era de rezervat cu nobilii şi cu Secuii, iar faţă de Saşi avea o atitudine mai binevoitoare, ceea ce reiese şi din legăturile sale aproape amicale cu omul de încredere al acestora la Viena, cu Samuil Brukenthal.

Buccow fiind om ambiţios voia să domine şi lucrările Dietei. Intrunindu-se aceasta la 1761, generalul-comandant a cerut numai decât instrucţiuni, la care Impărăteasa i-a răspuns „să facă tot posibilul, ca să se întărească odată definitiv voinţa imperială la aceste Diete ale Transilvaniei"[3]).

In felul acesta, Buccow a lucrat şi mai departe pentru a-şi realiza dorinţa de a ajunge capul guvernului. Ca dovadă pentru încercarea de a-şi pune în practică această intenţiune, poate servi proectul său de reformă pentru Transilvania[4]).

El conţine următoarele: după părerea lui Buccow o întărire a curentului monarhic e imposibilă, dacă nu se face o reformă radicală în organizaţiunea însăşi a ţării. Incepând cu guvernul, Buccow propune înlăturarea guvernatorului actual şi instalarea sa în locul lui Kemény. Acestuia să i se acorde o pensie de 2000—3000 de fiorini, iar el (Buccow) se va mulţumi cu salariul său de general. Prin această măsură nu se vor naşte bănuieli, deoarece există un precedent prin numirea interimară a generalului Wallis (1732). Odată cu această schimbare să se facă şi unificări la oficiul tezaurariatului, iar întreaga organizaţiune camerală să fie administrată de baronul Dietrich.

---

1) Cons. de Stat, 763 L/1761.
2) *Ibidem*, 1818/1761.
3) *Ibidem*, 1822/1761.
4) *Ibidem*, 2240/1761.

Alcătuirea guvernului trebuia să fie următoarea:
1 președinte,
4 consilieri germani (între ei și comitele săsesc),
4 consilieri maghiari (între ei și episcopul catolic, care în acelaș timp era și vicepreședinte),
4 consilieri secui,
4 consilieri sași (dintre ei unul urma să fie cancelarul provincial),
4 secretari unguri, 4 secretari nemți, dintre care 2 Sași și 2 Germani.

Dacă s'ar întâmpla ca Ungurii și Secuii să voteze pentru o propunere, iar Germanii și Sașii contra, atunci el ar decide prin votul său, cine să aibă majoritatea. Prin aceasta președintele guvernului ar fi avut putința de a cârmui Transilvania după bunul plac al cercurilor înalte dela Viena. O reorganizare juridică ar fi tot atât de necesară. In comitatele Transilvaniei s'ar înființa judecătorii locale. Fondurile necesare pentru întreținerea lor s'ar putea găsi ușor. S'ar cerceta în arhive, pentru a se controla dacă drepturile nemărginite ale nobililor erau bazate pe documente și dacă s'ar putea stârpi trufia lor. In sfârșit propunea înființarea unei miliții de grăniceri, în număr de 7.000 de oameni, cari urmau a fi instruiți de ofițeri de rezervă. Adăuga, că aceste planuri puteau fi realizate imediat după terminarea răsboiului de 7 ani, firește dacă vor fi sancționate de Impărăteasă[1]).

Consilierii de Stat au fost mulțumiți cu planul acesta, aprobându-l cu unanimitate.

Tratându-se chestiunea reorganizării în fața Dietei, nobilii și Secuii s'au împotrivit.

Sașii mai binevoitori au înaintat o „părere" deosebită (Separatvotum), care a fost redactată de Brukenthal. Ca răsplată pentru bunăvoința Sașilor, Buccow a cerut ca Brukenthal să fie numit cancelar-aulic în locul lui Bethlen, fără a înștiința pe acesta din urmă de prezentul proect secret. Raportul a fost

[1]) Cons. de Stat, 2240/1761.

„luat la cunoştiinţă" fără ca să i se adauge vreo „rezoluţiune prea înaltă"[1]).

Dieta transilvană din 1761, la care a luat parte şi generalul Buccow, n'a adus hotărîri importante. Mai interesantă este scrisoarea lui Buccow, în care vorbea despre rezultatele obţinute. Supărat pe nobili şi pe Secui, lăuda pe Saşi, iar la sfârşitul raportului înşira o serie de magnaţi, arătând pe cei ce se dovediseră devotaţi planurilor imperiale şi pe cei care se împotriviseră. Interesantă este şi atitudinea hotărîtă a lui Buccow, ca Brukenthal să devină cancelar provincial. Intr'un raport datat din 25 Noemvrie 1761[2]), el scria că după moartea comitelui „Naţiunii" săseşti, nici un candidat catolic n'ar fi capabil să devină comite. El ruga cu insistenţă să fie numit Brukenthal cancelar, „Naţiunea" săsească să rămână fără comite un timp oarecare, iar primarul oraşului Sibiu, Petru Binder, aşa zisul „consul provincialis", să fie confirmat pentru 2 ani, deoarece acesta ca om docil putea să conducă chestiunile „Naţiunii" săseşti, stând sub influenţa lui Brukenthal.

Intr'un alt raport, datat din 2 Decemvrie 1761[3]), comunica rezultatul alegerii comitelui săsesc, cerând ca Brukenthal, cu toate că a fost ales, să nu fie confirmat, ci să devină cancelar.

Caracterizarea celui de al doilea candidat săsesc, cât şi a celor 2 candidaţi catolici este foarte vioaie şi interesantă.

Consilierii, fiind de acord cu părerile lui Buccow, au consimţit ca Brukenthal să devină cancelar, ceea ce s'a şi întâmplat la 11 Ianuarie 1762[4]).

Opera cea mai însemnată a generalului Buccow în Transilvania a fost înfiinţarea regimentelor de graniţă[5]).

Crearea acestora a fost motivată de Buccow cu faptul că recrutarea tradiţională a soldaţilor era incompletă, iar flăcăii fugeau în păduri pentru a se feri de înrolare în armată. Prin

---

1) Cons. de Stat, 2537/1761.

2) *Ibidem*, 3254/1761.

3) *Ibidem*, 3333/1761.

4) Teutsch, II, p. 134.

5) Cons. de Stat, 1415/1761.

înfiinţarea acestor regimente, graniţa ţării va fi păzită şi Monarhia va avea totdeauna soldaţi la îndemână. Lipsa soldaţilor în războiul de 7 ani şi frica de o eventuală năvălire a Tătarilor au contribuit şi ele la necesitatea creerii acestor regimente[1]).

Infiinţarea aceasta n'a fost lipsită nici ea de proselitismul religios, practicat atunci de Habsburgi. O condiţiune principală impusă Românilor a fost să aparţină religiei unite.

Primul document în ceastă chestiune este un „bilet" personal al Impărătesei Maria Teresia, adresat generalului Buccow la 5 Iulie 1761. Impărăteasa cere părerea lui Buccow, dacă nu cumva s'ar putea înfiinţa şi în Transilvania o miliţie de grăniţeri. Ca model pentru organizarea ei servea regulamentul grăniţerilor bănăţeni din Timişoara[2]).

Răspunsul amănunţit al lui Buccow datează din 13 Octomvrie 1761. In proectul sau a propus înfiinţarea a 5 regimente de infanterie, fiecare de câte 3000 de oameni, 2 regimente de cavalerie, de câte 1000 de oameni, deci în total 17.000 de grăniţeri.

In aceste regimente întrau Români şi Secui: primii din cauza numărului mare şi fiindcă locuiau, în parte, dealungul graniţei, însă numai acei care aparţineau religiei unite, cei din urmă fiindcă erau obligaţi şi ei prin privilegiile lor să apere graniţa ţării de duşmani. Din populaţiunea românească Buccow proiectă să alcătuiască 2 regimente de infanterie şi unul de dragoni. Secuii ar fi contribuit cu trei regimente de infanterie şi unul de husari. Aceşti grăniţeri aveau să locuiască cu familiile lor pe o fâşie largă de teritoriu separat, dealungul graniţei transilvane, care fâşie ar fi început în regiunea Rodnei, înglobând Ţara Secuilor, câteva sate din Ţara Bârsei şi din Ţara Făgăraşului, şi s'ar fi terminat în valea Haţegului, unde s'ar fi făcut legătura şi cu grăniţerii bănăţeni. Pentru a îndeplini acest scop, s'ar fi cedat teritorii şi s'ar fi făcut transferări de populaţie. De

---

[1]) Cons. de Stat, 2419, 2342, 2442, 2492, 2515, 2596, 2641/1761.

[2]) *Ibidem*, 1415/1761.

exemplu orașul Bistrița urma să cedeze districtul Rodnei, baronul Nalátzi să dea trei sate în Valea Hațegului, ș. a. m. d. Preoții uniți, cari își pierduseră parohiile din cauza întoarcerii multor Români la vechea credință ortodoxă, cât și 1500 de familii unite, urmau să fie mutați în diferitele părți despopulate ale graniței. Proectul mai conținea o serie de amănunte cu privire la obligațiunile și înlesnirile grănițerilor. Dintre acești 17.000 de grănițeri, numai 1/7 parte urma să facă servicii permanente, ceilalți vor sta în rezervă, schimbare ce se va face regulat. Obligațiunile principale erau: păzirea granițelor, descoperirea contrabandelor și arestarea desertorilor, raportarea unor evenimente din „Turcia", supravegherea sanitară, ș. a. m. d. In cazul unui răsboiu, ei urmau a fi trimiși pe câmpul de luptă, având atunci drepturi egale cu ceilalți soldați.

Imbrăcămintea și-ar fi procurat-o ei înșiși, iar armele necesare le-ar fi primit din magaziile militare. Ar fi fost comandați și instruiți de ofițeri nemți, iar în fruntea fiecărui regiment ar fi stat un locotenent-colonel. Grănțerii urmau să plătească numai o anume taxă globală, iar de celelalte impozite ar fi fost scutiți. Dacă grănițerul-infanterist ar fi fost înrolat obligatoriu la serviciul său, trebuia să primească diurnă de 4 cruceri, iar cavaleristul de 8 cruceri. Impozitele percepute dela grănițeri trebuiau trimise „cassei provinciale", care ajuta din diferite fonduri pe grănițeri, a căror intreținere s'ar fi ridicat, împreună cu lefurile ofițerilor, la 170.004 fl. 51 cr.

După consultarea instanțelor competente, Maria Teresia, nefăcând schimbări, a sancționat proectul și a însărcinat pe generalul Buccow cu executarea lui. Incepând cu mult zel să formeze aceste regimente, Buccow a întâmpinat numai greutăți și resistență. Guvernatorul Kemény, cerând energic ca această fundamentală schimbare să fie desbătută în fața Dietei, fusese pensionat[1].

Prin demiterea lui Kemény, piedecile n'au fost însă înlăturate. Răspândindu-se svonul printre iobagi că nu mai pot fi

---

[1]) Teutsch, II, p. 135.

siliţi la „robotă", aceştia au început să fugă din toate părţile Transilvaniei, prezentându-se comisiunei de recrutare, care începuse să înscrie pe oamenii din regiunile de graniţă. Nobilii protestând energic contra acestui punct prin care care se da libertate iobagilor, cari voiau să intre în regimentele de graniţă, Consiliul de Stat a hotărît ca nobilii să nu aibă drept a interzice iobagilor înscrierea, pe de altă parte însă nici un iobag nu putea fi primit de comisie pentru a fi înrolat în regimentele de graniţă[1]).

Nobilii şi Secuii au putut să găsească în Cancelaria Aulică transilvană din Viena un sprijin important. Consilierii, aproape toţi Unguri, s'au grăbit să se opună şi ei planului de militarizare. Secuii au spus că nu vor accepta planul, deoarece sunt oameni liberi. Graniţele le păzesc destul de bine şi nu se gândesc să plece pe un câmp de luptă, ce nu se găseşte în Transilvania. Consilierii au adăugat că o înarmare a Românilor ar fi foarte primejdioasă.

Totuşi Buccow a putut să înlăture bănuelile. In vara anului 1762 comisiunea de recrutare, alcătuită din colonelul Schröder, juzii regeşti Bornemissa şi Kaszon, a început să facă înscrierile necesare şi printre Secui[2]).

Aceştia însă, aţâţaţi şi încurajaţi de nobili în întruniri secrete, s'au opus înrolării[3]).

Prima împotrivire s'a ivit la Levete, unde poporul n'a vrut să audă de poruncă, spunând, că „dacă vor fi siliţi, vor merge chiar până la Viena, fiind asiguraţi, că aci li se va da protecţia necesară şi că operaţiunea aceasta nu se făcea din voinţa Majestăţii Sale, ci era numai o uneltire a militarilor". Răspândindu-se svonul despre răsmeriţa din Levete, o mulţime de oameni din alte sate au început să depună armele primite. Nici generalul Buccow, chemat în grabă, sosit fără suită, nu i-a mai putut convinge. Prin petiţiuni îndrăzneţe au vrut să-şi facă dreptate. Aflând Buccow că au de gând să atace chiar oraşul Odorheiu, a ordonat ocuparea regiunii revoltate cu trupe şi tunuri.

---

1) Cons. de Stat. 1389, 1642/1762.

2) *Ibidem*, 2259/1762.

3) *Ibidem*. 3893. 3295/1762.

Originea revoltei n'a putut fi lămurită deplin. Judele regesc Henter a declarat că fiul dascălului din Almaş, s'a prezentat la el, ameninţându-l că vor tăia curele din pielea sa, dacă nu va renunţa la ideea militarizării[1]).

Locotenenţii-coloneli Ernst şi Caratto, care au ajutat la formarea regimentelor, au putut să liniştească pe Secuii din Ciuc şi Trei-Scaune, pe când scaunul Odorheiu a rămas ocupat de soldaţi. De atunci conscrierea a înaintat foarte anevoie. Buccow însă, cu spiritul său optimist, nu s'a lăsat intimidat, vrând să bată chiar o medalie în onoarea acestei înfiinţări „glorioase". Intr'o scrisoare în limba franceză, adresată Mariei Teresia, propunea ca medalia să poarte pe faţă portretul Majestăţii Sale, iar pe dos să se vadă Carpaţii, la poalele lor trupe grănicereşti, cât şi stema Transilvaniei cu inscripţia: „Securitati publicae erectis militibus confinariis in Transilvania vel conscriptis in militiam Dacis et Siculis"[2]).

Acest pasagiu a dat naştere la discuţiuni aprige în Consiliul de Stat dela Viena. Consilierul Stupan a spus că deşi Românii primesc cu bucurie această înfiinţare şi cu toate că Buccow s'a supărat pe Secui, nu trebue să-i jignească pe aceştia prin susnumita inscripţie. Borié a propus să se mai aştepte cu baterea monetei şi pentru a evita alte certuri, cuvintele „conscriptis in militiam Dacis et Siculis" să fie înlocuite cu altă formulă.

La sfârşitul anului 1762 opera militarizării nu era încă terminată definitiv. Dintre cele două regimente de infanterie, cel dela Năsăud fu constituit, celălalt, din sudul Transilvaniei, neavând încă teritoriul necesar la dispoziţie, n'a putut fi alcătuit. Secuii din scaunul Ciucului au fost mai ascultători şi au fost înrolaţi de judele Bornemissa. Cei din Trei-Scaune, sub judele lor Mikes, în parte au primit, în parte au refuzat noua înfiinţare, iar Secuii din Odorheiu, sub judele lor Daniel, s'au opus[2]).

Văzând Curtea imperială că Buccow nu este în stare să înăbuşe revoluţia Secuilor, pentru a duce la bun sfârşit organi-

---

[1]) Cons. de Stat, 3325/1762.

[2]) *Ibidem*, 3366/1762.

[3]) *Ibidem*, 4295/1762.

zarea regimentelor de graniță a trimis pe generalul Siskovics în Transilvania. El trebuia să îndrepte greșelile lui Buccow și, pentru aceasta avea și dreptul de a lua măsuri extraordinare.

Cauza nereușitei lui Buccow în chestiunea organizării regimentelor de graniță a fost lipsa „drepturilor nelimitate", care au fost acordate mai târziu lui Siskovics. Maria Teresia scriindu-i mereu să nu întrebuințeze forța armată, Buccow a putut fi înșelat de nobili. Silit să raporteze întotdeauna la Viena, a primit o serie de instrucțiuni; multe contrazicându-se, nu mai putu duce la capăt opera sa. La înlocuirea lui Buccow cu Siskovics vor fi contribuit și mai multe scrisori alarmante ale episcopului Bajtay adresate consilierului Németh, cât și o scrisoare a contelui Haller, prefectul județului Alba, care cerea să se ia măsuri energice împotriva Secuilor, dacă Curtea imperială nu vrea să cadă Transilvania pradă uneltirilor revoluționare (28 Ianuarie 1763)[1].

Scurt timp după sosirea generalului Siskovics, au început și Românii, lăudați până atunci, să refuze înrolarea lor în regimentele de graniță. La Salva, în ziua de 10 Mai 1763, nouă companii din regimentul II românesc de infanterie (Năsăud), n'au vrut să depună jurământul de fidelitate. Cu cercetări și amenințări a trecut și anul 1763. Numai după masacrul dela Madefalău (azi Petru Rareș), dela 7 Ianuarie 1764, opoziția Secuilor a fost înfrântă cu desăvârșire, urmând apoi organizarea definitivă a regimentelor[2].

Cu mai mult succes a introdus Buccow un nou sistem de contribuție în Transilvania. Acesta s'a fixat la început pe un termen de 6 ani. Prezentând la 1762 personal proectul său provizoriu la Viena, a reușit să primească aprobarea împărătească[3].

Buccow a împărțit țara în trei „emporii", fiecare „emporie" în patru „plagae"-uri. Fiecare district a fost încadrat într'o „emporie", iar satele districtelor au fost încadrate în diferitele „plagae"-uri. Ceea ce a observat Buccow dela început era inegalita-

---

[1]) Cons. de Stat, 543/1763.

[2]) Vaniček, p. 87—90 și Lupaș, *Revoluția țăranilor*, p. 33.

[3]) Cons. de Stat, 192/1762.

tea impozitelor. Dacă un Sas liber sau un Ungur liber stăpânea aceeaşi proprietate, primul plătea totdeauna ceva mai mult. Deaceea Buccow prin sistemul lui căuta să favorizeze mai mult pe Saşi, ceea ce a supărat pe ceilalţi. Proectul mai conţinea diferite măsuri speciale. Scutirea sau reducerea impozitului pe vite, iar diferenţa ivită din această scădere să se egaleze prin sporirea taxelor pe obiecte, deoarece ridicarea taxei globale va supăra pe ţărani, fiindcă orăşenii nu erau siliţi să plătească această taxă; taxa pe animalele tinere era prea ridicată; creşterea vitelor stagna, deoarece ţăranii voiau să plătească cât mai puţin. Aici trebuia să se facă o schimbare radicală. De aceea Buccow propunea reducerea taxelor pe animale, sporirea impozitelor globale, iar posesiunile imobile să fie supuse unei taxe. Consilierii de Stat, acceptând normele generale, au consimţit şi la proectul final, care conţinea diferite norme administrative speciale. Planul a fost fixat pentru trei perioade, fiecare perioadă având câte şase ani. In cea dintâi urma să se introducă, printre altele, norma de contribuţie, în a doua şi în a treia să se facă corectările necesare. Ceea ce este important, este sporirea sumei finale a câştigului net, care era cu 196.199 fl. mai mare decât cea din anul precedent (1.416.625 fl. în loc de 1.220.426 fl.)[1].

In proectul lui Buccov se desfiinţează vechile clauze adiţionale, care produseseră încurcături. De acum înainte urma să se plătească impozit numai pe: cap, vite, fân, podgorii, vin şi alte venituri particulare. Incetul cu încetul trebuia să se introducă şi taxa pe proprietate. O taxă globală redusă urmau să plătească fiii şi fiicele peste 15 ani, copiii de ţărani aflaţi la curţile nobililor, deoarece nobilii îşi ţin o mulţime de servitori tineri „cari n'au contribuit până aci la înflorirea ţării". O sumă mică să mai plătească şi lucrătorii din minele de sare şi plutaşii de pe râurile transilvane.

Măsurile prevăzute pentru perioada a doua şi a treia n'au fost discutate de Consilierii de Stat, cari au aprobat cu mici modificări numai perioada întâia a planului. Buccow a arătat

---

[1]) Cons. de Stat, 614/1762.

că executarea definitivă a celor două perioade din urmă se va hotărî după reuşita celei dintâi. Catolicizarea deplină, proectată în perioada a treia. n'a mai fost executată, deoarece după terminarea primei perioade (1769), baronul Brukenthal, întroducând un sistem nou de contribuţie, a zădărnicit, prin opera şi prin personalitatea sa, astfel de tendinţe de catolicizare.

La cererea generalului Siskovics, care sosi în Martie 1763 în Transilvania, Buccow a fost chemat din nou la Viena. Incredinţând comandamentul generalului Montoja, iar preşedinţia guvernului episcopului catolic Bajtay, a plecat în ziua de 23 Mai 1763 la Viena, luând cu sine şi pe baronul Brukenthal[1]).

Buccow, atacat vehement din toate părţile, a încercat să se apere într'un memoriu de 124 de pagini, adresat Curţii imperiale[2]). Reuşind să descrie convingător circumstanţele nefavorabile, pisma nobililor, dar şi trufia unor ofiţeri din suita sa, cât şi atitudinea plină de aversiune a Secuilor, a putut să spulbere încă odată bănuelile ivite împotriva sa[3]). Svonurile răspândite că s'ar fi certat cu Brukenthal şi că ar fi fost arestat la Viena. s'au dovedit false[4]).

In Octomvrie 1763 Buccow s'a întors în Transilvania, cu împuternicirea să-şi reocupe funcţiunile şi să ajute la lucrările comisiei pentru reorganizarea regimentelor de graniţă, compusă din generalul Siskovics, conţii Lázár şi Bethlen. Mai avea dreptul să raporteze la Viena, dacă credea că acea comisie însărcinată cu executarea lucrărilor nu lua hotărîri bune, dar i-au fost interzise stafetele secrete şi personale[5]).

Surt timp după întoarcere s'a iscat o ceartă între el şi baronul Seeberg, membru al guvernului transilvan. Acesta, atacând pe Buccow într'o şedinţă a guvernului, spunea că înfiinţarea regimentelor de graniţă era ilegală, ca şi reforma impozitelor întocmită de Buccow şi de Brukenthal. Generalul-comandant in-

---

[1]) Cons. de Stat, 1733/1763.

[2]) *Ibidem*, 2529/1763.

[3]) *Ibidem*, 2616/1763.

[4]) Halmágyi, p. 84.

[5]) Cons. de Stat, 3044/1763.

terzicându-i să vorbească, s'au luat la ceartă, până când generalul i-a strigat să tacă[1]. Ambii au relatat cazul la Viena. Consilierii de Stat au fost de părere să se ajungă la o înţelegere, ca nu cumva membrii guvernului să fie tiranizaţi de preşedinte, pe de altă parte acesta trebuia să aibă şi autoritatea necesară în şedinţele guvernului. In cele din urmă Seeberg a primit o mustrare din partea Curţii.

Mâhnit de atâtea atacuri, Buccow a mai stat numai câteva luni, după întoarcerea sa dela Viena, în fruntea Transilvaniei. In ziua de 15 Mai 1764 a plecat cam bolnav din Sibiu la Avrig, pentru a felicita pe soţia lu Brukenthal cu prilejul zilei onomastice. La 17 Mai s'a întors la Sibiu suferind de brâncă. In ziua următoare, sibienii aflară că generaul nu mai poate fi salvat. Soţia lui Brukenthal n'a părăsit căpătâiul bolnavului până seara pe la ora 8, când acesta şi-a dat sfârşitul[2].

Vreo trei zile a rămas expus în biserica catolică din Sibiu, ca să-l vadă poporul. La 24 Mai a fost înmormântat cu mare pompă în biserica susnumită.

Buccow a fost căsătorit, însă în Transilvania a trăit fără familie. Fiul său, ajuns colonel, a murit la asediul Belgradului (1789)[3].

Cu toate că guvernarea sa a fost scurtă, Buccow a putut să înfluenţeze totuşi istoria Transilvaniei. De mare importanţă a fost schimbarea nitrodusă de el prin înfiinţarea regimentelor de graniţă, operă care s'a putut menţine până la 1850. Adâncirea neînţelegerilor între biserica ortodoxă şi cea unită s'a întâmplat tot sub guvernarea sa. In sfârşit, sistemul său de contribuţiune poate fi considerat ca primul proect modern, întocmit în acest domeniu în finanţele Transilvaniei.

---

[1]) Halmágyi, p. 103—104.

[2]) *Ibidem*, p. 117—119.

[3]) Siebmacher, IV/12, p. 67.

ANDREI HADIK
Preşedinte al guvernului şi general-comandant (1764—1767)

Continuatorul politicei absolutiste a fost generalul Conte Andrei Hadik de Futak. Prin numirea sa, Trasnilvania a văzut în fruntea ei pe una din cele mai strălucite personalităţi militare din Monarhia austriacă. Obârşia familiei Hadik se află în Slovacia. După reforma lui Luther, familia trecuse şi ea la luteranism, un Ioan Hadik (1585—1642), fiul unui anume Baltazar, este menţionat ca preot luteran în regiunea Trencinului. Din cauza prigonirilor religioase familia se catoliciză din nou către sfârşitul veacului al XVII-lea[1]).

Tatăl lui Andrei Hadik, cu numele Mihail, fu rănit într'un răsboiu, aşa încât a trebuit să renunţe la cariera militară, fiind pensionat cu gradul de căpitan la 1733. Soţia sa, Francisca, născută Hardy, i-a născut un fiu, la 16 Octomvrie 1710, pe când se aflau la Köszeg, în timpul revoluţiunei Curuţilor[2]).

Acesta primind pronumele Andrei, a vrut să se dedice studiilor religioase, pentru a întra în congregaţiunea iezuiţilor. Fiind rugat însă de tatăl său să urmeze cariera militară, întră în armată. S'a distins repede prin inteligenţa şi vitejia sa. In 1742 i-a fost încredinţată păzirea castelului principelui Lichnowsky, lângă Odrau, în Silezia. Soldaţii lui Frederic II, inamicii Austriacilor în răsboiul de succesiune, atacând castelul, au fost respinşi de trupa comandată de Hadik. Principele Lichnowsky vrând să-l răsplătească, i-a dat în căsătorie pe unica sa fiică Francisca[3]).

A avansat repede până la rangul de general de corp de armată. In răsboiul de 7 ani a săvârşit fapte însemnate. La 15 Octomvrie 1757 a ocupat pe neaşteptate Berlinul cu 3000 de husari, aducând de acolo numai câteva trofee de biruinţă şi

---

[1]) Siebmacher, IV/12, p. 67—68.
[2]) Nagy Iván, V, p. 8—9. (Locul naşterii lui Hadik nu este sigur).
[3]) Wurzbach, VII, p. 166—167.

două duzini de mănuşi, pe care le-a trimis Mariei Teresia de ziua ei onomastică. A doua zi s'a retras în ordine din cauza sosirii trupelor inamice. Primind „crucea ordinului Maria Teresia", a învins mai târziu pe prinţul Henric de Prusia la Freiberg, iar după pacea dela Hubertusburg (Februarie 1763), fu numit comandant al fortăreţei Buda.

După moartea generalului Buccow, Hadik fu numit preşedinte al guvernului transilvan, general-comandant şi comisar imperial în această provincie[1]).

In actul de numire şi în instrucţiuni, Consiliul Aulic de războiu îl laudă pentru serviciile aduse împărăţiei, încredinţându-i demnităţile menţionate. Leafa sa a rămas ca şi cea a lui Buccow, 16.000 fiorini anual, deci câte 8.000 fl. pentru fiecare funcţiune[2]).

Instrucţiunile sale prevedeau ca el să se bazeze pe Diploma Leopoldină, dar să protejeze în orice ocazie religia catolică, să caute însă ca Saşii să nu fie nedreptăţiţi — două scopuri diametral opuse. Ca reprezentant al Curţii nu avea voie să plece din Transilvania, decât după aprobarea unei cereri motivate.

Intrarea sa triumfală în Sibiu, sediul guvernului transilvan, s'a petrecut la 5 August 1764[3]). Cadoul tradiţional, compus din bani, vin, fructe şi vite, l-a refuzat, dispunând să fie împărţit săracilor. Faţă de Saşi s'a purtat dela început foarte rezervat. Ungurii s'au bucurat de venirea lui Hadik.

Instalarea lui solemnă în prezenţa guvernului s'a petrecut în ziua de 7 August. După cetirea ordinului de instalare, Hadik a răspuns în limba maghiară. Episcopul catolic Bajtay i-a răspuns, predându-i preşedinţia guvernului, pe care o avusese ca vicepreşedinte, după moartea lui Buccow, până la venirea lui Hadik[4]).

Scurt timp după terminarea audienţelor de prezentare şi a zilelor de sărbătoare, Maria Teresia a trimis un nou rescript pentru întărirea catolicismului în Transilvania. Documentul da-

---

[1]) Cons. de Stat, 1661/1764.

[2]) Cons. Aulic de răsb. 1764, Iun. 537/4.

[3]) *Ibidem*, 1764, Ian. 537/5.

[4]) Cons. de Stat, 1432/1764.

tat din 21 August 1764 a fost cetit în şedinţa guvernului din 17 Septemvrie, acelaş an[1]).

Se căuta să se procure catolicilor majoritatea voturilor în consiliile orăşeneşti, iar hotărîrile urmau să intre în vigoare numai când protestanţii se vor fi înţeles cu catolicii. Personalul spitalelor şi al arhivelor trebuia să fie catolic, iar festivităţile catolice urmau să fie sărbătorite şi de protestanţi. Hadik a început să execute ordinul. La serbarea catolică dela 1 Noemvrie, „Ziua Tuturor Sfinţilor", a ordonat ca toţi locuitorii să serbeze ziua aceasta. Patrule de soldaţi au intrat în locuinţele cetăţenilor necatolici, controlând pe oameni dacă lucrează. Vinovaţii au fost arestaţi pentru scurt timp[2]).

„Naţiunea" săsească alese pe baronul von Baussnern comite, cerând confirmarea lui. Hadik influenţat însă de episcopul Bajtay, ceru dela Curtea imperială numirea baronului catolic Möringer, motivând această cerere cu faptul că, dacă Baussnern va fi instalat, toţi membrii saşi ai guvernului vor fi protestanţi. In timpul acela Bajtay a încercat chiar să aducă la catolicism pe Baussnern[3]).

In raportul său dela 19 Ianuarie 1765 despre militarizarea districtului Rodna, Hadik se opune tendinţelor radicale de catolicizare, pentru ca să nu crească opoziţia grăniţerilor prin diferite bănueli. Propune ca în şcolile acestora să nu se numească decât dascăli laici, urmând ca mai târziu aceştia să poată fi înlocuiţi cu călugări piarişti. După ce poporul ar fi fost instruit în spirit catolic, s'ar fi putut introduce şi limba latină[4]).

A contribuit şi la pacificarea Transilvaniei. După masacrul cumplit dela Madefalău (Petru Rareş) dela 7 Ianuarie 1764 Curtea imperială ordonă o cercetare severă pentru identificarea vinovaţilor, care au îndrăsnit să aţâţe pe Secui la revoluţie. Comisiunea sub preşedinţia comisarului de răsboiu Roth, făcând cercetări amănunţite, a învinovăţit o serie de persoane

[1]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1866, VII, p. 3—5.

[2]) *Ibidem*, 1866, VII, p. 6—7.

[3]) Cons. de Stat, 2633/1764 şi Teutsch, II, p. 112.

[4]) Cons. Aulic de răsb. 1765, Apr. 555/1.

Pentru a nu irita din nou „naţiunea" Secuilor cu procese şi osândiri, Hadik a sfătuit pe consilierii de stat să intervină la Impărăteasă spre a se încheia cercetările fără a mai căuta „jertfe" printre Secui. Rescriptul imperial referitor la încheierea cercetărilor şi disolvarea comisiunei s'a redactat la 17 Mai 1766[1]).

Acordându-se „naţiunii" săseşti districtul Făgăraşului, mulţi dintre nobilii ţării au crezut că generalul Hadik ar fi fost făuritorul acestui plan. Districtul aparţinea contelui Bethlen, care-l primise în arendă dela fisc. „Naţiunea" săsească a propus atunci să-i fie arendat ei districtul, în schimbul unei plăţi de 200.000 de fiorini, cedând satele cerute pentru înfiinţarea regimentului I românesc de infanterie (grăniţeri). După înfrângerea opoziţiei contelui Bethlen, districtul a fost cedat Saşilor pe timp de 99 de ani. Aflându-se mai târziu că Brukenthal, ajutat de Bajtay, a susţinut acest plan, nobilii s'au arătat iarăşi mai binevoitori faţă de Hadik. Inălţarea Transilvaniei la rangul de Mare-Principat şi acordarea titlului „inclyta" în loc de „alma" „naţiunii" săseşti, s'a făcut tot sub guvernarea lui Hadik[2]).

El a avut grijă ca Transilvania să fie înzestrată cu drumuri mai bune. Constituirea şoselei dela Deva până la graniţa Banatului s'a făcut din îndemnul lui Hadik. Sublocotenentul-inginer Neuhauser şi aghiotantul său Vautrien, au fost ajutaţi de Hadik în executarea acestui plan. Ţăranii însă erau obligaţi să execute cărăuşia[3]).

Tot pentru binele ţării au fost inspecţiunile sale personale în diferite părţi ale Transilvaniei. Prima călătorie de inspecţie a început-o la 17 Septemvrie 1766, vizitând partea răsăriteană a ţării. In jurnalul său de călătorie tratează despre situaţiunea poporului de jos, examinând cu mare atenţiune soarta lui jalnică. Unui preot român îi dă sprijin să-şi recâştige bunurile împrumutate militarilor. In Ţara Secuilor a inspectat noua miliţie grăniţerească, intrând apoi la Braşov, unde i s'a făcut o pri-

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1766, Mai 443.

[2]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde,* 1866, VII, p. 19.

[3]) *Ibidem,* 1866, VII, p. 18.

mire triumfală[1]. De aci a trecut prin regiunea „colibașilor"[2], apoi în nordul Transilvaniei și s'a oprit la Năsăud, unde l-a întâmpinat preoțimea unită, ducându-l cu mare alai și pompă în orășelul grănițeresc. Hadik a fost uimit de copiii grănițerilor cari s'au prezentat înaintea lui orânduiți în câteva unități, executând diferite exerciții militare. Ca om foarte sever a pedepsit pe niște funcționari de care s'au plâns țăranii. La 13 Octomvrie 1766 s'a reîntors la Sibiu[3].

După *terminarea acestei vizite*, Hadik a înaintat și un raport privitor la situațiunea regimentelor de graniță. El conținea pe scurt următoarele[4]:

Dușmanul cel mai cumplit al acestor regimente este sărăcia; în locurile fixate pentru grănițeri se găsesc familii fără proprietăți; agricultura și creșterea vitelor e nesatisfăcătoare; vitele au fost decimate de epizootie cumplită. După părerea lui Hadik, regimentul II românesc de infanterie dela Rodna-Năsăud și cele două regimente secuiești de infanterie, sunt într'o stare destul de bună, pe când regimentului I românesc de infanterie, celui de dragoni cât și celui secuiesc de husari le va trebui încă mult timp până vor fi în stare să lupte.

Consiliul aulic de răsboiu împuternici pe Hadik să ușureze soarta grănițerilor. S'au putut introduce unele ușurări, de exemplu: scăderea prețului la sare, intensificarea comerțului între Transilvania centrală și teritoriul separat la frontiera țării.

La 30 Mai 1767 a plecat din nou din Sibiu pentru a începe a doua călătorie de inspecție, vizitând acum în special regiunile apusene ale Transilvaniei. Inspecția s'a terminat la 17 August 1767. In raportul său asupra acestei călătorii, el cere Consiliului de Stat să se mențină fortificațiile în întreaga țară și să nu se uite repararea lor; populațiunea să participe la că-

---

[1]) Halmágyi, p. 278.

[2]) Colibașii sunt locuitorii de pe platforma muntoasă dintre Bran și Zărnești în sudvestul Țării Bârsei.

[3]) Cons. Aulic de răsb. 1767, Apr. 27/160.

[4]) *Ibidem*, 1766, Mai 650.

răuşie în măsură mai mare; agricultura trebue ridicată prin măsuri potrivite; guvernul ţării nu se poate bizui pe populaţiunea aceea, pe unde a trecut călugărul Şofronie. In părţile Zărandului trebuia să se concentreze unităţi mai mari de soldaţi[1]).

Din ordinul Curţii dela Viena, generalul Hadik a trebuit să se ocupe şi de chestiunea religioasă[2]), adică să facă încercarea de a catoliciza cât mai multe suflete din Transilvania.

Dintre rapoartele sale, două sunt mai importante[3]). In acestea atacă pe Saşi, învinovăţindu-i că ei sunt piedica cea mai mare şi din cauza opoziţiei lor numărul catolicilor nu creşte destul de simţitor. Propunea ca să se interzică Saşilor să mai împiedece primirea catolicilor în breslele lor. Infiinţarea unei universităţi protestante în Transilvania ar fi adus, după părerea lui Hadik, nimicirea religiei catolice, ba chiar desfiinţarea puterii monarhice. Fondarea unei universităţi catolice ar fi dat însă rezultatele cele mai frumoase.

La 20 şi 27 Februarie 1767 Consiliul de Stat s'a ocupat amănunţit cu chestiunile religioase din Transilvania. In urma avizului acestuia, Maria Teresia a decis următoarele: Proectul unei universităţi protestante să nu fie retras, ci să fie anexat la celelalte acte, pentru ca să fie dat uitării mai târziu; o comisiune specială catolică nu se va înfiinţa; în locurile membrilor unitarieni ai guvernului să se numească membri catolici la o dată ce se va fixa ulterior[4]).

In primăvara anului 1766 nemulţumirile Românilor au început să crească din nou, dând naştere la diferite răsvrătiri. După cererea guvernatorului Hadik, s'a stabilit o metodă provizorie, prin care urma să se hotărească cui să aparţină diferitele biserici din satele româneşti ale Transilvaniei: dacă a patra parte a populaţiunei româneşti într'un sat aderă la religia

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1767, Sept. 27/166.

[2]) Vezi şi atitudinea lui Hadik cu prilejul zilei „Tuturor Sfinţilor", 1764, mai sus.

[3]) Cons. de Stat, 1490/1766; Muzeul Brukenthal, colecţia manuscriselor: 3 F 8.

[4]) Cons. de Stat, 559/1767.

unită, aceasta să primească biserica satului; dacă ortodocșii formează jumătatea satului, ei vor primi numai dreptul de a înainta o cerere pentru a-și clădi biserică nouă; cererea poate fi admisă sau respinsă. In sfârșit, dacă uniții nu formează a patra parte, ei totuși vor primi dreptul să-și clădească o biserică nouă. Totodată s'a plâns consilierul Blümegen, că poporul român nu înțelegea încă în ce constă unirea și că zilnic se întâmplau cazuri că Românii treceau dela ortodoxie la unire și invers. Deaceea ordinul de mai sus urma să aibă numai un caracter provizoriu[1].

Dintr'o notiță dela 28 Noemvrie 1767 a lui Hadik aflăm că în anul acela s'au constatat 1223 de preoți confirmați și 201 neconfirmați. După informațiunile lui Hadik se aflau în Transilvania în anul 1766: 105.909 familii (laice) având 635.454 de suflete ortodoxe, iar în 1762 au fost 128.653 familii (laice) ortodoxe și 1365 de preoți. Cei 201 preoți neconfirmați trebuiau să fie îndepărtați. Episcopul ortodox urma să trimeată anual un tablou despre acești clerici neconfirmați și să propună măsurile necesare pentru scăderea grabnică a numărului lor[2].

Inainte de a pleca din Transilvania, a dat Hadik într'un raport încă unele indicațiuni generale asupra reformelor, pe care urma să le execute succesorul său. Religia era după părerea lui legătura societății într'un stat. Atacă și pe Sași, din cauza sistemului de contribuție întocmit de Buccow pentru 6 ani (1763—69), care îi favoriza prea mult[3].

In chestiunea religioasă a fost criticat de către Consiliul Aulic de războiu, deoarece timp de peste 4 ani n'a putut să lucreze după un plan anumit la înmulțirea catolicilor. Incercarea lui Hadik de a spori numărul trecerilor la catolicism, prin ajutoare de bani, a fost considerată ca nepotrivită.

In chestiunea reorganizării regimentelor de graniță a jucat Hadik un rol puțin însemnat. Generalul Siskovics fiind însărci-

---

[1]) Cons. de Stat, 1766/1767.
[2]) *Ibidem*, 2830/1767.
[3]) *Ibidem*, 2946/1767.

nat în 1763 cu îndeplinirea organizării, a putut să ducă la bun sfârşit această operă grea, părăsind în Mai 1766 Transilvania.

In privinţa agriculturii a protejat Hadik clădirea magazii-lor de grâu în oraşele transilvane. Pe grăniţerii care locuiau mai ales în locuri puţin fertile, i-a silit să intensifice cultivarea cartofilor[1]).

A vrut să întroducă diferite reforme sanitare. La începutul anului 1765 a îndemnat pe sibieni, cu ajutorul poliţiei, să curețe mai bine străzile oraşului, fără să aibă însă mult succes[2]). Hadik a dat şi probe de atitudine dreaptă faţă de supuşi. Tânărul baron Dujardin, care chinuise pe iobagii săi prea aspru, încât muriseră vreo şase inşi, fu arestat în urma unui ordin special al lui Hadik[3]).

Afară de chestiunile de guvernare, Hadik s'a mai ocupat şi cu arheologia Transilvaniei şi mai ales cu desgroparea urmelor romane din Dacia. După plecarea sa din Transilvania a descris, într'un raport amănunţit, rămăşiţele romane, pe care le-a găsit în sudvestul Transilvaniei[4]).

In Octomvrie 1767 Hadik primi ordinul de rechemare dela postul său de guvernator şi general-comandant al Transilvaniei[5]).

A mai rămas câteva luni în Transilvania, apoi părăsi la 4 Februarie 1768 această ţară[6]).

Succesorul său, O'Donell, aşteptat să sosească la Crăciun 1767, a ajuns în Transilvania numai către sfârşitul lunei Martie 1768[7]).

Rezumând activitatea lui Hadik, se poate spune că în privința catolicizării n'a procedat după un plan sistematic, ci a încercat să convertească pe credincioşi după împrejurări. El n'a fost nici de cum un caracter atât de hotărît ca antecesorul său.

După sosirea lui Hadik la Viena, i-a fost încredințată pre-

---

1) Cons. de Stat, 2031/1767.
2) *Ibidem*, 2618/1768.
3) Halmágyi, p. 201—202.
4) Cons. Aulic de răsb. 1768, Mart. 478.
5) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 98.
6) Halmágyi, p. 351 şi 364.
7) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 104.

şedinţia Congresului dela Carlovăţ (1769). După prima împărţire a Poloniei (1772), deveni guvernator al Galiţiei, anexată de Austria. Dupăce Moldova a trebuit să cedeze partea nordică a ţării (Bucovina) Monarhiei austriace la 1775, au fost colonizaţi şi câţiva Unguri în această nouă provincie. Două sate au fost botezate după vestitul mareşal austriac, şi anume unul: Satul lui Hadik (Hadikfalva), iar al doilea, satul lui Andrei (Andrásfalva), prenumele lui Hadik.

Prin avansarea la gradul de mareşal al Imperiului şi prin numirea sa ca preşedinte al Consiliului Aulic de răsboiu, a devenit unul dintre fruntaşii Monarhiei austriace. In răsboiul austro-turc din 1789 Impăratul Iosif i-a încredinţat comanda trupelor destinate să cucerească Belgradul sârbesc. Mareşalul Hadik însă, foarte bătrân şi bolnăvicios, a trebuit să se întoarcă la Viena, ne mai putând exercita comanda supremă. Inainte de a se stinge, Împăratul Iosif II l-a chemat totuşi la patul său de moarte, încredinţându-i grija armatei[1]).

Bătrânul Hadik nu l-a supravieţuit mult timp. In ziua de 12 Martie 1790 a încetat din viaţă[2]).

Viteazul Hadik luase parte la 21 de bătălii, fiind numit şi „Zieten al Austriei".

A avut trei fii şi o fiică. Fiii săi au ajuns şi ei la ranguri înalte. Cel mai în vârstă, Ioan, a devenit consilier, cei din urmă, Carol şi Andrei, au murit generali. Fiica sa a fost măritată după contele polon Lubomirsky, prins de Austriaci în răsboiul de 7 ani.

CAROL O'DONELL

Preşedinte al guvernului şi general-comandant (1767—1770)

Al treilea general-comandant şi preşedinte al guvernului transilvan în seria aceasta a fost Carol O'Donell-Tyrconnel.

---

1) Siebmacher, IV/12, p. 68.

2) Wurzbach, VII, p. 170.

Consiliul Aulic de răsboiu a vrut să-l numească numai comandant şi comisar imperial în Transilvania (Noemvrie 1767), dar, după o lună, Maria Teresia a decis să-i dea calitatea de preşedinte al guvernului transilvan, lăsându-i şi demnitatea militară[1].

Sosind în Martie 1768 în Transilvania, a stat timp de trei ani în fruntea acestui Principat. El a fost înaintea revoluţiunei din 1848 cel din urmă general, care a unit în persoana sa cele două funcţiuni însemnate.

Carol Claudiu O'Donell a fost vlăstarul unei familii nobile irlandeze, care îşi avea obârşia în ducatul Tyrconnel[2].

In răsboaiele necontenite dintre Anglia şi Irlanda, familia aceasta a fost de multe ori persecutată. Pe la sfârşitul veacului al XVI-lea multe dintre vlăstarele familiei O'Donell au început să emigreze în ţările catolice. Un oarecare Hugh O'Donell a venit pe la 1600 în Spania şi oferindu-şi serviciile regelui Filip al III-lea, acesta i-a dat voie să rămână în regatul său. Dintre urmaşii săi, trei băieţi: Carol, Ioan şi Henric vin cu unchiul lor Hamilton, în prima parte a domniei lui Carol al VI-lea, în Austria, unde au fost înrolaţi mai târziu cadeţi în armata imperială[3].

Carol O'Donell s'a născut în Spania la anul 1715[4]. După terminarea războiului austro-turc din 1737—1739 a fost înaintat la rangul de maior. In etate de vreo 45 de ani a fost avansat la rangul de general. Isprăvile cele mai glorioase le-a săvârşit însă în războiul de 7 ani. In bătălia dela Kolin a comandat un detaşament de trupe, reuşind să învingă pe Prusieni. In lupta dela Leuthen fu rănit şi făcut prizonier, mai târziu însă fu liberat. După încheierea păcii dela Hubertusburg, fu numit comandant al trupelor austriace din Ţările de jos. In Noemvrie 1765 a fost designat inspector general de cavalerie.

---

[1]) Cons. Aulic de răsb. 1767, Nov. 101/6.
[2]) Siebmacher, IV/12, p. 68.
[3]) Wurzbach, XXI, p. 2—3.
[4]) Siebmacher, IV/12, p. 68—69.

La 14 Decemvrie 1767 Maria Teresia l-a numit general-comandant şi preşedinte al guvernului Transilvaniei[1]).

Printr'o scrisoare anterioară (4 Noemvrie 1767), Consiliul Aulic de răsboiu i-a încredinţat comanda trupelor imperiale în Transilvania, numindu-l totodată şi comisar imperial, cu misiunea specială de a întreţine corespondenţa cu ambasadorul austriac din Constantinopol[2]).

In instrucţiunile primite i s'a precizat îndatorirea de a ocroti religia catolică şi „naţiunea" săsească[3]). Brukenthal a primit ordin să ajute pe noul preşedinte în toate lucrările sale.

In ziua de 27 Martie 1768 generalul O'Donell a sosit la Sibiu[4]).

Controlând toate problemele transilvane, a ajuns O'Donell la conclusiunea că alegerea unui episcop ortodox este chestiunea cea mai arzătoare, care trebue rezolvată neapărat. Intr'o scrisoare din 7 Mai 1768 a cerut alegerea unui asemenea episcop. Dar Consiliul de Stat neputând cădea la înţelegere, dacă trebue să recomande pe episcopul din Vârşeţ sau pe un preot din Novisad (Neusatz), care se plânsese odată contra Mitropolitului din Carlovăţ, chestiunea fu amânată şi încredinţată generalului Hadik, care urma să se ocupe de problema aceasta[5]).

Intr'un nou referat, lung şi interesant, datat din 20 Iunie 1768, O'Donell a arătat toate problemele importante care trebuiau rezolvate pentru a se statornici liniştea deplină în ţară[6]).

Prima constatare, pe care o făcea, a indispus oarecum pe consilierii de stat, fiindcă cerea alegerea unui episcop ortodox, deoarece partea mai mare a locuitorilor Transilvaniei o constituiau Românii ortodocşi. El zice: „Prin autoritatea episcopului totul e posibil la Români. Poporul aşteaptă numirea episcopului ortodox cu mare nerăbdare". Insă viitorul episcop nu trebuia

---

1) Cons. Aulic de răsb. 1767, Dec. 571/4.

2) *Ibidem*, 1767, Nov. 101/6.

3) *Ibidem*, 1767, Nov. 101/7.

4) *Archiv. d. Ver. f. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 104.

5) Cons. de Stat, 1148/1768.

6) *Ibidem*, 2163/1768.

să fie un om iscusit, ci mai mult un bărbat devotat Majestății Sale. Episcopul din Vârșeț ar fi putut fi bărbatul de încredere, înainte însă de a fi trimis în țară, trebuia să fie chemat la Viena ca să i se afle părerile. „Preoții să se adune atunci laolaltă în mai multe centre, pentru ca ei să ridice apoi mulțimea mare a poporului român din înapoierea sa". Prin numirea unui episcop ortodox, toate uneltirile și intrigile răuvoitorului episcop din Carlovăț vor înceta momentan. Dela un episcop ortodox destoinic credea O'Donell că s'ar putea spera chiar o protejare a religiei unite, însă găsirea omului potrivit, care ar realiza acest plan, trebuia să fie preocuparea de căpetenie a tuturor cercetărilor.

Episcopul unit dela Blaj este incapabil și nu poate să realizeze unirea din cauza râvnei sale religioase și fiindcă prigonește pe Românii neuniți. Pentru a dovedi exactitatea părerilor sale, anexează o plângere a Românilor ortodocși din jurul Blajului[1]).

In memoriul acesta se arată la câte prigoniri sunt supuși ortodocșii din partea episcopului unit Atanasie Rednic. Comisiunea guvernului[2]), cât și generalul O'Donell[3]), au fost nevoiți să scrie episcopului Rednic să înceteze cu „cercetările" sale. Mai departe O'Donell descria în acest raport și pe membrii guvernului transilvan. Ceea ce nu-i plăcea lui O'Donell era faptul că guvernul transilvan se ocupă în ședințele sale mai mult cu desbaterea proceselor juridice decât cu discutarea și rezolvarea dorințelor și poruncilor imperiale. Pentru a regula și această chestiune, O'Donell propunea să se sporească numărul membrilor dela 12 la 14 persoane, dintre care 7 urmau să se ocupe cu chestinui generale, iar ceilalți să desbată procesele prezentate guvernului. Finanțele „națiunii" săsești nefiind în ordine, trebuia să se facă o anchetă severă, controlându-se toate cheltuielile „națiunii", chiar dacă organele acesteia se vor opune.

---

[1]) Cons. de Stat, 2163 A/1768.

[2]) *Ibidem,* 2163 B/1768.

[3]) *Ibidem,* 2163 C/1768.

In scaunul Sebeşului trebuia să se înceapă cu măsurarea terenurilor, iar introducerea sistemului de impozit, propus de cancelarul Brukenthal, urma să fie examinat amănunţit, înainte de a fi aplicat.

Acest lung raport a fost examinat şi desbătut în şedinţele Consiliului de Stat dela 22 şi 28 Iulie 1768. Impărăteasa, de acord cu părerile consilierilor de Stat, a hotărît următoarele: 1. Mult mai bine ar fi dacă Românii ortodocşi ar rămâne fără episcop, fiindcă aşa pot fi stârpiţi mai uşor. Deoarece sunt însă atât de numeroşi, vor primi un episcop care să nu împiedece nici unirea cu Roma, nici să fie un apărător prea înfocat al credinţei sale (ortodoxe). 2. Totodată să se ia măsuri hotărîtoare pentru a stârpi emigrarea Românilor din Transilvania. Un comisar civil şi unul militar vor întocmi, împreună, tablouri, spre a urmări scăderea sau creşterea emigranţiunii. Fugarii prinşi pot fi graţiaţi şi colonizaţi în locuri părăsite. 3. In ceea ce priveşte brutalităţile episcopului unit Rednic, acestea s'au dovedit adevărate, în urma cercetărilor făcute de episcopul catolic Bajtay, de aceea Rednic va primi o dojană şi îndrumarea de a proceda cu înţelepciune, nu cu brutalitate, dacă vrea să răspândească unirea. 4. Pentru a proteja unirea este nevoie de şcoli, căci ea poate fi răspândită mai uşor prin oameni cu carte. Mai târziu copiii uniţilor pot fi trimişi şi în şcolile iezuiţilor. Dacă un Român crescut şi instruit în legea unită se reîntoarce la credinţa ortodoxă, să nu fie urmărit ca „apostat". 5. Se acceptă împărţirea guvernului în două secţii. Chestiunile naţionale şi religioase urmau să se desbată în şedinţele secţiunilor întrunite. 6. şi 7. In privinţa măsurilor cerute de O'Donell contra „naţiunii" săseşti, Brukenthal putu să obţină o amânare. 8. Sistemul lui de impunere urma să fie pus în vigoare după examinare[1]).

Din atâtea puncte acceptate, nu s'a tradus în faptă aproape nimic.

O altă problemă grea a fost cea a colibaşilor. Aceştia trăiau într'o cumplită sărăcie şi începuseră să emigreze în Ţara Ro-

---

[1]) Cons. de Stat. 2163/1768.

mânească, aflând vestea că vor fi încorporaţi în regimentele de graniţă. O'Donell a luat numai decât măsurile necesare pentru a opri această scădere a populaţiei. Printr'un comerţ mai intensificat între „colibaşi" şi locuitorii din interiorul provinciei, s'a putut îndrepta oarecum starea jalnică a acestor locuitori[1].

O'Donell s'a mai ocupat şi cu chestiuni sociale. Infiinţarea unui orfelinat catolic la Sibiu a provocat oarecare tensiune. Această instituţiune fusese creată prin decretul Impărătesei Maria Teresia, la 30 Noemvrie 1768[2]. Generalul O'Donell cerând instrucţiuni în privinţa organizării acestei „case", i s'a comunicat că va primi un regulament al orfelinatului din Viena, după care să se orienteze organizatorii, ceea ce s'a şi întâmplat.

In această instituţiune erau primiţi copiii de orice confesiune, dacă se putea găsi vreun pretext pentru a-i catoliciza. O deosebită atenţiune s'a dat copiilor grăniţerilor decedaţi[3].

După expirarea termenului de 6 ani (1763—1769), Maria Teresia a vrut să pună în aplicare proectul de impunere al lui Brukenthal. Mai târziu a rugat însă pe O'Donell să lămurească unele chestiuni financiare ale „naţiunii" săseşti. Fiind trimis în Transilvania pentru a proteja şi pe Saşi, a fost îndemnat să stea în relaţiuni bune cu cancelarul Brukenthal. Acesta fiind la Viena, a controlat într'o măsură oarecare intenţiunile lui O'Donell. Prin aceasta s'a ajuns repede la un conflict între dânşii. După cererea Impărătesei ca O'Donell să înceapă diferite reforme în domeniul finanţelor, acesta a atacat din nou „naţiunea" săsească, acuzând pe Saşi că ei înşală organele statului. O'Donell nega dreptul „naţiunii" asupra teritoriilor alipite în cursul timpurilor, spunând că cele mai multe au fost donaţiuni ale unor Principi transilvani făcute „naţiunii" numai pentru timpul cât trăia Principele respectiv, urmând ca după moarte să devină din nou posesiuni fiscale[4].

---

1) *Ibidem*, 385/1769.

2) Teutsch, II, p. 108.

3) Cons. de Stat, 847/1769.

4) *Ibidem*, 2496/1769.

Spre norocul „naţiunii" săseşti, Consiliul de Stat n'a fost de părerea lui O'Donell.

La 11 Februarie 1769 guvernatorul a primit însărcinarea de a studia problema scutirii de contribuţiuni a nobililor şi dacă acest privilegiu nu poate fi cumva micşorat. Intenţia aceasta de a supune şi pe nobili unei contribuţiuni purcese dela Brukenthal. In răspunsul său adresat cercurilor conducătoare vieneze, O'Donell a propus cu mare precauţiune ca numai nobilii de viţă însemnată şi veche să rămână scutiţi de taxa globală[1]).

In duelul dintre O'Donell şi Brukenthal, primul a trebuit să cedeze[2]).

La şedinţa solemnă a guvernului transilvan, în care s'a prezentat cancelarul aulic transilvan în funcţiunea sa de comisar imperial pentru a pune în aplicare sistemul său de impunere şi pentru a reorganiza finanţele Marelui Principat (20 Februarie 1770), O'Donell nu a participat. Brukenthal trimiţând lista celor prezenţi la Viena, Împărăteasa s'a supărat pe O'Donell[3]).

Maria Teresia hotărîse din Ianuarie 1770 să despartă funcţiunea de guvernator de cea de general-comandant în Transilvania. La 30 Ianuarie 1770 Consiliul Aulic de răsboiu a trimis generalului O'Donell înştiinţarea că este demis din comandamentul trupelor din Transilvania. Succesorul său, generalul Preiss, primi ordinul să ocupe numai funcţiunea de general-comandant în Transilvania, fără a mai conduce şi lucrările guvernului provincial[4]).

O'Donell a mai stat până în Septemvrie 1770 în fruntea guvernului transilvan. La 28 Septemvrie i-a fost trimisă şi porunca să se întoarcă la Viena, ceea ce s'a şi întâmplat către sfârşitul anului 1770[5]).

Excelentul ostaş a stat timp relativ scurt în fruntea Tran-

---

1) Cons. de Stat, 1536/1769.
2) Arneth, X, p. 139.
3) *Ibidem*, X, p. 142—147.
4) Cons. Aulic de răsb. 1770, Ian. 37/14.
5) *Ibidem*, 1770, Sept. 37/72.

silvaniei. Cutreierând în cursul vieţii sale toate părţile Monarhiei, a ajuns în ultimii ani şi în Transilvania.

Stând în relaţiuni amicale cu soţul defunct al Mariei Teresia, Împărăteasa a vrut să-i răsplătească această prietenie, punându-l în fruntea provinciei. Din nefericire s'a certat însă cu „Transilvanul vestit", care se afla atunci la Viena, aşa încât O'Donell a fost repede învins. Părerea exprimată de I. Th. Hermann, după venirea lui O'Donell, că acesta va conlucra amical cu Brukenthal s'a dovedit neîntemeiată[1].

După sosirea sa la Viena fu pensionat la 31 Ianuarie 1771, primind o sumă de 4000 fl. anual[2].

Designat pentru a conduce pe Impăratul Iosif II în cursul călătoriei sale în Transilvania, a început să se pregătească pentru aceasta. Pregătirile însă nu le-a putut duce la bun sfârşit, căci a decedat la 26 Martie 1771, la Viena, unde a şi fost înmormântat[3].

O'Donell nu se însurase şi n'a lăsat urmaşi. Un descendent din această familie, cu numele de Maximilian Carol O'Donell, a salvat la 1853 viaţa Impăratului Francisc Iosif, când acesta fusese atacat de un asasin în plimbarea sa pe lânga zidurile Vienei[4].

MARIA IOSIF AUERSPERG

Guvernator

(1771—1774)

Ultimul guvernator „străin" al Transilvaniei în veacul al XVIII-lea a fost contele Maria-Iosif de Auersperg, o personalitate mai puţin importantă.

După ce generalul Preiss ocupă postul de general-comandant în Transilvania, Impărăteasa Maria Teresia se hotărî să

---

1) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 107—108.

2) Cons. Aulic de răsb. 1771, Ian. 445.

3) Wurzbach, XXI, p. 3.

4) *Ibidem*, XXI, p. 4.

numească din nou, după un interval de 9 ani, un guvernator adevărat.

Ea a crezut că prin două persoane străine va putea să dirijeze mai bine Transilvania, decât dacă ar fi instalat un nobil transilvan în fruntea provinciei. Guvernarea acestui nobil ar fi plină de intrigi şi de atacuri din partea celorlalte familii nobile, trecute cu vederea la numirea guvernatorului. După trei ani, însa, Maria Teresia a recunoscut că părerea aceasta fusese greşită.

Obârşia familiei nobile Auersperg se află în Craina (Sudul Austriei). La 1463 familia aceasta primise conducerea ereditară a acestei „mărci" (Obersterblandmarschallamt). Inmulţindu-se membrii familiei, neamul s'a împărţit în diferite spiţe[1]. Se cunosc două linii în rangul de conte şi una cu rangul de duce.

Guvernatorul Maria-Iosif Auersperg se trăgea din ramura veche a liniei vechi. El s'a născut din căsătoria a doua a Contelui Ioan Adam-Seyfried de Auersperg cu Contesa Maria Ana de Giovanelli, la 23 Octomvrie 1723 în Laibach[2].

Despre viaţa sa se ştie foarte puţin. La 16 ani pierde pe tatal său. Tânărul Auersperg n'a urmat însă cariera militară, ci, după studii juridice, a început să se ridice treptat dela funcţiunea de secretar la rangul de consilier intim, ceea ce nu era însă o distincţiune excepţională. Inainte de a fi trimis în Transilvania a fost trei ani căpitan suprem al districtului Görz (Goriţia), apoi preşedinte al Camerei Stiriei şi în sfârşit consilier la curtea supremă de justiţie[3].

După rechemarea generalul O'Donell din Transilvania, Maria Teresia a vrut să numească pe Brukenthal ca guvernator, însă după scurt timp a părăsit planul acesta[4].

Brukenthal a propus Împărătesei să numească un Tran-

---

[1]) Siebmacher, IV/5, p. 11—12 şi Wissgrill, I, p. 243—250 (cu indicaţiuni false).

[2]) Comunicare particulară făcută de Contele Henckel von Donnersmark.

[3]) Cons. de Stat, 1127/1771.

[4]) Arneth, X, p. 148.

silvan în fruntea provinciei. Candidaţii săi au fost următorii nobili unguri: Ioan Nemeş, Nicolae şi Pavel Bethlen, Dionisie şi Wolfgang Bánffy, Carol şi Ladislau Teleki. Maria Teresia a vrut să numească cu orice preţ un „străin" în această funcţiune. Din cei trei candidaţi străini propuşi pentru demnitatea de guvernator, anume: Contele Francisc Xaver Wieschnik, preşedintele Curţii de Apel din Boemia, contele Ioan Lantieri, trimis imperial în Austria de jos, şi consilierul intim Contele Maria-Iosif Auersperg, a numit, în sfârşit, pe cel din urmă[1]).

Totodată Împărăteasa a cerut şi părerea lui Brukenthal, dacă Auersperg să fie numit numai preşedinte al guvernului sau guvernator adevărat. Acesta s'a exprimat în referatul său din 19 Ianuarie 1771, pentru a doua părere[2]). Lucrul acesta va face o impresie bună în Transilvania, intrigile se vor potoli, deoarece funcţiunea de guvernator era prevăzută chiar în Diploma Leopoldină, pe când preşedinţia guvernului are totdeauna numai un caracter provizoriu. In sfârşit, dacă se instalează un guvernator, acesta este privit cu mai mare respect.

Aceste avantagii erau însă îmbinate cu dificultăţi. Dacă se respectau legile, guvernatorul trebuia să aibă cetăţenia transilvană, trebuia să fie ales, iar „indigenatul" trebuia să-i fie dat de Dieta ţării. Dificultăţile puteau fi înlăturate. Consiliul de Stat fiind de acord, Impărăteasa a numit pe Auersperg ca guvernator al Transilvaniei la 31 Ianuarie 1771[3]).

Pentru a lămuri problema cetăţeniei, Maria Teresia i-a dat ea însăşi această diplomă[4]). Jurământul de credinţă şi fidelitate l-a depus în faţa Impărătesei în ziua de 24 Martie 1771. Aflând despre o inundaţie pricinuită de revărsarea Mureşului, Auersperg şi-a amânat cu 8 zile plecarea spre Transilvania, plănuită pentru 26 Martie 1771[5]).

---

1) Arneth, X, p. 149.
2) Cons. de Stat, 349/1771.
3) *Ibidem*, 349/1771.
4) *Ibidem*, 1127/1771.
5) *Ibidem*, 1146/1771.

La 1 Mai 1771 Auersperg a sosit la Sibiu. La Ruscior, lângă Sibiu, a fost întâmpinat de diferite deputaţiuni, s'a întreţinut şi cu comitele săsesc Baussnern, şi a intrat apoi cu suita sa în oraş. Instalarea solemnă a făcut-o episcopul catolic Bajtay, care era pe atunci preşedintele interimar al guvernului. Episcopul i-a spus că sarcina îi va fi grea din cauza atâtor confesiuni şi „naţiuni". Ca răspuns la aceasta Auersperg a rostit un discurs foarte scurt în limba latină[1]).

După instalare a început să lucreze la reorganizarea cancelariei guvernului. Inainte de a-şi trimite raportul la Viena, a fost înştiinţat că i se încredinţează controlul asupra poştelor din Transilvania, ceea ce a iscat o neînţelegere cu conducerea militară[2]).

Raportul redactat de Auersperg în chestiunea reorganizării guvernului conţinea dispoziţiuni generale, de ex.: cum vor proceda locţiitorii diferitelor funcţiuni în absenţa şefilor lor; controlarea funcţionarilor guvernului; întrunirea guvernului de trei ori săptămânal, ş. a. m. d. Condiţiunile speciale priveau mai mult activitatea consilierilor guvernamentali şi chestiuni tehnice, pentru a uşura diferitele procedeuri. Părerile consilierilor se vor înainta în scris, documentul primind un număr şi fiind trecut într'un indice. Cei ce reprezentau o minoritate de voturi în vreo chestiune puteau să apeleze la Curtea imperială. Consilierii guvernului n'au dreptul să amestece actele oficiale ale guvernului cu actele lor particulare. Ei vor raporta de trei ori anual, dacă secretarii guvernului îşi îndeplinesc conştiincios funcţiunile[3]).

După un scurt interval se menţionează din nou, în 1771, o intensă emigraţiune a Românilor din Transilvania. Cauza a fost recrutarea severă, ordonată la 1771 pentru toţi contribuabilii, şi, pe de altă parte, noua prigoană împotriva Românilor ortodocşi ca să-şi părăsească credinţa strămoşească. Primind ordin dela Viena, guvernatorul Auersperg a dispus recrutarea gene-

---

[1]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1880, XVI, p. 183.

[2]) Cons. de Stat, 2034 şi 2574/1771.

[3]) *Ibidem*, 2547/1771.

rală care, executată prea sever, a înspăimântat pe mulţi ţărani tineri, care au început să-şi părăsească vetrele[1]).

In privinţa unirii, Auersperg cerea înfiinţarea unei comisiuni, care să se ocupe numai cu chestiuni religioase, fireşte în primul rând cu trecerile dela o confesiune la cealaltă. Consiliul de Stat a crezut însă că, dacă se va alcătui o comisiune pentru afaceri catolice, necatolicii vor cere şi ei o comisiune similară pentru apărarea intereselor lor. Impărăteasa respinse deci propunerea lui Auersperg[2]).

Guvernatorul anunţă că a numit un referent special care se va ocupa de emigraţiunea Românilor, care în primul moment fusese exagerată. Intr'o scrisoare adresată Impărătesei Auersperg ceru să fie decorat cu ordinul Sf. Ştefan, „căci prin această distincţiune autoritatea lui va creşte în ochii Orientalilor"[3]). Din această pretenţie reiese însă mai mult vanitatea sa personală decât însemnătatea motivului arătat. Impărăteasa a decis să i se acorde decoraţia mai târziu, dacă rezolvă în mod mulţumitor problemele transilvane.

A intervenit apoi la Curtea imperială să nu publice rescriptul „apostaţilor", care prevedea sancţiuni prea severe dacă cineva trecea dela religia catolică (unită) la altă confesiune. Prin spioni a putut afla însă că emisari ruşi din Ţările Române pregătesc trecerea Românilor fugari în Rusia, o problemă foarte grea, care trebuia să fie rezolvată, pentru a nu provoca tensiuni în politica externă cu Rusia. De aceea cerea ca în viitor „apostaţii" să fie înspăimântaţi cu ameninţarea de pedeapsă[4]). In scrisoarea aceea se lăuda că prin comisari numiţi de el vreo 200 de Români s'ar fi întors în interiorul provinciei. In şedinţa Consiliului de Stat din 16 Septemvrie 1771 s'a decis definitiv anularea rescriptului „apostaţilor".

După noua hotărîre, comunicată lui Auersperg, „apostaţii" vor fi închişi pentru scurt timp sub un pretext oarecare; în tem-

---

1) Cons. de Stat, 2499/1771.

2) *Ibidem*, 2575/1771.

3) *Ibidem*, 2576/1771.

4) *Ibidem*, 2732/1771.

niță vor fi interogați sever, amenințați și apoi liberați. Dacă rămân fideli religiei catolice, vor fi colonizați în regiuni ortodoxe; dacă vor să rămână ca „apostați" liniștiți în comunele lor, nu li se va face niciun rău. Dacă ei vor ațâța însă pe alți catolici să-și părăsească credința atunci vor fi aruncați în temniță ca răsvrătiți împotriva ordinei publice[1]).

Din cauza trufiei sale Auersperg a ajuns repede în conflict cu două persoane de seamă: cu cancelarul aulic Brukenthal și cu episcopul catolic Bajtay. Cearta dintre Auersperg și Brukenthal a fost de natură mai serioasă, decât cea dintre Auersperg și Bajtay, ivită numai dintr'o chestiune neînsemnată. Prima ciocnire s'a întâmplat chiar cu prilejul vizitei lui Auersperg la Brukenthal, când noul guvernator a cerut sprijinul cancelarului aulic[2]). Acesta i-a promis ajutorul necesar, a observat însă totodată că Transilvanii nu vor fi prea mulțumiți cu un guvernator străin. Auersperg supărat a luat o atitudine dârză, exclamând: „Transilvanii să se bucure dacă au un conte de Auersperg ca guvernator". Brukenthal i-a explicat atunci că există încă descendenți ai unor familii nobile, care au dat și principi ai Transilvaniei.

In timpul celor trei ani, cât a stat Auersperg în fruntea provinciei, acești doi bărbați nu s'au putut înțelege.

Un baron ungur, de origine slovacă, Iosif Izdenczy a devenit mâna dreaptă a lui Auersperg[3]). Nici unul din ei nu cunoștea legile complicate ale Transilvaniei, începând a ordona în țară, fără a ține seamă de diferitele privilegii. Brukenthal a raportat regulat despre intențiunile lui Auersperg, încercând să apere pe Sași, controlați foarte sever de noul guvernator. Pentru a acuza cu mai mult efect pe Brukenthal, Auersperg a încercat să scape de sub controlul acestuia. După aceasta începu a trimite rapoarte particulare consilierilor de Stat, o manevră care i-a fost interzisă după scurt timp[4]).

---

[1]) Cons. de Stat, 3227/1771.
[2]) Arneth, X, pag. 149.
[3]) Teutsch, II, p. 152—153.
[4]) Cons. de Stat. 4082/1771.

In anii 1771 şi 1772 Auersperg a încercat prin diferite intrigi să răpună pe cancelarul aulic transilvan; s'a servit de denunţări anonime, acuzându-l chiar că sustrage porunci imperiale. La începutul anului 1773 Auersperg s'a dus personal la Viena, continuând să atace pe adversarul său[1]. In mai multe şedinţe ale Consiliului de Stat s'au desbătut toate acuzările contra lui Brukenthal. Acesta s'a apărat însă cu succes, aşa încât Consiliul de Stat a fost în stare să-l reabiliteze complet, dându-i satisfacţie deplină. La 5 Aprilie 1773 Auersperg a primit o dojană din cauza învinuirilor sale nedrepte. Pentru ca să nu fie scăzută autoritatea guvernatorului, Auersperg n'a fost pedepsit[2].

Conflictul ivit între Auersperg şi episcopul catolic Bajtay a fost de durată mai scurtă. După încetarea ciumei din Ţara Bârsei, Auersperg ordonase celebrarea unui serviciu divin[3]. Episcopul, simţindu-se jignit de astfel de amestecuri ale guvernatorului în chestiuni religioase, a reclamat la Viena. Intr'o scrisoare în limba franceză adresată Impărătesei a arătat că episcopul este vicarul lui Dumnezeu pe pământ, iar Auersperg l-a ofensat prin tonul său aspru. Guvernatorul a trimis şi el mai multe rapoarte, aşa încât Maria Teresia, indignată de atâtea certuri, a ordonat ca în viitor fiecare să anunţe pe celălalt despre dorinţele sale. Prin intermediul secretarului Izdenczy şi al cancelarului Blümegen cei doi s'au împăcat[4].

Cu tot insuccesul său în lupta cu Brukenthal, Auersperg poseda totuşi oarecare capacitate de a rândui unele lucruri şi instituţiuni, uitate sub guvernarea generalilor. Oficiul pentru controlarea actelor (forum productionale), mai înainte „o insti-

[1]) Cons. de Stat, 2549, 2574, 2577 şi 3111/1771.

[2]) Arneth, X, p. 151—152.

[3]) Cons. de Stat, 3019/1771.

[4]) Cons. de Stat, 3019/1771; Arneth, X, p. 150. După un scurt timp bătrânul episcop şi-a cerut pensionarea, cu gândul de a-şi trăi ultimele zile ale vieţii la Bratislava. Pe drum spre Bratislava a murit însă, la Arad, în anul 1773. El a fost cel mai însemnat episcop catolic transilvan din veacul al XVIII-lea, conducând de mai multe ori guvernul provincial ca vice-preşedinte, în lipsa preşedintelui.

tuţiune asemănătoare cu o dietă polonă", a fost reorganizat de Auersperg. El avea menirea să ajute materialiceşte catolicizarea Transilvanilor[1]. Era lucru firesc ca Auersperg şi Brukenthal să nu se poată înţelege nici în privinţa organizării acestuia.

Intr'un raport din luna Octomvrie 1771 Auersperg a cerut părerea Consiliului de Stat, în privinţa luxului desfăşurat de nobili în Transilvania, stăruind pentru pedepsirea celor vinovaţi. Consiliul de Stat a consimţit[2].

Pentru a preveni un caz de foamete, a instalat la Sibiu o comisiune pentru fixarea preţurilor la cereale şi legume. Consilierul Blümegen l-a sfătuit însă să nu înceapă cu astfel de încercări, deoarece nu va izbucni foametea şi fiindcă astfel de încercări produceau numai efect contrar celui aşteptat[3].

La începutul lunii Noemvrie 1771 fostul Domn al Ţării Româneşti, Emanuil Rosetti (Manoil Ruset), s'a refugiat în Transilvania, din cauza ocupaţiunii ruseşti, după izbucnirea răsboiului ruso-turc. Imediat după primirea ştirii despre sosirea Domnului la graniţa ţării, Auersperg a dispus ca el să fie bine primit împreună cu boierii săi, iar prefectul judeţului Hunedoara să-i ajute cu cele necesare. Totodată a dat ordin ca toţi fugarii să fie puşi în carantină 42 de zile, să nu se ivească vreo epidemie, căci ciuma ar fi încetat în Transilvania, imediat după sosirea lui (Auersperg)! In sfârşit întrebă la Curtea imperială ce măsuri să fie luate faţă de aceşti oaspeţi, după supravegherea lor timp de 42 de zile[4]. Consiliul de Stat i-a răspuns că Domnul poate să intre în interiorul ţării, dar să fie supraveghiat în mod onorabil.

In a doua jumătate a lunei Iulie 1772 Auersperg a întreprins o călătorie de inspecţie în Transilvania. Raportul redactat după întoarcerea sa la Sibiu este mai mult un neînsemnat jurnal de călătorie[5].

---

[1] Cons. de Stat, 3111/1771.

[2] *Ibidem*, 3810/1771.

[3] *Ibidem*, 4032/1771.

[4] *Ibidem*, 4033/1771.

[5] *Ibidem*, 2086/1772.

La începutul anului 1773 a plecat la Viena, încercând acolo să răstoarne pe adversarul său Brukenthal, însă fără succes. După aceasta probabil nici nu s'a mai întors în Transilvania. Când Iosif al II-lea a întreprins călătoria sa în Transilvania Auersperg se afla la Viena.

Călătoria Impăratului a fost un eveniment extraordinar pentru locuitorii acestei provincii. Plecând din Viena la 7 Mai 1773, Iosif a sosit la Sibiu în ziua de 28 Mai. Până la 15 Iulie a străbătut toate regiunile Transilvaniei, interesându-se de soarta jalnică a iobagilor. In timpul acestei călătorii, Impăratul primise 19.000 de petițiuni dela populațiunea țării[1]).

Important este raportul Impăratului Iosif al II-lea către mama sa Maria Teresia, întocmit după terminarea călătoriei și care se ocupă cu problema reorganizării Transilvaniei[2]).

Pentru a îndrepta greșelile Iosif al II-lea propunea două căi: 1. Pentru a urma o cale scurtă și sigură, să se unească Transilvania, Banatul, Maramureșul — cu excepția graniței militare, separate de aceste provincii — cu ținuturile ungurești până la Tisa. Țara aceasta nouă să fie cârmuită de un guvern cu sediul la Oradea. Cancelaria aulică transilvană să fie încorporată la cea ungurească, iar între Transilvania și Ungaria să fie o legătură asemănătoare cu cea dintre Croația și Ungaria. Realizându-se acest plan, diferitele privilegii vor pieri. Oficiile și instituțiunile urmau să fie rectificate, iar locuitorii urmau să devină cu toții „Transilvani". 2. Calea mai lungă și mai nesigură ar fi fost înlocuirea celor mai însemnați dregători și conducători ai instituțiunilor vechi. Cancelarul actual este Ungur, guvernul transilvan lucrează fără un guvernator, iar tezaurariul și comitele „națiunii" sunt doi oameni incapabili; sistemul de impunere trebue să fie îndreptat ș. a. m. d. Impărăteasa Maria Teresia arătând proectul lui Brukenthal, acesta a simțit imediat că Impăratul Iosif al II-lea va cârmui odată cu totul altfel decât mama sa.

După o examinare amănunțită, Maria Teresia s'a decis să

---

[1]) Arneth, X, p. 151—153 și Teutsch, II, p. 156—157.

[2]) Teutsch, II, p. 158—159.

urmeze calea a doua. Ea nu s'a putut împăca cu gândul desfiinţării instituţiunilor transilvane, deoarece această ţară fusese ridicată numai de curând la rangul de Mare-Principat[1].

Această hotărîre a fost de o importanţă covârşitoare, fiindcă Maria Teresia s'a hotărît să pună din nou localnici în funcţiunile cele mai importante din Transilvania.

In anul 1774 guvernatorul Auersperg fu numit guvernator în patria sa, în ducatul Craina. Secretarul guvernului transilvan, Hermann, a spus că această schimbare se putea compara cu transferarea judelui braşovean ca jude la Orăştie...[2].

Funcţiunea de guvernator în Craina a deţinut-o până la 1779, după care dată a mai fost vicepreşedinte la forul suprem de justiţie, apoi vicecancelar al Austriei şi Boemiei, în sfârşit a fost scos la pensie în anul 1781[3].

Maria-Iosif de Auersperg a murit la 15 Ianuarie 1806 în castelul său din Craina[4].

Greşala principală a lui Auersperg a fost intenţiunea de a cârmui Transilvania după metodele de guvernare absolutiste, ca în Austria inferioară. Dacă Impăratul Iosif al II-lea a continuat mai târziu cu tendinţe absolutiste, se bizuia pe puterea şi autoritatea de monarh. Auersperg a fost însă un om cu diferite slăbiciuni de caracter. Această inferioritate o dovedea şi faptul că după rechemarea sa din Transilvania n'a mai ocupat nici o funcţiune însemnată, fiind numit numai vice-preşedinte la o dregătorie administrativ-politică. Cu demiterea lui Auersperg reîncepe seria guvernatorilor transilvani de baştină.

---

[1]) Arneth, X, p. 154—155.

[2]) *Archiv. d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1890, XXIII, p. 176.

[3]) Wissgrill, I, p. 249—250.

[4]) Comunicare particulară a Contelui Henckel von Donnersmark, căruia ţin să-i mulţumesc pentru indicaţiile sale preţioase.

INCHEIERE

Aruncând o privire generală asupra istoriei guvernatorilor transilvani, putem constata următoarele: Guvernul Transilvaniei, având în frunte pe guvernatorul țării, a fost cea mai înaltă instanță locală în această provincie. Guvernul era de fapt continuatorul sfatului principelui transilvan, care se compunea din 12 membri. Pe când principele fusese ultima instanță, după cucerirea Transilvaniei de către Austriaci se putea apela dela guvernator la Impărat, iar mai târziu și la Cancelaria aulică transilvană. Constatăm prin urmare o scădere a prestigiului conducătorului. Inființat prin Diploma Leopoldină și instalat de generalul Veterani, guvernul transilvan s'a putut menține timp de vreo 175 de ani, având 24 de guvernatori. Ceea ce este însemnat e faptul, că organizațiunea aceasta de conducere, metodele de lucru și normele administrative ale șefilor ei s'au stabilit și s'au consolidat numai treptat. Sub Gheorghe Bánffy, organizațiune și metode de lucru bine precizate nu existau. Guvernatorul, om nehotărît și leneș, mutându-și mereu reședința a avut însă o putere însemnată de guvernare. Totodată trebue să adăugăm că în ultimii 4 ani de guvernare n'a putut să exercite puterea executivă din cauza revoluțiunei Curuților. După consolidarea regimului austriac în Transilvania, guvernul a devenit o organizațiune mai bine stabilită, iar guvernarea conducătorului a avut o putere limitată. Mai întâi, din punct de vedere juridic și politic, după faimosul acord dela 1437, Transilvania era condusă de cele trei „națiuni" (Nobili, Secui și Sași). Sașii, care au fost încadrați în această „națiune", au putut fi trași la răspundere în fața guvernatorului numai în cinci cazuri (intrarea ostilă în casa unui nobil, uciderea, arestarea sau rănirea unui

nobil și falsificarea monedelor), care a fost și instanța de apel pentru ceilalți locuitori. Puterea guvernatorilor a mai fost micșorată de generalii-comandanți, toți de origine străină, precum și de diferite alte instituțiuni create în veacul al XVIII-lea și scoase de sub controlul guvernatorului. După moartea energicului Sigismund Kornis, care mai apărase demnitatea și influența sa în treburile Transilvaniei, urmează, la 1734, Ioan Haller, caracter pașnic, o fire blândă și nehotărîtă. Sub cârmuirea sa Cancelaria aulică începe să poruncească guvernului, controlându-i de atunci înainte toată activitatea. In acel timp se înființează și comisariatul țării (Landeskommissariat), o instituțiune separată care avea menirea să controleze aprovizionarea militară.

Guvernatorul era suprema instanță juridică, administrativă și politică în țară. La aceasta i s'a mai adăugat, din vremea Mariei Teresia, rolul de a ocroti religia catolică. El era șeful membrilor catolici ai guvernului, care, împreună cu episcopul, formau o societate separată „Corpus Catolicorum". Procesele ce urmau să fie judecate de guvernul țării ocupau partea cea mai însemnată a activității cârmuitorului. Se judecau mai ales procese între nobili pe de o parte și între nobili și iobagi pe de altă parte. Când guvernul transilvan a fost reorganizat sub Ladislau Kemény, ținându-se seamă de însemnătatea acestor procese, s'a fixat data pentru judecarea lor între sărbătorile Sf. Martin și Paști. Sub Auersperg s'a hotărît împărțirea guvernului într'o secțiune juridică și în una politică, fiecare sub președinția nominală a guvernatorului. Șeful secțiunii juridice a fost președintele Dietei, șeful celei politice însă tezaurariul țării. Această împărțire în două secțiuni a fost realizată însă numai de Brukenthal.

Activitatea guvernatorilor din sec. al XVIII-lea s'a pulverizat mai ales în redactări de rapoarte amănunțite și neînsemnate (de ex. despre repararea bisericii reformate din Șimleul-Silvaniei există o sumedenie de rapoarte până la pronunțarea deciziei definitive) și în judecarea multor procese mai mult sau mai puțin însemnate. Un ecou mare au avut mai ales acele mă-

suri ale guvernatorilor, care depăşeau domeniul lor de lucru: arestarea lui Harteneck, luarea bisericilor necatolice, măsurile împotriva protestanţilor, înfiinţarea regimentelor de graniţă, mutarea guvernului dela Sibiu la Cluj fără consimţământul Impăratului.

Influenţa guvernatorilor în domeniul politic a fost restrânsă. La înfiinţarea guvernului, nobilii ţării au crezut că guvernatorul va avea un rol asemănător cu al principelui Transilvaniei de odinioară. Puterea guvernatorului a fost însă redusă treptat, pe de o parte prin organizaţiunea descentralizată a Transilvaniei, pe de alta prin diferitele înfiinţări de instituţiuni create de cercurile conducătoare vieneze.

In privinţa administraţiei, guvernatorii veacului al XVIII-lea au avut de luptat cu o organizaţiune administrativă destul de înapoiată.

Nobilii, cari stăpâneau partea cea mai însemnată a ţării, aveau posibilităţi aproape nelimitate de a-şi administra posesiunile după bunul lor plac. După eşuarea planului Impăratului Iosif al II-lea, numai veacul al XIX-lea a putut să aducă şi în această privinţă schimbări radicale. Programul social în activitatea guvernatorilor lăsa mult de dorit. Abia generalul Buccow a început să uşureze întrucâtva soarta poporului de jos, înfiinţând miliţia grănţerească. Din această organizaţiune au luat naştere mai târziu diferitele organizaţiuni sociale şi culturale. Generalii străini s'au arătat mai binevoitori. Din nefericire ei au unit această îmbunătăţire a soartei poporului de jos cu proselitismul religios, executând, prin intervenţiile lor în favoarea religiei catolice, un ordin imperial.

Din punct de vedere religios activitatea şi influenţa guvernatorilor a fost diferită, după confesiunea fiecăruia. Guvernatorii din veacul al XVIII-lea, în majoritatea lor covârşitoare, au fost catolici. Rolul cel mai însemnat în acest domeniu îl avu guvernatorul Sigismund Kornis, exponentul cel mai însemnat pentru exproprierea bisericilor necatolice din Transilvania, la începutul veacului al XVIII-lea. Tot din cauze religioase Kornis a încercat să aducă schimbări în domeniul juridic. La 1731 propuse

Dietei să se anuleze unele puncte ale Constituției transilvane, care restrânsese puterea catolicilor încă în veacul al XVII-lea sub principii reformați. Această intențiune provocând un mare ecou, a dus la unirea protestanților transilvani și, cu ajutorul prințului Eugeniu de Savoia, ei au putut să respingă atacul catolicilor. Aceste încercări ale catolicilor au fost încoronate mai târziu de succes, când în epoca absolutistă cercurile conducătoare nu mai țineau seamă de legile țării. Această călcare a legilor, în mod când ascuns, când fățiș, este una din cele mai importante caracteristice ale istoriei transilvane în veacul al XVIII-lea.

Pe terenul economic-financiar guvernatorul a trebuit să colaboreze cu Dieta țării, mai mult decât în celelalte domenii. Dieta fixa impozitele și subsidiile de răsboiu. Monarhia austriacă era caracterizată și prin lipsa continuă de bani. Din cauza aceasta Impăratul Leopold luase imediat măsuri severe contra lui Bánffy, pentru a-i interzice de a mai câștiga bani din arendarea minelor Statului. Prin înființarea comisariatului țării pentru aprovizionarea și întreținerea armatei în Transilvania și prin controlarea tezaurariatului de către funcționari austriaci, activitatea guvernatorului a rămas cu totul redusă în aceste domenii.

Epoca guvernatorilor, de vreo 175 de ani (1691—1867), se poate împărți în două mari intervale:

I. Epoca înființării și a consolidării sub guvernatorii localnici și timpul cârmuirii absolutiste încercată de străini, până la 1774.

II. Epoca în care guvernul țării este condus din nou de către Transilvani până la revoluțiunea din 1848, apoi timpul conducătorilor militari și civili până la 1861, cât și o reînviere a formei vechi de conducere, până la disolvarea definitivă (1867).

In lucrarea de față s'a tratat numai epoca întâia. Ea se poate subîmpărți în:

1. Epoca luptei între influența austriacă cu cea turcească (cuprinde guvernarea lui Bánffy, revoluțiunea Curuților și activitatea Deputațiunei Țării, 1691—1712).

2. Epoca întăririi Habsburgilor și a elementului catolic în

Transilvania (dela guvernarea lui Kornis până la Kemény, 1713—1762).

3. Epoca guvernării absolutiste, exercitată de trei preşedinţi străini şi de un guvernator străin (1762—1774).

Din pricina nemulţumirii generale, care sporise sub această guvernare absolutistă, Transilvania n'a mai putut fi cârmuită prin astfel de metode. Din cauza încurcăturilor provocate de Auersperg, Maria Teresia s'a văzut nevoită să instaleze din nou localnici în funcţiunile însemnate ale Transilvaniei. In locul străinului Auesrsperg a urmat transilvanul Samuil Brukenthal.

Cârmuirea lui, cât şi cea atât de îndelungată a lui Gheorghe Bánffy (II), coincide cu începutul istoriei contemporane a Transilvaniei.

LISTA GUVERNATORILOR TRANSILVANIEI

1691—1774

1. *Gheorghe Bánffy,* guvernator, 7 Februarie 1691—8 Noemvrie 1708. (1660—1708)[1]).
2. *Ştefan Haller,* preşedinte al Deputaţiunei Ţării, 10 August 1709—2 Mai 1710. (?—1710).
3. *Ştefan Wesselényi,* preşedinte al Deputaţiunei Ţării, 2 Mai 1710—31 Martie 1713. (1674—1734).
4. *Sigismund Kornis,* guvernator, 31 Martie 1713—15 Decemvrie 1731. (1677—1731).
5. *Francisc Anton P. Wallis,* preşedinte al guvernului, Iulie 1732—Iulie 1734. (1675—1737).
6. *Ioan Haller,* guvernator, 2 Decemvrie 1734—18 Octomvrie 1755. (1692—1755).
7. *Francisc Vencenslav Wallis,* preşedinte al guvernului, Decemvrie 1755—6 Iulie 1758. (1696—1770).
8. *Ladislau Kemény,* guvernator, 6 Iulie 1758—7 Mai 1762. (1709—1774).
9. *Adolf N. Buccow,* preşedinte al guvernului, 7 Mai 1762—18 Mai 1764. (1712—1764).
10. *Andrei Hadik,* preşedinte al guvernului, 21 Iulie 1764—20 Octomvrie 1767. (1710—1790).
11. *Carol C. O'Donell,* preşedinte al guvernului, 14 Decemvrie 1767—28 Septemvrie 1770. (1715—1771).
12. *Maria-Iosif Auersperg,* guvernator, 31 Ianuarie 1771—6 Iulie 1774. (1723—1806).

---

[1]) Datele referitoare la cârmuirea guvernatorilor pot suferi mici schimbări, luându-ne după data numirii sau după aceea a instalării demnitarului respectiv. Anii din paranteză reprezintă data naşterii şi a morţii.

BIBLIOGRAFIE

A) *Izvoare.*

1. Haus —, Hof — und Staatsarchiv. Wien.
   a) Staatsratsakten (Actele Consiliului de Stat).
   b) Hungarica — Transilvanica Akten (Actele privitoare la Ungaria şi Transilvania).
2. Kriegsarchiv (Arhiva de răsboiu). Wien.
   a) Hofkriegsratsakten (Actele Consiliului Aulic de răsboiu).
3. Hofkammerarchiv (Arhiva Aulică camerală). Wien.
4. Arhiva Muzeului Transilvan. Cluj.
5. Arhiva Muzeului „Baron Brukenthal". Sibiu.

B) *Opere.*

Arneth A.: *Geschichte Maria Theresias. Maria Theresias letzte Regierungszeit. Vol. X, 1763—1780.* Wien, Wilhelm Braumüller, 1879, in-8°, XIX + 852 p.

Bedeus v. Scharberg Joseph: *Die Familie der Herren und Grafen von Haller in Siebenbürgen. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Kronstadt, 1858, Vol. III, Heft 2, p. 163—207.

Benkö Josephus: *Transilvania sive magnus Transilvaniae Principatus olim Dacia mediterranea dictus.* Vol. II. Claudiopolis, Typis lycei regii, 1833, in-8°, 624 p.

Bethlen Miklós: *Önéletirása. (Autobiografia).* Kiadta: Szalai László. Vol. II. Budapest, Ráth Mór, 1860, in-8° 306 p.

Cserei Mihály: *Historiája. (Cronica).* Budapest, f. tip., f. an, in —8⁰, . . . p. (Ujabb nemzeti könyvtár, Vol. I, Tom. A).

Duldner Johann: *Zur Geschichte des Überganges Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg. Die Jahre 1687—1691. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Hermannstadt, 1902, Vol. XXX, Heft 2, p. 178—253.

Ferenczi Miklós: *Hadadi Br. Wesselényi Miklós élete és naplója. (Viața și jurnalul baronului Nicolae Wesselényi de Hadad).* Kolozsvár, 1910, in —8⁰, 49 p.

Halmágyi István: *Naplója (Jurnalul . . .).* Budapest, M. T. Akadémiai könyvkiadó hivatala, 1916, in —8⁰, . . . p. (Monumenta Hungariae Historica, Scriptores. Vol. XXXVIII).

Heidendorf Michael Conrad v.: *Eine Selbstbiographie. Mitgetheilt von Rudolf Theil. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Hermannstadt, 1880, Vol. XVI, Heft 2, p. 158—203.

Hermann George M. G.: *Das alte und neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert. Bearbeitet von Oscar v. Meltzl.* Vol. I. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1883, in-8⁰, XLV+476 p.

Hermann Johann Th.: *Aus den Briefen des Gubernialsekretärs... Mitgetheilt von Julius Gross. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Hermannstadt, 1890, Vol. XXIII, Heft 3, p. 73—189.

Höchsmann Johannes: *Studien zur Geschichte Siebenbürgens aus dem XVIII. Jahrhundert. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Hermannstadt, 1880, Vol. XVI, Heft 1, p. 28—157.

Kővári László: *Erdély nevezetesebb családai. (Familiile mai însemnate ale Transilvaniei).* Kolozsvár, Baráné és Stein, 1854, in —8⁰, 279 p.

Kővári László: *Erdély történelme. A Gubernátorok kora. (Istoria Transilvaniei. Epoca guvernatorilor).* Vol. VI. Pesten, Ráth Mór, 1866, in —8⁰, 240 p.

Lupaş Ioan: *Documente istorice transilvane. Vol. I, 1599—1699.* Cluj, Cartea Românească, 1940, in —8⁰, 522 p.

Lupaş Ioan: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.* Cluj, Tip Ardealul, 1934, in —8⁰, 202 p. (Biblioteca istorică „Astra", II).

Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és leszármazási táblákal. (Familii ungureşti, cu steme şi tabele genealogice).* Vol. I. Pest, Beimel I. és Kosma V., 1857, in —8⁰, VI+311 p.; Vol. V. Pest, Ráth Mór, 1859, in —8⁰, 375+VIII p.

Reilly Franz J. J.: *Skizzirte Biographien der berühmtesten Feldherren Österreichs von Maximilian I. bis auf Franz II.* Wien, 1813, in —4⁰, 414 p.

Sándor Imre: *Kolozsvár czimeres emlékei. Gróf Bánffy György czimerei, 1708. (Stemele Clujului. Stema contelui Gheorghe Bánffy, 1708). Genealogiai füzetek,* Kolozsvár, 1914, Tom. XII, p. 41—45.

Schmidt Wilhelm: *Zur Geschichte der Wirksamkeit des Grafen Andreas Hadik als kommandierender General und Gouverneur in Siebenbürgen in den Jahren 1764—1768. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Kronstadt, 1866, Vol. VII, Heft 1, p. 3—40.

Siebmachers *grosses und allgemeines Wappenbuch.* Vol. IV, Tom. 5, 10, 12. Nürnberg, Bauer und Raspe, 1885—1904, in —4⁰, 3 vol. (Vol. IV, Tom. 5: Oberösterreichischer Adel; Vol. IV, Tom. 10: Böhmischer Adel; Vol. IV, Tom. 12: Siebenbürgischer Adel).

Szász Carolus: *Sylloge tractatum.* Claudiopolis, Typis Collegii ev. reformatorum, 1833, in —8⁰, 464 p.

Teutsch Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Vol. II. Hermannstadt, Tip. W. Krafft, 1907, in —8⁰, XXXIV+467 p.

Teutsch Georg Daniel: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Ed. IV. Vol. I. Hermannstadt, Tip. W. Krafft, 1925, in —8⁰, XIX+610 p.

Vaniček Fr.: *Spezialgeschichte der Militärgrenze.* Vol. II. Wien, 1875, in —8°, 588 p.

Wissgrill Franz Karl: *Schauplatz des landsässigen niederösterreichischen Adels.* Vol. I. Wien, Mss., 1794, in —8°, 329 p.

Wurzbach Constant v.: *Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich, enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750—1850 im Kaiserstaate und seinen Kronländern gelebt haben.* Vol. VII și XXI. Wien, K. K. Hof- und Staatsdruckerei, 1856—1890, in —8°, 444 p.; 510 p.

Zieglauer Ferdinand: *Drei Jahre aus der Geschichte der Rákóczyischen Revolution in Siebenbürgen. Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde,* Kronstadt, 1868, Vol. VIII, Heft 2, p. 163—283.

Zieglauer Ferdinand: *Harteneck, Graf der sächsischen Nation und die siebenbürgischen Parteikämpfe seiner Zeit. 1691—1703.* Hermannstadt, Th. Steinhaussen, 1869, in —8°, 470 p.

GUVERNATORII TRANSILVANIEI

1774—1867

GUVERNATORII TRANSILVANIEI
1774—1867

DE
HELMUT KLIMA

INTRODUCERE

Scopul acestui studiu este să înfăţişeze materialul privitor la guvernatorii transilvani dela 1774 până la 1867. Acest material l-am întregit prin ceea ce am găsit în publicaţiunile istorice transilvane şi în ziarele contemporane, încercând să înfăţişez astfel o schiţă istorico-biografică despre fiecare guvernator sau preşedinte al guvernului acestei ţări[1]).

Materialul este atât de vast, încât despre fiecare guvernator s'ar putea scrie câte un studiu deosebit. Mi-am dat silinţa să prezint lucrurile cele mai importante, arătând în primul rând atitudinea guvernatorilor faţă de diferitele probleme ale ţării şi rolul pe care l-au avut ei.

Evenimentele contemporane le-am atins în măsura, în care guvernatorii le influenţau prin activitatea lor sau în care aveau o legătură directă cu ele. Unii dintre ei n'au fost decât funcţionari, cu un orizont restrâns (Kornis, Creneville), fără să fi reuşit a se ridica la treapta unor personalităţi istorice. Activitatea lor a fost deci tratată mai pe scurt[2]).

Literatura istorică despre guvernatori este aproape inexis-

---

[1]) Studiul acesta este continuarea directă a lucrării colegului meu Rolf Kutschera, care prezintă istoria guvernatorilor între anii 1691—1774.

[2]) Autorul se simte obligat a exprima mulţumiri în deosebi D-lui J. Weigner, secretarul Arhivei de război (Kriegsarchiv) din Viena pentru ajutorul primit la culegerea materialului documentar de trebuinţă. La fel

tentă. Dacă lăsam la o parte discursurile funebre ale contemporanilor, scrise de obiceiu cu prea exagerate elogii, rămâne să amintim o singură lucrare privitoare la Schwarzenberg, lucrarea întocmită de un fost subaltern al său, Grimm[1]).

SAMUIL BRUKENTHAL
Guvernator
(1774—1787)

Brukenthal se trage dintr'o familie de ţărani saşi, care odinioară se numise Breckner şi trăise la Nocrich. Strămoşii săi, distingându-se prin calităţile lor, au avut rol de conducători în scaunul Nocrichului. Atât bunicul, cât şi tatăl lui Brukenthal, erau „juzi regeşti". Mihail Brukenthal se distinsese prin deosebita lui credinţa faţă de Impărat, în timpul rascoalei lui Rákoczi. Drept răsplată Impăratul i-a dăruit în anul 1724 titlul de nobleţă cu predicatul „de Brukenthal"[2]).

Samuil era fiul cel mai mic. El avea încă un frate şi patru surori. Mama lui, a doua soţie a lui Mihail Brukenthal, se numea Susanna Conrad de Heydendorf.

Samuil Brukenthal s'a născut la 26 Iulie 1721. Tânărul talentat fu trimis la gimnaziul din Sibiu. După moartea tatălui său plecă la Târgul Mureşului să înveţe limba maghiară[3]).

In anul 1741 îşi începe stagiul la guvern, pentru a fi întrodus în chestiuni de ordin administrativ. La 1743 se înmatriculă la Universitatea din Halle, să studieze dreptul. Mai târziu se mută la Viena. Devenind membru al unei loji francmasonice, avu posibilitatea să intre în legătură cu diferite personalităţi însemnate. Propunerea ce i se făcuse la Berlin de a

---

mulţumeşte Alteţei Sale Ducelui Francisc Josif de Lichtenstein, care a binevoit a-i permite să cerceteze corespondenţa personală a unchiului său, Principele Frederic de Lichtenstein.

[1]) Vezi bibliografia.

[2]) Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 105.

[3]) Csaki, p. 7 .

intra în serviciul regelui prusiac o respinse și se întoarse acasă în anul 1745.

Căsătorindu-se cu Sofia Klockner, fiica primarului din Sibiu, i se deschise calea pentru o carieră la primăria Sibiului, unde i se încredințară succesiv posturi neînsemnate[1]).

Fiind în anul 1753 membru al unei delegațiuni trimise de Sași la Curtea imperială din Viena, Impărăteasa îl primi pentru intâia oară în audiență. Observând numai decât calitățile lui deosebite, Maria Teresia se interesă de cariera lui, favorizându-l foarte mult. Din ordinul Impărătesei, Brukenthal primi în anul 1754 postul de secretar al guvernului, fiind cel dintâi Sas luteran în această funcțiune transilvană rezervată până atunci exclusiv catolicilor. In anul 1759 Maria Teresia îl acceptă ca delegat plenipotențiar al Națiunii săsești. In această calitate obținu pentru „Universitatea" săsească rezultate favorabile. Știrea disolvării „Directoriului economic" al baronului Seeberg — o piedecă pentru autonomia săsească — fu primită cu mare bucurie. In anul următor Brukenthal fu numit consilier al guvernului, rămânând în acelaș timp și delegatul națiunii săsești[2]).

Brukenthal dovedindu-se cel mai bun apărător al drepturilor națiunii săsești, fu ales comite al Sașilor („comes"), în anul 1761. In acelaș timp generalul Buccow, care era în strânsă legătură personală cu Brukenthal, primise președinția guvernului. Acesta, cunoscând aptitudinile lui Brukenthal și nevrând să-l piarză din rândurile funcționarilor guvernului, induplecă pe Maria Teresia să anuleze alegerea lui Brukenthal sub pretextul unei greșeli de formă. Brukenthal, pentru a fi despăgubit, fu numit cancelar provincial cu misiunea specială să ajute pe Buccow la realizarea reformei fiscale și la organizarea regimentelor grănițerești. Ca să nu fie inferior magnaților maghiari, Maria Teresia îl numi baron. In această epocă a vieții sale stătea Brukenthal când la Viena, când în Transilvania[3]).

---

[1]) Teutsch, II, p. 130 .

[2]) Schuller G. A.: *Lebenslauf*, p. 107.

[3]) Csaki, p. 9—10.

La Viena ajuta pe Buccow să înduplece Consiliul de Stat să primească planurile de reformă, refuzate de Cancelaria aulică. După moartea subită a lui Buccow, Brukenthal intenţionă să plece neîntârziat în Transilvania, spre a continua opera lui de reformă. Maria Teresia îl opri însă ordonând înfiinţarea unei comisiuni speciale pentru chestiunile transilvane, sub preşidenţia lui. In anul 1765 fu numit preşedinte al cancelariei aulice. In această funcţiune avu multe conflicte personale cu preşedinţii guvernului, Hadik şi O'Donell, precum şi cu guvernul însuși.

In două chestiuni obţinu rezultate avantajoase pentru naţiunea săsească şi anume:

1. Acordarea atributului „inclyta" pentru „naţiune".
2. Inglobarea domeniului Făgăraş în pământul crăiesc[1]).

Câştigând tot mai mult increderea Impărătesei, ajunse chiar consilierul ei intim. De mult timp lucra la o nouă reformă fiscală pentru Transilvania care, în sfârşit, fu sancţionată în anul 1769. Pentru executarea acestei reforme fu trimis Brukenthal în calitate de comisar plenipotenţiar în Transilvania, unde a fost primit cu mare alaiu[2]).

In curs de un an reuşi să întroducă noul sistem fiscal.

Rezultatele activităţii sale au fost periclitate prin numirea unui guvernator nou: Contele de Auersperg[3]). Acesta fără să cunoască situaţiunea din ţară, luă măsuri nepotrivite, aşa încât Brukenthal se văzu silit să se împotrivească[4]).

Urmă o epocă de luptă necontenită între Auersperg și Brukenthal. Când se iveau neajunsuri, unul învinovăția pe celălalt. Fără să simpatizeze cu Brukenthal, Iosif II se pronunță, după călătoria sa prin Transilvania, pentru destituirea lui Auersperg[5]).

In locul lui, Maria Teresia numi la 6 Iulie 1774 pe Bruken-

---

[1]) Csaki, p. 9—10.

[2]) Teutsch, II, p. 142—143.

[3]) R. Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774*, vezi la guvernatorul Auersperg.

[4]) Schuller G. A.: *Lebenslauf*, p. 111--112.

[5]) Teutsch, II, p. 153—154.

thal preşedinte al guvernului, acordându-i crucea de comandor al ordinului Sf. Ştefan.

Cu ocaziunea numirii Impărăteasa îi ordonă în special trei lucruri:

1. Aranjarea treburilor „naţiunii" săseşti;
2. Supravegherea noului sistem fiscal;
3. Introducerea unui nou regulament urbarial.

Ca să-i uşureze munca, Impărăteasa îi permise să-i adreseze ori când scrisori particulare, fără ca ele să treacă prin diferitele oficii. Având deosebită încredere în Brukenthal, Maria Teresia îl autoriză să amâne executarea ordinelor imperiale, cari îi păreau nepotrivite, şi să-şi motiveze atitudinea[1]).

Printr'o scrisoare adresată lui Brukenthal cu ocaziunea numirii, Impărăteasa îşi manifestă generozitatea scriind noului guvernator: „In primul rând îţi recomand religia, care e baza cea mai însemnată a Statului şi condiţiunea pentru bunele moravuri, apoi administraţiunea dreaptă a justiţiei, buna înţelegere cu organele militare şi camerale, ca şi cu celelalte oficii. Iţi recomand o atitudine egală faţă de diferitele „naţiuni", fără nici o deosebire, deoarece toţi sunt supuşii unui singur suveran" [2]).

In locul lui Brukenthal fu numit ca preşedinte al cancelariei aulice contele Mihail Kornis, fostul vicepreşedinte al guvernului. Acesta, cunoscut ca un adversar aprig al Saşilor, avu multe conflicte cu Brukenthal şi intenţionă să pricinuiască destituirea lui[3]).

Conform ordinului imperial, Brukenthal urmărea cu multă atenţiune chestiunea impozitelor. Reforma realizată de generalul Buccow, cu ajutorul lui Brukenthal, însemna un progres vădit, deşi avea încă unele defecte. Marea însemnătate a sistemului de impunere, realizat de Brukenthal, stă în faptul că taxa socotită pe cap (capitaţia) nu era, ca înainte, egală pentru toţi lo-

[1]) Teutsch, II, p. 159.
[2]) Schaaser, p. 45.
[3]) Teutsch, II, p. 159.

cuitorii, ci era în proporţie cu averea contribuabilului. Contribuabilii fură împărţiţi în clase, după averea lor, aşa încât taxele variau între 1 şi 27 fiorini. Pentru o casă se plătea anual 5% din valoarea ei efectivă, iar după leafă se plătea zece la sută. Impozitul funciar se evalua după calitatea terenurilor (16—40cr)[1].

In legătură cu această chestiune era şi cea a iobagilor. In anul 1774 Impărăteasa ordonă guvernului să-i înainteze un „normativ urbarial". Mult timp lucrase o comisiune guvernamentală la acest normativ, aşa încât el întră în vigoare abia după răscoala ţăranilor[2].

In primul rând se interesă Brukenthal de chestiunile „naţiunii" săseşti. După destituirea comitelui suprem Baussnern, postul acesta rămase vacant şi nu există o personalitate remarcabilă să apere privilegiile săseşti. Inainte de a pleca din Viena Brukenthal reuşi să înduplece pe Maria Teresia să anuleze un ordin, conform căruia fiscul fu însărcinat să ia sub administraţiunea sa toate proprietăţile comunelor săseşti. Executarea acestui ordin ar fi fost o mare primejdie pentru situaţia privilegiată a Saşilor[3].

Atunci contele Kornis propuse Impărătesei introducerea dreptului de „concivilitate" (dreptul de împreună locuire cu Saşii) pe pământul crăiesc, potrivit căruia nobilii puteau să cumpere case în oraşele săseşti şi să dobândească cetăţenia. Brukenthal protestă contra acestui plan, prezentând un lung raport şi încercând a dovedi că promiscuitatea diferitelor naţiuni ar fi cea mai mare primejdie pentru liniştea ţării. După părerea lui particularităţile unui popor formau baza pentru dreptul lui deosebit. Existenţa Saşilor ca seminţie germană nu putea fi garantată decât prin stricta separaţiune de alte naţiuni[4].

Prin acest memoriu Brukenthal făcu dovadă de cunoştinţe

---

[1]) Teutsch, II, p. 141—143.
[2]) Schaaser, p. 42.
[3]) *Ibidem*, p. 43.
[4]) Teutsch, II, p. 158—160.

vaste în domeniul jurisprudenței și în al istoriei. Raportul avu ca urmare respingerea proiectului lui Kornis.

Din cauza succeselor sale Brukenthal avea mulți adversari, mai ales printre Unguri, cari îl invidiau și cari se grupaseră în jurul lui Kornis.

Din pricina defăimărilor și insultelor, Brukenthal fu nevoit să plece în anul 1776 la Viena, unde, spre marea satisfacție a Impărătesei, se desvinovăți. Cu ocaziunea aceasta rămase aproape un an la Viena. Puțin după aceea Kornis, adversarul lui Brukethal, fu destituit din postul său de președinte al Cancelariei aulice, iar în locul lui fu numit baronul Reischach[1]).

Lui Brukenthal însă i se acordă la 16 Iulie 1777, printr'un decret, titlul de guvernator. El se întoarse la Sibiu, în ziua de 3 Octomvrie. La 14 Noemvrie avu loc instalarea lui solemnă de către generalul-comandant Francisc baron de Preiss. Din partea guvernului îl salută Nicolae Bethlen, care în timpul absenței lui Brukenthal fusese președinte interimar[2]).

In mod deosebit Maria Teresia îl însărcină cu rezolvarea următoarelor șase chestiuni:

1. Să nu împiedece desvoltarea catolicismului, cu toate că el era luteran;
2. Reforma legilor;
3. Tratarea bună a iobagilor;
4. Promovarea „normativului urbarial";
5. Efectuarea conscripțiunii militare;
6. Inaintarea regulată a rapoartelor guvernului[3]).

In urma obiecțiunilor lui Brukenthal, Maria Teresia renunță deocamdată la efectuarea conscripțiunii militare.

El conduse toate treburile țării după placul Impărătesei, așa încât ea îi exprimă în anul 1778 satisfacția ei deplină. Cât a trăit Maria Teresia, influența guvernatorului Brukenthal asu-

---

[1]) Schuller I. K.: *Maria Teresia u. Brukenthal*, p. 12—30

[2]) Zieglauer, *Korrespondenzblatt*, 1905, p. 17.

[3]) Schaaser, p. 50.

pra tuturor afacerilor țării fu nelimitată. Având multă considerațiune pentru el, Impărăteasa îl distingea adeseori. După numirea sa ca guvernator, Maria Teresia a fost prima, care l-a felicitat călduros.

După moartea Impărătesei începu pentru Brukenthal o nouă perioadă de activitate, sub Impăratul Iosif II.

Cu toate că Brukenthal nu împărtășea ideile Impăratului, acesta știa să prețuiească meritul și priceperea guvernatorului. Vedea însă în persoana lui o piedică pentru executarea reformelor sale. Incă din timpul vieții Mariei Teresia, se iviră multe conflicte între Brukenthal și Iosif II, pe care în cele mai multe cazuri le lichida bătrâna Impărăteasă în favoarea lui Brukenthal[1]).

Cu urcarea pe tron a lui Iosif II începu pentru Brukenthal o epocă tristă, deoarece era nevoit să execute și ordine, cari nu-i conveneau. Fiind om cu planuri și idei originale, nu se mulțumea cu rolul de funcționar executiv[2]).

In anul 1783 Impăratul călători din nou prin Transilvania, arătând o atitudine foarte rezervată față de Brukenthal.

In general guvernatorul avea pricepere pentru reforme. Măsurile luate de Iosif II îi păreau însă pripite și nepotrivite pentru împrejurările din Transilvania. In mod deosebit fu întristat Brukenthal de desființarea organizațiunii autonome teritoriale a pământului crăiesc. Obiecțiunile sale, cât și petițiunile națiunii săsești, rămaseră fără succes. Protestă și în contra introducerii limbii germane ca limbă oficială pentru toate țările Monarhiei, deoarece considera întrebuințarea exclusivă a acestei limbi ca o siluire insuportabilă pentru celelalte națiuni[3]).

După răscoala țăranilor fu introdus noul sistem administrativ, potrivit căruia se făcu o nouă împărțire teritorială. Guvernul rămase autoritatea supremă a țării, împreună cu „tezauriatul" care, începând cu data de 1 Mai 1786, deveni o secțiune

---

[1]) Schaaser, p. 55.

[2]) Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 113.

[3]) Teutsch, II, p. 295.

a guvernului. Lui Brukenthal i se dădură ca ajutoare doi vicepreşedinţi: contele Teleki îl reprezenta în chestiunile politice, iar baronul Lupu Bánffy, în cele judecătoreşti[1]).

Ca să controleze realizarea reformelor, Iosif II veni în anul 1786 pentru a treia oară în Transilvania. Brukenthal, chemat în audienţă la 14 Iunie, avu cu Impăratul o lungă conversaţiune, în cursul căreia se manifestă marea deosebire între părerile acestor două personalităţi. Doi reprezentanţi din două epoci se găseau faţă în faţă.

Brukenthal nu s'a sfiit să critice reformele lui Iosif II, spunând că ele erau nepotrivite pentru Transilvania şi că vor provoca mari încurcături. „Staturile" însă fiind disolvate, nu-şi putură exprima nemulţumirea lor. Auzind aceste cuvinte Impăratul tăcu şi termină audienţa[2]).

La 28 Ianuarie 1787 Brukenthal făcu ultima încercare să înduplece pe Iosif II a retrage unele dispoziţiuni, arătând într'un memoriu nemulţumirea Saşilor şi pierderile suferite prin reformele imperiale[3]).

In momentul când Brukenthal scria acest memoriu, Impăratul hotărî să-l destitue. La 9 Ianuarie 1787 Impăratul îl concedie, sub pretext „că binevoieşte să-i îngăduiască linişţea necesară din cauza puterilor sale slăbite"[4]). Impăratul îi mulţumi în cuvinte frumoase, acordându-i marea cruce a ordinului Sfântului Ştefan. Toţi ştiau însă că Brukenthal a fost înlăturat din cauza opoziţiei sale contra reformelor lui Iosif II şi nu din cauza oboselii.

I se acordă o pensie numai de 4000 fiorini anual, ceea ce era o sumă foarte mică, în comparaţie cu pensiile primite de ceilalţi guvernatori. In zadar protestă el contra acestei nedreptăţi[5]). De mult îşi aştepta Brukenthal înlăturarea. Restul vieţii şi-l petrecu în linişte.

---

[1]) Schaaser, p. 105.
[2]) Teutsch, II, p. 301.
[3]) *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1872, Nr. 44.
[4]) Teutsch, II, p. 305.
[5]) Schuller G. A.: *Lebensgang*, p. 114.

Brukenthal, care până în anul 1787 putea fi considerat adevaratul conducător al poporului său, trebue să fie amintit în primul rând în istoria Saşilor. Prin personalitatea sa şi prin postul său şi-a asigurat însă un loc însemnat şi în istoria generală a Transilvaniei.

In afară de Maria Teresia îl respectau şi alte persoane însemnate. Consilierul aulic, baronul Greiner, propuse odată Impărătesei să ceară opinia lui Brukenthal într'o chestiune urbarială. In această propunere răspunse Maria Teresia, scriind cu mâna proprie: „Sunt foarte mulţumită, că el cunoaşte pe Brukenthal cum şi eu îl cunosc. E mult duşmănit fiindcă eu îl disting"[1]).

Insemnătatea lui Brukenthal trebue studiată după scrisorile sale şi cuvântările rostite de el şi notate de contemporanii săi. Numeroasele memorii, petiţiuni şi rapoarte, cari ni s'au păstrat în arhivele vieneze şi în arhiva Muzeului Brukenthal, sunt scrise cu mare erudiţie şi cu un deosebit talent de a înfăţişa lucrurile clar. Cu mare iubire pentru adevăr şi cu energie propaga ideile sale, încercând să-şi realizeze planurile. Memoriile sale erau adeseori foarte întinse, adevărate opere ştiinţifice. Având cunoştinţe vaste în domeniul istoric, redacta adevărate tratate, în care prezenta trecutul chestiunilor respective.

Când Iosif II plecă pentru prima dată în Transilvania, Brukenthal îi prezentă un tratat despre istoria constituţională a Transilvaniei[2]).

In afară de aceasta trebuesc amintite încă două tratate istorico-juridice, unul despre „pământul crăiesc", altul despre sistemul de impunere[3]). A compus şi o mică istorie săsească din timpurile colonizării până în anul 1750.

Cât de capabil a fost, se poate vedea din faptul că a obţinut posturi foarte însemnate, fără să fie catolic, păstrându-şi cre-

---

[1]) Csaki, p. 21.
[2]) Schaaser, p. 22.
[3]) *Ibidem*, p. 43 şi 66.

dinţa strămoşească luterană. Este singurul Sas, care a obţinut postul de guvernator. E de mirat că Impărăteasa, de altfel intolerantă în ale credinţei, îl proteja fără să ţină seamă de confesiunea sa luterană.

Iosif II deşi nu avea simpatie pentru Brukenthal, scrise odată despre el: „Brukenthal este un om foarte talentat, om de ştiinţă, ştie să scrie şi e calm. Ar putea fi folosit la minister, îl împiedecă însă religia"[1]).

Brukenthal respinse toate încercările de convertire, deoarece era luteran foarte convins, ceea ce dovedea cu participarea activă la viaţa bisericească şi cu frecventarea regulată la serviciul divin de câte două ori pe săptămână[2]).

Este de sine înţeles că cercurile Curţii vieneze şi-au dat silinţa să-l catolicizeze.

Episcopul Kerens din Wiener-Neustadt îi trimite o scrisoare, în care căuta să înfăţişeze catolicismul ca o credinţă bine fundată, în toate chestiunile, pe cea luterană însă ca o credinţă bazată pe dogme discutabile şi dubioase. Din răspunsul lui Brukenthal reiese că el era foarte bine informat în cele religioase şi, pe baza cunoştinţelor sale de dogmatică luterană, îşi apără cu dibăcie credinţa[3]).

Succesele pe care le-a avut Brukenthal în cursul vieţii le datoreşte negreşit într'o măsură oarecare şi figurii sale impunătoare. In tablourile, cari s'au păstrat, Brukenthal este înfăţişat ca bărbat frumos, de statură înaltă şi cu expresiune energică.

Ceea ce îl caracteriza în mod deosebit era sârguinţa sa mare şi puterea de muncă.

Dacă urmărim istoria vieţii lui Brukenthal putem constata strânsa legătură a carierii lui cu persoana Impărătesei Maria Teresia. In afară de impresiunea personală bună, simpatia Impărătesei pentru Brukenthal mai era întărită prin identitatea concepţiilor lor politice. Brukenthal era un aderent convins al

---

[1]) Csaki, p. 43.

[2]) Teutsch, II, p. 249.

[3]) Schuller G. A.: *Brukenthals Glaubenstreue*, p. 77—78.

sistemului teresian, care se îndrepta spre binele supuşilor, fără să desfiinţeze însă formele vechi, tradiţionale ale vieţii. Ca reprezentant al acestui sistem se menţinu şi sub Iosif II, deoarece acesta, deocamdată, nu avu cu cine să-l înlocuiască. Atitudinea lui Brukenthal în faţa tuturor problemelor era bazată pe sistemul centralizator-absolutist. El îşi îndrepta atenţiunea spre binele ţării, respingând însă cu severitate orice încercare de reformă, care nu pleca dela Curte. O astfel de încercare o considera ca o rebeliune, dându-şi toată silinţa să o suprime numaidecât[1]).

Cu toate că, în general, căuta să păstreze instituţiunile transilvane, nu stăruia de loc pentru convocarea Dietei.

Prin iscusinţa sa a izbutit Brukenthal să ţină în frâu pretenţiunile nobilimii, atribuind nobililor cu influenţă posturile înalte. A înţeles să acorde posturi potrivite acelora, cari aveau tendinţe contrare Impăratului, înduplecând pe Impărăteasă a numi şi câţiva calvini în funcţia de comiţi supremi şi reţinând astfel pe nobili a se împotrivi prea mult curentului absolutist[2]). Când Brukenthal se văzu silit să aresteze pe neastâmpăratul baron Wesselényi, el adresă Curţii un raport, căutând să diminueze vina acestuia.

A căutat să aibă raporturi bune cu Domnul Munteniei, deoarece ştia că acesta „dacă vrea ar putea să facă Saşilor atâta bine, cât a putut să le facă rău". A ajutat cât putu pe Alexandru Ipsilanti (1774—1782), recomandând la Viena pe trimisul acestuia şi promiţându-i ajutor, când fii săi fugiră în Transilvania şi nu intenţionară să se mai întoarcă[3]).

Evenimentul cel mai important din timpul lui Brukenthal a fost răscoala ţăranilor români din anul 1784. In ochii lui Brukenthal problema ţăranilor români era o chestiune socială şi nu una naţională. Cu ocaziunea numirii sale chestiunea urbarială

---

1) Schuller I. K.: *Maria Teresia u. Freiherr von Brukenthal*, p. 28.

2) Teutsch, II, p. 173.

3) Corespondenţa între Brukenthal şi Ipsilanti, publicată de I. Lupaş în *Transilvania*, 1909, XL, p. 98—100.

i-a fost impusă ca una dintre cele mai importante obligaţiuni oficiale. Sub preşedinţia guvernatorului se întrunise o comisiune specială, menită să se ocupe de această chestiune. In anul 1775 proiectul unei reforme urbariale fu trimis la Curte. In anul următor Consiliul de stat se ocupă de el, înapoindu-l guvernului, ca să fie încă odată prelucrat. Brukenthal întorcându-se în anul 1777 din Viena, cu titlul de guvernator, se ocupă din nou de el, retrimiţându-l după scurt timp, prelucrat din nou. La Curte însă proiectul acesta rămase uitat până în 1781. In anul acesta, conform unui ordin împărătesc, Cancelaria aulică cercetă din nou proiectul, înapoindu-l iarăş lui Brukenthal cu observările ei.

Acesta întocmi împreună cu comisiunea urbarială un proiect nou, ţinând seamă de observaţiunile Cancelariei. Proiectul acesta rămase trei ani la Curte, fără ca Brukenthal să fi primit vreun ordin în această chestiune, cu toate că el rugase pe cale particulară pe vice-preşedintele Cancelariei aulice, Gheorghe Bánffy să grăbească expedierea. Ordinul de executare al reformei urbariale fu dat numai la sfârşitul anului 1784.

Era însă prea târziu; răscoala izbucni, pricinuită de conscripţia pripită a generalului-comandant. In anul 1783 Impăratul călătorind prin Transilvania şi văzând starea de lucruri dispuse întinderea zonei de graniţă militară. In toamna anului 1783 avu loc, sub preşedinţia lui Brukenthal, o consfătuire despre această chestiune, la care asistă, trimis din Viena, generalul Geneyne. In primăvara anului 1784 s'a constituit o comisiune specială, sub preşedinţia lui Brukenthal, compusă din funcţionari şi ofiţeri, (între ei şi generalul-comandant Preiss), având misiunea să ia măsuri pentru reorganizarea graniţelor şi în mod deosebit pentru conscripţia militară. Cancelaria aulică împiedecă însă cu totul executarea planurilor acestei comisiuni, cerându-i totodată să se orienteze după graniţa militară croată, luând ca model statutul de organizare al acestei graniţe, fără să fi alăturat însă acest statut.

Comisiunea nu şi-a putut deci continua activitatea decât numai în luna Octomvrie, după ce sosiră actele necesare.

La 18 August 1784, însă, Brukenthal înştiinţă pe cancelarul

aulic Eszterházi despre adunarea țăranilor la Alba-Iulia. Ei se adunaseră din comitatele Alba de jos și Hunedoara și ar fi cerut să fie recrutați. Comisarul de răsboiu din Alba-Iulia îi chemase într'adevăr la oaste. Brukenthal însuși ceruse informațiile necesare dela comandantul trupelor și trimise comisari guvernamentali în ținuturile bântuite de răscoală. In ce privește conscripția el ordonase întreruperea ei imediată[1].

După ce însă răsvrătirea a luat proporții mai mari, guvernatorul rugă pe generalul Preiss, să trimită patru companii de infanterie și o divizie de cavalerie în comitatul Hunedoara. Preiss răspunse însă că nu poate să pună în mișcare un număr atât de mare de soldați, fără învoirea specială a Consiliului Aulic de răsboiu.

Primind acest răspuns, Brukenthal scrise că trebuie să lase în grija generalului să ia măsurile potrivite, cerând numai să fie înstiințat despre toate acțiunile militare. Brukenthal ordonă însa episcopilor români să liniștească poporul prin intervențiunea lor personală și prin circulări[2]. Cam în acelaș timp fu numit Mihail Brukenthal comisar guvernamental, cu misiunea, ca împreună cu episcopul ortodox Ghedeon Nichitici, să liniștească pe Români. La 8 Noemvrie guvernatorul, îngrijorat că Preiss nu va fi în stare să restabilească ordinea, propuse Impăratului să dea ordin pentru mobilizarea armatei din Ungaria împotriva răsculaților[3].

La 15 Noemvrie Iosif II trimise guvernatorului instrucțiuni amănunțite, privitoare la pacificarea țăranilor, cerându-i să ia măsuri severe și să-i osândească la moarte pe vinovați, cu scopul de a intimida pe țărani[4].

Brukenthal plănuia să se ducă personal în regiunile bântuite de răscoală, însă consilierii guvernamentali îl convinseră că

---

[1]) Scrisoarea lui Brukenthal dela 18 August reprodusă de Schaaser, p. 61.

[2]) Schaaser, p. 68.

[3]) *Ibidem*, p. 72.

[4]) *Ibidem*, p. 79.

prezența lui la ședințele guvernului era absolut necesară. In înțelegere cu generalul Pfefferkorn aduse la cunoștința răsculaților că vor fi iertați, dacă depun armele și predau pe șefii lor[1]).

Intr'un raport Brukenthal relevă în special participarea episcopului ortodox Nichitici la pacificarea Românilor. Având o aversiune deosebită pentru cruzimi, guvernatorul încercă să împiedece, pe cât se putea, vărsarea de sânge; intersize cu desăvârșire tribunalului din Hunedoara, care pedepsise cu moartea 34 de inculpați decapitându-i, să continue cu astfel de cruzimi[2]).

După ce comisarul imeprial, contele Anton de Iancovich, fu însărcinat, în ziua de 13 Decemvrie 1784, cu potolirea răscoalei, misiunea guvernului în această chestiune se reduse la rolul de supraveghere[3]).

După părerea Impăratului vinovat de această răscoală era generalul-comandant Preiss, care nu colaborase îndeajuns cu guvernului și care nu împiedecase recrutarea prea pripită.

Din raportul lui Brukenthal reiese o adâncă milă pentru soarta iobagilor români, numindu-i „oameni nefericiți" (unglückselige Menschen)[4]).

La 1 August 1785 Brukenthal raportă că a dat ordin comitatelor Alba, Cluj și Hunedoara de a opri definitiv toate prigonirile contra Românilor[5]).

Deși guvernatorul își punea toate puterile în serviciul națiunii sale, totuși n'a fost nedrept nici față de celelalte națiuni.

In ce privește pe Români Brukenthal și-a dat seama de puterea etnică a acestui popor. In raportul său despre situațiunea pământului crăiesc scria: „In comitatele și scaunele săsești au degenerat multe sate săsești, locuitorii fiind stârpiți și înlăturați de Valahii în creștere; cei puțini rămași sunt atât de decăzuți, încât abia își mai înțeleg limba și îndepărtându-se de rânduiala

---

[1]) Schaaser, p. 82—83.

[2]) *Ibidem*, p. 85.

[3]) *Ibidem*, p. 91.

[4]) Schaaser, p. 79.

[5]) I. Lupaș, *Răscoala țăranilor*, p. 179.

casnică a strămoşilor, ei devin mai răi şi de mai puţin folos decât Valahii"[1]).

Totuşi nici din vorbele, nici din faptele lui Brukenthal, nu reiese nici o duşmănie faţă de poporul român.

O amintire durabilă a activităţii lui Brukenthal este palatul clădit de el la Sibiu în stilul timpului şi grădinile înfiinţate la marginea oraşului. Palatul lui era un centru al societăţii sibiene şi cu timpul deveni un însemnat centru cultural al ţării.

In casa sa se strângea în fiecare seară societatea bună şi de două ori pe săptămână erau acolo concerte[2]).

De relevat este activitatea lui de pasionat colecţionar, care izvora din interesul său multilateral. Palatul spaţios i-a dat posibilitatea să-şi satisfacă această ambiţie. Ceea ce a rămas mai de preţ, e biblioteca sa. Urmărind rezultatele ştiinţifice în toate materiile, îşi procura cărţile recente. Aproape toate publicaţiunile importante din veacul al 18-lea se găsesc în biblioteca lui. Biblioteca a crescut în aşa fel, încât Brukenthal se văzu nevoit să angajeze un bibliotecar, anume pe Samuil Hahnemann, vestitul „homeopat". Intr'o arhiva particulară dispuse adunarea tuturor actelor importante, privitoare la familia sa. Având un interes viu pentru artă, colecţionă cu pasiune tablouri. Multe din aceste tablouri i-au fost dăruite de înalta sa protectoare. In afară de acestea, adună stampe, monete şi antichităţi. In special pe terenul numismatic avea vaste cunoştinţe. Până astăzi, atât colecţiunile cât şi biblioteca, stau la dispoziţiunea tuturor[3]).

Brukenthal era socotit de contemporanii săi ca unul dintre cei mai bogaţi oameni din Transilvania. Ca guvernator primea un salar de 24.000 fiorini. Multe cadouri din partea Impărătesei îi sporiră averea[4]). La moşia sa din Avrig clădi un castel cu un parc frumos, unde petrecea în timpul verii. Ca feude fiscale avea în districtul Făgăraşului comunele Sâmbăta de jos, Scorei şi

[1]) Răspunsul lui Brukenthal la raportul lui Kornis, cf. Schaaser, p. 38—43.

[2]) Schaaser, p. 119.

[3]) Csaki M.: *Das Baron Brukenthalische Museum*, p. 63—71.

[4]) *Ibidem*, p. 30.

Ucea. El se interesa personal de administrațiunea moșiilor sale, îngrijind să fie aci aplicate cele mai noi metode în domeniul agriculturii și al creșterii vitelor.

Cu soția sa Sofia, născută Klockner, trăi o viață fericită, din 1745 până la 1782. La 15 Mai 1782 ea muri pe neașteptate, lovită de apoplexie, pe când era la un ospăț în casa generalului-comandant baron de Preiss. Brukenthal avu cu ea un singur copil, care muri în vârstă fragedă[1].

Până la sfârșitul vieții sale n'a fost cruțat de învinuiri din partea celor, cari îl dușmăneau din cauza personalității sale distinse. In mai multe rânduri a fost tras la răspundere în mod supărător și odată i s'a cerut chiar să dea socoteală despre înmulțirea bogățiilor. Cercetările s'au terminat în favoarea guvernatorului, dar totuși i-au cauzat neplăceri[2].

Cu toate că se retrăsese de tot din viața politică, a urmărit cu interes evenimentele, mai ales cele referitoare la națiunea sa. El căută să folosească întotdeauna Națiunii sale, mai cu seamă cu legăturile personale, pe care le avea în cercurile Curții vieneze.

In ultimii ani ai vieții sale trăia foarte singuratic, prietenii săi de odinioară fiind decedați. Nu mai putea să înțeleagă generația nouă[3].

La 3 Ianuarie 1802 Brukenthal își făcuse testamentul. Moșiile și averea sa o lăsă unui nepot. Pentru îngrijirea și sporirea colecțiunilor sale fixă o sumă de 36.000 de florini și decise ca, în caz de stingere a familiei sale, toate colecțiunile să fie trecute sub oblăduirea bisericii luterane din Sibiu[4].

Brukenthal muri la 9 Aprilie 1803, în etate de 82 ani, la Sibiu, unde a și fost îngropat în biserica luterană.

El a avut, dintre toți guvernatorii Transilvaniei, cea mai mare importanță politică și culturală. Evenimentele politice transilvane din epoca Mariei Teresia sunt în strânsă legătură cu per-

---

[1]) Schaaser, p. 125.
[2]) Heidendorff, p. 283.
[3]) Teutsch, II, p. 423.
[4]) Schaaser, p. 139.

sonalitatea sa. Colecţiunile sale amintesc până astăzi, în mod vizibil, importanta lui activitate culturală.

GHEORGHE BANFFY
Guvernator
(1787—1822)

Gheorghe Bánffy de Losoncz e primul care continuă, după un interval de aproape un sfert de secol, şirul guvernatorilor de origine etnică maghiară.

Cu tot dreptul poate fi considerat ca figura cea mai de seamă dintre guvernatorii de viţă maghiară, ocupând postul acesta timp de 35 de ani, deci mai mult decât toţi ceilalţi guvernatori, şi luând parte activă la toate evenimentele din această epocă. Pe de o parte era funcţionar conştiincios, care executa toate poruncile plecate dela cancelaria aulică, pe de altă parte avea însă o voinţă proprie creatoare, în măsură să influenţeze mersul treburilor din Transilvania.

E al doilea guvernator din această familie, fiind strănepotul primului guvernator Gheorghe Bánffy, însă cu mult mai talentat şi mai zelos decât acesta[1]).

S'a născut la 24 Decemvrie 1747 la Simeria, în judeţul Hunedoara. Era fiul contelui Dionisie Bánffy şi al contesei Agnes Barcsai. Tradiţia spune că s'ar fi petrecut la naşterea sa diferite întâmplări miraculoase, care au fost interpretate ca semne prevestitoare pentru măreaţa sa carieră. Fiind foarte talentat, tatăl său îl trimise la institutul „Teresianum" în Viena, să se prepare pentru cariera de funcţionar. Impărăteasa Maria Teresia a dat o atenţie deosebită acestei fundaţiuni şi s'a îngrijit de elevii, cari au învăţat acolo[2]).

---

[1]) Despre primul guvernator Gheorghe Bánffy, cât şi despre familia Banfieştilor vezi lucrarea D-lui R. Kutschera: *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774.*

[2]) Wurzbach, II, p. 143—144.

Un discurs al tânărului Bánffy atrage atenţia Impărătesei, care începe să-l favorizeze în toate privinţele, punându-l să lucreze ca stagiar la Cancelaria Aulică transilvană, la Camera Aulică şi la Consiliul de Stat, unde se simţea atras de activitatea vestiţilor consilieri de Stat, Borié şi Gebler. In anul 1771 fu numit consilier pe lângă guvernul din Moravia şi Silesia. Intorcându-se în ţară ocupă postul de consilier la tezauriatul transilvan. La 1777 fu numit comite suprem al comitatului Cojocna şi Directorul colegiului iezuit din Cluj. La 1781 era consilier al guvernului transilvan. Iosif II, unind Cancelaria Aulică transilvană cu cea maghiară, numeşte pe Bánffy vicecancelar al acestui for, acordându-i titlul de „Kammerherr". In această calitate însoţeşte pe Impărat în călătoria sa prin Transilvania, cu care prilej îi dobândeşte increderea[1]).

La 9 Ianuarie 1787 guvernatorul Brukenthal fiind scos din serviciu, Bánffy e numit guvernator în locul lui[2]). La 18 Martie 1787 noul guvernator depune jurământul în faţa Impăratului, care îl reţine câtva timp la Viena, spre a-i putea da ordinele necesare[3]).

La 15 Martie generalul comandant Fabris primeşte ordinul să instaleze pe noul guvernator, însă fără să facă multă vâlvă[4]).

Inainte de a pleca din Viena Bánffy rugă pe Impărat să-i permită a se prezenta ori şi când la Viena fără autorizaţie specială. Impăratul îi acordă numai decât acest drept, promiţându-i că-l va primi oricând în audienţă[5]).

La 21 Maiu 1787 Bánffy e instalat în mod solemn, însă fără convocarea deputaţilor[6]).

Conform tendinţei lui Iosif II de a elimina toate puterile

---

[1]) Wurzbach, II, p. 144; Hornmayr sub „Bánffy" şi *Oesterreichische Nationalencyklopedie*, V, p. 179.

[2]) Hermann, II, p. 105.

[3]) *Archiv d. Ver. f. sieb. Landeskunde*, 1906, XXXIII, p. 512.

[4]) Cons. de Stat, Rezoluţia Augustana, 15 Martie 1787.

[5]) Cons. Aulic de răsb., 1787—35—4.

[6]) *Ibidem*. 1787—35—10.

tradiţionale din Transilvania, noul guvernator îşi începe activitatea sa fără vre-o încuviinţare din partea Dietei[1]).

S'a pus întrebarea din partea Cancelariei Aulice, dacă numirea poate fi considerată ca o înaintare în rang. Consiliul de Stat a fost de părere că rangul de guvernator e mai înalt decât cel de vicecancelar. Iosif II însă decide că în cazul acesta nu poate fi vorba de înaintare şi deaceea Bánffy nu trebuie să plătească taxa de avansare („Charaktertaxe")[2]).

In felul acesta Iosif II micşora însemnătatea titlului de guvernator, luându-i splendoarea din timpul domniei mamei sale. Guvernatorul nu mai era strălucitul reprezentant al Impăratului, care merita aproape aceeaşi veneraţie ca Impăratul însuşi, ci era numai un înalt funcţionar împărătesc.

Ajungând în Transilvania, Bánffy începu cu multă energie noua sa activitate. Cu învoirea imperială înlocueşte o parte a personalului guvernamental. Rudei sale, Lupu Bánffy, îi acordă postul de tezaurariu şi de vice-preşedinte al guvernului, iar pe bătrânul consilier sas, Eder, îl scoate la pensie[3]).

Era o epocă grea cea în care guvernatorul Bánffy intra în funcţiune. Iosif II încerca să dărâme în Transilvania toate instituţiunile istorice, care îi păreau învechite. Din ţările apusene începeau să se strecoare tendinţele de liberalism, care anunţau transformări adânci. In Transilvania toate straturile sociale aşteptau cu nerăbdare o nouă epocă. Naţiunile privilegiate erau foarte nemulţumite cu reformele lui Iosif şi plănuiau, chiar când Bánffy sosi în Transilvania, o nouă acţiune de împotrivire. Fruntaşii celor trei „Naţiuni" se înţeleseră între ei să facă o petiţie, adresată Impăratului, cu toate plângerile („gravamina"). Se gândeau, ca într'o petiţie comună să înfăţişeze plângerile privilegiaţilor, iar fiecare „Naţiune" să prezinte într'o petiţie specială plângerile ei[4]).

In vara anului 1788 se adunară fruntaşii nobilimii şi ai Se-

[1]) *Ibidem*, 1787—35—10—20.
[2]) Cons. de Stat, 2928/1787.
[3]) Cons. Aulic de răsb., 1787—35—4.
[4]) Teutsch, II, p. 307.

cuilor în casa baronului Dietrich la Sibiu şi iscăliră o cerere scrisă într'un ton foarte violent. Nu se ştie în ce măsură era Bánffy înţeles cu ei. In orice caz, în ziua adunării el nu se afla la Sibiu, ci era undeva la o moşie. Cu toate că Saşii nu terminaseră cu redactarea plângerii, celelalte două naţiuni o prezentară.

Din notiţele făcute de Bánffy reiese, clar, simpatia sa pentru interesele petiţionarilor[1]). Impăratul înspăimântându-se ceru informaţii dela Bánffy. Acesta răspunse, că n'a primit personal petiţia, şi că dojenise pe toţi funcţionarii cari au iscălit-o[2]). Petiţia aceasta, ca şi cea a Saşilor, rămase fără rezultat, era însă şi ea o contribuţie însemnată la acţiunea de împotrivire faţă de Iosefinism. Bánffy a arătat prin atitudinea sa o prudenţă considerabilă şi un tact politic, fiind în stare să sprijine cererile naţiunilor privilegiate, fără să calce datoria sa de funcţionar imperial.

In toamna anului 1789 Iosif II numi o comisie specială, însărcinată să facă propuneri, cum să se înlăture nemulţumirea observată în toate părţile Monarhiei. Bánffy, numit şi el membru, propune anularea tuturor reformelor, cari au provocat nemulţumirea. După restabilirea Constituţiei, începe o nouă epocă de activitate politică în Transilvania. Noul Impărat, Leopold II, promite că va domni în colaborare cu „naţiunile" privilegiate.

Prima dietă fu convocată pentru Decemvrie 1790. Luând în considerare dorinţele nobilimii maghiare şi ale guvernatorului, se alese Clujul ca loc de convocare. Fără învoirea Impăratului şi împotriva voinţei generalului comandant, Bánffy dădu ordin a se transporta arhiva guvernului la Cluj, ca să aibă la dispoziţie toate actele. Cu arhiva se mutară şi funcţionarii, deocamdată numai pe timpul Dietei. Bánffy însă, având moşiile sale în ţinutul Clujului, iar nobilii, având antipatie pentru oraşul Sibiu, reuşesc să menţină guvernul la Cluj[3]). La 28 Octomvrie 1790 guvernul comunica magistratului sibian că s'a mutat la Cluj[4]).

---

[1]) Hock-Biedermann, p. 203.

[2]) Teutsch, II, p. 310.

[3]) *Ibidem*, II, p. 335.

[4]) Act. magistrat. Arh. din Sibiu, 8645/1790.

Această strămutare a guvernului, cât şi Dieta următoare au fost un succes pentru naţionalismul maghiar. Bánffy, cu toate că fusese numit fără învoirea „naţiunilor" privilegiate, reuşi să câştige în timp de trei ani, atât simpatia ţării, cât şi pe cea a Curţii[1]).

Era un semn bun că Dieta îl alese ca guvernator, dând asfel activităţii sale o bază legală.

Bánffy a înţeles să înlăture toate obstacolele, creiate de faptul că guvernatorul şi guvernul nu erau aleşi de către deputaţii ţării[2]).

La 16 Mai 1791 se făcu instalarea sa sărbătorească şi se luă jurământul guvernatorului[3]).

Dieta aceasta a avut uneori un caracter foarte turbulent. Bánffy a reuşit însă întotdeauna să liniştească spiritele. El plecă la Viena cu hotărîrile Dietei, împreună cu o Deputaţiune[4]). Hotărîrile au fost confirmate de către noul Impărat Francisc I. Monarhul având multă încredere în talentul lui Bánffy, îi permitea să-i adreseze direct ori şi când scrisori particulare, fără ca ele să treacă prin diferitele oficii. Orice eveniment mai important putea să-i fie comunicat de către acesta fără nici o ezitare şi numai după aceea să facă raportul oficial la Cancelaria Aulică. Numai consilierul secret al Impăratului, contele Coloredo, citea aceste scrisori, răspunzând în numele Impăratului. Din această corespondenţă reiese clar atitudinea lui Bánffy faţă de toate problemele transilvane, cât şi activitatea lui[5]).

El îşi exprimă părerea, ca toate măsurile să fie luate astfel, încât ele să nu neliniştească din nou „naţiunile" privilegiate, însă nici să nu compromită autoritatea imperială. Convocarea dietelor, din când în când, e o nevoie indispensabilă şi singurul mijloc de a guverna pe baza legii. Atunci dietele vor înlătura orice neîncredere şi neastâmpăr din partea nobilimii maghiare

[1]) Hormayr, II, p. 337.
[2]) Cons. de Stat, Referatul Cancelariei Aulice, 149/1791.
[3]) *Ibidem*, 2353/1791.
[4]) Hermann, II, p. 305.
[5]) „Kaiser Franzakten", Convolut „Bánffy", Nr. 78.

şi vor pune temelie pentru o guvernare paşnică. Numai elementele cele mai turbulente trebuiesc scoase din ţară.

Mai propunea următoarele: Conducătorul opoziţiei, baronul Nicolae Wesselényi, să nu mai fie primit în Dietă şi protonotariul Türi să fie mutat la Viena. Toată activitatea politică trebuia să se bazează pe nobilii credincioşi Impăratului. Familiile acestor nobili să fie protejate şi dintre membrii lor să se recruteze funcţionarii înalţi. Familiile cele mai potrivite pentru posturi însemnate ar fi fost, după părerea lui, următoarele: Kemény, Béldi, Teleki şi Bethlen.

O mare primejdie pentru liniştea ţării este, zicea el, strecurarea ideilor naţionale franceze. Din acest motiv trupele, cari au luptat în Franţa şi cari fuseseră influenţate de ideile noi, să nu fie readuse în ţară, ca nu cumva să izbucnească o turburare[1]. Din acelaş motiv a stăruit la Curtea din Viena (24 Aprilie 1794) să fie opriţi scriitorii Ioan Piuariu Molnar şi Paul Iorcovici să răspândească gazete româneşti printre locuitorii Transilvaniei, căci ideile prea periculoase ale libertăţii franţuzeşti — „perniciosissima libertatis gallicanae principia" — se răspândesc foarte repede şi pot tulbura mintea cetăţenilor[2].

Bánffy şi-a consacrat întreagă puterea pentru menţinerea ordinei şi liniştei. Cu multă grijă el a supraveghiat toate mişcările şi curentele, spre a fi în stare să înăbuşească chiar dela început ori ce împotrivire.

Când nişte grăniţeri români din comitatul Hunedoara provocară o mică turburare, Bánffy mustră pe funcţionari, învinuindu-i că nu procedaseră destul de sever şi energic[3].

Intr'adevăr Bánffy a reuşit să păstreze liniştea în ţară, cu toate că ideile revoluţionare se strecuraseră pretutindeni.

Timpul dela 1790—1795 a fost o epocă de mare activitate

---

[1]) Scrisoarea dela 4 Iunie 1792, „Kaiser Franzakten".

[2]) I. Lupaş, *Cea mai veche revistă literară românească*, în *Anuarul Inst. de Ist. Naţ.*, Cluj, I şi Idem, *Istoria Unirii Românilor.* Ed. II, Bucureşti, 1938, p. 215—216.

[3]) Cons. de Stat, 1369/1793.

politică din cauza multelor diete, cari s'au ţinut în acest interval (1790, 1791/92, 1794/95).

O chestiune mult discutată la Dietă şi foarte dificilă era cea a recruţilor. Bánffy şi-a dat silinţa să mulţumească cererile Impăratului, care avea nevoie de subsidii şi de soldaţi din cauza războaielor cu Franţa, îndemnând cu succes pe magnaţi, să dea de bună voie mijloacele cerute. Cancelaria Aulică îi trimite expresia „Prea Inaltei mulţumiri" printr'un bilet special[1]. Cu toate acestea Camera Aulică se plânge că nobilii ar fi făcut numai promisiuni[2].

In anul 1794 Bánffy raportează despre două centre de împotrivire şi cere concentrări de trupe: Printre Secui şi nobilimea mică s'ar fi observat semne de o eventuală revoltă. Secuii, în deosebi, ar fi nemulţumiţi de plecarea trupelor din Transilvania şi întrebuinţarea lor în răsboiu. Un al doilea focar de primejdie se găsea în judeţul Hunedoara printre grăniţerii români, cari erau nemulţumiţi că trebuiau să lupte pentru interese străine. Bánffy n'a reuşit să constate de unde s'au strecurat şi printre Români idei revoluţionare. Nu vrea să discute însă cu grăniţerii nemulţumiţi, ca să nu diminueze autoritatea imperială[3]. Părerea lui era că ar fi mai bine să se desfiinţeze regimentele de graniţă, pentru a se înlătura un focar de tulburări[4].

Anul 1795 e caracterizat printr'o deosebită activitate politică. Dieta, care se întrunise în Octomvrie 1794, era să fie disolvată la 20 Februarie 1795. Bánffy însă reuşeşte să înduplece pe Impărat s'o prelungească, până ce se vor fi discutat toate chestiunile[5]. Despre această Dietă relatează Bánffy la Curte: Intre deputaţii ţării se observă tendinţe de a se realiza o mai mare independenţă a Dietei, aşa încât şi hotărîrile nesancţio-

[1]) Cons. de Stat, Referatul Cancelariei Aulice din 30 Octomvrie 1793, 4045/1793.

[2]) Cons. de Stat, 3932/1794.

[3]) „Kaiser Franzakten", Convolut „Bánffy", Nr. 10.

[4]) Scrisoarea către Coloredo, dela 4 Iunie 1794, „Kaiser Franzakten".

[5]) *Ibidem*. dela 1 Februarie 1795

nate să aibă valabilitate. O broşură cu idei revoluţionare circula printre deputaţi. Bánffy însărcină pe contele Iosif Teleki şi pe judecătorul Cserei să întocmească un răspuns la această broşură. In general nobilimea înaltă e mai moderată, numai nobilimea mică vrea să restrângă drepturile Impăratului. Secuii sunt liniştiţi, însă aşteaptă cu nerăbdare diferitele reforme. Saşii, lăsaţi în pace, păstrează întotdeauna disciplina[1]).

Pe baza acestui raport, Bánffy primeşte ordinul să urmărească cu atenţie toate mişcările, să asculte pe Türi, conducătorul nemulţumiţilor şi să colaboreze cu comandantul militar[2]).

Din raportul dela 27 Aprilie 1795 al guvernatorului reiese că se executaseră toate ordinele amintite.

Printr'un oarecare Alexiu Török, Bánffy reuşi să facă constatări importante despre organizarea unei societăţi secrete în Transilvania. Se găsise şi o listă a membrilor, cari se recrutau mai ales din rândurile nobilimii mici, în primul rând luterani. Societatea avea intenţia să introducă principiile egalităţii, să facă reforma ţărănească (urbarială), să întemeieze o armată naţională („Nationalmilitz") şi să organizeze confiscarea tuturor moşiilor bisericeşti. Societatea a intrat în relaţii cu Convenţiunea franceză, vrând să introducă chiar şi noul calendar francez[3]). In felul acesta Bánffy îngrijea de liniştea ţării.

Prin această atitudine a sa Bánffy a contribuit mult ca ultimul deceniu al secolului al XVIII-lea să treacă fără turburări prea mari pentru Transilvania.

Cu toate că el s'a împotrivit, pe de o parte tuturor tendinţelor de neascultare faţă de ordinele împărăteşti, a intervenit, pe de altă parte, şi în favoarea ţării. Astfel ştia cu mare talent să tărăgăneze chestiunea subsidiilor pentru războiu şi să accentuieze că Dieta e singura instanţă, care poate să acorde astfel de subsidii[4]).

---

1) Cons. de Stat, 708/1795.

2) *Ibidem*, 1023/1795.

3) *Ibidem*, 1714/1795.

4) *Ibidem*, 323/1797.

La sfârşitul anului 1800 se răspândi svonul, că ţăranii români din judeţul Zărandului ar plănui o mare răscoală împotriva nobililor maghiari. Ziua fixată pentru răscoală ar fi fost 14 Decemvrie. Bánffy aflându-se chiar atunci la Viena, constată repede că acest svon a purces dela funcţionarii judeţului, cari s'au speriat de câţiva soldaţi concediaţi, cari au răspândit idei revoluţionare. In realitate însă nimeni nu se gândise la o răscoală. Bánffy reuşi să împiedece în ultimul moment măsurile militare plănuite, care ar fi provocat multă nelinişte. El însărcină pe locţiitorul său, contele Kemény, să liniştească pe locuitori. Intr'o scrisoare specială Impăratul lăudă atitudinea energică a guvernatorului[1]).

Urmează o epocă mai liniştită atât în domeniul politic, cât şi în vieaţa lui Bánffy. In anul 1803, atins de o boală grea, aproape un an a fost nevoit să nu lucreze. In acest timp fu înlocuit cu Mihail de Brukenthal[2]).

După un an, continuă munca cu aceeaş râvnă. Energia şi activitatea erau însuşirile cele mai distinse ale acestui guvernator.

Teutsch îl descrie după cum urmează: „Cine l-a cunoscut, i-a lăudat inteligenţa şi prudenţa, cumpătarea şi liniştea, cultura şi iubirea de oameni"[3]).

Având multă experienţă, era foarte sever în ale serviciului, supraveghind cu atenţiune lucrările guvernului. Insuşirile sale au fost apreciate atât la Curte, cât şi de ţară. Lucrând mult, a fost o fire foarte tăcută. Despre el spunea legenda, că nu a râs niciodată afară de o singură excepţie[4]).

In domeniul vieţii politice a fost foarte dibaciu. Cu mare talent a ştiut să prezideze adunările şi să menţină ordinea necesară la desbateri[5]).

După tată, care a trecut la catolicism, a fost catolic. Se

---

[1]) Cons. de Stat, 4050/4051/4142/4143/1800.

[2]) *Ibidem*, 1133/1803.

[3]) Teutsch, II, p. 339.

[4]) Friedenfels, I, p. 34.

[5]) *Ibidem*, I, p. 23.

spune despre el, că ar fi fost bun creştin[1]. Din corespondenţa cu fiul său, Francisc, reiese cât de înrădăcinată era firea lui în cele ale religiei[2].

Făcându-şi studiile la Viena şi practicând în ţări germane, era om de cultură germană. S'a îmbrăcat aproape numai în haine nemţeşti, vorbea excluziv nemţeşte, chiar şi când i se adresa cineva ungureşte. Când s'a răspândit însă curentul de naţionalism maghiar accentua şi Bánffy mai mult originea sa maghiară[3].

Avea interese foarte diferite. Astfel avea şi cunoştinţe strategice, ceea ce reiese dintr'un raport în care înfăţişează ideile sale despre apărarea ţării în caz de răsboiu[4].

Curtea apreciind activitatea lui Bánffy, i-a acordat tot felul de onoruri. La 3 Mai 1789 primi titlul de voevod al Transilvaniei[5]. La 1792 i se acorda „Marea Cruce" a ordinului Sf. Ştefan şi la 1810 cea a ordinului Leopoldin[6].

Curtea avea mare încredere în el. In anul 1812, când se ivise primejdia invaziunii ruseşti, primi titlul de comisar imperial plenipotenţiar cu deplină împuternicire[7].

Influenţa mare a lui Bánffy în toate treburile ţării se poate explica şi prin faptul că a fost francmason. La 17 Februarie 1777 e primit ca „frate ucenic" în loja „Sf. Andreiu la cei trei nuferi" din Sibiu[8]. După câţiva ani devine cavaler „eques a Framea" şi la 1784 îl găsim în fruntea tuturor francmasonilor din Transilvania („Provinzialgrossmeister"), în care funcţiune a rămas până la dizolvarea lojelor francmasonice, în anul 1790[9].

---

1) Hormayr, p. 328.

2) Arhiva Banfieştilor, Muz. Ardelean, Cluj, Cutia 1237, F, Fascicolul 8.

3) Teutsch, II, p. 344.

4) Cons. de Stat, 363/1818.

5) *Ibidem*, 1481/1789.

6) Hormayr, p. 336.

7) Friedenfels, I, p. 23.

8) *Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde*, 1875, XII, p. 459.

9) *Ibidem*, p. 495.

Atitudinea sa faţă de problemele politice transilvane se oglindeşte bine în cuvântarea rostită în faţa Dietei dela 1790. El spunea: „E greşită opiniunea, că cine e patriot bun, nu poate fi devotat al Curţii, şi, invers, cine e devotat Curţii, nu poate fi bun patriot. Chiar dimpotrivă, cine vrea să ştie cum trebuie să-şi manifeste iubirea de patrie, trebuie să fie un devotat al Curţii. Devotamentul faţă de Curte şi patriotismul, mai cu seamă sub un Monarh bun, nu sunt în contrazicere. Ambele sunt făuritorii lanţului de aur, care leagă în chip de nedespărţit inima Monarhului cu a ţării"[1]).

Această sinteză politică — iubirea de ţară şi de Monarh — e caracteristică pentru activitatea sa politică. A reuşit să echilibreze interesele ţării cu ale Monarhului. Baza legăturii dintre Monarh şi Transilvania era, după părerea guvernatorului, Diploma Leopoldină. De aceea toate instituţiunile fixate de ea îi păreau inviolabile. Toate măsurile importante trebuiau să fie luate în Dieta ţării şi numai Dieta urma să fixeze şi să repartizeze impozitele[2]). Chiar şi ordinele imperiale trebuiau să fie date în înţelegere cu deputaţii[3]).

In anul 1809 Curtea învinovăţeşte „naţiunile" că ele s'au împotrivit Impăratului, într'o şedinţă a Dietei, în care au cerut anularea unui ordin împărătesc, care prevedea serviciul militar obligatoriu pentru nobili şi un impozit nou pentru Secui. Bánffy scrie însă că Dieta nu s'a împotrivit, ci că a protestat numai împotriva unui ordin ilegal, conform Diplomei Leopoldine. După textul acestei diplome ar fi necesară numirea unui general pentru trupele ţării, din rândurile Ardelenilor[4]). Protestul acesta energic nu a rămas fără rezultat. Consiliul de Stat, examinând chestiunea, constată că planurile guvernatorului sunt temeinice şi descrie pe Bánffy ca un „om cu experienţă şi venerabil"[5]).

Dar şi în chestiuni politice Bánffy avea părerile sale origi-

---

[1]) Wurzbach, II, p. 143—144.

[2]) Cons. de Stat, 2145/1722.

[3]) Raport particular către Impărat, „Kaiser Franzakten".

[4]) Cons. de Stat, 405/1810.

[5]) *Ibidem*. 745/1810.

nale. In timpul răsboiului împotriva Franței el scria contelui Coloredo: „O pace puțin glorioasă e preferabilă unui răsboiu glorios". Cu modestie adaugă, însă, că astfel de chestiuni trec peste orizontul lui[1]).

In anul 1808 Bánffy, ca toți ceilalți guvernatori, a primit ordinul să facă un raport despre situațiunea generală a Monarhiei. Raportul acesta, izvorând din cunoștințe temeinice, se compune din 129 de pagini. La început accentuiază, că nu poate să aibă o privire generală asupra celorlalte părți ale Monarhiei. Cea mai mare primejdie pentru existența acestui Stat era întinderea lui prea mare. Sunt prea multe națiuni și prea mare variație în chestiunile de drept. Mersul afacerilor este prea încet și complicat și adeseori se ivesc conflicte între diferitele oficii. Ar trebui sporite competințele tuturor guvernatorilor Monarhiei, spre a putea realiza un sistem de guvernare mai unitar. Șeful unei țări să fie autorizat să numească pe toți funcționarii. In fiecare an să se prezinte toți guvernatorii la Viena, ca să dea socoteală de administrația lor.

Comisarii regali și consilierii de Curte să facă multe călătorii.

In ce privește, în special, situațiunea din Transilvania, ar fi de remarcat multe neajunsuri economice. De exemplu: massa mare a banilor de hârtie, salarii prea mici pentru funcționari, prea multe furnituri pentru armată și prețul prea urcat pentru sare. Tratarea treburilor judecătorești este prea lungă. Drumul acestor treburi se prelungește și mai mult prin faptul că există posibilitatea apelării la Curte. Spre a scurta tratarea afacerilor judecătorești, guvernul ar fi trebuit să devină ultima instanță în toate procesele.

Acest raport dovedește cât de bine a cunoscut Bánffy problemele grele ale Statului. Nu a ezitat să intervină pentru o guvernare descentralizatoare, prin care ar fi crescut însemnătatea postului său[2]).

---

[1]) Scrisoarea către Coloredo dela 26 Mai 1794, „Kaiser Franzakten".
[2]) Cons. de Stat. 69/1812.

El a încercat cu toate mijloacele posibile să sporească însemnătatea guvernului, în mod indirect deci și puterea sa proprie. Primul fapt în această direcție a fost mutarea guvernului dela Sibiu la Cluj. A reușit să se opună cu succes tuturor încercărilor de a readuce guvernul la Sibiu. In anul 1798 Consiliul Aulic de răsboiu se arăta mulțumit cu această mutare[1]). Trei ani după aceea începu o adevărată campanie la Curtea imperială, spre a readuce guvernul la Sibiu. Comandantul militar din Sibiu interveni energic la Curte, arătând că toate chestiunile s'ar deslega mai repede, dacă guvernul ar fi la Sibiu. Consiliul de stat se ocupă de această problemă. Majoritatea consilierilor de Stat, împreună cu Arhiducele Carol, votară pentru mutarea guvernului dela Cluj la Sibiu[2]). Dar și Bánffy trimise un raport, înșirând în mod amănunțit toate avantajele Clujului. Consiliul amânând tratarea acestei chestiuni, n'a luat nici o hotărâre definitivă, așa încât guvernul a putut rămânea la Cluj până la revoluția din 1848/49[3]).

La 30 Aprilie 1800 Bánffy a prezentat la Curte un proiect privitor la „Reorganizarea activității guvernului transilvan". Proiectul avea scopul să mărească rolul guvernatorului. Propunerile erau în linii largi următoarele:

1. Guvernatorul să aleagă pe toți funcționarii pe răspunderea proprie;
2. Ori și când să-i stea la dispoziție armata;
3. Să poată permite Românilor neuniți clădirea de biserici;
4. Numai pentru executarea lucrurilor celor mai importante să fie nevoie de consimțământul Curții;
5. Posibilitatea apelării la Curte să fie restrânsă la lucrurile cele mai importante.

Bánffy a intenționat prin acest plan să evite drumul foarte lung ce trebuia să-l facă fiecare act, trimis la Curte, până la înapoierea sa cu răspuns[4]).

---

[1]) Cons. de Stat, 439/1798.

[2]) *Ibidem*, 2327/1801.

[3]) *Ibidem*, 1786/1810.

[4]) *Ibidem*, 1413/1800.

Adeseori se plângea Bánffy, că guvernul avea prea puţini funcţionari, explicând astfel trăgănarea treburilor. Cele două secţii ale guvernului — senatul politic şi cel judecătoresc — cari lucraseră separat sub Iosif II, au fost reunite după moartea lui.

In anul 1819 bătrânul guvernator se plângea, că din cauza lipsurilor de organizare nu poate termina cu marele număr al chestiunilor şi nu poate prezenta un plan mare şi amănunţit de reorganizare. Spre a putea îndeplini rolul său de guvernator („directorul suprem al Statului din marele Principat"), cerea să se revină la împărţirea guvernului („Staatsdirektion") în senat politic şi în unul judecătoresc. Cerea să se înmulţească personalul guvernamental şi să numească încă 4 consilieri. Cancelaria Aulică aprobă planul acesta, fără să consimtă însă, din motive financiare, la sporirea numărului de funcţionari. Consiliul de Stat, împotrivindu-se şi el la înmulţirea personalului, acordă însă lui Bánffy, din cauza bătrâneţei sale, doi vice-preşedinţi ca ajutor. Planul lui Bánffy însă rămase neexecutat[1]).

Vorbind despre nobilimea mică Bánffy accentuiază că ea, în general, n'are „reavoinţă" şi că este nevoie să se procedeze cu cea mai mare severitate numai împotriva unor elemente turbulente[2]).

Din partea partidului radical maghiar a fost mereu duşmănit. In anul 1794 a fost numit chiar „trădător de patrie"[3]).

Cunoscând în amănunţime problemele şi soarta Românilor transilvani, atitudinea sa faţă de ei rămâne obiectivă. Cu prilejul „răscoalei" susnumite din judeţul Zărandului, el scria că vina nu trebuie căutată la ţăranii români, ci la funcţionari, cari au provocat turburare prin atitudinea lor neînţeleaptă.

Cunoştea chiar şi problema bisericească a Românilor. La 1796 se împotrivi să fie un Sârb noul episcop ortodox, spunând că numai episcopii români vor fi iubiţi de credincioşi[4]). Căutând

---

1) *Ibidem*, 320/1819.

2) Raport din 26 Mai 1794, „Kaiser Franzakten".

3) Cons. de min., 2145/1822.

4) Cons. de Stat, 3086/1796.

să-şi asigure o influenţă mai mare în chestiunile bisericeşti a cerut, la 1800, să i se acorde dreptul de a permite el însuşi clădirea bisericilor ortodoxe, fără să aştepte întotdeauna învoirea Curţii[1]).

In chip caracteristic se arată atitudinea sa binevoitoare şi plină de înţelegere faţă de problemele Românilor. El îşi exprimă părerea astfel: „Cine cunoaşte sufletul poporului român, nu poate să-şi bazeze speranţele sale pe unire. Incercările cardinalului Kolonits, ale Mariei Teresia, precum şi ale lui Iosif II, au rămas zadarnice, fiindcă întotdeauna se găseau bărbaţi între Români, ca de exemplu Şofronie, cari se împotriveau cu succes. Cele trei naţiuni n'au sprijinit de loc unirea. Aversiunea lor se explică prin faptul că preoţii greco-catolici pretind „portiones canonicae". Bánffy continuă raportul, criticând un proiect, despre care se vorbea mult în acel timp în cercurile Curţii vieneze. Proiectul acesta anonim propunea unirea celor două biserici române sub numele de *biserica ortodoxă.* Clerul român nu va putea face pe răspundere proprie o nouă unire, căci poporul nu o va admite niciodată. Românii au arătat în multe revolte iubirea pentru credinţa lor. La revoluţia lui Horia guvernul a făcut marea greşeală să nu asculte de loc pe episcopul unit. „Episcopul actual unit e un om foarte moderat şi acuzările adresate lui nu corespund cu realitatea. Poporul este mulţumit cu el; numai unii dintre preoţi au conflicte cu el. Vicarul foraneu (din afară), Ioan Para, pe care proiectul de unire („Unionsprojekt") îl propunea ca eventual episcop al celor două biserici unite, e un spirit neliniştit, revoltat şi viclean. In cazul numirii unui fost episcop unit, Românii nu se vor mulţumii. O unire nouă nu se poate face, decât în colaborare cu guvernul şi din iniţiativa acestuia. „Unirea însă nu poate fi realizată cu manevra („Scheinmanöver") unei *biserici ortodoxe".* Poporul însă nu va şti nici după aceea la care religie aparţine[2]).

---

[1]) *Ibidem,* 1413/1800.

[2]) Cons. de Stat, 1867/1800. „Das Volk auch nach derselben ebensowenig wissen werden, was sie eigentlich sind, als sie es dermalen wissen".

Pentru Saşi a avut mare simpatie. A spus odată: „Cine vrea să găsească ştiinţă, artă, ordine şi bune moravuri, trebuie să se ducă la Saşii transilvani"[1]).

La 1787 Bánffy a compus un raport obiectiv despre situaţiunea financiară a Saşilor[2]). La 14 Octomvrie 1782 Saşii protestară la Curte împotriva celorlalte două „naţiuni", simţindu-se desavantajaţi. Intr'un raport particular, Bánffy, sprijinind plângerile Saşilor, a accentuat că poporul acesta merită protecţiunea deosebită a Impăratului, din cauza fidelităţii şi culturii sale[3]).

Bánffy fiind om foarte bogat, avea moşii întinse în Ungaria, în Transilvania şi în Austria inferioară. Din cauza acestor moşii a avut multe procese, dintre care a pierdut pe cel împotriva familiei Lopreşti, fiind nevoit să plătească datoriile făcute de tatăl său[4]).

Moşiile sale bogate i-au dat posibilitatea să trăiască în belşug ca un duce, având, „ofiţeri proprii de casă" şi foarte mulţi servitori[5]).

La 1799 Bánffy a cumpărat şi o casă la Sibiu (str. Regina Maria), dobândind astfel dreptul de cetăţenie în acest oraş[6]). Casa aceasta a vândut-o însă înaintea morţii sale bisericii ortodoxe[7]).

In tot timpul vieţii sale Bánffy a fost neîntrerupt chinuit de diferite boli. In anul 1803 s'a îmbolnăvit atât de grav, încât medicii îl considerau pierdut şi după însănătoşire a trebuit să se abţină aproape un an dela toate treburile oficiale. Locţiitorul său a fost în timpul bolii sale Mihail Brukenthal[8]).

---

[1]) Teutsch, II, p. 339.
[2]) „Kaiser Franzakten", 1792/6.
[3]) Cons. de Stat, 2761/1793.
[4]) *Ibidem*, 1322/1793.
[5]) Cons. de Stat, 624/1778.
[6]) Arh. Magistr. din Sibiu, 1738/1799.
[7]) *Ibidem*, 424/1821; Cf. şi I. Lupaş, ***Sibiul ca centru al vieţii româneşti din Ardeal.*** Cluj, 1928, p. 24—25.
[8]) Cons. de Stat, 1133/1803.

Timp de 42 de ani a trăit în căsnicie exemplară cu contesa Josepha Palm, o femeie inteligentă, cu multe calităţi[1]). A avut cinci copii, 4 băeţi şi o fată. Fiul cel mai în vârstă a devenit la 1809 comandant al trupelor transilvane[2]).

La 17 Septemvrie 1819 Bánffy prezentă Împăratului cererea de demisie, arătând, că din pricina a 52 de ani de serviciu şi a 72 ani de viaţă i s'a slăbit auzul şi memoria. Cancelaria Aulică a răspuns că Bánffy nu poate fi pus la pensie înainte de a fi terminat cu regularea chestiunilor urbariale, de care se ocupa, ajutat de contele Cziraky. Consiliul de Stat, fiind de aceeaşi părere, a propus să i se alăture un vice-preşedinte. Numai consilierului de Stat Sift îi fu milă de bătrâneţea lui Bánffy, aşa încât a votat pentru aprobarea cererii. Rezoluţiunea imperială însă fu întocmită conform părerii majorităţii. Cererea a fost deci respinsă, iar baronul Ioan Josika fu numit vice-preşedinte al guvernului, ca să-i uşureze munca. Cu cuvinte frumoase rescriptul lăuda activitatea lui Bánffy, spunând că guvernatorul „va continua munca sa rodnică şi mai departe"[3]).

La 30 Decemvrie 1821 Bánffy fu nevoit a-şi repeta cererea de demitere, scriind că nu poate să-şi continue munca, cu toate că Josika îl ajută cu mare zel şi pricepere. Slăbit şi lovit de o boală de nervi („Hemiplexie") aproape nu mai era în stare să-şi scrie numele şi să citească ceva. Ca urmaş vrednic bătrânul guvernator a propus pe vice-preşedintele Josika[4]). Cancelaria Aulică, recomandând Împăratului admiterea cererii, a rezumat toate meritele guvernatorului, fidelitatea, priceperea şi spiritul său de dreptate, propunând să i se dea leafa întreagă ca pensie şi decoraţia „Lâna de aur".

Bánffy muri însă înainte de a fi primit ultima decizie, la 5 Iulie 1822 în etate de 75 de ani[5]).

---

[1]) S'a căsătorit la 1771.

[2]) Hormayr, p. 340. A avut numai titlul, deoarece, conform Diplomei Leopoldine, „Landesgeneral"-ul trebuia să fie un ardelean.

[3]) Cons. de Stat, 6063/1819.

[4]) *Ibidem*, 156/1822

[5]) *Ibidem*, 553/1822.

Nici unul dintre predecesorii şi succesorii săi n'a deţinut atât timp ca el această demnitate.

IOAN JOSIKA

Preşedinte al guvernului
(1822—1834)

După Bánffy e numit preşedinte al guvernului baronul Ioan Josika de Branişte, fostul vice-preşedinte al acestui organ administrativ.

Acesta se trăgea dintr'o veche familie de origine română, care trăia în Banat în evul mediu. Un membru vrednic al acestei familii a fost, la sfârşitul secolului al XVI-lea, cancelarul transilvan Ştefan Josika. In secolul al XVIII-lea familia se împărţi în două ramuri: ramura lui Gavril şi cea a lui Ştefan Josika. In anul 1698 ambele ramuri au fost ridicate la rangul de baronat.

Tatăl guvernatorului, baronul Anton Josika, a fost căsătorit cu o contesă din familia Teleki. In anul 1778 Anton Josika fu numit secretar al guvernului[1]).

Ioan Josika s'a născut la 31 Martie 1777. Ca tânăr şi-a lărgit orizontul, făcând călătorii prin Italia şi Germania[2]). Intors în Transilvania la 1812, e numit comite suprem al judeţului Hunedoara. După 4 ani fu numit consilier al guvernului[3]).

In anul 1817 a avut pentru prima oară să îndeplinească o misiune importantă. Din cauza recoltei rele izbucni o foamete mare în toată ţara. Josika fu numit comisar imperial ca să ia măsuri imediate. Ocupându-se cu mare râvnă de chestiunea aceasta, a reuşit să îndemne pe Secui să cultive cartofi. Un an după aceasta, când Impăratul făcu o călătorie prin Transilvania, Josika fu însărcinat să-l însoţească, dându-i explicaţiile necesare. Din cauza vredniciei sale în toate domeniile fu numit vice-

1) Wurzbach, IX, p. 277.
2) Ştefan Bano, p. 3.
3) Nagy Iván, V, p. 357.

preşedinte al guvernului la 1819, ca să ajute pe bătrânul Bánffy[1]).

In momentul când a murit Bánffy, Josika era în concediu în străinătate[2]). Până la revenirea lui preşedinţia guvernului o avusese contele de Fabian[3]).

La Viena, într'o şedinţă a Consiliului de Stat, când se discuta despre numirea noului guvernator, consilierul secret, contele de Zychy, se gândi la preşedintele Cancelariei Aulice, baronul Miske, pe când consilierul de Stat Bedekovics era pentru Josika. Conferinţa luând în considerare că Josika avea mai multă avere decât Miske, şi că putea deci să se mulţumească cu o leafă mai mică, se declară pentru Josika. Printr'un manifest Josika fu numit preşedinte al guvernului (11 Sept. 1822); el se întoarse în ţară şi ocupă noul post[4]).

In fruntea secretariatului fu aşezat, în acelaş timp, sasul Iosif Bedeus[5]).

Când s'a ţinut în Ungaria Dieta dela 1825—27, agitaţia politică s'a întins până în Transilvania. Dieta transilvană nu fusese convocată de mult, aşa încât deputaţii n'aveau posibilitatea să-şi spună cuvântul în treburile ţării. In toată ţara, mai ales între nobilii maghiari, s'a cerut convocarea Dietei. O altă chestiune, care a pricinuit neînţelegeri, a fost a recruţilor. La înrolarea lor Josika găsi o împotrivire înverşunată din partea „naţiunilor". Bazându-se pe Diploma Leopoldină „naţiunile" privilegiate pretindeau ca recrutările să se execute numai după aprobarea Dietei, vrând să facă repartizarea numai după părerea lor.

Din raportul lui Josika dela 1830 reiese că, din cauza opoziţiei înverşunate, el n'a fost în stare să ducă recrutarea la bun sfârşit. După ce făcu recrutarea cu cea mai mare severitate, nemulţumirea progresă şi mai mult, aşa încât în 1832 nobilimea maghiară pretinse din nou cu multă energie convocarea unei Diete[6]).

---

1) Friedenfels, I, p. 27.
2) *Ibidem*, I, p. 36.
3) Cons. de Stat, 5176/1822.
4) *Ibidem*, 351/1822.
5) Teutsch, III, p. 7.
6) *Ibidem*, p. 74—75.

Conflictul dintre „națiuni" și guvern se agravă atât de mult, încât n'au mai fost respectate ordinele guvernului. Atitudinea lui Josika în fața acestor împotriviri a fost foarte nedibace. El încercă să intimideze „națiunile" prin înrolări noui. Se constată însă că aceste măsuri porniseră numai din propria inițiativă a guvernatorului, așa încât acesta pierdu toată autoritatea. La 14 Februarie 1833 Josika rugă Curtea să ia măsuri în sprijinul autorității imperiale în Transilvania[1]). A întreprins apoi o călătorie prin toată țara[2]). Din partea Curții vieneze fu trimisă o comisiune în fruntea căreia era locotenentul-feldmareșal baronul de Vlasits, cu misiunea să refacă autoritatea guvernului. Vlasits însă părăsi Transilvania fără vreun succes[3]).

„Națiunile" privilegiate au considerat pe Josika ca o unealtă supusă absolutismului habsburgic, care căuta prin toate mijloacele să diminueze însemnătatea instituțiunilor transilvane. Când se constată însă la Viena că acest sistem absolutist nu da rezultatul dorit, se reveni la sistemul de colaborare cu Dieta provincială. Josika, fiind reprezentantul acestui sistem, a trebuit să cadă cu el, prezentându-și demisia la 12 Iunie 1833[4]).

Se pare că la început Curtea vieneză a avut intențiunea să continue cu politica reprezentată de Josika. La 28 Iulie din acelaș an guvernatorul demisionat declara, că ar putea să continue activitatea sa în Transilvania, însă numai dacă i se va acorda o leafă mai mare[5]).

S'a compus o nouă comisiune sub președinția arhiducelui Ferdinand d'Este, membru al familiei imperiale, cu misiunea să aranjeze situațiunea politică a Transilvaniei în Dietă[6]).

Conferința de Stat a constatat că personalitatea lui Josika însemna o piedecă pentru desăvârșirea păcii și deaceea s'a

---

[1]) Cons. de Stat, 781/1833.
[2]) *Siebenbürger Bote*, 1833, Nr. 218.
[3]) Friedenfels, I, p. 62.
[4]) Cons. de Stat, 705/1833.
[5]) *Ibidem*, 2904/1833.
[6]) Teutsch, III, p. 76.

gândit să-l pună în fruntea Cancelariei Aulice. Din cauza nepopularităţii sale planul acesta fu abandonat[1].

La 24 Septemvrie 1834 Ferdinand primeşte ordin de a sili pe Josika să-şi prezinte a doua oară demisia, deoarece „Majestatea Sa a binevoit să-i îngăduie liniştea bine meritată"[2].

Ferdinand relată că Josika, auzind de necesitatea abdicării sale, a fost foarte consternat. In mod oficial urma să se publice că boala guvernatorului ar fi fost motivul acestei demisiuni[3].

Ferdinand a scris prim-ministrului Metternich că ar fi trebuit să-l distingă în mod deosebit, ca nu cumva opoziţia să considere retragerea guvernatorului ca o urmare a împotrivirii ei[4]. Aşadar la 5 Octomvrie 1834 Josika şi-a prezentat din nou demisiunea. Prin rezoluţiunea dela 15 Octomvrie demisia fu primită („in Gnaden"), iar petiţionarul fu decorat cu „Marea Cruce" a ordinului Leopoldin, lăsându-i-se leafa întreagă ca pensie[5].

Nemulţumit, Josika se retrage din viaţa politică. Curtea se mai gândi şi mai târziu la el, însărcinându-l să supravegheze, în calitate de comisar imperial, Dieta dela 1841. Acum pentru prima oară postul acesta nu fusese încredinţat unui militar[6].

In general Josika e descris ca funcţionar conştiincios şi capabil. Bánffy propunându-l ca urmaş, accentuiază fidelitatea, talentul, sârguinţa şi experienţa sa politică, precum şi cunoştinţele sale juridice. S'a distins printr'un caracter drept, convingeri sănătoase şi prin evlavie, fiind catolic convins[7].

Josika a fost o figură impunătoare. Era foarte muncitor, uneori chiar prea zelos[8]. Având mult simţ pentru dreptate, a înţeles să atragă pe funcţionarii tineri şi talentaţi[9].

---

[1] Cons. de Stat, 290/1834.
[2] *Ibidem*, 1519/1834.
[3] *Ibidem*, 330/1834.
[4] *Ibidem*, 1536/1834.
[5] *Ibidem*, 1473/1834.
[6] Friedenfels, I, p. 116.
[7] Cons. de Stat, 156/1822
[8] Friedenfels, I, p. 119.
[9] Teutsch, III, p. 7.

A dispus ca votarea la ședințele guvernului să se facă imediat după propunere, fără vreo discuție prealabilă, evitându-se astfel conflicte neplăcute[1]). Secretarul său era Iosif Bedeus. Acesta scrie despre el: „Sever și amabil, câteodată nedecis și gânditor, a putut fi ușor enervat". Prea nerăbdător, nu era în stare să scrie ceva. Ideile sale le arunca pe hârtie în fraze scurte[2]).

De viitorul guvernator, Ioan Kornis, îl lega o strânsă prietenie, care nu s'a răcit, decât cu prilejul numirii lui Kornis ca guvernator, la 1837, când Josika mai era în viață și când s'a socotit nedreptățit[3]).

In anul 1832 a cerut un concediu din cauza vederii sale slăbite și a artritismului[4]).

N'a avut multă simpatie pentru ideile de „libertate și independență". El a fost servitorul umil al Impăratului său și executa corect ordinele plecate dela Cancelaria Aulică. Opoziția însă îl considera ca pe un trădător al intereselor naționale[5]).

In afară de moșia sa părintească, Braniște, în județul Hunedoara, n'a avut multă avere[6]), așa încât mereu a fost silit să facă petiții pentru sporirea salariului său, motivându-le, că nu putea să trăiască conform rangului său, nefiind în stare să se achite de datoriile sale sociale[7]). Din cauza aceasta i-au fost acordate și unele moșii fiscale[8]).

Josika luase în căsătorie pe contesa Rosalia, născută Csáky (1774—1850)[9]).

Cu această femeie deosebită Josika a avut trei fii și două fiice. Fiul cel mai în vârstă, Samuil, e candidat în 1841 la postul

---

[1]) Cons. de Stat, 2681/1833.
[2]) Friedenfels, I, p. 37.
[3]) *Ibidem*, I, p. 111.
[4]) Cons. de Stat, 3531/1832.
[5]) *Ibidem*, 330/1834.
[6]) Friedenfels, I, p. 117.
[7]) Cons. de Stat. 2289/1823.
[8]) *Ibidem*, 467/1831.
[9]) *Ibidem*, 156/1852.

de guvernator din partea Dietei transilvane, obținând 216 voturi din 230. N'a fost însă numit fiind prea tânăr[1]). La 1845 Samuil Josika devine Cancelar Aulic[2]).

Al doilea fiu, Ludovic, a devenit comite suprem, iar al treilea, general[3]).

Guvernatorul Ioan Josika muri la 16 Mai 1843 în etate de 65 de ani[4]).

Josika nu merită să fie înșirat printre personalitățile politice marcante ale acestui Mare-Principat, nefiind în stare să influențeze prin inițiativa sa personală cursul evenimentelor.

FERDINAND D'ESTE

Președinte al guvernului și comisar imperial
(1835—1837)

Spre a putea reînoi legăturile personale între casa habsburgică și Transilvania, Impăratul trimise chiar pe nepotul său, Arhiducele Ferdinand d'Este, drept comisar imperial în această țară. Pentru prima și ultima oară aflăm în istoria Transilvaniei ca reprezentant al Impăratului pe un membru al familiei imperiale.

Arhiducele Ferdinand d'Este s'a născut la 25 Aprilie 1781 la Milano, unde tatăl său era guvernator. După frecventarea Academiei Militare a intrat în armată, participând la luptele împotriva lui Napoleon. După aceste răsboaie Ferdinand e numit comandantul tuturor trupelor din Ungaria. La 1832 fu trimis în Galiția ca guvernator civil și militar[5]).

Fu numit apoi comisar imperial în Transilvania, când Vlasits părăsi țara. Misiunea lui a fost deci să restabilească ordinea în toate domeniile.

---

1) Friedenfels, I, p. 124.
2) *Ibidem*, I, p. 155.
3) Wurzbach, Vol. X, p. 277.
4) Teutsch, III, p. 126.
5) Hirtenfeld, p. 682.

Investit cu depline puteri avu posibilitatea să intervină ori şi unde. Ajutor al său era L. de Rosenfeld[1]).

Sosind în ţară la 10 Aprilie 1834, a fost primit la Cluj cu mare alai[2]).

Cu mare sârguinţă şi-a început activitatea, rămânând însă în acelaş timp şi guvernator al Galiţiei. Continua deci să supravegheze şi chestiunile de guvernământ din această provincie, cetind rapoartele şi dând ordinele necesare[3]).

Incă din timpul când Josika mai era în funcţie, Ferdinand participa adeseori la şedinţele guvernului, amestecându-se în toate amănuntele[4]).

In şedinţa Consiliului de Stat, în care s'a decis înlăturarea lui Josika, s'a vorbit în principiu şi despre numirea guvernatorilor Transilvaniei. Consilierii de Stat s'au înţeles că de acum înainte personalitatea cea mai capabilă să ocupe postul de Cancelar aulic şi nu pe cel de guvernator. Guvernatorul trebuie să fie în primul rând un om devotat Curţii imperiale, însă nu trebuia neapărat să aibă calităţi extraordinare. Numirea de guvernator a fost deocamdată amânată până la un moment mai potrivit[5]).

Ţinând seamă de cererile claselor privilegiate şi de legile ţării, Impăratul a convocat o Dietă pentru ziua de 20 Iunie 1834 la Sibiu[6]). Ferdinand deschizând Dieta, a rămas la Sibiu pe timpul duratei ei şi a scris prim-ministrului Metternich că opoziţia era foarte puternică. Totuşi putu găsi — credea el — unele elemente devotate dinastiei[7]).

Mulţi dintre funcţionarii înalţi, raportă Ferdinand, simpatizează cu opoziţia, care organizată în societăţi secrete intenţionează să realizeze următoarele cereri:

---

[1]) Conferinţa de Stat, 81/1834.
[2]) *Ibidem*, 434/1834.
[3]) Conf. de Stat, 740/1834.
[4]) *Ibidem*, 238/1834.
[5]) *Ibidem*, 330/1834.
[6]) Teutsch, II, p. 78.
[7]) Conf. de Stat, 2209/1834.

1. Participarea clasei ţărăneşti la Diete; 2. Anularea titlurilor; 3. Ridicarea bisericii ortodoxe la treaptă egală cu a celorlalte biserici.

Se pare că Ferdinand, necunoscând bine împrejurările, a confundat tendinţele opoziţiei maghiare cu cele ale Românilor sau ale unui grup radical.

El însuşi nesimţindu-se bine în Transilvania, a cerut să fie mutat cât se poate de curând. Nu-i plăceau nobilii care, cum scria el, nu aveau alt interes decât independenţa lor. Chiar şi de doamnele societăţii s'a plâns, arătând, că „ele sunt foarte liberale"[1].

Şedinţele Dietei erau foarte turbulente. Se ţineau cuvântări cu atacuri împotriva Curţii vieneze. Aproape toţi deputaţii au fost însărcinaţi de către alegători să se împotrivească măsurilor ilegale, luate în cursul anilor precedenţi. Multe cuvântări rostite în Dietă s'au îndreptat contra alcătuirii guvernului, care din timpul lui Bánffy era completat fără învoirea „naţiunilor" privilegiate[2].

Unele şedinţe au fost atât de gălăgioase încât Ferdinad se văzu nevoit a le amâna[3]. Numai intervenţiunea lui Metternich l-a reţinut să ia măsuri severe[4]. Ferdinand a scris lui Metternich că ar fi mai bine să se disolve Dieta imediat după terminarea candidaturilor pentru dregătoriile principale ale ţării[5]. Nici la aceasta nu s'a putut ajunge. Dieta fu disolvată la 6 Februarie, în urma turburărilor provocate de baronul Wesselényi[6].

Rezultatul Dietei nemulţumindu-l, Ferdinand s'a văzut silit a-şi continua activitatea în Transilvania. Cu acelaş decret, cu care Impăratul a închis Dieta, a acordat lui Ferdinand preşedinţia provizorie a guvernului[7].

---

[1]) Cons. de min., 740/1834.
[2]) Teutsch, III, p. 79.
[3]) Cons. de min. 786/1834.
[4]) *Ibidem*, 816/1834.
[5]) *Ibidem*, 1795/1834.
[6]) Teutsch, III, p. 88.
[7]) Actele Magistr. sibian, 365/1835.

Ioan Kornis era locţiitorul său politic, iar Alexe Nopşa îl înlocuia în chestiunile juridice. Misiunea lui Ferdinand a fost, cum i-a scris ministerul: „să garanteze liniştea şi ordinea ţării şi să restabilească respectarea legilor"[1]. Intr'o scrisoare particulară l-a sfătuit Metternich să fie un „Alter ego" al Impăratului. Demisia funcţionarilor înalţi s'o primească numaidecât, opoziţia pasivă nefiind primejdioasă. Impotriva funcţionarilor şi profesorilor dela Facultatea catolică de teologie din Cluj să ia numai decât măsuri severe[2].

Făcând în Mai 1835 o călătorie prin Transilvania, Ferdinand a fost mulţumit în general cu atitudinea locuitorilor[3]. Cu toate acestea nu încetă să ceară retrimiterea sa în Galiţia[4].

Nu a putut să colaboreze prea bine cu ceilalţi membri ai guvernului. Unii dintre consilieri aveau simpatii pentru ideile liberale, îndrăznind uneori a se împotrivi planurilor lui Ferdinand. In astfel de cazuri el decidea însă ceea ce afla de bine, fără să mai întrebe pe cineva. Opoziţia, în general, a fost atât de puternică în toată ţara, încât s'a văzut nevoit să scrie cancelarului plângându-se: „Nimeni nu mai ascultă de ordinele guvernului"[5].

Printr'un ordin nou Ferdinand a încercat să reducă rolul consilierilor guvernamentali la alegerile funcţionarilor. A ordonat anume ca fiecare consilier să propună în mod public câte trei inşi, din fiecare confesiune. Până acum timp îndelungat numele candidaţilor au fost scrise pe fişe, aşa încât nimeni nu putea fi făcut responsabil pentru alegerea unor funcţionari slabi[6]. Obiecţiunea consilierilor, că astfel orice libertate de opinie va fi exclusă, a rămas zadarnică. Curtea a sancţionat ordinul acesta al lui Ferdinand, repetându-l[7].

Cu toate că Impăratul Ferdinand se urcase pe tron încă din

1) Cons. de min., 185/1835.
2) *Ibidem,* 353/1835.
3) *Ibidem,* 1045/1835.
4) *Ibidem,* 958/1835.
5) *Ibidem,* 1074/1834.
6) *Ibidem,* 3509/1835.
7) *Ibidem,* 4826/1836.

anul 1835, „Staturile" transilvane nu-i juraseră însă credință. Din cauza aceasta Dieta fu convocată pentru ziua de 17 Aprilie 1837 la Sibiu și arhiducele Ferdinand fu numit comisar al ei[1]. Acesta a primit jurământul Dietei fără nici un incident, opoziția nefiind atât de puternică, cum era la Dieta din anul 1834—1835. In discursul de deschidere a promis Ferdinand în numele Impăratului că legile țării vor fi respectate.

La 12 Iunie avură loc alegerile pentru postul de guvernator. Teutsch este de părere că Ferdinand însuși ar fi avut aspirațiuni la această demnitate[2]. Aceasta însă nu este de crezut, căci din corespondența lui Metternich reiese, cât de mult a dorit Ferdinand să se întoarcă în Galiția și ce neplăcut i-a fost să rămână în Transilvaia. De două ori a întrebat cu nerăbdare, când ar putea să se întoarcă[3].

Dieta a propus pe Alexe Nopșa, Samuil Josika (fiul fostului guvernator) și pe Ioan Kornis pentru postul de guvernator. Cu acest rezultat Ferdinand a plecat la Viena. Printr'un rescript Curtea s'a decis pentru Ioan Kornis. Ferdinand, întorcându-se din Viena, a instalat pe Kornis cu solemnitatea tradițională la 5 Octomvrie, în prezența „Staturilor"[4].

Cât timp au durat ședințele Dietei a mai rămas la Sibiu. A părăsit însă acest oraș la 3 Aprilie 1838. Era nemulțumit și mâhnit. A reușit să restabilească și să mențină ordinea, însă absolutismul habsburgic a trebuit să cedeze în fața tradițiilor istorice[5].

Ferdinand a rămas un străin și n'a putut să se obișnuească cu împrejurările speciale ale Transilvaniei, nici n'a voit să se împace cu condițiunile de viață din țara aceasta. Din corespondența cu Metternich reiese nemulțumirea sa și greutatea cu care a luptat contra neîncrederii tuturora.

---

1) Cons. de min., 16/1837.
2) Teutsch, III, p. 95—96.
3) Cons. de min., 19/1836 și 740/1834.
4) *Siebenbürger Bote*, 1837, Nr. 76.
5) Teutsch, III, p. 103.

Extrem de mare a fost antipatia sa împotriva nobilimii maghiare. Cu mare amărăciune a spus despre aceasta că era foarte imorală. Funcţionarii nobilimii erau corupţi, educaţiunea lor foarte rea şi cei mai mulţi dintre ei se gândeau numai la interesele lor proprii[1]).

Despre poporul român a scris: „Poporul e aspru, sărac şi blând (dacă nu este chinuit peste măsură), e foarte religios şi credincios supus Majestăţii Sale"[2]). Observând că de mult erau asupraţi Românii de nobilimea maghiară, îi era milă de ei[3]).

La 31 Aprilie 1837 Ferdinand părăsi Transilvania pentru totdeauna, reîntorcându-se în Galiţia.

A murit la 5 Noemvrie 1850 pe moşia sa Ebenzweier în Austria[4]).

IOAN KORNIS

Guvernator

(1838—1840)

Ioan Kornis a fost primul guvernator din veacul al XIX-lea ales pe baza Diplomei Leopoldine. A fost al doilea guvernator din familia Kornis, strănepot al fostului guvernator Sigismund Kornis[5]).

Ioan Kornis s'a născut la 15 Septemvrie 1781. Era fiul lui Sigismund, comitele suprem al judeţului Solnoc (1750—1809) şi al Cristinei născută Gyulai (1760—1785)[6]).

A urmat cariera obişnuită pentru funcţionarii de origine nobilă. La 1819 a fost administratorul districtului Chioar şi la 1822 consilier guvernamental. Fiind prieten cu guvernatorul Ioan Josika, acesta l-a favorizat în cursul carierei sale. In anul 1825

---

[1]) Cons. de min. 457/1835.

[2]) *Ibidem.*

[3]) Cons. de min., 1074/1835.

[4]) Hirtenfeld, p. 681—686.

[5]) Vezi partea întâia a lucrării D-lui R. Kutschera: *Guvernatorii*, pomenită.

[6]) Nagy Iván, VI, p. 365—366 şi Veress, p. 118.

fu numit consilier de Curte la Cancelaria Aulică[1]. In Octomvrie 1826 a fost numit consilier intim[2] şi la 17 Ianuarie 1827 a fost instalat ca vice-preşedinte al guvernului[3], înlocuind pe preşedintele Ioan Josika de mai multe ori. In anul 1834, la înlocuirea lui Josika, Curtea se gândea la el ca urmaş. In timpul guvernării arhiducelui Ferdinand a continuat să conducă în calitate de vice-preşedinte afacerile guvernului[4].

Dieta dela 1837 a propus din fiecare confesiune câte trei persoane pentru postul de guvernator. Fireşte că numai candidaţii catolici şi calvini au fost luaţi în considerare. Kornis fu propus cu 124 de voturi la al treilea loc dintre catolici. Ferdinand a recomandat pe Kornis, iar pentru cazul că s'ar fi preferat un calvin, a desemnat pe Iosif Teleki. La 13 Septemvrie 1837 Kornis a fost confirmat printr'un rescript[5], iar Ferdinand l-a instalat în postul său pe când era convocată Dieta dela 1838.

Kornis şi arhiducele Ferdinand lucrau în deplină armonie. Kornis a fost tipul funcţionarului conştiincios, care îşi făcea datoria, lăsând la o parte interesele sale politice. Nu avea multe pretenţii, nu era prea talentat, n'avea nici idei sau planuri originale şi totuşi era om cu mare autoritate, respectat şi stimat de contemporanii săi. Baronul de Vlasits a scris despre el: „Kornis este un om vrednic, stimat şi iubit pretutindeni. Dar nu numai după judecata mea, ci şi după alte păreri, Kornis nu este destul de ager, nici nu are destulă putere şi energie. In cele din urmă nici nu cred că ar fi pretenţios"[6].

Consiliul de miniştri îl făcu guvernator, fiindcă era foarte devotat Curţii imperiale şi iubit, mai ales în clasele inferioare ale populaţiunei[7].

Stătea bine cu toate grupurile naţionale şi confesionale, nu favoriza pe nimeni, fiind un caracter foarte drept.

---

[1]) Friedenfels, I, p. 111.
[2]) *Siebenbürger Bote*, 1836, Nr. 42.
[3]) *Ibidem*, 1827, Nr. 5.
[4]) Conf. de Stat, 330/1834.
[5]) Cons. de min., 1369—1370/1837.
[6]) *Ibidem*, 2123/1833.
[7]) *Ibidem*, 330/1834.

In anul 1838 Kornis primi un concediu de trei luni, să-şi restabilească sănătatea. Locţiitorii săi au fost, pentru chestiunile politice, contele Adam Rhédei şi pentru cele juridice baronul Keméndy[1]).

Kornis muri pe neaşteptate. La 15 August 1840, aflându-se la Cluj, a participat, împreună cu familia sa, la un foc de artificii la teatrul de vară. Deodată căzu mort, lovit de apoplexie El fu înmormântat in biserica ordinului franciscan din Cluj[2]).

Prezidând guvernul într'o epocă relativ liniştită, nu s'a distins prin fapte extraordinare.

Până la instalarea unui nou guvernator, vicepreşedintele contele Adam Rhédei a stat în fruntea guvernului. Curtea vieneză îl favoriză din cauza devotamentului său, cu toate că n'avea talente extraordinare[3]).

La moartea lui Kornis, Rhédei era foarte bătrân. Fiind nevoit să prezideze în acelaş timp atât guvernul cât şi tezauriatul, s'a simţit prea obosit şi şi-a înaintat în Noemvrie 1841 o cerere de demisie, motivând-o cu bătrâneţa . Totuşi a fost nevoit să rămână în funcţie până la sosirea lui Teleki[4]).

IOSIF TELEKI

Guvernator

(1842—1848)

Seria guvernatorilor transilvani e continuată de o personalitate însemnată, atât în domeniul politic cât şi în cel ştiinţific. Contele Iosif Teleki de Szék e primul guvernator de viţă maghiară, care nu era originar din Transilvania, având aproape toată averea sa în Ungaria şi în Banat şi trăind cea mai mare parte a vieţii sale în afară de graniţele Transilvaniei.

---

[1]) Cons. de min. 3294/1838.

[2]) *Ibidem*, 1140/1838 şi *Kronst. Zeitung*, 1840, Nr. 69.

[3]) *Ibidem*, 2022/1838.

[4]) *Ibidem*, 941/1841.

Numele vechiu al neamului era Garázda, mai târziu însă familia a luat numele, după moşii, Széki Teleki, sau Teleki de Szék.

Iosif Teleki s'a născut la Pesta în 24 Octomvrie 1790. Primele studii le-a făcut la Cluj, având ca profesor în casă pe Gheorghe Binder, viitorul episcop săsesc, care a avut mare influenţă asupra tânărului conte. La 1806 a început să facă studii de drept la Universitatea din Buda, continuându-le, la 1810, ca stagiar la locotenenţa din acelaş oraş[1]). Mai târziu a studiat şi la Göttingen şi a făcut lungi călătorii prin Europa[2]).

In anul 1818 fu numit secretar de locotenenţă, la 1824 asesor la tabla regală, la 1827 comite suprem al comitatului Cenad şi la 1830 în aceiaş funcţiune în comitatul Szabolcs. La 1832 fu mutat la Viena în postul de consilier al cancelariei aulice transilvane şi, mai târziu, fu numit vicepreşedinte al acestui oficiu. La Viena Teleki s'a distins atât de mult, încât în anul 1840 Impăratul îi acordă titlul de „paznic al coroanei"[3]).

La 15 Noemvrie 1841 se întruni Dieta transilvană la Cluj, ca să aleagă candidaţi pentru postul de guvernator şi pentru alte locuri vacante. Comisar imperial fu numit fostul guvernator Ioan Josika[4]).

La 2 Decemvrie 1841 avu loc alegerea guvernatorului. Cu toate că cele mai multe voturi le-a primit Samuil Josika, fiul lui Ioan (216), totuşi Curtea vieneză numi pe Iosif Teleki (167)[5]).

Dela Brukenthal încoace, care odinioară ajunsese guvernator prin intervenţiunea specială a Impărătesei, n'au mai fost numiţi în această funcţiune candidaţi de confesiune luterană sau calvină. Teleki a fost primul calvin din veacul al XIX-lea numit în această demnitate.

Curtea vieneză ştind că majoritatea nobilimii maghiare va avea mai multă simpatie pentru un guvernator de credinţa ei, a

[1]) Tompa, p. 17; Plutarch, p. 223.
[2]) Pálkövi, p. 38, 59.
[3]) Plutarch, p. 221.
[4]) Teutsch, III, p. 111.
[5]) Cons. de min. 998/1841.

crezut că va putea să întărească poziţia Impăratului în Transilvania prin această concesiune. In primul rând fostul preşedinte al guvernului, baronul Ioan Josika, l-a propus insistent Curţii imperiale. In Transilvania această confirmare a lui Teleki produse mare uimire în rândul „Naţiunilor".

La curte se împotrivise numai cancelarul aulic, Nopşa, accentuând că Teleki ar fi influenţat de idei liberale. Cu toate acestea miniştrii n'au renunţat la serviciile sale. Colowrat obiectase că după toată probabillitatea Arhiducele Palatin nu va consimţi la numirea sa. Arhiducele Francisc-Carol şi arhiducele Ludovic, ocupându-se şi ei de această chestiune, s'au declarat însă mulţumit cu numirea lui Teleki[1]). In Ianuarie 1842 numele noului guvernator a fost comunicat în mod oficial[2]).

Teleki nu s'a prea bucurat, nevrând să părăsească Ungaria. Intr'o petiţiune adresată Curţii, a mulţumit pentru marea cinste, rugând să fie lăsat în postul său cel vechiu. Dacă însă Impăratul stărue asupra numirii sale, el se vede nevoit să ceară o leafă mai mare şi restituirea cheltuielilor de transport. Această petiţiune fu primită la Curte cu indipoziţie. Nu s'a admis ridicarea salariului şi i s'a ordonat să plece în Transilvania, fără multă zăbavă[3]).

Kolowrat avea dreptate. Arhiducele Palatin, nemulţumit cu numirea lui Teleki, spunea într'o scrisoare adresată lui Metternich, că prin plecarea lui Teleki Ungaria va suferi o mare pierdere, deoarece acesta prin atitudinea sa înţeleaptă a adus adeseori mari servicii Ungariei şi în calitate de membru al Dietei ungare aplanase în multe ocaziuni conflictele care se iveau. Deaceea ar fi nevoie să se dispună ca Teleki, pe lângă noua sa demnitate, să rămână şi mai departe comite suprem în fruntea comitatului Szabolcs, deoarece în cazul acesta ar fi îndreptăţit să participe şi în viitor la Dieta ungară. Fiind curatorul

---

1) *Ibidem*, 1047/1841.

2) *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1842, Nr. 3.

3) Cons. de min. 78/1842.

suprem al bisericii calvine din districtul Tisei, continuă Palatinul, are mare influenţă îndeosebi în chestiuni bisericeşti. Clerul catolic se temea că în cazul plecării sale, calvinii îi vor ataca în mod prea violent, nemai fiind moderaţi de şeful lor, Teleki[1].

La 7 Aprilie 1842 prezentându-se Teleki Dietei transilvane din Cluj rosti jurământul obişnuit şi luă în primire preşedinţia guvernului[2]. Maghiarii cunoscând simpatia lui Teleki pentru ideile liberale şi pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria, l-au primit cu mare entusiasm[3].

Noul ales a participat la desbaterile Dietei încercând să aducă, în primul rând, chestiunea urbarială la bun sfârşit. Totuşi chestiunea a trebuit să fie amânată pentru o altă sesiune.

In Septemvrie acelaş an a întreprins o călătorie de două luni prin ţară, ca să cunoască toate regiunile şi situaţiunea lor[4].

Dieta se ocupă în anul 1842 mult de chestiunea limbii oficiale, cu care prilej se discută mult şi cu înverşunare. Cu toate că Saşii se împotriveau, Dieta a propus ca de aci înainte guvernul să fie obligat să folosească în corespondenţa cu oficiile subordonate numai limba maghiară[5]. Propunerea aceasta fu sancţionată de Curtea vieneză; Dieta fu dizolvată la 4 Februarie 1843.

Guvernul a început deci să scrie ungureşte şi a respins toate documentele, cari nu au fost scrise în această limbă. Magistratul oraşului Sighişoara, care continua să scrie nemţeşte, fu pedepsit[6].

După scurt timp s'a putut însă constata cât de îndreptăţită era obiecţiunea lui Nopşa, privitoare la atitudinea lui Teleki. Ca guvernator a sprijinit în mare măsură curentul antihabsburgic şi a înlesnit activitatea opoziţiei. La 30 Iulie 1842 Curtea

---

1) Cons. de min. 79/1842.
2) *Ibidem*, 341/1842.
3) Bariţiu, II, p. 620.
4) *Kronstädter Zeitung*, 1842, Nr. 95.
5) *Ibidem*, 1842, Nr. 92.
6) Teutsch, III, p. 137.

fu înştiinţată prin oficiul aulic de poliţie că Teleki se află sub influenţa contelui Degenfeld, cumnatul său, care era adversar convins al Monarhiei. In afară de aceasta, Teleki mai avea legături strânse cu opoziţia, încurajând pretutindeni curentele radicale[1]).

In acelaş timp a păstrat şi legăturile sale cu fruntaşii opoziţiei din Ungaria. La sfârşitul anului îl găsim făcând o călătorie prin Ungaria, ducându-se până la Viena să se sfătuiască cu cancelarul aulic, Nopşa. In cursul acestei călătorii poliţia îl supraveghea necontenit, observând că atât la Viena, cât şi în Ungaria îşi petrecea timpul cu partizani de ai opoziţiei[2]).

Aşa dar nu este de mirare dacă în anul următor Curtea imperială i-a respins cererea de concediu. Fără să aştepte însă răspuns la această cerere, Teleki părăsi Transilvania, ducându-se la moşiile sale din Ungaria, unde primi respingerea cererii împreună cu o mustrare violentă. De altfel şi ministrul Pilgram adăuga din partea sa că Teleki nu merita astfel de favoare[3]).

Trecând prin Bratislava, Teleki fu primit cu mare bucurie şi fu sărbătorit de opoziţie[4]).

Fiind în acelaş timp şi comite suprem în Szabolcs, Curtea vieneză nu l-a putut împiedeca să părăsească din când în când Transilvania. In Octomvrie 1844 a ţinut o „congregaţie generală" a comitatului său[5]).

Din rapoartele secrete ale poliţiei reiese că cercurile Curţii vieneze au fost foarte bine informate despre tot ce făcea Teleki. Dacă cineva dintre aderenţii săi avea o afacere judiciară la guvern, guvernatorul îl proteja. Chiar şi secretele de stat le trăda opoziţiei, în primul rând fratelui său, Ladislau Teleki, şi contelui Ioan Bethlen[6]).

Aflând despre planul Curţii vieneze, care voia să numească

---

1) Cons. de min. 683/1842

2) *Ibidem,* 1030/1842.

3) *Ibidem,* 816/1842.

4) *Ibidem,* 921/1843.

5) *Ibidem* 1032/1844.

6) *Ibidem,* 1024/1845.

pe locotenetul-feldmareşal Paul Ferdinand Wernhard comisar regesc al Dietei, făcu tot ce-i era posibil, ca să împiedece acest lucru, în deosebi fiindcă ştia că Wernhardt era un aprig adversar al său[1]).

Dintr'un raport întocmit de Wernhardt la 20 Septemvrie 1844 reiese că Teleki se împrietenise cu cancelarul aulic Nopşa, care reţinea toate rapoartele nefavorabile pentru el. Tot lui Nopşa i se datora că nimeni nu se împotrivea la cancelaria aulică contra abaterilor lui Teleki. Atitudinea rezervată a lui Nopşa, care la început votase chiar împotriva lui Teleki, s'a transformat cu timpul într'o adevărată prietenie, fiindcă acesta favoriza pe fratele lui Nopşa, care era comite suprem[2]). Dar şi raportul lui Wernhardt a fost reţinut de Nopşa, căci numai la 5 Martie 1847 consiliul de miniştri s'a ocupat de el. Această colaborare între Nopşa şi Teleki a contribuit mult la strecurarea ideilor revoluţionare. Sub ocrotirea lui Teleki ziarul patriotic „Erdélyi Hiradó" a putut face propagandă naţională, deoarece susnumitul admitea să treacă prin censură multe articole violente[3]).

Deşi consiliul de miniştri aflase că Teleki a protejat într'un proces acest ziar, a decis, conform propunerii lui Pilgram, să nu se ia deocamdată măsuri mai severe, nefiind momentul favorabil[4]).

In Septemvrie 1846 Dieta se întruni la Cluj, fiind deschisă de comisarul imperial, locotenentul-feldmareşal baron de Puchner. Ea se ocupă în primul rând de chestiuni urbariale şi de cea a recruţilor. Cu toate că Dieta a fost uneori foarte agitată, Teleki împiedecă cu autoritatea sa toate excesele şi reuşi să înduplece pe deputaţi, să consimtă la înrolarea a 11.000 de recruţi noui. Dieta închisă la 10 Noemvrie 1847 s'a terminat deci cu un rezultat, care a convenit Curţii vieneze[5]).

---

1) Cons. de min., *ibidem*.
2) *Ibidem*, 1453/1844.
3) *Ibidem*.
4) *Ibidem*, 894/1845.
5) Teutsch, *III*, p. 150.

Astfel Teleki a recâştigat încrederea. Kolowrat a propus să i se confere ca semn de cinstire crucea de comandor al ordinului Sf. Ştefan. Intr'adevăr Teleki fu decorat, nu chiar cu crucea de comandor, totuşi cu cea mare a ordinului Sf. Ştefan[1]).

In astfel de împrejurări a început anul revoluţiei 1848. La 15 Martie adunarea nobililor din Budapesta a publicat „cele 12 puncte", între care ultimul era unirea Transilvaniei cu Ungaria. Când la 21 Martie o deputaţie de tineri patrioţi a prezentat lui Teleki o petiţie cu diferite postulate, acesta a respins-o, recomandând linişte şi chibzuinţă[2]). La 23 Martie guvernatorul a ţinut din balconul palatului său din Cluj o cuvântare, adresată câtorva studenţi demonstranţi, în care i-a rugat să păstreze liniştea. Cuvântarea fu primiă cu mare displăcere[3]). La Viena însă a raportat că în ţară era pretutindeni linişte deplină[4]).

Dupăce însă Ungurii sub conducerea lui Kossuth s'au pronunţat la Bratislava pentru unirea Transilvaniei cu Ungaria şi dupăce Impăratul a sancţionat la 10 Aprilie 1848 această hotărîre, s'a declarat şi el pentru înfăptuirea unirii, punându-se în fruntea unioniştilor.

După cum a relatat poliţia secretă, Teleki a plănuit mai întâiu să se supună numai decât noului minister maghiar şi să disolve guvernul transilvan[5]).

Incurajaţi de Teleki, nobilii maghiari ca şi Secuii au pretins la adunările lor judeţene convocarea Dietei.

La 2 Maiu el sosi pe neaşteptate la Sibiu să se înţeleagă cu generalul Puchner despre modul cum se va păstra liniştea. A încercat să îndemne pe acesta să înarmeze gărzile naţionale. Puchner, observând însă o atitudine foarte rezervată faţă de planurile acestea, nu s'a învoit[6]).

Când deputaţiunea naţiunii săseşti s'a prezentat guverna-

---

[1]) Cons. de min. 365/1847.

[2]) *Ibidem*, 416/1848.

[3]) Bariţiu, II, p. 40.

[4]) Cons. de min. 452/1848.

[5]) *Ibidem*, 590/1848.

[6]) Bariţiu, II, p. 82.

torului, acesta a declarat că unirea Ungariei şi a Transilvaniei este o incontestabilă stare de fapt, că limba oficială va fi în toată ţara numai cea maghiară, că se va face o nouă împărţire a teritoriului şi, în caz că Saşii s'ar împotrivi, nimeni nu ar putea garanta siguranţa personală a deputaţilor saşi în Dietă. Această declaraţiune a fost considerată ca o ameninţare, având ca urmare demonstraţiuni anti-unioniste la Sibiu[1]).

Printr'o corespondenţă cu episcopul greco-catolic Ioan Lemény, Teleki a încercat să împiedece organizarea adunării naţionale dela Blaj, temându-se de mulţimea prea mare a Românilor, întruniţi la un loc. Totuşi a fost nevoit s'o permită, făcând responsabili pe cei doi episcopi români, de tot ce s'ar fi putut întâmpla[2]).

Teleki a convocat apoi Dieta la Cluj, pe ziua de 29 Maiu 1848, însă fără să aştepte învoirea imperială, bazându-se pe o instrucţiune din 1692, conform căreia guvernatorul primise dreptul de a convoca Dieta pe proprie răspundere.

Cu toate acestea a dobândit mai târziu autorizaţia imperială, dupăce ameninţase că, dacă nu se va permite întrunirea Dietei, va demisiona[3]).

Curtea făcându-l responsabil pentru toate turburările şi excesele, cari eventual se vor ivi în Dietă, îi ordonă să nu execute nici o hotărîre, fără a cere în prealabil învoirea imperială[4]).

Teleki, văzând însă ce impresie rea au făcut cuvintele sale rostite la Sibiu, publică o „rectificare", declarând, că înţelesul cuvintelor fusese schimbat „cu reavoinţă"[5]). La 16 Maiu Teleki a asigurat Curtea imperială că-şi va da toată silinţa să menţină ordinea, în orice împrejurări. Deaceea a proclamat starea de asediu în ţinutul Clujului[6]).

La 29 Maiu Puchner deschide Dieta; evenimentele impor-

---

[1]) *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 41.
[2]) Bariţiu, II, p. 90.
[3]) Cons. de min. 526/1848.
[4]) *Ibidem*, 590/1848.
[5]) *Siebenbürg. Wochenblatt*, 1848, Nr. 39.
[6]) Teutsch, II, p. 219.

tante se succed cu repeziciune. Dieta, într'o atmosferă foarte agitată s'a pronunţat pentru unire, care la 10 Iunie fu aprobată de Impărat. Teleki fu ales preşedinte al comitetului de unire[1]).

In cursul verii, înainte de închiderea Dietei, Teleki a plecat în Ungaria, lăsând pe contele Emeric Mikó în fruntea guvernului. In cursul revoluţiei nu s'a mai întors, lăsând toate treburile în grija contelui Mikó, care a închis Dieta la 18 Iulie 1848[2]).

Revocarea oficială din postul său de guvernator a primit-o numai în luna Decemvrie, când fu suspendată activitatea întregului guvern din Cluj[3]).

Din cauza atitudinii sale nu i s'a acordat nici o pensie. Ca să primească totuşi pensia, a încercat în anul 1850 să-şi dovedească nevinovăţia în cele petrecute, prezentând o expunere amănunţită a evenimentelor din anul 1848, prin care căuta să-şi justifice atitudinea. Cercetările au durat până în anul 1852 şi au fost terminate cu respingerea petiţiei, motivată cu argumentul, că Teleki convocase Dieta fără autorizaţia imperială şi, fără să aibă concediu, luase parte la Dieta maghiară, dovedind o atitudine antihabsburgică[4]).

Atitudinea politică a lui Teleki era cea abişnuită unui nobil maghiar, care lupta şi intriga pentru idealurile neamului său. Cu mare dibăcie a înţeles să ascundă în faţa Curţii uneltirile sale şi legăturile sale cu revoluţionarii.

Exercita o mare influenţă asupra nobilimii, atât în domeniul politic, cât şi în cel cultural. Această influenţă hotărîtoare, de care voia să profite şi Curtea, a fost luată în consideraţie cu prilejul numirii sale în postul de guvernator, sperându-se atunci că o va pune în serviciul intereselor habsburgice[5]).

Din cauza energiei şi a mândriei sale, personalul guvernului şi funcţionarii transilvani îl respectau, însă nu-l prea iubeau. Consilierii guvernului se plângeau că Teleki nu primea păreri

---

[1]) Friedenfels, II, p. 375.

[2]) *Ibidem*, II, p. 51.

[3]) Wurzbach, XXXIII, p. 249.

[4]) Cons. de min. 4176/1852.

[5]) *Ibidem*, 1097/1841.

deosebite de ale sale și la desbateri nu se supunea ordinei, făcând ceea ce voia[1]).

Atitudinea sa față de poporul român nu s'a deosebit de cea obișnuită nobililor maghiari. Nu este de mirare, că în cearta dintre episcopul unit Ioan Lemény și clerul greco-catolic, a protejat pe cel dintâiu, rugând pe comandantul trupelor să ia măsuri împotriva „răsvrătiților"[2]).

Atitudinea sa față de Sași era foarte rezervată, cunoscându-i pe aceștia ca aprigi adversari ai unirii. Totuși a prețuit mult nivelul lor cultural[3]). Cu unii dintre ei se înțelegea foarte bine. Așa de exemplu cu baronul Bedeus de Scharberg, care era referentul său în chestiuni urbariale[4]).

Ca membru al Dietei maghiare a apărat cu succes biserica reformată împotriva tendințelor de proselitism catolic. Inaintea sosirii sale în Transilvania consistoriul suprem al bisericii reformate l-a ales, la 24 Februarie 1842, curator al bisericii calvine din Transilvania[5]).

Teleki are însă însemnătate și în istoria culturii maghiare, atât ca istoric, cât și ca mecenate al științei.

Mai întâiu s'a ocupat de științe, în deosebi de geologie și de chimie. După întoarcerea sa din străinătate a început să scrie articole în revista „Tudományos Gyüjtemény" cât și în „Aurora" lui Kisfaludy. In domeniul filologiei maghiare a scris „Contribuțiuni la limba maghiară".

După retragerea sa din viața politică s'a ocupat mult de istorie, până la moartea sa (1848—1855).

Cu mare zel cercetă documentele și literatura privitoare la epoca Huniadeștilor. El publică o carte despre: „Originea lui Ioan Huniade". Din opera lui principală „Hunyadiak kora" (Epoca Huniadeștilor) au apărut în timpul vieții sale 6 volume. Alte șase au fost editate mai târziu. In anul 1827 fu ales membru al

---

[1]) *Ibidem*, 730/1845.

[2]) Friedenfels, I, p. 405.

[3]) *Ibidem*, I, p. 133.

[4]) *Ibidem*, I, p. 177.

[5]) *Siebenbürger Bote*, 1842, Nr. 17

Academiei Maghiare şi, trei ani după aceea, preşedinte al Academiei. In fiecare an a fost ales din nou şi a ocupat această demnitate până la sfârşitul vieţii. Biblioteca sa particulară, care atinsese 30.000 de opere, a dăruit-o Academiei.

Reputaţia lui Teleki ca istoric a trecut chiar graniţele Ungariei, fiind ales membru de onoare al Academiei Imperiale din Viena, al Academiei Bavareze şi al Societăţii Nordice din Kopenhaga[1]).

A murit la 16 Februarie 1855 în Budapesta[2]).

GUVERNUL IN TIMPUL REVOLUŢIUNEI DELA 1848—1849.

După plecarea lui Teleki în Ungaria, contele Emeric Mikó a ajuns în fruntea guvernului, în calitate de vicepreşedinte[3]).

El era un partizan convins al Unirii şi al Maghiarilor revoluţionari. Toată activitatea sa o puse în serviciul înfăptuirii idealurilor naţionale, încercând să evite însă turburări prea mari. Cu baronul N. Vay, trimis comisar plenipotenţiar din partea ministerului din Budapesta, a colaborat în toate privinţele, încurajat de atitudinea nedecisă a Curţii[4]).

In cursul toamnei a concentrat la Cluj toate cassele de bani, cari erau la dispoziţia guvernului, punând sumele din ele în serviciul răzvrătiţilor[5]).

Când în Octomvrie 1848 Secuii au chemat pe ai lor la o adunare naţională, guvernul a vrut s'o interzică, permiţând numai o adunare a deputaţilor. Când însă actul de interzicere era să fie expediat, o ceată de revoluţionari năvăli în localul guvernului, smulse actul din mâna unui funcţionar, şi-l distruse[6]).

---

[1]) Wurzbach, XXXIII, p. 249.
[2]) Nagy Iván, XI, p. 93—94.
[3]) Friedenfels, II, p. 52.
[4]) *Ibidem*, p. 72.
[5]) Actele Univ. săseşti, 1322/1843
[6]) Bariţiu, II, p. 283.

Mikó, pornit spre Târgu-Mureşului, a căutat să zădărnicească adunarea prin intervenţiunea sa personală. Văzând însă că nu poate să liniştească pe Secui, a fixat ziua adunării pentru 16 Octomvrie, permiţând-o cu condiţiunea ca el însuşi s'o prezideze, sperând astfel că va împiedeca pe Secui dela excese. Adunarea însă, bătându-şi joc de guvern, a hotărît să intreprindă o expediţie împotriva Românilor şi a „Saşilor reacţionari", silind pe Mikó să iscălească toae hotărîrile[1]).

Mikó nu s'a mai impotrivit prădăciunilor şi devastărilor. Clujul a fost ocupat de revoluţionari şi Mikó nu a împiedecat desarmarea trupelor austriace, aflătoare în acest oraş[2]).

Stăpânea forţa şi guvernul a pierdut orice rost.

La 18 Octomvrie generalul Puchner, proclamând dictatura militară, a cerut dela toţi să-i dea ascultare.

Dupăce comisarul Vay a întocmit o proclamaţiune asemănătoare (la 23 Octomvrie), existau în ţară trei autorităţi: Puchner, guvernul lui Mikó şi comisarul Vay[3]).

Guvernul executa ordinele primite dela ministerul maghiar. Guvernatorul a cerut Saşilor să contribue la alcătuirea „armatei naţionale". Aceştia s'au împotrivit însă cu înverşunare, rugând guvernul să nu mai observe ordinele ministerului din Pesta, ci să guverneze după porunca Impăratului. Guvernul răspunse foarte violent „Naţiunii săseşti", ordonând destituirea imediată a funcţionarilor, cari s'au împotrivit acestui ordin şi judecarea lor la tribunalul criminal din Târgu Mureş[4]).

Nimeni însă dintre cei rămaşi credincioşi Casei habsburgice nu mai asculta de guvern. Toată ţara ştia că guvernul este un organ executiv al revoluţiunei. Numai Impăratul nu cunoştea încă faptul acesta. Deaceea se publică deodată un ordin împărătesc, prin care guvernul fu însărcinat să ia măsuri pentru restabilirea ordinii în ţară. Acest manifest dubios scris la Olmütz era datat din 14 Noemvrie 1848. Mikó a fost însărcinat să

---

1) Friedenfels, II, p. 393.

2) *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 136.

3) Friedenfels, II, p. 74 şi Teutsch, III, p. 252.

4) Actele Magistratului sibian, 1322/1848.

trimită un comisar la Secui și cu ajutorul celor doi episcopi români „să liniștească populațiunea rurală"[1]).

Foaia Sașilor din Sibiu a adăugat la aceasta că nimeni nu-l va lua în seamă, deoarece Impăratul nu era bine informat când l-a emis și că generalul Puchner va continua să conducă treburile țării. La 27 Noemvrie 1848 Mikó, bazându-se pe acest manifest, a cerut din nou supunere tuturor locuitorilor din Transilvania[2]).

Acest manifest a pricinuit o indignare puternică printre Români și Sași. Mulți bănuiau că el era un fals. Pe când generalul Puchner nici nu l-a luat în seamă, comitetul național român, protestând la 8 Decemvrie, s'a pronunțat în contra lui Mikó[3]).

Dar și Universitatea săsească a alcătuit o voluminoasă petiție, arătând toate motivele, pentru care nu se poate supune lui Mikó[4]).

Mikó însă, prezentându-se și el la Curte, a încercat a dovedi că guvernul nu ieșise din legalitate și că toate conflictele se produseseră numai din pricină că generalul comandant al trupelor împiedecase executarea ordinelor guvernului[5]).

Mai târziu s'a dovedit că manifestul dela 14 Noemvrie fusese autentic, dar nu s'a mai putut stabili modul în care fusese liberat[6]).

La 22 Decemvrie 1848 Puchner fu însărcinat să împiedece activitatea guvernului și să anuleze ordinul dela 14 Noemvrie Mikó s'a retras din viața politică[7]).

In afară de aceasta se mai plănuia reorganizarea totală a guvernului. Ordinul acesta dela 22 Decemvrie 1848 n'a fost publicat de cât la 1 Septemvrie (1849), după ce Wohlgemuth preluase demnitatea de guvernator în condițiuni noui.

---

[1]) *Siebenbürger Bote*, 1848, Nr. 135.
[2]) Friedenfels, II, p. 93.
[3]) *Ibidem.*
[4]) *Satellit*, 1849, Nr. 2.
[5]) Cons de min. 25 și 112/1849
[6]) Teutsch, III, p. 258.
[7]) Friedenfels, II, p. 96.

Cu reorganizarea totală a administraţiei a fost însărcinat baronul Geringer care din cauza evenimentelor n'a fost în stare să-şi împlinească misiunea, neputând să intre în ţara bântuită de răscoală[1]).

Puchner era deci singurul care reprezenta în acest moment greu puterea imperială în Transilvania[2]).

Până la sosirea guvernatorului civil şi militar — Ludovic Wohlgemuth — (11 Iulie 1849), nu a existat în Transilvania altă autoritate, care să guverneze.

LUDOVIC WOHLGEMUTH
Guvernator civil şi militar

(1849—1850).

Baronul Ludovic de Wohlgemuth a fost o personalitate, care şi în afară de Transilvania jucase un rol important, mai ales pe teren militar.

Familia Wohlgemuth se trăgea din Tirol. Tatăl guvernatorului, numit tot Ludovic, s'a născut în anul 1750 în Linz şi era căsătorit cu Agnes Adamek din Praga.

Ludovic de Wohlgemuth s'a născut la Viena, la 25 Aprilie 1788. A intrat ca „junker" în Academia din Wiener-Neustadt. Dela 1814—1821 a fost profesor de matematică la Academia Militară din Wiener-Neustadt. Ca tânăr ofiţer făcu o călătorie lungă în Franţa şi Italia.

La începutul anului 1849 luptă sub comanda lui Radetzky în Italia; trimis la Viena să ducă Impăratului vestea biruinţei, el primi decoraţia „Coroana de fier". In calitate de comandant de corp de armată fu trimis după aceea în Ungaria, unde la Pered, în ziua de 21 Iunie, birui pe Maghiarii răsculaţi. Peste o săptămână cuceri Raab, după două lupte victorioase. După o luptă

---

1) Cons de min. 25/1849.
2) Teutsch, III, p. 271.

la Komarom își încheie cariera militară, fiind numit la 11 Iunie 1849 guvernator civil și militar al Transilvaniei[1]).

De drept postul de guvernator s'ar fi cuvenit generalului Puchner, însă acestuia îi lipseau calitățile necesare[2]). Consiliul de miniștri alese pe Wohlgemuth pentru această funcțiune, fiindcă era adeseori bolnav și miniștrii se gândiră să-i încredințeze un post mai liniștit, decât acela de comandant al trupelor din Ungaria[3]). Wohlgemuth fu propus de generalul Heynau, pentrucă, după cum spunea el într'o scrisoare, ar fi fost imposibil să se numească cineva, care făcea parte din „Națiunile" privilegiate, din motivul că acest lucru ar fi produs pismă printre „națiunile„ transilvane[4]).

La 11 Iulie 1849 Wohlgemuth primi ordinul să se prezinte la Viena, unde a depus jurământul în fața Impăratului. Pentru chestiunile civile i-a fost atașat consilierul Eduard Bach, fratele prim-ministrului, care mai înainte fusese șeful admnistrației civile din Bucovina[5]).

Totodată fu numit Wohlgemuth și comandant de onoare al regimentului 14 de infanterie.

La 19 Iulie numirea lui Wohlgemuth și a lui Bach a fost vestită prin afișe în toată țara, împreună cu ordinul adresat tuturor autorităților să-i dea ascultare[6]).

Cu numirea sa începe o epocă nouă în istoria guvernului transilvan: Epoca guvernului civil și militar.

De acum înainte Transilvania avu timp de 11 ani un guvern militar cu atribuțiuni civile. Această schimbare era necesară din cauza împrejurărilor și a stării de asediu. Persoana guvernatorului avea o importanță mai mare decât în timpurile trecute. Creștea răspunderea lui și nu mai exista cancelarie aulică, să-i scadă influența. In multe chestiuni importante putea hotărî

---

1) Strack, p. 247—254 și foaia de serviciu. Arh. de războ. Viena.
2) Cons. de min. 2264/1849.
3) *Ibidem*, 2264/1849.
4) *Ibidem*, 2285/1849.
5) *Satellit*, 1849, Nr. 27.
6) Cons. de min. 4945/1849.

personal, fără să mai întrebe Curtea imperială. Guvernul, care până atunci era într'o măsură oarecare o instituţiune transilvană, compusă din fii ai ţării, deveni o autoritate militară. Funcţionarii guvernului trebuiau să execute fără discuţie ordinele guvernatorului, care nu era decât unealta absolutismului dela Viena. Totuş guvernatorul, înzestrat cu plenitudinea cârmuirii, avea în multe privinţe posibilitatea să acţioneze pe răspundere proprie, dând astfel activităţii guvernului o notă personală.

Consilierii guvernului nu hotărau ca ultimă instanţă, ei erau numai referenţi. Foarte mulţi dintre ei erau străini din toate părţile Monarhiei, iar Ardelenii au fost reprezentaţi numai prin câţiva Saşi. Funcţionarii maghiari erau îndepărtaţi cu totul din serviciul guvernului.

Misiunea lui Wohlgemuth în Transilvania era fixată în instrucţiunea secretă din Iulie 1849: Transilvania să fie încadrată cu totul în Monarhia austriacă, aşa încât situaţiunea excepţională cât şi drepturile ei speciale să nu mai fie luate în seamă[1]).

Toţi funcţionarii necredincioşi să fie înlăturaţi, răsvrătitorii să fie desarmaţi şi cei mai capabili dintre ei înrolaţi în armată. Ţara întreagă să fie împărţită în mai multe districte[2]).

Spre a concentra toată puterea într'o singură mână, Wohlgemuth obţinuse şi comandamentul suprem al trupelor din Transilvania. Astfel s'a stabilit o uniune personală deplină între comandantul suprem militar şi între guvernator. Conflictele dese dintre aceste două puteri, mai ales în veacul al XVIII-lea, au demonstrat cât de necesară era această concentrare.

La 3 August 1849 Wohlgemuth ajunse la Bistriţa. De acolo nu putu să plece direct la Sibiu sau la Braşov, deoarece Secuimea încă nu era deplin desarmată şi uneori răsvrătitorii se mai împotriveau armatei imperiale. Wohlgemuth se văzu deci silit să treacă prin Moldova şi Muntenia din nou în Transilvania. La 19 August ajunse la Braşov[3]). Primit cu bucurie, el vizită

---

[1]) Cons. de min. 2414/1849; („jede Sonderstellung beseitigen").
[2]) Cons. de min. 2414/1849.
[3]) Friedenfels, II, p. 139.

toate edificiile publice și bisericile, interesându-se îndeosebi de spitale. Din Brașov a lansat o proclamațiune către locuitori, ordonând să fie publicată în țara întreagă. In această proclamațiune a rugat pe toți locuitorii să-i dea ajutor la restabilirea ordinei. Dacă cei înșelați de agitatori se vor supune, atunci el nu-i va pedepsi, deosebindu-i de ațâțători. Cei cari vor îndrăzni să se opună, vor fi suprimați fără milă. In locul anarhiei va trebui să domnească legea, iar neamurile desbinate trebuie să se împace[1].

La 25 August părăsi Brașovul, ajungând în 26 August la Sibiu, unde fu primit de Români și de Sași, cari așteptau dela el restabilirea ordinei și răsplata bine meritată[2].

Ca să fie mai aproape de comandamentul militar, Wohlgemuth a transferat reședința guvernului dela Cluj la Sibiu, de unde fusese mutată de Gheorghe Bánffy la 1790 fără învoirea Curții.

Din Brașov își continuă drumul prin părțile locuite de Secui și oprindu-se în orașele lor le ținu cuvântări, dojenind infidelitatea lor și ordonând să depună armele și să predea pe conducătorii revoluționari[3].

Dar potolirea deplină a țării mergea foarte încet. Cu amărăciune scria Wohlgemuth că, deși luase toate măsurile necesare, Românii, Secuii și Maghiarii încă nu s'au liniștit deplin. Rușii erau încă în țară și ajutau la menținerea ordinei. Wohlgemuth descoperise prin spioni un plan al Ungurilor de a se răscula din nou, după plecarea trupelor rusești. Românii, temându-se de o nouă împotrivire maghiară, nu predau armele, așa încât Wohlgemuth a putut găsi sute de puști la conducătorul român, Axente Sever[4]. Din cauza acestor simptome de o eventuală reizbucnire a revoluției, guvernatorul pretinse sporirea urgentă a trupelor[5].

---

1) *Satellit*, 1849, Nr. 32.

2) *Kronstädter Zeitung*, 1849, Nr. 44.

3) Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg, 24 August 1849.

4) *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 25 Octomvrie 1849.

5) *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 2 Noemvrie 1849.

Starea de asediu, care apăsa ţara, împiedeca desvoltarea vieţii normale. Wohlgemuth, călătorind prin toate regiunile, încercă să liniştească populaţiunea, căutând să-i cunoască nevoile. Ţinând cuvântări, îndemna ţărănimea să se întoarcă la îndeletnicirile sale. Pe toţi funcţionarii, cari fuseseră înţeleşi cu revoluţionarii, îi destitui şi pe cei suspecţi îi mută în alte districte. O deosebită atenţiune dădu reorganizării închisorilor, care erau insuficiente faţă de mulţimea celor arestaţi. Din raportul trimis la Viena după această călătorie reise, că se realizaseră progrese mari în privinţa pacificării ţării. Aceste progrese le atribuia Wohlgemuth în primul rând comandanţilor militari, dintre cari laudă în mod deosebit pe colonelul Urban, comandantul garnizoanei din Cluj, care prin măsuri potrivite liniştise populaţiunea cu totul, aşa încât a putut chiar permite reapariţia cu diferite restricţiuni a ziarelor maghiare[1]).

Cu mare severitate pedepsi pe Secui. Cum scria el însuşi, scosese din slujbe aproape pe toţi funcţionarii secui, aruncând asupra lor impozite foarte mari[2]).

Partea cea mai importantă a activităţii lui Wohlgemuth a fost însă organizarea administrativă a ţării. Toate autorităţile şi puterile civile, în afară de pământul crăiesc (fundus regius), se desorganizaseră în cursul revoluţiei. Noua împărţire a ţării în 6 districte, făcută de Wohlgemuth, a fost admisă la 15 Septemvrie şi a intrat în vigoare la 21 Septemvrie 1849[3]).

Cele şase districte au fost: 1. Sibiu, 2. Alba Iulia, 3. Cluj, 4. Reteag, 5. Odorheiu, 6. Făgăraş. In fruntea fiecărui district stătea un comandant militar, ajutat de un comisar pentru chestiunile civile. Din pământul crăiesc s'a creiat noul district al Sibiului, al cărui comisar civil a devenit comitele Saşilor (comes Saxonum). Districtele au fost împărţite în circumscripţii, iar circumscripţiile în sub-circumscripţii[4]).

---

[1]) *Ibidem*. Scris. part. către Schwarzenberg, 20 Noemvrie 1849.

[2]) Raport despre călătorie, 14 Octomvrie 1850, şi Cons. de min. 4637/1850.

[3]) Cons. de min. 4947/1849.

[4]) *Kronstädter Zeitung*, 1849, Nr. 54.

Pentru păstrarea ordinei Wohlgemuth a alcătuit o trupă nouă, aşa zişi „Dragoni ai districtelor" („Distriktsdragoner"), cari au stat sub comanda lui directă[1].

Wohlgemuth, înţelegând că una dintre cele mai importante probleme ale Transilvaniei este aceea a „Naţiunilor", îi arăta un interes deosebit. Lui Schwarzenberg i-a scris că ura între popoare a fost provocată numai de către agitatori, căci poporul de rând şi mai ales populaţia rurală trăise în bună înţelegere până la începutul propagandei maghiare. Intr'o localitate minieră din munţii metalici văzuse convieţuind în bună armonie, Români, Unguri, Saşi, Cehi şi Italieni, deoarece n'au fost aţâţaţi şi desbinaţi de provocatori[2].

In scrisorile şi rapoartele sale Wohlgemuth s'a ocupat adeseori de soarta poporului român şi prevedea că numărul mare al Românilor va putea deveni o primejdie pentru existenţa Monarhiei austriace[3].

In timpul acesta Românii au fost foarte nemulţumiţi, fiindcă noul guvern îi trata cu deosebită asprime, dând uitării atitudinea lor credincioasă din timpul revoluţiei[4].

La început Românii bucurându-se de venirea lui Wohlgemuth, aveau toată încrederea în el. Intr'o convorbire particulară cu Axente Sever şi cu Avram Iancu, Wohlgemuth reuşi să înduplece pe conducătorii Românilor să disolve organizaţia lor militară[5]. Cu toate că Românii[6]) dovedeau astfel că se vor supune în toate privinţele, Wohlgemuth s'a simţit dator să-i supravegheze cu mare severitate, „ca să nu fie destrăbălaţi şi să nu aibă pretenţii nedrepte, aţâţaţi de preoţii lor". Ura între Ro-

---

1) Cons. de min. 4619/1850.

2) Raport de călătorie din 2 August 1850. Cons. de min. 4619/1850.

3) Cons. de min. 4618/1850.

4) Lupaş: *Mitropolitul Şaguna*, p. 99.

5) Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg dela 7 Septemvrie 1849.

6) Wohlgemuth folosea totdeauna, vorbind despre Români, termenul „Romanen".

mâni și Sași era atât de puternică, continuă el, încât ea îngreuna mult conviețuirea acestor două popoare[1].

Totuși se împotrivi ca Românii să fie organizați în districtele lor proprii și respinse planul unui referent, care propuse separarea Românilor și organizarea lor în „districte române" („romanische Distrikte")[2].

„Dacă și Românii, cari sunt cei mai numeroși și cei mai puternici ar începe cu pretenții, acest fapt ar produce urmări grave. In părțile sudice există deja reprezentanți ai ideilor ultraromane. In părțile de nord însă aceste idei lipsesc cu desăvârșire. Mare primejdie ar fi dacă s'ar deștepta conștiința lor națională"[3].

Cu ton ironic Wohlgemuth spune despre realizarea unui stat „daco-roman" că „poporul român, dacă se simte în stare de a restaura din puterile sale un stat daco-roman, nu are decât să încerce. Românii au însă nevoie pentru realizarea acestui scop de o armată de 200.000 de soldați cu artileria corespunzătoare. In caz că restaurarea Statului daco-roman printr'un războiu va fi săvârșită de către Români, acest fapt ar deveni obiectul de admirație al întregei Europe"[4]. In legătură cu cele susținute de el, mai adaugă că cea mai bună soluționare pentru toate problemele ardelenești ar fi contopirea popoarelor. In acest mod s'ar putea exercita în părți egale influența asupra tuturor.

Reiese însă dintr'un raport că Wohlgemuth a avut uneori și intenții mai bune față de Români, spunând că din partea sa el le-ar fi dat cu drag funcționari din rândurile lor. Acest lucru însă a fost imposibil, fiindcă „Românii au lipsă de cultură", neavând destule școli[5].

Intr'adevăr a contribuit într'o oarecare măsură la ridicarea

---

1) Cons. de min. 4947/1849.
2) *Ibidem*, 2414/1849.
3) *Ibidem*, 4618/1850.
4) I. Lupaș: *Istoria Românilor*, Ed. XII, 1937, p 296.
5) Cons. de min. 4917/1849.

nivelului cultural, distribuind burse elevilor din şcolile normale dela Orlat şi Năsăud[1]).

O ceartă izbucnită între funcţionarii silvici ai Statului şi între Românii din munţii apuseni o aplana în favoarea Românilor[2]).

Din aceste fapte, cât şi din felul în care vorbia adeseori despre Români, reiese că Wohlgemuth n'a avut adevărată antipatie faţă de Români. Atitudinea şi-o schimba după împrejurări.

O constatare interesantă a făcut despre împrejurările din Seciume. Cu mare neplăcere observa că Românii din Secuime erau adeseori maghiarizaţi, aşa încât se găseau unele sate, cari odinioară fuseseră locuite numai de Români, unde nu se mai vorbea decât „limba secuiască". Plănuia să întroducă în astfel de sate numai funcţionari români, ca să pună stavilă acestui proces de maghiarizare[3]).

Atitudinea faţă de Unguri şi de Secui, pe cari fără excepţie îi considera rebeli, era foarte rezervată. Ii îndepărta din funcţiuni şi căuta să-i scoată cu totul din viaţa publică[4]).

Nobilii maghiari, scria el, erau cei mai cruzi asupritori ai iobagilor români. „Atitudinea lor entusiastă faţă de ideile de libertate, egalitate şi fraternitate dispare, când e vorba de supuşii lor"[5]).

Deosebindu-se de urmaşii săi, nu căută nici legături sociale cu familiile magnaţilor. Fireşte că nobilimea îl ura, reproşându-i că protejează iobagi şi socotindu-l ca un soldat fără cultură, care călca în picioare vechile lor drepturi[6]).

Cu toate că Wohlgemuth era de origine germană, totuşi nu s'a înţeles bine cu Saşii, pentru cari simţea la început o deosebită simpatie, care în decursul timpului s'a transformat însă într'o puternică aversiune. După sosirea sa a declarat că numai Saşii

---

1) *Satellit.* 1849, Nr. 53.

2) Cons. de min. 4619/1850.

3) Raport despre călătorie, Cons. de min. 4637/1850.

4) Cons. de min. 4945/1849.

5) Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg, 20 Noemvrie 1849.

6) Grimm, p. 36.

ar fi locuitori într'adevăr fideli Monarhiei austriace. Câteva zile după aceea însă constată că ei se împotriveau cu îndârjire tuturor tendinţelor de unificare, apărând vechile lor drepturi[1].

Insărcinat prin instrucţiunile sale de a se îngriji în mod deosebit de Saşi, se amestecă în toate chestiunile lor, interesându-se chiar de organizaţia lor bisericească şi controlând salariile preoţilor[2].

Considerând separarea Saşilor neprielnică pentru convieţuirea armonică a Naţiunilor, a intervenit la Curte, pentru desfiinţarea organizaţiei lor teritoriale[3].

Intr'un raport special guvernatorul înfăţişă părerile sale despre Saşi. Se plângea de antipatia lor faţă de ceilalţi Germani şi de egoismul lor. Raportul e scris cu amărăciune şi ură şi enumeră toate însuşirile rele în mod exagerat[4].

Toate „Naţiunile" aveau o mare antipatie faţă de absolutismul sever, aşa încât nu ne putem mira, că reprezentantul acestuia n'a fost iubit de către popor.

Cu toate că lucra cu zel şi cu sârguinţă, nu câştigă simpatia populaţiei, aşa încât şi ziarul vienez „Allgemeine Zeitung" a putut scrie că nimeni din Transilvania nu era mulțumit cu el[5].

Lucra neîncetat zi şi noapte, fără să ţină seamă de sănătatea sa, amestecându-se în toate chestiunile. Toate actele le-a examinat personal, adnotându-le pe margine[6].

Inzestrat cu felurite talente, vorbea multe limbi şi se ambiționa să înveţe limbile ţării. Făcând parte numai din nobilimea mică, cariera şi-o făcuse fără protecţie, izbutind numai prin vrednicie şi inteligenţă[7]. Consilierul Bedeus îl descrie astfel:

---

[1]) Privatkorrespondenz. Scris. part. către Schwarzenberg, 7 Noemvrie 1849.

[2]) Friedenfels, II, p. 287.

[3]) *Ibidem*, II, p. 195.

[4]) Raport despre Universitatea săsească din 1 Iulie 1850. Cons. de min. 4618/1850.

[5]) Lupaş: *Mitropolitul Şaguna*, p. 102.

[6]) Cons. de min. 4619/1850.

[7]) Personalakten (Individualbogen).

„Wohlgemuth e amabil, însă uşor influenţabil, e sensibil, dar gălăgios şi cu o cultură intelectuală foarte redusă. In general însă nu este un om rău"[1]).

Era supărăcios şi accesibil calomniilor, permiţând funcţionarilor subalterni să raporteze despre superiorii lor[2]).

Cu poporul de rând se înţelegea mai bine, decât cu ceilalţi, deoarece făcea impresie bună prin interesul său pentru viaţa ţărănească, prin figura sa impunătoare şi prin conversaţiile sale binevoitoare cu oamenii simpli[3]).

In afară de serviciu era sociabil, voios şi vorbăreţ şi participa cu deosebită plăcere la petrecere[4]).

Colaboratorul cel mai însemnat al lui Wohlgemuth a fost secretarul său, Iosif Glanz, care fiind şi secretarul lui Puchner cunoştea bine împrejurările din Transilvania[5]). Cu Eduard Bach, comisarul civil, nu se prea înţelegea. A fost un bine că n'a rămas timp îndelungat lângă Wohlgemuth, fiindcă fu numit guvernator al Austriei superioare[6]).

Prin activitatea sa întinsă Wohlgemuth a trecut adeseori limitele funcţiunii sale, ciocnindu-se cu autorităţile civile. Ca soldat încarnat a protejat întotdeauna autorităţile militare, când acestea aveau conflicte cu cele civile[7]).

A fost căsătorit cu baronesa Sofia de Strade cu care însă nu a avut copii. Ea a fost o fire foarte amabilă şi plăcută, câştigându-şi simpatiile sibienilor prin aranjarea de baluri şi de ospeţe. A participat şi la multe acţiuni de binefacere, vizitând pe săraci şi pe orfani[8]).

Din cauza muncii sale necontenite boala i s'a agravat, aşa încă a avut multe dureri de piept în cursul iernii 1850—1851.

---

1) Friedenfels, II, p. 188.
2) Friedenfels, II, p. 159.
3) Kriegsarchiv: Foaia de serviciu.
4) Teutsch, II, p. 301.
5) Bariţiu, II, p. 632.
6) *Idem*, II, p. 624.
7) Wurzbach, LVII, p. 238.
8) Teutsch, III, p. 301

Rechemat la Viena, a plecat bolnav din Sibiu în ziua de 24 Februarie 1851. Cu prilejul plecării sale Magistratul Sibiului i-a acordat cetăţenia de onoare. Locţiitorul său a fost generalul Kalltany[1]). Agravându-i-se boala, fu nevoit să întrerupă călătoria la Budapesta în ziua de 2 Martie 1851. Capitala Ungariei n'a mai părăsit-o, ci a murit aci în ziua de 18 Aprilie 1851. Trupul său neînsufleţit fu transportat la Viena şi înmormântat în cimitirul dela Hitzing[2]).

Wohlgemuth, care prin deplina şi conştincioasa îndeplinire a datoriei sale ne-ar putea servi ca model, totuşı prin diferite împrejurări a rămas un străin în ţara Transilvaniei.

CAROL BOROMEU SCHWARZENBERG
Guvernator militar şi civil
(1851—1858)

Succesorul lui Wohlgemuth, Carol-Boromeu-Filip, principe de Schwarzenberg, se trage dintr'o familie din cele mai vestite ale nobilimii austriace. Din Franconia, unde se află până astăzi castelul strămoşesc Schwarzenberg, familia se răspândi în toate părţile imperiului german, având cele mai multe moşii în Austria şi Boemia[3]).

Carol-Boromeu de Schwarzenberg s'a născut la 21 Ianuarie 1802 la Viena. Intrând în cariera armelor, s'a înscris în anul 1821 în şcoala militară. Fiind foarte talentat a avansat repede. La 32 de ani era colonel. La 1840 deveni general şi lucră la marele stat-major. Participând în anul 1848 la războiul împotriva Italiei, fu atât de merituos, încât fu numit guvernator militar la Milano. La 1850 a devenit comandant de corp de armată în Italia, ocupând acest post până la alegerea sa ca guvernator militar şi civil în Transilvania (29 Aprilie 1851)[4]).

---

[1]) *Siebenbürgischer Bote*, 1850, Nr. 43.

[2]) Friedenfels, II, p. 296.

[3]) Siebmacher, Vol. IV/12, p. 81—83.

[4]) Kriegsarchiv: Foaie de serviciu.

La 14 Aprilie 1851 Schwarzenberg a cerut să nu fie trimis în Transilvania, considerându-se prea slab pentru atâta răspundere. Convins însă că Impăratul nu va trimete pe altcineva în Transilvania, a prezentat un plan de activitate cu următorul conţinut:

1. Să fie însoţit de un ajutor („adlatus"), care să fie şi locţiitorul său;

2. Să i se acorde dreptul de a numi pe toţi funcţionarii înalţi;

3. Toate trupele să-i fie subordonate;

4. Administraţia civilă să fie condusă şi ea de militari, spre a evita conflicte de competenţă;

5. Să i se permită după doi ani să prezinte o petiţiune de mutare.

Cetind acest act, Impăratul Francisc Iosif a scris personal cu creionul pe marginea actului, că în genere admite propunerile lui Schwarzenberg, însă nu putea să îngădue mutarea lui după doi ani[1]).

Numirea oficială i-a fost comunicată la 30 Aprilie 1851[2]).

Instrucţiunile primite de Schwarzenberg, înainte de plecare, au fost întocmite de preşedintele consiliului de miniştri, Bach, şi sunt un document instructiv în ce priveşte sistemul absolutismului. Ele conţin următoarele puncte:

1. Guvernatorul militar şi civil se află în fruntea tuturor autorităţilor militare şi civile. „Adlatus"-ul — totodată locţiitor al guvernatorului — era generalul Ioan, cavaler de Bordolo;

Până la introducerea unui nou sistem administrativ toate autorităţile îşi continuă activitatea ca mai înainte;

3. Curţile marţiale sunt subordonate guvernatorului;

4. Guvernatorul urmează să colaboreze cu organele financiare. El trebuie să apeleze, în caz de neînţelegere, la Impărat;

5. Să fie în bună înţelegere cu autorităţile judiciare, fără ca ele să fie sub porunca sa;

---

[1]) Cons. de min. 1435/1851.

[2]) *Ibidem*, 1452/1851.

6. Să ia măsuri pentru trecerea regiunilor de graniță militară la administrațiunea civilă, îngăduind însă ca locuitorii acestor regiuni să aibă și pe viitor dreptul la folosirea pădurilor[1]).

Schwarzenberg părăsi Viena numai după terminarea noului plan de reorganizare administrativă, conform căruia trebuia să se introducă o nouă repartizare cercuală[2]). La 24 Maiu își făcu intrarea solemnă în Sibiu, unde fu întâmpinat cu o nemai pomenită splendoare[3]). La 2 Maiu 1851 publică o proclamațiune către provincie, chemând pe toți la ascultare și supunere[4]).

In cursul primului an a fost ocupat cu aplicarea nouei organizațiuni administrative. La 31 Decemvrie 1851 Impăratul, anulând Constituțiunea din Martie 1848, a întrodus absolutismul ca nouă formă de guvernare pentru toate țările Monarhiei. Astfel sistemul acesta, aplicat timp de aproape 3 ani, fu introdus și în mod oficial ca bază pentru activitatea guvernatorilor. Ca să întărească devotamentul și să reînoiască contactul personal cu Transilvania, Impăratul a întreprins în anul 1852 o călătorie, arătându-se mulțumit cu progresul provinciei[5]).

Cu prilejul întroducerii noului sistem administrativ, Schwarzenberg se văzu nevoit să întreprindă și el o reorganizare a guvernului. Noua reformă, sancționată la 21 Iunie 1853, prevedea în fruntea țării un guvern cu un guvernator, un vice-președinte, un consilier aulic, 9 consilieri guvernamentali, 9 secretari, 10 subsecretari și doi translatori. Numele de „guvernator" fu schimbat în cel de „Statthalter[6]).

După trei ani însă s'a revenit la vechea denumire întrebuințându-se din nou, conform unui ordin din 14 Ianuarie 1856, numele de „guvernator"[7]).

Vicepreședintele guvernului a fost baronul de Lebzeltner,

---

1) Kriegsarchiv: Acte prezidiale 2758/1851.
2) Teutsch, III, p. 306—307.
3) Rannicher, p. 40.
4) Friedenfels, II, p. 199.
5) Teutsch, III, p. 309.
6) Cons. de min. 1853/1855.
7) *Ibidem*. 654/1856.

care colabora cu Schwarzenberg în deplină armonie, fiind sfetnicul cel mai important al acestuia[1]).

Lucrările pregătitoare pentru reorganizarea administrativă au durat atât de mult, încât noua ordine intră în vigoare numai la 29 Mai 1854. Potrivit ei toată Transilvania fu împărțită în 10 cercuri și în 79 subcercuri. Temându-se de rea voință din partea locuitorilor, Schwarzenberg a adus o mulțime de funcționari din toate regiunile Monarhiei, cari nu puteau să vorbească limbile și nu cunoșteau situațiunea țării. Acești funcționari străini, batjocoriți și urîți de toți, au rămas în tradiția poporului ca o amintire din epoca lui Schwarzenberg[2]).

In legătură cu noua organizare administrativă s'au făcut reforme în toate domeniile vieții de stat. Era ultima încercare puternică de a reîncorpora pe deplin această provincie în cadrul Monarhiei. Era misiunea lui Schwarzenberg să supravegheze toate reformele și să garanteze executarea lor[3]).

Guvernatorul însă nu contribui în mod deosebit la reorganizarea provinciei, așa încât reformele nu au nota lui personală. Toate propunerile de reformă, prezentate Curții imperiale, sunt iscălite de vicepreședintele Lebzeltner.

Schwarzenbrg era un reprezentant sever al absolutismului. Când era însărcinat să alcătuiască o comisiune cu scopul prezentării unui plan pentru restabilirea unei reprezentanțe populare, el era convins că absolutismul nu poate merge laolaltă cu tendințe de constituționalism. Dupăce comisiunea a întocmit sub președinția lui un „statut dietal", Schwarzenberg îl trimise la Viena, scriind ministerului de interne: „Multă hârtie am umplut cu scrisul, făcând un „opus", pe această bază însă nu vom ajunge niciodată la o Dietă"[4]).

El era un reprezentant convins al centralismului. Singura garanție pentru păstrarea unității Monarhiei austriace o vedea

---

1) Cons. de min. 1929/1854.
2) Teutsch, III, p. 341—342
3) Cons. de min. 654/1856
4) Grimm, p. 35.

într'un guvern puternic cu sistem centralizator. Totuşi avea oarecare simpatie pentru ideile liberale, de pildă, pentru libertatea religioasă, supunerea tuturor la impozite şi serviciul militar obligatoriu[1]).

Era foarte sever faţă de cei cari nu erau după placul său. De altfel a ştiut să răsplătească întotdeauna meritul şi devotamentul[2]).

Ca să aibă pace şi încredere Schwarzenberg căuta legături cu toate „Naţiunile" şi mai ales cu conducătorii lor. S'a ferit, prin urmare, de duşmănia celor puternici şi a preţuit pacea mai presus de toate. Aparţinând el însuşi nobilimii înalte, nu este de mirare dacă vedem că s'a înţeles foarte bine cu familiile magnaţilor. Nesimţindu-se bine între Saşii burghezi, locuia adeseori în Cluj, având legături prieteneşti, în primul rând, cu familiile Mikó, Josika, Béldi şi Bánffy. Intre nobili se simţea foarte bine. Ii vizita adeseori la moşiile lor din ţinutul Clujului[3]).

Se gândea chiar la mutarea capitalei şi, îndemnat de cei cari îl înconjurau, propuse aceasta Curţii imperiale, care însă nu-i permise mutarea capitalei. Schwarzenberg a închiriat o locuinţă şi a stat 6—7 săptămâni pe an în Cluj.

In serviciu însă Schwarzenberg continua să aibă faţă de Unguri o atitudine reservată, primind cu mare răceală deputaţiile lor[4]).

Legăturile sale cu Saşii nu erau bune. Din cauza absolutismului, nemulţumirea acestora spori. Numeroasele lor petiţii au rămas zadarnice, deoarece Schwarzenberg refuza orice protecţie. Ca şi Wohlgemuth, se împotrivi menţinerii teritoriului săsesc, care ar fi însemnat o stavilă în guvernarea lui absolutistă. El întâlni resistenţă înverşunată la Saşi în privinţa instalării funcţionarilor. Cel mai aprig adversar faţă de ordinele sa-

---

1) Grimm, p. 28—29.
2) *Ibidem*, p. 31.
3) *Ibidem*, p. 3.
4) Friedenfels, II, p. 212.

le era comitele („comes") Salmen, pe care l-a îndepărtat însă, făcând să fie numit la tribunalul suprem din Viena (Februarie 1852[1]).

O deosebită antipatie a arătat față de locuitorii din Sibiu, în mijlocul cărora fu nevoit să trăiască, destituind și instalând duă bunul său plac pe funcționarii orășenești[2]. Antipatia lui Schwarzenberg față de Sași se explică prin tendințele lor de separatism, izvorîte dintr'o puternică bănuială față de tot ce era „nemțesc".

Față de poporul român a avut o atitudine binevoitoare, deoarece avea legături foarte bune cu vestitul episcop Andrei Șaguna, cu care se întâlnea aproape zilnic la joc de cărți. Era clar că Șaguna știa să folosească pozițiunea sa pentru binele poporului său. Dar nu era vorba numai de o legătură formală, căci, ca dovadă a sentimentului său de amiciție, Șaguna a ridicat în grădina episcopală, după moartea lui Schwarzenberg, un monument comemorativ[3].

Așa dar nu este de mirare dacă Schwarzenberg a protejat cât a putut școala și biserica ortodoxă. Prin intervenția lui Impăratul acordă Românilor o sumă de 60.000 de fiorini ca ajutor pentru reclădirea bisericilor dărâmate în timpul revoluției[4].

Dar și din propria sa avere a dăruit o sumă pentru înălțarea bisericii ortodoxe din Sibiu[5]. Cu prilejul unei vânători imperiale, Schwarzenberg povesti Impăratului despre Români și despre doleanțele lui Șaguna, arătând nemulțumirea provocată între Români prin măsurile nechibzuite ale ministrului de culte Leo Thun[6].

Cu prilejul deselor conflicte de atunci între Români și Sași, Schwarzenberg proteja adeseori pe primii, apărându-i în fața tendințelor de separatism ale Sașilor.

---

1) Friedenfels, II, p. 277.
2) *Ibidem*, II, p. 277.
3) Grimm, p. 34 și I. Lupaș, *Mitropolitul Andrei Șaguna*, p. 106.
4) Rannicher, p. 47.
5) Lupaș, *Mitropolitul Șaguna*, p. 187.
6) *Ibidem*, p. 120.

Temându-se de o eventuală împotrivire a Românilor din Munții Apuseni, încercă în anul 1852 să înduplece pe Avram Iancu să primească o funcțiune de Stat[1]).

Cu toată bunăvoința sa față de Români, i-a lipsit energia să ia măsuri hotărîtoare pentru îmbunătățirea soartei lor.

Despre viața particulară a guvernatorului se cunosc multe amănunte din „foaia de amintire" (Gedenkblatt) scrisă de consilierul guvernamental Grimm. Descrierea trebuie cetită însă cu mare rezervă, deoarece e mai mult un elogiu, decât o expunere obiectivă. Schwarzenberg era de o statură înaltă, având și o figură impunătoare[2]).

Având o cultură vastă, se interesa îndeosebi de istorie și de geografie. Vorbia cinci limbi: germana, franceza, engleza, ceha și latina[3]).

Impăratul, mulțumit cu activitatea lui Schwarzenberg în Transilvania, i-a acordat ordinul „Lâna de aur".

Trăia o viață foarte luxoasă, înconjurându-se cu o mulțime de servitori.

Firește că Grimm, în expunerea sa, nu amintește dependența guvernatorului de sfetnicii săi, dar și el admite că înainte de a întreprinde ceva, Schwarzenberg asculta sfatul mai multor persoane[4]). In ori ce caz el a luat uneori hotărîri mai mult după placul prietenilor, decât după cum i-ar fi impus datoria. Astfel bogatul conte Mikó, președintele Societății „Muzeului transilvan", reuși a-l îndupleca să recomande statutul acestei societăți, cu toate că acesta conținea cuvinte disprețuitoare față de celelalte popoare din Transilvania[5]).

Ca și predecesorul său a făcut foarte multe călătorii de inspecție, pe care le combina cu mari expediții vânătorești. Cu

---

1) Friedenfels, II, p. 408.

2) Teutsch, III, p. 306.

3) Kriegsarchiv: Foaia de conduită a mareșalului Windischgrätz și Bellegard.

4) Grimm, p. 15.

5) Jurnalul lui Liechtenstein, p. 170.

acest prilej se arăta amabil faţă de popor, aşa încât acesta îi adresă o mulţime de petiţiuni, pe care el le primea cu bunăvoinţă fără a le lua însă în consideraţie[1]).

Schwarzenberg avea planul să întemeieze o Universitate nemţeaescă la Braşov. Planul a rămas însă neexecutat[2]).

Cu mare predilecţiune se ocupa de arheologie. El a alcătuit o colecţie frumoasă de antichităţi transilvane[3]). Sfetnicul său în domeniul arheologiei a fost preotul săsesc din Guşteriţă, Mihail Ackner. Arăta o deosebită grijă societăţilor ştiinţifice, atribuindu-le ajutoare băneşti[4]).

Schwarzenberg a fost căsătorit cu contesa Iosefina Wratislaw Mitrovţa[5]).

Incepând cu anul 1852 o baolă de ficat l-a chinuit pe Schwarzenberg. Se plănuia înlocuirea sa cu generalul Parot; el însă izbuti prin legăturile sale bune cu Impăratul să împiedece această schimbare[6]).

Cu prilejul unei călătorii de inspecţie în iarna anului 1858 boala se agravă, îl sili să întrerupă călătoria şi să se întoarcă la Sibiu. La 6 Aprilie 1858 părăsi Transilvania pentru totdeauna. Boala se agravă, încât n'a putut să rămână la Karlsbad. S'a întors la Viena, unde atât soţia cât şi fiul său se îmbolnăviră. Boala lui Schwarzenberg se agrava zi cu zi, aşa încât medicii au văzut că moartea sa nu mai poate fi împiedecată.

Schwarzenberg muri în ziua de 25 Iunie 1858 şi fu înmormântat lângă tatăl său în capela Sf. Egidiu din Wittingau, o localitate din împrejurimile Vienei[7]).

In zilele de 7 şi 8 Iulie se făcură în toată ţara servicii funebre în amintirea guvernatorului[8]).

---

1) Grimm, p. 23.
2) Grimm, p. 23.
3) *Ibidem*, p. 27.
4) *Ibidem*, p. 32.
5) Kriegsarchiv. Fişa individuală.
6) Friedenfels, II, p. 263.
7) *Siebenbürger Bote*, 1858, Nr. 129.
8) *Ibidem*, 1858, Nr. 134.

FREDERIC LIECHTENSTEIN

Guvernator militar şi civil
(1858—1861)

Succesorul lui Schwarzenberg se trăgea şi el din înalta aristocraţie şi anume din dinastia principelor de Liechtenstein.

Frederic de Liechtenstein s'a născut la 21 Septemvrie 1807 la Viena. La 20 de ani a intrat în armată, unde a făcut o carieră strălucită. Avansă foarte repede, aşa încât la 33 de ani era colonel[1]).

In anul 1848 luptă ca general de brigadă în Italia, sub comanda lui Radetzky. Lângă satul La Volta câştigă cu brigada sa o victorie şi asistă la cucerirea oraşului Milano. După aceea aduse Impăratului, la Insbruck, cheile oraşului cucerit. In cursul anului 1849 a luat parte, sub comanda baronului d'Aspre, la luptele contra cetelor lui Garibaldi. La 20 Iunie, fiind numit locotenent-feldmareşal, a devenit comandantul corpului al 6-lea de armată din Florenţa. După scurt timp fu mutat la Graz, unde a rămas comandant de corp de armată până la transferarea lui în Transilvania[2]).

După moartea guvernatorului Schwarzenberg, prim-ministrul Bach se gândia să despartă puterea civilă de cea militară şi să facă guvernator civil pe fratele său, fostul comisar civil Eduard Bach. Din cauza tendinţelor revoluţionare din Transilvania a renunţat la planul acesta şi s'a hotărît să numească pe principele de Liechtenstein, care atunci se afla la moşiile sale la Nohitsch, de unde fu chemat la Viena să se prezinte aghiotantului imperial. Acest proiect îl întristă foarte mult, deoarece îi părea rău să-şi întrerupă cariera militară. Obiectă că n'are cunoştinţe administrative, nici n'ar fi în stare să înveţe în curând limbile vorbite în Transilvania. Impăratul auzind de nemulţumirea principelui de Liechtenstein, îl chemă în audienţă la castelul Luxemburg. El n'a vrut să accepte aceste argumente,

---

[1]) Kriegsarchiv. Foaia matricolă.

[2]) *Ibidem*, Foaia de serviciu.

arătând, că nici Schwarzenberg n'a putut să vorbească limbile ţării şi nici el n'a avut experienţă în domeniul administraţiei civile. Nici propunerea principelui de Liechtenstein, ca să numească pe contele Haller, nu o acceptă Impăratul, spunând că acesta nu este potrivit pentru o asemenea demnitate. Dupăce Impăratul îi promisese că în caz de războiu el va fi mutat la armată, principele de Lichtentenstein se simţi obligat să primească însărcinarea. Cu scopul de a-şi însuşi cunoştinţele necesare civile rămase încă două luni la Viena, unde baronul de Reichenstein, înalt funcţionar civil, fu însărcinat să-l pună la curent cu administraţiunea ţării şi îndeosebi cu problemele transilvane. Acesta fiind Sas, căută să-l influenţeze cât putu în favoarea conaţionalilor săi. Liechtenstein însă, observând încercările sale, le-a respins pentru ca să-şi păstreze o atitudine obiectivă. Totuşi Reichenstein l-a instruit cu zel şi cu mare dragoste în chestiunile administrative[1]).

Numirea oficială ca guvernator civil şi militar o iscăli Impăratul la 26 Iulie 1858, investindu-l în acelaşi timp cu demnitatea de consilier intim şi acordându-i comandamentul de onoare al corpului XII de armată[2]).

Vice-preşedinte a rămas baronul de Lebzeltner, iar ataşat militar a devenit generalul Machie. Principele de Liechtenstein intră la 17 Septemvrie în Transilvania, iar în ziua de 20 Septemvrie fu întâmpinat la Sibiu cu pompa obişnuită[3]).

Din Sibiu făcu o călătorie de inspecţie, vizită localităţile mai însemnate şi inspectă armata. Pretutindeni găsi funcţionari incapabili cari jucaseră un rol însemnat sub Schwarzenberg, fără să fi fost vrednici sau merituoşi. După această călătorie, care a durat o lună, se întoarse la Viena ca să-şi expună părerile despre necesităţile provinciei[4]).

Cu prim-ministrul Bach se înţelese foarte bine, nu însă cu contele Thum, fiindcă acesta nu voia să ţină seamă de particulari-

---

[1]) Jurnalul prncipelui de Lichtenstein.

[2]) Cons. de min. 2690/1858.

[3]) *Siebenbürger Bote*, 1858, Nr. 187.

[4]) Jurnalul Principelui de Liechtenstein.

tăţile Transilvaniei şi căuta să întroducă aceleaşi reforme, ca şi în celelalte părţi ale Monarhiei[1]).

Prin convorbirile sale cu ministrii, Liechtenstein căuta să influenţeze politica internă a Monarhiei, încercând să-i dea o altă direcţie. Impăratul, având multă încredere în el, îl primı în audienţă, dându-i posibilitatea să înfăţişeze părerile asupra felului de guvernare a Monarhiei. Sprijinit de Mareşalul Benedek, Principele de Liechtenstein susţinea că numai menţinerea şi desvoltarea sistemului constituţional în tot cuprinsul Monarhiei va putea să salveze unitatea Statului. Corpurile reprezentative ar trebui să voteze budgetul şi ar fi nevoie să li se mărească atribuţiunile şi drepturile[2]).

Cu cea mai mare îndrăsneală şi-a expus părerile, fără teamă de a indispune pe Impărat. Intr'adevăr acesta obişnuit să afle totul într'o formă filtrată şi preparată de miniştrii săi, se bucură de sinceritatea principelui de Liechtenstein şi-i ordonă să discute şi cu ceilalţi miniştri, cari nu erau de aceeaşi părere. Impăratul a decis să se adune, sub preşedinţia sa personală, aderenţii ambelor curente, spre a-şi expune părerile. Pe neaşteptate Impăratului primi dela ministrul poliţiei o scrisoare, prin care i se comunica un plan după care Secuii s'ar fi înţeles să se răscoale în curând. Impăratul, dând crezare acestor scrisori, s'a speriat şi trimise numai decât pe Liechtenstein în Transilvania. Vestea însă era falsă şi scrisoarea fusese redactată de aderenţii sistemului autoritar, cu scopul de a îndepărta pe principele de Liechtenstein[3]).

Răsboaiele nenorocite cu Sardinia, cât şi opoziţia permanentă a Ungurilor au sguduit temeliile sistemului autoritar, silind pe Impărat să renunţe la regimul absolutist. Această renunţare fu realizată prin Diploma dela 20 Octomvrie 1860, prin care fu proclamat sistemul constituţional ca nouă formă de guvernare[4]).

---

[1]) Jurnalul citat.

[2]) *Ibidem.*

[3]) *Ibidem.*

[4]) Teutsch, III, p. 382.

In legătură cu această reorganizare, Impăratul restabili şi Cancelaria Aulică transilvană.

Cu toate că principele de Liechtenstein se înţelesese mai înainte cu prim-ministrul Schmerling, ca să fie legat direct numai de minister, noul preşedinte al Cancelariei Aulice Ştefan Kemény ceru subordonarea guvernatorului. Principele de Liechtenstein executa cu mare neplăcere ordinele lui Kemény, care era un partizan al Unirii şi care îndemna pe Impărat, să permită Unirea părţilor anexe („partes") ale Transilvaniei cu Ungaria[1].

Prin această instituţiune nouă postul de guvernator a pierdut mult din puterea lui absolută. Văzându-se controlat în toate privinţele, principele de Liechtenstein se opunea adeseori lui Kemény. Astfel ei nu puteau să lucreze în deplin acord din cauza conflictelor permanente[2].

Cu toate că nu a rămas mult timp în Transilvania, totuşi a putut să-şi însuşească cunoştinţe bune asupra problemelor transilvane. Avea o adâncă înţelegere pentru particularităţile istorice şi-şi dădea toată silinţa să realizeze respectarea lor, împotrivindu-se tendinţelor de unificare şi germanizare ale ministrului Leon Thun. Astfel s'a opus cu succes când Thun voia să impună Societăţii ştiinţifice maghiare limba germană. Cu toate că era catolic, era adversar al tendinţelor de proselitism religios. Episcopul Haynald a cerut să se înfiinţeze în toate localităţile, unde existau câţiva catolici, cimitire separate. Principele de Liechtenstein, constatând că numai 1/15 din populaţia Transilvaniei aderă la credinţa catolică, n'a consimţit cu aceasta. Se împotrivi şi planurilor lui Haynald de a zădărnici toate căsătoriile mixte şi de a-şi întinde influenţa asupra copiilor noi născuţi din astfel de căsătorii[3].

Deosebindu-se de înaintaşii săi, avea multă simpatie pentru Saşi şi pentru opera lor culturală. Avea legături de prietenie cu deputatul Saşilor, Iakob Rannicher. Tot împotriva lui Thun,

---

[1]) Jurnalul amintit.
[2]) Cons. de min. 2159/1859.
[3]) Jurnalul principelui de Liechtenstein.

recomanda indepenţa administrativă a bisericii luterane din Transilvania[1].

La sfârşitul anului 1860 se răspândi din nou svonul despre o răscoală secuiască. Ministrul de războiu ceru informaţii, iar principele de Liechtenstein relată că luase toate măsurile necesare, deoarece şi în Transilvania se răspândise acelaş zvon. Poporul povestea, că Secuii, aţâţaţi de o putere străină, se gândiseră să se răscoale. In realitate acest fapt nu s'a întâmplat. Şi chiar dacă ar fi fost cazul, ura Secuilor s'ar fi îndreptat în primul rând contra nobilimii lor[2].

Principele de Liechtenstein se simţea înainte de toate soldat şi considera misiunea sa politică în Transilvania numai ca o întrerupere neplăcută a carierei sale militare.

Prin amabilitatea şi atitudinea sa plăcută câştigă uşor simpatia sibienilor, cari îi acordară cetăţenia de onoare[3].

Timpul de guvernare al lui Liechtenstein este caracterizat printr'un regres continuu al sistemului absolutist. Cu toate că el îşi făcea datoria cu cea mai mare vrednicie, totuşi nu a avut o influenţă prea mare asupra desfăşurării evenimentelor din Transilvania.

Când, la 24 Aprilie 1861, avu loc reorganizarea guvernului, principele de Liechtenstein se întoarse la postul său militar[4]. La 21 Aprilie şi-a terminat activitatea de guvernator[5], iar în luna Maiu, a predat toate treburile succesorului său şi a părăsit Sibiul[6].

După aceasta fu numit comandant militar şi guvernator la Timişoara, iar la 1865 comandant suprem peste toate trupele din Ungaria. In 1866 luând parte la războiul împotriva Italiei câştigă merite însemnate, aşa încât fu numit cavaler al lânei de aur.

---

[1]) Teutsch, II, p. 383.

[2]) Arh. de răzb. Act prezidial, 5992/1860.

[3]) Arh. de răsb. Acte prezidiale, 121/1861.

[4]) Cons de min. 1573/1861.

[5]) *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr 74.

[6]) Cons de min. 3091/1861.

In cursul răsboiului fu însă rănit şi se îmbolnăvi de pneumonie, aşa încât după doi ani fu silit să-şi ceară demisia. Timpul cât a mai trăit se ocupă cu ştiinţele şi cu politica. La 1872 fu ales membru al Consiliului imperial.

A murit la 1 Maiu 1885 la Viena[1]).

EMERIC MIKÓ
Preşedinte al guvernului
(1860—1861)

Contele Emeric Mikó de Hidveg se trăgea dintr'o veche familie. Incă din secolul al 13-lea se menţionează un membru al acestei familii, cu titlul de „comite". Ţara băştinaşă a familiei Mikó, a fost ţinutul secuiesc Trei Scaune[2]). La sfârşitul secolului al 14-lea familia s'a împărţit în trei ramuri, din care una a fost numită „de Hidvég"[3]). In anul 1755 împărăteasa acordă bunicului guvernatorului, titlul de conte[4]).

Emeric Mikó s'a născut la 4 Sptemvrie 1805 la Zabola (Trei Scaune).

Cariera şi-a început-o ca stagiar la tabla regească din Târgul Mureşului. Dela 1835 la 1837 a fost secretar la Cancelaria Aulică transilvană din Viena. La 1837 Dieta îl alege consilier guvernamental şi în anul 1847 este numit tezauriar[5]). El câştigă simpatia Impăratului, care în anul 1848 îi oferi preşedinţia Cancelariei Aulice. El însă o refuză[6]).

In Iunie din acel an a făcut parte dintr'o deputaţiune condusă de contele Batthány, care izbuti să smulgă dela Impărat sancţionarea unirii[7]).

După ce a fost în timpul revoluţiei vicepreşedinte al guver-

---

1) Autobiografia Principelui de Liechtenstein.
2) Wurzbach, XVIII, p. 276.
3) *E. M. E. Az erdély muzeum egyesület*, p. 226.
4) *Ibidem*, p. 247.
5) *Ibidem*, p. 241 şi Nagy Ivan, VII, p. 481—483.
6) Szinnyei, Vol. VIII, p. 1345
7) Teutsch, III, p. 171.

nului, se retrase în viața particulară, ocupându-se de știință și desfășurând o productivă activitate culturală[1]).

La 6 Decemvrie 1860, conform Diplomei din Octomvrie, guvernul fu reorganizat după felul cum fusese înaintea revoluției. Se fixă din nou Clujul ca reședință, și bătrânii consilieri, cari mai erau în viață, fură rechemați. Lui Mikó i se oferi președinția[2]).

El se grăbi să făgăduiască Curții imperiale împlinirea loială a misiunii, nu găsi însă timpul necesar să depună jurământul la Viena[3]). Printr'un rscript dela 10 Decemvrie 1860, Mikó fu numit reședinte al Guvernului[4]). Impreună cu guvernul se restabiliră toate instituțiunile judiciare și administrative. „Cercurile" fură dizolvate și în locul lor vechile comitate și scaune fură reîntroduse[5]).

La 25 Martie 1861 Impăratul se învoi la reorganizarea administrativă, luând ca model sistemul vechiu care fusese în vigoare până în anul 1848 și fixă ziua de 15 Aprilie ca termenul la care să intre în vigoare noua orânduire[6]).

Aproape toți funcționarii străini fură mutați și înlocuiți cu oameni din Transilvania[7]).

La 27 Decemvrie 1860 Mikó fu însărcinat să convoace o adunare la Alba-Iulia, compusă de reprezentanții celor trei „națiuni", care avea misiunea să facă un plan pentru constituirea unei Diete[8]).

La 1 Ianuarie 1861 Cancelaria Aulică restabilită de către baronul de Kemény, începu să funcționeze[9]). Dintre consilierii guvernului noui numiți au fost prima dată în istoria guvernului

---

[1]) Nagy Iván, VII, p. 481—483.
[2]) Cons. de min. 4006/1860.
[3]) *Ibidem*, 52/1861.
[4]) Coresp. part. a lui Mikó. Cutia 84.
[5]) *Ibidem*, Scrisoarea lui Francisc Iosif către Kemény.
[6]) *Ibidem*, Telegrama către Mikó.
[7]) Teleki, p. 22.
[8]) Scrisoarea lui Kemény către Mikó. Cutia 84.
[9]) Hermannstädter Zeitung, 1861, Nr. 11.

transilvan şi trei Români şi anume: Ioan Alduleanu (ortodox), Pavel Dunca (unit) şi Alexandru Lazăr (unit)[1].

In timpul de tranziţie funcţiona încă, până la 23 Aprilie 1861, guvernul civil şi militar la Sibiu, sub preşedinţia principelui de Liechtenstein, aşa încât Mikó a început să guverneze numai la 24 Aprilie 1861[2].

Insă guvernul încă dela 11 Aprilie îşi începu activitatea sub conducerea secretarului Francisc Gebbel, astfel că dela data de 11—24 Aprilie, în Transilvania au funcţionat în acelaş timp două guverne[3].

In momentul în care Mikó îşi începu activitatea de guvernator, ţara era într'o deplină desordine, produsă de multele reorganizări făcute[4]. Ca să termine cât mai repede cu organizarea administrativă, Mikó făcu multe călătorii prin ţară[5], lăsând ca locţiitor al său la Cluj, pe vicepreşedintele Ioan, baron de Bornemissa[6].

Noul guvern nu era însă la înălţimea situaţiei. Incurcătura deveni şi mai mare prin faptul că diferiţii consilieri nu prea se înţelegeau între ei, având conflicte chiar şi pentru motivele cele mai neînsemnate[7].

Mikó a fost foarte nemulţumit. La 1 Iunie 1861 a adresat Impăratului un lung raport, plin de amărăciuni: Restabilirea autorităţilor vechi se putea realiza numai cu cele mai mari dificultăţi, de oarece autorităţile cercuale au predat administraţia cu mare încetineală şi tărăgănare, la cele de judeţ. El însuşi, până la 24 Aprilie jucase un rol foarte neimportant, neavând nici o influenţă asupra lcururilor, căci guvernul din Sibiu îşi continuase activitatea până la 23 Aprilie. In timpul acesta ni-

---

[1]) Cons. de min. 153/1861.
[2]) Teutsch, III, p. 411.
[3]) Actele Mag. din Sibiu, 2401/1861.
[4]) Teutsch, III, p. 411.
[5]) Cons. de min. 1840/1861.
[6]) *Ibidem*, 2568/1861.
[7]) *Ibidem*, 2272/1861.

meni nu-l respectase după cuviință. Dar și acum mai existau organe, cari își păstraseră independența față de guvern. Astfel direcțiunea supremă financiară nefiindu-i subordonată, ajunsese să depindă de această direcțiune în toate chestiunile financiare, neavând fonduri proprii ca odinioară. Guvernul avuse datoria să strângă impozitele, fără însă să fi avut posibilitatea să influențeze repartizarea acestor sume. Tot atât de independent fusese comandamentul militar, cu care s'au ivit conflicte nenumărate, deoarece generalul comandant primește ordinele sale dela Viena, fără însă să înștiințeze guvernul de măsurile cele mai importante. „Țara e în deplină desordine", se plânge Mikó, afirmând că în primul rând clerul român agită împotriva sa. Comandantul („Oberkapitän") districtului Făgăraș nu ia de loc în seamă ordinele date. Dar și alți funcționari, din toate părțile Transilvaniei, nu ascultă în chip conștiincios de ordinele date, așa încât autoritatea slăbește din zi în zi. In mod urgent Mikó rugă pe Impărat să ia măsuri potrivite pentru sprijinirea autorității și propuse următoarele: Guvernul să devină organul de control al direcțiunii financiare, obținând dreptul să supravegheze prin funcționarii săi activitatea acestuia; comandamentului militar să i se dea ordin să păstreze respectul, care se cuvine guvernatorului și guvernului, comunicându-i cele mai importante ordine primite dela Viena[1]).

Mikó nu și-a schimbat atitudinea din anul 1848 încoace. A rămas naționalist convins și aderent al unirii. Un anonim relata că guvernul nu era altceva decât „o agenție organizată pentru maghiarism", sprijinind și protejând opoziția maghiară. Consilierii români și sași erau prea îngăduitori, așa încât cei 11 consilieri maghiari aveau posibilitatea să aranjeze totul după placul lor. In afară de interesele lor politice, ei nu se prea ocupau de treburile țării. Nici ședințe judiciare nu țineau destule, așa încât justiția era în deplină decădere[2]).

---

[1]) Corespondența part. a lui Mikó. Petiția dela 1 Iunie 1861. Cutia 85.

[2]) Arhiva muzeului „Baron Brukenthal", Sibiu. Anonyme Bemerkungen.

Noua limbă oficială era, fireşte, cea maghiară. Când Mikó însă încercă să aibă corespondenţă în ungureşte şi cu oficiile militare, ministrul de răsboiu, contele Degenfeld, se împotrivi cu înverşunare[1]. La 8 Septemvrie generalul-comandant Montenuovo scrise lui Mikó că va retrimite guvernului toate actele redactate în limba maghiară, regretând că înaintaşul său nu procedase la fel[2].

Mikó folosea desele sale călătorii pentru a face intensă propaganda unionistă. La 8 Iunie 1861 veni la Braşov ca să examineze atitudinea Românilor şi a Saşilor. Cu acest prilej avu şi o conversaţie cu învăţatul Român Gheorghe Bariţiu[3].

Pentru consolidarea situaţiei Impăratul convocă o Dietă la 4 Noemvrie 1861. La 3 Octomvrie 1861 majoritatea consilierilor guvernamentali, protestară împotriva acestui ordin, susţinând că potrivit Constituţiei dela 1848, Transilvania era numai o parte a Ungariei şi că orice adunare va contribui numai la încordarea situaţiei între „naţiuni". Numai consilierul săsesc Jakob Rannicher a considerat Dieta ca mijloc potrivit pentru lămurirea situaţiei. Şi consilierii români se declară pentru Constituţia dela 1848, fără să se împotrivească însă întrunirii unei Diete[4].

Ei însă nu reprezentau voinţa naţională a Românilor, deoarece o deputaţie română se împotrivi, accentuând că poporul român refuză Constituţia dela 1848[5].

Protestul guvernului a fost primit la Viena cu mare neplăcere. Noul preşedinte al Cancelariei Aulice, contele Francisc Nadasdy, primi ordin să ia măsuri pentru a se face alegerile pentru Dietă[6].

Consiliul de miniştri voi să-l tragă pe Miko la răspundere, chemându-l la Viena. Renunţând însă la acest plan, hotărî să de-

---

[1] Cons. de min. 1808/1861.
[2] Coresp. part. a lui Mikó. Cutia 85.
[3] Bariţ'u, III, p. 111.
[4] *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr. 198.
[5] *Ibidem*, 207/1861.
[6] Redlich, II, p. 248—250.

lege pe generalul baron de Stancovici în Transilvania, în calitate de comisar imperial ca să dea lămuriri despre Diploma din Octomvrie[1].

Contele Mikó, auzind despre planurile Impăratului de a convoca o Dietă, protestă şi el şi ceru autorizaţie pentru ţinerea unei adunări a funcţionarilor înalţi din Transilvania. Pe baza acestui protest, preşedintele Cancelariei Aulice, contele Nadasdy, votă pentru înlăturarea lui, iar Schmerling adăuga, că Impăratul nu poate să sufere pe un guvernator, care nu vrea să sprijine tendinţele Curţii imperiale[2].

La 10 Noemvrie 1861, preşedintele guvernului se duse la Viena ca să se justifice. Acolo fu silit să-şi ceară demisia. La 24 Noemvrie consiliul de miniştri hotărî destituirea lui „cu graţie" însă fără arătarea de mulţumire din partea Majestăţii Sale"[3]. La 26 Noemvrie Impăratul iscăli actul de destituire[4].

Printr'un rescript fu anunţată atât pensionarea sa, cât şi numirea locotenentului-feldmareşal Folliot de Crenneville[5]. La 28 Noemvrie 1861, Miko avu adienţa de adio[6].

El a luptat toată viaţa pentru ideile naţionale şi pentru binele poporului său. Cu toate că era unionist, avea o atitudine de liberalism moderat, fiind aderentul lui Deák[7].

Când s'a constituit noul minister maghiar, Mikó fu numit ministru de lucrări publice, (1867—1870) în care calitate a luat măsuri pentru construcţia căilor ferate ardelene şi pentru repararea drumurilor[8].

Insemnătatea lui trebuie însă căutată în primul rând în domeniul spiritului. După retragerea sa din viaţa politică, Mikó avu timpul necesar să se ocupe în primul rând de chestiuni cul-

---

[1]) Cons. de min. 3354/3489/1861.
[2]) Redlich, II, p. 250—253.
[3]) Cons. de min. 3745/1861.
[4]) Corespondenţa particulară a lui Miko. Cutia 85.
[5]) Actele Mag. Sibiu, 8508/1861.
[6]) Actul prezidial Nr. 443/1861 şi Cor. part. a lui Miko. Cutia 85.
[7]) Wurzbach, XVIII, p. 276.
[8]) Szinnyei, 1345.

turale[1]). Fiind foarte bogat avu posibilitatea să pună sume mari în serviciul preocupărilor sale culturale. El a pus bazele pentru constituirea unui muzeu transilvan la Cluj și pentru aceasta donă palatul său de vară cu o mare grădină și intemeie o reuniune pentru îngrijirea muzeelor. Din îndemnul său muzeul a fost deschis și inaugurat în anul 1859[2]).

O deosebită grijă a avut pentru teatrul maghiar. Ca președinte al societății pentru artă teatrală și-a câștigat merite mari, contribuind la desvoltarea artei dramatice în Cluj.

S'a îngrijit foarte mult de afacerile bisericești. A fost curatorul bisericii reformate, până la sfârșitul vieții sale[3]). A contribuit la refacerea gimnaziului din Aiud și sub ocrotirea lui, a fost întemeiat și un gimnaziu la Sf. Gheorghe, care îi poartă numele.

Mikó era și om de știință, căci s'a ocupat cu istoria și literatura maghiară. Incepând cu anul 1867 a fost câțiva ani președinte al Societății pentru Istorie[4]). Influențat de cultura germană caută să aibă legături cu învățații sași, fiind chiar membru al societăților lor științifice[5]).

Avea însă și legături culturale cu Românii. In anul 1862 a fost ales membru de onoare al „Astrei" ceea ce i-a fost comunicat de către episcopul Șaguna printr'o scrisoare. Mikó mulțumi în mod călduros și donă reuniunii suma de 500 de fiorini[6]).

In domeniul literaturii, Mikó edita poeziile scriitorilor, Debrecenyi, Kriza Vadrózs și Ghergyai[7]). In numeroase articole trata chestiuni de literatură maghiară. La 1858 fu ales membru al Academiei din Budapesta[8]).

O deosebită atenție a dat adunării și păstrării documen-

[1]) *E. M. E.* p. 322.
[2]) Nagy Iván, VII, p. 481.
[3]) Szinnyei, p. 1347.
[4]) *E. M. E.* p. 322.
[5]) Teutsch, III, p. 182.
[6]) Kántor, p. 110—112.
[7]) Nagy Iván, VII, p. 481.
[8]) *E. M. E. p.* 320.

telor istorice şi manuscriselor. Având el însuşi o mare colecţie de documente, a publicat îndrumări pentru întocmirea şi organizarea arhivelor oficiale[1]).

A publicat în patru volume o operă de izvoare istorice sub titlul: „Erdélyi törtenelmi adatok" („Date pentru istoria Transilvaniei"). A mai publicat biografiile celor doi istoriografi ardeleni de viţă maghiară, Petru Bod şi Iosif Benkö.

In anul 1840 Mikó se căsătorise cu contesa Maria de Rhédey, care, după o căsnicie de 9 ani moare. Cu ea a avt un fiu şi două fiice. Ultimele zile ale vieţii sale le-a petrecut la Cluj unde a şi murit la 16 Septemvrie 1876, fiind ultimul purtător al numelui de familie Mkó[2]).

LUDOVIC CRENNEVILLE
Preşedinte al guvernului

(1861—1867).

Ludovic Folliot, conte de Crenneville, se trăgea dintr'o veche familie nobilă franceză, originară din Normandia. O ramură a acestui neam poseda comitatul Crenneville, de unde şi-a luat numele. Tatăl guvernatorului emigrase din Franţa în timpul Revoluţiei şi intrase în armata austriacă, unde a înaintat până la gradul de general de cavalerie. Muri la Viena în anul 1846. Căsătorit cu contesa Victoria de Poncet avu mulţi copii[3]).

Guvernatorul era al treilea fiu al părinţilor săi şi se născu la 22 Iunie 1813, la Viena. La 17 ani intră în armată, unde făcu o carieră strălucită. La 1833 era căpitan de cavalerie şi la 1838 Impăratul îi dădu titlul de „camerar". La 1848/49 participă la războiul din Italia. La 1853 fu numit general şi la 1858 ajunse comandant al cetăţii Maienţa. Inaintea misiunii sale în Transilvania fu câtva timp „adlatus"-ul prinţului de Liechtenstein,

---

1) Mikó, p. 40.

2) *E. M. E.* p. 240.

3) Wurzbach, III. p. 279.

care era pe atunci comandantul tuturor trupelor din Ungaria[1].

Curtea făcând din nou experienţe rele cu un guvernator de viţă maghiară, se văzu nevoită a renunţa la numirea unui guvernator din rândurile Ardelenilor. Contele Nadásdy, preşedintele Cancelariei aulice, a propus numirea lui de Crenneville ca preşedinte al guvernului precum şi numirea de doi vicepreşedinţi. Unul urma să-l ajute în treburile politice, iar celălalt în cele judecătoreşti. Pentru prima funcţiune fu numit Dionosie Cosma, iar pentru cea de a doua Vasilie Pop. Numirea se făcu printr'un rescript din 24 Noemvrie 1861[2].

Această numire a fost însă o mare greşală. In decursul timpurilor se întâmplase adeseori ca postul guvernatorului să fi fost ocupat de un militar. In asemenea cazuri însă acest post a fost asociat cu comandantul suprem al trupelor. In cazul acesta însă, comandantul suprem Montenuovo, lăsat la o parte, nu fu lăsat ca urmaş al lui Miko, aşa încât existau doi înalţi demnitari militari, fără să fi fost separate cu exactitate competinţele lor. O altă dificultate a rezultat din faptul că de Crenneville era subordonat Cancelariei Aulice, cu toate că el, ca militar, nu era obişnuit să asculte de alte ordine decât de cele ale superiorilor săi militari. La aceasta s'a mai adăugat atitudinea rezervată a locuitorilor, cari se temeau că va fi restabilit absolutismul, aşa încât poziţia noului preşedinte era grea chiar dela început. In guvern fură numiţi unii funcţionari noi, foarte devotaţi Curţii. Intre ei fu şi Sasul Jakob Rannicher[3].

De Crenneville sosi la Cluj în ziua de 6 Decemvrie 1861. La 7 Decemvrie avu loc primirea lui solemnă. Cu prilejul instalării el declară, că Impăratul l-a trimis ca garant al executării ordonanţelor Curţii[4].

Incă din primul an al guvernării lui de Crenneville, se ivi un confict între el şi Montenuovo. Crenneville ceru dela jan-

---

[1] Siebmacher, IV, Tom. 12, p. 27—28.

[2] Cons. de min. 1867/3690/95.

[3] Teutsch, III, p. 416.

[4] *Hermannstädter Zeitung*, 1861, Nr. 432.

darmerie prezentarea directă a rapoartelor fără ca ele să treacă prin comandamentul militar. Montenuovo opunându-se, obiectă că jandarmii nu erau funcţionari civili, ci militari, deci subordonaţi comandantului militar. Acest conflict agravându-se, ministerul de răsboiu se văzu nevoit să intervină, arătând că potrivit unei ordonanţe imperiale, jandarmeria este subordonată direct lui de Crenneville[1]).

La începutul anului 1863, muri vice-preşedintele guvernului, Cosma. De Crenneville propuse să se numească în locul lui, contele Nemeş socotit ca mai devotat Curţii, decât era decedatul[2]).

Dieta de mult plănuită fu convocată pentru ziua de 15 Iulie 1863. După stăruinţa lui de Crenneville, fu ales ca loc de adunare Sibiul şi nu Clujul[3]). Ea trecu fără turburări, deoarece Ungurii se abţineau. De Crenneville nu se amestecă de loc în afacerile ei[4]).

In anul viitor, vice-preşedintele se schimbă din nou. In locul lui Nemeş fu numit consilierul guvernamental Gustav Groiss[5]).

Incepând cu anul 1865, de Crenneville avu certe necontenite cu Cancelaria Aulică, îndeosebi cu vice-preşedintele ei, Sasul Reichenstein[6]).

Intr'un caz, de exemplu, de Crenneville interzise vice-preşedintelui Groiss să participe la o conferinţă în chestiunea căilor ferate, convocată de Cancelaria Aulică. Reichenstein făcu un raport şi se plânse împotriva lui de Crenneville, accentuând că guvernul este subordonat Cancelariei Aulice, deci obligat să se supună ordonanţelor ei.

Intre timp Groiss ajunsese însă la Viena, astfel că Impă-

---

1) Kriegsarchiv: Presidialakten, 903/1862.
2) Cons. de min. 747/1863.
3) Kriegsarchiv: Presidialakten, 1994/1863 şi Friedenfels, II, p. 361.
4) Teutsch, III, p. 417.
5) Cons. de min. 3797/1864.
6) *Ibidem*, 506/1865.

ratul, punând la o parte actul, scrise cu propria sa mână că această chestiune să fie deocamdată amânată[1]).

Hărţuielile între guvern şi Cancelaria Aulică continuară. Ca să le pună capăt, Impăratul numi o comisiune sub preşedinţia arhiducelui Rainer. La 15 Maiu 1865, arhiducele Rainer convocă o conferinţă la care participară în numele Cancelariei Aulice, Nádasdy şi Reichenstein, iar în cel al guvernului de Crenneville. Reichenstein imputǎ lui de Crenneville că înapoiase nedeschise toate decretele imperiale, trimise de Cancelaria Aulică, deşi aceasta îi scrisese întotdeauna cu cel mai mare respect. In afară de aceasta, de Crenneville se împotrivise să trimeată regulat rapoartele cerute, neglijând să comunice evenimentele cele mai importante. Cele trimise însă nu erau destul de amănunţite şi precise. In fine, comunicarea între aceste două oficii se mai îngreunase prin întrebuinţarea limbii maghiare de către guvern. Evident o asemenea îndrăzneaţă provocare nu putea rămâne fără răspuns energic din partea lui de Crenneville. Acesta replică că fiind responsabil de tot ce se întâmplă el şi nu Cancelaria, nu se putea supune acestei autorităţi. Indeosebi acuză pe Reichenstein, că proteja pe Români şi pe Saşi, şi că schimba textul decretelor imperiale. Cu toate că protocolul acestei conferinţe e scris în stilul oficial, totuşi reiese, că discuţiunile au fost de o violenţă puţin obişnuită[2]).

Conferinţa se termină fără nici un rezultat pozitiv. După scurt timp însă, atât Nádasdy, câ şi Reichenstein, fură mutaţi din Cancelaria Aulică şi înlocuiţi cu generalul contele Francisc Haller, care avea legături bune cu de Crenneville[3]).

Acesta a deschis în calitate de comisar imperial, ultima Dietă transilvăneană, care decise trimiterea deputaţilor în Parlamentul maghiar[4]).

Şi consilierii guvernamentali erau pentru unirea cu Ungaria. Saşii însă prezentară o petiţie adresată împăratului, în care

[1]) *Ibidem*, 1313/1865.

[2]) Cons. de min. 1313/1865.

[3]) *Ibidem*, 2584/1865.

[4]) *Teutsch*, III, p. 441.

protestau împotriva unirii, rugând să li se permită trimiterea unei deputaţiuni. Guvernul primi această petiţiune cu mare neplăcere şi propuse respingerea cererii. Numai consilierul sas, Jakob Rannicher o apără[1].

Când la 20 Februarie 1867 se instalează ministerul maghiar, începu încorporarea Transilvaniei în cadrul noului stat.

In acest moment încetă şi misiunea adevărată a guvernului, care deveni un oficiu de transmitere. Ceea ce urmează încă în istoria guvernului, e numai o scurtă epocă de transiţie.

De Crenneville aflând de alcătuirea ministerului, a interzis prin circulare în mod sever toate demonstraţiile de bucurie, ameninţând că va interveni cu forţa militară în caz de neascultare[2].

La 13 Martie 1867 însă de Crenneville părăsi Clujul, liniştit şi fără nici o solemnitate, aşa încât plecarea sa aproape n'a fost observată[3].

După cererea lui de Crenneville, Impăratul îl dispensă la 2 Aprilie 1867 din postul său[4], acordându-i „Marea Cruce" a Ordinului Leopoldin.

El a reuşit să reprezinte cu mare autoritate persoana Impăratului. Din lipsă de cunoştinţe în domeniul administraţiei civile, el ajunse în curând sub influenţa unor nobili maghiari mai pricepuţi.

Din îndemnul nobililor maghiari, a publicat la 10 Decemvrie 1861 o circulară, în care era vorba despre devastările pădurilor nobililor şi despre alte „crime" săvârşite de ţărani, arătând pedepsele grele destinate împăcătorilor. Această circulară, cu toate că nu conţinea cazuri concrete, ţintea pe Români, ceea ce rezultă din faptul, că pentru toate crimele erau făcuţi responsabili „popii". Mai târziu însă de Crenneville s'a lepădat de influenţa nobililor[5].

---

1) Teutsch, III, p. 443.
2) *Kronstädter Zeitung*, 1867, Nr. 38 şi Nr. 44.
3) *Ibidem*, 1867, Nr. 66.
4) Presidialakten, 1867/1—29—1.
5) Bariţiu, III, p. 1891 şi Teleki, p. 23—24.

El era un funcţionar conştiincios, care a executat cu exactitate toate ordinele împărăteşti. Scăderea sa însă era că el prin firea sa n'a înţeles să lucreze în armonie cu alte oficii.

Din fire de Crenneville era un om foarte modest şi rece, şi nu-i plăceau ceremoniile şi pompa. Vorbea mai multe limbi şi avea păreri sănătoase[1]).

Când Liechtenstein, care era superiorul său, l-a propus pentru avansare, a accentuat în mod deosebit energia, sârguinţa şi simţul lui de dreptate[2]).

A fost căsătorit cu contesa Ernestine Kinsky de Wohinitz şi Tettau, fără să aibă copii cu ea.

De altfel a trăit atât de retras, încât abea a atras atenţiunea locuitorilor asupra sa. El era mereu bolnăvicios şi chiar la sosirea sa în Transilvnia a făcut impresia unui om bolnav, după cum scrie fostul său superior[3]).

Timpul cât a mai trăit l-a petrecut în diferitele staţiuni balneare ale Austriei şi ale Elveţiei.

A murit la 21 Aprilie 1876 în Montreaux, în Elveţia[4]).

După plecarea lui de Crenneville, guvernul şi-a continuat activitatea sub conducerea vicepreşedintelui Groiss, fără să aibă însă mare însemnătate, având misiunea să stabilească legătura între oficiile transilvane şi între ministerul maghiar[5]).

La 29 Aprilie ministerul maghiar trimise pe contele Emanuil Pechy în calitate de comisar plenipotenţiar în Transilvania. Acesta se trăgea dintr'o familie de magnaţi. Imbrăţişând cariera funcţionărească, ajunsese comite suprem al comitatului Abaujvar[6]).

Pechy fu însărcinat să prezideze guvernul până la disolva-

---

[1]) Kriegsarchiv: Foaie de serviciu.

[2]) Personalakten. Descrierea tuturor generalilor, întocmită de Principele de Liechtenstein.

[3]) Cons. de min. 2589/1865.

[4]) *Ibidem.*

[5]) *Kronstädter Zeitung*, 1868, Nr. 90.

[6]) Graf Emanuel Péchy, p. 1—4.

rea definitivă a acestui oficiu. La 5 Maiu 1867, Pechy ajunse la Cluj, unde Maghiarii îl întâmpinară cu mare bucurie[1].

La 8 Maiu 1867, noul trimis expune într'o lungă cuvântare rostită înaintea guvernului că misiunea sa este să alipească Transilvania în linişte şi fără turburări. Intre altele el spuse că „naţiunile" trebuie să convieţuiască în prietenie la fel cum fagii, stejarii şi brazii stau laolaltă într'o pădure[2].

Pechy făcu foarte multe călătorii prin Transilvania, în calitatea sa de comisar plenipotenţiar, pe când cercul de activitate a guvernului se reducea tot mai mult, deoarece numai diferitele ministere din Budapesta emiteau ordinele.

In cursul anului 1868, Parlamentul maghiar votă dizolvarea guvernului. (Legea 43, articolul 7). La 14 Martie 1869, guvernul primi ordinul să a măsuri de dzolvare[3]. In ziua de 30 Aprilie avu loc ultima şedinţă solemnă sub preşedinţia lui Pechy şi la 1 Maiu guvernul încetă să funcţioneze[4].

Pechy a rămas însă şi după aceea în calitate de „comisar plenipotenţiar", deoarece multe afaceri erau atât de complicate şi desorganizate, încât nu puteau fi aranjate direct din Budapesta[5].

INCHEIERE

Importanţa guvernului şi a guvernatorilor transilvani, n'a rămas aceeaşi în cursul epocii dela 1774—1867. Deasemenea poziţiile lor, n'au rămas aceleaşi în cursul acele epoci. Din anul 1774 cu Brukenthal începe şirul guvernatorilor indigeni, care durează cu întrerupere de trei ani (1834—1847) până în anul 1848.

1) *Kronstädter Zeitung*, 1867, Nr. 17.
2) *Ibidem*, 1867, Nr. 78.
3) *Ibidem*, 94/1869.
4) *Ibidem*, 171/1869.
5) *Kronstädter Zeitung*, 1869, Nr. 18.

Cu toate că aceştia erau consideraţi ca reprezentanţi ai Impăratului, ei fiind dependenţi de 12 consilieri nu puteau decide după propria lor voinţă. Afară de aceasta, pentru toate chestiunile de natură mai importantă, trebuiau să aştepte deciziunea Curţii imperiale.

Oficiul, în a cărui competinţă intra şi tratarea chestiunilor transilvane, era Cancelaria Aulică, al cărei preşedinte căuta întotdeauna să limiteze puterea lor. Tot aşa se mai afla în ţară şi un general-comandant al trupelor care era subordonat Consiliului Aulic de răsboiu. Din acest fapt s'au născut o mulţime de conflicte pentru că acesta nu era subordonat guvernatorului.

Guvernatorul trebuia să fie ales de Dietă, conform Diplomei Leopoldine, însă dintre toţi adevărat aleşi au fost numai Ioan Kornis şi Iosif Teleki. Ceilalţi au fost numiţi şi numai într'un singur caz Dieta a ales pe acela care fusese numit fără convocarea ei. Guvernatorul avea misiunea să reprezinte pe de o parte puterea imperială şi pe de alta, fiind alesul ţării, să fie supraveghetorul privilegiilor.

Se întruneau deci în persoana sa două principii contrare!

Este un lucru fireşc că fiecare tindea spre conducere absolută sau spre menţinerea privilegiilor care priveau în primul rând naţiunea din care făcea el parte (Teleki, Mikó).

După revoluţia din 1848 puterea militară şi civilă este exercitată de una şi aceeaşi persoană care din cauza vremurilor agitate se alegea din rândurile militarilor.

Cancelaria Aulică fu disolvată, astfel că guvernatorul depindea numai de minister. El era acum singurul reprezentant al guvernului („Alter Ego") şi era deci în stare să influenţeze mai mult de cât înainte desfăşurarea evenimentelor.

Astfel se ajunse la o situaţie de absolutism sever, reprezentat numai prin persoana sa, căci se puteau manifesta fără nici o piedecă forţele care înainte îi micşorau puterea, adică: Cancelaria Aulică, Consilierii guvernamentali ne mai existând.

Această epocă a ţinut până în anul 1861, când cele două puteri fură din nou separate, astfel că guvernatorul avea numai putere civilă. Cancelaria Aulică fu reînfiinţată.

Incercarea de-a repune iar un indigen în fruntea guvernului n'a dat rezultatul aşteptat, astfel că această funcţiune trecu din nou în mâini militare, fără ca să i se alăture acestei funcţiuni şi putere civilă.

Această situaţie a durat până la introducerea dualismului. După plecarea preşedintelui, guvernul a rămas încă doi ani un oficiu provizoriu sub conducerea unui comisar regal maghiar.

LISTA GUVERNATORILOR TRANSILVANIEI

1774—1867

1. *Samuil Brukenthal*, președinte al guvernului, 6 Iulie 1774—16 Iulie 1777; guvernator, 16 Iulie 1777—9 Ianuarie 1787. (1721—1803)[1]).
2. *Gheorghe Bánffy*, guvernator, 9 Ianuarie 1787—5 Iulie 1822. (1747—1822).
3. *Ioan Josika*, președinte al guvernului, 11 Septemvrie 1822—15 Octomvrie 1834. (1777—1843).
4. *Ferdinand d'Este*, președinte al guvernului, 6 Februarie 1835—31 Aprilie 1837. (1781—1850).
5. *Ioan Kornis*, guvernator, 5 Octomvrie 1838—15 August 1840. (1781—1840).
6. *Iosif Teleki*, guvernator, 8 Ianuarie 1842—14 Noemvrie 1848. (1790—1855).
7. *Emeric Mikó*, președinte al guvernului I, 14 Noemvrie 1848—22 Decemvrie 1848. (1805—1876).
8. *Ludovic Wohlgemuth*, guvernator militar și civil, 11 Iulie 1849—24 Februarie 1851. (1788—1851).
9. *Carol B. Schwarzenberg*, guvernator militar și civil, 29 Aprilie 1851—25 Iunie 1858. (1802—1858).
10. *Frederic de Liechtenstein*, guvernator militar și civil, 26 Iulie 1858—23 Aprilie 1861. (1807—1885).
11. *Emeric Mikó*, președinte al guvernului II, 10 Decemvrie 1860—26 Noemvrie 1861. (1805—1876).
12. *Ludovic Folliot de Crenneville*, președinte al guvernului, 26 Noemvrie 1861—2 Aprilie 1867. (1813—1876).

---

[1]) Anii din paranteză reprezintă data nașterii și a morții.

BIBLIOGRAFIE

A. *Izvoare*

a) Arhive

1. Haus- Hof- und Staatsarchiv. Wien.
   a) Staatsratsakten (Actele Consiliului de Stat).
   b) Kaiser Franzakten (Actele din epoca Impăratului Francisc).
   c) Staatskonferenzakten (Actele conferinţelor de Stat).
   d) Ministerratsakten (Actele Consiliului de Miniştri).
   e) Privatkorrespondenz (Corespondenţa particulară între guvernatorul civil şi militar Wohlgemuth şi prim-ministrul Schwarzenberg).
2. Kriegsarchiv (Arhiva de războiu). Wien.
   a) Hofkriegsratsakten (Actele Consiliului Aulic de războiu).
   b) Personalakten der Kom. Generale aus der Zeit des Civil- und Militärgouvernements (Actele personale ale generalilor comandanţi din epoca guvernului civil şi militar).
   c) Prezidialakten (Actele prezidiale ale Consiliului Aulic de războiu).
3. Arhiva Naţiunii Săseşti, Sibiu.
   a) Actele magistraturii din Sibiu.
   b) Actele Universităţii Săseşti. Sibiu.
4. Privatarchiv des Fürsten von Liechtenstein (Arhiva particulară a Ducelui de Liechtenstein).
   a) Jurnalul Principelui Friedrich de Liechtenstein.
   b) Autobiografia Principelui de Liechtenstein.

5. Biblioteca Universității din Cluj. Colecția de manuscrise.
 a) Arhiva particulară a familiei Bánffy.
 b) Corespondența particulară a contelui Mikó.
6. Arhiva Muzeului „Baron Brukenthal". Sibiu.
 a) Anonyme Bemerkungen über die Zusammenstellung des siebenbürgischen Guberniums.

b) Ziare

Hermannstädter Zeitung. Hermannstadt, 1861—1867, I—VII.
Kronstädter Zeitung, Siebenbürger Wochenblatt. Kronstadt, 1840—1869, IV—XXXIII.
Satellit des Siebenbürgischen Wochenblattes. Kronstadt, 1849, X.
Siebenbürger Bote. Hermannstadt, 1833—1848, LII—LXVII.

B. *Opere*

Báno Ștefan: *Johann Josika de Branitska.* Klausenburg, f. tip., 1843, in —8⁰, 26 p. (Discurs funebru, publicat în nemțește).
Barițiu Gheorghe: *Părți alese din istoria Transilvaniei.* Vol. I—III. Sibiu, W. Krafft, 1889—1891, in —8⁰, XX+774 p.; XVI+800 p.; XII+625 p.
Brukenthalfestheft. Hermannstadt, 1921, An. III, No. 23—24. (Festheft der Zeitschrift „Ostland").
Brukenthal Samuel: *Denkwürdigkeiten zur Geschichte der Sachsen in Siebenbürgen. Siebenbürgische Provinzialblätter,* Hermannstadt, 1824, An. V, p. 1—16.
Csaki Michael: *Das Baron Brukenthalische Museum. Kalender des Sächsischer Volksfreundes,* Hermannstadt, 1921, p. 63—70.
Csaki Michael: *Samuel von Brukenthal.* Hermannstadt, J. Drotleff, 1903, in —8⁰, 19. p.
E. M. E. *Az erdélyi muzeum egyesület.* (Societatea muzeului ardelean). (Publicațiune festivă, tipărită, dar nescoasă în vânzare. Se află în posesiune particulară).
Friedenfels Freiherr von: *Josef Bedeus von Scharberg.* Vol. I—II. Wien, Braumüller, 1876—1877, in —8⁰, XII+417 p.; X+499 p.

Graf Emanuel Péchy, *k. Commissair in Siebenbürgen. Siebenbürgischer Volkskalender für das Jahr 1868*, Hermannstadt, 1868, Vol. 17, p. 1—4.

Grimm Joseph: *Fürst von Schwarzenberg. Ein Denkblatt.* Wien, fără tip., 1861, in —4°, 54 p.

Hermann Georg Michael Gottlieb: *Das Alte und Neue Kronstadt. Ein Beitrag zur Geschichte Siebenbürgens im XVIII. Jahrhundert. Bearbeitet von Oskar von Meltzl.* Vol. II. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1887, in —8°, 664 p.

Hirtenfeld J. u. Meynerth H.: *Oestereichisches Militär-Konversations-Lexikon.* Tom. I—III. Wien, Tip. Gerold, 1851—1853, in —8°, 3 vol.

Hock Carl Freiherr von: *Der Österreichische Staatsrath* (1760—1848). *Eine geschichtliche Studie vorbereitet und begonnen von —, aus dessen literarischem Nachlasse fortgesetzt und vollendet von Dr. Hermann Biedermann.* Wien, Braumüller-Salzer, 1879, in —8°, VII+737 p.

Hormayr Joseph Freiherr von und Mednyansky Freiherr von: *Taschenbuch für vaterländische Geschichte.* Wien, Anton Döll, 1823, in —8°, 368 p.

Kántor Lajos: *Báró Saguna András és Gróf Mikó Imre levélváltása.* (Corespondenţa Baronului Andrei Şaguna cu Contele Emeric Mikó). *Erdélyi Muzeum,* Cluj, 1930, XXXV, p. 110—112.

Kővári László: *Erdély történelme. A gubernátorok kora.* (Istoria Transilvaniei. Epoca guvernatorilor). Vol. VI. Pesten, Ráth Mór és Stein János, 1866, in —8°, 240 p.

Lupaş Ioan: *Cea mai veche revistă literară română. Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* Cluj, 1921—1922, Vol. I, p. 120—137.

Lupaş Ioan: *Istoria Românilor.* Ed. XII. Bucureşti, Luceafărul, 1937, in —8°, 416 p.

Lupaş Ioan: *Istoria Unirii Românilor.* Ed. II. Bucureşti, Tip. Luceafărul, 1938, in —8°, 407 p. (Cartea Satului, No. 18).

Lupaş Ioan: *Mitropolitul Şaguna. Monografie istorică.* Sibiu, Tip. Arhidiecezană, 1909, in —8°, 539 p.

Lupaş Ioan: *Răscoala ţăranilor din Transilvania la anul 1784.*

Cluj, Tip. Ardealul, 1934, in —8°, 202 p. (Biblioteca istorică „Astra", II).

Lupaş Ioan: *Sibiul ca centru al vieţii româneşti. Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* Cluj, 1928—1930, Vol. V, p. 35—62.

Lupaş Ioan: *Trei scrisori dela sfârşitul secolului al 18-lea. Transilvania,* Sibiu, 1909, XL, p. 98—100.

Mikó Emerik: *Über die Ordnung in Archiven. Archiv des Vereines für Landeskunde,* Hermannstadt, 1861, V, p. 40—47.

Nagy Iván: *Magyarország családai czimerekkel és leszármazási táblákal.* (Familii ungureşti cu steme şi tabele genealogice). Vol. I—XII. Pest, Beimel J. és Kosma, 1857—1868, in —8°, 12 vol.

Oesterreichische *National-Encyklopädie.* Herausgegeben von Gräffer und Czikann. Vol. I—VI. Wien, 1835—1836, in —8°, 6 vol.

Pálkövi Antal: *Emlékbeszéd Teleki József végtiszteletére.* (Discurs funebru asupra lui Iosif Teleki). Kolozsvár, f. tip., 1855, in —8°, 12 p.

Plutarch. Neuer —. Herausgegeben von Rudolf Gottschall. Vol. IV. Budapest-Wien-Leipzig, 1858, in —8°, 542 p.

Rannicher J.: *Das Fürstenhaus Schwarzenberg. Ein Denkmal der Erinnerung.* Hermannstadt, Theodor Steinhausen, 1858, in —8°, 58 p.

Redlich Karl: *Das Oesterreichische Staats- und Reichsproblem.* Leipzig, Neugeistverlag, 1926, in —8°, VIII+847 p.

Schaser Johann G.: *Denkwürdigkeiten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal.* Hermannstadt, Georg von Closius, 1848, in —8°, 220 p.

Schuller G. A.: *Brukenthals Glaubenstreue. Kalender des sächsischen Volksfreundes,* Hermannstadt, Josef Drotleff, 1921, p. 73—79.

Schuller G. A.: *Ein Nachwort zur Karlsburger Gedenkfeier. Brukenthals Verhalten im Hinblick auf die Ereignisse von 1784. Siebenbürgisch-Deutsches Tageblatt,* Hermannstadt, 1937, LXIV, No. 19.369.

Schuller G. A.: *Lebensgang des Freiherrn Samuel Breckner v.*

Brukenthal. Kirchliche Bläter, Hermannstadt, 1921, XIII, p. 105—107, 113—115.

Schuller J. K.: *Maria Theresia und Freiherr v. Brukenthal.* Hermannstadt, Theodor Steinhaussen, 1863, in —8⁰, 34 p.

Siebmachers *grosses und allgemeines Wappenbuch.* Vol. IV, Tom. 12. Nürnberg, Bauer u. Raspe, 1898, in —4⁰. (Siebenbürgischer Adel).

Strack Josef: *Die Generale der Oetserreichischen Armee.* Wien, f. tip., 1840, in —8⁰, IV+320 p.

Szinnyei József: *Magyar irók élete és munkái.* (Scriitorii maghiari, viaţa şi opera lor). Vol. I—XIV. Budapest, Horniansky Viktor, 1891—1914, in —8⁰, 14 vol.

Teleki Dominik: *Siebenbürgen und die Oesterreichische Regierung in den letzten 4 Jahren.* Leipzig, F. A. Brockhaus, 1865, in —8⁰, 162 p.

Teutsch Friedrich: *Geschichte der Siebenbürger Sachsen.* Vol. II—IV. Hermannstadt, W. Krafft, 1907—1926, in —8⁰, XXXIV+467 p.; XVI+523 p.; XVI+424 p.

Tompa Mihály: *Halotti beszéd boldog emlékezetü Széki gróf Teleki Jozsef felett.* (Discursul funebru asupra răposatului conte Iosif Teleki de Szék). Budapest, f. tip., 1855, in —8⁰, 22 p.

Veress Endre: *A Göncz-Ruszkai gróf Kornis-család anyakönyve.* (Matricola familiei contelui Kornis de Göncz-Ruszka). Budapest, „Stefaneum", 1917, in —8⁰, XII+138 p.

Weingärtner Karl: *Unter Habsburgs Banner. Heldenbuch.* Teschen, Karl Prohaska, 1882, in —8⁰, 248 p.

Wurzbach Constantin von: *Biographisches Lexikon des Kaiserthumes Österreich, enthalten die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche 1750—1850 im Kaisertaate und seinen Kronländern gelebt haben.* Vol. I—LX. Wien, Hof- und Staatsdruckerei, 1856—1891, in —8⁰, 60 vol.

Zieglauer Ferdinand: *Bericht über die Feier der Instalation des Gubernators Samuel v. Brukenthal. Korrespondenzblatt des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*, Hermannstadt, 1905, XXVIII, p. 17—22.

MISCELLANEA

CRONICA PROTOPOPULUI VASILIE DIN BRAŞOV

DE

N. SULICĂ

Protopopul Vasilie († 1659) a fost ultimul descendent al unei străvechi şi strălucite familii de cărturari, care a dat Braşovului românesc, timp de aproape 200 de ani, o serie considerabilă de slujitori ai altarului şi ai şcolii şi este cunoscut ca autorul celei mai vechi cronici româneşti.

Coleg de preoţie şi urmaş în protopopie al fratelui său mai mare, Constantin († 1628), protopopul Vasilie era fiul mai mic al învăţatului protopop Mihai († 1605)[1], care îşi făcuse studiile la şcolile patriarhei din Ipec şi se remarcase ca cel mai de seamă colaborator literar al diaconului Coresi. Născut dintr'o familie, în care cultul cărţii şi al scrisului era o tradiţie seculară, protopopul Vasilie era predestinat să incoroneze activitatea cărturărească a înaintaşilor săi cu cea dintâi operă originală, pe care a dat-o literaturii noastre Braşovul. Opera avea şi meritul, de a fi prima cronică românească, cunoscută până azi, care trata un subiect românesc, precedând, în ordine cronologică, opera istorică a marelui vornic Grigore Ureche.

Mai tânăr cu vre-o câţiva ani, decât fratele său Constantin, care se născuse în 1586, protopopul Vasilie fusese contemporan cu Mihai Viteazul şi cu Radu Şerban, fiind în tinereţe martor al strălucitelor operaţii militare din preajma Braşovului şi bucurându-se până în pragul morţii sale de stima şi considera-

[1]) Pe mama sa o chemase Maria. (N. Iorga, *Scrisori şi inscripţii ardelene* II. Bucureşti, 1906, p. 66).

țiunea Sașilor brașoveni și a cunoscuților săi din Țara Românească. Așa d. e. Radul Comis îi trimitea „închinăciuni" într'o scrisoare adresată marelui județ al cetății Brașovului, 10 Septemvrie 1658[1]. Rămâne să se fixeze în ce măsură a fost utilizat, atât el, cât și fratele său Constantin, de către Sașii brașoveni, ca agent diplomatic și ca „scriitor" sau „logofăt" (interpret și corespondent) la „cetate", pentrucă după moartea tatălui lor, protopopul Mihai (1605), rolul acesta îl îndeplinește mai mult popa Balea (sfințit în 1591) care, rămas văduv de tânăr, s'a lăsat de preoție și s'a recăsătorit[2].

Cronica protopopului Vasilie[3]) deși pare să fi fost croită pe un plan mai vast, având să trateze istoria completă a bisericii Sft. Nicolae din Brașov, a rămas totuș comprimată având un pronunțat caracter familiar, întrucât se limitează aproape numai la faptele unei singure familii: propria sa familie, fondată de popa Pătru cel Bătrân, care a fost și inițiatorul istoricei

---

[1]) N. Iorga, *Brașovul și Românii.* București, 1905, p. 290.

[2]) St. Stinghe, *Istoria Bisericii Scheilor,* p. 4 și N. Sulică, *Înștiințări.* Brașov, 1906, p. 75—76. Pe popa Balea îl găsim des menționat în socotelile Brașovului, începând cu anul 1606, atât ca sol, cât și ca logofăt la Cetate, și alături de el, și pe fiul său. (N. Iorga, *Socotelile Brașovului.* București, 1899, p. 17, 21, 31, 47, 51, 60, 70).

[3]) Originalul românesc al cronicei s'a pierdut. S'a păstrat în schimb o variantă românească, încorporată, cu foarte puține modificări, în cronica lui Radu Tempea († 1742), publicată de St. Stinghe, Brașov, 1899, sub titlul *Istoria beasericei Scheailor Brașovului,* și o versiune germană în 3 variante. Versiunea germană am publicat-o, paralel cu varianta românească a lui Radu Tempea, în volumul meu *Înștințări.* Brașov, 1906, p. 71—81. Versiunea germană a fost publicată și de Fr. W. Seraphin în *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt,* 1905, vol. V, p. 1—5, iar traducerea românească a textului german a fost publicată, cu un bogat comentar istoric, de dl. Ștefan Meteș, în revista *Drum drept,* 1913, Nr. 3, și apoi de dl. profesor universitar I. Lupaș, în *Cronicari și istorici români din Transilvania,* I, p. 16—22. — Fr. Philippi *(Aus Kronstadts Vergangenheit und Gegenwart.* Brașov, 1874, p. 99) încă a cunoscut traducerea germană a cronicei protopopului Vasilie și spune, că *originalul românesc se mai păstra încă în 1874,* în biserica Sft. Nicolae, — o afirmațiune, care rămâne să fie verificată.

biserici de piatră a Sft. Nicolae, clădită în anul 1495, cu sprijinul voevozilor din Ţara Românească. Fără să se extindă asupra epocei primelor începuturi, destul de importante, ale bisericii şi asupra celor mai vechi preoţi, antecesori ai popii Pătru cel Bătrân, cari sunt totuşi cunoscuţi cel puţin în parte[1]), cronica începe cu popa Pătru cel Bătrân şi avea să se termine cu protopopul Constantin, fratele cronicarului.

Caracterul familiar al cronicei se vede clar şi din fraza, care în exemplarul original al cronicei fusese destinată ca titlu:

„Spunere, precum au fost lucrul şi cum au căzut preoţia la acest loc, la această sfântă besearică din popa Pătru cel Bătrân, până la popa Constantin, şi cum cu lupta trudindu-se, au ţinut sfânta besearică şi s'au nevoit cu multă osteneală, de au purtat lucrurile legii, de nu s'au schimbat".

In partea a doua a titlului se evidenţiază faptele, în cari autorul cronicei vedea meritul principal al familiei sale: *apărarea şi păstrarea neschimbată a „legii"*, care era tradiţia ortodoxiei, sub toate aspectele sale.

Această notă de intransigenţă ortodoxă, subliniată în titlul operei, ca şi spiritul de profundă loialitate faţă de „domnii cinstitului sfat" al Braşovului — care transpiră din toată opera — dovedesc, că cronica a fost scrisă într'o epocă de acalmie confesională, când Braşovenii nu se mai vedeau ameninţaţi în ortodoxia lor, nici din partea Saşilor, nici din partea craiului stăpânitor al Transilvaniei şi când între autohtonii din cartierul românesc al Şcheilor şi între stăpânitorii saşi ai cetăţii Braşovului intervenise un deplin acord.

Intenţiunea cronicarului, exprimată clar în titlul operei, de a-şi scrie cronica până la popa Constantin, dovedeşte, că protopopul Vasilie şi-a început cronica după moartea fratelui său, urmată în 1628, completând-o apoi cu cele câteva schimbări de preoţi, cari au intervenit până la 1633, când se înregistrează

---

[1]) Cum au fost: preoţii Costea şi Coman. Să se vadă I. Bogdan, *Relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi cu Ţara Ungurească în sec XV şi XVI*, Vol. I. Bucureşti, 1907, p. 123, 334 şi 208.

ultimul eveniment. Contradicţiile între cronica protopopului Vasilie şi însemnările rămase dela fratele său mai mare, protopopul Constantin († 1628), dovedesc de asemenea, că cronica este posterioară anului 1628, căci altfel cronica ar fi fost revizuită de protopopul Constantin şi în cazul acesta informaţiunea ar fi fost mai bogată şi mai exactă şi s'ar fi evitat greşelile de amănunt ale cronicei.

Astfel epoca, în care şi-a scris protopopul Vasilie cronica, este intervalul dela 1628—1633, care corespunde exact stării de linişte în care se găsea în această epocă biserica românească din Transilvania şi în special cea dela Braşov.

La Braşov Saşii renunţaseră încă dela sfârşitul veacului al XVI-lea la încercarea de a stingheri libertatea cultului şi a credinţei religioase româneşti. Dreptul de supremaţie, pe care şi-l revendicau asupra bisericei Sft. Nicolae, în virtutea principiului de stăpânire teritorială, nu şi-l mai exercitau decât prin intervenţiuni în chestiuni de administraţie bisericească, confirmând sau anulând alegerile de preoţi şi protopopi şi reglementând conflictele între ei. După 1600 primejdia protestantă nu mai bătea nemijlocit la uşa bisericii româneşti, ca în a doua jumătate a veacului al XVI-lea, când Saşii braşoveni aveau tot interesul să susţină propaganda protestantă şi să impună bisericii şi şcolii româneşti din Braşov cărţile editate de ei. Atelierele tipografiei săseşti dela Braşov, care în epoca dela 1595—1624 trecea şi ea printr'o criză gravă[1]), îşi închiseseră porţile pentru cartea românească şi abia după 60 de ani dela ultima tipăritură românească dela Braşov (Cazania ortodoxă din 1580—1581) urma să se deschidă o nouă tipografie românească, cea dela Alba-Iulia, care pusă sub ocrotirea şi controlul principilor calvini ai Transilvaniei, avea să inunde bisericile româneşti cu o nouă serie de tipărituri, inspirate de propaganda calvină.

Dar această reeditare a campaniei de convertire a bisericii româneşti prin măsuri administrative, impuse de principele şi

---

[1]) H. Tontsch, *Die Honteruspresse in 400 Jahren.* Braşov, 1933, p. 28—29.

dieta ţării şi prin editarea de cărţi româneşti, depăşea limita cronologică (1633), la care se oprise Vasilie în cronica sa.

Cronica protopopului Vasilie, scrisă între 1628—1633, nu reflectează situaţiunea creiată bisericii româneşti de către Gheorghe Rákoczi I şi II, tatăl (1630—1648) şi fiul (1648—1660), ci atmosfera de toleranţă şi conciliere, patronată de Gavriil Bethlen (1613—1629), pe care-l cunoscuse şi cronicarul Vasilie din timpul care a precedat redactarea cronicei sale[1]).

Gavriil Bethlen, deşi fusese ispitit de visul de a reconstitui vechia Dacie[2]) şi de a uni sub sceptrul său cele trei ţări româneşti: Transilvania, Muntenia şi Moldova, trăise totuşi în relaţiuni de bună vecinătate cu cele două principate româneşti şi deşi voise să desfiinţeze celelalte confesiuni creştine şi să le contopească în biserica calvină, şi spera, să convertească pe Români, prin intervenţia patriarhului Chiril Lukaris, bănuit pe nedrept de intenţiuni de apostasie, a procedat totuşi faţă de biserica românească cu prudenţă şi cu moderaţiune. După răspunsul primit dela Constantinopol[3]) a renunţat definitiv la convertirea în masă a Românilor.

Protopopul Vasilie când şi-a scris cronica nu putea deci înregistra decât eşecul propagandei protestante şi satisfacţiunea Braşovenilor, de a-şi fi putut păstra „legea" nealterată, atât în epoca vijelioasă din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, cât şi în primele trei decenii mai liniştite ale veacului al XVII-lea.

---

[1]) Cu prilejul venirii sale la Braşov, în primăvara anului 1616, Gavriil Bethlen a vizitat şi biserica Sft. Nicolae, în ziua de 7 Martie (cf. ziarul lui Andrei Hegyes, în *Quellen*, V, p. 540). Cu un an înainet (1615) prinţul intervenise în conflictul dintre protopopul Costantin, fratele cronicarul şi între popa Stan (*Quellen*, V, p. 532).

[2]) Cf. I. Lupaş, *Epocele principale în istoria Românilor*. Ed. II. Cluj, 1928, p. 20: „Hoc regnum nostrum... pristinis resumptis viribus, belli pacisque conspicuum trophaeis, *veterem adequet Daciam*" scria la 18 Iunie 1613 însuş G. Bethlen.

[3]) A se vedea textul acestui răspuns din 2 Septemvrie 1629 tipărit în traducere românească la I. Lupaş, *Lecturi din izvoarele istoriei române*. Cluj, 1928, p. 161—164 şi Idem, *Documente istorice transilvane*. Vol. I (1599—1699). Cluj, 1940. p. 177—179.

Cronica protopopului Vasilie era o apoteoză postumă a ortodoxiei biruitoare, apoteoză concepută din perspectiva liniştită a unei jumătăţi de veac, după apariţiunea splendidei Cazanii ortodoxe din 1580—1581, pe care o publicase tatăl său, protopopul Mihai, în colaborare cu popa Iane şi cu diaconul Coresi, — ca *cel dintâi protest literar* împotriva încercării de a smulge sufletul românesc din tiparele milenare ale ortodoxiei[1]).

Ca apologet literar al ortodoxiei, protopopul Vasilie se situa cu vrednicie în linia militantă, nu numai a tatălui său, protopopul Mihai, ci şi a bunicului său, protopopul Dobre († 1572), care scria în 1569, pe paginile libere ale unui Molitvenic slavon o „învăţătură latinească" şi de rătăcirile lui „Mărtin ereticu"[2]).

Astfel descendenţii popii Pătru cel Bătrân, cari prin activitatea lor de tălmaci şi traducători fuseseră ctitorii limbei noastre literare de azi[3]) şi organizaseră vechia şcoală românească dela Braşov, au dat şi pe cei trei apologeţi literari ai ortodoxiei (protopopii Dobre, Mihai şi Vasilie).

Cronica protopopului Vasilie, privită sub acest unghiu genealogic, nu este decât elogiul meritat al unei străvechi şi strălucite familii de preoţi şi de dascăli, de literaţi şi de misionari, de interpreţi şi de diplomaţi, cari — purtând din generaţie în generaţie făclia unei tradiţiuni masive de neostoită râvnă culturală — au îndrumat viaţa spirituală a Transilvaniei timp de două veacuri şi au pregătit neamului nostru primul instrument de unificare prin cultură, cel mai preţios dar, cu care ne putem mândri: limba literară românească.

Cu protopopul cronicar Vasilie († 1659) se stinge, ca într'un luminos crepuscul, seria marilor cărturari braşoveni, pe

---

[1]) N. Sulică, *Cea mai veche şcoală românească din cuprinsul României întregite.* Bucureşti, p. 27.

[2]) N. Sulică, *o. c.*, p. 26 şi I. Lupaş, *Zur Geschichte der Rumänen.* Sibiu, 1943, p. 239.

[3]) N. Sulică, *Preoţii dela biserica Sft. Nicolae din Braşov, ca precursori ai lui Coresi şi ctitori ai limbei noastre literare,* în revista *Athenaeum,* Bucureşti, 1939, p. 31—44, 127—134, 253—261

cari i-a dat această strălucită dinastie de preoţi[1]), lăsând ca moştenire o operă istorică literară, care urma să fecundeze scrisul tuturor cronicarilor de mai târziu ai Braşovului.

Nota familiară a cronicei protopopului Vasilie nu apare datorită numai unui orgoliu familiar al autorului. Ea constitue unul din cele trei aspecte, sub cari se înfăţişează istoria specială a bisericii româneşti din Braşov şi pe cari cronicarul le-a fixat cu o clară intuiţiune istorică. Rolul hotărîtor, pe care îl îndepliniseră antecesorii săi în istoria bisericii româneşti dela Braşov, începând cu popa Pătru cel Bătrân, fondatorul familiei, era o realitate istorică, necontestată. Era deci natural, ca acest rol să formeze platforma principală, pe care protopopul Vasilie urma să-şi brodeze cronica.

Cei trei factori istorici — cari determinaseră, după concepţia cronicarului, soarta Românilor braşoveni imprimând o notă specifică faptelor, din înlănţuirea cărora s'a închegat istoria particulară a bisericii Sft. Nicolae, având totuşi, prin repercusiunile lor o importanţă generală românească — au fost:

1. Aportul antropologic şi spiritual, pe care l-au adus imigranţii români, cari au venit parte răsleţi, parte în mase compacte, către sfârşitul veacului al XIV-lea din părţile Bulgariei şi s'au aşezat peste pătura autohtonilor, formată din Români şi din Schei (Slavi românizaţi)[2]).

Dat fiind faptul, că prima organizaţiune bisericească şi prima ascensiune economică a vechei aşezări româneşti din Scheii Braşovului se datora acestor colonişti din Sudul Dunării[3]),

---

[1]) Ultimul descendent al familiei, popa Vasilache, fiul protopopului Vasilie, respins în 2 rânduri dela treapta preoţiei, din cauza lipsei de „învăţătură", n'a mai păstrat nimic din marile calităţi intelectuale ale familiei şi s'a stins în 1671, după o scurtă preoţie de 8 ani şi 9 luni. (St. Stinge, *Istoria bisericei Scheilor*, p. 10—11).

[2]) N. Sulică, *Cea mai veche şcoală românească*, p. 3 şi 4.

[3]) Descălecarea coincide cu epoca întinderii cuceririi turceşti până la Dunăre, în vremea lui Mircea cel Bătrân, ale cărui strânse legături economice şi politice cu Braşovul — unde a vieţuit vreme mai îndelungată ca pribeag — încă au putut contribui să înlesnească aşezarea pribegilor suddunăreni la Braşov.

cronicarul a avut buna inspirație, datorită probabil și unei influențe clasice (era dela fondarea Romei), ca pentru datarea evenimentelor, paralele cu era dela creiarea lumii și dela nașterea lui Cristos, să introducă o eră specială: era dela venirea (descălecarea) „Bulgarilor".

Ceeace însemna, că după concepția cronicarului, istoria propriu zisă a Românilor brașoveni își lua începutul numai cu venirea acestor coloniști români la Brașov (sfârșitul veacului XIV), întocmai precum epoca de ascensiune și înflorire a vieții spirituale și materiale, (sfârșitul veacului XV), își lua începutul abia cu popa Pătru cel Bătrân, fondatorul familiei și inițiatorul istoricei biserici de piatră a Sft. Nicolae.

2. Această ascensiune a norodului și a bisericei, datorită antecesorilor din familia sa, este a doua platformă istorică, pe care își clădește protopopul Vasilie scheletul cronicii sale.

3. Al treilea aspect, sub care se exteriorizează istoria bisericii Sft. Nicolae — subliniat și în titlul cronicii — este lupta dârză, dată de brașoveni în veacul al XVI-lea, în frunte cu preoții lor, pentru păstrarea „legii" și, ca rezultat final, eșecul propagandei protestante și triumful ortodoxiei.

La aceste trei considerente de ordin istoric se mai adăoga ca al patrulea considerent, de ordin administrativ și moral, principiul ierarhiei întemeiate pe experiență (vârstă) și merit, care a reglementat timp de sute de ani raporturile dintre preoții dela Brașov și era menit să împiedece pe ariviștii mai tineri, de a se răsvrăti contra celor mai bătrâni și mai merituoși.

Ca concepție istorică, protopopul Vasilie este cel dintâi cronicar român, care se ridică peste nivelul comun al vechilor analiști, înregistratori de date seci și de fapte izolate, nestrăbătute de dinamismul unei idei conducătoare, care să le închege într'un tot organic. Se întâlnesc în cronica lui Vasilie, cum s'a arătat mai sus, trei idei fundamentale, în jurul cărora s'ar fi putut grupa mai consistent și mai abundent faptele istorice. Dar în stadiul primitiv, în care se găsea pe atunci istoriografia noastră, cronica, deși bine închegată în cadrele celor trei idei funda-

mentale, era condamnată să rămână mai mult o schiţă, lipsită de amploarea expunerii. Nu putem decât să regretăm, că protopopul Vasilie a fost prea sumar, chiar şi la înregistrarea faptelor esenţiale, şi n'a dat atenţiunea cuvenită detaliilor, cari ar fi lămurit şi înviorat acţiunea.

Cronica protopopului Vasilie este o lucrare în general bine informată — căci greşelile de amănunt, cari s'au strecurat în ea, sunt de ordin secundar. — Ca valoare documentară ea rămâne isvorul principal de informaţiune pentru istoria mai veche a Românilor braşoveni, iar ca valoare literară, cu toate proporţiile sale reduse, prin faptul, că este prima încercare românească de a turna un subiect românesc într'o formă unitară, constitue o operă, peste care istoria literaturii române nu mai poate trece indiferentă. In sfârşit, ca valoare strict literară, cronica, prin stilul sobru şi clar, în care este scrisă, dă primul specimen mai compact şi original din acea limbă literară românească, care, încadrată definitiv în formele dialectului transilvano-muntean, îşi pregătise şi prin seria tipăriturilor dela Sibiu, Braşov şi Orăştie, drumul spre biruinţa finală. Dacă vom mai sublinia şi suflul clasic, care răsbate opera protopopului Vasilie şi trădează contactul său cu cultura umanistă a epocei, am indicat liniile esenţiale, cari fixează imaginea literară a protopopului cronicar Vasilie din Scheii Braşovului.

Interesul faţă de trecut şi însăşi ideea de a îmbrăca un subiect de istorie autohtonă în haina limbei naţionale, era o emanaţiune a atmosferei umaniste, în care trăise cronicarul şi a cărei influenţă se manifestase întâia oară la Braşov, cu 60 de ani mai înainte, tot la un membru al familiei sale, la dascălul Oprea[1]).

Indemnul literar îi venea deci protopopului Vasilie dela înaintaşii să — în frunte cu tatăl său, protopopul Mihai — cari

---

[1]) N. Sulică, *Clasicismul greco-roman şi literatura noastră*. Târgu-Mureş, 1930, p. 5—7, şi *Cea mai veche şcoală românească*, p. 15—16 Oprea fusese ginerele protopopului Mihai, tatăl cronicarului.

se afirmaseră ca scriitori bisericeşti şi în alte domenii ale literaturii pe cari nu le cunoaştem încă precis[1]).

Spre genul istoric îl îndruma pe protopopul Vasilie dorinţa de a eterniza faptele familiei sale şi mai ales dorinţa de a reabilita pe fratele său Constantin, primul membru al familiei, care — cu toată dreptatea, ce o avea — ajunsese, la un moment dat, în conflict cu o mare parte a enoriaşilor săi, sub cuvânt, că în conflictul provocat de preotul Stan, lunecase a fi socotit din partea lor ca un instrument al Saşilor şi trădător al autonomiei bisericeşti.

Ca modele literare i-au putut servi protopopului Vasilie, sau vechile anale moldovene, cari circulau şi în versiune românească[2]) şi cari, graţie legăturilor strânse dintre Braşoveni şi Moldova, putuseră pătrunde foarte uşor până la Braşov, sau opera şi îndemnul vreunui cronicar sas contemporan, cu care familia protopopului Vasilie întreţinea relaţiuni strânse. Aşa era Andrei Hegyes (1578—1627), care în ziarul său înfăţişează, cu o bogăţie neobişnuită de amănunte, conflictul dintre protopopul Constantin şi popa Stan, netăinuindu-şi simpatiile pentru cel dintâi şi antipatiile faţă de cel din urmă[3]).

Adaptată nevoilor specifice ale Braşovului românesc, cro-

---

[1]) Avem indicii, că în a doua jumătate a sec. XVI-lea s'a tipărit la Braşov şi un *Calendar românesc*, pe care Saşii braşoveni îl dărueau, în 1569, unui sol moldovean şi îl preţuiau în 6 denari. (Eugen Trauschenfels, *Kronstädter Zustände zur Zeit der Herrschaft Stephan Bathoris in Siebenbürgen* în *Sächsischer Hausfreund*, Braşov, 1874, p. 81—107; G. Bariţiu, *Catechismul calvinesc*, Sibiu, 1879, p. 98. Nu este exclus, că scrierile poporane (Alexandria, Rojdalnicul, tot un fel de calendar popular etc.), păstrate în copia popii *Ioan Românul din Sânpetru* (primele decenii ale sec. XVII-lea), să fi fost traduse tot la Braşov, către sfârşitul sec. al XVI-lea. In cazul acesta localitatea, unde a preoţit Ioan Românul şi şi-a scris copia, a putut fi foarte bine *Sâmpetrul Braşovului*, ipoteză pentru care pledează şi alte argumente.

[2]) Cunoscute şi utilizate şi de Grigore Ureche, sub numele de „letopiseţul nostru cel moldovenesc"'. Cf. C. Giurescu, Grigore Ureche vornicul şi Simeon Dascălul, *Letopiseţul Ţării Moldovii*, 1934, introducere, p. LIX.

[3]) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 72—98.

nica protopopului Vasilie rămâne în prima linie o operă de interes local. Totuş subliniază fapte, din înlănţuirea cărora se desprind idei de interes general românesc[1]), cari apăreau atunci întâia oară într'o operă literară românească. Ele dau scrierii o importanţă, care depăşeşte valoarea redusă a unei cronici locale şi o aşează în cadrul mai larg al istoriei noastre culturale.

Aşa de exemplu, gloria, care se răsfrânge din biruinţele celor trei mari voevozi: Petru Rareş, Mihai Viteazul şi Radu Şerban, cari şi-au legat numele de istoria Transilvaniei şi în special de istoria Braşovului, nu-l putea lăsa indiferent pe cronicar. El văzuse cu ochii săi oştile şi faptele răsboinice ale lui Mihai Viteazul şi ale lui Radu Şerban şi trăise sub vraja biruinţei lui Petru Rareş (1529) de lângă Feldioara Braşovului, căci amintirea ei stăruia, şi după o sută de ani, ca stimulent pentru ai noştri şi ca avertisment pentru streini.

Ori cât de impersonal vrea să fie protopopul Vasilie în cronica sa — o altă notă de influenţă a clasicismului — şi ori cât de sumară îi este naraţiunea, se simte totuşi din înregistrarea acestor biruinţe mândria, care palpita în sufletul cronicarului precum şi intenţiunea lui de a trezi în sufletul cetitorilor aceeaşi mândrie şi nădejdi pentru viitor.

Dar, mai presus de toate, din cronica protopopului Vasilie se desprinde, ca o strălucită sinteză, icoana ideală a preotului român transilvan, ca păstrător al tradiţiei, ca îndrumător al norodului şi ca salvator al patrimoniului naţional, în vremuri cumplite de ispită şi de urgie. Pentru că aşa au fost toţi antecesorii protopopului Vasilie, cum apar ei din cronică: apărători aprigi ai „legii" ortodoxiei, povăţuitori luminaţi ai norodului, purtători de grije ai celor două aşezăminte de temelie: biserica şi şcoala, meşteri iscusiţi ai scrisului românesc, luptători pentru stabilirea unei bune orândueli ierarhice şi morale între slujitorii altarului,

[1]) I. Lupaş, *Cronicari şi istorici români din Transilvania*, I. Introducere, p. X: „Se găsesc în cronica lui Vasilie amănunte, proprii de a oferi cetitorului atent putinţa să descifreze din textul lor laconic informaţiuni, cari aruncă lumină asupra unor frământări sufleteşti de ordin mai general".

solitori neobosiţi ai relaţiunilor spirituale cu Principatele Române, de unde venia îmbrăbătarea ocrotitoare, ajutorul material şi nădejdea pentru viitor. Ei erau, într'un anume sens, şi precursorii idealului de unitate românească, ideal menit să pătrundă tot mai adânc în conştiinţa publică, pregătind forţele sufleteşti pentru o viitoare înfăptuire.

Ca ultim reprezentant vrednic al unei glorioase familii de cărturari, protopopul Vasilie a ţinut să-i eternizeze faptele, înainte de a se stinge, căci în vrednicia fiului său Vasilache nu mai putea să aibă nici o nădejde. Astfel protopopul Vasilie a devenit nu numai panegiristul celei mai strălucite dinastii preoţeşti pe care a avut-o Braşovul românesc, ci şi panegiristul acelui spirit specific braşovenesc, care a fecundat, cu atâta dărnicie, timp de sute de ani, viaţa culturală şi naţională a Românilor de pe amândouă laturile Carpaţilor.

Spre a încadra cronica protopopului Vasilie şi în istoria culturală a epocei şi spre a-i fixa valoarea, raportând-o la opera scriitorilor contemporani — cum cronicarii români nu se iviseră încă — nu ne rămâne decât comparaţia cu cronicarii Saşilor braşoveni din aceeaşi epocă.

Concepţia istorică şi critică a protopopului-cronicar Vasilie depăşeşte nivelul majorităţii contimporanilor săi saşi, căci aceştia, cu toată amploarea materialului istoric, care le-a stat la dispoziţiune, rămân în numeroase cazuri simpli analişti, din opera cărora nu svâcneşte nici o idee, care să indice firul conducător al evenimentelor. Aşa sunt de exemplu cronicarii: Martin Banfi, Petrus Banfi, Simon Paulinus, Mihail Seybriger, etc.[1]), cu cari protopopul Vasilie n'are nimic comun, decât doar forma analistă: gruparea pe ani a evenimentelor.

In concluzie, cronica protopopului Vasilie merită o consideraţiune mai largă, decât aceea de care a fost învrednicită până acum, atât prin faptul, că este prima încercare românească

[1]) Cronicele lor sunt publicate în volumul V. din *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt.* 1909.

de a turna un subiect de istorie autohtonă într'o formă literară potrivită, cât şi prin calităţile de formă şi de fond, cari o disting.

Singurii, cari au învrednicit-o până acum de atenţiunea cuvenită, au fost scriitorii transilvani: Sextil Puşcariu[1]), Ioan Lupaş[2]) şi Ştefan Meteş[3]). Din parte-mi, în cadrele analizei prezente, am ţinut să fixez mai mult locul, ce revine acestei cronici, în seria monumentelor noastre encomiastice (de glorificare), închinate ortodoxiei româneşti.

Târgu-Mureş, Iunie 1940.

TREI DOCUMENTE RELATIVE LA ISTORIA MILITARĂ A TRANSILVANIEI (1763, 1766, 1847)

DE

I. LUPAŞ

I.

Scrisoarea Generalului Baron Siskovič împotriva Generalului Buccow.

Sibiu, 11 Mai 1763.

Monseigneur!

J'ai reçu les lettres, que Votre Excellence me fait l'honneur de m'adresser en date du 30 avril et 3 mai avec la poste d'hier. Les gratieuses expressions que Vous employez Monseigneur à l'égard de mon retour, renouvellent en moi les sentiments de la plus respectueuse reconnaissance et ma satisfaction n'est parfaite, qu'autant que je peu mériter la continuation de ses bonnes graces, et de sa protection. Je désire ardemmént mon retour, parce que je puis assurer Votre Excellence que mes oreilles sont aussi las à écouter, que ma langue l'est à parler, vu la différence

---

1) *Istoria literaturii româneşti, Epoca veche.* Sibiu, 1930, p. 112.

2) *Cronicari şi istorici români din Transilvania,* I. Introducere, p. IX—XI.

3) *Cronica popii Vasilie din Scheii Braşovului,* în *Drum drept,* 1913, Nr. 3. p. 165—188.

des sentiments, partagés par la différence des nations, de religion, intérêts particuliers et jalausie de tout espèce, quant à la facilité d'ériger la milice qu'on prétend encore au jour d'aujourd'hui je puis assurer Votre Excellence que cela n'est pas, parce que si même on voudrait employer la force, au lieu de la facilité prétendueil s'en suiverait que vu le voisinage de la Moldavie et Valachie, Sa Majesté y penderait et la millice, et les contribuants, il est vrai que M-r le G-ral. Comm. d'abord, du commencement a declaré tout haut, qu'il serait à souhaitér d'exterminer les Seclers puisque Sa Maj. aurait par là l'occasion de faire occuper leurs Terres par une meilleure race; figurez Vous Monseigneur, le chagrin que des discours semblables peuvent causer à tous ces Hongrois qui se croient de la même race avec ces Siculiens, mais je ne veu point entrer dans ces détails personnels, puisque chacun peut être sujet à des défauts, je cite seulement un des moindres des passages de cette espèce, pour faire entrevoir à Votre Excellence qu'il faut ici un homme moins violent, et qui marche de pas en pas; pour revenir à la matière de la milice je dois dire naïvement qu'avant l'idée me soit venu de devoir dire qu'il est nécessaire de rapeller M-r le Général Commandant, j'ai pensé la chose bien longtemps, et comme il s'agit à présent que Sa Maj. me chargera de l'érection de la milice en présence du dit M-r le Général, j'ai trouvé bon de demender à l'Évêque d'ici que comme il pouvait entrevoir la disposition des habitants de ce Pays mieux que moi, je le conjure sur sa foi, sa conscience, et sur la fidélité qui doit à Sa Sac. Maj. de dire naivement Son sentiment, si le rappel du Gén. Comm. dans les circonstances présentes soit plus utile au service de sa Maj. Apot. et si Sa présence renderait moralement impossible l'exécution des affaires projetés. Sur quoi M-r l'Évêque s'est déclaré qu'en fidel sujet de Sa. Maj. il entrevoyait la nécessité absolue pour l'exécution des affaires qu'on rapell le Général, confirmé pour ceci, dans mon sentiment je dois dire à Votre Exc. que je ne vois même le moyen comment on pourrait esperer de venir à bout des affaires aussi dérangées dons tout le Pays, parce que non ablata causa, non tollitur effectus,

outre que si le Gén. Comm. reçoit les ordres de ne se point mêler ni de la milice, ni de la contribution, Son emploi en fait de milice comme Gén. Comm. et en fait de la contrib. comme Président du Gouv. devient inactive et Sa personne exposée à un chagrin insoutenable puisqu'il est impossible de mener bien ces projets sans y attirer le Gouvernemment, Dycastère auquel tous le monde de ce Pays dooit faire son retour, or comment peut-il présider, quand on traiterait des affaires dans lesquels il n'oserait se mêler, je conclus par là, que la défense de ne se pooint mêler de la milice, et de la contribution est par soi-même un rappel, parce que je devrais supposer que le Général demandera lui même de partir plutôt que de se voir inactif dans ses propres projets, mais s'il ne le fait pas, je prévois les affaires rester dans le même dérangement; au reste le rapport ci joint du Lieutenent Colonel Ernst, faira voir à Votre Excellence comment les choses se trouvent encore chez les Seclers, il serai très utile que Sa Sacre Maj. donnât un ordre au Gubernium de publier chez les Seclers, comme quoi S. M. ayant vu par les rapports, qu'il y avait des plaintes et même des inquietudes causées par toute sorte de nouvelles répendues parmi eux, en conséquence de quoi S. M. ordonnerait la recherche de leurs plaintes que cependant tous le monde qui a reçu les armes devait les garder, puisqu'après la recherche faites, Sa M. donnera les ordres Sacrés, que chacun selon ces circonstances demontrées les garde ou les remette.

J'ai l'honneur d'être avec la plus respectueuse sommission etc

serviteur Br. Siskovič.

Hermannstadt, 11 mai 1763.

II.

Decretul Mariei Teresia cu privire la măsurile necesare pentru a împiedeca dezertările din armată.

Viena, 27 Mai 1766.

Noi Maria Teresia, din mila lui Dumnezeu Impărăteasa Râmlenilor rămasă văduvă, Crăiasa Ţărilor Nemţeşti, Ungureşti,

Bohemii, Dalmaţii, Croaţii, Slavonii, Galiţii şi a Ludomerii. Arhipovăţuitoarea Austrii, povăţuitoarea Burgundii, Stirii, Carinţii şi a Carniolii, mare Prinţipul Ardealului, Marhio Moravii, povăţuitoarea Brabanţii, Limburgii, Luxemburgii şi a Gelderii, Vurtembergii, a Slezii de sus şi de jos, Mediolanului, Mantui, Parmii, Plaţenţii şi a Cvastelii şi povăţuirilor Auşvitii şi Zatorului, Prinţipul Svevii, Conte Ausburgii, Flandrii, Tirolis, Hanovrii, Kiburgii, Goriţii Gradiskii şi a Săcuilor Marhio a Sfintei Impărăţii Râmleneşti Burgovii, Lusaţii de sus şi de jos. Contenamurţii Doamna Marhii, Slavonii şi a Mehlinii povăţuitoarea Lotaringii şi a Barii Mare povăţuitoare Hetrurii Iproci Iproci.

Credincioşilor noştri tuturor şi fieşte cărora măcar de ce stat, treaptă, cinste, orânduială, vrednicie, dregătorie şi mai mare mărire oameni lăcuitorilor şi supuşilor noştri care se află în moştenitoarele noastre ţinuturi nemţeşti tot binele şi mila noastră Kessaro crăiască.

Măcar că pentru ca să se prisosească şi feri acelaşi care fără seamă rău obicinuit şi înrădăcinat în oştile noastre chessaro crăeşti a fugirii rău şi să se împiedece ne gândita şi oarba îndrăzneală a lăcuitorilor ţărilor adecă a ţăreanilor, carii pre cei fugiţi îi ascund şi nu-i dovedesc, multe şi grele până acum în toate cele de osebi ale noastre provinţii porunci s'au trimis şi s'au rânduit, dar toată fără seamă cu ne plăcere am înţeles din informaţiile Dicasteriumurilor prin ţările noastre cum că nici rânduita pentru prinderea unor fugiţi ca aceştia răsplătire nici pedeacele, care unora ca aceia ce într'acest feliu de lucru vinovaţi s'ar afla, să se poată săvârşi ce bine s'au fost gândit; ba încă şi acuma ne credincioşii fugători încoace încolea pe lângă ţăreanii noştri scăpare şi acoperemânt ar afla, şi aşa acel rău a fugirii, care şi vistierii noastre şi binelui de obşte, foarte cu îngreuială iaste, tot întins s'ar adăposti, şi aceasta îi pricina, că precum toţi cei supuşi ai noştri, dar mai ales cei proşti cari din ce mai multe cătane fug şi-şi năpustesc steagurile sale, dintr'aceia mai multe din feciorii şi slugile sale, cătane a da sânt detori şi aşa cu ajutoriul lor la găzdăcia sa nu pot trăi, mare pagubă a suferi le caută.

Fiind dară, cum că foarte de lipsă iaste ca acest stricătoriu rău cu cât mai bun prilej să se împiedece şi sfârşitul acela, care până acum, ne socotind cele ce de multe ori s'au propoveduitu-să, rândueli şi patenturi nici un folos n'au avut, să se dobândească. Pentru aceia toate poruncile noastre cele mai dintâiu, prin acestea a-le prea înnoi, mai chiar a-le descoperi încă şi alte noao punctumuri pentru paza şi ţinerea de obşte a rândui am socotit, întâiu.

1. Ca dacă oare cine cătanii cehssaro-crăieşti care supt steag au jurat, au care numai s'au asentăluit, şi din sine a fugi n'au socotit, a fugi îndemn ar da şi cu sfatul sau autoriul său al înstreina va cuteza; sau care

2. Pe unul ca acela care mai nainte a fugi au socotit, l'ar sfătui, ca să-şi aleagă la cei din afară slujbă cătănească şi prilej la acela încă i-ar face, sau fie frăţie fugitului, sau ba;

Au doar

3. Cari s'ar pune împotrivă cătanelor care pe dezertori sau fugiţi încearcă a-i prinde sau ar face larmă, sau ar scula oamenii să se adune, au pe vreunul din cei rânduiţi spre căutarea celor fugiţi ar vătăma, unii ca aceştiea toţi întru aceste trei punctumuri chiar s'ar găsi vinovaţi sau s'ar dovedi-să cu pedeapsa cea mai de pe urmă fără nici o îngăduinţă să se pedepsească, adecă bărbaţii să se spânzure, fămeilor capetele să li-să tae. Şi iarăşi toţi

4. Sau orăşenii sau dregătorii domneşi, proşti, sau acar ce feliu de oameni carii fugitului, în ce chip din locul fugirii cel dintâiu, adecă din cetate, locul unde-i rânduit să străjuiască, sau unde au descălecat, au doară pe drum mergând, de unde lesne ar putea fugi, cunoscându-l pe acelaşi a fi cătană chessarocrăesc, cu ştinţa, sau bună pricepere, spre fugă cu sfatul, sau fapta l-ar ajuta: au doară arme şi haine cătăneşti dela dânsul ar cumpăra, cu alte scule le-ar schimba, sau ba; Aşijderea

5. Ceia, care afară din locul cel dintâiu a fugi, înaintea cătanelor care cercetează fugiţii ar tăgădui cum că nu ştiu despre fugit nimica, au doar pe unul ca acela l'ar ascunde, sau ajutoriu ar da ca să poată mai nainte fugi; încă şi aceia carii

cu fapta şi ajutoriul la fugă nu s'au mestecat, dar ca să poată mai nainte scăpa cu sfatul au ajutat fără nici o deschilinire bărbaţi sau fămei de s'ar întâmpla una ca aceasta în locul cel din tâiu a fugi, atunci pe zece ani, iară afară de locul dintâiu pe cinci ani la şanţ cu fiarăle în picioare să se pedepsească; şi fără de aceia ca să se întoarcă paguba, care vistieriia noastră ar suferi, pentru tot fugitul, pedestru sau călăraş 24... de florinţi să plătească. Insă de s'ar întâmpla să fugă călăreţul cu cal cu tot, unul ca acela care au dat sfatul să plătească patru zeci de florinţi (aşa dacă ar avea atâta blagă) însă până a să trimite unul ca acela la şanţ făcând pe aceia treabă un loc ridicat, să i să acheţe pe piept ţidulă cu slove mai mari scrisă, din care păcatul şi pedeapsa să se cunoască, şi în trei zile la arătarea tuturor pentru înfricoşarea altora, să se scoată.

6. Iară dregătorii mireni sau feţe bisericeşti, au doară de mai mare treaptă, şi nemeşii, carii acestui păcat vinovaţi s'ar face (batăr că acest feliu de lucru nici a gândi despre dânşii nu să poate) atuncea pentru tot fugitul, fără de înplinirea pagubei Vistierii noastre, într'o Mie de Florinţi să se pedepsească; însă rezărvăluind, sau mai pe urmă în voia noastră lăsând, ca Mirenii cei mai de mare treaptă, după dovedirea faptei cu temniţa, sau cu mai mare canon ce li să va da să se poată pedepsi. Insă feţele bisericeşti carii să vor găsi acestui păcat vinovaţi, şi vor avea iosag şi blagă, sau vor fi Mănăstiri, până atuncia, până când vor plăti gloaba, ce li-s'o aruncat, să se oprească dela Benefiţiumul sau binele vremelnic, ca dânsul să nu să poată ajuta. Săracii şi coldușii să se oprească dela strânsura milii; Preoţii, şi Căplanii, au acar ce feliu de popi dinafară, fără de răsplătirea pagubei Vistierii, cu gloabă de o sută şi cinci zeci de florinţi să se pedepsească. Credem într'altminterea, cum că feţele bisericeşti cu atâta mai vârtos aceştii rândueli ai noastre să vor întocmi, cu cât fără de aceia dezertorilor sau fugiţilor acelora carii prin lăcuitorii ţărilor să prind pedeapsa morţii a li să erta am rânduit.

7. Bărbaţii şi fămeile, carii batăr că dezertorilor cunoscându-i a fi de aceia, nici un loc unde să se ascundă nu le-au dat,

dară pe unii ca aceia, fiind că dară năpaste putea fi, nu i-au oprit sau la Magistrat, au celor mai mari ai locului în vreme nu i-au spus, pentru aceasta de canon vrednică tăcere răsplătind paguba, de cumva prin aceia, care cu cuvântul, ajutoriul sau numai cu sfatul pe dezertori i-au ajutat paguba vistierii noastre nu s'ar fi întoarsă până acia, scoţându-i întâiu la vederea tuturor, pe trei ani în ţinutul ţării la şanţ să se pedepsească. Insă această rânduială a noastră aşa a o tocmi ne-am milostivit, ca frăţiile fugiţilor sau dezertorilor, până la a treia sămânţă de plin, iară şogorimea până la a doao, pedepsii, care s'au rânduit celor carii pe fugitele cătane a-i înpiedeca sau a-i descoperi celor mai mari n'ar vrea, sau ar lăsa, supuşi să nu fie, fără numai atunci, când acelora fugiţi chiar ajutoriu le-ar da.

8. Şi iarăşi oare care această prea dreaptă rânduială şi a doao oară o ar călca, asupra aceluia afară de întoarcerea pagubii, pedeapsa lucrului la şanţ şi gloaba mai sus rânduită, fără alegerea feţelor bărbăteşti şi fămeeşti, să se adaoge; Insă aceia care cătana ne asentăluită, sau care încă nu e scrisă, spre fugă ar ajuta-o, după vreme, sau cum vor fi ţircumştanţiile, după bună plăcere cu canon mai mare, sau mai mic, mai ales la lucru de obşte; dară Magistratuşurile sau Preoţii sau Mirenii aşijderea cei de treaptă mai mare, şi Nemeşii gloaba mai sus scrisă jumătate să o plătească. Aşijderea.

9. Din o bună voinţa noastră lăsăm, ca de acum înainte rudeniile dezertorului, până la al treilea, dară şogorimea până la a doao sămânţă de plin, bărbaţii sau fămeile, carii s'ar afla să fie dat numai ajutoriu când au fugit dintâiu, pre cum s'au scris în punctumul al patrulea, mai pe uşor de cum s'au rânduit mai în sus, să se canonească; aşa, ca părinţii, feciorii, sau muiarea fugitului numai pe doi ani, celelalte frăţii şi şogorii pe cinci ani cu fiarăle în picioare în vr'o Cetate, sau în ţară, sau în ţările noastre cele nemţeşti la şanţ a lucra să se pedepsească; dară dacă ar da ajutoriul nu când au fugit din locul dintâiu, numai pe un an, sau doi să se pedepsească.

Intr'alminterea milostiveşte dovedim, cum că cătanele cele fugite carii să vor dovedi prin frăţiile sale, şi să vor trimite la

Tisturi, de aici înainte nu cu moarte, fără numai cu bătae de nuiale fugind prin o cumpanie de cătane, să vor canoni. Şi aşa din acest fundament nădăjduim cum că frăţiile (însă numai să înţăleg frăţiile până a treia sămânţă şi şogorimea până la a doao treaptă, pre cum şi mai în sus s'au însemnat) mai bine a fi vor socoti, ca pe fugitul ei să-l aducă înainte şi mai pe uşor să se canonească, de cât pe dânsul pedepsii morţii sau altui canon trupesc mai greu, iară pe sine pedepsii, carii s'au scris celora ce ascund şi ajută fugiţii, să se supue. Şi cu acestea cu toate.

10. Milostiveşte a mai adaoge am socotit ca de acum înainte, şi cătanele cele fugite, întocma cu ceia carii cutează a treoe din ţările noastre, confiscăluindu-să toate bogăţiile, şi pierzându-şi toate dreptăţile şi Iusul orăşănesc, să se canonească; însă prin aceasta canonul, care trebue unii fugiţi ca aceia să-l sufere nu-l vor trece. Pentru aceasta dară, Magistratusurile, dregătorii cei domneşti şi biraele satelor şi a oraşălor trebuiva să poarte grijă de averile şi moşiile unor fugiţi ca aceia, ca să le cuprinză, şi pe aceia, cărora se va cuveni să informăluiască, ca să poată face despre acelea rânduială.

Insă ca toţi şi fieşte care dintre credincioşii şi supuşii noştri cu atâta mai vârtos să se îngrozească a-i ajuta şi a le da prilej fugiţilor, şi mai tare să se îndemne pe unii, ca aceia a-i cerceta, a-i înpiedeca, a-i prinde şi a-i spune, adecă, ca această prea mare, care toţi, şi acar care fără zătigneală a o păzi sânt datori, rânduială crăiască, tuturora să se vestească, prin aceasta foarte vârtos poruncim ca acest patenş în toate cetăţile şi oraşăle după obiceiu, să se publicăluiască, şi aceasă Publicaţie în târgurile cele de săptămâni, şi carii să fac peste an, mai cu seamă în locurile acelea, de unde mai lesne poate, să vie spre cunoştinţa tuturora mai adese prea înoiască; iară patenşurile pe porţile Cetăţilor şi casele sfaturilor să se acheţă, şi unele din trânsele pe la Mânăstiri şi Preoţii locurilor să se trimiţă; aşijderea prin oraşe şi prin sate de câte ori vor putea mai adese biraele şi juraţii înaintea mulţimii să le cetească şi tuturora tinerilor şi bătrânilor, bărbaţilor şi fămeilor spre înţeles să se dee.

Și iarăși unele din trânsele să se achețe pe casele biraelor satelor, și pe Mânăstiri, ca așa mai mare grijă să se poarte, ca să vie la știință și priceperea de obște. Iară Magistratumurile, dregătorii domnilor, și biraele, înpreună cu jurații satelor roada și sfârșitul aceștii porunci nu numai dânșii, ci și prin alții, cărora să va cuvini cu atâta mai mare strădanie, și izbândă să-l cerceteze, cu cât mai adevărat iaste, că într'altminterea cei ce ar tăcea sau ar mai întârzia, în foarte grea pedeapsă vor cădea. Așa dar fiește care apriat păzind cele ce s'au scris mai în sus, să știe tot răul și paguba care ar putea veni să se ferească.

Dat din cetatea noastră a Beciului doaozeci și șapte a lui Maiu, Anul Domnului o mie șapte sute șasă zeci și șasă, a Impărății noastre doao zeci și doi, de ani.

Franțiscus Ferdinand, Grof de
Șratembac
M. P.

Tomaș Ignațius Nemiș din Pic
M. P.
A. P.
Comisia Chessaro Crăiască în sfat.
Iosif Aloizie de Leporin
M. P.
Ferdinandus Iosif de sartori
M. P.

III.

Dispozițiunile guvernului transilvan relative la recrutare.

Cluj, 11 Noemvrie 1847.

13,285. 1847.

In numele Prea Inălțatei Chesaro-Crăiești și Apostolicești Maiestăți Marelui Principe a Transilvanii, Grofului Secuilor Prea Milostiv Domn.

Acei locuitori a Transilvaniei cari mai înainte cu şasesprezece ani, când regementurile acestii Patrii mai pre urmă s'au întregit, ajunsese vrâsta tinereţelor încă şi acuma cu înfiorare îşi vor aduce aminte cum a fost recrutaţia spre acela trebuincios sfârşit. Adecă după ce suma trebuincioasă întâi pe jurisdicţii, apoi pe sate s'ar fi împărţit şi fără de niciun statornic rând de multe ori numai de bună voie se hotăra cari tineri trebuie să prindă şi în toată ţara mai marii satelor într'o noapte năpăstoasă spre acesta sfârşit hotărît, casele jertfelor însemnate pe ascuns trebuia să le năvălească, pe tineri a-i prinde, de familia lor cu puterea a-i despărţi şi a-i tireji şi fiindcă nu era ştiut cine şi câţi se vor primi, totdeauna încă câte atâţia, ba de multe ori şi de două ori atâţia trebuiau să se prindă de cât se poftea. După aceea prinşii tineri se luau în seamă şi ca nişte robi, cu mâinile îndărăt legate, se duceau la locul cercării şi de avea nenorocire de trebnic a se afla, în toată viaţa lui era osândit la cătănie şi fiindcă nimeni nu vrea cu mintea a cuprinde, cumcă datoria pentru a apăra ţara pentru ce trebuie tocmai el şi nu altul lui asemenea a o împlini şi nimeni n'a fost gândit ca să se lumineze sau să se învingă (convingă) despre aceea poporul. Fieşte cari dacă era cu putinţă numai prin fugă, cu punerea împotrivă, prin danii sau alte mijloace oprite se străduia a se mântui de cătănie. Nicio prindere în cătane nu a fost fără bătaie, omoruri din pizmă, ucideri, aprinsuri şi alte mai multe rele să nu se fi întâmplat; oameni de obşte se cumpărau şi se vindeau; pornirile şi goanele nu mai aveau capăt şi pe aceia cari acuma aflându-se harnici s'au fost primit ce soartă îi aşteaptă? Cu inima plină de pizmă şi cu pieptul aprins de răsplătiri s'au pedepsit a primi pentru toată viaţa lor un stat ca acela, la care împotriva voinţii lor fără de a fi învinşi (convinşi) despre aceea cumcă în privinţa aceasta lor nu li s'a făcut nicio nedreptate. Şi numai cu mari greutăţi, prin mari jertfiri şi cheltueli putea târziu unul sau altul a scăpa. Şi dacă mai târziu ca tyilav (schilod) şi bătrân cu puţintică plată se slobozea, pentru dânsul era acum târziu a se apuca de ceva mijloc de cinste spre ţinerea vieţii şi soarta lui cea mai de pe urmă a fost cerşuirea.

Aşa dară nu este de mirare cumcă mulţi ca nişte necredincioşi au părăsit steagurile sale şi s'au aruncat în braţele fărădelegilor şi aşa statul acesta frumos de care patrioţii aceştia rătăciţi s'au legat, s'au întinat şi s'au dejosit.

Dintru această pricină, măcar că de marele pomenire al nostru Principe şi Rege Francisc I cu mai mulţi ani înainte de aceasta s'au milistivit a declara cumcă recruţirea aceasta cu silnica oamenilor prindere împreunată se împotriveşte cu părintească sa voinţă şi S. S. şi O. O. spre încunjurarea greşelilor neorânduielilor cu neomeneasca şi silnica recrutaţie împreunate, ca regimenturile acestea să se poată împlini, au întrebuinţat mai multe mijloace către acest sfârşit povăţuitoare, dar durere: până acum fără de a putea dobândi doritul sfârşit.

Aşa s'a întâmplat că acuma de şasesprezece ani prindere de cătane n'a fost, şi în urmarea aceasta regimenturile transilvane de almintrelea aşa înflorite, tare au căzut. Aşa dară ca şi ţara noastră păzirea păcii dinlăuntru şi din afară în biruinţele preaînălţatului şi milostivului nostru domn puterii sale şi mulţimii locuitorilor potrivit să şi-o poată împlini după pilda altora sub blânda aceasta ocârmuire împreunate ţări. S. S. şi O. O. patrii noastre spre acest scop, în privinţa recrutării au propus un proiect cu duhul timpului mai întocmit şi despre aceasta au făcut lege, care a şi dobândit prea înalta întărire şi în şedinţa dietală, în a 6-a zi acestei luni ţinute, s'a şi vestit.

Prin legea aceasta şi prin instrucţia şi de Inălţia sa întărită, între celelalte următoarele s'au statornicit:

1. Toţi tinerii spre slujba cătănească îndatoraţi sunt cari au ajuns 18 ani, de unde în sfârşit fieştecărui an să se conscrie şi dintru aceea numărul trebuincios al recruţilor să se împlinească.

Insă vin sub luare afară capul familiei, unicul fiu care neapărat este de lipsă spre purtarea economiei, sau în nefiinţa acestora unicul ginere; mai încolo aceia care cu bună mergere înainte spre învăţăturile literare s'au hotărât; şi mai pe urmă aceia care trecând de 21 de ani s'au căsătorit.

2. Tinerii, cari cad sub recrutaţie să se conscrie înaintea

obştii satului pe lângă arătarea matriculei botezaţilor; să scrie (să scriind) şi pe aceia cari poate sunt undeva în slujbe sau pentru altă treabă sunt depărtaţi de locul conscrierii.

3. Isprăvindu-se conscrierea dela numărul dintâiu începând după cum urmează numerii, atâtea sorţi să se gătească şi să se puie într'un vas câţi tineri s'au conscris, după aceea tinerii conscrişi înşişi sau pentru cei ce nu-s de faţă părinţii, rudele lor, sau dacă nu ar avea nici de acestea, cari s'au încredinţat în locul acestora să se cheme laolaltă dintre cari fieştecare este dator a trage o soarte.

4. Intru acest chip toate sorţile trăgându-se afară, tinerii după numărul sorţii care l-au tras să se puie în rând şi după aceea începând dela numărul dintâi, pe rând încă odată atâţia tineri să se trimeată la locul cercării câţi sunt în adevăr de lipsă; ca întru acea întâmplare când din cei mai dintâiu unul sau altul nu ar fi bun, locul aceluia, cu acela care după dânsul urmează îndată să se poată împlini.

5. Cât se va împlini numărul trebuincios spre recrutaţie, ceilalţi tineri îndată dela locul cercării se vor lăsa slobozi. De cumva s'ar întâmpla ca din tinerii duşi la locul cercării mai ca jumătate nu ar fi buni, aşa cât dintr'ânşii numărul cuviincios nu s'ar putea împlini, atuncea îndată să se aducă înainte aceia cari cu soartea urmează după dânşii, şi întru aceia să se împlinească.

6. Dacă tânărul asentat pe alt tânăr în toată privinţa bine întocmit care nu a fost sub soarte s'au i-au ieşit soartea ori vrea să bage în locul său, comisia asentatorie este îndatorită a-l primi şi la acela întru a cui loc s'a primit a-i da adeverinţă.

7. Tinerii despre care se va adeveri că s'au substras într'adins de sub soarte, după stările împrejur trupeşte se vor pedepsi, iar tinerii cari după tragerea sorţii vor fugi dinaintea asentaţiei, de se vor prinde, vor fi siliţi peste termenul hotărât încă doi ani a cătăni, iar de cumva nu ar fi buni de cătane cu pedeapsă trupească se vor pedepsi. Iar pe urma acelora cari în vremea tragerii de soarte nu au putut fi de faţă, fiind undeva depărtaţi, pre acest sfârşit li se dă termen de 3 luni, şi de

cumva nici sub acest termen nu s'ar înfăţoşa şi nu ar putea arăta cuviincioasă pricină pentru ce nu au fost de faţă când au tras sorţile, să se socotească ca unii ca aceia cari înderevniceşte s'au tras de sub soarte, şi în toată privinţa sub acea pedeapsă se vor supune care este hotărâtă pentru aceia cari fug dinnaintea asentaţiei.

8. Recrutele asentaţi numai în 8 ani sunt datori a cătăni, după curgerea acestui timp toţi se vor slobozi.

9. Cătanele care se vor face netrebuincioşi sub vremea slujbei cătăneşti, vor căpăta plată de invalizi până la moarte lor.

10. Dacă recrutele despre averea lor acasă lăsată nu pot face vreo rânduială, bunurile nu mai de cât să se conscrie prin deregătoarele orfanilor să se păzească şi să se încredinţeze grijii administraţiei publice.

Şi acestea sunt folositoare legi a recrutaţiei spre binele fiilor patriei cari sânt datori a cătăni, întocmite, care de se vor asemăna cu modul prinderii în cătane până acum obişnuit, fieştecare lesne se va învinge (convinge) cu cât sunt mai omeneşti orânduielile de acuma şi cu cât va fi mai uşoară de aci înainte slujba cătănească, fiindcă nu placul cuiva sau izbânda, nu pizma sau părtinirea, fără neplecata soarte sau purtarea de grije cea dumnezeiască va hotărî, de aci înainte cum că cine să împlinească sfânta şi frumoasa datorie de a ţinea pacea ţării dinlăuntru şi dinafară, sau în vreme de lipsă cine va apăra patria şi cine să rămâie acasă, şi nu ca un rob, nu prin mijlociri nevrednice de un om slobod se va povăţui tânărul asentat la sfatul acela mărit care pe dânsul îl aşteaptă, ci cu voie bună merge către chemarea sa cea nouă ca depărtat fiind de ţara sa să-şi câştige experienţă şi cunoştinţe şi nu în toată viaţa, ci numai pe o vreme hotărîtă va fi cătană depărtat de familia şi ţara sa, precum şi de deprinderile sale cele obişnuite, de unde după o scurtă scurgere a anilor cu credinţă împlinind slujba sa, iară se va întoarce la starea sa cea civilă. Drept aceea preamilostivul nostru principe, trupul nostru aducător de lege şi întreagă patria este încredinţată despre aceea, cum că popoarele ţării

noastre, binele lor dăruit cu mulţumită îl vor cunoaşte, înlesnirea lor împărtăşită cu bucurie o vor primi, acestor nouă legi cu plecăciune se vor supune, acele cu inima bună şi datoriile întru acele lor propuse fără de nicio împotrivire le vor împlini; şi dacă aceste se vor împlini cu mângăioasă nedejde se poate aştepta cum că ocârmuirea nici odinioară nu va fi silită pe aceia cari îşi vor uita îndatorirea sa, a-i goni şi pe cei inderevnici a-i pedepsi. Intru aceea totuşi de cumva s'ar întâmpla ca cineva cu călcarea legii s'ar substrage dela împlinirea datoriei sale, sau prin împotrivire s'ar face vinovat, atunci puterea dreptăţii de bună samă îl va ajunge şi tot ce va fi vrednic de pedeapsă după asprimea legilor se va pedepsi.

Din şedinţa Guberniumului a Marelui Principat al Transilvaniei în 11 Noemvrie anului 1847 în Cluj ţinută.

ŞTIRI NOUI PRIVITOARE LA REVOLUŢIUNEA LUI HORIA.

DE

ŞTEFAN PASCU

Ştirile referitoare la acest important eveniment sunt atât de bogate, încât cercetătorului îi pricinuiesc greutăţi nu lipsa de informaţiuni, ci ambundenţa şi diversitatea acestora. La bogatele ştiri cunoscute până acuma cu privire la răscoala ţăranilor din 1784 mai adăugăm şi noi câteva, unele cu totul necunoscute, scoase din Arhivele Vaticanului, altele din ziarele italiene contemporane, din care se reflectă mai ales ecoul ce l-a stârnit acest eveniment în lumea europeană, nelipsind nici partea de noutate care poate îmbogăţi în unele puncte cunoştinţele de până acum, sau poate contribui la clarificarea altora.

* * *

Cauzele ce au contribuit la izbucnirea răscoalei ţărăneşti din 1784 au fost multiple şi ele au fost înfăţişate de toţi aceia

care s'au ocupat cu înfăţişarea acestui remarcabil episod din trecutul ţării transilvane. Din ştirile pe care le publicăm aici se desprind două cauze: una de ordin general şi anume asuprirea peste măsură a ţăranilor români din partea nemeşimei maghiare şi a doua, neaplicarea urbariului.

Intr'o corespondenţă dată din Viena la 26 Decemvrie 1784 se spune că „Românii răsculaţi nu aveau alt scop decât să scuture jugul stăpânilor lor şi nu de a se sustrage ascultării împărăteşti", iar izbucnirea revoluţiunii s'ar fi datorat „ignoranţei poporului şi răutăţii unor clerici, preoţi de ai lor, care au făcut să se înţeleagă, că o hârtie tipărită cu litere mari, roşii, cu o acvilă dublă[1]), luată de pe un calendar vechiu şi lipită pe acea hârtie, ar fi un decret regal prin care se poruncea întregului popor să ia armele şi să distrugă pe nobili, stăpânii lor"[2]). Aceleaşi motive — „reîntroducerea prestaţiunilor pe teritoriile camerale... şi asupririle grave la care erau supuşi ţăranii din partea proprietarilor de pământ" — sunt înfăţişate şi într'o scrisoare din 15 Ianuarie 1785 a nunţiului papal la Viena[3]). Un caz concret de un astfel de comportament inuman este prezentat într'o ştire din 22 Aprilie 1785, după care baronul Wesselényi ar fi fost deportat în închisoarea din Kuffstein (în Tirol), fiindcă „tratase pe supuşii săi români cu neînchipuită cruzime, contribuind astfel indirect la răscularea acestora"[4]).

O altă cauză care a contribuit la revolta ţăranilor români din Transilvania, ce se desprinde din ştirile noastre, a fost neaplicarea urbariului, anunţat de Impăratul Iosif II prin rescriptul din 16 August 1783[5]). „Cu un an şi mai bine înainte, cance-

[1]) Pajura bicefală austriacă.

[2]) Anexa XI.

[3]) Anexa XIX.

[4]) Anexa XXXVIII. O ştire din 16 Noemvrie 1784 dată din Târgu-Mureş la fel spune că baronul Bornemissa şi contele Csáki au fost înfruntaţi de către baronul Brukenthal, guvernatorul ţării, fiindcă prin neglijenţa lor au contribuit la izbucnirea răscoalei în comitatele lor. Cf. Anexa III.

[5]) I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvana la anul 1784.* Cluj, 1934, p. 49.

larul Transilvaniei prezentă M. S. un plan de urbariu pentru a se aplica în acel principat — spune o relaţiune dată în Viena la 15 Ianuarie 1785 — ca să reglementeze sau să proporţioneze şi să sistematizeze în mod egal prestaţiunile servile ce se cheamă în limba slavă urbare... dar acum este terminat şi se va expedia acolo ca să se publice"[1]). Şi mai precis se afirmă acest fapt ce a contribuit la deslănţuirea revoluţiunii, într'o corespondenţă trimisă la 16 Noemvrie 1784 din Târgu Mureş, unde se spune că „întârzierea întroducerii urbariului a deslănţuit revolta"[2]).

Faptul că Impăratul Iosif II, spirit luminat şi democrat, se arăta doritor de reforme şi inovaţiuni, n'a rămas neobservat din partea celor umili şi asupriţi, simţindu-se încurajaţi în mod tacit de către Suveran în revendicările lor juste. Măsura luată în vara anului 1784 de a da o nouă împărţire administrativă Principatului transilvan era o urmare a constatărilor ce l-au nemulţumit adânc, făcute cu ocaziunea celor trei călătorii în Transilvania. Atunci şi-a dat Impăratul seama că vechea împărţire a ţării în comitate ungureşti, scaune secueşti şi săseşti era în defavorul populaţiunii majoritare şi băştinaşe, a acelei populaţiuni ce suporta toate sarcinile publice. De aceea împarte Principatul transilvan în 11 comitate: Hunedoara, Sibiu, Alba, Cetatea de Baltă (Stukoliense), Făgăraş, Trei Scaune, Odorheiu, Turda, Cluj (Stolosiense), Solnocul interior şi Solnocul mijlociu[3]).

* * *

Dintre conducătorii răscoalei ţărăneşti dela 1784 cele trei căpetenii principale: Horia, Cloşca şi Crişan, sunt destul de bine cunoscute. Ştirile noastre nu aduc nimic nou privitor la aceştia,

---

[1]) Anexa XIX.

[2]) Anexa III. Intr'o relaţiune trimisă de nunţiul papal din Viena la 15 Ianuarie 1785 se spune că dintr'o scrisoare a episcopului catolic Battyányi a aflat că mulţi dintre credincioşii acestuia s'au rebotezat pentru a scăpa în felul acesta de urbariu, Cf. Anexa XIX.

[3]) Anexa I. Cf. şi N. Densuşianu, *Revoluţia lui Horia în Ardeal şi Ungaria. 1784—1785*. Bucureşti, 1884, p. 159.

doar atât că numele lui Horia este scris în mai multe feluri: Horia, Horja, Horjak, Hozia, etc., iar al lui Cloşca este scris peste tot Gloska. In ceeace-l priveşte pe al treilea căpitan, pe Crişan, numele lui este scris peste tot Krisan Gyors, iar o relaţiune din Viena, dată la 24 Februarie 1784 îl traduce în Giorgio Croce: „Krisan Gyors (Giorgio Croce)", afirmând că era cumnatul lui Cloşca[1]), afirmaţiune unică ce-şi aşteaptă confirmarea prin alte dovezi care vor ieşi la lumină, poate, în viitor.

In afară de aceste căpetenii principale, mai sunt cunoscuţi şi alţi căpitani cu rol în deslănţuirea sau conducerea răscoalei. Aşa se cunoaşte numele „căpitanului" Mihail Popescu sau Poperski, fost ofiţer în armata rusească, care a cutreerat împreună cu Horia Munţii la începutul revoluţiunii şi care, apoi, dându-şi seama de sfârşitul ei, s'a refugiat în Principate[2]). Un alt personagiu cu rol chiar mai mare decât al lui Popescu în pregătirea şi desfăşurarea răscoalei din 1784 a fost un anume Salis. Acesta, după informaţiunile cunoscute până acuma, se părea că ar fi fost un agent rusesc, care îndemna pe Românii transilvani să emigreze în Crimeea, unde stăpânirea rusească le oferea condiţiuni de viaţă mai favorabile. Nereuşindu-i planul, urmărit de autorităţile austriace, Salis ar fi dispărut fără urme. Unii dintre cercetători au contestat chiar vreun amestec al lui Salis în mişcarea ţăranilor din Transilvania, lipsind dovezi mai sigure despre aceasta[3]). Ştirile noastre aduc însă aceste dovezi privitoare la rolul important al lui Salis în desfăşurarea revoluţiunii,

---

[1]) Anexa XXXI.

[2]) Cf. C. Göllner, *Participarea emisarilor Mihail Popescu şi Salis la revoluţia lui Horia* în *An. Inst. de Ist. Naţ.* VI, p. 504—506 şi I. Lupaş, *o. c.* p. 76—77.

[3]) M. Auner, *Zur Geschichte der rumänischen Bauernaufstandes in Siebenbürgen, 1784.* Sibiu, 1935. Intr'un răspuns la art. lui Göllner *(Participarea emisarilor ... şi Revoluţia lui Horia. Adevăr şi legendă* din *Revista Istorică,* 1936, XXII p. 147—157) revine cu aceleaşi argumente (Cf. M. Auner, *Participarea lui Salis la răscoala ţăranilor din Ardeal. Revista Istorică,* 1937, XXIII, p. 13—15). D. Prodan, *Revoluţia lui Horia în comitatele Cluj şi Turda.* Cluj, 1938, p. 44, n. 3, înclină spre aceeaşi părere.

precum şi despre sfârşitul acestuia în închisoarea din Kuffstein şi nu dispariţiunea lui fără urme.

Intr'o corespondenţă din Viena cu data de 22 Aprilie 1785 se spune despre Salis că era „un om frumos, plin de foc, de circa 40 de ani"[1]), iar într'o altă corespondenţă din Târgu Mureş, dată în 16 Noemvrie 1784, se spune că „revoluţiunea sub conducerea unui faimos Salis cunoscut de mai mulţi ani, s'a răspândit în comitatele vecine ale acestui oraş"[2]). Ştiri mai ample privitoare la acest aventurier se găsesc într'un raport al nunţiului papal din Viena, cardinalul Iosif Garampi, în care se spune că „este un om născut în Silesia prusiană, numit de unii Ignaţiu Salis iar de alţii Cristian (Chrêtien) Herzog, care a aţâţat revolta Românilor, arătând acestora două diplome false ale M. S. Imperiale prin care ei sunt declaraţi eliberaţi de orice îndatorire faţă de proprietarii de pământ"[3]). Intr'o relaţiune din Buda, datată 18 Noemvrie 1784, se dau noui informaţiuni cu privire la rolul de „conducător" în răscoala lui Horia al lui Salis ce „se dă drept conte de Sales, dar care în realitate nu este decât un vagabond, care fiind înainte iezuit fugi dintre religioşi şi se înrolă între husarii prusieni, de unde desertând se înrolă iarăşi în armata austriacă; dar fugi şi de aici şi se retrase între Români unde a desfăşurat totdeauna infama meserie de contrabandist şi în această revoluţiune s'a făcut conducătorul răsculaţilor"[4]).

Iată dovezi noui pentru participarea lui Salis la răscoala ţăranilor din 1784 astfel că această participare nu mai e o bă-

---

[1]) Anexa XXXVIII.

[2]) Anexa III. Generalul Koppenzoller într'un raport din aceeaşi zi de 16 Noemvrie atestă alături de Horia pe Salis conducător al ţăranilor răsculaţi.

[3]) Anexa XIV.

[4]) Anexa IV. In broşură contemporană: *Kurze Geschicte der Rebellion in Siebenbürgen.* Strassburg, 1785, p. 21, se spune la fel că era iezuit din Elveţia. In altă broşură contemporană: *Horja und Kloska* . . . Alba Iulia, 1785, p. 9—10, 14—15, se dau şi alte informaţiuni privitoare la Salis şi anume că ar fi fost de origine nobilă, dar că în urma comportamentului său ar fi trebuit să părăsească armata, ajungând în sfârşit, conducătorul ţăranilor răsculaţi.

nuială, după cum nu se mai poate susţine nici dispariţiunea lui fără urme, cum se credea, afirmându-se precis în informaţiunile noastre că a fost arestat şi închis la Kuffstein.

O altă informaţiune din Viena, datată 5 Mai 1785 aduce ştirea că „în Transilvania fu arestat un al patrulea conducător al rebelilor numit Petru Postch"[1]). Numele cu siguranţă este scris greşit, încât nu se poate recunoaşte în dosul lui niciunul dintre căpitanii cunoscuţi până acum. Ar fi greu să vedem ascuns sub acest nume pe Mihail Popescu-Poperski (Pietro Postch-Poperschi?). Poate să fie Petru Postch acel om cu haine roşii, care mergea în fruntea răsculaţilor şi se numea căpitan, pe care-l descrie ţăranul Tolan Chirilă din Buru (jud. Cluj)[2]).

Pentru a îndemna şi mai mult pe ţărani la revoltă, conducătorii lor făceau uz de numele Impăratului şi de anume promisiuni imperiale scrise, adevărate sau false. Astfel dintr'o relaţiune din Buda, 18 Noemvrie 1784, aflăm că şefii poporului ridicară un drapel cu portretul Impăratului pe care era scris: *pro libertate*. Pe lângă aceasta se arătau poporului nişte documente prin care Impăratul le-ar fi dat plenipotenţă ca să acţioneze pentru libertatea poporului[3]), sau hârtii cu pajura austriacă prin care se cerea întregului popor să ia armele şi să distrugă pe nobili[4]).

* * *

Cele dintâi semne de nemulţumire se manifestară în munţi, îndată după întoarcerea lui Horia dela Viena. Ştirile noastre confirmă acest fapt când spun că Românii de pe domeniul montanistic din Zarand se adunară şi manifestară semne de revoltă la Câmpeni (Topánfalva)[5]), de unde revolta se întinse repede şi în satele învecinate, ajungând până în Banat, unde „ţăranii au jurat să devină cu toţii soldaţi pentru a servi pe rege[6]).

---

[1]) Anexa XXXIX.
[2]) D. Prodan, *o. c.*, p. 44 şi I. Lupaş, *o. c.*, p. 75.
[3]) Anexa IV.
[4]) Anexa XI.
[5]) Anexa V.
[6]) Anexa II.

In aceeaşi relaţiune din Târgu Mureş, dată la 16 Noemvrie 1784, se dau amănunte interesante relative la unele întâmplări petrecute în regiunea Mureşului. Se spune în acea relaţiune că nobilii s'au văzut obligaţi să trimită împotriva rebelilor mai mult de jumătate din trupele ce se găseau în Transilvania, fiind chemaţi la arme toţi nobilii din comitate, care în număr de 500 au ocupat oraşul Târgu Mureş; se mai aşteptau să sosească în oraş, ca măsură preventivă, câteva divizii din regimentul Savoia, precum şi 500 de Secui. Aceste trupe erau absolut necesare, deoarece rebelii, al căror număr se ridica la 18.000 — spune relaţiunea — s'au împărţit în patru părţi, dintre care două s'au pus în mişcare prin Mezöszék (?) spre Târgu Mureş. Rebelii au ars în două locuri mai mult de 40 de sate şi au distrus complet mai mult de 20 de familii nobile. Şeful lor — continuă relaţiunea — este un preot grec, care poartă un crucifix îmbrăcat în hârtie aurită cu următoarea inscripţiune: Noi ucidem pe nobili în numele lui Isus Hristos şi al Impăratului. Acest şef trebue să aibă mult spirit, căci el a condus cea dintâi tentativă împotriva fortăreţii Alba-Iulia cu intenţiunea de a-şi procura arme şi muniţiuni. Dar această tentativă n'a reuşit, căci au fost omorîţi mai mult de 130 dintre oamenii lui, iar ceilalţi au fugit[1]).

Ştirile sunt interesante şi unice. In ce priveşte pe conducătorul rebelilor de care este vorba în relaţiunea amintită, ne-am putea gândi la Gheorghe Crişan, căci el conduse mulţimea spre Alba Iulia ca să primească arme şi muniţiuni şi, după cercetările lui N. Densuşianu, Crişan arătase la Mesteacăn o cruce de aur a lui Horia[2]), iar la Câmpeni Crişan purta la fel o cruce galbenă, strigând cu sgomot mare că porunca lui Dumnezeu şi a Impăratului este să stingă pe toţi Ungurii de orice religie, sau să-i boteze din nou[3]). Pe la 10 Noemvrie trupele conduse de Crişan se unesc cu cele conduse de Cloşca la Mogoş, cu desti-

---

[1]) Anexa III.

[2]) N. Densuşianu, *o. c.*, p. 152.

[3]) *Ibidem*, p. 200 şi I. Lupaş, *Revouţia lui Horia* în *An. Inst. de Ist. Naţ.*, II, p. 82.

nația tot spre Alba Iulia, de unde trebuiau să ia arme. Dar relațiunea noastră spune că cel care conducea oamenii era un preot grec — ortodox —. Știrea corespunde adevărului și de data aceasta. Căpitanul propriu zis era Crișan, dar în fruntea trupelor mergea preotul din Mogoș, Gavril Sularu, ducând cu sine o cruce roșie, înaltă de un stânjen și jumătate[1].

In felul acesta revoluțiunea se întinse repede peste întreg comitatul Zarandului, Hunedoarei, Albei, Turzii, Clujului, Sibiului, Aradului. In această situațiune, nobilimea înspăimântată aștepta intervențiunea armatei imperiale. Guvernatorul Brukenthal a ordonat, fără învoirea gen. Preiss, insurecțiunea nobilimii. Din aceeași relațiune din Târgu-Mureș aflăm că au fost aduse împotriva răsculaților trei escadroane de husari toscani, compania de grenadieri din regimentul Gyulay, care se găsea în garnizoană la Mediaș și un batalion din același regiment, sub comanda gen. Pfefferkorn. Relațiunea spune că aceste armate au ucis 5000 de rebeli cărora nu le lipseau nici banii nici făina, căci au avut ocaziune să și le procure la Salonta și la Abrud, unde au omorât pe ofițeri și au luat tot ce au găsit. Această știre este confirmată de hotărârile luate de nobili la Cluj pe la jumătatea lunii Noemvrie[2]; de o scrisoare a Impăratului Iosif II din acelaș timp, adresată bar. Schakmin, comandantul general din Buda[3], precum și de o notiță datată din Viena la 18 Noemvrie, în care se spune că regimentul Gyulay a pornit dela Cluj spre Deva pentru a se uni cu alte două regimente și astfel să pornească împotriva răsculaților[4].

Rebelii nu făceau nici un rău nici Sașilor și nici Nemților — spune relațiunea — căci ei urăsc pe Unguri, dușmanii lor declarați. De aceea toți nobilii de prin sate și-au părăsit pământurile și căutau să se salveze mai ales în orașele săsești, deoarece acele unguresti sunt lipsite cu totul de ziduri. In Târgu-Mureș

---

[1]) N. Densușianu, *o. c., p.* 212.
[2]) D. Prodan, *o. c.* p. 52—55.
[3]) N. Densușianu, *o. c.* p. 303.
[4]) Anexa IV.

s'a format o gardă naţională din studenţi şi cancelişti; în timpul nopţii toate străzile sunt luminate, iar circulaţia este interzisă după ora 6. Frica este totuşi foarte mare, căci, — spune relaţiunea — cei 5—6000 de rebeli care ameninţă oraşul îl pot preface uşor în cenuşe, aproape toate casele fiind din lemn şi lipsind cu totul maşinile pentru stingerea incendiului. Nobilii fugari nu sunt primiţi în oraşele săseşti şi baronului Bornemissa şi contelui Csáki le-a fost interzisă intrarea în Sibiu, fiind trimişi în câmp împreună cu înfruntarea baronului Brukenthal, că prin comportamentul lor au favorizat deslănţuirea răscoalei.

Relaţiunea mai ştie că în acea zi va fi publicat un edict imperial în care Impăratul va declara că o parte a naţiunii române a făcut o conjurţiune împotriva nobilimii şi a naţiunii maghiare din Transilvania, deoarece nobilii au maltratat pe ţărani. Impăratul va cere în acel edict Ungurilor şi nobililor să dea uitării toată ura naţională, să se supună ordinelor imperiale, să-şi organizeze armele pentru propria apărare şi să nu oblige pe Impăratul să retragă aceste ordine pentru a nu se vedea silit M. Sa să-i ţină închişi numai cu pâine şi apă[1]. Un edict al Impăratului în sensul aceluia amintit de relaţiunea noastră nu cunoaştem, dar se cunosc altele asemănătoare, prin care Iosif II admonestează pe nobili pentru comportamentul lor neomenos faţă de ţăranii iobagi[2].

Revoluţiunea continua cu furie, cetele ţărăneşti fiind învingătoare peste tot asupra nobilimii. In această situaţiune generalul Preiss, care prin politica sa de tărăgăneală şi conciliaţiune reuşi să trezească în sufletul ţăranilor speranţa că-şi vor putea ajunge scopul şi pe cale paşnică, trimise pe locot.-colo-

---

[1]) Anexa III.

[2]) O. Beu, *Impăratul Iosif al II-lea şi răscoala lui Horia* în *Revista Fund. Regale*, An. II, vol. 2, p. 366 aminteşte de un ordin al lui Iosif II, dat cancelarului aulic, contele Eszterházi, pentru încetarea imediată a insurecţiunii nobililor, insurecţiune făcută fără voia lui şi care ar putea să degenereze în răzbunare personală cu grave urmări pentru viitor. Cf. şi Z. Pâclişanu, *Revoluţia lui Horia* în aceeaşi revistă, An. I, vol. 4, p. 6 unde se amintesc alte ordine similare.

nelul Schultz să înceapă tratative de pace cu răsculaţii. O relaţiune dată în Bratislava la 1 Decemvrie 1784 spune că locot.-colonelul Schultz din regimentul secuiesc a început negociaţiuni cu rebelii, care şi-au formulat cererile în 6 puncte, dintre care cel mai important ar fi fost ca ei să fie scoşi de sub jurisdicţiunea nobililor[1]. Locot.-colonelul Scultz a fost însărcinat din partea gen. Preiss să ducă tratativele şi în numele lui Schultz le începe în ziua de 10 Noemvrie loc. Probst, continuate apoi de cel dintâiu la Tibru, din partea ţăranilor fiind de faţă Cloşca şi Ursu Uibaru, ca reprezentant al lui Horia cel tânăr. Se închee un armistiţiu de 8 zile sub trei condiţiuni: ţăranii să fie liberi de iobăgie, să fie militarizaţi şi arestaţii dela Galda să fie puşi în libertate[2]. A doua oră a venit Schultz la Câmpeni pe la 19 Noemvrie unde a avut întrevederea cu Horia şi cu Cloşca fără nici un rezultat însă[3]. Relaţiunea noastră se referă la cea dintâi încercare a col. Schultz, încheiată prin armistiţiul dela Tibru din 12 Noemvrie, însă după cum am văzut condiţiunile armistiţiului conţineau numai 3 puncte şi nu şase. Este adevărat că în raportul pe care col. Schultz l-a înaintat gen. Preiss la 14 Noemvrie se înşiră 5 întrebări, urmate de răspunsuri aşa cum au decurs tratativele şi între cererile ţăranilor se cuprindeau cele trei puncte de mai sus, dintre care cel dintâi corespunde condiţiunilor amintite de relaţiunea noastră. Astfel că sau relatorul din Bratislava a greşit crezând că au fost şase puncte sau că Schultz a omis unul din raportul său.

* * *

Nesinceritatea guvernului şi nesatisfacerea modestelor cereri formulate de ţărani au făcut ca revoluţiunea să se reaprindă cu şi mai mare furie la sfârşitul lunii Noemvrie. Situaţiunea ţăranilor era cu mult mai grea de data aceasta. In prima fază aceştia avură de înfruntat numai trupele desorganizate ale no-

---

[1]) Anexa VI.

[2]) Cf. N. Densuşianu, *o. c.*, p. 250 şi I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor ...* p. 115.

[3]) Densuşianu, p. 280 –289 şi Lupaş, p. 121.

bililor unguri, pe când acum aveau în faţa lor trupele imperiale. Pe lângă acest fapt, armistiţiile încheiate în luna Noemvrie au avut un efect desorganizatoriu asupra trupelor ţărăneşti, dintre care o parte se întoarseră pe la casele lor, îndemnate şi de unii dintre preoţi[1]).

Când însă căpeteniile ţăranilor au fost convinse despre reaua credinţă a oficialităţilor, fie prin promisiuni, fie prin ameninţări, şi-au reorganizat oamenii, fixându-şi centrul în munţii Abrudului şi în cei ai Zarandului. Impotriva Zarandului, unde după o relaţiune dela sfârşitul lunii Decemvrie se concentraseră trupele ţărăneşti sub comanda lui Gheorghe Crişan[2]) este trimis maiorul Stoianich, care scăpă însă cu mare greutate din faţa urmăritorilor, făcând apel la ajutorul trupelor din Ungaria. După o relaţiune din acelaş timp se şi puseră în mişcare, luând drumul spre Transilvania, 4 regimente: Károlyi, De Vins (Devius) şi două regimente de cavalerie[3]). Impotriva Abrudului, unde comanda însuşi Horia, se trimit cele mai multe trupe, sub comanda aceluiaşi locot.-colonel Schultz. Din relaţiunea amintită aflăm că acele trupe se compuneau din : 2 companii Obrist şi Békási cu doi ofiţeri, 20 de cai din regimentul Toscana şi 70 de Secui[4]). Ciocnirea se întâmplă la Remeţi, după relaţiunea noastră la 30 Noemvrie, pe când din raportul comisarului Mihail Brukenthal rezultă că ar fi avut loc cu o zi mai înainte[5]). Cu câteva zile înainte ţăranii atacaseră 20 de soldaţi la Offenbaia, cărora voia să le vină în ajutor locot. Mesterházi,

---

[1]) Este trimis în Transilvania, ca înlocuitor al gen. Preiss, contele Fabris, care sosit la Sibiu în 13 Decemvrie 1784 luă imediat măsuri de a înăbuşi revolta. In calitate de comisari imperiali fură trimişi, cu scopul de a studia situaţiaunea socială din Transilvania, contele Jankovich şi gen. Papilla. Cf. Anexa VIII, XIV.

[2]) Anexa VIII.

[3]) Anexa XI.

[4]) Raportul lui M. Brukenthal spune că erau 143 de soldaţi infanterişti şi 68 husari secui, pe când un raport din Zlatna dă numărul de 60 al husarilor secui.

[5]) Cf. N. Densuşianu, *o. c.*, p. 378. Despre numirea acestuia în calitate de comisar vezi şi anexa XXVI.

care însă fiind surprins în mijlocul drumului fu omorât împreună cu 8 oameni[1]). Relaţiunea noastră afirmă că ţăranii ar fi fost învinşi la Remeţi, ceeace nu este exact, căci locot.-colonelul Schultz a fost silit să se retragă în faţa ţăranilor care luptau cu înverşunare strigând: „odată cu capul feciori, că vine Horia cu ţara"[2]). Acelaş rezultat l-a avut şi atacul maiorului Dulcinengo împotriva taberii dela Lupşa.

Răsculaţii în această situaţiune plănuiau să facă o linie de bătaie din comitatul Clujului până în acela al Hunedoarei. Acest plan nu a mai putut fi dus la îndeplinire, deoarece intervenţiunea armatei imperiale le zădărnici orice posibilitate de acţiune. O relaţiune dată în Viena la 16 Decemvrie 1784 spune că în urma măsurilor luate de contele Jankovitch, comisarul imperial trimis în Transilvania, o mare parte dintre ţărani fură asediaţi în munţi, siliţi fiind a se hrăni din prăzile luate mai înainte. S'au distins cu această ocaziune —spune relaţiunea — husarii regimentului Alexandru din Toscana care uciseră mai mulţi Români, iar alţii fură făcuţi prisonieri[3]). Comandantul acestor trupe era generalul Barco[4]). In aceste împrejurări trupele nobililor comandante de contele Csáki prind curaj şi se răzbună în mod barbar asupra ţăranilor[5]).

Ţăranii învinşi la Mihăileni nu mai vedeau vreo şansă de izbândă şi de aceea Horia dădu, la 14 Decemvrie, oamenilor săi poruncă să se întoarcă pe la casele lor, deoarece a sosit armată imperială împotriva căreia nu vrea să se bată[6]).

* * *

Inăbuşită revoluţiunea, a început urmărirea capilor ei. Des-

---

[1]) Anexa VIII. Ştirea aceasta este exactă. Cf. I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor* . . ., p. 129.

[2]) Cf. N. Densuşianu, *o. c.*, p. 379; I. Lupaş, *o. c.*, p. 128 şi *Revoluţia lui Horia* . . ., p. 85.

[3]) Anexa XII.

[4]) Anexa XVI.

[5]) Anexa VI, VII.

[6]) Vezi şi anexele IX, XV.

pre Horia se svonise că ar fi rămas mort pe câmpul de luptă[1]), ceeace dovedindu-se ca necorespunzător adevărului, urmărirea a continuat. Horia şi Cloşca se retrăseseră în pădurea Scorocetului unde-şi făcură o colibă, acoperită cu crengi şi pământ. Cu prinderea lor fu însărcinat locot.-colonelul Kray, care reuşi să cumpere 8 ţărani trădători, care au descoperit ascunzătoarea căpeteniilor a treia zi de Crăciun. Referitor la prinderea celor două căpetenii avem 6 relaţiuni din cursul lunii Ianuarie 1785, datate fie din Transilvania (Cluj), fie din Viena. Ştirile acestor relaţiuni dau amănunte asupra faptului, amănunte ce le întregesc pe cele cunoscute până acuma.

O ştrie dată din Cluj la 6 Ianuarie ne face cunoscut că mai întâi fu prins un om îmbrăcat în haine preoţeşti, care avea ascunse sub cămaşe nişte scrisori adresate lui Horia[2]). Apoi locot. Vaida formând un triunghiu cu 140 de Secui se apropie de ţăranii înconjuraţi, care încercară să scape cu fuga. Insuşi Horia încercă acest mijloc de scăpare, dar fu ajuns de Secui. In această situaţiune Horia rugă pe unul dintre însoţitorii lui să-l ucidă, ceeace neîntâmplându-se fu condus de 400 de Secui la Alba-Iulia, împreună cu „mult iubita sa soţie, Doamna Horiah", împodobită cu perle şi bijuterii de aur[3]). Ştirea despre prinderea soţiei lui Horia nu corespunde adevărului, deoarece până la începutul lunii Februarie 1785 aceasta nu era încă prinsă, după cum rezultă din raportul gen. Fabris adresat contelui Jankovitch la 11 aceeaş lună[4]).

Al treilea căpitan al ţăranilor, Gheorghe Crişan, a fost prins

[1]) Anexele XII, XVI.

[2]) Anexa XIII. Acest om trebue să fie Cristea Nicula, un păzitor al lui Horia. Cf. N. Densuşianu, *o. c.* p. 416.

[3]) Anexa XVII. In alte două relaţiuni date în Viena la 10 şi 19 Ianuarie 1785 se spune că Horia şi Cloşca au fost prinşi de 2 Români în pădurea Kadaker-Kandaker (cf. Anexele XVIII şi XXII), iar alta, dată în Transilvania la 17 aceeaşi lună spune că ar fi fost prinşi în pădurea Radak (cf. Anexa XX). Alte două relaţiuni date din Viena la 17 şi 26 Ianuarie spun că 7 erau ţăranii care au contribuit la prinderea celor două căpetenii, recompensa lor fiind 600 de zechini. Cf. Anexele XXI, XXIV.

[4]) N. Densuşianu, *o. c.*, p. 425.

abia la 30 Ianuarie 1785 de către maiorul Pükler, cu ajutorul a 9 ţărani în frunte cu preotul din Cărpiniş[1]).

Pentru ca ţăranii, care nu voiau să creadă svonului privitor la prinderea lui Horia şi a lui Cloşca să se convingă despre aceasta, comisarul imperial a dispus ca aceştia să fie purtaţi în lanţuri prin satele de pe Valea Mureşului[2]).

După arestarea celor trei căpetenii principale, alţi căpitani mai mici au fost prinşi. Contele Salis reuşise, după înăbuşirea răscoalei, să treacă Dunărea, având asupra lui suma de 300 mii de fiorini[3]). Dar ajuns în Bosnia este prins şi trimis la Viena[4]) unde este condamnat la 103 ani închisoare la Kuffstein în Tirol[5]). Un alt căpitan, Petru Postch(?), a fost prins în luna Aprilie, fiind tradat de un grec (român ortodox?)[6]). Dintre căpitanii mai mărunţi căzură în mâna armatelor imperiale alţi 150, care fură închişi tot la Alba-Iulia[7]).

* * *

Spiritele nu se liniştiră însă nici după prinderea conducătorilor. In ziarul *Journal politique de Bruxelles* apare o ştire foarte preţioasă, după care 18 preoţi au ţinut un sinod de conspiraţie; unul dintre ei a scris lui Horia întrebându-l dacă trebuie să mai aştepte sau să înceapă revoluţiunea şi fără el[8]). O relaţiune dată la Viena în 14 Februarie 1785 confirmă ştirea ziarului belgian. Această relaţiune ne informează că în comitatul Odorheiu 118 (?) preoţi români[9]) au avut un fel de consistoriu

---

[1]) *Ibidem*, p. 424 şi Anexa XXXVI.

[2]) Anexa XXXI, XXXII.

[3]) Anexa XXIII.

[4]) Anexa XXIX.

[5]) Anexa XXXVIII.

[6]) Anexa XXXIX.

[7]) Anexa XXXV—XXXVI.

[8]) Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de monumente istorice pentru Dacia*, vol. III, p. 358 şi Şt. Meteş, *Lămuriri nouă privitoare la revoluţia lui Horia*. Sibiu, 1935, p. 39.

[9]) Cred că e greşit numărul preoţilor participanţi: 118 în loc de 18,

în care cel mai de seamă dintre ei a scris o scrisoare lui Horia întrebându-l dacă trebue să-l aştepte sau pot să înceapă şi fără el. Scrisoarea a fost prinsă şi trădătorul îşi aşteaptă pedeapsa meritată[1]).

O altă relaţiune din Viena ne informează că la 5 Februarie 1785 pe străzile acestui oraş au fost arestaţi cinci ţărani români, sub sumanul cărora s'au găsit ascunse pistoale şi cuţite. Arestaţii au fost conduşi la cancelaria aulică transilvană, iar la verificarea paşapoartelor s'au dovedit a fi toate false, cu toate că niciunul dintre ţărani nu ştia nici citi şi nici scrie; după mărturisirea lor, ţăranii voiau să meargă la Impăratul pentru a-i împărtăşi un mare secret, dar ei au fost puşi în lanţuri şi duşi la închisoare, unde-i aşteaptă pedeapsa pentru îndrăzneala lor[2]).

Nu-şi făcea nimeni iluzii asupra soartei ce-i putea aştepta pe căpeteniile prinse ale Românilor. Totuşi răzbunarea oficialităţilor austriace, care lucrau mână în mână cu nobilimea maghiară, a fost mai crudă decât putea crede cineva, având în vedere că însuşi Impăratul nu era strein de acţiunea lor. Cei închişi erau maltrataţi în modul cel mai barbar. Aceasta încă l-a determinat pe cel mai impulsiv dintre ei, pe Crişan, să-şi pună capăt zilelor în 13 Februarie 1785, strangulându-se cu nojiţele dela opinci, ne aşteptând pronunţarea sentinţei pe care o cunoştea. S'a pronunţat totuşi sentinţa asupra corpului său neînsufleţit, gâdele tăindu-i capul şi despicându-i corpul în patru părţi. O parte trebuia dusă la Abrud, alta la Bucium, a treia la Brad şi a patra la Mihăileni[3]). Două relaţiuni din luna Martie (5—15) ne informează însă că o parte a corpului lui Crişan a fost pusă la poarta cetăţii Alba-Iulia[4]), o alta la Deva,

---

cifră dată de ziarul belgian, care de altfel e şi mai acceptabilă, întrunirea a 118 preoţi în condiţiunile de atunci fiind imposibilă.

[1]) Anexa XXIX.

[2]) Anexa XXX.

[3]) Sentinţa de condamnare la N. Densuşianu, *o. c.*, p. 448.

[4]) Un comunicat publicat în ziarul oficial *Wiener Zeitung* din 23 Februarie dă aceiaşi ştire. Cf. *Ibidem*, p. 448, n. 1.

o a treia la Hunedoara şi a patra în satul său, Cărpiniş[1]). Deosebirile de mai sus se pot explica prin faptul că Bradul este aproape de Deva, că Mihăilenii sunt aproape de Hunedoara şi că Buciumul este aproape de Alba-Iulia, sau prin faptul că sentinţa în executarea ei a fost întru câtva modificată, expunându-se corpul sfârticat al căpitanului Crişan în centrele mai importante unde a activat acesta.

La Viena, cum era şi de aşteptat, figurile revoluţionarilor români stârniseră mare curiositate şi interes. Se cunosc peste o sută de reprezentări, fie a căpeteniilor revoluţiunii, fie a unor scene din aceasta. Printre artiştii care au înfăţişat pe Horia şi pe Cloşca a fost şi pictorul Johann Hieronymus Loeschenkohl[2]). O informaţiune din Viena din 20 Ianuarie 1785 ne spune că tablourile lui Loeschenkohl au avut mare succes şi că s'au vândut într'un număr respectabil[3]). Datorită acestui interes, în capitala imperiului se făceau fel de fel de supoziţiuni cu privire la sfârşitul celor două căpetenii. Se răspândise svonul la Viena că Horia nu va fi omorât, deoarece ar avea ceva important de destăinuit Impăratului[4]), iar la Bratislava, după o ştire primită dela Cluj, se vorbea că Horia ar fi cerut să fie judecat nu după legile ţării, ci după principiile dreptăţii[5]).

Cu toate acestea cei doi căpitani au suferit cea mai nemiloasă moarte: tragerea pe roată în ziua de 28 Februarie 1784. Corpurile lor sfârticate în patru bucăţi au fost expuse unde acţionaseră ei, iar inimile şi intestinele îngropate în locul supliciului[6]).

Salis a fost condamnat la 103 ani închisoare la Kuffstein[7]).

---

[1]) Anexa XXIV, XXXVI.

[2]) Cf. O. Beu, *Răscoala lui Horia în arta epocei*. Bucureşti, 1935, fig. 29, 46 şi probabil 28, 30.

[3]) Anexa XXIII.

[4]) Anexa XXV.

[5]) Anexa XXXIII.

[6]) N. Densuşianu, *o. c.*, p. 452 şi I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor ...*, p. 171. Vezi şi Anexa XXXVII.

[7]) Anexa XXXVIII.

Celor 150 de Români arestaţi li s'au aplicat diferite pedepse: unora dela 30 până la 100 de lovituri, altora închisoare dela 3 la 10 ani[1]).

Nici trădătorii n'au fost uitaţi de oficialitatea grijulie. Celor doi ţărani care au prins pe Horia şi pe Cloşca li s'au plătit câte 300 de zechini fiecăruia şi apoi alţi 600 de zechini au fost împărţiţi colaboratorilor lor. Soldaţii care au ajutat la prinderea căpeteniilor revoluţionare au primit câte 2 zechini, iar ofiţerii câte 50 de zechini. Aceluia care a prins pe al patrulea cap revoluţionar, pe Petru Postch (?), i s'au dat 100 de zechini şi o pensiune anuală de 200 fiorini[2]).

* * *

Liniştea nu era pe deplin restabilită pentruca frica de o nouă răscoală să nu-şi găsească ecou în sufletele încărcate de păcate. De aceea se iau măsuri de siguranţă: ţăranii, atât români cât şi de altă naţionalitate nu vor mai putea avea arme asupra lor[3]); nici un Român nu va putea rămâne peste noapte în oraşul Cluj fără un permis special; colibele împrăştiate prin munţi vor fi dărâmate, iar ţăranii vor fi siliţi să se aşeze în sate compacte, etc.[4]).

Pentru a mai potoli frica nobililor, Impăratul Iosif a admis colonizarea unui mare număr de ţărani din Munţii Apuseni în

---

[1]) Anexa XXXIX.

[2]) Anexele XXXVII şi XXXIX.

[3]) Relaţiunea ce ne împărtăşeşte această ştire (Anexa XXXVII) mai aduce informaţiunea că între armele confiscate dela ţărani erau unele fabricate în imperiul otoman, ceeace ar fi un indiciu despre un ajutor ce l-ar fi avut revoluţionarii din partea Turcilor. Alte dovezi despre aceste legături vezi la Şt. Meteş, *o. c.*, p. 56—58 şi Z. Pâclişanu, *o. c.*, p. 7. Existenţa acestor relaţiuni, fără probe, este respinsă de D. Prodan, *o. c.* p. 58.

[4]) Anexa XXXIII. Această din urmă măsură se găseşte indicată şi în raportul amănunţit pe care-l înaintează, la 6 Iulie 1785, contele Jankovitch Impăratului Iosif. Cf. I. Lupaş, *Impăratul Iosif II şi răscoala ţăranilor din Transilvania* în *Analele Acad. Rom. Mem. Secţ. Ist.*, Ser. III, tom. XVI, p. 280 şi 321 şi Idem, *Kaiser Joseph II und der Bauernaufstand in Siebenbürgen* în *Zur Geschichte der Rumänen.* Sibiu, 1943, p. 447.

Banat, colonizare ce s'a şi săvârşit în cursul lunii Februarie 1785[1]). Acelaş motiv îl va fi îndemnat pe Iosif II să publice un rescript în limba română — „in lingua greca", spune o relaţiune din 3 Februarie 1785 — în conformitate cu care rescript se acordau acelora ce erau dispuşi să meargă în Bucovina anumite beneficii: case de locuit, animale de lucru şi scutirea de orice impozite pe timp de 3 ani[2]).

După ce aceste măsuri de siguranţă fură luate, Impăratul procedează la desfiinţarea corpului de miliţie maghiară, ce ajunsese la 3 mii de oameni sub comanda contelui Csáki, iar contele care-şi asumase rangul de colonel este chemat la Viena pentru a-şi justifica acţiunea[3]).

Impăratul Iosif simţindu-şi conştiinţa încărcată pentru nenorocirile ce se abătură asupra ţăranilor români cu ocaziunea revoluţiunii admisă şi de el, şi mai ales de modul barbar în care au fost pedepsiţi aceia pe care-i încurajase personal, a căutat să-şi răscumpere păcatele prin desfiinţarea iobăgiei, desfiinţare promisă încă cu doi ani înainte. Astfel se publică la 22 August 1785 patenta imperială pentru desfiinţarea iobăgiei în Transilvania, patentă cunoscută[4]), a cărei copie în limba italiană, după raportul nunţiului papal din Viena, cardinalul Garampi, o publicăm şi noi în anexă[5]).

I.

Impărţirea Transilvaniei în 11 comitate.

Viena, 2 Septembrie 1784.

S. M. Cesare avendo preso in considerazione le varie difficoltà che provengono dalla diversità degli usi e delle leggi in uno Stato, siccome fino dai remoti tempi la Transilvania era di-

---

1) Cf. I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor . . .*, p. 178.

2) Anexa XXVII.

3) Anexa XL.

4) N. Densuşianu, *o. c.*, p. 495—497, I. Lupaş, *Răscoala . . .*, p. 181—182, Idem, *Impăratul Iosif II. . .*, p. 281 şi Idem, *Kaiser Joseph II. . . .*, p. 448—449.

5) Anexa XLI.

visa in tre parti, che una dicevasi Sede degli Ungheresi, l'altra di Siculi e la terza di Sassoni, ha ordinato che nel medesimo Gran Principato resti abolita la predetta denominazione e sia compartito in undici comitati i quali porteranno i seguenti nomi: Hunyadense, Gibiniense, Albense, Stukoliense, Fogarasiense, Haromszekiense, Udvarhelyense, Tordense, Stolosiense, Szolnokiense interiore e Szolnokiense mediocre.

(Notizie del Mondo. Roma, 14 settembre 1784, Nr. 74, p. 627).

II.

Conscripţia şi revolta Românilor din Banat.

Viena, 15 Noemvrie 1784.

Le nuove della Transilvania sono che quei contadini si dimostrano coi fatti renitenti agli ordini dati per la numerazione delle anime, per esser loro stata da gente facinorosa e sciocca male interpretata la mente Sovrana che non altro vuole che il miglior bene de suoi sudditi. La numerazione delle anime nel regno di Ungheria e Provincie annesse fu incominciata nel 2 del corrente mese nella maggior parte dei comitati, principiandosi dai luoghi capitali di essi comitati e delle libere città Regie.

Nel Banato poi tutto all'opposto si sente essersi sollevati quei rozzi Vallachi ed aver giurato di volere essere tutti soldati regi e niente altro desiderare che di servire S. M. ec.

(Notizie del Mondo... 27 nov., Nr. 95, p. 808).

III.

Despre motivele şi modul cum s'a desfăşurat revoluţiunea lui Horia până la jumătatea lunei Noemvrie 1784. Amănunte despre organizarea Românilor şi acţiunile lor.

Relation de Maros Vasarhelij en Transylvanie, daté du 16 nov. 1784.

On dit que le retardement de l'introduction de *l'Urbarium,*

a excité la revolte que nous avons dans ce pays, et que sous la conduite d'un fameus Salis connus depuis plusieurs années s'est repandue dans les comitats voisins de cette ville. Une très grande partie de ce pays en est infectée et on se vit obligé d'envoyer contre les rebelles plus de la moitié du militaire qui se trouve en Transylvanie. En outre on a appéllé aux armes tous les nobles de chaques comitat et cinq cents de ces nobles sont venus occuper notre ville. On en attend tous les jours d'avantage, en attendant que des divisions du régiment du Savoye ont été mis en garnison dans cette ville, aussi bien que cinq cents Siculiers. Les arrangements sont trés necessaires, car les rebelles dont le nombre est fixé à 18.000 se sont divisés en quatre troupes dont deux se sont mises en marche par Meozoseok vers notre ville qui est degarnie de murs et n'est pourvue que d'un vieux et miserable chateau. Les rebelles ont brulé plus de quarante villages et détruit entièrement plus de 20 familles nobles. Leur chef, qui est un prêtre grec, fait porter devant eux un Crucifix garnie de papier doré sur le quel se trouvent les mots suivant: C'est au nom de Jesus Christ et de Joseph II que nous tuons les gentilshommes. Ce chef doit avoir de l'esprit car il dirigiait la premier tentative contre la forteresse de Carlsburg dans l'intention de s'y procurer des munitions et des armes. Mais ce coup le manqua, les sentinelles de la forteresse firent du bruit encore ont tenus et comme les paisans voulaient forcer la forteresse il en fut tué plus de 130 et les autres furent repoussés. Dès le moment on fit avancer contre eux 3 escadrons de Houssars de Toscane, la compagnie de grénadiers de Gyulay qui se trouve en garnison a Medias et un bataillon de Gyulay aux ordres du brigadier general Baron de Pfefferkorn. On va couper et enlévez 5000 de ces rebelles, qui ne manquent ni d'argent ni de poudre, car ils ont trouvé moyen de se procurer l'un et l'autre a Salonta et Abrudbanya où ils ont tué des officiers des mines et moulins a poudre et pris tout ce que se trouvait a leur bienséance. Ils ne manquent non plus de vivre car ils en ont trouvé dans chaque village qu'ils ont sauvagé. Ils ne font pour-

tant point de mai ni aux Saxons ni aux Allemands[1]) et n'en veulent qu'aux Hongrois, dont ils ont les ennemis jurés. Tous les gentilshommes de campagne ont abandonné leurs terres pour se sauver dans les villes et ils donnent les préference a celles des Saxons parceque les villes hongroises n'ont point des murs. Chez nous on fait monter la garde aux étudiants et aux commis de chancellerie. Toutes les rues sont éclairées pendant la nuit; aprés 6 heures personne n'a plus la liberté de sortir. Les gentilshommes armés montent la garde des environs. Mais je n'ai jamais vu des gens plus mal équipés et plus malarmés. Si les 5000 ou 6000 rebelles dont nous sommes ménaies nous tombent sur le corps et nous surprennent pendant la nuit, tout notre militaire et tous les autres gens armés ne sont pas capables de resister et d'empecher notre mene totale, car toutes nos maisons de bois et couvertes de paille eduisibles en cendres en peu de temps parceque nous manquons de toutes les machines nécéssaires pour éteindre un incendie. On dit qu'à Hermannstadt on ne laisse entrer aucun gentilhomme hongrois à moins qu'il ne soit employé dans un des dicastéres qui se trouvent dans la dite capitale. Le Baron de Bornemissa et le Comte de Czaky, dans les comitats des quels la rebellion a son foyer principale, voulant se sauver a Hermannstadt en on été renvoyer sur le champ par le Gouverneur Baron de Bruckenthal avec une fort réprimande d'avoir par leur négligence favorisé la rebellion dans leurs comitats et avec ordre de faire tout leur possible au risique de leur vie pour l'apaiser. On dit qu'il sera publié aujourdhui un edit Impérial dans le quel Sa Majesté déclare qu'une partie de la nation vallaque avoit fait une conjuration pour detruire la noblesse et la nation hongroise en Transylvanie. D'une telle haine prouvait que les gentilshommes les avaient maltraités, que Sa Majesté exhortait les Hongrois et les nobles de considérer comme des frêres les autres nation en Transylvanie, de déposer toute haine nationale, d'être obéissantes aux ordres de Sa M., de s'attrouper l'armee pour leur propre défense et de ne pas obliger Sa

[1]) La început era scris Hongrois, dar apoi şters şi scris Allemands.

M. de reiterer ces ordres pourque S. M. ne se vois pas dans la nécésité de leur aprendre a obéir en les mettant dans une maison de force a pain et a l'eu.

On parle ici beaucoup d'une guerre prochaine avec les Turcs.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 295—297).

IV.

Despre contele Salis.

Ungheria. Buda, 18 Noemvrie 1784.

Il numero dei Vallachi malcontenti nella Transilvania ascende a più migliaia di persone; pretendendo essi di scuotere il giogo e di non pagare le contribuzioni e si sono posti sotto un loro Capo che si spaccia essere il Conte de Sales, ma che in efetto non è che un vagabondo, il quale essendo stato prima Gesuita, fuggì dalla religione, e si ingaggiò negli usseri Prussiani ed avendo disertato si arruolò di bel nuovo negli Austriaci; quindi fuggì e si ritirò fra Vallacchi ove ha sempre essercitato l'infame mestiere di contrabandiere ed in questa rivoluzione si è fatto Capo dei sollevati. Per abusare della credulità ed ignoranza di quella gente, ha spiegato una bandiera coll' effigie dell'Imperatore e le parole *pro libertate* e mostra un foglio che dice essere un mandato di procura di S. M. Cesarea che lo abilita a rendere la libertà alla Nazione e per maggioramente accreditarsi si è vestito delle divise di un ordine russo. Ci riprometima però che deve essere presto sopito un tal disordine sapendosi che il reggimento Giulay si è messo in marcia da Clausemburg verso Deva per unirsi ad altri due reggimenti per castigare quei sollevati e ridurre gli altri popoli ad una dovuta obbedienza.

(Notizie del Mondo... 7 dicembre, nr. 98, p. 833).

V.

Situaţiunea rebeliunii din districtul Zarandului în luna Noemvrie 1784.

Transilvania.

La gazzetta di Hermannstadt del 29 ottobre ci apporta relativamente alle turbolenze insorte recentemete nella Transilvania, quanto seque:

Al principo di questo mese, nel comitato in pasato di Zaran, ora di Hunyad, alcuni Vallacchi, sudditi della fiscale signoria montanistica di Topanfalva suscitarono una subitanea sollevazione. Questa si estese presto a più villaggi ed il popolo nel suo abbagliamento andò tant'oltre fino a maltrattare, avanti di poter le disposizioni in contrario, e ad amazzare più nobili non che a saccheggiare e devastare le loro case e possessioni. Piutosto per altro che alcuni corpi di truppe hanno potuto indirizzarsi verso di loro... alche hanno contribuito molto in specialtà le ammonizioni dei loro Popi che richiamati ai loro doveri e la Patenta emanata dal Sopremo Governo Provinciale, dimodoche si è ora la massima parte di essi già restituta alle loro occupazioni e lavori. Quei pochi però che sonosi rifugiati nelle montagne, sono recentemente da tutte le parti stati chiusi in maniera che sulle stesse strade egualmente anche essi ricordati furono alla quietà.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 289).

VI.

Tratativele răsculaţilor cu col. Schultz; situaţiunea lor în luna Decemvrie 1784 şi lucrările pentru noua conscripţie.

Relation de Presbourg du 1 déc. 1785.

Les rebelles en Transylvanie sont entré en négociation avec le lietenent colonel Schultz du régiment des Sicules houssards et lui ont proposé leurs demandes en six articles, dont le principal est qu'ils seront a... exemtés de la juridiction des gentilshommes. Tous les jours il vient de tristes nouvelles de l'éffet de la cruauté de ces barbares. On... deja quatre familles nobles qui en ont été totalment extirpé de sort que faute d'herietiers leurs biens sont retombés au fisc. Le compte Czaky,

comte supréme d'un comitat en Transylvanie, ayant fait exécutér sur le champ soixante rebelles qu'il a fait prisoniers s'est attiré par la, comme on dit, la disgrace de Sa Majesté.

La conscription de notre pais est ménacé d'un changement total. On dit que le conseil locumtenential séra suprimé, que notre Chambre des finances sera divisée en quatre departamens repartis dans le pais, que le royaume sera divisé en trent cercles à la place de la distribution actuelle en comitats. Le comte Nitzky sera nomé Chancelier de la Hongrie à la place du Comte Eszterházy. La conscription se fait tranquillement dans tous les comitats. La semaine passé il y eut une congrégation à notre comitat de Presbourg, mais il n'y assistant que les officiers du Comitat. Les autres gentilshommes n'y vient pas jugeant leur preferie inutile a cause d'un ordre venu de Vienne, qui leur défendait de faire qualque proposition contre la conscription. La congrégation ne dura que deux heures et on y arreta une représentation à S. M. dans la quelle on la suppliait qu'ayant introduit par la force la conscription militaire en Hongrie, elle daigne se souvenir de sa parole sacrée qu'elle avait donnée en même temps à la nation que la conscription n'aurait jamais des suites desavantagueuses à la noblesse et à la nation hongroise. Le régiment Archiduc Ferdinand en garnison a Presbourg a en ordre de se mettre en équipage de campagne.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 298—99).

VII.

Despre înăbuşirea revoluţiunii.

Viena, 9 Decemvrie 1784.

La sollevazione nella Transilvania si è grandemente diminuita. Un corpo di circa 600 nobili armati a cavallo per loro difesa, e per sostenere i diritti cesarei ed accompagnati da loro cacciatori, ha preso certe bocche di Valloni, dove il capo de sollevati si era ritirato con gran numero di Vallacchi in arride bos-

caglie. Si è pure messa sotto le armi la nazione Sassone e coll'aiuto del militare si crede che sicuramente si estignera nei boschi simil gente fascinorosa.

(Notizie del Mondo ... 21 dicembre, Nr. 102, p. 864).

VIII.

Conscripţia în comitatul Pressburg (Bratislava) şi situaţiunea strâmtorată a ţăranilor revoltaţi din Transilvania.

Relation de Presbourg datée du 11 déc. 1784.

La conscirption se fait dans tout le Royaume en toute tranquilité. Le major Pongratz du régiment de Ferdinand avec lequel j'ai été en conversation hièr, et qui, comme vous savéz a été nommé commandant du batallion envoyé a Neutra pour y contenir les mutins, m'a dit que jugeant sa présence et celle du bataillon inutiles dans le comitat de Neutra, il demandera à S. M. la permission de retourner dans le numero de son régiment. Il me dit en même temps que plus de onze milles maisons ont deja été conscrites dans le dit comitat et que le Compte Forgatsch, Compte suprèment de Neutra avait été deposè pour avoir fait dire à Sa M. qu'elle devrait épargner les troupes pour les envoyer contre les Hollandois et ne pas les employer contre le Coeur de ses Etats.

Le gazetier de Presbourg a été arreté pour avoir inféré sans permission dans ses gazetes des rapports originaires de la revolte en Transylvanie. On aprend que la furie des rebelles de ce pais s'est rallumée de nouveau et qu'ils continuent d'exercer des cruautés. Le Comte Czaky, Compte suprème du Comitat de Huniad et commandant de la noblesse armée, a livré aux Vallaques une bataille cruelle dans la quelle usant du droit des repressailles on les a détruit cruellement sans leur accorder pardon, mais cela a deplu à Sa Ma. l'Empereur.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 307).

IX.

Sosirea comisarilor imperiali de Fabris, Jankovits şi gen. Papilla în Transilvania; noui lupte între rebeli şi trupele maghiare în Zarand şi preţuirea capului lui Horia la 300 de zechini.

Ungheria.

Il Tenento Maresciallo Sig. Conte de Fabris nominato Comandante nella Transilvania è arrivato a Hermannstadt ai 13 del corrente (Decemvrie). I. Ces Reg. Comissary Plenipotenziary Sig. Conte de Jankovics e Sig. General Papilla, incaricati a inquirire e sedere ammutinamento del popolo, giunsero contemporaneamente per Arad, dove si trattennero qualche tempo a Deva.

Rispeto alla ricordata sollevazione confermano le lettere di Hermannstatdt dei 7 Xbre che col mezzo delle pubblicazioni emanate dal governo e dalle rappresentazioni fatte dal clero greco al popolo, buona parte di quei sciagurati sia stata rimessa e ricondotta ai suoi doveri; e che contro i contumaci sono mandati vary corpi militari all' avvicinamento de quali si sono essi ritiratti nelle montagne di Topanfalva. Favorite da queste il capo de sollevati Horia, parte col mezzo di fraudolenti promesse (le quali trovarono tanto più facilmente ascolto quanto più ignorante e credulo è il popolo de Vallachi), parte mediante le minaccie e violenze, ha egli di nuovo aummentato il suo seguito e sparsalo per tutto il comitato di Zarand nel quale tutti i nobili e le persone del magistrato o furono violentemente amazzate o dovettero salvarsi con la fuga.

Occorsero già varie scaramuccie colle truppe Ces. Regie divise all'intorno. Ai 30 di 9bre si avventarono replicatamente con grande animosità i ribelli sulle truppe postate presso Remette consistenti nelle due compagnie, Obrist e Bekasi con due ufficiali e 20 cavalli di Toscana e 70 Szekler (Scikuli), sotto il comando del colonello Schultz, furono però ogni volta respinti. Qualche giorno avanti attacarono i ribelli 20 uomini a Offenbanya ai quali volle portar soccorso con 10 uomini il tenente

Mesterhazi, ma fu preso in mezzo sulla strada ed ucciso con 8 uomini.

Si uniscono ormai più regimenti per circondare i ribelli nelle loro trincee per indurli mercè il perdono loro offerto o in caso di resistenza mercè la forza, alla sommissione ed obbedienza. Si spera tanto più che non andrà a vuoto questa loro mira, che fu fissato il prezzo di 300 zecchini a chi riuscirà di poter aver nelle mani il seduttore Horia il quale altronde e... anche presso i suoi, di maniera che per quanto si sente... egli è continuamente custodito da una parte dei ribelli perche non possa scapare e ricerca replicatamente da lui la produzione delle Regie Lettere mercè lo specchio delle quali ha egli soppiantato il popolo.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 325).

X.

Despre unle lupte între Români şi trupele imperiale.

Viena, 16 Decemvrie 1784.

Sebbene le truppe imperiali abbiano fermato nella Transilvania i progressi della sollevazione dei Vallacchi, mediante le provide misure prese del Regio Commissario Conte Jankovics, ciò non ostante un grosso corpo di essi trovasi attruppato con i suoi caporioni fra inaccessibili montagne, ove si nutrisce delle tante vetovaglie predate nelle passate scorrerie; viene scritto per altro da Hermannstadt che Hozia, capo primario de sediziosi, sia rimasto ucciso in un combattimento avuto colle truppe imperiali. I nobili transilvani ed ungheresi che per loro diffesa si erano messi in arme, e commettevano disordini e crudeltà, hanno avuto ordine di disarmarsi essendo sufficienti ad acquietare le insorte turbolenze i reggimenti austriaci colà adunati. Si sono distinti in questa occassione gli usseri del reggimento Alessandro Toscana ed un picchetto di dieci di essi avendo dovuto difendersi da una truppa di circa 100 Vallachi,

prese l'audace partito di vendere care le loro vite, onde spronandovi dentro i cavalli e menando di sciabole, uccisero più di 40 Vallachi e ne condussero 22 prigionieri disarmati. Altro picchetto di 12 usseri del medesimo reggimento andando con il loro sergente per foraggi, fu circondato da altri 100 Vallachi ma la mortalità in questo incontro fu grande nei Vallacchi e molti ancora ne perirono degli usseri.

(Notizie del Mondo ... 28 dicembre, Nr. 104, f. 79—80).
(Diario Estero. Roma, 1785, Nr. 1045, p. 18—20).

XI.

Motivele şi alimentarea revoluţiunei lui Horia.

Viena, 26 Decemvrie 1784.

Le lettere della Transilvania sono in qualche parte consolanti, sebbene i furiosi Vallacchi abbiano commesso degli eccessi contro i loro signori e contro ancora i sanctuary ed i religiosi; si e inteso però che ritiratisi nelle montagne, vi sono assediati in maniera che non potranno commettere dei nuovi.

Secondo le lettere della Transilvania si è inteso che la insorta ribellione dei Vallacchi perde moltissimo del suo furore; siccome questi non avevano per ogetto che lo scuotere il giogo dei loro particolari padroni e non mai sottrarsi dall'obbedienza sovrana, si è inteso che abbiano acceduto a delle pacifiche richieste e che si debba accordar loro un perdono generale, ed ascoltare giustamente le doglianze dei malcontenti; si spera dunque che il tutto avrà un felice esito, poichè è dipenduto questo tumulto dall'ignoranza di quei popoli e dalla malizia di alcuni ecclesiastici loro pastori che hanno dato ad intendere che una carta stampata in caratteri grandi e rossi, con un'aquilla doppia recisa da un vecchio calendario e incollata in fondo a detta carta, fosse il Real Dispaccio che ordinava a tutti quei popoli di prendere le armi e distruggere i nobili, loro signori.

(Notizie del Mondo ... Nr. 1—2, p. 6, 12).

XII.

Sosirea contelui de Fabris la Sibiu şi situaţiunea lui Horia.

Viena, 27 Decemvrie 1784.

Il nuovo Commandante nella Transilvania, Conte de Fabris, arrivò già ai 13 corrente in Hermannstadt; ora marciano molti reggimenti a quella volta e si spera di poter mettere presto a dovere quei ribelli. Essi hanno fatto diverse zuffe colle regie soldatesche ma sempre con loro danno; e si pretende che essi tenghino come in una specie di arresto il loro Capo, dopo che sono stati assicurati che la loro sollevazione non era stata ordinata da S. M. come era loro stato dato ad intendere.

(Notizie del Mondo ... Nr. 3 din 1785, p. 20).

XIII.

Inăbuşirea revoluţiunei şi trimiterea Contelui Jankovits şi a Gen. Papilla în calitate de comisari imperiali.

Transilvania.

I rozzi Vallacchi attrupatisi nel comitato di Huniader che fino dal primo di questo mese (Decemvrie) principiarono ad esercitar delle devastazioni e violenze verso i nobili, loro signori, e tutte le loro proprietà e che si sono arrischiati di fare delle incursioni per fin nelle vicine comunità dell'Ungheria, sono presentemente, in seguito alle recentissime notizie, col mezzo delle Ces. Regie truppe sortite contro di essi, ridotti a dovere e posti in calma. La Maestà dell'Imperatore ha colà inviati in figura di Plenipotenziari il conte di Jancovics e il General Papilla per istituire su di quando si è passato una genuina inquisizione.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 332).

XIV.

Despre Ignaţiu Salis, aţâţător al revoltei şi despre înăbuşirea acesteia.

C'est un homme natif de la Silesie Prussienne, nommé par les uns Ignace Salis et par les autres Chrêtien Herzog, qui a excité la revolte des Wallaques, en leur montrant des faux diplomes de Sa Majesté Imperiale dans les quels ils furent declarés affranchis de tout devoir envers leurs Seigneurs terriers en faveur de la conscription à la quelle ils s'étoient soumis. Trompés par ces fausses apparences les paysans se revoltaient contre leurs Seigneurs au moment que ceux-ci leur demandaient lacorvée. Les rebelles ont déjà detruit 21 familles, mais le dit Ignace s'est sauve a ce qu'on pretend dans les provinces Turques . . .

Quatre régiments sont avancé vers les frontières de la Transylvanie. Ce sont les régiments de De Caroly, Devius (De Vins) et deux régiments de cavallerie. Les payans rebels ont deja été attaqués par un régiment qui a tiré sur eux des canons chargés a mitrailles et plus de quatrevingts en ont été tués et blesser. Cette relation est extrait d'une lettre de Bude. Au reste on n'entend ici de la guerre que l'on lit dans les gazettes et les gazettes nous ont manqués le dernier jour . . . On dit ici qu'au sujet de la conscription il s'ent manifesté égalment dans le comitat Zips une revolte. On dit aussi que les payans pour soustraire leurs enfants males a la conscription les ont travestis en filles et que cela a obligé les officiers conscripteurs de faire visiter les enfants qu'on donne pour filles.

(Nunziatura di Germania, vol. 415, f. 290—292).

XV.

Depunerea armelor de către rebeli şi urmărirea lui Horia şi Cloşca.

Ungheria — 6 Ianuarie 1785.

Dalle ultime notizie di Transilvania si rileva che i tumul-

tuanti Vallacchi radunatisi in una parte del comitato Huniad incorporato con quello di Zaranth . . . le ottime disposizioni militari e dopo di essere parte dai loro Vescovi parte dal Foro Politico stati levati d'errore senza violenza o spargimento di sangue, ritirati alle loro case, abbiano deposto le poche armi che avevano e riconosciuta con pentimento la loro mancanza.

Che parimenti si diano ogni pena per trovare e prendere il loro seduttore, il ribelle Horia e il suo camerata, i quali stanno del tutto soli occultati nelle montagne e boscaglie.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 321—22).

XVI.

Inăbuşirea revoluţiunii şi vestea morţii lui Horia în lupte.

Viena, 6 Ianuarie 1785.

Secondo le notizie della Transilvania sebbene quei ribelli continuino tuttora in qualche rivoluzione, le regie truppe sono al coperto da qualunque loro attaco ed hanno frenato la loro insolenza, circondando gran parte delle montagne che servono di asilo a quei ribelli; vary altri reggimenti si sono colà inoltrati e si spera che la tranquillità sia per essere ristabilita prestamente in quella Provincia. L'ultimo aviso ricevuto da S. M. Cesarea relativo a tali affari e stato graditissimo, poichè si è inteso che il general Barco abbia battuti e sbaragliati quei ribelli in guisa tale che converrà loro rendersi a discrizione. Molti però hanno chiesto un generale perdono e lo hanno graziosamente ottenuto. Si dice ancora che il loro Capo e seduttore Hozia sia restato morto nella zuffa; ma si dubita che possa essersi refugiato nelle più interne boscaglie.

(Notizie del Mondo, Nr. 6, p. 44).

XVII.

Prinderea unui om al lui Horia; interesante amănunte despre arestarea lui Horia de către locot. Vaida şi despre prinderea soţiei sale.

Cluj, 6 Ianuarie 1785.

I ribelli ora vengono a torma dapertutto a deporre le armi nanti il militare di Szekler e dimandar perdono. In questi giorni venne fermato un uomo, preso in sospetto dal caporale di guardia. Egli spacciavasi per ecclesiastico vallacco. Fu visitato e riconosciuto per un birbante, mentre aveva sotto alla camicia alcune lettere dirette a Horiah; ed ora aspetta la sua pena come spione. Il tenente primo Vaida fu quegli che prese prigioniere il detto Horiah. Quest'uffiziale formò un triangolo con 140 Szekleri, avanzò contro de ribelli i quali venuti a conflitto si diedero tosto in fuga. Horiah tentava di fugire, ma i Szekleri lo raggiunsero. Nell'ultimo pericolo pregava uno de suoi compagni che lo uccidesse, ma ciò non seguì ed i suoi seguaci stessi lo consegnarono nelle mani del tenente Vaida e fu qua condotto da 400 Szekleri. La sua carissima moglie, Signora Horiah venne pure fermata e condotta a Carlsburg in tutto il suo ornato di perle e mostre d'oro.

(Gazzetta di Parma, Nr. 6 din 1785, p. 41—42).

XVIII.

Amănunte despre prinderea lui Horia şi Cloşca.

Viena, 10 Ianuarie 1785.

Jeri giunse in questa Città una staffetta dalla Transilvania con la notizia che il perfido seduttore Horja dei Vallacchi sia stato dato nelle mani del Governo, unitamente al suo compagno, vivi ambedue; ed in prova ne sono state mandate qui alla Maestà Sua le false sovrane Patente con le quali egli si diceva abilitato dal Monarca a far masacrare i nobili e liberare

i contadini dalla soggezione dei medesimi. Susistono però ancora delle truppe grosse di ribelli, ma questi sono per la maggior parte disertori del militare e delle regie miniere come pure assassini di professione che concorsi erano ad unirsi dall boscaglie della Turchia; e questi pure veranno ora presi e dispersi.

Relativamente a quanto si é detto della presa del capo de ribelli Horia, si aggiunge che fu preso con uno de suoi compagni nominato Gloska, mercè le disposizioni fatte del tenente colonello Kray, del secondo reggimento Szekler e cio seguì ne boschi di Kadaker, ove per effettuare un tal disegno furono specialmente adoperati due Vallachi, i quali appressapoco sapevano il luogo ove si tratteneva l'Horia. Questi si finsero di andare a caccia e riuscì loro di sorprendere i due colpevoli sedenti presso il fuoco e che poi presero, assistiti dal militare che si teneva nascosto in poca distanza; e quindi furono condotti nelle prigioni di Carlsburg.

(Notizie del Mondo. Nr. 7—9, p. 52, 69).

XIX.

Cauzele şi începutul revoluţiunii; rebotezarea unor catolici pentru a scăpa de urbariu; portretele lui Horia şi Cloşca la Viena.

Viena, 15 Ianuarie 1785.

Colle ulteriori notizie che qui pervengono al Governo di più si conosce che la ribellione dei Valachi ebbe la sua prima origine nelle terre camerali per l'occasione delle prestazioni ab antiquo introdotte, che gli economi e ministri di S. M. rinuovarono. Per affinità di argomento dicatosi lo stesso mai contento anche nelle terre di altri signori.

I proprietari delle terre che sull'esempio del già successo in Boemia tenevano di venire... per colpa loro e per indelisi aggravi inferiti ai loro sudditi avessero qui avuto irragionevole motivo di guerelarsi, sono ora più tranquilli giacchè... vano

che colle prescrizioni nel tumulto successo si scrissero per così dire a sciogliere il vincolo di servi ai loro sudditi.

Un anno e più fa il Cancel. di Transilvania presentò a S. M. un piano di urbario da stabilirsi in quel Principato per regolare cioè proporzionare e sistemare egualmente le opere e prestazioni servili che chiamasi in lingua slava urbare. Non... allora a S. M. un... piano credendo che potrebbero farvisti altre addizzioni. Ma hora lo ha fatto... prendere per mano e spedirlo colà perchè si publichi.

Il buon vescovo Bathiani con sua recentissima lettera mi confessa ora che... poco a poco pur troppo scoprendo molti anche dei suoi diocesani che per sottrarsi dall'urbario sonosi lasciati ribatezzare dai Popi scismatici.

I ritratti dei due capi ribelli Hora e Gloska effigiati, sono arrivati qui dalla Transilvania.

(Nunziatura di Germania, vol. 416, f. 95).

XX.

Prinderea lui Horia şi Cloşca.

Transilvania — 17 Ianuarie 1785.

Rilevasi dalle lettere più recenti di Hermannstadt che mediante le disposizioni del colonello Kray sia preso dal secondo regimento dei Siculi nel bosco di Radak il rinomato Horia, unitamente ad un suo collega di nome Gloska. Sono ir ciò principalmente stati adoprati due sudditi Vallacchi i quali sapevano il luogo del soggiorno di Horia e che finsero come di essersi colà portati alla caccia. In tal guisa furono da essi sorpresi entrambi i malfattori sedenti al fuoco e li presero in seguito aiutati dal militare che trovavasi in quelle vicinanze. Sono essi di la stati subito trasportati nelle carceri di Carlsburg.

(Nunzitaura di Germania, vol. 429, f. 231).

XXI.

Prinderea lui Horia şi Cloşca şi recompensarea trădătorilor.

17 Ianuarie 1785.

Horia e Gloska, i due capi dei tumultuanti Valacchi, il primo de quali si chiamava Re di Dacia, sono già stati arrestati come lo scrissi l'ord. scorso. S. M. ha aggiudicato ai 7 paesani che s'impiegarono a prenderli il premio già stabilito di 600 zecchini. In oltre ad altri che si hanno più o meno cooperato ha dato ben generose ricognizioni.

(Nunziatura di Germania, vol. 416, f. 33 34).

XXII.

Prinderea lui Horia şi Cloşca.

Viena, 19 Ianuarie 1785.

Si è qui ricevuto da Hermannstadt la notizia di essere stati presi ne boschi di Kandaker il noto Horja ed un suo compagno appelato Gloska mercè le disposizioni date dal tenente colonello Kray del secondo reggimento di Szekler, il quale per effettuare un tal disegno si valse dell'opera di due Vallacchi che sapendo presso a poco il luogo in cui trovavansi i detti colpevoli, finsero di andare alla caccia in modo che riuscì loro di sorprenderli vicino al fuoco e di arrestarli mediante l'assistenza del militare che erasi nascosto in poca distanza, conducendoli poscia nelle prigioni di Carlsburg.

(Gazzetta di Parma, 4 febbraio 1785, Nr. 5, p. 34).

XXIII.

Interesul mare ce-l arătau Vienezii capilor revoluţiunii prin cumpărarea unui mare număr din portretele lor şi fuga lui Salis în Turcia.

Viena, 20 Ianuarie 1785.

Sono stati inviati dalla Transilvania in questa capitale e

particolarmente a S. M. i ritratti di due capi dei ribelli Vallacchi, i quali essendo subito stati copiati, questo Sig. Loeschenkohl ne vende un' immensa quantità. E certo per altro che il noto Salis, che si era unito coi ribelli suddetti, si è posto in salvo nella Turchia con circa 300 mila fiorini di denaro e di argenteria rubate.

(Notizie del Mondo ..., Nr. 10, p. 77).

XXIV.

Prinderea lui Horia şi Cloşca şi svonul că vor fi duşi la Viena.

26 Ianuarie 1785.

Non solo i tumultuanti Valacchi sonosi rimessi in quietà e in dovere, ma è anche stato preso il loro capo seduttore per nome Horiak, con altro suo collega, i quali verrano quanto prima trasferiti a Vienna.

Signor Cardinale Pallavicini
Segretario di Stato *Roma.*

Vienna, 13 gennaio 1785.

Umilissimo Giuseppe Card. Garampi.

(Nunziatura din Germania, vol. 429, f. 223).

XXV.

Svonul ce circula la Viena că Horia nu va fi omorît deoarece ar avea ceva de spus Impăratului în interesul acestuia.

Viena, 27 Ianuarie 1785.

I due capi de ribelli Vallachi, Horia e Gloska sono, come si scrisse, nelle carceri di Carlsburg, ma qui si dubita molto se verran fatti morire; poichè si sa che Horja nell'atto che vide di non poter scappare, tirò dal sono alcune carte e le gettò nel fuoco con maggiore impegno che le medesime fossero divorate dalle fiamme che di pensare alla sua disgrazia. In seguito poi si sa ancora che esso ha fatto dire all' Imperatore avere cose

da rivelargli per cui la M. S. gli sarebbe certamente grata; e perciò se questo è vero, potrà così scansare la morte.

(Notizie del Mondo ... Nr. 12, p. 92).
(Diario Estero, Nr. 1057, p. 23—24).

XXVI.

Numirea lui Mihail Brukenthal în calitate de comisar imperial în comitatele Hunedoara şi Zarand.

Viena, 3 Februarie 1785.

Abbiamo dalla Transilvania, che affine di assicurare la quietà in quel Gran Principato e particolarmente nei Comitati uniti din Hunyad e Zarand, ha S. M. Cesarea eletto un Regio Commissario nella persona del Consigliere di Reggenza Sig. Michele di Bruckental, cui resta affidata la presente amministrazione, coll'avergli aggiunto il Conte di Jankovits per farvi una esata inquisizione. Essendosi già a tal scopo il primo dei detti signorí incamminato da Hermannstadt verso i riferiti comitati e che siccome non eravi più colà necessaria la presenza degli Szekler, stati impiegati ne'siti della ribellione, così erano il 20 del passato gennaio ritornati per la via Hermannstadt suddetto ai loro quartieri colle bandiere spiegate e colla musica militare.

(Gazzeta di Parma, Nr. 8, p. 57).

XXVII.

Liniştirea poporului; judecarea lui Horia; recompensarea trădătorilor şi a episcopului Aradului, Petru Petrovici. Favorurile acordate acelora ce vor merge să se stabilească în Bucovina.

Viena, 3 Februarie 1785.

Viene scritto dalla Transilvania che ora regni tra que'Vallacchi la maggiore tranquilità e pentimento degli eccessi com-

messi. Il Generale Comando di quella Provincia sta formando il processo al Capo ribelle Horja e di investigare se siavi chi occultamente possa aver avuto parte alla sollevazione. Fra tanto Sua Maestà Imperatore ha voluto che sieno distribuiti 600 zecchini ai 7 contadini che hanno molto cooperato all'arresto del seduttore. Il vescovo di Arad, il quale ha pur giovato moltissimo a richiamare all'ubbidienza i ribelli, è stato generosamente regalato e così pure i soldati hanno ricevuti dei promessi e veri ufficiali sono stati ricompensati.

È stata pubblicata una notificazione in lingua greca per tutti i distretti situati sulle frontiere dell'Ungheria in virtù della quale vengono promesse a chiunque vorrà stabilirsi nella Bukovina delle abitazioni, dei bestiami e l'esenzioni da ogni diritto e tassa per il termine di tre anni.

(Diario Estero, Roma, Nr. 1059 din 1785, p. 21—22).

XXVIII.

Răsplătirea acelora ce au tradat şi a acelora ce au prins pe Horia şi Cloşca.

Viena, 7 Februarie 1785.

Sua Maestà oltre di aver fatti pagare i 300 zecchini per testa di taglia ai due Vallacchi che fecero prendere i due Capi ribelli Horja e Gloska, affinchè rimanga eterna memoria della loro benemerenza alla posterità della nazione valacca, ha fatto spedire un grazioso decreto a favore de detti due sudditi fedeli vallacchi con cui la Maestà Sua dichiara per sempre esemti e privilegiati dal pagare le regie contribuzioni essi e tutti i loro discendenti. Similmente la M. S. ha regalato il Maggior Grey ed ha fatti dare 50 zecchini a ciascuno de suoi ufficiali subalterni e 2 zecchini a ciascuno di quei soldati che si trovarono alla cattura dei capi ribelli.

(Notizie del Mondo . . . , Nr. 15, p. 115).

XXIX.

Legăturile lui Horia cu preoţii din jud. Odorheiu pentru a deslănţui revolta şi în aceste părţi; prinderea lui Salis în Bosnia şi ducerea lui la Viena.

Viena, 14 Februarie 1785.

Secondo alcune lettere della Transilvania si considera una gran fortuna che sia stato arrestato il Capo dei ribelli giacchè il fuoco della sollevazione cominciava insensibilmente a stendersi più lontano; questa andava in breve a scoppiare nel comitato di Utvarlheiler, ove 118 Popi (ecclesiastici greci) avevano una specie di concistoro nel quale il principale tra loro aveva scritto una lettere ad Horia per domandargli se doveva aspettarlo o si avesse ad incominciare senza di lui. Cotesta lettera venne fortunatamente intercettata e quel tradittore avrà senza dubbio il gastigo che merita.

Portano le notizie della frontiera della Turchia che il famoso Salis che era alla testa dei Vallacchi ribelli, essendo stato arrestato in Bosnia, sarà inviato a questa Capitale per ordine della Sublime Porta ed in tal maniera troncata qualunque rimanente discordia.

(Notizie del Mondo,... Nr. 18, p. 141).

XXX.

Pensionarea gen. Preiss; arestarea a 5 Români înarmaţi cu pistoale şi cuţite pe străzile Vienei; moartea episcopului Ghedeon Nichitici (?); retragerea trupelor imperiale.

Viena, 21 Februarie 1785.

S. M. l'Augusto Imperatore si è degnato di premiare il lungo e fedele servizio dell'antecedente Generale Comandante della Transilvania e Generale di campo, Barone de Preiss, ora giubbilato per caggione dell'avanzata sua età con una pensione proporzionata al di lui rango, decorandolo ancora della Croce

dell'Ordine della fu Imperatrice Elisabeta, a cui si trova annessa una pensione di 500 fiorini.

Martedi mattina (15 Februarie) si videro andar girando per la Città 5 contadini Vallacchi con pistole e coltelli sotto il giubbone, onde dalla guardia della polizia vennero indirizzati alla Cancellaria Ungarica Transilvana per far rettificare i loro passaporti i quali si trovarono essere contrafatti e falsi (essi però non sanno nè leggere nè scrivere); volevano andare (dicevano essi) dall'Imperatore per rivelargli un gran segreto; ma in quella vece furono mandati all'Uffizio Capitanale della Polizia ove trovandosi preparato buon numero di guardia furono con molta fattica incatenati e condotti nelle carceri, dove ora vengono esaminati.

Scrivessi dalla Transilvania esser morto il Vescovo de Vallacchi scismatici, quello cioè alle di cui parole tutta quella feroce nazione dimostrava il più sincero rispetto e sommissione.

Sentesi da Munkacs in data dei 15 corrente che essendosi sedati i tumulti dei ribelli vallacchi, le regie truppe adoperate in tale occasione se ne ritornavano alle loro stazioni; che i corazzieri del reggimento Trautmannsdorf passando per Magyar-Egres si ayvicinavano ad Hunyad, logo del loro quartiere e finalmente che il Barone de Kempff, nel giorno 10 di detto mese, era col terzo battaglione del reggimento Francesco-Gyulai partito della detta terra di Munkacs per la Transilvania dove sarà impiegato per la conversazione della ristabilita tranquilità di quella Provincia.

(Notizie del Mondo..., Nr. 19, p. 148—149).
(Diario Estero, Nr. 1065, p. 17—18).

XXXI.

Prinderea lui Crişan (Gheorghe Croce, cumnatul lui Cloşca?); purtarea lui Horia prin satele de pe valea Mureşului pentru a se convinge ţăranii că e prins; frica de o nouă răscoală a Românilor; îmbolnăvirea lui Jankovits şi moartea gen. Papilla.

Viena, 24 Februarie 1785.

E qui giunto avviso alla Corte che nella Transilvania sia recentemente riuscito di prendere un terzo capo di sedizione, cognato del Gloska, per nome Krisan Gyoers (Giorgio Croce) il quale si trova ora pure rinchiuso nelle prigoni di Carlsburg.

Dubitando molti dei Vallacchi, che il primario autore dell'ora sedata sedizione, Horia, non fosse stato veramente preso, per ordine del Regio Commissario fu costui spedito ben guardato dai soldati, per i diversi villaggi adiacenti al fiume Maros, affinchè il popolo col testimonio dei propri occhi restasse convinto di una tale verità.

L'affare dei più volte nominati ribelli e particolarmente del loro capo Horia anderà per quanto dicesi molto in lungo, sia per le circonstanze della causa, come ancora perchè si vuole con tutta esatezza ricercare i complici e i fautori pubblici e segreti di questa rivoluzione. Suppongono alcuni che ciò non possa avere alcun rilevante effetto, ma altri credono saviamente che il fuoco covi ancora sotto la cenere. Nonostante non si dubita di alcuno acanzamento funesto, poichè i distaccamenti che si trovano in Transilvania sono prontissimi a reprimere qualche disordine.

Portano le notizie dell'Ungheria che il Regio Commissario del castello di Carlsburg, Conte de Jankovics, si trova in letto aggravato da pericolosa malattia e il Capitano Ajutante del Commissario Regio e Generale Papilla ha cessato di vivere e moltissime persone si nobili che plebee si trovano presentemente inferme.

(Notizie del Mondo... Nr. 21, p. 165).
(Diario Estero, Nr. 1065, p. 19—20).

XXXII.

Prinderea lui Gheorghe Crişan şi purtarea lui Horia în lanţuri pentru a fi văzut de Români.

Eccelentissime, Reverendissime Signor mio,

Oggi mi è giunto in regola il piego di V. E. dei 12 correnti,

cosa di che appena io mi lusingavo, state l'altissima neve da cui siamo qui da parecchi giorni ricoperti. Se non fossero contemporaneamente impiegati cinque e più cento carri a sgomberare di neve la Città, le strade ne sarrebbero impratticabili anche alla carozza e alle olitte.

Compiego a V. E. la nota dei nuovi Commissary Regi fra i quali sarà d'ora innanzi ripartito il Governo del Regno d'Ungheria colle sue aggiacenze, giusto il cenno che ne adombrai a V. E. ai 25 dello scorso.

In Transilvania è stato arrestato anche un terzo capo di quei tumultuanti Valacchi per nome Krisan Gyors. Per convincere quel rozzo popolo che Horia non sia altrimenti fuggiasco e nascoto, come lo sospettava, si è fatto condurlo ben incatenato, guardato dai soldati, per vari villaggi aggiacenti al fiume Maros.

Di V. S.
Signor Cardinale Pallavicini
Segretario di Stato *Roma.*

Vienna, 24 febbraio 1785.

Umilissimo Giuseppe Card. Garampi.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 2).

XXXIII.

Cererea lui Horia de a fi judecat nu după legile ţării ci după regulele dreptăţii; măsurile luate împotriva Românilor: nu pot să rămână noaptea în oraş, li se strică colibele de prin munţi, etc.

Pressburg, 26 Februarie 1785.

Si rileva da una lettera di Clausenburgh de 27 gennaio che il ribelle Horja abbia domandato che gli sia fatto il processo non in conformità delle leggi del paese, ma secondo le regole di giustizia. La deputazione imperiale essendo passata ad esaminarlo non ha rilevato, a quello che sentesi, cose di gran conseguenza nei due primi costituti, cosicchè sino ad ora nulla v'ha di deciso sulla sua sorte. Ora tutto è tranquillo tra i Vallacchi

e le truppe sono ritornate ai loro quartieri; niun Valacco ardisce stare una notte in Clausenburgh senza un' espressa permissione; verano distrutte tutte le loro capanne sulle montagne vicine e da qui innanzi non potranno avere altro alloggio che nei villaggi. La nobilità transilvana, si é formata fra essa una milizia nazionale che ha il suo capo e gli altri gradi in ordine militare per mettersi al coperto da ogni insulto e conservare la restabilita tranquillità.

(Diario Estero, Nr. 1061, p. 33—34).

XXXIV.

Strangularea şi expunerea corpului lui Gheorghe Crişan la Alba Iulia, Deva, Hunedoara şi Cărpiniş; paza sub care erau ţinuţi Horia şi Cloşca.

Ungheria, 5 Martie 1785.

È stata promulgata una regia costituzione con cui non solamente vienne ad essere ristretto il numero de studiosi che delle scuole normali fanno passaggio alle latine, ma ben anche le tasse che nell'anno prossimo dovranno pagarsi dagli scuolari: delle classi inferiori 6 fiorini all'anno, delle filosofiche 9 e di quelle della giurisprudenza e medicina fiorini 15.

Il noto Krisan Gyors (terzo capo ribelle dei Wallacchi) che trovò il modo di strangolarsi in prigione è poi stato squartato e li di lui quarti furono affissi uno alla Porta di Carlsburg e gli altri a Deva, Huniad e nel di lui paese natale. Li due altri capi sediziosi Horia e Gloska sono custoditi a vista fino che sarà pubblicata la sentenza sopra di loro. Li circa 150 altri ribelli che si trovano imprigionati sono stati dalla Regia Commissione per comando sovrano consegnati al Tribunale di giustizia del comitato per essere dal medisimo giudicati e puniti secondo le leggi del paese.

(Nunziatura di Germania, vol. 417, f. 26)

XXXV.

Ştirea despre o resoluţiune împărătescă referitoare la Români; strangularea lui Crişan şi tăerea lui în patru părţi; paza aspră a lui Horia şi Cloşca; soarta altor 150 de Români închişi la Alba Iulia.

Viena, 10 Martie 1785.

Si crede che in breve sortirà alla luce una qualche importante Sovrana Risoluzione e probabilmente rispetto ai Vallacchi e ai studditi della Croazia e Schiavonia, poichè in una stanza di questo stampatore Kurzboeck (il quale ha il privileggio esclusivo de caratteri illirici) si lavora continuamente sotto l'occhio di un Regio Segretario.

Parimente sentesi che il noto Krisan Gyors che trovò il modo di strangularsi in prigione fingendo stendersi per dormire e facendo tanta forza sul collare di ferro che rimase soffocato, e poi stato squartato e i di lui quarti affissi una alla porta di Carlsburg e gli altri a Deva, Hunyad e nel luogo di sua nascita. I due altri capi sediziosi, Horia e Gloska sono custoditi a vista fino che sarà pubblicata la sentenza sopra di loro. I circa 150 altri ribelli che si trovano imprigionati sono stati dalla Regia Commissione per comando Sovrano consegnati al tribunale di giustizia del comitato per essere dal medesimo giudicati e puniti secondo le leggi della Patria.

(Notizie del Mondo ... Nr. 24, p. 187—88).

XXXVI.

Prinderea lui Crişan de către maiorul Pückler; strangularea lui. omorârea pe roată a lui Horia şi Cloşca şi închiderea altor 150 de Români la Alba Iulia.

Viena, 16 Martie 1785.

Scrivono da Carlsburg nella Transilvania, sotto l'indicato giorno di 17, che il terzo Capo seduttore dei Vallacchi, Krisan Gyors, che fu preso per le ottime disposizioni date dal

Maggiore Conte di Pückler, si è impicato nella sua prigione con una piccola corda che cingeva ai lombi; che nel dì seguente venne il suo cadavere sguartato sul palco e quindi appesa una porzione di esso alla Porta della Città e mandate le altre parti a Deva, ad Hunyad e nel luogo di sua nascita; che Horja e Gloska sono stati amendue ruotati vivi ed indi sguartati i loro corpi e messe le loro teste sopra due palli; e che gli altri ribelli arrestati, i quali ascendono ora a 150, sonosi per Sovrano Comando passati dalla Commissione Imperiale al Tribunale di Giustizia del Comitato, per essere dal medesimo giuducati e puniti giusto le leggi del paese.

(Gazzetta di Parma, Nr. 13, p. 96).

XXXVII.

Tragerea pe roată a lui Horia și Cloșca și tăerea lor în patru părți; interzicerea Românilor de a mai purta arme; multe dintre armele confiscate erau fabricate în Statele din imperiul otoman, ceeace făcea să se creadă că răsculații au fost susținuți de Poartă în secret.

Viena, 17 Martie 1785.

Le ultime lettere giunte dalla Transilvania riferiscono che i due capi dei tumultuanti Vallacchi, Horja e Gloska, siano ambedue stati arruotati vivi incominciando dalle gambe in su, indi i loro corpi squartati e le loro teste messe sopra dei palli.

I paesani di Transilvania, sì Vallacchi che altri, non potranno più avere armi presso di loro. Fra quelle che sono state loro tolte dal Governo ne sono state trovate molte fabbricate negli Stati ottomani che farebbe credere che nelle ultime turbolenze i ribelli fossero stati segretamente sostenuti dalla Porta.

(Notizie del Mondo... Nr. 27, 35, p. 212, 277).

XXXVIII.

Inchiderea bar. Wesselényi la Kuffstein pentrucă a maltratat pe Români şi astfel a contribuit la izbucnirea răscoalei; închiderea lui Salis, în acelaş loc, pe 103 ani, fiindcă a condus răscoala din 1784.

Viena, 22 Aprilie 1785.

Il Barone Wesselény, possessore di molti beni in Transilvania, è stato ultimamente trasportato in perpetuo arresto nella fortezza di Kuffstein, nel Tirolo. Il suo delitto è di aver trattati i suoi sudditi Vallachi con enorme crudeltà e avere per ciò indirettamente cagionato la ribellione dei medesimi.

Oggi si è veduto passare per questa Città, bene scortato, il famoso Conte Salis, terzo capo dei Vallacchi ribelli nella Transilvania. Egli è un bell'uomo, pieno di fuoco, di 40 anni in circa; esso è condannato a 103 anni di prigione nella fortezza di Kuffstein, nel Tirolo.

(Notizie del Mondo ... Nr. 36, 40, p. 283, 316).

XXXIX.

Pedeapsa aplicată celor 150 de Români închişi la Alba Iulia; arestarea unui al patrulea cap revoluţionar, Petru Postch (?)

Viena, 5 Mai 1785.

I Vallacchi più colpevoli in numero di 150 hanno tutti subito la pena dovuta ai loro misfati. Nessuno però è stato punito di morte dopo l'esecuzione dei loro capi. A vari sonosi date trenta sino a cento bastonate e poi furono messi in libertà, ma altri poi vennero condannati a tre, cinque o dieci anni di prigionia. Non ostante che la tranquilità sia pienamente ristabilita colà, pure il reggimento di cavalleria formatosi dai nobili della Transilvania è restato non solamente sino adesso in piedi, ma si è aummentato considerabilmente e però è stato ordinato a

quel Generale Comandante di far uso della forza qualora quel reggimento non volesse disciolgliersi spontaneamente.

Fu arrestato nella Transilvania un quarto capo dei ribelli denominato Pietro Postch. Il greco che l'ha consegnato ottene da S. M. Imperatore e Re 100 zecchini ed una pensione di 200 fiorini all'anno.

(Diario Estero, Nr. 1085, p. 21—22).

XL.

Ordinul Impăratului de a se disolva miliția națională maghiară alcătuită, sub comanda contelui Csáky, împotriva Românilor.

Viena, 2 Iunie 1785.

La nobiltà di Transilvania avendo levato un corpo di milizia nazionale volontaria per la sua diffesa contro i Vallacchi e comandandolo e stipendiandolo a suo conto, questo corpo si acrebbe successivamente e si fece forte di 3 milla uomini. Essendo cessati i torbidi, questa milizia non fu però congedata nonostante gli ordini del Governatore della Provincia. S. M. Ces. avendo saputo una tal disobbedienza e non volendo onninamente(?) che alcuno si arroghi un titolo di superiorità, ha fatto emanare un decreto col quale comanda al Conte de Csaky, che si è dato il rango di Colonello di detto corpo, di portarsi immediatamente a Vienna per dedurre i motivi della sua disobbedienza; ed altresi è stato ordinato a tutti i membri della nobiltà impiegati in questo corpo di abbandonar l'uniforme e licenziare i soldati sotto le più grave pene.

(Notizie del Mondo ... Nr. 48, p. 308).

XLI.

Ștergerea iobăgiei de către Impăratul Iosif al II-lea.

Copia del decreto di S. M. I.

Conoscendo S. M. l'Imperatore che il promuovere l'agricol-

tura e l'industria sia l'unico mezzo a contribuire al bene publico, ciò però sia ben difficile ad effetuarsi se la personala libertà che per natura ad ogni individuo compete, non sia universalmente introdotta; cosi S. M. si è degnata di far sapere a tutti i suoi sudditi dell'Ungheria:

1-mo. Che lo stato detto Iobagy sia annulato e la parola che significa nella lingua ungherese vero suddito o sia schiavo, non sia più in vigore, anzi S. M. comanda e dichiara senza riguardo di religione e di nazione tutti i suoi sudditi affato liberi;

2-do. Possa ad arbitrio ogni suddito maritarsi, applicarsi alle scienze, arti ed essercitarle ovunque pare e piace senza il consenso del suo padrone territoriale;

3-o. Non possa il padrone territoriale forzare nè il suddito, nè il di lui figlio o figlia a servigli, anzi è in libertà il suddito di accettare o non accettare il serviggio stabilendo il salario come potra convenire;

4-to. Abbia il suddito tutta la libertà di alienare, permutare, donare quel che possiede, senza però pregiudiziare il padrone territoriale, rapporto al diritto legittimo e perpetuo che esso potrebbe avere sulle possessioni;

5-to. Che i signori territoriali non possino privare il suddito della possessione o disturbarlo senza previa cognizione de rispettivo comitato;

6-to Sopra ciò che in questo non è contenuto, sopra il suddito regolarsi secondo quelle che si è già antecedentemente a ciò comandato e gli rispettivi comitati siano obbligati di assistere gli sudditi accio non vengano molestati e di procurarli tutta la soddisfazione nel caso che abbiano sofferto qualche molestia.

(Nunziatura di Germania, vol. 429, f. 435).

UN CAZ SEMNIFICATIV DE AUTOCRITICĂ BENIGNĂ

DE

MARINA LUPAŞ VLASIU

Dl L. Gáldi, principalul coautor al unei pretinse istorii a Românilor, apărută de curând la Budapesta sub auspiciile Socităţii Istorice Maghiare, îşi laudă singur opera în cuvinte pe cât de puţin compatibile cu postulatele obiectivităţii pe atât de injuste şi tendenţioase în ce priveşte interpretarea istoriei Românilor.

După opinia dlui L. Gáldi — exprimată într'o autorecenzie în *Nouvelle Revue de Hongrie*[1]) — pionerii în iscodirea trecutului nostru ar fi fost exclusiv istorici maghiari şi austriaci. Fără generoasele încurajări ale unui Cornides, Joseph Benkő, Ch. Eder, I. Chr. Engel, activitatea unui Gheorghe Şincai sau Petru Maior ar fi aproape inimaginabilă. Se ştie prea bine, în ce constau generoasele încurajări ale lui Eder. La fel se ştie că la 1804, când apărea Istoria Ungariei şi a ţărilor învecinate a lui I. Chr. Engel, Şincai ajunsese cu redactarea cronicei sale până la anul 1660. Dar cum îşi explică dl Gáldi apariţia unui Cantemir cu un secol mai devreme în Moldova, unde lipsea precedentul istoriografic maghiar? Un cercetător italian susţine că opera istorică a Stolnicului Constantin Cantacuzino ca şi aceea a lui Dimitrie Cantemir au depăşit cronistoria, pentru a constitui începuturile criticei istorice la Români. Acelaşi, comparând opera lui Cantemir cu a lui Gheorghe Şincai, dă întâietate Voevodului Moldovan „şi pentru numărul ştirilor şi pentru claritatea viziunei şi pentru pregătirea sa culturală" (M. Ruffini, *La scuola latinista romena.* Roma, 1941, p. 67).

Printre primele sinteze asupra trecutului românesc dl G. aminteşte studiul lui Paul Hunfalvy (1894), dus abia până în sec. XVI şi nu aminteşte nici un studiu românesc până la apariţia cărţii lui N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes* (1905).

---

[1]) Ladislau Gáldi, *Une nouvelle histoire des Roumains,* in *Nouvelle Revue de Hongrie,* Budapest, 1941, X, p. 237—243.

La Berlin apărea însă, încă din 1837, istoria Românilor scrisă de Mihail Kogălniceanu, cel dintâi student român al neîntrecutului maestru Leopold Ranke. Din secolul al XVI-lea încoace, noua istorie a Românilor se va întemeia, afirmă dl G., pe lucrările lui Benedict Jancsó, a cărui falsă teorie asupra imigrării unor compacte masse de Români din Principate în Transilvania abia în cursul veacului al XVIII-lea, este prea bine cunoscută. Iată deci cari sunt operele fundamentale, de unde își culege informațiile și concluziile cea mai recentă și cea mai greșită istorie a Românilor: istoria lui P. Hunfalvy, apărută în limba maghiară și germană înainte cu aproape o jumătate de veac, pentru epoca medievală, și studiile de vădită rea credință ale lui B. Jancsó, pentru istoria modernă și contemporană.

Urmează apoi prezentarea colaboratorilor dlui G., destul de numeroși pentru a avea îndreptățite rezerve asupra unității organice a nouii sinteze, unitară se pare doar în spiritul tendențios în care sunt interpretate toate faptele istoriei Românilor, cu toate asigurările pe cari vor să le dea autorii că scopul efortului lor colectiv ar fi fost acela de a oferi o istorie sinceră, lăsând la o parte toate prejudecățile extra științifice și călăuzindu-se de nobilul principiu „audiatur et altera pars".

Primele capitole, pe care le iscălește chiar dl G., consacrate nașterii poporului Român și pretinsei lui imigrări la nordul Dunării, servesc drept piatră de încercare metodei noastre, ne spune dl G. Dsa socotește penetrațiunea romană la nordul Dunării drept „foarte efemeră", demonstrează că imigrațiuni forțate ca cea dela 271 au mai avut loc și înainte și după această dată, aducând în sprijin trecerea a 300.000 de Sarmați dela nordul la sudul Dunării, în vremea lui Constantin Cel Mare (334) și afirmă, fără să aducă nici un argument, că după părăsirea oficială a Daciei, supraviețuirea elementelor romanizate a devenit imposibilă în toate punctele acestei provincii năpădită de barbari. Care este acea „altera pars" pe care dl G. a ascultat-o pentru a ajunge la aceste concluzii? Dacă n'ar lua în considerare decât datele arheologice, la care s'a ajuns în urma săpăturilor întreprinse în chiar inima Transilvaniei, și ezitarea lui Hadrian

de a evacua Dacia din pricina numărului prea mare de colonişti, un cercetător desbrăcat de prejudecăţi extra-ştiinţifice, cum îi place d-lui G. a se considera, nu putea vorbi de prea efemera penetraţiune romană la nordul Dunării. Deasemenea ne miră faptul că dl. G. nu-şi aminteşte nici o migraţiune în sens invers, dela sud la nordul Dunării, până în secolul al XII-lea! In anul 578, anul apariţiei Avarilor, dl. G. găseşte într'o incursiune făcută în Muntenia de azi mare număr de prizonieri romani aduşi de slavi cu prilejul expediţiilor făcute în sudul Dunării. Iar confirmarea unei imigraţii de mai mare amploare în direcţia sud-nord-dunăreană o avem în viaţa Sft. Dumitru din Tesalonic scrisă în sec. VII: pentru a nu aminti decât aceste două momente. Dar în legătură cu politica lui Constantin cel Mare în regiunile dunărene se cunoaşte mai mult decât faptul emigrării forţate a celor 300.000 de Sarmaţi. Se mai ştie şi de o stăpânire efectivă a lui Constantin cel Mare la nordul Dunării însoţită, foarte probabil, de un nou flux de romanizare al regiunilor respective; stăpânire pe care o recunoaşte dealtfel şi istoricul şi arheologul maghiar A. Alföldi.

Cât despre posibilitatea de convieţuire a elementelor romanizate cu populaţia năvălitoare, care de altfel bine se ştie n'a făcut din Dunăre un obstacol de netrecut, nu mai poate fi nici o îndoială după descoperirea atât de preţioasă a inscripţiei latine dela Biertan. (Cf. K. Horedt, *Eine lateinische Inschrift des 4 Jahrhunderts aus Siebenbürgen*, în *Anuarul Institutului de Studii Clasice al Universităţii Regele Ferdinand I, Cluj-Sibiu*, 1941, Vol. IV).

D. G. se referă apoi la argumentul lingvistic, depăşit astăzi, al elementelor comune limbei albaneze şi române, pentru a stabili leagănul Proto-Românilor în regiunea vechii cetăţi Justiniana Prima, adică într'o regiune vecină patriei primitive a Albanezilor.

Dar studii mai recente decât cele roesleriene dovedesc originea comună a elementelor albaneze şi române din tezaurul lingvistic autohton (cf. N. Jockl, *Albaner*, în *Max Ebert Real-*

lexicon der Vorgeschichte, t. I. Berlin, 1924, p. 84—94 şi S. Puşcariu, *Limba română*. Vol. I. Bucureşti, 1940).

In schimb ne miră cum cei conduşi de principiul „audiatur et altera pars" nu iau act măcar de apariţia Atlasului lingvistic al teritoriului românesc primit în chip atât de elogios de savanţi streini, ca G. Bertoni, K. Jagerg sau G. Rolfs, din care se desprinde aşa de limpede continuitatea Românilor chiar în inima Transilvaniei.

Dl G. mai spune că, după cum se vede, nu se găseşte în cartea sa nici un atac direct (cuvinte scrise în litere cursive) „împotriva apărătorilor din fericire din ce în ce mai puţin numeroşi ai continuităţii latino-romane la nordul Dunării", pentru a cita mai jos pe Al. Philippide, Friedwagner, Stadtmüller şi pe cel mai bun balcanolog, C. Tagliavini, ca susţinători ai originii balcanice a limbii şi poporului român. Pentrucă dl. G. susţine, că apărătorii continuităţii sunt din ce în ce mai puţin numeroşi, vom face şi noi apel la competenţa unor savanţi ca dl. Ernst Gamillscheg, care vorbind de regiunea Munţilor Apuseni afirmă: „atât numele de locuri cât şi cele de râuri confirmă aici continuitatea Românilor"; ca Walter von Wartburg, ca Angelo Pernice, sau Henri Gregoire, după a cărui părere „pentru Valahii de Nord, tăcerea izvoarelor nu se poate opune evidenţei istorice" *(Byzantion*, 1939, p. 303).

Dar iată ce afirmă până şi dl. C. Tagliavini, cu ale cărui opinii dl. G. se declară a fi perfect de acord:

„Chiar dacă acesta ar fi fost ordinul lui Aurelian, nu e de crezut ca toată populaţiunea civilă să se fi retras. Evacuarea a fost poruncită nu în momentul în care Goţii atacau Dacia, ci câtăva vreme mai târziu când presiunea lor se îndrepta spre Illiria şi Moesia. Ce necesitate putea împinge populaţia civilă înrădăcinată în acea ţară şi având-şi acolo interesele vitale să se retragă? Nici teama de invaziune, pentrucă aceasta era săvârşită în momentul în care a venit ordinul lui Aurelian; nici violenţele năvălitorilor, cari nu puteau fi mai grave decât cele suferite mai târziu de alte popoare ca: Italienii, Galii, Iberii, cari rămaseră totuşi pe locurile lor când asupra respectivelor

ţinuturi s'au revărsat barbarii; nici interesele, căci Dacia era bogată în resurse naturale şi nici, în sfârşit, o imposibilitate de a continua să trăiască în aşezările strămoşeşti, deoarece teritoriul era vast şi nouii veniţi nu erau prea numeroşi şi nici hotărîţi să se aşeze în mod durabil cum lăsară să se vadă din împrejurarea că au continuat să facă incursiuni la sud de Dunăre... Tăcerea învălue nu numai populaţia latină rămasă, ci întreaga regiune şi întâmplările petrecute înlăuntrul ei. Prea în afară de interesele şi de contactul cu lumea occidentală şi bizantină a rămas Dacia, pentru a atrage atenţiunea scriitorilor şi pe de altă parte popoarele cari au stăpânit aici n'au avut până în timpuri relativ recente nici o cultură şi n'au lăsat nici un document al istoriei lor. Ce mirare deci că nimic nu se ştie de populaţia latină supusă când se ignorează organizaţiunea politică şi întinderea stăpânirii popoarelor cari au dominat în acea ţară între secolele IV şi XII". (Cf. *Enciclopedia italiană Treccani.* Roma, 1936, XIV, t. XXX, p. 18).

Urmează prezentarea capitolului iscălit de dl. L. Makkai, asupra „reîntorcerii Românilor în regiunile nord-dunărene", teză pe care dl. Makkai crede a o putea sprijini pe recenta publicaţie de documente apărute la Budapesta, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria ilustrantia.* Cu toate acestea, din cele 483 documente, regeste şi rezumate, pe care le cuprinde mai sus citata colecţie, nici unul nu atestă reîntoarcerea Românilor, ci prezenţa lor; deasemenea nicăieri nu se găseşte vreo mărturie că populaţia Românilor din Transilvania şi regiunile învecinate s'ar fi format abia în secolul XIII şi XIV, după cum susţine dl. G. cucerit de interpretarea d-lui Makkai. Dar pentru o mai obiectivă edificare asupra nouii publicaţii de documente, mărturie a penibilei miopii istorice a editorilor (A. Fekete Nagy şi L. Makkai) şi a felului, cum nu trebue cercetat şi interpretat un material documentar, îndreptăm cititorul la judicioasa critică a d-lui I. Moga *Păreri istorice ungureşti privitoare la Românii din Transilvania medievală* (Sibiu, 1941).

Concluzia logică pe care dl. I. Moga o desprinde din in-

terpretarea aceloraşi documente, în care nicăieri Românii nu sunt amintiţi ca venetici, deci nu se poate vorbi de o reîntoarcere cum vrea dl. G., ci aflaţi pe loc, este că apariţia tot mai spornică a mărturiilor documentare despre Români abia în a doua jumătate a veacului al XIII-lea nu se datoreşte unei emigrări târzii a Românilor din Balcani, ci vremurilor târzii în care autorităţile politice, administrative şi bisericeşti ungare au ajuns să se poată organiza în interiorul Transilvaniei (*l. c.*, p. 33).

Istoria Moldovei şi a Ţării-Româneşti până la sfârşitul secolului al XVII-lea o scrie dl Elekes în două capitole, din care dl. G. conclude structura mai mult sau mai puţin haotică a societăţii româneşti de dincolo de munţi, păstrându-şi până la sfârşit fragilitatea sa iniţială, abia resistând la ameninţările Turcilor. Aşa haotică şi fragilă, această societate românească n'a cunoscut un dezastru ca cel dela Mohács, nici paşalâcuri turceşti ca cele dela Buda, dela Timişoara şi dela Oradea.

Capitolele prezentate în continuare sunt: cel al d-lui M. Juhász, cuprinzând secolele XVI şi XVII în Transilvania, al d-lui Andrei Tóth pentru evoluţia religioasă şi politică a secolului XVIII, al d-lui Zoltan Tóth privitor la secolul al XIX-lea transilvan, până la al d-lui G. însuşi pentru epoca fanariotă, al d-lui Makkai şi al d-rei Nora Polonyi pentru secolul XIX şi începutul celui de al XX-lea, până la 1914 şi, în sfârşit, un ultim capitol închinat de dl. Makkai epocei de după Unire.

Dl. G. laudă forma în care dl. Juhász arată eforturile eroice cu preţul cărora principii şi nobilii unguri din Transilvania încearcă să răspândească luminile credinţei celei noui printre aceste turme înapoiate, conduse prin labirinturi de superstiţie de păstorii lor inculţi. Ne întrebăm dacă tot printre eforturile eroice se numără şi persecuţiunile împotriva unui Ilie Iorest, Dosoftei sau Sava Brancovici? Iar cât a fost de inutilă intervenţia autorităţii maghiare pentru influenţa protestantismului asupra bisericilor ortodoxe din Transilvania, o dovedeşte mişcarea husită, din care poporul român şi-a însuşit fără vreo poruncă venită de sus elementele de cultură, ca şi în calvinism de altfel, şi nu cele de cult; ori intenţia principilor era cu totul alta: nu cea de luminare, ci de convertire.

Pentru epoca fanariotă, concluzia d-lui G. este: pauperisarea catastrofală a celor două provincii, fuga unei bune părţi din populaţia ruinată dincolo de Carpaţi, adică în Transilvania. Şi de această dată, ca şi în primele capitole, dl. G. nu pare şi n'ar fi putut ajunge la această concluzie dacă ar fi fost condus de principiul „audiatur et altera pars" şi această „altera pars" o constitue de astă dată chiar un compatriot al d-lui G.: Ştefan Halmágyi, care a trăit în veacul al 18-lea, fiind slujbaş în Cancelaria Guvernatorului Transilvaniei un sfert de veac. Halmágyi aminteşte de emigrări din Transilvania în Principate în 1764, în 1766, în 1767, când marea emigrare, care a avut loc anul acesta, a făcut mare gol şi în fondul contribuţiilor. Cauza principală a emigrărilor era, după cât ne spune Halmágyi, asprimea stăpânilor de moşii (cf. Z. Pâclişanu, *Statistique des Roumains de Transylvanie au 18-ème siècle* în *Revue de Transylvanie*, 1934, An. I, Nr. 2, p. 203—213 şi A. Golopenţia, *A fost Transilvania în veacul XVIII ţintă sau punct de plecare de emigraţiuni româneşti?* în *Geopolitica şi Geoistoria*, Bucureşti, 1941, I). Dar şi mai edificatoare decât mărturiile lui Halmágyi ne apar informaţiile documentare, din care constatăm o diaspora a elementelor transilvane spre Răsărit şi Apus pe o durată care depăşeşte veacul al XVIII-lea.

Astfel, principele Apaffi scrie în 1662 magistrului de graniţă din Bistriţa: „Aşa auzim că sărăcimea a început să treacă deabinelea în Moldova din pricina lipsei de grâne. De aceea să aveţi Dvs. bine de grije de poteci şi drumuri, să nu lăsaţi să plece sărăcimea, căci dacă se duc toţi, cine mai plăteşte birul Sultanului?" Iar un raport al Sinodului bisericii greco-catolice trimis la Viena arată, cum mii de Români trec Carpaţii pentru a se aşeza în Muntenia şi în Moldova, încât locuitorii acestor ţări speriaţi de această invazie strigă: „Intreg Ardealul vine la noi"; pentru ca Monseniorul Ercolani să scrie în 1820: „nu de mult mânaţi de foame 20.000 de Greci Valahi Uniaţi domiciliaţi în Transilvania au venit în Muntenia şi s'au răspândit în diferite sate unde s'au aşezat". (Cf. I. Moga, *Numărul Românilor în Principatul Transilvaniei*, în revista *Transilvania* din Sibiu, 1941, IV).

Pentrucă şi următoarele capitole se întemeiază pe concluziile d-lui G., mai înainte citate, credem inutil să le mai discutăm. Vom încheia cu însăşi cuvintele finale ale d-lui Gáldi: „după cât se vede manualul nostru urmăreşte istoria Românilor din timpurile cele mai îndepărtate până în zilele noastre. Ori cât de diferite sunt problemele pe cari le-am avut de trecut în revistă, noi am fost totdeauna animaţi de acelaş respect al adevărului istoric".

Iată un modus cu totul „sui generis" de a respecta adevărul istoric[1]).

ZIAR CEH CONTEMPORAN DESPRE BĂTĂLIA DELA GOROSLĂU

DE

MIHAIL P. DAN

Ultima dintre bătăliile date de viteazul domn Mihai s'a bucurat de o atenţie deosebită în publicistica europeană a timpului. O mulţime de broşuri, mai ales în limba germană, lăţiră în Europa vestea strălucitei victorii dela Goroslău.

S'a afirmat că îndată după luptă s'a tipărit la Nürnberg o broşură în limba germană, care a fost apoi reprodusă în aceeaşi limbă la Praga[2]). De fapt, broşura apărută la Nürnberg este ea însăşi o retipărire de pe o broşură originală cehă apărută la Praga în 1601. Broşura germană, despre care e vorba, poartă titlul: „Von der Schlacht Sigismundi Bathori mit dem Michael Weyda auss der Wallachey und Georgen Basta, welches dises lauffendes 1601 Jahr den 3 Tag des Monats Augusti an der Siebenbürgischen und Ungarischen Grentze beschehen: Allda ge-

[1]) Apărut şi în *Revista Istorică Română*, Bucureşti, 1943, Fasc. III, p. 75—79.

[2]) A Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*. Vol. VI (1600—1601). Bucureşti, 1933, p. 430, nota. După Veress şi P. P. Panaitescu, *Mihaiu Viteazul*. Bucureşti, 1936, p. 244, unde, greşit, se afirmă că după luptă s'a publicat la Praga o broşură cu descrierea luptei şi cu portretul lui Mihai Viteazul. De fapt, broşura, la care se face aluzie, este tipărită la Nürnberg.

dachter Bathori mit grossen Spott und Verlust seines Volcks auffs Haupt geschlagen worden. Gedruckt zu Nürnberg durch Abraham Wagenmann"[1]) şi este — cum am amintit — copia fidelă a originalului ceh cu titlul: „O Bitwě Zykmunda Bathoryho s Michalem Weydau Walassskym a Giřjim Bastau, etc."[2]).

Că relaţiunea germană este reproducerea ziarului ceh, se vede din menţiunea dela p. 3 a broşurei apărute la Nürnberg, unde, vorbindu-se de momentul culminant al bătăliei, se dă ora după timpul cehesc, arătându-se însă imediat şi corespondenţa cu timpul german: „zwischen ein und zway und zwaintzig nach der Böhmischen Uhr, oder zwischen vier und fünf Uhr des halben Zeigers nach Mittag"[3]).

Insă, cum foarte bine observă Dl Karadja[4]): „un Neamţ nu ar fi dat ora după obiceiul ceh, ci ar fi spus simplu numai, „între ora patru şi cinci după amiază"[5]). Aceasta ne impune să admitem că textul cehesc a fost cel care a văzut mai întâi lumina tiparului şi a servit apoi de model ziarului german amintit.

Dar ziarul ceh a fost sursa de inspiraţie a altor opt relaţii germane contemporane[6]) şi a unei relaţiuni franceze[7]), toate

---

[1]) Broşura se află descrisă la C. I. Karadja, *Ziare contemporane despre bătălia dela Guruslău*, în *Ac. Rom. Mem. sec. ist.*, Seria III, Tom. XXI, Bucureşti, 1939, p. 179—180 şi citată de C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus. Broşuri contemporane*, în *An. Inst. de Ist. Naţ.*, 1939—1942, VIII, p. 188. Bibliografia No. 97. Textul ei a fost editat de A. Veress, *op. cit.*, p. 426—430.

[2]) Vezi titlul complet în Anexă.

[3]) Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 429 şi C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 179. La ambii, însă, ora se află redată greşit prin: zwischen ein und zweintzig în loc de cea corectă: zwischen ein und zway und zwaintzig, cum am stabilit-o noi prin colaţionare cu broşura contemporană a lui Iacob Friedlieb, *Historicae Relationis Continuatio oder Historische Beschreibung*, etc. apărută la Köln, în 1601, şi care reproduce ziarul ceh la p. 36—38.

[4]) *Op. cit.* p. 179.

[5]) De fapt, 5—6 p. m. (Vezi aici, mai departe).

[6]) Cf. C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 180—183, No. III, IV, V, VI, VII, VIII, IX, X. Cf. şi C. Göllner, *op. cit.*, p. 134 şi acelaşi, *Quelques plaquettes françaises contemporaines sur Michel-le-Brave* în *Etudes roumains*, I, Paris, 1938, p. 23 şi nota.

[7]) Publicată la Hurmuzaki—Iorga, *Documente privitoare la istoria*

reproducând, mai mult sau mai puţin exact, conţinutul originalului ceh. In afară, însă, de originalul acesta ceh, credem că trebuie să admitem şi existenţa şi circulaţia paralelă a unor arhetipe în limba germană.

Este vorba, adică, de ziarul german întitulat: „Gute Newe Zeitung Wie Michael Weida der Fürst in Siebenbürgen, den Fürsten Sigismundo Bathori geschlagen, das Feld erhalten und in die Zehen Tausent Mann erleget, Hundert und Sechs und Sechzig Fahnen, Geschütz, heimliche Briefe und gantze Artolorey bekommen", apărut în Dresda la Matthes Stöckel der Jünger, 1601, şi de broşura lui Th. Meurer-Sig. Latomus, *Historicae Relationis Continuatio*, Lich. Wolfgang Ketzelius, 1601. Ambele vorbind despre lupta dela Goroslău pe baza însemnărilor manuscrise din Fuggerzeitungen, se deosebesc de ziarul ceh, atât prin formă, cât şi prin conţinutul lor, mai bogat în amănunte, dar şi în exagerări[1]).

Până în prezent textul originalului ceh, care va fi cunoscut o largă răspândire prin ziarele germane ce l-au reprodus, a rămas necunoscut cercetătorilor noştri[2]).

Dl. C. I. Karadja, după îndelungată căutare, neputând da de urma lui, îl consideră pierdut, până când „va ieşi odată la iveală în vreo bibliotecă particulară sau printr'un catalog de anticar"[3]).

Românilor, XII (1594—1602). Bucureşti, 1903, p. 1211—1212, după un manuscris din Berna.

[1]) Cf. C. I. Karadja, *op. cit.,* p. 183—185 şi p. 188—190 şi A. Veress, *op. cit.,* p. 423 şi p. 424—425; C. Göllner, *Quellques plaquettes,* p. 23, n. 2 citează între ziarele, care reproduc originalul ceh, şi ziarul german *Gute Newe Zeitung,* Dresda, Matthes Stöckel der Jünger, 1601; dar nu se poate face nicio apropiere între aceste două redacţiuni deosebite între ele. Doar xilografia de pe foaia de titlu seamănă cu cea imprimată pe un ziar german apărut în 1601 la Praga la succesorii lui Jan Šuman. (Cf. C. I. Karadja, *op. cit.* Planşa III şi VIII).

[2]) C. I. Karadja, *op. cit.* p. 179 îi dă doar titlul, de altfel incomplet, citându-l, între altele, după J. Jungman, *Historie literatury české.* Praha, 1849, p. 162, No. 639 şi Čeňek Zibrt (nu Ziebert), *Bibliografie české historie,* sv. IV, Nr. 267. El se află citat — tot după Jungman — şi la C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus,* p. 185, Bibliografie Nr. 87.

[3]) *O. c.,* p. 178—179.

Cercetările noastre în biblioteca Muzeului Național al Boemiei din Praga au dus, însă, la descoperirea prețiosului exemplar, care, de aici înainte, încetează de a mai fi socotit pierdut și vine să întregească cu un original ceh numărul relațiunilor contemporane privitoare la lupta dela Goroslău.

Ziarul ceh este o broșură in —4°, de 4 file, cusută împreună cu alte lucruri într'un volum miscelaneu, care se păstrează în secțiunea Staré tisky (Tipărituri vechi), cota D 33, 1, a amintitei biblioteci.

El a fost tipărit la Praga în tipografia succesorilor lui Jan Šuman[1]), în anul 1601, și se pare că reproduce în forma sa un text oficial, pe care-l va fi redactat oficiul arhiepiscopal de cenzură[2]), ori comisia militară aulică[3]) de pe lângă Curtea din Praga și-l va fi dat spre tipărire unei tipografii privilegiate, cum era cea a succesorilor lui Šuman[4]). Faptul că ziarul ceh — spre deosebire de alte multe ziare ale timpului — nu con-

---

[1]) La J. Jungman, *op. cit., loc. cit.*, ca și la C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 179 și C. Göllner, *Faima lui Mihai Viteazul în Apus*, p. 185 ca editor al ziarului ceh figurează greșit Hans Schuman, când, de fapt — așa cum stă scris pe foaia de titlu jos, — ziarul este tipărit la „succesorii lui Jan Šuman“ (u dědice Jana Šumana). Acest Jan Šuman, unul dintre cei mai renumiți tipografi cehi din sec. XVI, își deschisese tipografie în orașul vechi al Pragăi, prin 1589, în str. Fierului (Železnà ul.) și tipări în primul rând ziare despre întâmplările politice și războinice contemporane, apoi execută diferite tipărituri ocazionale, disertații academice, etc. A murit prin 1595, iar nu în 1594, cum afirmă Josef Volf, *Dějiny českého knihtisku do r. 1848* (Istoria tiparului ceh până la anul 1848), Praha, 1926, p. 58, deoarece noi am aflat ziare din 1595 care-i poartă numele, pe când din 1596 începe să apară numele soției sale Ana Šumanová sau al succesorilor săi.

[2]) Fusese înființată prin decretul lui Ferdinand I din 1562. Vezi Josef Volf, *Dějiny novin v Čechách do r. 1848* (Istoria ziarelor în Boemia până la anul 1848). Praha, 1930, p. 25.

[3]) Idem, *ibidem*, p. 27.

[4]) Jan Šuman era unul din cei 4 tipografi privilegiați, cărora li se acordase în 1597 exclusivitatea tipăririi ziarelor privitoare la luptele din Ungaria și dela Dunărea de jos. Cf. Josef *Volf, Dějiny novin v Čechách do r. 1848*, p. 35.

ține nicio indicație privitoare la locul de unde provin știrile pe care le dă, precum și expresiile și tonul pe care îl întrebuințează la adresa lui Sigismund Báthory, ne arată că textul a fost elaborat în cercurile Curții din Praga, din a cărei grație nestatornicul principe ardelean decăzuse[1].

Sub titlul ziarului se află o xilografie reprezentând bătălia din 3 August 1601, precum și prezentarea steagurilor la Praga în ziua de 14 August. In primul plan se vede o cetate, având arborat un steag cu cruce și un tun trăgând. Spre cetate se îndreaptă, printr'o vale, oșteni, purtând steaguri cu stema lui Sigismund Báthory (3 colți de lup), cap de mistreț cu sabia în dinți, semiluna, etc. Aceasta reprezintă, pare-se, parada steagurilor la Praga. In al doilea plan se reprezintă un aspect din bătălie. In dreapta, unde se văd steaguri cu crucea și cu vulturul bicefal, e armata lui Mihai Viteazul și a lui Gheorghe Basta. In stânga, unde apar pe steaguri cei trei colți de lup, e armata lui Sigismund Báthory. Ceva mai în fund, spre dreapta, se văd corturi așezate pe un deal puțin înalt, de pe care se împroașcă din mai multe tunuri spre o întăritură mai ridicată din stânga, unde se află alte corturi și de unde alte tunuri își îndreaptă focul spre cele din dreapta, pe deasupra. Este, după cum vedem, schematic redată, scena bătăliei dela Goroslău.

In fund de tot, pe un deal, se vede un castel[2]. Pe dosul foii de titlu se află o altă xilografie, reprezentând un cap de ostaș, cu coif și platoșe de metal, nas energic acvilin, privire tăioasă, mustăți lungi lăsate în jos, purtând un cioc scurt, care nu știm pe cine vrea să înfățișeze.

Limba în care este scris prețiosul ziar este limba cehă obișnuită, dela sfârșitul secolului al XVI-lea, limbă care, departe de a fi fost: „elegans, copiosa et suavis lingua", cum o

[1]) Cf. în acest sens C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 179.

[2]) Gravura este identică cu cea dela C. I. Karadja, *op. cit.*, planșa II, care va fi fost trasă chiar de pe blocul original al ediției cehe. (Cf. idem, *ibidem*, p. 180). Răsturnată, gravura a fost reprodusă de broșura tipărită de Abraham Wagenmann în același an la Nürnberg (Ap. A. Veress, *op. cit.*, p. 427 și C. I. Karadja, *op. cit.*, Planșa I).

crede renumitul contemporan ceh Daniel Adam din Veleslavin[1]), este împănată cu tot felul de străinisme, în care abundă în deosebi nemţismele, ca: Reyther < germ. Reiter, Ritter; Fortel < germ. Vortheil; Plac < germ. Platz, etc.[2]), cum se poate vedea şi în Anexa acestui articol.

Cât priveşte modul cum apare Mihai Viteazul în cuprinsul ziarului ceh, este suficient să spunem că el este consecvent numit înaintea lui Basta, ca o dovadă a încrederii pe care o punea în el Curtea din Praga, după călătoria întreprinsă de el acolo în primăvara anului 1601[3]).

Sub raportul valorii istorice, datele, pe care ni le furnizează ziarul ceh, în majoritatea lor sunt demne de crezare, ele verificându-se aproape toate prin confruntarea cu alte izvoare documentare şi narative ale epocii[4]). De aceea importanţa ziarului ceh, pe lângă faptul că el este originalul care servi de model

---

[1]) Cf. J. Jungman, *op. cit.*, p. 123.

[2]) Pentru analiza linguistică a ziarelor cehe dela sfârşitul sec. XVI vezi J. Jungman, *op. cit.*, p. 124 şi Josef V. Šimák, *Dvá vzácné tisky ze XVI-ho stoleti.* (Două tipărituri rare din sec. XVI), în *Časopis Národniho Musea* (Revista Muzeului Naţional), ročník CIII, Praha, 1929, p. 38—39 şi p. 55.

[3]) P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 244, n. 4, referindu-se la xilografia lui Wagenmann (ap. A. Veress, *op. cit.*, p. 427), semnalează faptul că numele lui Mihai Viteazul este tipărit cu caractere mai mari decât numele lui Basta, lăsând să se înţeleagă că diferenţa aceasta de tratament tipografic s'ar datori marei importanţe ce i se acorda lui Mihai Viteazul în acele clipe în raport cu poziţia oarecum minoră a lui Basta. Dar, atunci, din faptul că numele lui Báthory este imprimat cu cele mai mari caractere, ar trebui să deducem — ceea ce ar fi absurd — că Sigismund Báthory, în acel moment, îi depăşea pe toţi ceilalţi în ochii celor dela Curtea din Praga. Diferenţa în caracterele cu care sunt tipărite numele lor ţine de tehnica tipografică, care aplica de sus în jos micşorarea progresivă a literilor, şi nu poate constitui o premiză, din care să se tragă anumite concluzii de ordin istoric.

[4]) Impreună cu alte 10 ziare cehe referitoare la Mihai Viteazul am supus unei amănunţite analize şi ziarul ceh privitor la lupta dela Goroslău, în lucrarea noastră: *Cehi şi Români din secolul al XIII-lea până în secolul al XVI-lea*, care va apărea în Biblioteca Institutului de Istorie Naţională, Cluj-Sibiu.

mai multor reproduceri contemporane, crește și prin valoarea lui intrinsecă de izvor istoric.

Lăsăm acum să urmeze aici — în textul ceh însoțit de traducere — mult căutatul ziar referitor la ultima dintre bătăliile date de viteazul Mihai.

ANEXA.

3 August 1601.

Lupta dela Goroslău.

O Bitwě Zykmunda Bathoryho s Michalem Weydau Walassským a Giřjim Bastau, kteráž se léta přítomného 1601, třetjho dne měsyce tohoto Srpna, to gest w Pátek po Swatém Petru w Okowách, na Hranicých Sedmihradských a Uherských stala, kdež dotčený Zykmund s welikau potupau a zahubau Lidu swého na hlavu poražen[1]).

[Xilografia].

[Jos]: S powolenjm Wrchnostj.

Wytisstěno w Starém Městě Pražském u dědice Jana Šumana.

Praga, Biblioteca Muzeului Național al Boemiei, odd. Staré tisky. Sign. 33 D 1, 4 f. n. num. Text: f. 2 a. — f. 3 b.

[f. 2 a.] Proneweřily ten Zykmund Bathory, zapomenůw se nad Slibem a Přisahau swau, kterauž se předně Bohu, a potom Gehomilosti Cysařské y wssemu křestianstwu wysoce zawázal, pominulého času zymnjho nenadály wpád spolu s pomocnjky swýmj do země Sedmihradské včinil, w některé Zámky a Pewnosti gegi, wssak s pomoci a praktykowánjm též některých Gehomilosti Cýsařské zproneweřilých a gemu podobných Sedmihradčanůw, se gest vwázal, giné pak mnohé Sedmihradčany, jenž Gehomilosti Cýsařské yakožto Pánu swému neymilostiwěyssýmu wěrnj zůsta-

---

[1]) In transcrierea ziarului ceh am respectat ortografia originalului.

wali, a k takowému geho nesslechetnému předsewzetj a Praktykowánij niyakž powoliti nechtěli, postinati dal, a tak sobě tuž zem sedmihradskau záse w moc swau vwesti a podmaniti wsseliyak vsylowal.

Jakož pak w tom swém předsewzetj nikoli nezahalel, anobrž od toho hned času Lid sobě odewssad z wsseliyakého národu, totiž z Sedmihradčanůw, Vhrůw, Muldawanů, Kozáku, Tataruw a Turkůw zbirage, do osmnácti Tisýc Gizdy, ostatek pak Pěssýho Lidu, mezi njmž také do Dwanácti Tisýc Tataruw a Turkůw [f. 2 b.] bylo, při sobě gest měl, a stakowau sylau Lidu, kteréhož pospolu do Čžtyrydcýti Tisýc bylo, do Pole gest wytáhl, a s njm se nedaleko od Pewnosti řečené Boresko[1]) na Hranicých Sedmihradských a Uherských položil. O kterémžto geho Předsewzetj Michal Weyda a Giři Basta Geho Milosti Cysařské Neywýžssý Polnj Heytman nad Lidem Válečnjm w Vhřijch Hořeýssých, dobrau wědomost magjce, s welmi malau Hrstkau Lidu swého, kteréhož přes Osmnácte Tisýc nebylo, proti němu, s pomoci Božj se ssykowali, a s lide[m] geho začaste sstiastně ssermiclugjce, zatim na Dwa Tisyce Reytharůw očekawali. Kteřjž když k njm posledního dne minulého měsýce Čžerwence, to gest w tu Středu před Swatým Petrem w okowách do Leženj přitáhli, tu hned dotčený Michal Weyda a Giřj Basta s celým swým leženjm proti tomu Bathorowi se hnuli, a magjce týž, Bathory na gednom Wrchu Leženj swe zaražené, y oni také na Wrchu druhém, wssak mnoho njžssým, proti němu s Leženjm swým se položili.

Že pak on Bathorý w ten Pátek po Swatém Petru w okowách, ginák třetjho dne Měsýce tohoto Srpna mezi Gedenmecytmau a Dwamecýtmau hodinau [f. 3 a.] sfortelůw swých hleděti, a s leženjm swým pod wrch se dati chtěl, k tomu wssak častogmenowaný Michal Weyda spolu s Giřjm Bastau přigjti niyakž nedali, anobrž y hned bez prodlewánij proti němu se zssyko-

---

[1]) Corupt pentru Goroslău, A. Veress, *op. cit.* p. 426 n. 3 crede că e Somlio = Şimleul Silvaniei. Cf. şi C. I. Karadja, *op. cit.* p. 185 şi n. 7, care se declară tot pentru Goroslău.

wawsse, ktémuž geho Leženj s celým swým Hauffem pospichali, ge předně skrze Walauny na různo rozrazyli, a giž potom když střelba Bathorýho z toho wysokého Wrchu Lidu Weywodowýmu a Bastowýmu nic owssem vsskoditi nemohla, nýbrž ge wždycky přewyssowala, střelba pak Weydy a Giřjho Basty, jako z Wrchu nižssýho, práwě mezi Woysko Bathorowý pausstěna a gim nad mjru sskodná byla, tu práwě w hodin Dwamecytma, Michal Weyda s gedné, a Giřj Basta z strany druhé Wogsko geho obkličili, a spomocy Božj sobě tak zmužile a vdatně počinali že od těch Dwamecytma hodin až do wečera, gemu Bathorowy, přes deset Tisýc lidu, žadných owssem nessanugjc, na Hlawu porazyli, ostatni pak téhož Bathory sýlu na různo rozptylili a rozehnali, Leženj geho do konce wssecko opanowali, a w něm mimo ginau nesčislnau Kořist Cžtyrydceti osm kusůw střelby welké, Praporcůw přes pul druhého sta (z njchž gedno Sto a deset ke Dworu Geho Milosti [f. 3 b.] Cýsařské na Hrad Pražsky w Auterý po Swatém Wawřincy přinesseno, a Geho Milosti w Place téhož Hradu Pražského praesentowáno a přednesseno gest) též y Kancellář Bathorýho s mnohými geho teynými Listy dostali: zanjm pak samým, kterýž z té Bitwy sotwa na koni pryč vgel, yako y za giným Lidem geho semotam rozehnaném, Lid Weidu a Giřjho Bassty se dálegi do země Sedmihradské. pustili, při Bitwě se toliko do dwau set swých stratiwsse.

Ti co dobrého spůsobi tu potom také čás s sebau přinese. My nyni z takowého Wjtězstwj od samého Pána Boha Gehomilosti Cýsařské a k dobrému wsseho křestianstwa propugčeneho Pánu Bohu děkugjce, geho z celého Srdce nasseho za dalssy nad Turky Tyranny y nad ginými G. M. C.[1]) nepřáteli Witězstwj prosyti nepřestaweyme.

Traducere.

Despre lupta lui Sigismund Báthory cu Mihai Vodă al Valahiei şi cu Gheorghe Basta, care s'a întâmplat la graniţa un-

[1]) = Geho Milosti Cýsařské.

garo-transilvană, în anul acesta 1601, în a 3-a zi a acestei luni August, adică Vineri după Sf. Petru în lanțuri, când numitul Sigismund cu mare batjocoră și rușine a oastei sale a fost învins cu desăvârșire.

[Jos]: Cu aprobarea autorității.
Tipărit în orașul vechi al Pragăi la succesorii lui Ioan Šuman.

[f. 2a]: Sperjurul acela de Sigismund Báthory, uitând de promisiunea și de jurământul său, prin care mai întâi în fața lui Dumnezeu și apoi în fața M. S. Impăratului s'a legat față de întreaga creștinătate, în vremea trecutei ierni a năvălit pe neașteptate, împreună cu ajutoarele lui, în Țara Transilvaniei și a intrat în câteva castele și cetăți de acolo cu ajutorul și concursul câtorva Transilvani sperjuri față de M. S. Impăratul și lui întru totul asemănători.

Și cum mulți alți Transilvani, cari au rămas credincioși M. S. Impăratului, ca Domnului lor prea îndurător, nu vroiră nicicum să consimtă la o asemenea întreprindere și faptă nelealǎ, a poruncit să-i ucidă și așa se sili ca oricum să aducă iarăși sub puterea sa și să stăpânească Țara Transilvaniei.

Și apoi nu a mai ascuns nicidecum această faptă a sa, ci chiar din acea clipă, adunând de pretutindeni oaste de toate neamurile, din Transilvani, Unguri, Moldoveni, Cazaci, Tătari și Turci, strânse lângă el cam vreo 18.000 de călărași, iar restul pedestrime, în care erau și vreo 12.000 [f. 2 b] de Tătari și Turci. Și cu o asemenea oaste, care la un loc era de vreo 40.000 de oameni[1]), purcese la luptă și se așeză nu departe de cetatea numită Boresko (= Goroslău) la granița Transilvaniei cu Ungaria.

Iar Mihai Vodă și Gheorghe Basta, comandant suprem al M. S. Impăratului asupra oastei din Ungaria de sus, având bu-

[1]) Cifra e exagerată. Cele mai multe din izvoarele timpului vorbesc de 30.000.

nă ştiinţă despre aceste pregătiri ale lui (= Sig. Báthory), cu foarte mica lor oaste, care nu trecea de 18.000[1]), se îndreptară cu ajutorul lui Dumnezeu împotriva lui şi deseori lovind cu folos oastea aceluia, aşteptau încă vreo 2.000 de cavaleri. Cari cum sosiră în tabără în ultima zi a lunei trecute, Iulie, adică Miercuri[2]) înainte de Sf. Petru în lanţuri[3]), atunci îndată numitul Mihai Vodă şi Gheorghe Basta cu toată tabăra lor se urniră împotriva lui Báthory. Şi având acel Báthory tabăra sa întărită pe vârful unui deal, şi ei îşi aşezară tabăra pe un alt vârf, însă cu mult mai mic, în faţa lui.

Pe urmă Báthory, Vineri după Sf. Petru în lanţuri, adică în a 3-a zi a acestei luni August, între orele 21 şi 22[4]) [f. 3 a] vroi să le-o ia înainte şi să coboare cu oastea sa sub deal, însă des amintitul Mihai Vodă împreună cu Gheorghe Basta nu-l lăsară deloc să se apropie, ci, fără zăbavă, aşezându-şi oastea în linie de bătaie, grăbiră cu toată armata spre tabăra aceluia, pe care Valonii o împrăştiară şi după aceea, cum împuşcăturile (artileriei) lui Báthory de pe dealul mai înalt nu puteau pricinui nicio pagubă oastei Voevodului şi a lui Basta, căci (proectilele) treceau pe deasupra, iar împuşcăturile (artileriei) Voevodului şi a lui Gheorghe Basta de pe dealul mai mic, slobozite drept în mijlocul ostaşilor lui Báthory, le erau peste măsură de păgubitoare, tocmai atunci la a 22 oră Mihai Vodă dintr'o parte şi Gheorghe Basta din cealaltă parte încercuiră oastea aceluia şi cu ajutorul lui Dumnezeu luptară cu atâta bărbăţie şi vitejie, că dela ora 22 şi până seara îi uciseră lui Báthory peste 10.000 de oameni[5]), necruţând niciunul; iar restul forţelor lui Báthory

---

[1]) Aceeaşi cifră o aflăm în multe alte izvoare contemporane.

[2]) Greşit în loc de Marţi. (Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 429). Greşala se repetă şi în amintita broşură a lui Jacob Friedlieb, care reproduce fidel ziarul ceh.

[3]) Vincula Petri = 1 August. (Cf. A. Veress, *op. cit.* p. 429, n. 1).

[4]) Cam la ora 5—6 p. m. după timpul ceh. (Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 414, 420 şi 423). Ora 4—5 la C. I. Karadja, *op. cit.*, p. 179 şi A. Veress, *op. cit.*, p. 429 este dată după traducerea germană, greşită în acest loc, cum am arătat mai sus.

[5]) Cifra e confirmată şi de alte mărturii.

il împrăştiară şi-l puseră pe fugă. Tabăra lui o cuprinseră, în fine, cu totul şi puseră mâna acolo, în afară de nenumărată pradă, pe 48 bucăţi de tunuri mari, peste 150 steaguri (din care 110 fură aduse la Curtea [f. 3 b] M. S. Impăratului la Hradul din Praga în ziua de Marţi după Sf. Laurenţiu[1]) şi fură prezentate şi purtate prin faţa M. S. în piaţa Hradului praghez), şi aflară deasemenea acolo şi cancelaria lui Báthory cu multe scrisori secrete ale lui.

In urma lui Báthory, care abia scăpase din luptă pe un cal, ca şi în urma celorlalţi ostaşi ai săi, risipiţi ici şi colo, se năpustiră până adânc în Ţara Transilvaniei ostaşii Voevodului şi ai lui Gheorghe Basta, dintre cari (ostaşi) fură pierduţi în acea bătălie doar vreo 200[2]).

Ce isprăvi vor mai face aceştia, cu vremea o să se afle iarăşi.

Iar noi acum, mulţumind Domnului Dumnezeu pentru această victorie acordată doar de Domnul Dumnezeu M. S. Impăratului spre binele întregii creştinătăţi, să nu încetăm a-L ruga din toată inima noastră pentru alte victorii asupra tiranilor Turci şi asupra altor duşmani ai M. S. Impăratului.

CATEVA PRECIZĂRI BIOGRAFICE PENTRU ISTORIA MEDICINII ROMANEŞTI

DE

VALERIU L. BOLOGA

I.

Doctorul Ioan Nicolide de Pindo, vestit medic aromân în Viena (1737—1828), a fost semnalat mai întâiu de *V. Bologa* („An. Inst. Ist. Naţ. Cluj", V, p. 503—510; „Inchinare lui N.

---

1) Adică în ziua de 14 August 1601. Data se confirmă. (Cf. A. Veress, *op. cit.*, p. 425, n. 1 şi p. 429, n. 2).

2) Unele izvoare confirmă cifra. Altele dau 2.000. E probabil că vor fi fost mai mulţi de 200.

Iorga", Cluj, 1931, p. 49—51). Domnul dr. *Simion Ţovaru* („Un ilustru medic vienez de origine grămostean", Rev. Macedo-română, III, 1—2, p. 36—53), mai ales însă domnii *Valeriu Papahagi* („Câteva precizări în legătură cu medicul aromân din Viena Ion Nicolide de Pindo", Rev. Istorică, XXIV, nr. 7—9) şi *Demostene Russo* (în „Studii istorice greco-române", Bucureşti, 1939, vol. I), pornind dela informaţiile date de Bologa, au întregit biografia lui Nicolide cu amănunte preţioase şi au precizat în deosebi bibliografia operelor sale tipărite şi manuscrise. Din străduniile acestor biografi ai unuia din cei mai importanţi doctori în medicină români, a rezultat o imagine a vieţii sale destul de completă, din care desprindem următoarele caracteristice mai importante:

1. Nicolide a fost şi s'a simţit Român. Originea sa aromânească n'a fost contestată nici de autorii greci.

2. El a fost unul din cei dintâi doctori în medicină cu mare învăţătură, de neam românesc, poate chiar primul. Ca medic a fost deosebit de apreciat în Viena; avea o faimă care se răspândise în lumea balcanică; curtea vieneză şi autorităţile austriace i-au acordat o serie de privilegii şi l-au nobilitat. Ca autor medical a rămas cunoscut printr'o preţioasă lucrare tipărită în limba greacă.

3. Nicolide a jucat un rol important în viaţa coloniei grecoaromâne din Viena.

Ioan Nicolide de Pindo era atât de apreciat în lumea medicală apuseană, încât Danezul *Ad. Carl Peter Callisen,* autorul marelui dicţionar biografic medical „Medicinisches Schriftstellerlexikon", apărut în Copenhaga în 1833, îi consacră o notă la p. 515 a volumului XIII:

„1426. Nicolides von Pindo (Johann), zu Wien, med. Dr.; wurde 1791 in den Adelsstand erhoben, mit dem Prädicate von Pindo. 3211. Diss. de pyogenia. Viennae, 1780. 4."

Acesteia îi urmează în 1843 la „Nachtrag", vol. 31, pag. 43, o scurtă, dar destul de completă biografie:

„1426. Nicolides von Pindo (Joh.), zu Wien, Med. Dr., Arzt und Mitglied d. med. Fac., starb d. 12 Decbr. 1828, 85 J. (? 91

J.) alt. Cit. Med. chir. Zeit. 1829, Bd. 3. No. 59. S. 111. Er war geb. zu Gramosta in Macedonien d. 14. März 1737, besuchte daselbst die höhere Schule, ging, gegen den Wunsch seiner Eltern u. ohne Reisegeld, nach Wien, musste sich zu Semlin der Handlung widmen, setzte aber später seine Reise fort, ernährte sich während seiner medic. Studien zu Wien, durch Unterricht in der griech. Sprache, litt an Bluthusten, meldete sich nach 2 J. zum Examen bei der med. Fac., welche jedoch dieses verweigerte, weil er ein Grieche war, aber später auf Befehl des Kaisers Joseph II ihn zulassen musste u. wurde vom Kaiser zum ersten Arzt seiner dasigen griech. Religionsverwandten ernannt. s. N. Nekr. d. Deutsch. Jahrg. 6. 1828. Thl. 2. art. 336. S. 344—47. 265. Die pract. med. Lehre, zum Gebrauch für Militair- u. Landchirurgen. In griechischer Sprache."

Notele biografice ale lui Callisen au o valoare documentară destul de mare: Ele dovedesc, cât de bună era încă amintirea învăţatului grămoştean la cincisprezece ani după moartea sa şi ne servesc indicii pentru găsirea a două necroloage necunoscute până acuma, unul în vol. II. 1828 al publicaţiei „Neue Nekrologe der Deutschen", al doilea în revista medicală vieneză „Medicinisch-chirurgische Zeitung", 1829, vol. III. (Din păcate aceste publicaţii nu se găsesc în bibliotecile din Sibiu).

In colecţia de anunţuri mortuare (vol. VI, p. 475) din arhivele familiare ale conţilor *Wilczek* din Castelul Seebarn (Austria inf.) se găseşte şi cel tipărit la moartea lui Nicolide. Prin bunătatea domnului *Dr. A. Goldmann,* fost arhivar al Universităţii din Viena, am putut să obţinem o copie:

„Sergius Nicolides v. Pindo gibt Nachricht von dem höchst betrübten Todesfall seines innigst geliebten Oncles, des hochwohlgeborenen Herrn Johann Nicolides v. Pindo, der Arzneykunde Doktor, Mitglied der Medicinischen Fakultät und praktischen Arzt, welcher nach empfangenem heiligem Sacramente den 12. December 1828 morgens um halb zwey Uhr in dem 85-sten Jahre[1]) seines Lebens an der Vereiterung der Lunge selig

[1]) Sic! De fapt avea 91 ani! V. B.

in den Herrn entschlafen ist. Der Leichnam des Hochseligen wird in der griechischen Kirche zur heil. Dreyfaltigkeit am alten Fleischmarkt den 12. December Abends um 6 Uhr beygesetzt und dann den 13. December 1828 um 3 Uhr Nachmittag eingesegnet und von da in dem Leichenacker zu St. Marx beerdigt. Die heiligen Seelenmessen werden in der obigen Kirche abgehalten werden."

Nepotul despre care este vorba, e *Sterie Eustatie Nicolide de Pindo* care, — din graţia împăratului — fusese nobilitat odată cu unchiul său (acesta neavând copii), în Maiu 1791.

Teza de doctorat a lui Nicolide, din 1780, — pe care dl Papahagi o descrie, după „Bibliographie hellénique" a lui *Émile Legrand,* — se găseşte în Bibl. Univ. Viena, sub cota I 219.574. Ea este dedicată *directorului* Facultăţii de Medicină din Viena, baronul *Dr. Anton v. Störck,* atotputernicul medic al curţii, protectorul şi prietinul de mai târziu al lui Nicolide. *Legrand* (şi după el *Val. Papahagi,* mai târziu *Victor Gomoiu* în „Repertoriul Medicilor, etc.", Adaos, Buc. 1941, pag. 113), greşeşte, când îl numeşte pe *Störck* „rector": Universitatea din Viena îşi avea rectorul şi decanii aleşi, afar de aceştia şi *directori* ai facultăţilor, numiţi de împărat, ca organe de control, îndrumare şi disciplină, reprezentanţi ai autorităţii de stat.

Incă o rectificare de amănunte: Nicolide *nu* a fost *profesor* la Facultatea de Medicină din Viena, cum susţine *G. I. Zavira* în a sa „Nea Hellas", şi după el domnii Papahagi şi Gomoiu. El fiind medic practician în Viena, era membru ordinar al Colegiului doctorilor („Doktorenkollegium") şi în această calitate avea dreptul să se numească şi membru al Facultăţii, — o rămăşiţă medievală de valoare pur formală, a unui privilegiu al medicilor capitalei. — fără ca să facă însă parte din corpul profesoral. Teoretic acest titlu i-ar fi dat cel mult dreptul să ţină cursuri libere, drept ce căzuse însă de mult în desuetudine.

La pag. 46 a tezei sale, — scrisă într'o latinească frumoasă, — (Papahagi dă greşit, după Legrand, sau poate e o eroare de tipar, indicaţia bibliografică *32* p; de fapt sunt *82* p.,) Nicolide dă şi o informaţie cu caracter personal: „Magnif. de Haen, meus

quondam adeo favens praeceptor et memoria cuius gratissima erit quousque vixero". Haen a fost unul din cei mai străluciţi clinicieni şi profesori ai Facultăţii vieneze din epoca tereziano-josefină, epoca ei de maximă strălucire şi glorie.

II.

Doctorul Constantin Pomuţiu (1815—?), unul din cei mai distinşi medici români din fosta monarhie, fratele generalului *Gheorghe Pomuţiu* (devenit celebru în America în războiul de secesiune şi mai târziu ca un apreciat diplomat al Statelor Unite; cf. şi „Familia", II, 1866, şi „Enciclopedia Cartea Rom." p. 1817), este azi pe nedrept uitat. Ici-colea se găseşte numele lui, citat în grabă, în lucrări româneşti de istorie politică, dar *în nici una din enciclopediile şi operile biografice româneşti nu se află biografia sa completă.* Intr'o vreme când şirurile intelectualilor din Ardeal erau încă rare, când medicii noştrii titraţi se puteau număra pe degete, *un doctor român care a fost chemat să facă cursuri la o universitate străină, care a ajuns pe urmă la cele mai înalte grade în ierarhia sanitară austriacă, care însfârşit semnează memoranduri politice către împărat, alături de Şaguna, nu poate să fi fost o personalitate cotidiană.*

Din şematismele de stat ale fostei monarhii, din controalele studenţilor Facultăţii de Medicină din Viena[1]), în sfârşit din note răzleţe, am putut să reconstituim, — încă foarte fragmentar — o serie de amănunte pentru biografia sa.

S'a născut în Ghiula (Gyula, com. Bichiş, Ungaria), în 17 Ianuarie 1815; („Pomutz Constantinus, natus Gyula in Hungaria die 17 Ianuarii 1815, religionis catholicae ritus graeci". Cf. Protocollum pro doctoratu medico-chirurg. et chemiae, 1821—1871, al Fac. Med. Viena).

Tatăl său a fost *Ioan Pomuţiu*, medic veterinar. Nu mai

---

[1]) Unele din informaţii le-am primit, — cu recunoştinţă — dela neobositul domn *E. v. Gyurgyevich* dela Biblioteca Brukenthal şi prin bunăvoinţa domnului director al Muzeului Brukenthal, prof. *R. Spek*, dela domnul arhivar al Universităţii din Viena, consilierul *Reinöhl*.

trăia în 1839—40. („Name und Stand der Aeltern: Johann, Thierarzt, todt." Cf. Studienkatalog des Professoros *Joseph E. v. Wattmann* über seine Vorlesung über Chirurgie für die erste und zweite Jahreshälfte des Studienjahres 1839—40.).

A studiat „collegia philosophica" în Pesta, pe urmă medicina în Pesta şi Viena (Protocolul citat). In Viena era sigur înscris încă în 1838, deoarece cu hotărîrea no. 19422 din 4 Aprilie 1838 este scutit de taxe; (Matr. Univ. Viena, 1839—40). In aceeaş matriculă e trecut pentru anul şcolar 1839—40 drept *cand.* med., deci stătea înaintea examenelor riguroase. In catalogul lui Wattmann îi găsim adresa din Viena, Alser[stadt] 76, — aşa dară în apropierea clinicilor — şi caracterizarea „Verwendung fleissig, Sitten gut." Riguroasele şi teza le-a trecut în 1840—41, cf. protocolului cit.: „subivit examen med. primum die 10 April 1840 bene (1 valde bene), secundum die 25. Maji 1841 sufficienter, disputavit die 3. Juli 1841 bene per majora, Diploma die 6. VII. 1841."

A fost promovat cu teza tipărită „Dissertatio inauguralis medica de morbis gravidarum", Vindobonae 1841. (cf. *Szinnyei József*, „Magyar irók élete és munkái", X, rubr. 1385, Budapesta 1905 şi *Győry Tibor* „Magyarország orvosi bibliographiája", Budapesta, 1900, p. 122).

In 1847—48 a fost însărcinat cu predarea cursului de psihiatrie la Facultatea de Medicină din Budapesta. (Högyes Endre „Emlékkönyv a Budapesti királyi magyar Tudomány-Egyetem Orvosi Karának multjáról és jelenéről", Bp. 1896, p. 208: „Pomutz Szilárd... 1847—8-ban az elmegyógyászatot adta elő egyetemünkön"). *Győry Tibor* dă în a sa „Az Orvostudományi Kar története" (Bp. 1936), la p. 444—445 unele precizări interesante în legătură cu agregaţia lui Pomuţiu[1]):

---

[1]) Că într'adevăr este vorba de o agregaţie reglementară, nu numai de o însărcinare incidentală, rezultă di op. cit. al lui Győry, p. 797, unde, dându-se lista „Az orvosikar rendkivüli elöadói 1850 óta", — în care figurează la poziţia 10 Pomuţiu, — se notează următoarele: „...numiţi de Consiliul Locotenenţial, obligaţi a depune jurământul, fără leafă bugetară, figurau în programul de cursuri ca *profesori publici extraordinari.* Premer-

La începutul anului 1847 doctorul Pomutz Konstantin a cerut autorizaţie să facă cursuri publice extraordinare din psihiatrie. Directorul Facultăţii *Stáhly* raportează în 10 Iunie că . . . „ar fi foarte de dorit să se facă cel puţin o catedră extraordinară de psihiatrie. In ceea ce îl priveşte pe Pomuţiu, nu există îndoială că e calificat, totuş ar fi necesar să se aştepte, până când se va aranja chestiunea ospiciului de nebuni. In răstimpul acesta Pomuţiu ar trebui să se perfecţioneze în cunoaşterea limbii maghiare, deoarece din felul cum e scrisă cererea sa rezultă că are nevoie de aceasta". Deşi Consiliul Locotenenţial acceptă acest punct de vedere, Majestatea Sa acordă în 26 Oct. (1847) lui Pomuţiu dreptul de a face cursuri publice extraordinare de psihiatrie (Arhiva Regnicolară maghiară, 1847, pos. 57, 185).

In 1848—49, Pomuţiu semnează, alături de *Şaguna, Mocioni, Iacob Bologa* şi alţii, petiţiile către împărat şi manifestele în cari se cere egala îndreptăţire, etc. etc. a Românilor din monarhie *(Păcăţianu,* Cartea de aur, passim).

In 1854 îl găsim „Landesmedicinalrath" în „Statthalterei für die serbische Wojwodschaft und das Temeser Banat", (cf. „Handbuch der Wojwodschaft Serbien und des Temeser Banates sammt der Militärgrenze für das Jahr 1854", Temesvar, f. a., p. 55).

In 1859 figurează în şematismul austriac în aceeaş calitate şi ca preşedinte al comisiei medicale permanente („k. k. ständige Landes-Medicinal-Commision") a Voivodinei şi Banatului. („Hof-u. Staatshandbuch d. Kaiserthumes Österreich", 1859, vol. V, p. 87 şi 88).

In Decemvrie 1863 se înfiinţează pe lângă Cancelaria aulică reg. maghiară un post nou de referent medical şi sanitar, care se ocupă provizoriu de Constantin Pomuţiu, *docent universitar,* consilierul sanitar al Locotenenţei din Timişoara. (Győry, op. cit. p. 543, după „Orvosi Hetilap, 22 Dec. 1863). Acest provi-

---

gători ai docenţilor". Docenţa a fost introdusă în 1850. Se va vedea mai jos că în 1863 Pomuţiu este amintit, într'un act oficial, *ca docent.*

zorat pare a se fi transformat în curând în numire definitivă. In Şematismul din 1866 îl găsim pe Pomuţiu la p. 152: „Kgl. ung. Hofkanzlei in Wien; zur Dienstleistung einberufen Pomutz Constantin, M. Dr. kön. u. Med. R[ath]." Aşadară el purta acum pe lângă indicaţia de funcţiune „consilier sanitar" şi *titlul de distictiune al unui „consilier regesc"*. Fiind acum stabilit în capitala Austriei, este recipiat în Colegiul doctorilor Facultăţii de Medicină din Viena (Ibidem, p. 236).

In Şematismul din 1868 — deci după dualism — fireşte nu-l mai găsim figurând ca funcţionar austriac, este însă ţinut mai departe în evidenţă *ca membru al Colegiului doctorilor din Viena* (p. 249). Să fi trecut, — ca atâţi alţi funcţionari înalţi români, nevolnici să servească după 1868 sub Unguri, — la 53 de ani la pensie şi să fi rămas ca practician în Viena? Până ce nu ne va reuşi să-i găsim necrologul în vreuna din gazetele ardelene, nu ne putem pronunţa, precum nu îi ştim încă data morţii. In Şematismul din 1874, — singurul după 1868 pe care l-am mai găsit în bibliotecile sibiene, — nu mai figurează nici ca membru al Colegiului.

De încheere o rectificare: In „Contribuţiuni la Istoria Medicinii din Ardeal" (Cluj, 1927), la pag. 32, (notă), *V. Bologa* scrie: „Astfel de Români *născuţi, dar nu rămaşi,* mai aflăm în învăţământul superior maghiar. Constantin Pomuţiu, alias Pomutz Szilard..." Dl *Lucian Predescu,* dând în „Enciclopedia Cugetarea", Bucureşti, la pag. 670 puţinele informaţii despre Pomuţiu, date de Bologa (este singura enciclopedie românească, care îl aminteşte!), adoptă şi eroarea lui Bologa, numindu-l „medic român *maghiarizat"*. Dară Bologa, în aceleaşi „Contribuţiuni", rectificase la pag. 85 („Addenda") greşala sa, scriind: „In ce-l priveşte pe doctorul Constantin Pomuţiu, îmi pare că m'am prea grăbit, când l-am pus în categoria Românilor născuţi, dar nu rămaşi. Dimpotrivă, pare a fi fost un foarte bun Român. In Cartea de Aur de Păcăţianu îl găsim ... etc. ..."

In concluzie: C. Pomuţiu nu s'a maghiarizat, ci s'a manifestat întotdeauna ca bun Român.

O CONTRIBUŢIE LA ISTORIA EPOCII PRENATALE A VOEVODATULUI TRANSILVAN

DE

K. HOREDT

Pentru sfârşitul vremurilor protoistorice s'a făcut încercarea de a rezolva prin studiul cetăţilor o seamă de probleme, pentru care lipsesc mijloace informative de altă natură, şi de a deschide un orizont cronologic ce se întinde chiar dincolo de sfera, pe care o oferă direct izvoarele documentare scrise[1]. Constatările obţinute pe această cale ar putea apoi servi ca puncte de reper, care să îngădue a pătrunde şi mai departe în negura protoistoriei, plecând dela limita ei de jos. Unele din opiniile formulate s'ar putea să fie trase la îndoială. Inainte de toate se va crede că e prea timpurie fixarea cronologică a vechilor temelii ale burgurilor medievale cari mai există şi azi. Dar pare de fapt cu putinţă acum de-a pătrunde dela această bază spre o perioadă protoistorică, până azi oarecum inaccesibilă pentru cercetători, desfăşurarea vieţii fiind abia bănuită în linii vagi.

Poalele Carpaţilor de Sud formează în mai multe privinţe o graniţă. Mai întâi reprezintă o zonă, până la care se întindea efectiv suveranitatea medievală a Transilvaniei, şi dincolo de care nu era asigurată stăpânirea politică, deşi existau pretenţiuni juridice nominale şi sfere de influenţă. Pădurile puţin accesibile şi văile ascunse ale Carpaţilor sudici, ca orice regiune muntoasă, ofereau loc potrivit de refugiu pentru toate popoarele care, sub ameninţarea noilor seminţii pătrunse aci, erau împinse din văile largi şi din câmpie. Privit din epoca protoistorică, acest spaţiu muntos reprezintă astfel un „Reliktgebiet" etnic, în care populaţiile s'au menţinut vreme mai îndelungată,

[1]) K. Horedt, *Südsiebenbürgische Grenzburgen*, în *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1941, 64, p. 16—27. Idem *Zur siebenb. Burgenforschung* în *Südostforschungen*, 1941, 6, p. 576—614. Despre situaţiunea cercetarilor asupra cetaţilor în Germania, însemnătatea, problemele şi rezultatele lor vezi C. Storm, *Zur deutschen Burgenforschung*, în *Deutsches Arhiv für Landes- und Volksforschung*, 1941, 5, p. 118—142.

iar mai târziu au dispărut. E destul să amintim exemplul actualilor locuitori ai Carpaţilor vestici, care sunt consideraţi în parte ca descendenţi ai Celţilor[1]), Dacilor[2]) sau Gepizilor[3]). Actualmente Carpaţii de Sud şi de Vest formează un spaţiu etnic exclusiv românesc, în timp ce bazinul transilvan prezintă şi alte grupe de popoare, drept consecinţă a stratificărilor etnice din cursul evului mediu. Ca urmare a acestor stări şi din cauza condiţiilor geografice regiunea dela poalele munţilor este şi o linie despărţitoare dintre agricultură şi păstorit şi dintre manifestările diferite — din această cauză — ale vieţii economice[4]). Considerate din podişul transilvan, poalele Carpaţilor sudici — singurii care sunt luaţi aici în considerare — reprezintă aşadar o linie demarcaţională în care se îmbină influenţe diverse. In această zonă intermediară se vor putea obţine date informative cu privire la situaţiunea etnică la sfârşitul protoistoriei mai curând decât în câmpie, unde asemenea urme au fost mai uşor acoperite ulterior sau nimicite. Astfel, se pare, că într'o îmbinare norocoasă aşezările de cetăţi şi toponimia văii Sebeşului se întregesc şi se sprijină reciproc cu ştirile istorice în aşa măsură, încât împreună dau putinţa unei priviri restrânse într'o perioadă a protoistoriei, asupra căreia ştirile cunoscute sunt puţine şi îndoelnice. (Fig. 1.).

Punctul central al văii de munte la Sud de Sebeş îl formează cetatea dela Săsciori, care a alcătuit obiectul unei cercetări amănunţite din partea lui Th. B. Streitfeld[5]). Sprijinit pe lucrări mai vechi, el adună toate datele existente asupra trecutului acestei aşezări, întregindu-le cu cercetări per-

---

[1]) W. Weber, *Aus Rumäniens Frühzeit*. Bucureşti, 1942, p. 77.

[2]) O. Reche, *Rasse und Heimat der Indogermanen*. München, 1936, p. 30; Idem în *Reallexikon* (Ebert), XIII, p. 298.

[3]) H. Phleps. *Ost- und westgermanische Baukultur unter besonderer Würdigung der ländlichen Baukunst Siebenbürgens*. Berlin, 1934, p. 13.

[4]) Pentru păstoritul românesc cf. I. Moga, *Siebenbürgen im Wirtschaftsorganismus des rumänischen Bodens*. Bucureşti, 1940, p. 24—38.

[5]) Th. B. Streitfeld, *Die Sastschorer Burg* în *Siebenbürgische Vierteljahrsschrift*, 1939, 62, p. 126—144, 257—278.

sonale. La intrarea văii se află, chiar pe teritoriul vechiului scaun al Sebeşului, Petreşti, *villa Petri* din documente.

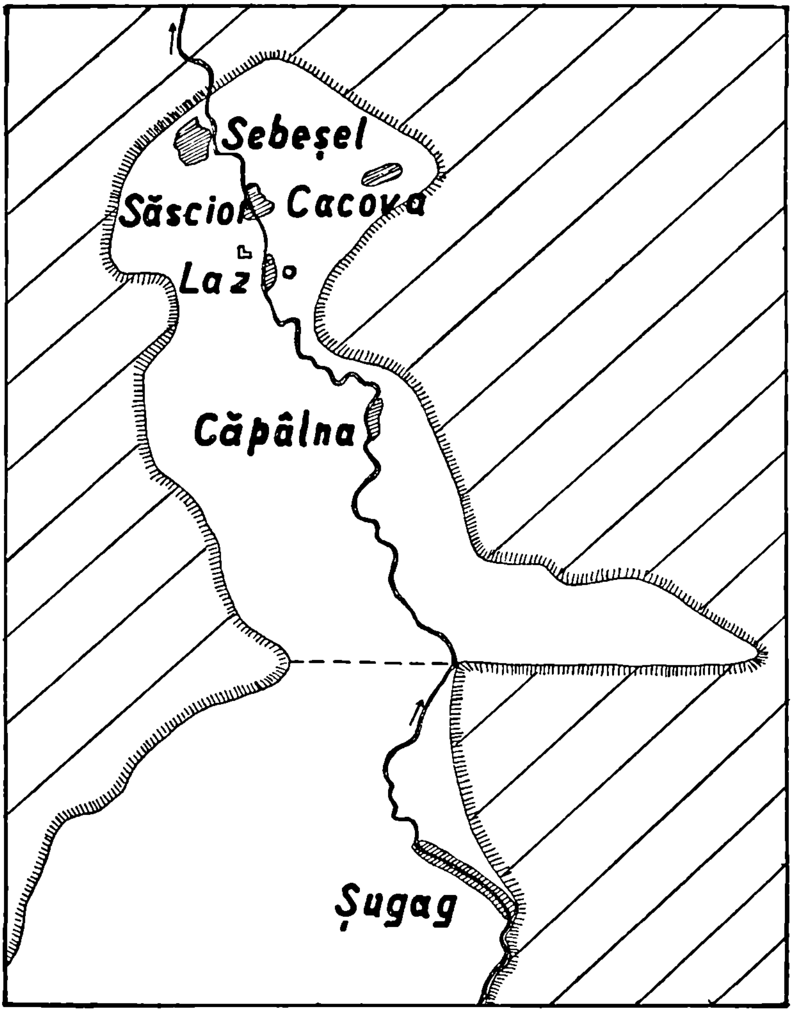

Fig. 1.

Deosebit de aceasta e aşezarea *de sub castro Petri,* care trebue să fie identificată cu Sebeşel, la Sud de Petreşti, cu toate că acesta e spre Nord la o distanţă mai mare de cetate decât

Săsciorii, așezat în imediată apropiere sub burg[1]). Se recunoaște în deobște în *castrum Petri*, amintit mai întâiu la 1309 cetatea dela Săsciori. Impreună cu Sebeșel, alte patru sate din această vale: Săsciori, Cacova (ceva mai la Răsărit), Laz (imediat la Sud de cetate) și Căpâlna (mai departe pe râu în sus) formează o unitate, fiind până în sec XVI acordate ca feude sau moștenite totdeauna împreună. Nu la această grupă aparțin Șugagul, așezare mai recentă[2]) (mai departe în munții la Sud de Căpâlna) și Lomanul, cam la aceeaș înălțime cu Săsciorii, dar aflător pe fostul teritoriu al Scaunului de Sebeș. Fiindcă numirile precedente ale celor patru localități amintite se deosebesc în parte de numele actuale, înșirarea atestărilor documentare se va face în ordinea cronologică inversă, căci identificarea numirilor de localități în atestarea cea mai târzie produce dificultăți mai mici.

Intr'un document din 1503 sunt amintite „*possessiones Spring, Drasso, Kis Sebess, Nagyfalu, Kákova, Kápolna et Lááz, ac alia quaeque bona ad eandem Kis Sebess pertinentia*..."[3]). Dintre ultimele cinci nume, singurele care au importanță aici, numai Nagyfalu nu mai corespunde cu numele ce-l are azi. Deaceea sub el poate să fie înțeles numai Săsciorii mai ales că după un document anterior — despre care va mai fi vorba — acest sat se află lângă râul Sebeș. La 1446 Sebeșul e dat din nou, împreună cu aceleași sate, capitlului din Alba-Iulia: „*Kyssebes cum pertinentiis suis puta Nagfalw, Kakuwa, Negfalw et*

---

[1]) Streitfeld, *o. c.*, p. 129. Pentru numele localităților *villa Petri* și *de sub castro Petri* cf. extrasele din registrul perceptorului papal Rufinus de Civinis (1317—1320), unde în acelaș document e deosebită „*ecclesia de villa Petri*" de „*ecclesia de sub castro Petri*". *Urkundenbuch*, I, p. 327, deasemenea în anul 1330, *Ub.* I, p. 433.

[2]) In actul de donațiune al ținutului Sebeșel și Săsciori către magistratul din Sebeș în 1570, Șugagul nu e amintit. Cf. Fr. Thalmann, *Programm des ev. Untergymnasiums in Mühlbach*, 1858/59, p. 5, ibid., p. 4 „die... Güterantheile Szászcsor, Sebeshely und *des später* auf Szászcsorer Hattert *entstandenen Dorfes Sugág*".

[3]) A. Szeredai, *Notitia veteris et novi capituli ecclesiae albensis Transilvaniae*... Alba Carolinae. 1791, p. 125.

Slawendorff[1]). Aici se deosebesc de actualele numiri Nagfalw, Negfalw şi Slawendorff, — rămân totuş să fie precisate numai ultimele două, dat fiind că în Nagfalw a fost recunoscut deja Săsciorii. Până azi, urmând pe Baumann, s'a admis în deobşte identificarea Laz-Slawendorff, cu toate că acum acesta din urmă s'ar putea să nu fie altceva decât Căpâlna, neamintită de fapt, la 1440. Deoarece ordinea pomenirii în 1503 şi 1446 concordă în ce priveşte primele două numiri de localităţi (Nagfalw, Kakuwa), se va putea presupune acelaş lucru şi despre celelalte două următoare, care azi nu mai sunt cunoscute, punând Căpâlna pentru Negfalw (al treilea), iar pentru Slawendorff (al patrulea) Laz. Pentru această soluţiune adoptată până azi vorbesc şi rezultatele cercetării burgurilor. De aceea, se va menţine deocamdată explicarea curentă Slawendorff-Laz. Dar chiar dacă ar fi să se înţeleagă prin Negfalw Laz, concluziunile expuse mai jos nu ar suferi vreo modificare esenţială[2]). La 1403 numai Sebeşul e pomenit cu numele, iar patru sate româneşti sunt indicate ca aparţinând lui[3]). E limpede că prin ele sunt înţelese cele patru localităţi din 1503 şi 1446. Cea mai timpurie amintire a lui Nagyfalu datează din 1345, când el apare ca Nogolahfolu[4]). Această denumire corespunde,

---

[1]) Citatul a putut fi reexaminat în manuscrisul gata de tipar al celui de al cincelea volum din *Urkundenbuch*, pus la îndemână cu bunăvoinţă de editor. La Streitfeld s'a strecurat o eroare a lui Baumann, *Programm des ev. Untergymnasiums*, Mühlbach, 1873/74, p. 27, care scrie: „Graf Michael von Schässburg im Jahre 1446 seine Güter Spring, Drasso, Kis-Sebes, Nagyfalu, Kakova, Kapolna und Slavendorf oder Negfalva (Laaz) dem Domkapitel von Weissenburg testiert". Dar din pasagiul reprodus mai înainte se vede ca numărul de patru e menţinut, iar Căpâlna nu e amintita.

[2]) Pentru localizarea lui Negfalw poate fi utilizat şi un document din 1366, în care se vorbeşte de „*. . . pratum situm in territorio hospitum de Kelnek prope aquam infra Czyekerh et silvam necnon villam olahalem Neger vocatam . . .*", *Ub.* II, p. 269.

[3]) „*. . . alias quattuor villas Volachicales ad dictam Kys-Sebes pertinentes . .*", *Ub.* III, p. 303, la fel p. 304.

[4]) „*. . . item possessio quondam praefati Hennyngh Nogolahfolu vocata in eodem comitatu Albensi iuxta fluvium Sebus in vicinitate et commetaneitate praedictae possessionis Perturfolua existens . . .*". *Ub.*, II, p. 29.

pe lângă întroducerea lui — olah — în întregime cu Nagyfalu, fiind şi un indiciu despre naţionalitatea locuitorilor săi, care putea fi dedusă indirect şi din documentul dela 1403. Prin aşezarea sa *„iuxta fluvium Sebus"* e confirmată identificarea: Nagyfalu—Săsciori. Nu se poate stabili cu preciziune dacă prin Nagyfalu e de înţeles numai Săsciori, sau dacă e întrebuinţat aici ca termen colectiv pentru a designa toate cele „quattuor villas volachicales".

In legătură cu Petreşti şi Loman s'a subliniat în deosebi faptul că aceste sate se aflau încă pe teritoriul scăunal al Sebeşului. Streitfeld a observat că localităţile de mai sus, formând în sec XV o unitate cu centrul în cetatea Săsciori, nu aparţin la scaunul Sebeşului, ale cărui limite pot fi, pentru acelaş secol, precizate pe cale documentară[1]. El cuprinde, într'un arc deschis către Sud, valea Sebeşului, aparţinătoare comitatului Albei[2]. Dintre posibilităţile ce sunt de luat în seamă, Streitfeld se decide pentru părerea cea cu mai multă putere convingătoare: anume că aceste hotare teritoriale existau la apariţia scaunului de Sebeş. Ele cuprindeau ca un cadru un tablou, care trebue să fie datat în sec. XII, dar al cărui început e dintr'o perioadă şi mai veche. „Trebue ... să se admită, că acest ţinut avea deja un stăpân în timpul colonizării şi că raporturile de proprietate mai vechi stabilite aici au împiedecat pe imigranţi să ia în stăpânirea lor acest pământ"[3]. Mai sunt

---

[1]) Cf. pentru acestea *Mühlbacher Gymnasialprogramm*, 1875/76, p. 32 ssq., unde sunt amintite toate satele aparţinătoare la scaunul Sebeşului. De altfel e pomenit şi *Seckhuor*, ceeace însă se bazează pe o eroare, căci într'un document de mai târziu, din 1478, sunt donate numai oraşul şi scaunul Sebeşului, nu şi teritoriul aparţinător comitatului albens. Dar aici poate fi cazul unei injustiţii, precum întreaga donaţie nu reprezintă decât o nesocotire a unor raporturi de drept existente.

[2]) Cf. harta istorică la G. Müller, *Siebenbürgens Stühle, Distrikte und Komitate*, 1914.

[3]) Streitfeld, *o. c.*, p. 140. „Man muss ... annehmen, dass dieses Gebiet zur Zeit der Einwanderung schon seinen Besitzer hatte und das die hier feststehenden Besitzverhältnisse es gewesen sind, die die Einwanderer gehindert habn, dies Gebiet in ihre Hände zu bekommen".

de amintit enclavele teritoriale ale comitatului albens în „fundus regius" dealungul țărmului drept al Oltului, cari după presupunerea mai veche a lui Schullerus ar fi teritorii ale burgurilor de graniță din epoca presăsească[1]. Cu toate că pomenirea documentară și caracteristicile de stil ale cetății dela Săsciori nu sunt mai vechi de începutul sec. XIV, vor fi existat mai înainte, chiar în vremea presăsească, necesitățile strategice cari au condiționat ridicarea ei, dând și o explicare pentru neîncadrarea regiunii sudice dealungul văii Sebeșului în teritoriul scăunal. Aceasta formează în continuarea ei spre Sud un vechiu drum de circulațiune spre Oltenia și duce în direcțiunea nordică până aproape de pozițiunea, cheia strategică a Transilvaniei: Alba-Iulia, care forma cu siguranță și în perioada presăsească punctul central al țării. Pentru a fi asigurat în cazul unei amenințări sau a unei surprize, s'a ridicat de timpuriu în valea Sebeșului o cetate de graniță, premergătoare burgului dela Săsciori.

Mai trebue scos în evidență o altă particularitate în orânduirea graniței teritoriului scăunal. Clinul de răsărit al teritoriului exceptat din scaunul Sebeșului, care se îndepărtează de valea Sebeșului, află o neașteptată explicare cu ajutorul cetății dintre Cărpiniș, Poiana și Jina[2]. Acest punct nu poate fi localizat cu preciziune pe harta lui Müller din cauza scării ei mici, dar apare ca sigur că amintita fâșie de pământ la Răsărit atinge această cetate. Ceeace ar însemna, că cetatea care cu greu poate fi pusă în legătură cu celelalte burguri de hotar, era dependentă nu de regiunea de Nord, de Gârbova, ci de valea Sebeșului și de Săsciori. Astfel s'a adus și o altă dovadă, că granițele istorice de teritorii în Transilvania meridională nu sunt întâmplătoare, ci au un scop și o rațiune, menținându-se în parte fără schimbări, în strânsă legătură cu cetățile din aceeaș regiune. In ele se poate întrevedea o prețioasă probă documentară, până acum prea puțin ținută în seamă. Teritoriul

---

[1]) A. Schullerus, *Die Grenzburgen der Altlinie*, in *Korrespodenzblatt*, 1918, 41, p. 17—21.

[2]) Horedt, *Burgenforschung*, p. 599.

original al cetății de hotar în valea Sebeşului cuprindea probabil la început numai jumătatea de Nord până sub Şugag. Mai târziu numai se va fi alăturat şi teritoriul dela Sud cu munți împăduriți şi cu păşuni, pentru care nu existau necesități strategice imediate şi hotărîtoare. Acest fenomen nu poate fi sesizat în epoca istorică.

Dar Săsciorii nu sunt singura pozițiune defensiva a văii. Spre Sud de cetatea de aici, la depărtare de abia 1300 m. în linie dreaptă, imediat deasupra Lazului, pe „Gherghelеu" se află un val rotund ce măsoară în lungime 40 m., în lățime 28 m. In bibliografie a fost amintit adesea. Gooss[1]) şi Halaváts[2]) îl consideră preistoric; Marțian[3]) dacic, Pič[4]) şi Amlacher[5]) slav; Streitfeld se gândeşte la o cetate ungurească de graniță, Bielz[6]) îl pomeneşte pe scurt, iar după Kővári[7]) e de origine necunoscută. Mai în urmă a fost descris de Daicoviciu[8]). Parerile asupra datării cercurilor de pământ se deosebesc mult între ele. Dar considerațiuni generale şi aşezarea valului dau putința de a stabili cu aproximațiune epoca apariției lui. Nu se poate admite că el stă în legătură cu cetatea dela Săsciori, ca un „Vorburg" ori ca un „Wartberg". Până când această cetate

---

1) C. Gooss, *Chronik der arch. Funde Siebenbürgens*, în *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1876, 13, p. 233.

2) G. Halaváts, *Uti jegyzetei szászsebes környékéről*, in *Arch. Értesitő*, 1906, 26, p. 355—356.

3) I. Marțian, *Urme din războaiele Romanilor cu Dacii*. Cluj, 1921, p. 41.

4) I. L. Pič und A. Amlacher, *Die dacischen Slaven und Csergeder Bulgaren*, în *Sitzungsberichte der kgl. Böhmischen Gesellschaft der Wiss.*, Prag, 1888, p. 261.

5) A. Amlacher, *Wanderungen im Mühlbachgebirge*, în *Jahrbuch des siebenbürgischen Karpathen-Vereins*, 1889, 9, p. 37.

6) E. A. Bielz, *Die Burgen und Ruinen in Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1899, p. 75, 423.

7) L. Kővári, *Erdély építészeti emlékei*. Kolozsvár, 1866, p. 57.

8) C. Daicoviciu, *Neue Mitteilungen aus Dazien*, în *Dacia*, 1937—40, p. 312. O călătorie de studii, întreprinsă pe valea Sebeşului în vara anului 1942, sub conducerea prof. C. Daicoviciu, ne-a oferit prilejul să cunoaştem „de visu" realitățile locale.

e așezată ca un baraj de închidere pe o coamă de deal izolată de toate părțile și deacurmezișul pe vale, valul dela Laz se întinde, pe partea dreaptă, într'o curmătură a văii, la poala de Sud a muntelui. Nefiind cu mult mai înalt decât dealul cu cetatea dela Săsciori, cu greu ar putea oferi „Ghergheleul" o mai bună perspectivă. Deaceea e puțin verosimil ca cele două posturi să fie din aceeaș vreme. Nici o construcție după distrugerea burgului de piatră în sec. XVI nu e de presuspus, căci zidurile ei înalte, azi chiar de câțiva metri, ofereau într'o epocă posterioară un adăpost mai sigur decât valul scund de pământ. Cetatea dela Săsciori, ale cărei începuturi au fost așezate, se pare, în vremea pătrunderii Ungurilor în Transilvania oferă astfel probabil un „terminus ad quem" pentru cetatea dela Laz. Aceasta e descoperită spre Sud, și a fost ridicată ca apărare spre Nord, împotriva podișului transilvan, cealaltă a fost împinsă din bazinul Transilvaniei spre munte și privește către Sud. Imprejurarea arată că valul de pământ a fost ridicat în epoca protoistorică, împotriva amenințării atacurilor dinspre căile largi de comunicație din văile râurilor. Cu greu te-ai putea gândi la origine romană ori dacică, deoarece acest tip nu este atestat pentru acele epoci, iar deasupra Căpâlnei a fost desgropată o cetate dacică asemănătoare celor dela Sud de Orăștie. Profilul valului în Laz, clar și prea puțin tocit, vorbește împotriva unei datări preistorice, și mai curând pentru o dată mai recentă, așadară protoistorică. Incât pare cea mai potrivită datarea într'o *perioadă postromană și preungară.* Iar dacă ne amintim că cetatea de pământ e așezată deasupra Lazului (Slawendorff din documente), nu va putea să pară prea temerară atribuirea ei Slavilor, precum au făcut încă Pič și Amlacher. Pornind dela această formă izolată de cetate, care nu e singură în Transilvania și care trece și în alte părți ca slavă[1]), s'ar putea începe cercetarea problemei slave.

---

[1]) Fără a vrea să admitem legături nemijlocite e cazul să se amintească valul circular, care nu e slav, dela Burg la Altencelle, E. Sprockhoff, *Germania,* 1937, 21, p. 118—123. Așezarea lui datează, cam ca cea din Laz, din sec. X, e cu ceva mai mare decât aceasta și prezintă, la trecerea

Originea numelor de locuri arată aceeaş stratificare ce rezultă din consideraţiunile istorice. Un indiciu de patrunderea ungurească în această vale, potrivit cu importanţa ei strategică, e numele râului Sebeş, traducere a celui obişnuit încă şi azi: Bistra, alături de care mai există, pentru cursul superior, Frumoasa[1]. La acesta se adaugă derivatul dela Sebeş: Sebeşel, Căpâlna şi Şugag[2]. Alături apar slavicele Cacova şi Laz[3]. Săsciori e îndeobşte derivat dela numele etnic Sas (Sachse)[4]. Dintre numele atestate documentar şi deosebite de cele actuale, Nogolahfalu şi Slawendorff nu comportă nici o dificultate. Negfalw ar putea fi derivat dela apelativul românesc neg „Warze"[5], ori mai curând dela numele personal Neg (—Neagu), atestat de ex. la a. 1383 şi 1421[6]. De remarcat e însă faptul că alături de Slawendorff-Laz se află Nogolahfolu, „satul mare românesc". E firesc a conta pe posibilitatea existen-

---

peste şanţ, tot un pod de pământ. Cu toate ca la desgroparea lui a fost degajat aproape în întregime, s'au făcut descoperiri mici, constatând numai din câteva fragmente de cuţite din fier şi cioburile unui vas. Aceasta ar putea fi o explicaţie pentru lipsa de descoperiri aproximativ contemporane din Transilvania şi mai ales din asemenea aşezări. Cf. şi C. Schuchhardt, *Die germanische Wurzel des slawischen Rundlings, Volkswerk* în *Jachrbuch des staatlichen Museums für Volkskunde*, anii 97—114. Pentru Laz, analogii aproape contemporane în Germania, cf. A. Brackmann—W. Unverzagt, *Zantoch*, Leipzig, 1936; W. Radig, *Heinrich I. der Burgenbauer und Reichsgründer*, Leipzig, 1937; W. Hülle, *Westausbreitung und Wehranlagen der Slawen in Mitteldeutschland*, Leipzig, 1940. Manus-Bibl. 68. Valul circular între Dealul Frumos şi Agnita pe „Lempesch" în valea Hârtibaciului se aseamănă mult cu cetatea de pământ de lângă Laz şi în ce priveşte mărimea lui.

[1]) E. Petrovici, *Continuitatea daco-romană şi Slavii*, în *Transilvania*, 1942, 73, p. 869.

[2]) Cf. şi W. Scheiner, *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgens*, în *Balkanarchiv*, 1926, II, p. 137—138, 73, 144 şi G. Kisch, *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*, în *Palaestra*, 165, Leipzig, 1929, 234, 274, 275, 18.

[3]) Scheiner, *o. c.*, p. 33, 83, Kisch, *o. c.* p. 24, 104.

[4]) Scheiner, p. 139, Kisch, p. 154, 235.

[5]) Kisch, p. 147

[6]) *Ub.* II, p. 566 şi IV, p. 143.

ței lui și în epoca preungurească. Chiar această punere față în față a Slavilor și a Românilor arată că numele topice *erau date de cei din afară,* pentru cari, mai mult decât anumite date și accidente locale, cunoscute numai localnicilor (ca Laz, din „Rodung", defrișare), era izbitoare naționalitatea diferită a locuitorilor celor două sate. Numele n'au putut apărea prea târziu, fiindcă la sfârșitul sec. XII Slavii erau asimilați în Transilvania.

Slawendorff și Nogolahfolu îți amintesc, în chip natural, de Notarius anonymus, care la pătrunderea Ungurilor în Transilvania vorbește de „Blasii et Sclavi" de aici[1]). Astfel apare posibilă încercarea de a desprinde, dincolo de perioada presăsească (ungară), un orizont mai îndepărtat, acela al simbiozei slavo-române. Epoca slavă în Transilvania a fost înfățișată și până acum sub forma unei serii de stăpâniri mărunte, cuprinzând numai un teritoriu restrâns sau o vale de munte[2]), în cari stăpânii slavi împreună cu populația românească duceau o existență modestă, sub cârma unui voevod. In valea Sebeșului acest tablou astfel format poate fi sesizat și istoricește. In preajma cetății de pământ dela Laz se va fi aflat așezarea locuitorilor slavi, iar în nemijlocită apropiere era satul populațiunei românești, Nogolahfolu, Săsciorii de azi. Când au pătruns Ungurii în Transilvania au înlăturat stăpânirea slavă și au ridicat o cetate de graniță la Săsciori, pentru a apăra Alba-Iulia. Clasa slavă suprapusă, care acum e supusă și ea noilor stăpâni, se alătură mai strâns de locuitorii români ai văii și dispare între aceștia în scurtă vreme. Așezările din vale formează cu cetatea de hotar o unitate și aparțin comitatului de Alba. Chiar și când vin în țară noi coloniști, care formează o unitate administrativă proprie și cu granițele scaunului de Sebeș cuprind împrejur ca niște aripi din trei părți ținutul cetăților, această si-

---

[1]) G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei Românilor,* I, București, 1934, p. 44.

[2]) Cf. N. Iorga, *Geschichte der Rumänen und ihrer Kultur.* Sibiu, 1929, p. 56; C. C. Giurescu, *Istoria Românilor.* I. București, 1935, p. 241.

tuaţie rămâne neschimbată. In documentele sec. XIV şi XV apar apoi satele ca *possessiones* ale familiilor feudale săseşti de aici.

De curând a fost cercetată desvoltarea altui ţinut din apropiere[1]), care se înfige între scaunul Miercurei şi acela al Sibiului, având şi acela, ca feudă de Amnaş şi mai târziu ca scaun de Sălişte, o existenţă juridică deosebită, în afara pământului regal săsesc. Dăinuirea graniţelor lui teritoriale la Vest şi Est faţă de scaunele împrejmuitoare e un indiciu, că începuturile împărţirii administrative ale Transilvaniei, precum s'au menţinut până târziu în epoca moderna, sunt de dată foarte veche. Deaceea suntem îndreptăţiţi ca, şi acolo unde lipsesc atestări documentare, să scoatem din diviziunile actuale concluzii pentru stări anterioare, după cum s'a încercat pentru valea Sebeşului. Scaunul Săliştei se află deasemenea în ţinutul intermediar dela poalele Carpaţilor de Sud, descris mai sus. E de relevat că centrul lui îl formează şi aici o *magna villa valachicalis*[2]). Autorul consideră feuda nu ca o formaţie teritorială de sine stătătoare, ci ca o prelungire peste munţi a teritorului stăpânirii româneşti din Sudul Carpaţilor. Fără a exprima alte presupuneri el atrage atenţia asupra faptului că această situaţiune ar putea să fie de dată mai veche, anterioară apariţiei voevodatului muntean.

Cu toate că e un lucru dela sine înţeles, trebue relevat totuşi, cu deosebire faptul că explicarea apariţiei şi dăinuirii scaunului Săliştei constă în configuraţiunea pământului său. Pentru aceasta e suficientă o privire asupra hărţii regiunii, sau o călătorie cu trenul dela Sibiu la Sebeş. Intre Orlat şi Apold se înalţă cumpăna apelor acestei regiuni dintre Mureş şi Olt, şi înălţimile ce cad perpendicular pe Carpaţi formează o poziţie de închidere ca prelungire spre Nord a munţilor, despărţind valea Secaşului de platoul Ţibinului. Ea a favorizat încercuirea

---

[1]) I. Moga, *„Marginea", Ducatul Amlaşului şi scaunul Săliştei.* Bucureşti, 1942. (Extras din vol. Omagiul Prof. I. Lupaş).

[2]) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei.* Bucureşti, 1933, p. 566.

populaţiunei româneşti, legată şi de munte prin condiţiile ei de viaţă, împiedecând colonizarea cu alte elemente etnice. Ca o prelungire a spaţiului muntos în regiunea dealurilor a rămas ca un centru românesc unitar această feudă, neinfluenţată prin schimbatoarele condiţiuni de dependenţă juridică.

In legătură cu aceasta e cazul să fie atinsă problema localizarii acelei *silva Blacorum et Bissenorum* care în diploma lui Andrei II din 1224 a fost dată spre folosinţă şi Saşilor[1]. E incontestabil faptul că înălţimile Carpaţilor sudici, prin însăşi natura lor acoperită cu codri seculari, formau pădurea Românilor şi a Pecenegilor (cu cari stă în legătură piscul Beşinău), dar e problematic dacă prin acea numire dată în diplomă e de înţeles regiunea aceasta în totalitatea ei.

Dacă s'ar înţelege prin ea munţii Făgăraşului, Ţibinului şi Sebeşului, ori numai ultimii doi, ea ar cuprinde aproape întreaga graniţă de Sud a făşiei locuite *„a Waras usque in Borolt"*. Dar raporturile de drept atestate ori presupuse şi deja existente în această vreme, precum trebue să se admită în legătură cu Johannes Latinus, cu regiunile cetăţilor de hotar sau cu valea Sebeşului cercetată mai sus, fac să apară puţin probabilă o donaţie atât de mare şi cu caracter atât de general. Nu te poţi gândi, deasemenea, la teritorii aşezate la înălţimi prea mari deasupra piciorului propriu zis al muntelui, deoarece coloniştii aveau la îndemână, în timp de câteva decenii după aşezarea lor, locuri mai apropiate pentru păşuni sau pentru vânătoare şi exploatare de lemn. O delimitare ceva mai verosimilă şi convingătoare a pădurii pare totuşi posibilă prin adunarea câtorva observaţiuni.

Mai întâi se va atrage atenţiunea asupra numelui „Unterwald" („sub pădure") a regiunii Sebeşului. Denumirea după un loc păduros (din care erau multe în Ardeal) îndreptăţeşte pre-

---

[1]) *„...silvam Blacorum et Bissenorum cum aquis usus communes exercendo cum praedictis scilicet, Blacis et Bissenis eisdem contulimus...". Ub.* I, p. 35. Pentru localizarea acestei păduri cf. expunerea lui G. Müller, *Arch. d. Ver. f. sieb. Ldke*, 1912, 38, p. 294—300.

supunerea că e vorba de o anumită pădure[1]. Şi aici s'ar putea admite că în chip generic denumirea s'a făcut considerând Carpaţii păduroşi ce se înălţau spre Sud; totuşi s'ar putea numi, cu aceeaş îndreptăţire, „ţara de sub pădure" oricare altă făşie de pământ din teritoriul de colonizare săsească în Transilvania meridională. Pentru a găsi o explicare justă trebue luat în considerare un teritoriu mai bine precizat. Denumirea s'a născut dintr'o impresie vizuală, şi din cauză că munţii păduroşi din Sud rămân la o parte ca ceva dela sine înţeles; vor trebui luate în considerare pentru numirea în chestiune înălţimile care mărginesc la Est valea Secaşului şi care erau odinioară sigur mult mai împădurite decât azi. Dar acestea nu sunt altceva decât tocmai teritoriul mai sus amintit al scaunului Sălişte. O dovadă că numele a fost dat într'o regiune dela Vest poate fi scoasă din harta lui Honterus, unde teritoriul de sub pădure e numit „Land *vor* dem Wald". In acest sens e cuprinsă şi posibilitatea existenţei unei ţări „*hinter* dem Wald", platoul Ţibinului[2]), în timp ce nu poate fi vorba de teritoriul din spatele Carpaţilor sudici. Prin aceasta s'a stabilit o anumită pădure în interiorul regiunii întinse care poate fi luată în considerare pentru *silva Blacorum et Bissenorum*.

Intrucât e recunoscută ca posibilă şi verosimilă identificarea ţinutului Sălişte cu „silva Blacorum", rezultă anumite consecinţe potrivite spre a circumscrie şi întemeia mai bine aceasta opiniune.

In diploma andreiană *terra Siculorum terrae Sebus* e considerată ca aparţinând la provincia Sibiului[3]). E singura amintire a unui teritoriu în diplomă, afară de *terra Daraus* şi de

---

[1]) A. Decei, *Cetatea Salgo dela Sibiel, (jud. Sibiu)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, 1939—1942, VIII.

[2]) Numirea teritoriilor după codri apare şi în alte părţi. Astfel în ungureşte întregul Ardeal e înţeles ca o ţară „dincolo de păduri" (de Munţii Apuseni), Erdély, Transilvania.

[3]) *„Ita tamen quod universus populus incipens a Waras usque in Boralt cum terra Syculorum terrae Sebus et terra Daraus unus sit populus..."*, *Ub.*, I, p. 34.

silva Blacorum. Şi localizarea ei e controversată[1]), dar motive importante vorbesc pentru aşezarea ei în apropierea Sebeşului. Faptul că e scos cu deosebire în relief *„unus sit populus“* (adesea amintit) arată că aici e vorba mai mult de un scop de realizat, şi nu de o stare de fapt. Prin înglobarea acelei *terra Siculorum* şi acordarea usufructului asupra pădurei Blacorum îşi află această străduinţă expresia ei convingătoare într'o unificare teritorială, iar pomenirea tocmai a celor două făşii de pământ află o temelie logică prin vecinătatea lor. Platoul Ţibinului şi regiunea Sebeşului au fost legate mai puternic între ele şi au fost apropiate prin faptul că teritoriile dintre ele au fost făcute accesibile, în diferite forme, coloniştilor saşi. Plecând aşadar dela problema pusă de *terra Siculorum* încă se poate confirma localizarea pădurii Românilor şi Pecenegilor între scaunul Miercurii şi acela al Sibiului. In vreme ce terra Siculorum aparţine direct spaţiului *„a Waras usque ad Boralt“*, pentru silva Blacorum e acordat numai dreptul de folosinţă, ea prezentând o deosebită însemnătate din cauza cetăţilor de graniţă aşezate în cuprinsul ori la hotarele ei.

Situaţiunea juridică specială a acestei regiuni, urmărită de Moga până la începutul sec. XIV, ar putea fi prelungită îndărăt cu încă un veac, căci am avea chiar la 1224 o confirmare documentară în sprijinul ei, iar la feudele Amlaşului şi scaunului Săliştei s'ar adăuga un alt element: *silva Blacorum et Bissenorum.*

Cetatea dela Sibiel e, în acest caz, de pus în legătură cu documentul din 1224, în schimb, neclarificat dacă ridicarea ei e presupusă ca antecedentă, ori e o consecinţă a donaţiunii andreene. Prin aceasta se aduce o altă confirmare pentru originea ei din prima jumătate a sec. XIII, admisă din considerente de ordin general[2]).

---

[1]) Cf. câteva indicaţii bibliografice la Horedt, *o. c.*, p. 591, nota 45.

[2]) Horedt, *Burgenforschng*, p. 598; Decei, *o. c.*, presupune clădirea ei în a doua jumătate a sec. XIII. Faţă de părerea în general admisă, acceptată acum în urmă şi de Decei, asupra identificării ei cu Castrum Salgo din

Dacă se pune în dependență cauzală *terra Siculorum* și *silva Blacorum et Bissenorum*, se obține și un indiciu despre originea diferitelor elemente etnice, care la 1210 au luat parte la expediția dela Vidin, sub conducerea comitelui din Sibiu[1]. Dependența ce se manifestă în domeniul militar față de provincia Sibiului aflä o altă expresie la 1224 prin înglobarea acelei terra Siculorum și acordarea dreptului de usufruct pentru silva Blacorum et Bissenorum.

Prin cercetarea știrilor documentare și cu ajutorul numelor de cetăți, de localități și de locuri va fi cu putință să se stabilească concluziuni identice privitoare la unitățile teritoriale dela sfârșitul protoistoriei, și pentru alte regiuni unitare din Transilvania. Să amintim numai valea Someșului mic. Clujul e așezat pe piciorul de „Königsteig", cea mai importantă legătură spre Vest la sfârșitul protoistoriei. Satele din valea râului: Florești (Szászfenes) și Luna de sus (Szászlona) sunt un indiciu al celui mai recent strat etnic, coloniștii sași. La acestea se adaugă Letavár amintită deja în sec. XIV[2]) și Leányvár, iar spre interiorul văii, Gilăul, care e pus în legătură cu narațiunea Notarului anonim[3]).

Ar putea să pară ciudat faptul că aici se face încercarea prin mijloace destul de lacunoase, de a pătrunde până în epoca slavă a Transilvaniei. Dar aici e vorba de o importanță hotărîtoare pentru o serie de probleme ale protoistoriei transilvane, pentru care lipsesc izvoarele documentare, în afară de marea cantitate de toponimice slave. In ce privește prima jumătate, perioada germanică a epocii migrațiunilor, ca și în ce privește

---

documente, Fr. Michaelis ia în considerare pentru acesta din urmă cetatea dela Orlat, din motive vrednice de luat aminte, *Deutsche Forschung im Südosten*, 1943, 2, p. 364.

[1]) „...*rex ipse Iwachinum comitem Scibiensem associatis sibi Saxonis, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit*". E. G. Müller, *o. c.*, p. 312, nota 5.

[2]) *Ub.*, II, p. 165.

[3]) Drăganu, *o. c.*, p. 427.

dainuirea unei populaţiuni romanice dupa evacuarea Daciei şi convieţuirea ei cu noii stapânitori până spre mijlocul sec. VII s'a facut, în linii mari, destula lumină. Izvoarele antice oferă o privire în desfăşurarea procesului istoric, iar descoperirile arheologice ale celor cca. 45 locuri din Transilvania, fără a socoti descoperirile monetare, ilustrează bunurile culturale ale locuitorilor vremii. Dar cu privire la a doua jumătate a epocii migraţiunilor, perioada slavă, informaţiunile lipsesc, iar descoperirile sunt atât de rari, încât numărul locurilor e aproape corespunzator cu acela al veacurilor trecute fără urme. Două morminte din Rodbav şi Şona, probabil şi o tăbliţă sculptată din Criţ, e până acum tot ce a ajuns până la noi. Pentru încadrarea ceramicei s'au fixat câteva puncte de reper[1]). Şi totuşi se petrec mari transformări. Dispar ultimele urme de viaţa urbană, dacă vor mai fi existat. Noii cuceritori urmează populaţiunea autohtonă rămasa în ţară până în văile cele mai adânci şi pe munţii cei mai înalţi. Ei se leagă cu ea într'o comunitate de viaţă

---

[1]) Cf. K. Horedt, *Funde der Völkerwanderungszeit aus Siebenbürgen*, in *Anuarul Inst. de Studii Clasice*, 1941, IV, 2, p. 173, nota 51 a, şi C. Daicoviciu, *Bemerkungen zur Frage der slavischen Bodenfunde aus Dazien*, *ibid.*, p. 180. In vara anului 1943 am descoperit la *Blandiana* (Cârna) un cimitir care aparţine dupa mulţimea vaselor găsite întregi, folosite probabil ca urne funerare, unei populaţii, practicând incineraţia şi fiind deci înca necreştina. Forma caracteristică a vaselor, cunoscută din alte regiuni, şi ornamentaţia cu linii ondulate, paralele (Gurtung) şi cu stampila pe fundul vaselor, aşeaza ceramica numita în alte regiuni şi carolingiană în mod sigur în epoca slavă. Cimitirul din Blandiana formează cea mai importanta contribuţie la cunoaşterea ceramicii acestei epoci din Transilvania şi materialul bogat care a putut fi salvat, cu toate ca unele vase s'au pierdut, va fi publicat cu alt prilej mai amanunţit. La marginea satului se întâlneşte toponimicul caracteristic *Ţeligrad* şi locul numit astfel poate să fi fost foarte bine o aşezare slava, semanând prin forma ei cu aşezarile de acest fel din Germania de Est. Ea se ridică probabil pe vechea aşezare romană Blandiana (*Erdélyi Muzeum*, 1890, 7. p. 396—397). Cimitirul gasit aparţinea deci probabil locuitorilor Ţeligradului. Merită sa fie subliniat faptul ca el se întinde în stânga şi în dreapta unui brod peste Mureş (nu prea departe de cunoscutul Brodfeld, cf. Kisch, *Korrbl.* 1922, 46) şi ar putea să reprezinte şi un indiciu arheologic pentru rezolvarea mult discutatei probleme a *Brodnicilor.*

şi destin, şi îi imprimă sigiliul fiinţei lor. Intorsătura decisivă în evoluţiunea etnică a Romanilor în Români se petrece în sfera forţei slave, iar chestiunea de curând pusă a dăinuirii de resturi germanice poate fi, deasemenea, cercetată numai în legătură cu problema slavă. Abia în pragul celui de a doilea mileniu începe a se lumina aurora istoriei, şi un nou orizont se deschide prin cele 16 locuri cu descoperiri arheologice. In timpul ocupării ţării de către Unguri, Slavii sunt încă numeroşi, şi dela ei au luat cuceritorii unguri multe nume de locuri, traducând o parte din ele cu sensul corespunzător în ungureşte. Intr'un interval foarte scurt ei dispărură apoi între Românii împrejmuitori, încât la sosirea lor aici, coloniştii saşi la sfârşitul sec. XII nu mai au nici o atingere directă cu Slavii[1]. Se poate atribui Ungurilor ce pătrundeau în Transilvania un rol asemănător cu acela avut de năvala Mongolilor pentru apariţia voivodatului românesc din Sudul Carpaţilor[2], unde a fost restrânsă influenţa maghiară, iar supremaţia cumană eventuala slăbită şi astfel a fost pregătit drumul pentru un principat independent. In Transilvania au înlăturat Ungurii domnia slavă, instaurând o putere centrală; ei nu mai aveau însă puterea de a lua locul Slavilor în stăpânirile mai mici. Prin aceasta restul populaţiunei a primit noi imbolduri şi posibilităţi de desvoltare, cari se manifestă prin apariţia viguroasă a Românilor.

Această perioadă este hotărîtoare pentru naşterea şi stabilirea elementelor etnice locuitoare şi azi în Transilvania; de aceea e uşor de înţeles că discuţia unor asemenea probleme comportă şi o parte de sentiment. S'a evitat de către cercetători înaintarea într'un teren nou, preferându-se a rămânea în domeniul sigur al studiului documentelor, unde cu greu mai sunt de aşteptat surprize. Iar de când nu mai poate fi trasă la îndoială o continuitate a aşezărilor în Transilvania, se pare că ştiinţa istorică are să abandoneze teoria forţată a catastrofei în

[1] Drăganu, *o. c.*, p. 499.

[2] Cf. I. Lupaş, *Das Woiwodat Siebenbürgen im 12. und 13. Jahrhundert*, în *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu-Hermannstadt, 1943, p. 86-87.

destinul din trecut al popoarelor Transilvaniei, aşa după cum o asemenea teorie a fost înlăturată în biologie mai înainte cu peste un secol. Va fi, fără îndoială, posibil a se ajunge la noi rezultate cu o metodă de lucru desinteresată. Expunerea de mai sus e o încercare şi un îndemn în acest sens.

CONTRIBUŢIUNI LA ISTORIA COLONIZĂRILOR DIN TRANSILVANIA.

Numirile satului Cristian şi semnificaţia lor istorică

DE

ION MOGA

I.

In cercetarea etapelor succesive ale creerii de aşezări omeneşti în Transilvania medievală, pe lângă materialul documentar publicat, toponimia este chemată tot mai stăruitor să-şi spună cuvântul. Prin varietatea formelor sub care această toponimie este păstrată în documente şi prin analogie cu cea care trăeşte pe teren, ea este adeseori mai în măsură să lămurească originea satului sau a regiunii respective şi caracterul etnic al mediului în care s'a format noua aşezare umană.

Un exemplu instructiv în această privinţă ni-l oferă numirile satului Cristian, din judeţul Sibiu, pe care le vom studia în cele ce urmează.

In ordine cronologică satul Cristian apare pomenit documentar sub următoarele forme:

1223: „Insula Christian*a*" (Urkb. I. p. 27).
1323: „Insula Christian*i*" (Urkb. I. p. 374).
1329: „Insula Christian*i*" (Urkb. I. p. 427).
1343: „Insula Christian*a*" (Doc. ined. din Vatican, la dl Şt. Pascu).
1349: „Insula Cristian*i*" (Urkb. II. p. 58).
1359: „Magna Insula" (Urkb. II, p. 174).

1376: „Insula Christiana“ (*Urkundenbuch*, II, p. 441, 445).

1383: „Insula Christiana“ (*Urkb.* II, p. 566) și „Insula Maior“ (*Urkb.* II, p. 565).

1395: „Kereztenyzigeth“ (*Urkb.* III, p. 153).

1404: „Insula Christiana“ (*Urkb.* III, p. 309).

1431: „Keresthyenfalua“ și „Keresthyanfalua“ (*Urkb.* IV, p. 450).

1447: „Insula Christiana“ (*Urkb.* V, ms. în Arh. Naț. Săs. din Sibiu).

1448: „Insula Christiana“ (*Urkb.* V, ms).

1449: „Kerestyenzigeth“ și „Insula Christiana“ (*Urkb.* V, ms.).

1456: „Insula Christioana“ (*Urkb.* V, ms.).

1467: „Grosaw“ (*Quellen zur Geschichte Siebenbürgens*, I B. Hermanstadt, 1880, p. 24).

1468: „Grosaw“ (*Qu.* 24) „Insula Christiana“ (*Qu.* 15, 16, 20, 26).

1478—1480: „Insula“ (*Qu.* 47) „Hawin“ (*Qu.* 48), „Hawnen“ în înțeles de „Insulan“ (76).

1485: „Insula“ (*Qu.* p. 109).

1492: „Insula“ (*Qu.* p. 136).

1494: „Insula“ (*Qu.* 147, 151) și „Insula Christiana“ (*Qu.* 141, 144, 146, 173).

1496: „Insula Christiana“ (*Qu.* 204, 207).

1497: „Insula Christiana“ (*Qu.* 229, 230, 232; Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XV_1, p. 147).

1501: „Insula Christiana“ (*Qu.* 343).

1503: „Awen“ (*Qu.* 378).

1506: „Insula“ (*Qu.* 488), „Insula Christiana“ (*Qu.* 421, 423, 426, 429, 434).

1507: „Insula Christiana“ (*Qu.* 498, 499).

1508: „Insula Christiana“ (*Qu.* 498, 499).

1521: „Kereztyenzigete“ (Hurmuzaki—Iorga, *Doc.* XV_1, p. 293).

1569: „Kereztyenzygeth“ (Arh. Naț. Săs. Sibiu, U. 1598. Nr. 1338).

1570: „Kerestény Zygeth" (Arh. Naț. Săs. Sibiu, U. 1570, Nr. 1423).

1611: „Keresztien-Zigeth" (Hurm.—Iorga, *Doc.* XV^{2}, p. 849).

1612: „Kereztyen ziget" și „keresztenziget" (I. Lupaș, *Documente istorice transilvane.* I. Cluj, 1940, p. 88).

1634: „Keresztien Szigeth" (I. Lupaș, *o. c.* p. 187).

1673: „Keresztenyszigeth" (Arh. Naț. Săs. Sibiu, L. 41, Nr. 1146).

1721: „Kereszthény-Szigeth" (Hurm.—Iorga, *Doc.* XV_{2}, p. 1583).

Sec. XV—XVIII: „Cârstianul" (N. Iorga, *Studii și Doc.* X, p. 3).

Dl W. Scheiner, în studiul său: *Die Ortsnamen im mittleren Teile des südlichen Siebenbürgen*[1]) plecând dela documentul din 1223, care pomenește de Insula Christiana și transcriind greșit pentru anul 1323 „comitis Hezonis de insula christiana" în loc „Christiani", cum este în document, amintește toate formele de numire sub cari mai apare acest sat: Insula Christiani, Magna Insula, Insula Maior, Insula Christiana, Kerestenysziget, Grossau și Auen, cu diferite variante, trăgând apoi următoarea concluzie: „Zweinamenort; beide Namen knüpfen an die Zibinsinsel, auf der Grossau liegt, an: die grosse Au (vgl. Kr. II, p. 743 insula vulgo aw) — Christen — insel oder Insel der Christian. Der erstere drang als deutscher, der zweite als magyarischer Name des Ortes durch, wenn diese Scheidung nicht von Haus aus bestand, ein Umstand, dem die Urkunden nicht wiedersprechen, da der erstere nur lateinisch und deutsch, der zweite nur magyarisch und lateinisch darin vorkommt".

In cele de mai sus autorul lasă o serie de date nesoluționate, pe cari vom încerca să le lămurim în cele ce urmează.

Dl W. Sch. consideră Insula Christian*a* și Insula Christian*i* („Christen-insel *oder* Insel des Christian") de valoare egală, constituind aceeași numire. Deosebirea între cele două

---

1) *Balkan-Archiv,* 1926, p. 59.

forme este totuși esențială, fiindcă în timp ce Insula Christiana (Christen-insel) poate fi o indicație că satul s'a întemeiat printr'o așezare colectivă de populațiune creștină catolică într'un mediu cu populațiune de altă credință (in medio paganorum, sau in medio schismaticorum), forma Insula Christiani („Insel des Christian") arată fie pe proprietarul terenului pe care s'a așezat satul, fie pe însuși întemeietorul satului.

Să cercetăm, care din cele două numiri este cea mai veche, cu viață pe teren.

In ordine cronologică apare întâiu Insula Christiana pomenită în documentul din 1223. Dl Al. Doboși a dovedit însă că acest document e un falsificat târziu din sec. XIV sau poate chiar din veacul XV[1]. Eliminând deci acest falsificat, constatăm că *numirea de Insula Christiana nu apare documentar decât incidental la 1343 și constant dela 1376*, de când ea devine numirea diplomatică a satului de care ne ocupăm. Anterioară acestei numiri este cea de *„Insula Christiani"* pe care o găsim amintită la 1323, 1329 și 1349. Poate fi ea o transcriere greșită a unei ipotetice și anterioare Insula Christiana? Hotărît nu!

„Insula Christiani" apare întâia oră la 1323 într'un document redactat de comitele Nicolae de Tălmaciu, proprietarul unei însemnate averi în comuna Cristian[2]) și prin urmare numele satului nu poate fi redat greșit în acest document. Dar acest nume nu poate fi nici o creațiune arbitrară a lui Nicolae de Tălmaciu, înainte de toate fiindcă documentul amintit este o foaie de zestre, care nu sufere indicațiuni neexacte în ce privește locul unde se află averea și persoanele de care se face amintire în acest act.

Această numire este apoi confirmată și de documentul din 1329 dat de regele Carol Robert în prezența delegatului trimis de Universitatea săsească și de comitele de Sibiu[3]), delegat care

---

1) *Dacia Istorică*, 1938 Ian. 15, p. 11—18.

2) *Urkb.* I, p. 374.

3) *Urkb.* I, p. 427.

ştia ca satul se cheamă *Insula Christiani* şi nu Insula Christiana.

Aceeaşi numire o găsim şi în actul dela 1349 redactat în prezenţa lui „Helvico plebano de insula Christiani"[1]. Deci *atât pentru particulari, cât şi pentru autorităţile politice şi bisericeşti până la 1349, numirea oficială a satului Christian era aceea de „Insula Christiani"* (cf. cazul analog: Insula Gerhardi = Gerards-au. Urkb. II, p. 607) *şi nu cea de Insula Christiana,* care abia dela 1376 începând se generalizează ca nume oficial al satului.

Dar dacă până la 1349 numirea oficială este cea de Insula Christiani, cum se explică faptul ca între 1343, 1376 şi 1383 ea se transformă în *Insula Christiana* pentru a rămâne timp de un veac şi jumătate numirea oficială a satului, până ce curentul reformaţiei va oficializa dubla numire de Grossau şi Kereszténysziget? Această transformare o vom lămuri în altă parte a acestui studiu. Deocamdată subliniem faptul că *primele documente în cari apare numirea de Insula Christiana sunt de provenienţă externă,* nu interna; atât documentul din 1343, cât şi cele două acte din 1377, provin *din cancelaria papală,* unde, chiar dacă autorităţile bisericeşti din Transilvania au comunicat numirea veche a satului, de Insula Christiani, ea a fost înţeleasă în spiritul proselitismului catolic al timpului, ca o Insula Christiana inter schismaticos seu paganos constituta. *Caracterul catolic de factură externă al acestei numiri este evident* şi acest fapt are o importanţă deosebită în problema pe care o discutăm.

Dela 1383 apoi numirea de Insula Christiana apare constant în documentele interne; în acest an anume chiar într'un act redactat la faţa locului, în încheierea căruia se precizează: „acta sunt haec in insula Christiana".

Impământenirea acestei numiri de origine străină poate avea diferite explicaţiuni. O ipoteză ar fi că această împământenire a fost înlesnită de faptul că numele lui Christian fusese eli-

---

[1]) *Urkb.* II, p. 58.

minat din numirea oficială a satului, făcând loc numirei populare de Magna Insula=Grossau (1359). Urmărind cronologic prezența acestei numiri populare în forma ei germană de Grossau și simplu Aue, sau în versiunea ei latină de Magna Insula, Insula Maior și Insula fără alt adaos, constatăm existența paralelă în documente a acestei numiri populare alături de Insula Christiana până la 1508. Acest fapt constitue dovada că *„Insula Christiana" este o numire oficială, exclusiv diplomatică fără nicio legătură cu realitățile geografice și etnice de pe teren.*

O a doua ipoteză ar fi aceea că Insula Christiana, cu tot caracterul ei de proveniență catolică externă, a fost împământenită ca o continuare a lui Insula Christiani, cu dublul scop de a înlocui această din urmă numire ca ne mai corespunzând situației juridice a satului și de a prelungi aceeași veche numire într'o formă nouă, acceptabilă, care nu mai putea aduce vreun prejudiciu situației de drept a satului. Dată fiind importanța deosebită pe care o avea numirea sub care satul este înregistrat în documentele oficiale, ca mijloc de stabilire a unei continuități în situația de drept a satului, este verosimil ca din aceste necesități diplomatice să se fi simțit nevoia ca Insula Christiani, înlăturată de numirea populară de Grossau, să fie fost continuată în documente sub forma de Insula Christiana. In acest caz, chiar sub această formă barbară, ea, după împământenire, nu mai avea înțelesul de Christen-insel, ci pe cel de Insel des Christian.

Ori care din cele două ipoteze ar corespunde evoluției istorice reale, ceeace rămâne ca un fapt sigur este că *Insula Christiana nu este o numire autohtonă*[1]) *și că prima numire a satului de care ne ocupăm a fost cea de Insula Christiani (=Chris-*

---

[1]) Apariția ei în documentul dela 1223 este o nouă și sigură dovadă despre falsitatea acestui act. In consecință observațiile dlui Al. Doboși că între alte dovezi, forma de Zebin, Zeben arată că documentul, deși poartă data de 1223 „se încadrează mai bine în veacul XIV", primesc, — prin prezența lui Insula Christiana — certitudinea că data falsficării acestui act nu poate fi mai veche decât ultimele două decenii ale secolului XIV, când această numire a fost împământenită în actele interne.

tiansaw), indicând fie pe proprietarul terenului, fie chiar pe ctitorul satului de care ne ocupăm.

Lamuriri mai apropiate în această privință ne dă înțelesul contemporan al termenului „insula" in numirea satului Cristian. Dl W. Scheiner o crede ca indicând „die Zibinsinsel, auf der Grossau liegt", dar nu exclude ca termenul de insula să aibă înțelesul cunoscut de casă sau grup de case[1]. Exemplul pe care tot D-sa îl citează: „insula vulgo aw" arată însă înțelesul contemporan local al termenului insula. Intr'un document din 1472 se precizeaza: „quandam terram seu campum et planitiem in vulgari Hungarico Polyan in Teutonico autem Aw nuncupatam et vocatam"[2], deci și insula din numirea de care ne ocupăm avea acelaş înțeles ca Aw din textul citat. *Insula Christiani corespunde deci germanului Kristians-au și românescului Lunca sau Câmpul lui Christian,* după exemplul numirei similare de Langenau Câmpulung. Terenului agricol din jurul satului țăranii români și azi îi spun *Lunca Cristianului.* Această numire servește deci drept indicațiune că la originea satului din chestiune, avem de a face uc un proprietar cu numele Christian, pe teritoriul căruia s'a întemeiat satul.

II.

Să vedem acum, cine a putut fi acest proprietar de teren care a dat numele satului amintit.

Primul Cristian amintit documentar ca fiind trăit prin regiunea din apropierea Sibiului, este cel arătat în documentul din 1233 ca tată al lui Conrad, cel căruia — după cum afirmă documentul — Bela, rex junior, i-ar fi dăruit la data de mai sus

---

[1]) Cf. Du Cange, *Glossarium medie et infimae latinitatis.* Tom. IV, Niort, 1885, p. 384: *„Insula:* Domus ab aliis separata".

[2]) *Urkb.* IV, p. 319. Aw nu corespunde ungurescului... Polyan, cum greşit afirmă documentul de oarece Polyan este transcrierea cu fonetismul maghiar a cuvântului românesc poiană.

Ţara Loviştei[1]). Documentul însă este fals[2]), fiind ticluit de conţii din Tălmaciu între anii 1374—1378[3]) şi ca atare trebuie eliminat din cercetările noastre.

In ordine cronologică mai avem amintiţi documentar pe următorii purtători ai numelui de Cristian:

la 1243 Cristianus care primeşte satul Apanagyfalu în jud. Dobâca, lângă Bistriţa[4]);

la 1309 pe Cristianus prior Praedicatorum de Bisterci[5]);

la 1310 pe Cristianus comes de Winch inferior[6]).

Ceilalţi sunt posteriori apariţiei documentare a satului Cristian ca aşezare existentă. Din documentele de care dispunem se vede însă că nici unul din cei trei amintiţi nu pot fi puşi în legătură cu „Insul Christiani" de care ne ocupăm. Prezenţa lor în documente poate doar servi drept indiciu despre frecvenţa acestui nume la Saşii din Transilvania secolilor XIII—XIV.

Singurul Cristian, care poate fi identificat documentar că a trăit în satul cu acest nume, este cel pomenit în documentul din 1329, în care se constată că Solomon şi Herbord *„filii Christiani de insula Christiani"* precum şi Henning fiul lui Ermen s'au plâns înaintea comitelui din Sibiu şi a universităţii săseşti că Daniel fiul lui Vosmoth „indebite et potentialiter" şi-au însuşit, în dauna reclamanţilor, posesiunea Heesfalva (Haşfalău, Teufelsdorf), care era a acestora „ab antiquo hereditaria". Anume, Daniel intrase în proprietatea satului Haşfalău în aşa fel, că „falsi sugestionem, tacita veritate, a magnificio viro Thoma vaivoda et comite de Zolnuk sibi dare faciset"[7]).

---

1) *Urkb*, I, p. 58 Nr. 67.

2) I. Schiopu, *Diploma andreeană şi alte documente false sau fals interpretate*. Cluj, 1934; Aur. Sacerdoţeanu, *Andreanum şi alte acte* în *Ţara Bârsei*, Ian.—Febr. 1935. An. VII.

3) I. Moga, *Problema Ţării Loviştei şi Ducatul Amlaşului*, Cluj, 1936.

4) *Urkb*. I, p. 71.

5) *Urkb*. I, p. 239—240.

6) *Urkb*. I, p. 296.

7) *Urkb*. I, p. 427.

Acest act de uzurpare s'a făcut deci după data de 18 Aprilie 1322, când Toma de Szechen urcă în scaunul voevodal al Transilvaniei. Documentul din 26 Mai 1323 ne precizează apoi că Solomon și Herbort, cu toate că aveau drept moșie ereditară Heesfalva, erau ei înșiși din Cristian, anume „comites de insula Christiani", iar Hening era și el „villicus" — deci primar — „de eadem"[1]).

Ceeace trebue reținut ca semnificativ din documentul dela 1324 este faptul că Christian, tatăl lui Solomon și Herbord, nu este amintit nici ca reclamant, nici ca martor, ci numai pentru a indica linia descendentă a fiilor săi. De asemenea el nu este amintit nici printre martorii înșirați în documentul din 1323. Aceste fapte ne determină să credem că la 1323 Christian nu mai era în viață. Presupunând acum moartea lui ca intervenind la o dată nu prea îndepărtată și admițându-i o viață medie de cca. 60 ani, Christian a putut trăi cel mai târziu între anii 1260—1320.

Putea fi acest Christian proprietarul terenului, pe care s'a întemeiat satul omonim sau chiar întemeietorul comunei cu acest nume? Credem că da! Un alt Christian, mai vechiu decât el și legat de satul omonim, documentar nu este dovedit.

III.

Data când s'a putut întemeia satul Cristian nu poate fi mai veche decât anii 1280—1310. Acest timp corespunde, de alt fel, și fenomenului general de impopulare a Transilvaniei, care începe tocmai în ultimele decenii ale secolului XIII, luând mari proporții în sec. XIV și continuând și în cel următor.

Am arătat în altă parte[2]) procesul economic-social petrecut în Transilvania în acest timp și curentul puternic de creare

---

[1]) *Urkb.* I. p. 374.

[2]) I. Moga, *I Romeni di Transylvania nel medio evo,* în *Revue Historique de Sud-Est Européen,* Bucarest, 1942, XIX, Nr. 1, și extras. Indicațiunile se vor da după paginația extrasului.

de sate noui începând cu ultimele decenii ale secolului XIII, intensificat în cel următor, precum şi numeroasele aşezări întemeiate de Români, datorită cărora economia rurală a Transilvaniei a fost radical transformată. Această operă a fost săvârşită în Nordul Ungariei de şoltuzii germani[1]), cari se angajau faţă de proprietarii feudali ca în schimbul primirii unei suprafeţe mai mari de teren necultivat, să strânga populaţie întemeind sate noui. Coloniştii erau scutiţi de către rege sau de către proprietarul latifundiar de impozite pe 4 până la 15 ani. Şoltuzul ctitor al satului în schimb primea un loc dublu de teren scutit pe veci de impozit, drept de moară, etc. şi exercita atribuţiuni administrative şi judecătoreşti după dreptul saxon, sau cel de Magdeburg, iar din pedepsele în bani sau în natură, reţinea o treime pentru sine. Atât lotul de teren primit cât şi drepturile şi veniturile (jus scultetii) şoltuzul le putea vinde sau lăsa moştenire urmaşilor.

Asemenea impopulări de moşii părăsite, sau creeri de sate noui au făcut şi greavii[2]) saşi din Transilvania, ale căror funcţiuni sunt în multe privinţe asemănătoare cu ale şoltuzilor germani din Zips şi cu ale cnezilor români.

Nouile aşezări umane au fost creiate de greavi în deosebi pe teritoriul comitatelor, dar se cunosc cazuri de întemeieri de sate noui şi pe aşa numitul pământ crăiesc (Fundus Regius)[3]). Astfel la 1327 greavul Sibiului, Hening din Şeica, primeşte dela rege „Terras seu possessiones habitatoribus carentes Wecherd, Thamaswelge et Hemstelke vocatas in comitatu Cybiniensi"[4]). La

---

[1]) Pór A., *Lipóczi és Neksei Demeter és Sándor* în *Századok*, 1890, p. 38—39; Bruckner Gy., *A soltézség intézménye a Szepességben*, în *Békefi Emlékkönyv*, Budapest, 1912, p. 106—177.

[2]) In documente apar cu titlul de comes. Numele popular săsesc era de „grew", „greb", care apare şi în documente dela 1364 începând, iar instituţia şi drepturile ce aparţineau acestei demnităţi se chema „grebiatus" sau „grebionatus". (V. Werner, *Ursprung und Wesen des Erbgrafentums bei den Siebenbürger Sachsen*. Gotha, 1902, p. 44.) Termenul de „grew" — „greb" a dat în româneşte pe *greav*, de unde şi numele de familie românesc Greavu

[3]) V. Werner, *o. c.* p. 58—59.

[4]) *Urkb.* I, p. 484.

1366 apoi Wecherd era colonizată şi se chema „villa Wecherd"[1]).

O caracteristică a noilor aşezări se remarcă prin obiceiul ca numeroase din ele sa poarte numele greavului întemeietor. Asemenea sate sunt: „villa Herdordi voivodae" (1271)[2]) ajunsă la 1252 în proprietatea greavului („comes") Herbord[3]) şi transmisă fiului său Blasius care îi dă numele de Blasendorf (rom. Blaj, ung. Balázsfalva); „vila Gregorii" (1332 Gergeschdorf)[4]); „Conradi villa" (1357, 1382, Konradsdorf, Korlathtelke)[5]); „Haeclini villa" (1283, Hetzendorf)[6]); „Humberti villa" (1309, Hammersdorf)[7]); „terra Belus" (1301, Beleschdorf)[8]); „Henningsdorf" (1369, Heningfalva)[9]); „Morteni villa" (1319, Mortersdorf)[10]); „villa Retheri" (1389, Retersdorf)[11]), etc.

V. Werner[12]) pune acest fapt în legătură cu constatarea lui R. P. Közschke[13]), anume că antreprenorii de colonizări germane medievale în Răsărit, numiţi locatori, în contractul pe care-l semnau cu principii sau notabilii posesori de latifundii, pentru obţinerea de terenuri neexploatate în vederea întemeierii de colonii, fixau printre alte condiţiuni şi dreptul de a da numele lor nouilor aşezări[14]). Acest obiceiu ar fi fost adus de greavi şi în Transilvania. Nu ne stă în putinţă — în împrejurările actuale — să consultăm disertaţiunea amintită a lui R. P.

---

[1]) *Urkb.* II, p. 233.

[2]) *Urkb.* I, p. 110—111.

[3]) *Ibidem*, p. 79.

[4]) I. Wolf, *Die Ortsnamen in Siebenbürgen*. Program des evang. Untergymnasiums in Mülbach, 1878—1879, p. 44.

[5]) *Urkb.* II. p. 136, 552.

[6]) *Urkb.* I, p. 145.

[7]) *Urkb.* I, p. 242.

[8]) *Urkb.* I, p. 220.

[9]) I. Wolf, *o. c.* Program 1879—1880, p. 7.

[10]) *Urkb.* I, p. 474.

[11]) I. Wolf, *o. c.* Program 1880—1881, p. 5,

[12]) V. Werner, *o. c.*, p. 41.

[13]) Richard Paul Köizschke, *Das Unternehmertum in der ostdeutschen Kolonisation des Mitteralters*. Leipzig, Diss. 1894, p. 12.

[14]) Apud V. Werner, *o. c.* p. 41.

Kötzshke, pentru a verifica în ce epocă şi în cari regiuni a fost în vigoare acest obiceiu, dacă el a existat. Sunt însa indicii cari par a desminţi un asemenea obiceiu, ca de exemplu fragmentul din Analele din Praga publicat de Rudolf Kötzschke, în care la anul 1104 se povesteşte cum graful Wicpertus a întemeiat un sat în dieceza Merseburg, defrişând păduri şi aducând în el colonişti din Franconia. Cronica mai adauga în legătura cu această întemeiere a noului sat, ca pe un fapt neobişnuit: „ac ut *ridiculosum* quiddam inseramus, quemlibet illorum cum familiolae sue contubernio, *villam vel possessionem proprio labore consitam, etiam ex suo nomine nuncupare*"[1].

Obiceiul de a boteza localităţi cu nume de persoană — se ştie — este un fenomen vechiu generalizat în toata Europa. El există şi în Ungaria încă din sec. XI cum ne arata documentul din 1093 cuprinzând conscrierea averii şi a proprietăţilor abaţiei din Pannonhalma[2], act care ne aminteşte: „Septimum est quod dedit Kery eodem modo, nomine eius appellatus locus. Octavum predium est quod a collono accepit nomen Wynuk ... Duodecim predium est, quod a colono nomen sibi accepit Temerdi"[3]. deci trei pământuri dintre cari, primul şi-a primit numele după fostul lui proprietar, iar celelalte două după numele ţăranilor cari le lucrau. Sistemul acesta de a numi terenuri sau sate cu nume de persoană exista deci de mult în Ungaria şi nu era nevoie să fie adus ca un drept special, de greavii veniţi din regiunile germane. Din acest motiv cazurile de cari ne ocupăm în prezentul studiu, nu le putem cerceta prin prisma sugerată de Werner, ci prin faptele contemporane.

Numirile derivate din nume de persoană, date satelor create la sfârşitul sec. XIII şi în cursul sec. XIV, arată o anumită fază în procesul de organizare a nouei lumi feudale în Ungaria

[1]) Rudolf Kötzschke, *Quellen zur Geschichte der Ostdeutschen Kolonisation im 12 bis 14 Jahrhundert.* Leipzig, Teubner, 1912, p. 12.

[2]) Pentru datarea 1093 v. Szentpétery Imre, *Az Árpádházi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke,* Budapest, 1923, Nr. 23.

[3]) Wenzel G., *Árpádkori uj okmánytár,* Vol. XI, Budapest, 1873, p. 471—472; cf. şi Idem, *o. c.* Vol. I, p. 130—131 şi Vol. VI, p. 361—362.

și Transilvania. Pentru lămurirea acestui fapt semnalăm cazul relatat de Bruckner, despre șoltuzul Ștefan care, după ce săvârșise defrișarea pădurii Lomnița (Kislomnic din Zips) și împopularea terenului, primi la 1322 dela comiele castelan Filip Drugeth dreptul să stăpânească cu titlu de proprietate — potrivit obiceiului șoltuzilor — o porțiune de pădure, din care să poată lua atâta cât poate defrișa și lucra cu coloniști germani pe cari îi va așeza acolo. Noul sat astfel întemeiat, *fu numit de către comitele Drugeth* cu numele de *Stephanishau*, iar mai târziu, la 1553, când șoltuzul Iacob obținu reconfirmarea actului privilegial din 1322, satul fu numit *Iakobsau*[1]).

Acest caz arată că cel ce a dat numirea noului sat nu este șoltuzul, ci autoritatea politică și administrativă superioară, numele șoltuzului ca numire a satului fiind indicator al situației juridice în care se afla această așezare umană, arătând dreptul șoltuzului Ștefan, mai târziu Iacob de a administra în subordine acest sat și de a încasa veniturile ce ise cuveneau în calitate de șoltuz.

Acest procedeu era cu deosebire obicinuit începând cu sfârșitul sec. XIII, când noua fiscalitate impunea proprietarilor feudali nevoia de a spori și a supraveghea mai strâns încasarea veniturile din satele vechi și din cele nouă, create pe moșia lor. Mai cu seamă cele din categoria din urmă, poartă în majoritatea cazurilor numele cneazului sau al șoltuzului întemeietor. Avem însă și cazuri când sate mai vechi, cari își aveau numirea lor populară, să apară în documente sub numele unui cneaz. Exemplul ni-l oferă satul Glâmboaca din județul Severin, care la 1370 apare sub numele de Villa Novak, versiune latină a ungurescului Novakfalva, atestat la 1433, pentru ca la 1475 să se cheme Glâmboca[2]). Satul, care făcea parte din unul din districtele românești din Banat a fost înregistrat de autoritatea superioară politică și administraivă sub numele cneazului

---

[1]) Bruckner Gy., o. c. p. 109—110.

[2]) Csánki D., *Magyarország földrajza a Hunyadiak korában.* II, p. 53 și p. 74 la *Bizerei* cs.

Novac (Villa Novak = Novakfalva), numire care a avut însă numai o existenţă oficială, dar pe teren trăia încă din veacul XI vechia numire populară Glâmboca. La 1433, când satul se constată a fi proprietatea lui Iacob de Bizere, purta încă numele oficial de Novakfalva, dar curând se renunţă la acest nume care pe teren nu trăia[1]) şi cu prilejul unei împărţiri a proprietăţilor familiei Bizere, el apare la 1475 sub vechia numire populară de Glâmboca[2]).

Numirea dată de oficialitatea statului, după numele cneazului sau a şoltuzului, îndeplinea la sfâşitul sec. XIII şi în sec. XIV un anumit rost în faza de organizare a nouei societăţi feudale, acela de a stabili — în momentul când satul intră în exploatarea fiscală a proprietarului de teren, fie el regele, biserica, cetatea sau proprietarul particular — situaţiunea de drept a acelei aşezări umane, prin persoana şoltuzului sau a cneazului, care o administrează şi care, în schimbul drepturilor şi veniturilor lui cneziale, întărite de autoritatea superioară, era responsabilă faţă de acesta pentru veniturile ce i se cuveneau acelei autorităţi dela locuitorii satului. Acest procedeu constitue întâia faza de

---

[1]) Dl E. Petrovici (cf. *Dacoromania*, X, p. 519—520), crede că acestui sat „Românii i-au spus cu siguranţă „*Novăceşti*"... „E adevărat că *Glâmboaca* apare în documente abia în anul 1475 *(Glomboka)*. Aceasta se explică astfel că *Glâmboaca* a fost din vechime, numele văii (slav. *globoka* scil. *dolina* „valea adâncă"). Satul a fost apoi numit cu timpul după valea pe care se găsea. Satul **Novăceşti* a putut fi intemeiat abia în sec. XIV, dar numele văii îl aveau Românii cu siguranţa de pe timpul simbiozei slavoromâne în această regiune, deci din sec. X XI"... Nu credem totuşi ca Românii să fi numit vre odată satul cu numele **Novăceşti*. Dacă această numire ar fi trăit pe teren, ea s'ar fi perpetuat şi sub stăpânirea proprierilor feudali unguri, sau maghiarizaţi, sub forma ei semantică ungurească de **Novacsest*, sau sub numirea veche oficială de *Novákfalva*, aşa cum s'a întâmplat cu numirile de sate din Maramureş, Hunedoara etc.

[2]) Semnalăm şi cu acest exemplu eroarea savârşită de istoricii maghiari de a considera sute de sate din evul mediu dispărute, fiindcă nu se mai găsesc sub numirea cu care au apărut în documente. Numirea a dispărut, cea oficială, cu valoare exclusiv diplomatică, dar satul continuă să trăiască sub vechia sa numire populară.

încadrare a satelor cneziale și șoltuziale în sistemul fiscal feudal.

Din aceasta situațiune cnezii și șoltuzii caută să se emancipeze pentru a deveni ei proprietarii feudali ai satului, folosind numele lor devenit numire a satului ca o indicație a dreptului lor de proprietate, sau de cneziat. Aceeași tendință o aveau și greavii sași, cari împreună cu grofii lor conaționali sunt pomeniți în documentul din 1291 ca: saxones praedia tenentes ac more nobilium se gerentes"[1]). Ei întemeiază numeroase sate noui pentruca dându-le numele propriu să-și asigure, cu vremea, nu numai veniturile obicinuite ale greavului, ci și dreptul de proprietate asupra lor.

Mult mai numeroase sunt satele întemeiate în acest timp de cnejii români din Transilvania, sate cari în majoritatea lor poartă și ele numele cneazului întemeietor

Acestor fel de așezări umane, purtând numele greavului întemeietor, istoriografia săsească le-a dat până acum prea puțină atențiune[2]). Ele sunt privite uneori cu totul în afara procesului de transformări economice săvârșite în această epocă în Transilvania. In deosebi dl G. Müller[3]) stăruie a interpreta fenomenul impopulărilor noi în cadrulu nei construcțiuni juridico-con-

---

[1]) *Urkundenbuch*, I, p. 174.

[2]) Mai recent dl *Fr. Michaelis* se ocupă de aceste probleme în studiul *Beiträge zur Siebenbürgisch-deutschen Siedlungsgeschichte* în *Deutsche Forschung im Südosten.* 1943, 2 Jahrg. p. 460—476 și 551 575. Vezi in deosebi capitolul: Die Siedlungsarbeit der Gräfen și urm.

[3]) Autorul tratând despre greavii nobili scrie: „Ob sie auch Lokataren dienste bei der Ansiedlung geleistet haben, darüber stehen uns keine Nachrichten zur Verfügung", iar în notă explică singurul caz pe care-l cunoaște și care ar contrazice afirmația de mai sus: „Die im Jahre 1368 (Ub. II. S. 318, Nr. 921) erwähnten Opfer der Burgberger Gräven, welche diese für die ihnen bis dahin gehörende Gemeinde Schaal gebracht haben, brauchen nicht unbedingt auf eine Lokatorentätigkeit betreffs dieser Gemeinde hinzudeuten, sondern können unter Anderem auch mit Aufwendungen der genannten Gräven für die Erwerbung der Gemeinde Schaal, ferner für die Anlage von Mühlen und dgl. in dieser Gemeinde erklärt werden". (G. Müller, *Die Gräven des Siebenbürger Sachsenlandes* in *Festschrift für Bischof D. Dr. Friederich Teutsch*, Hermannstadt, 1931, p. 108).

stituţionale care îi aparţine, dar care rămâne înca sa fie verificată. Domnia Sa consideră repopularea comunelor părăsite şi crearea de sate noui ca fiind săvârşită în cadrul organizaţiei scaunelor şi districtelor săseşti, cari în lipsă de populaţiune germană au adus colonişti slavi şi români, cu scopul de a-şi asigura numărul necesar de contribuabili la partea de impozit ce reveni scaunului sau districtului respectiv. Aceste sate sunt, dupa Domnia Sa, încă dela naşterea lor create ca pertinenţe ale scaunelor sau districtelor[1]). Cazurile înşirate de autorul amintit — dintre cari unele mai cer să fie verificate—sunt de dată mai recentă, de obiceiu dela mijlocul veacului XV începând. Fenomenul impopulării, semnalat de noi, aparţine însa sfârşitului secolului XIII şi veacului XIV, când greavii saşi, asemenea multor cneji români, tind a deveni proprietari feudali, după exemplul nobilimei maghiare, care în a doua jumătate a secolului XIII s'a revărsat din Ungaria în Transilvania şi prin danii obţinute în timpul luptelor dintre Ştefan al V-lea şi tatăl său Bela al IV-lea, precum şi în decursul anarhiei din vremea lui Ladislau Cumanul, — sau mai adeseori prin usurpări, — devin proprietari feudali, creind o clasă nobilitară de recentă provenienţă, în care atât greavii saşi[2]), cât şi o parte din cnezii români, căutau să se încadreze. Aşa se explică de ce majoritatea nouilor aşezări umane create de greavi s'au săvârşit pe teritoriul comitatelor, — unde procesul de trecere dela situaţia de greav întemeietor de sat, la cea de proprietar feudal era firească —, în timp ce pe teritoriul provinciei sibiene (comitatus cibiniensis), unde privilegiile colective din Andreanum se opuneau unui asemenea proces, creaţiunile de sate noui ale greavilor sunt mai rare.

In categoria acestor din urmă creaţiuni intră şi satul Cris-

---

[1]) Georg Müller, *Stühle und Districte als Unterteilungen der Siebenbürgisch — Deutschen Nationsuniversität.* 1141—1876, Hermannstadt, 1941, p. 176, cap. XX. *Idem, Die ursprungliche Rechtslage der Rumänen im Siebenbürger Sachsenlande* în *Archihv des Vereins für Siebenbürgische Landeskunde,* XXVIII, p. 119 squ.

[2]) V. Werner, *o. c.* p. 57 şi urm.

tian din regiunea Sibiului. El nu este unicul sat întemeiat în acest timp în preajma Sibiului. Mai avem „Villa Umberti" (Hammersdorf — Guşteriţa de lângă Sibiu), care apare întâia oră în documente la 1309 (Urkb. I, p. 242) şi care nu îşi derivă numele dela un sfânt Umbertus, ci dela greavul întemeietor cu acest nume. Biserica, întemeiată pe la 1300 era „Eclesia S. Elysabeth", de unde deriva numele unguresc al comunei: Szent-Erzsébet. Numele românesc al satului, Guşteriţa, este de origine slavă[1]), ceeace dovedeşte prioritatea elementului românesc aici, înainte de întemeierea satului şi a bisericii de către elemente alogene. Un alt sat întemeiat în acest timp în apropierea Sibiului este „Insula Gerhardi" (1387, Urkb. II, p. 607), cu numele german de „Gerard-saw" (Qu. p. 24)[2]), apoi „Gyresaw" (Qu. p. 542) pentru a deveni Gierelsau; ung. Fenyőfalva, rom. Bradu, lângă Avrig, întemeiat mai înainte de apariţia lui documentară, fară îndoială de un greav Gerhard.

Situaţiune asemănătoare cu *Insula Gerhardi*, a avut-o la început şi *Insula Christiani*, Cristianul de care ne ocupăm. Numirea aceasta arată ca în persoana lui Cristian, — pe care-l ştim ca fiind trăit la sfârşitul sec. XIII şi începutul celui următor, — trebue sa vedem pe proprietarul terenului (Aue) pe care s'a aşezat satul şi credem că în aceeaşi persoană şi pe întemeietorul acestei aşezari umane. Fapt este că acest Cristian a exercitat asupra satului omonim drepturi de greav întemeietor de sat. Această calitate a lui ne este confirmată de faptul că fiii săi Solomon şi Herbord sunt atestaţi la 1323 cu atributul de „comites de insula Christiani" (Urkb. II, p. 374), potrivit obiceiului, ca titlul şi demnitatea de greav să fie trimisă şi fiilor[3]), iar după stingerea familiei chiar şi altor urmaşi colaterali[4]).

---

1) E. Petrovici, *Daco-slava* in *Dacoromania*, X, part. 2, p. 253.

2) *Quellen zur Gesch. Siebenbürgens aus Sächsischen Arhiven*, I, Bd. Hermannstadt, 1880, p. 24.

3) „Wie fest das ganze Erbrictertum innerhalb des Hermannstädter Gaues wurzelte, zeigt die Tatsache, dass, nachdem das Andreanum die Wahl des Grafen freigegeben hatte, doch überall die Grafenwürde sich, in der Familie vortrebt" (V. Werner, *o. c.* p. 39).

4) . . . „die Sachsen, wenn sie nach Aussterben einer Grafen Familie

Pe lângă Solomon şi Herbord mai este amintit un Henzo al cărui fiu, Nicolae, devine ginerele greavului din Tălmaciu[1]). Se pare că era mai în vârstă decât primii doi şi nu era fiul lui Cristian. Prezenţa lui ca greav în satul Cristian, alături de urmaşii lui Cristian ctitorul, ar putea fi explicată prin faptul că după întemeierea satului, a adus şi el un lot de populaţie în această nouă aşezare umană, având şi el calitatea de greav. Asemenea impopulări succesive făcute de mai mulţi cnezi sau greavi sunt obişnuite[2]).

Satul în acest timp continuă să păstreze numele proprietarului precedent şi primul fundator al lui, Cristian, dar nu multă vreme. Cauze care pot fi bănuite numai, determină plecarea greavilor din Cristian, sau decăderea lor din această demnitate şi totodată şi înlăturarea numelui celui dintâi greav din numirea satului. Solomon, Herbord şi Henzo sunt primii şi ultimii greavi amintiţi documentar la 1323 în Cristian. Incă în acelas an, Nicolae, fiul greavului Henzo, ginerele greavului Nicolae din Tălmaciu, nu mai poartă prin drept de succesiune titlul de greav. In ce priveşte pe greavii Solomon şi Herbord, fiii ctitorului Cristian, după câţiva ani îi vedem revendicând la 1329 dreptul de proprietate asupra satului Haşfalău (Teufelsdorf, Heesfalva, la Răsărit de Sighişoara), pe care îl stapâneau cu drept de succesiune dela tatăl lor Cristian[3]). Era această reîntrare în drepturile părinteşti şi o părăsire a satului Cristian întemeiat de tatăl lor? Se pare ca da, de oarece documentele nu mai amintesc în acest sat nici de ei, nici de urmaşii lor. In Cristian rămâne în schimb, ca organ judecătoresc Han-ul (villicius — jude), amintit concomitent cu greavii din 1323, demnitar

von dem Wahlrecht Gebrauch machen konnten in vielen Fällen das Richteramt einem angesehnen Gestchlechte wieder erblich übertrugen, zuweilen selbst weibliche Nachkommen von der Erbfolge niche ausschlossen". *Ibidem*, p. 40.

[1]) *Urkb.* II, p. 379.

[3]) I. Moga, *I Romeni di Transilvania nel Medio Evo.* Bucarest, 1943, p. 88.

[3]) *Urkb.* II, p. 427.

ales de popor, ca expresiune a libertaţii şi autonomiei populare locale[1]).

In legatura cu dispariţia greavilor din Cristian, sat intemeiat de ei, credem ca merită a fi semnalat cazul satului Şoala (plasa Mediaş). La 1368 greavii Nicolae, fiul lui Martin, Andrei, fiul lui Nicolae, Nicolae fiul lui Cristian şi Mihail fiul lui Mihail din Vurpar, fac sa li se elibereze de către Capitlul de Alba Iulia un document de protest despre stadiul, în care se afla conflictul lor cu locuitorii din Şoala. Numiţii greavi arata anume ca locuitorii din Şoala i-au împiedecat să strânga venitele din acel sat, care este proprietatea lor ereditară din vechime. Au ajuns însa la o înțelegere cu ei, ca numiții locuitori, cu sfatul şi ajutorul Scaunului Şeica, să ceara dela rege sa dăruiasca numiţilor greavi un alt sat, iar pentru cele făcute de acești greavi în Șoala, locuitorii îi vor despăgubi cu 400 florini, din care suma 60 fl. i-au şi achitat. Acum însă locuitorii nu mai vor sa se ţină de învoiala facuta[2]). Acest exemplu despre felul cum locuitorii satului Şoala au îndepartat din drepturi pe urmaşii greavului întemeietor al satului, ilustrează tendința frecventă a populaţiei săseşti din satele întemeiate de greavi, de a se emancipa de sub obligaţiunile ce le datorau greavilor[3]) îndepartându-i, rămânând sub conducerea han-ilor aleși de ei cu deplină autonomie locală și încadrându-se apoi sub autoritatea judecătorească superioara a Scaunului.

Acelaş proces s'a petrecut fară îndoială şi la Cristian. Una din consecințe a fost ca drept semn de emancipare a satului de sub autoritatea greavilor, numele întemeietorului Cristian fu eliminat din numirea comunei şi în loc de *Insula Christiani* = *Kristiansau* a fost adoptat numele popular indicat de natura terenului, acela de *Grossau* *Magna Insula*. Faptul s'a petrecut la mijlocul secolului XIV; la 1349 satul se mai chema ofi-

---

[1]) V. Werner, *o. c.* p. 45—46; G. Müller, *Die Gräven* etc. p. 137—138.

[2]) *Urkb.* II, p. 318—319.

[3]) Cf. Fr. Michaelis, *o. c.* p. 554, 567.

cial Insula Christiani[1]), la 1359 el apare ca Magna Insula[2]). Cealaltă comună, cu compoziția numelui asemănatoare Cristianului: „Insula Gerhardi" (Brad) *Giereslau*, a pastrat până în zilele noastre numele greavului întemeietor, datorită faptului că acolo greavii au prins rădacini adânci, perpetuându-se timp îndelungat[3]).

In temeiul celor de mai sus, se poate stabili ca un fapt sigur că *satul Cristian a fost întemeiat cel mai de vreme la sfârșitul secolului XIII sau începutul secolului XIV, de către Cristian, care a trăit aproximativ între anii 1260—1320, tatăl lui Solomon și Herbord, amintiți la 1323 ca greavi în Cristian, și proprietarul câmpului pe care a întemeiat acest sat, căruia i-a dat și numele său de ctitor.*

IV.

Față de acest act de naștere a satului Cristian urmeaza sa se vadă ce semnificație istorică au numirile de azi ale satului: *Grossau, Keresztényszigeth, Cristian.*

Grossau este numele german al satului. In ordine cronologica documentar este precedat de *Insula Christiani* (1323, 1329, 1349) care, în cazul că nu este numai numele oficial înregistrat de greavul Cristian, ca mărturie a drepturilor lui de proprietar și de greav întemeietor al satului, ar corespunde unui popular *Kristiansau.*

In timp ce, însă, privitor la caracterul popular al lui *Kristiansau se pot ivi îndoieli, Grossau este sigur de origine populară germană, și — deși apare documentar abia la 1359 în versiunea latină de Magna Insula, — totuși el nu poate fi o recentă creație menită a înlocui pe *Kristiansau, ci este numirea originară a terenului pe care s'a întemeiat satul, numire transmisă

---

1) *Urkb.* II, p. 58.
2) *Urkb.* II, p. 174.
3) *Urkb.* II, p. 608; III, p. 96, 582—584, 591; IV, p. 113, 369, 421, 453, 486.

apoi şi satului însuşi. Ea coexistă cu celelalte numiri de Insula Christiani şi Insula Christiana, supravețuindu-le pe toate, dela întemeiere până în zilele noastre.

Kereszténysziget, este numirea ungurească a satului. Amintită documentar întâia oară la 1395, ea mai apare o singură dată sub varianta de *Keresthyenflava*, la 1431, pentru ca apoi să rămână constant forma de *Keresztyenzigeth* la 1449, 1521, 1569, 1570, 1611, 1612 1634 şi definitiv cea de *Kereszténysziget* dela 1673 începând până în zilele noastre[1].

Această formă constantă, dela 1395 până azi, de Kereszténysziget, nu este o creațiune originar ungurească. Toponimicile ungureşti de acest fel nu sunt legate de noțiunea de creştin = Keresztény[2], ci de simbolul crucei kereszt[3]. Din acest motiv avem numeroasele şi vechile localități purtând numirea de Kereszt-ur, Keresztes[4], sau forme curioase ca „villa Keresztfeulde" (jud. Heves în Ungaria)[5].

Formă ungurească are a doua numire, cea de *Keresthyenfalva* (1431). Termenul de „keresztyen" este considerat ca forma veche a lui keresztény — creştin. In acest înțeles o foloseşte Szamota-Zolnai[6], care pentru numele de persoană Cristian dă drept echivalent unguresc pe Keresztély, care de fapt nu este

---

[1]) Vezi izvoarele la începutul acestui studiu.

[2]) Un singur caz am putut constata în jud. Sopron (Ungaria), când la 1264 este pomenită „villa cruciferorum"" căreia la 1384 i se dă echivalentul de „villa christiana", iar la 1434 cel de „villa Keresztyen" (Csánki, *Magyarorsz. földrajza a Hunyadiak korában*, III, p. 614), pentru a rămâne apoi definitiv cu numirea ungurească de Keresztény — creştin. (Féneys E., *Magyarország geographiai szótára*, Pest, 1851, p. 204).

[3]) Fekete-Nagy A., *Településtörténet és egyháztörténet* în *Századok*, 1937, p. 425.

[4]) Fényes E. (o. c. passim) cunoaşte pentru întreg teritoriul Ungariei, fara Transilvania, 8 sate cu numele de Keresztes şi 30 localități cu numele simplu sau combinat de Keresztur.

[5]) Csánki, o. c. I, p .65.

[6]) Szamota-Zolnai, *Magyar oklevél szótár*, Budapest, 1902—1906, p. 483.

unguresc[1]). Exemplele date de autoriü de mai sus ai dicționarului diplomatic unguresc pentru forma keresztyén = creștin sunt toate numiri de persoană[2]) de valoare egală cu Cârstea, Cristea, Cârstian, Cristian românesc[3]) și Cristian săsesc. Forma „Kerestyen" înseamnă deci și creștin, dar și numele de persoană Cristian.

Tot ca nume de persoană Keresztyén = Cristianus = Cârstian, devenite numiri de sate, avem pomenite documentar următoarele localități: în jud. Arad, la 1344 *„Keresztyenkenezfalva"*[4]); în jud. Bihor la 1374 satul românesc *„villa Keresztienfalva"*[5])' în jud. Hunedoara între 1475—1519 *„Kerestyén-Almás"* născut prin dăruirea posesiunei Almaș lui Cristian[6]). In județul Brașov deasemenea avem atestat satul Cristian sub formele: 1362 *„Keresztyenfalva"*[7]), 1367 *„villa Christiani*[8]), 1405—1427 *„Keresztyenfalva"*[9]), 1603 *„villagio... si chiama Christiani*[10]), 1761—1762 *„Kereszfenfalva"* și *„satul Cârstiianu"*[11]), 1787 *„Cârstianu"*[12]). Echivalentul românesc a

---

[1]) Din exemplele date: „1449: *Kristhel* Thewtunus; *Kerestelj* Lörincz" se vede limpede că forma ung. Keresztély derivă din germanul Khristhel. Forma veche ungurească a lui Cristian este cea de Keresztyén; cea de Keresztély e mai nouă.

[2]) Exemplele sunt următoarele: „1400—1403: Petri *Keresthyen* dicti 1405: Lucas *Kerezthyen;* 1424—1498: Mathie *Kerezthyen;* 1451: Petri filii *Kerestyen;* 1454: Johanne *Keresthyen;* 1510: Valentinum *Kereztthyen;* 1597: *Kéréztíyen* Marton".

[3]) Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului.* București, 1936, p. 200, 219. (Acad. Rom. Studii și Cercetări. XXVI).

[4]) Csánki D., *o. c.* I, p. 772.

[5]) E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia.* Budapest, 1941, p. 531—532.

[6]) Csánki D., *o. c.* p. 68.

[7]) *Urkb.* II, p. 198.

[8]) *Urkb.* II, p. 278.

[9]) *Urkb.* III, p. 342—343; Hurmuzaki, *Docum.* XV, p. 11; *Urkb.* IV, p. 319—321.

[10]) N. Iorga, *Studii și doc.* IV, p. 118.

[11]) N. Iorga, *Studii și Docum.* XIII, p. 69—70.

[12]) Idem, *ibidem,* p. 5.

lui *Keresztyenfalva* = *Cârstiianu* din jud. Braşov, cu versiunea latină de *„villa Cristiani"* şi cea italiana de *„vilagio . . . si chiama Christiani"*, arată că *Keresztyén* corespunde lui *Cristian* — *Cârstiianu* ca nume de persoana devenit toponimic, aşa cum îl găsim în exemplele de mai sus.

In lumina acestor exemple se impune întrebarea daca nu cumva *Keresthyenfalva* ca numire a Cristianului din jud. Sibiu ar putea corespunde lui *Insula Christiani, *Kristiansau, Cârstiian?* Ea apare o singura data, la 1431, cu prilejul delimitarii graniţei Cristianului de cea a satului Gusu (Bakkludas) ajuns în 1428 în proprietatea lui Ioan şi Nicolae Gereb de Vingard[1]), unii din numeroşii greavi saşi maghiarizaţi, cari în actele lor foloseau toponimia ungurească dorită de oficialitate. Au luat noii proprietari numirea de Kereszthyenfalva de pe teren, fie ca numire populară, fie oficiala, preexistenta? Dacă o asemenea numire ar fi existat de mai înainte ea ar fi fost folosită şi de urmaşii lui Ioan şi Nicolae Gereb de Vingard, cari cu 18 ani mai târziu, la 1449, participând la litigiul dintre Orlat şi Cristian pentru o bucata de pământ, numesc acest din urmă sat cu numele de Kerestyenzigeth[2]). Numirea de Keresztyenfalva dela 1431 este deci o apariţie incidentală între cea de Kereszténysziget dela 1395 si Keresztyenzigeth dela 1449 şi următorii ani, apariţie datorita nouilor proprietari. Dar în forma de *Keresztyanfalva,* amintită în acelaş document din 1431 alaturi Keresthyenfalva, am putea vedea şi un reflex de pronunţie românească, chiar o formare a lui Keresthyanfalva şi Keresthyenfalva direct din românescul Cârstiian, pe care greavii Ioan şi Nicolae din Vingard l-au cunoscut dela populaţia românească a Orlatului, ai cărui proprietari erau aceşti greavi. Această presupunere o credem cu atât mai întemeiată, cu cât numirea de Keresztienfalva a satului românesc din Bihor e forma ungurească a *Cârstiianului, precum la fel şi Keresztyenfalva din judeţul Braşov corespunde românescului Cârstiian de pe teren. Aceste

---

[1]) *Urkb.* IV, p. 348.

[2]) *Urkb.* V .ms. (In Arhiva Naţională Săsească din Sibiu).

exemple ne întăresc convingerea ca Kereszthyenfalva—Keresthyanfalva dela 1431 din jud. Sibiu este o confirmare documentară a prezenței Cârstiianului românesc pe teren în prima jumătate a veacului XV.

Urmașii greavilor Ioan și Nicolae de Vingard, ca proprietari ai satului Gusu, parăsesc însă numirea ungurească formată după Cârstiian—Cristianul românesc și vor folosi în viitor numirea consacrata oficială ungurească permanentizata în forma de *Keresztényziget*, respective *Keresztyenzigeth* (anii: 1395, 1449, 1521, 1569, 1570, 1611, 1612, 1673, 1721) pâna în zilele noastre.

Dl W. Scheiner considera această numire ca veche ungurească, menținându-se în documente fie în limba maghiara: Keresztenysziget, fie în limba latină: Insula Christiana. S'a arafat însă ca *Insula Christiana* este o numire de origine externa de factura bisericească catolică, încetațenita de oficialitate dupa ce numirea de Insula Christiani fusese îndeparıata de pe teren. Incetătineriea au facut-o Sașii, cari o folosesc permanent ca numire oficială a satului, paralel cu numirea popular de Grossau-Insula Maior sau Auen-Insula. Ungurii îi spun în schimb si în documentele latine Kereztenyziget-Keresthyenziget-Kereszténysziget, începând cu regele Sigismund în documentul redactat la 1395 în tabăra dela Câmpulung și continuând cu autoritățile și proprietarii feudali de pe teren sau din împrejurimi. *Keresztenysziget și Insula Christiana nu sunt deci variantele în două limbi ale aceleiasi numiri ungurești, ci prima este traducerea ad literam în limba maghiară a numirei oficiale preexistente de Insula Christiana*[1]).

---

[1]) Sistemul traducerii îl vedem confirmat chiar în documentele din 1449 referitoare la litigiul dintre Orlat și Cristian. In timp ce din documentul redactat la 9 Dec. 1449 de reprezentanții celor 7 Scaune Sasești, la Sibiu, în care se confirma hotărîrea adusă în acest litigiu, Sașii folosesc numirea de Insula Christiana de mult existenta (Cf. *Urkb.* V ms), urmașii lui Ioan și Nicolae Gereb de Vingard, în documentul din 12 Nov. 1449, care cuprindea hotărârea luată la fața locului în litigiul amintit, numesc satul ungurește: Keresztyenzigeth, iar numirile topice le dau în două limbi, maghiară și germană: „ad verticem montis Kakasfeye alias Hanenkap"...

Ceeace merita să fie şi trebue subliniat este faptul că *în forma de Kereszten-, Keresztyen +. zigeth, această numire ungurească este unică; ea nu se mai găseşte nicăieri pe teritoriul Ungariei sau al Transilvaniei.* Această împrejurare, precum şi faptul că pentru numele Cristianului din jud. Sibiu n'a existat şi nu există nici o numire populară ungurească pe teren sau în împrejurimi, dovedeşte că *o populaţiune ungurească n'a existat pe aici, că Ungurii n'au avut nimic comun cu naşterea şi existenţa satului de care e vorba şi că oficialitatea maghiară a aplicat şi în acest caz, cunoscuta metodă a traducerii numirilor de localităţi în ungureşte, — în cazul dat a unei numiri de origine cultă, — permanentizând astfel în documente o toponimie artificială, fără nici o legătură cu realităţile etnice de pe teren.*

Cristian este numele românesc al satului de care ne ocupam. Forma actuală a numelui este cultă; cea veche, populară, atestată documentar în sec. XV—XVIII este cea de *„Cârstiian"*[1]), aşa cum se găseşte confirmat pentru satul cu acelaş nume din judeţul Braşov: *„Cârstiianu"*[2]) sau „satul Cârstiianului"[3]).

Numirea corespunde numelui de persoană vechiu românesc *Cârstian*, atestat atât la boierii din Ţara Românească, la 1460, în forma cu ortografie maghiară *„Cristyan"*, boier al lui Vlad Ţepeş[4]), la 1475 „nobilis *Christian* porkalab"[5]), la 1483—1507

„ad finem cuiusdam fossati Pokolarok alias Buzgraben" ... „Uyhegye alias Newberg" etc. (cf. *Urkb.* V ms).

[1]) In hotărncia Răşinărenilor: „Aci ne tîlnim cu Câstianul"... Ne despărţim de Cîrstianu (V. Păcală, *Monografia satului Răşinariu.* Sibiu, 1915, p. 43 şi N. Iorga, *Studii şi Docum.* X, p. 3). Documentul este o ticluire; totuşi *numele popular* de *Cârstiianu*, prin analogie cu aceeaşi numire confirmată de documente autentice în jud. Braşov, rămâne şi pentru satul din jud. Sibiu valabilă.

[2]) „Invăţături creştine", copiate de „ierei Bucuru ot Cârstianu, 1787" (N. Iorga, *Studii şi Docum.* XIII, p. 5).

[3]) „Satul Cârstiianul" (Ibidem, p. 70).

[4]) I. Bogdan, *Documente privitoare la relaţiile Ţării Româneşti cu Braşovul şi Ţara Ungurească.* Bucureşti, 1905, p. 320.

[5]) *Ibidem*, p. 322.

„*Cârstian*, vornic"[1]), la 1500 în forma latină „Christian de Argesch"[2]) şi „Cristian de Kynen"[3]), — cât şi la Românii din Transilvania, la 1357 „Cristianus".... olahus[4]). „Nicolaus filius Christiani... olahus"[5]).

Echivalenţa formei latine a numelui de persoană Christianus cu cea românească de Cârstian atestată la 1357, 1460 şi 1500 dovedeşte mai presus de orice îndoială că *numirea românească a satului Cristian — Cârstian păstrează nealterat, veacuri dearândul, numele greavului întemeietor al comunei: Christianus de Insula Christiani amintit, post mortem, la 1329.*

După cum se vede din cele de mai sus, rezultatul cercetărilor noastre este cu totul contrar tezei susţinute de dl W. Scheiner, că numirea românească de Cristian — a cărei formă veche populară nu o cunoaşte — ar deriva din ungurescul Kereszténysziget — Insula Christiani — Insula Christiana — „ohne Bestimmungswort (sic!) und übersetz"[6]). Lăsând la o parte confuziunea pe care autorul o face între Insula Christiani şi Insula Christiana — după cum s'a arătat două numiri deosebite de origine diferită — se impune întrebarea: era posibil ca Cristianul românesc să derive, sau să traducă pe Insula Christiana? Această numire latină, cu valoare exclusiv diplomatică, n'a trăit niciodată pe teren. Dela cine ar fi putut învăţa Românii această numire, dela preoţii catolici cu cari Românii nu aveau nici o legătură? Sau dela nobilimea feudală maghiară din regiunile vecine? Aceasta însă nu vorbea cu Românii latineşte, şi chiar şi în documentele latine folosea numirea ungurească de Ke-

---

1) I. Bogdan, *o. c.* p. 303.

2) *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens aus sächsischen Archiven.* Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt, I. B., Hermannstadt, 1880, p. 289, 305, 308.

3) *Ibidem*, p. 278.

4) E. Lukinich, *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia*, Budapest, 1941, p. 133. „Kulhun woywoda ville Welpret, Surban kenezius,... Demetrius, *Cristianus*, Iwan, Olachy"...

5) E. Lukinich, *o. c.* p. 285.

6) „rum.=magy. ohne Bestimmungswort und übersetzt".

reszténysziget, sau Keresztyenfalva — Keresztyanfalva, care la nici un caz n'ar fi dat românescul Cristian. Numai o ignorare a formelor onomastice româneşti îl poate determina pe dl W. Scheiner să creadă ca Românii traduceau numirile ungureşti în limba lor. Din Ujvár, Românii n'au făcut „Cetatea Noua", ci după legile fonetice ale limbii au transformat-o în Uioara; din Udvarhely au facut Odorheiu, din Keresztur — Cristur și exemplele pot fi continuate până la saturație. Daca Românii ar fi luat cunoştința de existența satului Cristian dela Unguri, dupa aceleași legi fonetice ei ar fi facut din Kereszténysziget un *Crişţinsighet, din Kereszthyenfalva un Crişţinfalau, sau ceva similar, la nici un caz Cârstian. *Aceasta veche numire românească corespunde — după cum s'a spus — numirei vechi de Insula Cristiani din vremea începuturilor de colonizare a satului de către greavul Cristian.*

Numirea de *Cârstian* s'a format dupa normele specifice româneşti de creare a numelor de sate, pastrând exclusiv numele întemeietorului de aşezare umana, sau al proprietarului terenului, pe care s'a constituit satul „ohne Bestimmungswort", după cum ne arată numeroasele cazuri ca: Drăguș, Scoreiu. Galeș, Blaj, Mihalț, Vâlcan, Balș, Roman, etc.[1]), totatâtea nume de persoană indicând așezări umane.

---

[1]) Comunicate de dl E. Petrovici, fapt pentru care îi mulţumim. Tot Dsa semnaleaza în articolul *„Le nom de lieu Musca (District d'Arad)"* din *Balcania* II în nota urmatoarele: „Les toponymistes hongrois prétendent que l'emploi du nom de personne au nominatif, sans aucum suffixe dérivatif, en function de nom de lieu prouve qu'il s'agit d'un toponyme de formation hongroise. Cependant le procédé est tres fréquent chez les Roumains, de même que chez les Slaves aussi. En Valachie et en Moldavie on trouve des centaines de localités dont le nom de lieu repose sur un nom de personne au nominatif: *Roman* (nom de ville), *Balş* (district de Romanaţi et Iaşi), *Adam* (district de Tutova), *Agafton* (Botoşani), *Alimanul* (Constanţa, Gorj, Râmnicul-Sărat, Teleorman, Vâlcea), *Albota* (Cahul, Brăila, Iaşi, Olt, Vâlcea, Argeş), *Angheluţa* (Tutova), *Balota* (Iaşi, Tecuci), *Blaju* (Argeş, Romanaţi), *Probota* (Baia), *Sirota* (Orheiu), *Bogdanu* (Argeş), *Brăila, Brătila* (Bacau), *Miluta* (Mehedinţi), *Coman* (Bacău), *Condrea* (Fălciu, Tecuci), *Jacota* (Baia), *Pârjota* (Bălţi), *Damian* (Dolj),

După aceleaşi norme s'a format şi numele satului *Cârstianu* (Cristian) din jud. Braşov[1]).

Dantla (Suceava), *Davidu* (Roman), *Dobrota* (Prahova) etc., etc. (Voir Iorgu Iordan, *Rumäniache Toponomastik*, Bonn Leipzig, 1924, p. 48 et 51 squ.). Pour le serbo-croate, voir Otto Franck, *Studien zur serb kroatischen Ortsnamenkunde*. Leipzig, 1932, p. 28.

Iorgu Iordan, în lucrarea citată pag. 48 scrie: „Die Ortsnamen gevordenen Persenennamen behalten ihre Form nur ausnamweise unverändert bei; gewöhnlich wird der Dorfname von dem des Dorfern durch die Suffixe *-eşti* und *-ani.* oder *-eni*, Pluralform von *escu*, und *-(e)anu* abgelaitet, die dem Namen des *cneaz* zugefügt werden, um damit die Einwohner als Nachkommen des Ortsherrn zu bezeichnen" (S. R. Rosetti, *Pamântul, să tenii şi stăpânii în Moldova*. Tom. I, Buc. 1907 S. 159 Anm.). Exemplele înşirate de dl E. Petrovici mai sus arata însă că păstrarea numelui de persoană fără nici un sufix, ca nume de loc, nu este o excepţie. Credem că numele de persoană cu sufixul -eşti, -ani, -eni, indica mai d graba o anu mită fază în evoluţa satului, faza prin care nu toate satele au trecut, fapt care nu implica augmentarea numelui originar cu sufixele amintite, păs trându-l în forma lui nominativă.

In ce priveşte afirmaţia toponimiştilor unguri că numele de persoana la nominativ ca nume de loc tradează o formaţie ungureasca, ea este desminţită nu numai de exemplele arătate de dl. E. Petrovici, ci chiar de cazul satului de care ne ocupam, al carui nume românesc de *Cârstian* s'a format odata cu întemeierea satului, într'o vreme când Ungurii nu erau prin regiune. Dimpotrivă când numirea ungureasca apare, ea are sufixele *-falva* sau *-szigete*, în timp ce o numire de simplu Kerestyen fără sufix a satului, nu este atestată şi nici n'a existat.

[1]) Satul este amintit, dupa cum s'a aratat, sub urmatoarele forme: „*Keresztyenfalva*“ (1312, *Urkb.* II, p. 198); „*villa Christiani*“ (1367 *Urkb.* II, p. 278); „*Keresztyenfalva*“ (1405, *Urkb.* III, 342 3; 1914, Hurmuzaki, Docum. XV1 p. 11; 1427, *Urkb.* IV, p. 319 321); „*vilagio ... si chiama Christiani*“ (1603, Iorga, *Studii şi Doc.* IV, p. 118); „*Cârstianu*“ (1787 Iorga, *o. c.* XIII, p. 5) „*Satul Cârstianul*“ (1761 1762, Iorga, *o. c.* XIII, p. 69—70); „*Neustadt*“ (1377 şi 1405. *Urkb.* II, p. 480 şi *Urkb.* III, p. 208, 221, 224).

Azi trăesc pe teren următoarele numiri: rom. *Cârstian*, germ. *Neustadt* şi ung. *Keresztényfalva.*

Cu toată apariţia târzie documentară a românescului *Cârstianu* (1761, 1787, resp. 1603; vilagio... si chiama Christiani dela 1603 reproduce pe românescul Cârstianu) el nu poate fi corespondentul românesc a mai vechiu amintitului *Keresztényfalu*, deoarece acesta ar fi dat în româneşte un **Criştinfalău*, nu un *Cârstianu*. Numirea românească este deci cea mai

Cunoscând deci originea şi vechimea numelui românesc de *Cristian (Cârstian)* a satului din jud. Sibiu, constatăm că *Românii au fost din primele începuturi ale acestui sat în regiune şi că satul s'a întemeiat sub ochii lor.*

Aceste realitaţi etnice medievale, desprinse din cercetarea in lumina materialului documentar şi toponimic referitor la numirile istorice ale satului Cristian = Grossau = Kereszténysziget din jud. Sibiu, — interpretate greşit de dl W. Scheiner, — arată rezerva, pe care trebue să o avem faţă de generalizarea pe care numitul autor o face în introducerea studiului său referitor la numirile de localităţi din partea mijlocie a Transilvaniei de Sud, afirmând că: „Die älteste Schicht ist die der slavischen Namen. Ihr folgt eine magyarische Schicht um dieser schliesslich die deutsche Schicht, die stellenweise, besonders was die kirchliche Namengebung betrifft, mit gewissen Ausläufern der magyarischen Schicht eng verknüpft erscheint. *Als letzte Schicht erscheint die der rumänischen Namen".*[1])

Exemplul Cristianului desminte categoric părerile de mai sus ale autorului, arătând în cazul nostru că *stratul popular românesc este anterior celui unguresc.*

---

veche de pe teren, păstrând numele intemeietorului acestui sat, pe care l a transmis şi Ungurilor din regiune.

Numirea germană de *Neustadt* — o mărturie că satul este o creaţie recentă, probabil din prima jumătate a sec. XIV — este de origine cultă, faurita pentru a îndepărta — prin excluderea lui Keresztyenfalva şi Cârstianu — amintirea originei satului, origine care nu se acorda cu interesele cetăţii Braşovului în stăpânirea căruia ajunse comuna. Prin această tendinţă se explică permanentizarea printre Saşi a numirei de Neustadt, deşi, pentru a asigura continuitatea cerută de forma în care satul fusese înregistrat in documente, ei au fost nevoiţi să folosească încă veacuri dearândul numirea oficială de Keresztyenfalu, precum Saşii din Sibiu au păstrat pentru Cristianul din acest judeţ, forma bastardă de Insula Christiana.

[1]) *O. c. p.* 6. Sublinierea este a noastră.

STUDENȚII ACADEMICI DIN CLUJ DE ACUM UN VEAC

DE

AX. BANCIU

Intâmplător, ajungându-mi subt ochi un exemplar din conspectul, de acum un secol, al „auditorilor" învățământului superior din Cluj, l-am copiat pentru publicare, el prezentând un întreit interes pentru neamul nostru:

1. prin atâtea nume cu adânci resonanțe în sufletul Românilor ardeleni (Avram Iancu, Ioan Pinciu, Constantin Secăreanu, Aron Pumnul, Iacob Mureșianu etc.);

2, prin dovada ce ne-o dă despre setea de carte a fiilor poporului român;

3. prin mărturia, pe care ne-o servește despre capabilitatea studenților români. Căci notele de distincție, care însoțesc majoritatea covârșitoare a reprezentanților elementului românesc, aceasta o dovedesc. Iar setea de carte o atestă numărul mare al acestui element, număr atât de impunator, încât par'că indispunea autoritatea școlară. De aci procedeul — arhicunoscut și practicat până în ziua de azi de vecinii noștri dela N.-V. — de a *camufla*, prin ortografiere ungurească, numele românești, crezând că, în felul acesta, nu numai se ascunde proveniența etnică a celor care le purtau, ci și că toți aceștia, obicinuindu-se cu uniforma octroiată, vor abandona pentru totdeauna haina românească a numelui părintesc și, cu ea, și sentimentele, pe care le implică conștiința de Român. Cât de naivă și deșartă le-a fost credința că, trăgând pe calapod unguresc nu-

Auditores Juris, Philosophiae et Chirurgiae in REG. LYCEO CLAUDIOPOLITANO

secundum examina annuumque progressum in classes distributi Anno MDCCCXLII

Cognomen, et Nomen Ordine Alphabetico	E Politica Civitatis et Systemate Popularis Culturae	E Commercio Politico, Financia et Stylo Politico	E Jure Patrio, Publico et Privato	E Praxi Judiciaria, Jure Criminali et Stylo Juridico	Ex Arte Rationaria		E Paleographia
DD	Semestri						
	I	II	I	II	I	II	II
❖+ Ajtai Iulius	em. 1	em. 1	e. lc aem	e. lc. aem.	em 1	em. 1	em 2
Beke Dionysius	pr 25	pr 18	pr. 25	pr. 12	pr. 20	pr. 24	pr. 9
Benedicty Adalbert	secund 1.	pr. 40	pr. 23	pr 27	sec. 3	pr. 34	pr. 14
Binder Samuel	pr. 5	pr. 8	pr. 7	em 19	pr. 14	pr. 6	em. 20
Biró Stephanus C.	pr. 9	pr. 2	em. 10	em. 7	pr. 1	pr. 1	em. 18
+ Bisztrai Carolus	em. 12	pr. 5	em 11	em. 14	em. 15	em 14	em. 12
Boer Joannes	pr. 7	pr. 28	pr. 5	pr. 5	pr 17	pr. 20	pr. 3
Bonda Moises C.	em 11	pr. 27	em. 19	pr. 16	pr. 3	pr. 5	em. 35
❖+ Bors Lazarus C.	em 6	em 4	e. lc aem.	e. lc. aem	em. 4	em 4	em. 1
Butzi Samuel	pr 20	pr. 37	pr 11	pr 8	pr. 18	pr. 7	pr. 8
Buda Ladislaus	pr 21	pr. 56	pr. 12	pr. 9	em. 18	pr. 4	pr. 4
Darotzi Paulus	pr. 34	pr. 35	pr 26	pr. 23	pr. 22	pr. 22	pr 1
❖+ Darvas Iosephus C.	em. 9	em. 8	em. 2	em. 2	em. 2	em. 5	em. 4
❖+ Dobokai Franciscus	em. 3	em 3	em. 3	em. 3	em 3	em. 3	em. 5
❖+ Domokos Francisc. C.	em 10	em. 9	em. 7	em. 9	em. 7	em 7	em. 7
Fülep Stephanus	pr. 15	pr. 4	em. 16	pr. 7	pr. 8	pr. 9	pr. 2
Györgyevits Joannes	sec. 3	sec. 2	pr. 29	pr 29	pr. 28	pr. 31	pr. 13
Henter Ludovicus	pr. 19	pr. 12	pr. 3	em. 20	pr. 21	pr. 21	em. 17
Hochmeister Adolph.	sec. 2	pr. 29	pr. 17	pr. 18	r. e. pr.	pr. 25	em. 29

+Ivuly Alexander C.	pr. 3	pr. 11	em. 5	em. 5	em. 11	em. 13	em. 13
✣+ Kardos Ignatius	em. 5	em. 5	em. 9	em. 6	em. 9	em. 9	em. 6
Kaszony Alexander	pr. 24	pr. 33	em. 15	em 17	em. 16	em 16	em. 16
Kedves Thomas C.	pr. 16	pr. 9	pr 4	em. 21	pr 15	pr. 17	em. 22
⊙ Kimpán Andreas	pr. 28	Ex-	pr. 28	clu-	pr. 29	sus	—
Kovats Antonius	pr. 35	pr. 38	pr. 19	pr 22	pr. 10	pr. 11	em. 9
Kováts Ludovicus	pr 32	pr. 17	pr. 1	em. 18	em 17	pr. 3	em. 10
Kovâts Paulus	pr. 33	pr. 30	pr. 9	pr. 6	pr. 27	pr. 28	pr. 6
Lázár Jacobus	pr. 1	pr. 19	pr. 6	pr. 1	pr. 4	em. 17	em. 23
Lemberger Philippus	t.f.e. pr 37	pr. 7	t. f e. pr.	pr 17	t. f e. pr.	pr. 16	pr. 5
Madár Antonius	pr. 27	pr. 31	pr. 24	pr. 14	pr. 16	pr. 18	em. 28
Markovits Theodorus	pr. 14	pr. 21	pr. 10	pr. 2	pr. 7	pr. 8	em 27
Marti Georgius	sec. 1	pr. 20	pr. 16	pr. 20	pr. 25	pr. 30	pr. 10
Motok Josephus C.	pr 10	pr. 3	em. 18	em. 16	pr. 9	pr. 10	em. 25
✣+ Nagy Emericus C.	em 4	em. 7	em 4	em 4	em 5	em. 7	em. 15
+ Nagy Joannes C.	pr. 2	pr. 1	em. 13	em. 11	em 12	em. 10	em. 14
Nagy Josephus	pr. 8	pr 6	pr. 13	pr. 10	pr. 6	pr. 2	em. 26
Pávai Joannes	pr. 29	pr 32	pr. 18	pr. 13	pr. 12	pr. 14	pr. 12
Pipos Joannes	pr. 11	pr. 14	em. 17	em. 12	em. 14	em. 12	em 19
Rendl Carolus	t f.e. pr.38	non	t. f. e. pr.	**frequen-**	pr. 2	**tavit**	pr. 17
Reschner Carolus	pr. 13	pr. 23	em. 12	em. 13	em. 13	em. 15	em. 24
Sándor Joannes	pr. 26	pr. 34	pr 27	pr 25	pr. 30	pr. 33	em. 12
Simai Gregorius	pr. 22	pr. 25	t f. e. pr.	pr. 15	t f. e. pr.	pr. 19	em. 33

(Mai urmează: +Szabó Adalbertus C., Szasz Ludovicus, ✣+Szentiványi Ladisl. C, Szöts Josephus, +Tamási Alexander C, ✣+Tamási Carolus C., B. Thorotzkai Adalbertus, Varga Josephus, Vásárhely Francisc C., Veress Dániel, Volf Gregorius, Zachariás Gregorius.

Explicatio signorum et abbreviationum.

em. significat eminens, *e. 1 c aem.* eminens primus cum aemulis, *pr.* primae clasis, *secund.* secundae classis, *t.* tertiae, *t. f ex.* tardius facto examine, *r e. pr.* repetito examine classis primae. *r. exam secund.* repetito examine secundae. *Evan. Reform* Evang. Reformatus, *G. R. Non Unit.* Graeci ritus non unitus, *C.* Convictor fundatus. *rep* repetens, * notantur, qui primo, + qui secund semestri e moribus classem primam cum laude habent, ⊙ qui e moribus classem secundam obtinuerunt, *z* qui e moribus primam adhuc cum comminatione classis secundae habent. *x* suspensam morum classificationem designat. *cum access ad em* cum accessu ad eminentiam. *ob infirmit.* ob infirmitatem, *Ex. n. fecit* examem non fecit, *ex.se subd.* examen. se subduxit.

Anno MDCCCXLIII

Auditores Juris Secundi Anni

DD.	Semestri						
	I	II	I	II	I	II	II
Adam Franciscus	secund 5	pr. 25	r. ex pr.	pr. 25	pr. 22	pr. 26	pr. 4
Argyilán Joannes	pr. 25	sec. 2	pr. 13	pr. 16	pr 21	pr. 23	pr. 2
Birle Joannes	pr. 7	pr. 9	em. 14	em. 15	em. 14	pr. 4	em. 12
Birle Nicolaus	pr. 4	pr. 7	pr. 5 cum acces ad	pr. 2 em.	em. 15	em. 12	em. 28
❖+ Boer Petrus	em. 4	em. 9	em. 4	em. 3	em. 8	em 4	em. 11
Boheczel Michael	pr. 6	pr. 4	pr. 9	em. 16	em. 13	pr. 3	em. 20
Boksa Josephus	pr. 8	pr 20	pr. 8	pr. 6	pr. 4	pr. 2	pr. 5
Császkai Josephus	pr. 10	pr. 11	r. ex. pr.	pr. 9	pr. 19	pr. 14	pr. 8
Csengeri Josephus	em. 3	em. 4	pr. 7 cum acces. ad	em. 9 em.	em. 4	em. 5	em. 23
Csuk Augustus	deseruit	deseruit	ex. non	fecit	emansit	deseruit	deseruit
❖ Czitze Joannes	em. 5	em. 3	em. 9	em 11	em. 11	em. 10	em. 14
❖ Demeter Jacobus	pr. 5	pr. 2	pr 10	pr. 12	pr. 9	pr. 9	em. 29
❖ Erkedi Ioannes C.	em. 8	em. 10	em. 3	em. 5	pr. 1	em. 16	em. 25
❖+ C Esterházy Joan.	e. lc. aem.	e lc. aem.	e. lc aem.	em. 1	em. 1	em 1	em. 1
Fábián Franciscus	secund. 4	pr. 28	pr. 26	pr. 24	pr. 27	pr. 28	pr. 17
Feszt Antonius	pr. 19	pr. 17	pr 21	pr. 10	pr. 10	pr. 10	pr. 6
❖+ Gerászim Basilius	eminens primus cum aemulis				em. 2	em. 2	em. 2
Geréb Gregorius	secund 5	pr. 27	pr. 20	pr 11	pr. 23	pr. 27	em. 27
Gorovéi Christophor	pr. 15	pr 6	pr. 4 cum acces ad	pr. 3 em.	pr. 8	pr. 15	em 3
Gundhàrdt Leopoldus	pr. 11	pr. 5	„ „	em. 20	em. 6	em. 17	em. 8
Hajos Stephanus	secund. 3	pr. 26	pr. 25	pr. 21	pr 26	pr. 29	pr. 15
Hutter Franciscus	pr. 12	pr. 8	em 11	em. 13	em 19	pr. 7	em. 4
Ivuly Adalbertus	secund. 7	sec. 6	pr. 22	pr. 23	pr. 25	pr. 24	pr. 10
Urmează : Kovács Josephus iun.	et sen. ⊙ Kriebl Aloysius, ❖ Laszloffi Antonius						
Logyin Franciscus	secund. 2	sec. 1	pr. 16	pr. 26	pr. 17	pr. 20	pr. 7

	Lukács Antonius	secund. 8	sec. 5	pr. 14	pr. 15	pr. 16	pr. 19	pr. 16
	Mánya Andreas	pr. 14	pr. 21	em. 16	pr. 1	pr. 12	pr. 1	em 21
	Mezei Machabaeus	pr. 24	sec. 8	r. e. pr	pr. 19	pr. 14	pr. 22	pr. 12
	Mezei Stephanus	pr. 22	pr. 22	pr. 17	pr. 13	pr. 13	pr. 17	pr. 13
❖+	Pap Basilius	em 6	em. 5	em. 8	em. 7	em. 10	em. 6	em 16
	Papp Theodorus C.	pr. 2	pr. 12	em. 13	pr. 4	em 12	em. 14	em. 15
	Potyó Adalbertus C.	pr. 1	em 7	em. 5	em. 4	em. 17	em. 15	em 18
	Ràd ly Alexius	pr. 16	pr. 13	pr. 12	pr 7	em. 16	pr. 5	em 24
	Urmează: Róth Fridericus, Sthör Ernestus C., ❖Szabó Michael.							
	Száva Aloysius	em 9	pr. 18	pr. 1 cum acces. ad. em.	em. 14	pr. 11	pr. 16	pr. 3
❖+	Száva Joannes	em 2	em. 2	em. 2	em. 2	em. 7	em. 3	em. 6
	Urmează: Szebeni Franciscus, Szentkirályi Antonius.							
	Sztojka Antonius	pr 3	pr. 16	pr. 2 cum access. ad. em.	em 19	em. 3	em 8	em. 9
	Urmează: Telegdi Nicolaus, L. B. Thorotzkai Joseph, Vaina Thomas, Zacharias Alex., Zsigmond Moyses.							

Cognomen et Nomen Ordine Alphabetico	E Jure Naturae Privato, Publico seu Civitatis et Gentium	E Jure Civili Rom cum applicatione ad Statu I. Nat. sax. in Transil.	Ex Economia Rurali		E Technologia et Mineralogia	E Botanica, Chemia et Metalurgia
	Semestri					
DD	I	II	I	II	I	II
Auditori: Agoston J, Aikler Ant., ❖+Andrási Jos C., ❖Barabás Ig. C., Barabás Jó., Béldi Gr.						
❖+ Bolloga Jacobus	em 5	em. 5.	eminens	eminens	em. 3	em. 4
Urmează: ❖Bosnyák St. C, Buczi Emilius, Csathó Mat C., Csüdör Aaron, Dévai St., ❖Drietrich Amad. ❖+Dobolyi St C ❖+Domokos Ig. C.						
Drágos Ladislaus C.	pr. 21	pr. 2	pr. 2	em. 28	pr. 1	pr. 2
Urmează: ❖C Eszterházy Michael, Farkas Albertus						
Frink Theodorus	pr. 7	em 12	pr. 19	pr. 13	pr. 35	pr. 5
Fülep Alexander C.	em. 23	em. 19	em. 8	em. 9	pr. [illegible]9	pr. 27
Urmează: Héja M., Illyes J., L. B. ❖+Jósika Geiza, Kovács Ant. ❖+Lakatos Franc. C.						
Lemény Joannes	pr 27	pr. 22	pr 22	pr. 22	pr. 28	pr. 16
Lupán Joannes	pr. [illegible]0	pr. 8	pr [illegible]3	pr. 15	pr. 17	pr. 34
Medán Andreas	pr. 4	pr. 3	pr. 16	pr. 2	pr. 23	pr. 15
Medán Ladislaus	em 18	pr. 1	pr. 15	pr 1	pr 24	em. 12
Menaségi Georg.	pr. 30	pr. 13	em. 16	em. 17	em 4	pr. 3
Moldován Joannes	pr. 15	pr. 10	em. 25	em. 27	pr 4	pr. 28
Urmează: ❖+Murád Martinus ◆+Orbán Michael.						
Papp Joannes	pr. 22	pr. 21	pr. 10	em. 21	pr. 25	pr. 19
Papp Stephanus	pr. 29	pr. 25	pr. 25	pr 16	pr. 26	pr. 14
Papp Nicolaus	pr. 18	sec. 2	pr. 26	pr 18	sec. 3	pr. 40
Pipos Victor	em. 20	em. 25	pr 7	em 30	pr. 28	pr. 35
Urmează: Rancz Andr., ❖+Rauschman Ant., ❖+Schuster J, Scharschmidt Fr. ❖Schlafkovits Car.,						

Şecarean Constantinus	em. 17	em. 10	pr. 5	pr. 9	pr. 29	pr. 8
Simatits Josephus C.	em 10	em. 13	em. 9	em 11	pr. 20	em. 14
Simon Ladislaus	pr. 17	sec. 1	pr. 12	pr. 5	em. 11	pr. 23
Urmează: ❖Szabó Ladislaus, Szarka Ladislaus, Száva Lud C., Szentiványi Ig.						
❖+ Sztántsai Joannes	em 1	em. 1	em. 1	em 1	em. 1	em. 1
Sztenille Elias	pr. 5	em. 21	pr. 30	pr 10	pr. 10	pr. 11
Triff Alexander	pr. 23	pr 7	pr. 13	pr. 11	r. e. pr.	pr. 37
Urmează: Tihád P. C., Vass J. C., Veress Ant. C., Vissay Gr., +Zachariás J. C.						

Auditores Philosophiae Secundi Anni

DD	E Doctrina Religionis		E Phisica		Ex Historia Universalis	
	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
Albert M. C., Bagoly Aloy. C, Benedek Jos., Borbély Ant.						
❖ Bors Stephanus	pr. 13	pr 16	em. 12	em. 12	pr. 2	pr. 3
Bruszt Car., Csaplár B, Cl e.s P., Csorba J., Csuk Jos, ❖+Egyed Paul C., Elekes Jos, C,						
❖+ Fekete M. Fillenbaum Ant. C, ❖+Filker Alex, Fogarasi Daniel						
Fodor Ladislaus	pr. 43	pr. 27	pr. 36	pr. 29	pr. 25	pr. 36
Gáborfi Jos., Gáál Alexius, Godolán Andr. Godolán Simeon, ❖Hermann W., Horváth Nic.						
Hoszszu Josephus	em. 12	em. 10	pr. 4	pr. 6	em. 16	em. 10
Hoszszu Joannes	pr. 52	pr 25	sec. 12	sec. 11	sec 3	sec. 11
Imets MichC., Izákovits Joannes +Jancsó Casparus C.						
❖+ Jank Abrahamus	pr. 32	em. 16	pr. 17	em. 17	pr. 9	pr. 5
Joan Constantinus	G. R	N. U.	pr. 26	pr. 28	pr. 30	sec. 6
Juszt Joannes, Kászonyi Alexius, Kollerfi J., +Kováts Adamus, Lázár Jos. rep.						
❖ Lázár Joannes C.	pr. 1	pr. 10	em 10	pr. 3	pr. 4	pr. 7
Lengyel Petrus, +Lukáts Adamus C., Lukáts Franc C.						
Májor Demetrius	pr 33	pr. 33	sec. 5	tert. 1	sec. 6	sec. 3
Marosán Jacobus	pr 38	pr. 35	sec. 10	sec. 5	pr. 33	pr. 35
Medgyesi Th, Mezei Andreas, ❖Nagy Jos. C., Pap Greg emansit						
❖+ Moné Josephus	pr 4	pr. 13	pr. 9	pr. 11	pr 16	pr. 14
❖+ Pap Aaron	em. 10	em. 9	em. 13	em 14	em. 13	em. 13

DD	E Doctrina Religionis		E Phisica		Ex Historia Universalis	
	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
+ Páskuj Ludovicus	em, 16	em. 13	pr. 3	em. 13	pr. 13	pr. 4
Pátrubán Ant C., Pittner Carolus						
Popovits Petrus	G, R	N. U.	r. e. pr.	pr. 44	r. e. pr.	pr. 27
Popovits Sebastianus	G. R.	N. U.	r. e. sec.	sec 8	sec. 1	pr 39
Prodán Joannes	pr. 6	emansit	pr. 13	emansit	pr. 8	emansit
Puskás Gabriel C.	pr. 21	pr. 20	pr. 20	pr. 16	pr. 28	pr. 20
Rád Simeon rep.	pr. 54	pr 48	sec 8	tert. 2	sec. 7	sec. 15
Rodina Demetrius	pr. 31	pr. 37	r. e sec.	sec. 1	sec. 14	tert. 4
Rusz Nicolaus	G. R.	N. U.	pr. 14	pr. 15	pr. 11	pr. 11
✣Sebeşi Jos., Sebestyén Jacob C., Simai Martinu, Szabó Emericus, ✣+Szabó Ig. C., Szabó Nicol, Szabó ✣ Sámuel C., Száva Volfgangus, Szentpéteri Lucas, Székely David C, Székely Georgius C., Székely Jos						
Szélyes Ignatius C	pr. 15	pr. 6	pr. 37	pr. 22	pr. 37	pr. :2
+ Szélyes Josephus C.	em. 7	em 8	pr. 2	em. 16	em. 8	em. 6
Sütö Mich. rep., ✣+Tischler Franc, Tompos Jos., ✣+Topler Alex., Torotzkai Emer., Török Ant., Török Joan. C., Vapler Carolus, Velmann Samuel. (Universim. 79).						

Auditores Philosophiae

Primi Anni

Cognomen et Nomen DD	E Doctrina Religionis		E Mathesi		E Philosophia	
	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
Ajtai Laurent T C, Angyal Joan, C,						
Balomiri Joannes C	pr. 59	pr. 2	pr. 37	pr 9	pr. 32	pr. 33
Balás Dem rep, Bálint St. C. ✣+Balogh Car.						
Banta Petrus	pr. 1	em. 15	pr. 69	pr. 6	pr 6	em. 8
Bárány Lucas, Bausznern Lud. Bausznern Jos., ✣+Bentze Paul. C., Betegh Franc, Biró Lad. C.,						
Blásián Nicolaus	pr. 48	emansit	sec. 9	emansit	sec. 5	emansit
Bogdánfi Gabriel						
Bokis Ladislaus	pr. 51	pr. 47	sec. 2	sec. 10	sec. 8	sec. 3

	Nume						
	Bokor Franc., ❖+B. Bornemisza	Alex.					
	Bors Stephanus C.	pr. 10	emansit	pr. 45	emansit	r. e. sec.	emansit
	Borsai Lud. C., Brunovszki	Andr. C., Bruszt Ig. C.,					
❖+	Buttyán Basilius	pr 23	pr. 50	pr. 64	sec. 9	sec. 1	pr. 57
	Csathó Jos. C.	pr. 24	emansit	sec. 6	emansit	r. e. sec.	emansit
	Csergedi Joannes	pr. 68	emansit	sec 17	emansit	tert. 15	emansit
	Czecz Greg., Donáth Paul C., Gáliszter Lud. C., Geiszler Ferd. ❖Héja Jos. C., Horvàth Kardos Greg. rep,, Kászonyi	Farkas Joan C , ❖+Fejér Jos. C , Fekete Lud. Forray J. C., Gajzágó Lad., Sam C., Gergely Andr. C., Gyöngyösi Jos. C , Györffi J. C., ❖+Groisz Car. C., Jánosi P. C , Josa Andr. ❖+B. Josika Alex., ❖+B Josika Leo, Franc., Kelemen St. C., ❖+Keteli Jos , Kassai Alex.					
	Kimpián Ladislaus	pr. 72	pr. 56	sec. 7	sec. 12	r. e. pr.	pr. 39
	Kiorán Nicolaus rep.	pr. 62	pr. 49	pr. 38	pr 45	pr. 59	pr. 64
	Koller Ant , Kovács Franc.	sen. C ❖+Kovács Franc. jun. C., Kovács Jos. C.,					
	Kozma Alex. C.	pr. 64	pr. 43	pr. 54	pr. 34	pr. 46	pr. 56
	Kozma Julius	pr. 13	pr. 22	pr. 63	pr. 35	pr. 47	pr. 49
	László Jos. C ,						
	Lázár Joannes	pr. 37	pr. 29	pr. 31	pr. 44	r. e. sec.	sec. 4
	Loytzel Franc., +Ludvig Franc	C., Madár Emer. C.					
	Macellár Elias	G. R.	N. U.	pr. 10	em. 16	pr. 3	pr. 9
❖+	Mihály Franc. C.	pr. 7	em. 22	em. 14	em. 14	em, 12	pr. 3
+	Mihályi Simeon	em. 15	em. 14	pr. 12	pr. 2	em. 9	pr. 1
	Moisz Theodorus	pr. 46	pr. 44	sec. 10	tert. 2	r. ex. sec.	tert. 5
	Moritz St., Nagy Alex. C.,	Nagy Franc C.,					
	Oláh Franc. C.	pr. 50	pr. 33	pr. 62	pr. 18	pr. 53	pr. 36
	Pálfi Joannes C.						
	Papp Ananias	pr 38	pr. 30	pr. 56	pr. 36	pr. 15	pr. 60
	Papp Basilius	em. 10	em. 20	pr. 14	pr. 33	pr. 31	pr. 14
	Papp Carolus	pr. 41	pr. 32	sec 8	sec. 1	pr. 51	tert. 4
❖+	Papp Joannes	Ob. inf. t. f.	em. 5	em. 7	em. 12	t. f. ex em	em. 12
	Papp Martinus	pr. 26	pr. 3	pr. 34	sec. 5	sec. 3	pr. 61
	Papp Matheus	em. 9	em. 9	pr. 46	pr. 25	pr. 19	pr. 24
	Papp Nicolaus rep.	pr. 69	emansit	sec. 12	emansit	sec. 18	emansit
	Papp Simeon	G. R.	N. U.	pr. 52	sec. 7	pr. 48	pr. 53
	Persa Ananias	Ex. n. fecit					
	Pints Joannes	G. R.	N. U.	pr. 15	pr. 10	pr. 40	pr. 55
	Platsintár David	pr. 63	pr 37	pr. 72	pr. 50	sec. 17	pr. 31

Cognomen et Nomen	E Doctrina Religionis		E Mathesi		E Filosofia	
DD	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
Porutz Theodorus	pr. 71	emansit	pr. 66	emansit	r. ex. tert.	emansit
Rácz Paulus	em. 16	pr. 9	pr. 1	pr. 14	pr. 25	pr. 30
Rátz Sigismundus	pr. 65	emansit	sec. 5	emansit	tertiae 5	emansit
Rezei Aaron rep	pr 70	emansit	tert. 4	emansit.	tertiae 18	emansit
Risányi Joannes						
Roska Petrus	G. R.	N. U.	pr. 22	em 17	pr. 17	pr. 12
+ Sándor Joannes	pr. 17	pr. 10	pr 7	pr. 19	pr. 28	pr. 10
Schulutz Josephus	pr 45	pr. 55	pr. 32	pr. 21	sec. 2	pr. 54
Simon Stephanus	pr. 43	pr. 42	r. e. sec.	sec. 13	pr. 56	sec. 6
⊙ Anka Georgius	pr. 51	di-	sec. 17	mis-	pr. 64	sus
Albert Mich., Bagoly Aloys	C., Báldi Lazarus, Benedek Jos. C., ❖Borbély Ant.					
❖ Bors Stephanus C.	em. 26	pr. 6	pr. 6	pr. 6	pr. 5	pr. 4
Bruszt Car., ❖+Csaplár Ben	Cl. e. s. P.					
Csergedi Josephus	r. e. pr.	sec. 1	pr. 64	sec. 16	sec. 6	sec. 3
Csorba J., Csuk Jos., Daniel	Jos. C.,					
Dindár Joannes	pr. 56	sec 3	sec. 10	sec. 5	pr. 42	pr. 29
+ Egyed Paul C., Elekes Jos. C.,	❖+Fekete Mich., Ferenczi J, Fillenbaum Ant C., Filker Al., Fogarasi Daniel					
Fodor Ladislaus	pr 16	pr. 40	pr. 19	sec. 4	em. 14	pr. 40
❖+Gáborfi Jos, +Gáál Alexius	C., Godolàn Andr., Godolán Sim, Harsányi J, Herman Wilh.					
Hoszszu Joannes	pr. 10	pr. 37	pr. 65	pr. 49	pr. 62	sec. 9
+ Hoszszu Josephus	pr. 1	em. 12	em. 12	em. 12	pr. 10	pr. 5
Horváth Nic. C., Imets Mich,	Izakovits J., +Jancsó Casp.,					
❖+ Jank Abrahamus	pr. 2	em 21	em. 11	em. 9	pr. 43	pr. 24
Joan Constantinus	G. R.	N. U.	pr. 8	pr. 8	pr. 21	pr. 19
❖Josa Sam. C, Just J, Kardos	Greg., Kászony Alexius, Kresztes Car. C., Ketzeli Franc. C,					
Kiorán Nic.	pr. 58	sec. 2	sec. 19	sec. 21	sec 8	sec 10
Kollerti J., ❖+Kovàts Ad,	Köszegi Adalbert C.					
Lázár Joannes C.	em. 9	em. 6	pr. 49	pr. 25	pr. 9	pr. 8
Lemény Alexander	em 7	em. 3	pr. 14	sec. 2	pr. 1	pr. 6
Lengyel Petr., Lukáts ad C.,	Lukáts Franc,					

Major Demetrius	pr. 53	pr. 41	pr. 39	pr. 47	pr. 67	pr. 65
Marosin Jacobus	pr 34	pr. 21	sec. 7	sec. 18	pr. 25	pr. 54
⊙ Metian Bartholomaeus	G. R.	N U.	—	pr. 13	—	em. 15
. Mone Josephus	pr. 22	pr. 18	pr. 41	pr. 15	pr. 27	pr. 21
Megyesi Th, Mezei Andr., ❖Nagy Jos, Orbán St, ❖+Páljános Franc. C.,						
Pap Aron	em. 6	em. 13	pr. 29	pr 31	pr. 6	pr. 11
+ Pap Nicolaus	pr. 59	sec. 2	sec. 21	sec. 13	sec. 12	sec. 14
Páskuj Ludovicus	pr. 7	pr. 12	pr. 26	pr. 12	pr. 19	pr. 16
Pátrubán Ant. C., Pitner Car.						
Popovits Georgius	pr. 20	pr. 17	sec. 12	sec. 19	pr. 48	pr. 25
Popovits Petrus	G. R.	N. U.	sec. 9	pr. 39	pr. 54	pr. 53
Popovits Sebast.	G. R.	N. U.	sec 15	pr. 50	sec. 13	sec. 6
Prodán Joannes	pr 21	pr. 19	pr. 16	pr. 20	pr. 29	pr. 20
Puskás Gabriel C.	pr. 26	pr. 20	r. e. pr	pr. 43	pr. 35	pr. 33
Rezei Aron, Rétsi Jos.						
Rodina Demetrius	pr. 35	pr. 36	sec. 3	sec. 3	sec. 2	pr. 61
Rusz Nicolaus	G. R	N U.	pr. 27	pr. 14	pr. 24	pr. 22
+Sebesy Jos, Sebestyén Jac. C., Simai Martin, Szabó Emer., ❖+Szabó Ig., ❖+Szabó Nic, Szabó Sam. C., Száva Volfg. C., Szentpéteri Lucas C., Szentpéteri Nic., Székely David C., Székely Georg C, Székely Jos., Szélyes Ig. C., Szélyes Jos C., Tamási Mat., Thorotzkai Emer., ❖+Tischler Franc., Tompos Jos., ❖+Topler Alexius, Török Ant., Török Joannes C,						
Turk Basilius	em. 16	em. 9	pr. 38	pr. 35	pr. 34	pr. 17
Vapler Car., Velman Sam., Vitos Moyses C, ❖+Zerich Greg. C.						

Auditores Chirurgiae

Tertii Anni

11 inși, între cari și:	**E Chirurgia speciali et Clinica**		**E Pathologia speciali et Clinica**	
Szilasi Alexander	em. 5	em. 2	em. 3	pr. 1

Secundi Anni

9 inși	**E Chirurgia Forensi et Asphycht**	**Ex veterin**	**E Pharmac.**	**Ex Obstetricia**
Nemes Joannes	pr. 1	pr. 4	r. ex. pr.	pr. 3

Primi Anni

10 inși	Ex Anatomia	E Physica, Cbemia et Botanica		E Physiologia et Pathologia generali
Baritz Joannes	pr. 3	pr. 3	pr. 3	em. 1
Bing Maximilianus	e. l. c. aem.	em. 2	pr. 1	pr. 1

Auditores Juris

Primi anni

Cognomen et Nomen ordine alphabetico	E Jurae Naturae Privato, Publico seu Civitatis Gentium	E Jure Civili Romano cum aplicatione ad Jura, saxon. nationis in Transilvania	Ex Oeconomia Rurali		E Technologia et Mineralogia	E Chemia, Mettallurgia et Botanica
DD	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
Adám Franciscus	pr. 27	sec. 3	pr. 16	pr. 17	pr. 22	pr. 12
Argyilán Joannes	pr. 11	pr. 3	pr. 12	pr. 24	pr. 27	pr. 3
Urmează: Balási Ludovicus C., Básti Ladislaus						
Birle Joannes	em. 9	em. 11	em. 6	em. 15	pr. 8	em. 12
Birle Nicolaus	em 13	em. 24	em. 16	em 16	pr. 2	em. 20
Boer Petrus	em 3	em. 3	em. 9	em. 9	pr 5	em 13
Bochetzel Michael C.	pr. 1	pr. 2	em. 12	pr. 8	pr. 12	pr 1
+ Boksa Josephus	pr. 13	em. 20	r. e. pr.	pr. 13	pr. 18	pr. 11
Urmează: Császkai Josephus, Csengeri Josephus.						
Csuk Augustus	pr. 21	pr. 22	pr. 5	pr. 20	sec. 5	pr. 27
❖+ Czitze Joannes	em. 12	em. 17	em 18	em 12	em. 11	em. 23
Demeter Jacobus	pr. 6	pr. 6	pr. 13	pr. 28	pr. 11	pr. 8
Urmează: Erkedi Joannes C., ❖+C. Eszterházi Joannes, Fábián Franciscus, Feszt A.						
❖+ Gerasim Basilius	em. 2	em. 2	em. 2	em. 2	em 1	em. 1
Geréb Georgius	sec. 2	sec. 1	r e. pr.	pr. 31	pr. 21	pr. 26

	Gorovei Christophorus	em. 15	em. 16	em. 15	em 19	em. 7	em. 10
	Urmează: Gracze Franciscus rep., +Gundhardt Leopoldus, Hajós Stephanus Hutern Franciscus, Ivuly Adalbertus, Kováts Joseph. sen. C, Kováts Jos. iun., Kribl Aloysius, +Lászlófi Antonius.						
	Logyin Franciscus	pr 12	pr. 16	pr. 22	pr. 32	pr. 30	pr. 23
	Lukáts Antonius	pr. 22	pr. 5	r. e. pr.	pr. 25	r e. pr.	pr. 24
	Mánya Andreas	em. 19	em. 22	4	pr. 14	em 6	em. 17
	Mezei Machabaeus	pr. 23	pr. 12	pr. 10	pr. 23	r. e. pr.	pr. 20
	Mezei Stephanus	pr. 18	sec. 2	pr. 11	pr. 18	pr. 25	pr. 18
❖+	Pap Basilius	em. 4	em. 8	em. 13	em. 11	em 5	em. 7
	Pap Joannes	pr. 14	pr. 23	pr. 25	pr. 2	pr. 20	pr. 10
	Pap Theodorus C.	pr. 3	em 21	pr. 2	pr. 1	pr. 7	em. 15
	Potyó Adalbertus	em. 17	In-	pr. 3	pfir-	pr 1	mus
❖+	Raduly Alexius C	pr. 4	pr. 4	em. 7	em. 17	em. 9	pr. 21
	Román Constant C.	em. 20	pr 1	em. 14	pr. 6	em. 16	pr. 20
	Urmează: Roth Fridericus, Stöhr Ernestus C., Szabó Michael.						
	Száva Aloysius	em. 18	em. 15	pr. 7	pr. 12	pr. 16	pr. 6
❖+	Száva Joannes	em 11	em 10	em. 17	em. 8	em. 2	em. 4
	Urmează: Szebeni Franciscus, Szentkirályi Antonius.						
	Sztojka Antonius	em. 5	em. 4	em. 3	em 3	em. 15	em. 18
	Urmează: Telegdi Nicolaus, B. Thorotzkai Josephus, Vajna Thomas, Zakariás Al., Zsigmond Moyses.						

Auditores Chirurgiae

Tertii Anni

	E Chirurgia speciali et clinica	E Pathologia speciali et Clinica

DD. Borsitzki Georgius, Bubreg Ant., Ersek Jos, Hajdu Franc., Jéger Andreas, Körmendi Franc., Széger Augustus, Vargyasi Martinus.

Secundi Anni

	E Veterinarie prima parte	E Veterinarie secunda parte	E Pharmacologia		Ex Obstetricia
Bing Maximilian	em. 3	pr. 1	pr. 2	pr. 1	pr, 2
Boèr Antonius	pr. 4	pr. 3	non frequ.		
Baritz Joannes	em.. 4	em 3	em. 2	em. 3	em. l. c. aem.

Ceilalţi auditori: Adami Frid., Augner G., Cserszer P., Grászli Frid., Gyurkovits Emericus, Zeigfrieg Jos.

	Ex Anatomia		E Physica, Chemia et Botanica		E Physiologia	

Auditori: ❖+Affumi Ant, Farkas Jos., Nemencz Joan, ❖Remes Ant., ❖+Schuster G., Suchomel Jos, ❖Szabó G. ❖+Szöcs G., ❖Tokai Paulus, ❖Vinkler Frid.

Numerus totius Juventutis Academicae 325

Salamon Joannes, Simó Franc., Szabó St. C., Szalló Greg. C., Simonis Basilius.						
❖+ Szora Josephus C.	em. 11	em. 11	em. 8	em. 8	em. 5	em. 7
+ Sztojka Petrus	em. 6	em 6	pr. 42	pr. 17	pr. 1	pr. 11
❖+ Tanászi Moyses	G R.	N. U.	em. 13	em. 7	em. 8	em. 9
Tordaszán Amos	pr. 21	pr 4	pr. 19	pr. 13	pr. 14	pr. 26
Tobiás Dionysius	pr. 40	pr. 27	pr. 70	pr. 49	sec. 10	pr. 51
❖+Szoutsek Franc. C., Telek Lad., ❖+Topler Carolus, Tóth Franc. C., +Ujvári Carolus, Veres Car., Veres Lud., Vègh St., Zonda Ig.						
Zeyk Josephus C.	em. 18	pr. 7	pr. 4	pr. 27	pr. 22	pr. 27

(Universim 112)

Auditores Philosophiae

Secundi Anni

Cognomen et Nomen	E Doctrina Religionis		E Physica		Ex Historia Universali	
DD	Semestri					
	I	II	I	II	I	II
Agoston J., Aikler Ant C., ❖+Andrási Jos. C., Barabás Jos., ❖Barabás Ig. C., Bèldi Gr.						
❖+ Bolloga Jacobus	G. R	Non Unit	em. 6	em. 7	em. 7	em. 8
Bosnyák St. C., Butzi Aemil., Csathó Mathaeus C, Cseh Mich., Csüdör Aron, Dévai St. C., +Dietrich Amad., Dobolyı St. C, +Domokos Ig. C.						
Dragos Ladislaus C.	pr. 27	pr. 15	pr. 21	pr. 22	pr. 12	pr. 12
Eibel Gust. C., ❖+Eszterházi Mich., Farkas Alb. C., Farkas Lad,						
Frink Theodorus	em. 14	pr 4	pr. 13	pr. 27	pr. 13	pr. 18
+ Fülöp Alex. C., Gàl St C,						
Germán Joannes	em 13	pr. 7	pr. 34	pr. 39	pr. 35	pr. 43
Gerubel Car., György Franc. Z, Herlitska Ferd, Héjja Mich.						
Herszènyi Lad. C.	pr. 30	Scholis	pr. 37	va-	pr. 28	le dixit

Hoszszu Alexius	pr. 17	re-	r. e tert.	mo-	pr. 42	tus
Hoszszu Joannes	em. 15	em. 11	em. 19	pr. 4	pr. 5	em. 13
Illès J., Kováts Ant. C., Könye Aloys. Cl. e s P., Köntzei Volfg.						
Krisán Joannes	pr. 47	ob infirm.	pr 36	examen	sec. 8	non fecit
Kultsár Andr., ❖+Lakatos Franc C.						
Lázàr Josephus	pr. 50	sec. 3	pr. 45	pr. 44	r. e. sec. tertiae solus	
Lemény Joannes C.	pr. 21	pr. 17	r. e. pr.	pr 45	pr. 30	pr. 27
Lupán Joannes	pr. 39	pr. 40	sec. 10	pr. 51	pr. 43	pr. 41
Lengyel Greg., Magyari Georg C.						
❖+ Màn Gabriel	em. 5	em 2	pr. 8	em. 14	em. 8	em. 6
Medán Andreas	pr. 35	pr. 29	pr 24	pr. 19	pr. 22	pr. 17
Molduván Joannes	G. R. Non Unit.		pr. 7	pr. 30	pr. 34	pr. 32
Menaşági Georg., Molnár Const. +Murád Martinus, Orbán Mich.						
❖+ Pap Alexius	em. 3	em 3	em. 2	em. 2	em. 3	em. 3
Pap Hilarius	pr. 33	pr. 36	pr. 46	pr. 50	pr. 38	pr. 37
Pap Joannes	pr. 54	pr. 30	pr. 42	pr. 38	pr. 44	pr. 35
Pap Stephanus	pr. 40	pr. 37	pr. 28	pr. 36	sec 1	pr. 34
Pap Theodorus	pr. 20	pr. 24	pr. 15	pr. 25	pr. 26	pr. 28
Pipos Victor	G. R. Non Unit		pr. 9	em. 19	pr. 17	em. 16
Pumne Aron	em.l c aem.	em.l.c.aem.	em. 4	em. 3	em. 10	em. 20
Rád Simeon	pr. 49	re-	r. e. tert.	mo-	r. e. tert.	tus
Rátz Petrus C.	em. 12	em. 15	em. 18	em. 18	em. 17	em. 9
Rantz Andr. C., ❖+Rauschman Ant., Rusitska Alb., Scharschmidt Franc, Schlafkovits C.						
Secarean Const.	G. R. Non Unit.		pr. 11	em. 16	em. 18	pr. 11
Senor Wilh., Szimatits Jos. C.,						
Simon Ladislaus	pr. 32	pr. 35	pr. 35	pr 37	pr. 37	pr. 38
Sulutz Dionysius	pr. 53	sec. 2	pr. 43	pr. 41	pr. 39	sec. 1
Sütö Mich., Szabó Lad., Szarka Lad. C., Száva Lud. C., Szentiványi Ig.						
+ Sztántsai Joannes	em.l c.aem	em l.c.aem	em. 1	em. 1	em. 1	em. 1
Sztenille Elias	G. R. Non Unit		pr 29	pr. 29	sec. 3	pr. 19
Sztojka Georgius	pr 6	pr. 43	sec. 8	pr. 47	sec. 9	sec. 2
Tibad Petr C., Toháti J., Tompos St., Toth J.						
Triff Alex.	pr. 43	pr. 25	pr. 32	pr. 23	pr. 32	pr. 25
Vas J C., Veress Ant. C., Verzár Eman., Vissai Greg.						
⊙ Vlad Joannes	sec. 3	e scholis	sec. 5	elimi-	pr. 41	natus
Zacharias Christoph, Zacharias Joannes.						

mele româneşti, vor izbuti să transforme şi sufleteşte acest tineret, cu care ar fi dorit să îngroaşe rândurile şubrede ale intelectualilor maghiari, le-a demonstrat-o: un *Jánk Abrahamus* (Avram Iancu, „Craiul Munţilor"), un *Pints* Ioannes (Ioan Pinciu, decorat de Impăratul Austriei cu ***crucea de aur*** pentru meritele câştigate, ca tribun, în revoluţia din 1848/49, şi mulţi alţii[1]), camuflaţi ungureşte în listele pe care le dăm aci aripilor tiparului.

Deţinătorul acestui conspect, d. magistrat î. r. Victor Gherasim — de prezent, prin delegaţie, notar public în Sălişte Sibiului — care, în amintirea străbunicului său Vasile Gherasim, clasificat aci cu cele mai mari note, îl păstrează cu pietate, a avut bunăvoinţa de a mi-l pune la dispoziţie împreună cu certificatul şcolar dela „gimnaziul" din Tg. Mureş al înaintaşului său, precum şi cu o scrisoare a acestuia de pe vremea când se găsia ca „alumn" al institutului „Sf. Barbara" din Viena[2]).

Atât forma cât şi fondul — cu informaţiuni privitoare la viaţa din „Convictul" acelui seminar, la excursiile din jurul capitalei Austriei şi alte amănunte care pot trezi interesul cetitorului de azi — credem a nu face lucru de prisos dând publicităţii şi aceasta scrisoare, mai ales că autorul ei fusese între cei dintâi, dacă nu chiar cel dintâi elev al şcoalelor pe care le frecventase, — un tânăr de care se legaseră mari speranţe (după cum mi se spune fusese luat în vedere pentru un scaun de episcop), dar care, din nenorocire, decedă în curând după terminarea studiilor.

Iată şi certificatul şcolar şi scrisoarea:

---

[1]) Ca: Blásián, Bochetzel, Buttyán, Frink, Gerászim, Herzsényi, Lázár,, Májor, Mán, Moisz, Placsintár, Ráduly, Rusz, Sztenille, Sztojka, Rád, Rátz, Logyin, Mánya, Argyilán, Birle, Páskuj, etc.

[2]) E vorba de seminarul „Sf. Barbara", întemeiat pentru clericii gr. cat., la 1774 de Maria Terezia, închis de Iosif II şi redeschis de Francisc I, la 1803, subt numirea „Convict imperial pentru clericii de ambe riturile din ţarile ereditare" şi declarat, la 1853, seminar central pentru gr. cat.

La 1873 apoi, la ordinul guv. maghiar, clericii români şi ruteni au fost trecuţi în „Seminarul central" din Budapesta.

Testimonium scholasticum

Cognomen et Nomen Conditio, Praed.catum, vel Locus originis	Aetas Religio	Retulit classem										
		Annus Schola et diligentia Studiis impensa	E Moribus		E Doctrina Religionis		Ex Institutionibus et Auctoribus		Ex Arithmetica		Ex Geografia et Historia	
		Semestri										
			Primo	Sec.	Primo	Sec.	Primo	Sec	Primo	Sec.	Primo	Sec.
Geràszim Basilius Val. ex Czintos*) Com. Alb Infer.	Annor. 18 G-Cath	1838 39 Secundam Humanitatis Classem frequentavit eximio cum	Primam	Primam	Eminens	Eminens	Eminens	Eminens	Eminens	Eminens	Eminens	Eminens

Datum Vásárhelyini atque Sigillo Gymnasii R, Anno 1839, Mensis Iulii die 21-a

Paulus Horvath m p.
schol. Prof

L. S.

Iosephus Ferentzi m p.
Professor ordinarius

*) Ațintiș.

1-a Decem.

Mult dorite şi dulce Tete şi iubiţii mei Părinţi!

Cartea pusă pe poştă în Turda în 9 Oct. o am căpătat în 15 a acei-aşi, aşa dară în 6 zile. Ardeam de tot ca să mai ştiu ceva despre starea Dvoastre, şi eu încă me miram în tot tipul, pentruce nu răspundeţi la cartea din Martie. Ştiu cămi doriţi scrisoarea, adevărat e şi tâmpul ca să vă scriu, ba au trebuit ca să-mi înplinesc mai de mult deregătoria aceasta. Voeam de multe ori a vă scrie, dar aşteptam să me înştiinţaţi despre primirea cărţii mele. Pe amicul Pumne n'am trimis nimic pentru aceea, căci ştieam că dânul numai după 2—3 luni'mi va pute trimite epistola, iară de altă parte precum am mai scris încă odată, miam propus că numai pe Postă să vă scriu.

Cu P. Moldovai m'am întâlnit, şi v'am trimis oare câte rânduri prin Dlui — cuget că viţi fi căpătat până acum. Iertaţime dară căci sânt aşa de tărziu, şi nu m'am străduit mai tare a vă înplini dorinţa cea ferbinte care o aveţi despre înprejurările mele.

Mult m'am bucurat că după oare câte neplăceri ce v'au cercetat vă aflaţi totuşi din îndurarea Briului toţi sănătoşi. Eu fie preamărit cel a tot Puternic me aflu de faţă în cea mai dorită sănătate, de care mai deplină nupociu pofti dela Dzeu. Puteţi fi încredinţaţi că nici a casă nu m'am aflat mai bine în privinţa sănătăţii, de cum me aflu acum.

In vacaţie am călătorit vreo 5 zile în înprejurul Vienei. Pe jos am umblat, căci de dragu să călătoreşti aşa pe lângă Capitală. Drumurile su bune de tot, de amăndouă laturile într'un şir frumos se întind lemne verzi, aşa cât cugeţi că mergi printr'o cărare a vreunei grădini. Şi dacă e omul ostenit aşteaptă la v'o staţie, să sue în carul cel de abur (de foc) şi pe 20 hr. arg.'lu duce două miluri de loc ca dela Aţintiş până la Hădărău într'un jumătat' de ceas. Nu departe de Vienna spre meazăzi este on oraş anume Laksemburg aici are împăratul o grădină pompoasă, în care se află un tău, care formează mai multe însuli,

în una dintre aceste stă un castel vechiu împărătesc în care se află multe antichităţi. Am fost încă într'un oraş frumos care se numeşte Baden, aici se află scăldători calde, de aici m'am dus într'un sat care se chiamă Heiligen Kreuz, aici lăcuesc aşa numiţii Ţisterţite — călugări popistăşeşti, carii umblă în reverenzi albe, şi cari au aici o mănăstire înpreună cu o biserică, amăndouă pompoase, au şi o bibliotecă, care stă din 20 de mii de cărţi. Tot aici am văzut un dărab din crucea lui Hs. care se zice a fi adus dela Ierusalim, acum din dărabul acesta au făcut o cruce mică, înpodobită în tot tipul cu petrii scumpe. Peste tot locul numi puteam destul paşte ochii pe frumuseţile firei.

Eu acum am casă dechilin şi pentru aceea me simţ şi mai bine ca în anii trecuţi, când me aflam în Muzeu. In Convict sunt precum v'am mai scris şi ţivilişti din toate şcoalele, pentru că convictul e ca un seminariu numai pentru ţivilişti mai mult — cari precum şi teologii în tâmpul său esu afară din Convict. Prelegerile nu se ţin în convict. Lângă fieştecare Muzeu al ţiviliştilor este un profesor din Gimnasiu, acesta ne'ntrerupt tot acasă trebue să fie să îngrijască de dinşii, iară Marţa şi Joia să meargă cu ei la preumblare. Inse ca să poată câte odată şi dânşii mai slobod a resufla, Deregătoria convictului rândueşte din Teologi subtprefecţi, ca aceştia să meargă la preumblare cu tinerii când nu vor merge Profesorii, seau dacă aceştia Dumineca prănzuesc afară din convict, se aibă grijă a casă; şi pentru aceea în loc de respletire le dau case de chilin. Eu su rănduit lângă sintacsişti.

Cartea Dtale Tete o am căpătat într'o marţi după ameazi tocma când eşeam la preumblare cu copii mie încredinţaţi. Văzând dânşii cu câtă bucurie iau cartea din mânile portariului. şi cu ce doioşie prind a ceti cartea, se strânseră pe lăngă mine şi deschilinite întrebări nevinovate îmi punea, de unde am căpătat eu cartea aceea, trăesc-umi părinţii mei, câţi fraţi am, da surori? ş. a. La preumblare nu putem merge în reverende cu domnii numai în căput popesc, pentru aceea au trebuit ca să mi fac on rănd de veştminte popeşti-civile. Bani mulţi n'am, însă

nu fiţi îngrijiţi pentru mine totuşi, ca pan'acum lipsă n'am avu.. Dela convict capăt 39 de fior. argint, însă cu aceştia nu mă ajung caci numai pe fruştuk îmi trebue 20 de ticr. arg. da apoi cate odata ojână, şi cate odată vre o petrecere nevinovata, apoi să nu va miraţi că'mi trebue atâta, căci aici su scumpe tóte. Ce mânc eu dimineaţa? o ulciucuţă (mai mica de un pătrar) de lapte fert şi un chiflu seau o jamlă, şi dau 8 th. şi 1/2. Da apoi alte cheltueli mai mărunte numai Dzeu le ar şti număra. Da apoi pe carţi de cetit cât trebue să răspund... Dar precum zic totuşi, nu fiţi îngrijiţi pentru aceea caci Dzeu în tot locul ni are de grijă. Dela Maria Sa n'am căpătat nimic din Maiu o trecut anul despre ce v'am scris mi se pare. Dar mi am caştigat eu puţin, şi făra de aceasta din Patriă încă am capatat puţini, tot de la aceia căror leam fost placut pănă eram acolo. Ma grăbesc să gat cartea căci astăzi n'avem şcolă, deşi e luni pentrucă astăzi se alege Rectorul Universităţi(i), şi eu trebue sa es afara la preumblare cu copii(i).

Dar sa va spuiu ce feliu de icoana e aceasta din fruntea carţii (vezi nota). Aceasta e o statuă, care înfăţişează pe Francisc Imparatul, rădicată în estan. Această statuă e din bronz (un feliu de mestecătură de aramă se numeşte aşa — din arama roşie şi galbenă), e facută în Mailand în Italia austriacă. Iară fundamentul pe care stă e de marmură. In jurul monumentului stau patru figuri şezind în forme muiereşti, prin cari se reprezentează Religia, Tăria, Pacea şi Dreptatea. Dinspre aceste aci numai două se văd bine pentrucă celelalte doue cad de ceia parte, se pot vede totuşi în piciorul monumentului.

Curtea înparătească formează într'un loc un piaţ larg în patru cornuri, şi în piaţul acesta e aşezată numita statuă. Se vede aci şi un turn, acesta nu e turn bisericesc, fără se află întrânsul ceas; oamenii de lături se uită numai la monument, care când s'au descoperit au fost o solemnitate de tot frumoasă. Arhiepiscopul de aici înpreună cu alţi Abaţi o sfinţit'o. Ministrul cel dintău au zis o oraţie, la care au răspuns Maiestatea Inpăratul. Când s'au descoperit monumentul în 16 Iun. atunci poporul au prins a striga iară familia înpărătească a se săruta,

de faţă au fost şi muierea lui Napoleon. — Cu înpăratul am mai vorbit şi în estan odată, dându o instanţie trimisă din Ardeal. P. Moldvai pentru aceea au fost aici ca să se roage de împăratul săĭ primească iară în Diecez; însă am auzit că au căpătat negativă. Eu cred că primirea lor cu anevoe se va întâmpla, de nu va lucra şi de nu va mişca ceva în privirea aceasta şi Episcopul ceva. — Soţ mi-au venit unul Caian, eu nu l-am cunoscut păn acum, pentrucă au învăţat în Sibiiu. Ducându-te la Blaj v'o odată cearcă pe Pumne, şi lui tocma astăzi i-am scris. Cumcă au murit Barinul, am cetit la 12 zile după moarte-i din novelele din Cluj. Mie însă mi pare rău după dânsul, precum şi după Marian a cărui viaţă o am cetit din novelele româneşti dela Braşov. Cu redactorul Bariţ încă me cunosc prin (rupt). Intre altele în rândurile trimise prin părintele Moldovai am scris şi aceea că pe Crăciun voiu scrie Tetei Grigoriu prin tata dela Sămărtin, însă'mi împlinesc acum făgăduinţa cu ocăziunea aceasta, pentru aceea dăi cărticica aceasta Dnisale când va veni la Dvoastră, seau când vei trimite pe cineva în Kinciş, iară Dvoastre voiu mai scrie în Căşlegi. In săptămâna trecută avuiu norocire de a mânca mămăligă cu lapte şi cu brânză — afară de lapte celelalte au fost din Ardeal, căci pe aici nu samănă oamenii cucuruz, şi de şi samănă această ştie Dzeu unde se întâmplă, apoi îlu folosesc spre alte cele. Aduc totuşi făine din Italia, căci la Italieni încă le place mămăliga şi o numesc polentă. In Ţara Ungurească încă nu le place mămăliga pe unile locuri de şi samănă destul cucuruz. Lui Aron spune-i să se poarte bine, că apoi i voiu duce ceva din Vienna, dacă nu altă cărţi frumoasă şi folositoare. Im(i) pare tare bine ce'mi scrii şi despre Anica şi Maria. Acum îmi voiu închiia cartea cu aceea ferbinte dorire oh de v'ar afla pe toţi sănătoşi. Sărut mâna Tatei şi a dulcei Mame — pentru a căror îndelungate şi fericite zile totdeauna suspinu către Ceriu. Sărut pe iubita Tătăişă şi pe Dta dulce Tete — în urmă pe toţi —. Inchinăciună lui Vladuţ — cinului (?) din Geja — P. Toader — ş. a.

Al Dvoastre

Vasilie

Notă. Scrisoarea, fără indicarea anului, e scrisă cu litere hirilice şi o redată cu ortografia originalului. Credem a nu greşi, dacă o datăm în jurul anului 1846.

In fruntea paginei prime e imprimat, în colori, Franzensplatz-ul din Viena, cu statuia Impăratului Francisc, descrisă în scrisoare.

ŞTIRI DESPRE MIHAI VITEAZUL LA CRONICARUL TRANSILVAN FRANCISC MIKÓ

DE

I. CRĂCIUN

Una din numeroasele cronici din Transilvania, care se ocupă cu domnia strălucită a lui Mihai Viteazul, e şi aceea a lui Francisc Mikó. Contemporan cu evenimentele (născ. la 1585 în Secuime, mort la 1635 în Alba-Iulia), a fost cameristul viitorului Principe Gavriil Bethlen şi căpitan suprem al Ciucului. Insemnările lui istorice cuprind evenimentele dela 1594 la 1613.

Am scris în altă parte despre seriozitatea cronicii lui Francisc Mikó[1]) şi despre un conştient simţ naţional, neaşteptat, ce se desprinde dintre rândurile operei lui. Cu atât mai valoroase sunt, deci, constatările în legătură cu lăudăroşeniile Principelui Sigismund Báthory în campania din 1595, care „a scos vestea că l-a bătut pe Sinan Paşa, ... dar n'a fost nimic din toate acestea". *Precizarea* ironică a autorului, mai departe, e semnificativă: „unei oştiri bătute i se ia tabăra, armele", *nu e privită* numai dela Giurgiu, „unde ai noştri au ajuns la timp nepotrivit", după ce „trecuse de mult întreaga oştire peste Dunăre".

E scoasă în evidenţă, apoi, îndrăzneala lui Mihai din toamna anului 1599, care „a pornit ca la lucru sigur de dobândit, venind pe drumul Buzăului" la cârma Transilvaniei. Francisc

---

[1]) In *Omagiu lui C. Giurescu* şi apoi în *Omagiu lui Ilie Minea.*

Mikó ştie şi despre o dietă nouă la Sighişoara, în Noemvrie 1599, îndată după cucerirea provinciei, în care Mihai „se alese Principe, făgăduind iertare tuturor". Până acum s'au cunoscut numai trei diete ţinute de Mihai Viteazul ca stăpân al Transilvaniei, două la Alba-Iulia şi una la Braşov, cea de a patra, chemată pentru ziua de 1 Septemvrie 1600 la Sebeş, ne mai putându-se ţinea din cauza împrejurărilor cunoscute[1]). Dieta dela Sighişoara ar fi, prin urmare, cea dintâi în ordinea cronologică.

In ce priveşte conştiinţa naţională ungurească la Mikó, în rândurile cari urmează se pun faţă în faţă cele două popoare, Românii şi Ungurii, în fraze ca acestea, în legătură cu trădarea lui Moise Székely: „Pe aceia (pe căpitanii unguri din slujba lui Mihai) îi îndeamnă, ca Unguri, să fie binevoitori către patria şi naţiunea lor, să nu rabde astfel de tiran, ca Valahi ticăloşi să fie stăpâni asupra acestei naţiuni nobile...". Aproape la fel scriu şi Ştefan Szamosközy[2]) şi Ştefan Illésházy[3]) în cronicele lor contemporane, încât o conştiinţă naţională la Mihai şi la Români trebue presupusă, deasemenea, cu mai multă tărie.

Iată în româneşte rândurile cronicii, cu întâmplările din vremea lui Mihai Vodă Viteazul:

1595.

In această toamnă veni Sinan Paşa, marele vizir al Sultanului Mehmet, în Ţara Românească, de unde voia să treacă în Transilvania; aflând această veste sosi ajutorul nemţesc, ca la 12 mii de oameni, şi adunându-se şi oastea ţării, au plecat spre Ţara Românească, dar numai până la trecători, până ce începu

---

[1]) Cf. I. Crăciun, *Dietele Transilvaniei ţinute sub domnia lui Mihai Viteazul (1599—1600).* Bucureşti, 1939, 23 p. (Extr. din *Anuarul Institutului de Istorie Naţională,* 1936—1938, VII).

[2]) Vezi I. Crăciun, *Cronicarul Szamosközy şi însemnările lui privitoare la Români.* Cluj, 1928, p. 39.

[3]) *Monumenta Hungariae Historica, Scriptores,* Vol. VII, p. 80.

frigul, şi văzură că oastea turcească a întârziat cu vremea şi s'a retras. Ai noştri s'au luat după oastea în retragere, care trecuse Dunărea, ajungând la Giurgiu în timp nepotrivit, căci vizirul îşi trecuse de mult întreaga oştire. Au scos vestea că l-au bătut — şi o vor scoate şi de aci înainte — pe Sinan Paşa, dar n'a fost nimic din toate acestea; unei oştiri bătute i se ia tabăra, armele.

1599.

Sigismund Báthory, sătul din nou de a purta grija acestei ţări, a chemat pe vărul său[1]) Andrei Báthory din episcopatul Varmia al Prusiei: adunând dieta ţării la Mediaş, dădu domnia vărului său, el luându-şi rămas bun. Cardinalul Andrei Báthory fiind ales în domnie, începu noi înţelegeri cu Turcii. Acei care au fost cauza celei dintâi vrajbe şi uneltele uciderii nevinovate a domnilor, trăiau încă în cea mai mare parte şi erau în cea dintâi stare, temători că, odată împăcarea încheiată, noul Principe îşi va aduce aminte de vărsarea fără vină a sângelui unei rude a sa: de aceea Gaspar Kornis şi Pancraţie Sennyei, prin uneltiri, au dus lucrurile până acolo, apoi rânza nemţească şi inima italiană s'au sbătut atât de mult, prin banii împăratului nemţesc şi prin uneltiri, încât au adus pe Mihai Vodă din Ţara-Românească împotriva lui Andrei Báthory, fiind alături de el fii ai patriei noastre, locuitori în Ţara Românească, cari s'au luptat mai înainte împotriva Turcilor. Prin aceştia Mihai Vodă cercetând pe Secui, le-a făgăduit libertăţi; apoi a pornit ca la lucru sigur de dobândit, venind pe drumul Buzăului, iar Secuimea s'a răsculat asupra nobilimii, începând să le pustiască şi să le ardă casele, în toată Secuimea nerămânând nicio casă a vreunui nobil, pe care să n'o strice, ardă sau nimicească.

Voevodul se grăbi spre Sibiu, având şi aici om de încredere pe Albert Süveg, căci şi acesta a fost pricina de căpetenie a morţii domnilor; cu toate acestea Andrei Báthory, sosind mai înainte cu oastea ţării, se aşeză lângă oraş, ci oraşul nu i-a

---

[1]) In ungureşte: öccsét = frate mai mic. De fapt i-a fost văr.

arătat nicio credinţă deplină, cum i s'ar fi cuvenit stăpânului şi ţării.

Aci desfăşurându-se o luptă crâncenă între cele două oştiri, Voevodul Mihai a biruit, pentrucă Gaspar Kornis şi Pancraţie Sennyei, în cari fu cea mai mare nădejde a încăerării oştilor, n'au luptat; Andrei Báthory fugi din luptă, venind la Odorheiu, de unde, sfătuit de către mai mulţi nobili secui, plecă spre Moldova. Aflând ţăranii d'n Ciuc, cari erau răsculaţi de mai înainte, i-au ieşit în cale şi grăbindu-se voiniceşte după el, l-au ajuns în hotarul Sânt-Dominicului, aci îngrozindu-se între ei, deşi şi-ar fi putut găsi o cale mai bună, mai largă şi mai sigură, trădătorii au omorît aci, în pădure, pe Principele lor şi pe domnii şi oamenii de frunte cari erau cu el.

Mai mulţi domni, cameni de frunte, fugind încoace şi încolo au ajuns în Gurghiu, între alţii Moise Székely, Wolfgang Kornis, Ioan Mikó, tatăl meu, şi alţii. — Voevodul chemă după luptă, în Noemvrie, dieta la Sighişoara şi se alese Principe, făgăduind iertare tuturor. Ci în acest timp nici un nobil n'a putut locui la casa sa stricată şi arsă, nici nu şi-a putut-o socoti a sa, nici să pomenească despre iobagii din strămoşi sau dăruiţi, încât niciun om de frunte n'a putut avea casă sau iobagi; au trăit numai din ceeace au putut lua cu ei fugind în cetăţi sau în oraşe întărite. N'au avut atunci oamenii de frunte şi nici adevăraţii nobili din Secuime nimic, ba cei cari au putut să fie găsiţi, au fost omorîţi cu plăcere, fără să fie pedepsiţi.

O, biciul lui Dumnezeu asupră-ne pentru păcatele noastre! O, îndrăzneală oarbă a naţiunii noastre nebune, cruzime nelegiuită! care nu te-ai gândit că-ţi vei pierde stâlpii folositori ai patriei, cari ţie ţi-au purtat de grijă; cu vremea îi vei deplânge tu, sau urmaşii tăi.

1600.

Acum Mihai Vodă, Ţării Româneşti voevod şi Transilvaniei principe, dorea şi voevodatul Moldovei. In iarna aceasta se pregăti şi primăvara porni cu oşti numeroase asupra lui Ieremia

Vodă, cu toate că Voevodul Moldovei aflase vestea, că Mihai Vodă merge asupra lui şi l-a şi aşteptat gata cu frumoase oşti polone, iar cancelarul Zamoisky era în tabără pe malul Nistrului, la Hotin, cu multe oşti leşeşti. Atunci Mihai Vodă împlinidu-şi dorinţa, a cucerit Moldova şi lăsând o mare parte din oşti acolo de pază, a revenit triumfător prin Oituz şi merse în cetatea de scaun la Alba-Iulia, în Iulie. Când au ajuns oştile Voevodului la Hotin şi se luptară într'o luptă vitejească, însă nu prea mare, şi se isprăvi încăerarea de amândouă părţile. Domnul nostru, acum a treia oară despărţit de ţară, Sigismund Báthory, fu acolo în tabăra cancelarului polon Zamoisky; aflând aceasta Moise Székely, Stefan Csáki şi alţi domni, îngrozindu-se de stăpânirea valahă, au început tratative cu el şi cu cancelarul despre o nouă domnie a sa. Soţia acestui cancelar Zamoisky, fiica lui Cristofor Báthory, era una cu Sigismund Báthory, care astfel înţelese bucurcasă starea cumnatului său, făgăduindu-i sprijinul, pe care apoi l-a şi împlinit.

Voevodul şi-a lăsat oştile reîntoarse cu el, pe lăncierii unguri — cari s'au purtat vitejeşte sub conducerea lui Gheorghe Makó şi Ştefan Tárkányi — în Ţara Bârsei, pe lăncierii sârbi îi aşeză în scaunele Cohalmului şi al Cincului[1]), iar oştile polone şi cazace în Scaunele Sighişoarei şi al Mediaşului. Moise Székely, generalul Voevodului, a petrecut un timp în Ţara Bârsei, la Bod şi la Feldioara, acolo tratând cu căpitanii şi cu mai marii oştilor despre starea lui Sigismund Báthory şi despre atacul împotriva Voevodului. Pe aceia îi îndemnă, ca Unguri, să fie binevoitori către patria şi naţiunea lor, să nu rabde astfel de tiran, ca valahi ticăloşi să fie stăpâni asupra acestei naţiuni nobile, înduplecându-le mintea şi voinţa spre cele bune.

De acolo a mers la Sighişoara (unde locuiau atunci rudeniile sale, socrul său, acel mare sfânt Wolfgang Kornis); de acolo, fără să petreacă mult, a plecat în Ţara Leşească, să aducă oşti. Voevodul aflând acestea, a adus pe Wolfgang Kornis

---

[1]) Azi Cincul-Mare, jud. Târnava-Mare.

prins la Alba-Iulia și taie pe Mihail Szemere și pe Francisc Farkas.

Acum a început să afle Voevodul despre tratativele începute la Nistru, după care chemă cu tărie pe domni la sine; ci aceștia gândindu-se la ei și întreaga nobilime din țară fiind unită în gând ca fiecare să se pregătească să prindă armele pentru liberarea patriei, locul de adunare fu stabilit la Turda.

Cel mai mare și cel dintâi în acestea era Ștefan Csáki, care cu domnii adunați atunci la Cluj s'a trudit și cu făgădueli multe și frumoase a îndemnat pe lefegiii unguri ai Voevodului să treacă de partea sa; din Țara Bârsei au pornit Gheorghe Makó și Ștefan Tárkányi cu oamenii, unindu-se la Turda cu Ștefan Csáki și cu poporul țării, acolo primind leafa pe două luni. Intr'acestea văzând Ștefan Csáki și domnii, în primejdia cea mai de pe urmă, puținătatea și lipsurile lor, față de oastea mare a Voevodului, s'au adresat lui Gheorghe Basta, care era atunci generalul Impăratului Rudolf la Cașovia, să fie cu bunăvoință și să le stea într'ajutor cu oștile sale, cari cea mai mare parte erau atunci în jurul Sătmarului, ca să scape de sub jugul domniei tirane a Valahului. Induplecat de solii țării, Basta, fiindu-i milă de soartea noastră nenorocită, se grăbi să vină cu oștile pe care le avea; oastea-i nemțească fu de vreo cinci mii, oastea-i ungurească, călări, încă două mii, cu care s'a grăbit la Turda, căzând acolo la învoială cu oștile țării.

Voevodul nepierzând nici el vremea, s'a grăbit să-și adune oștile polone, cazace, sârbești și valahe la Sebeș, chemând întreaga Secuime la sine, care fu bucuroasă să lupte, să trăiască și să moară alături de Voevod, împotriva fiilor și domnilor țării lor. Nemulțumindu-se cu aceștia, așteptă și oștile Confiniilor din Ienopole, Lipova și Lugoj, cari și sosiră, fiindu-le căpitan Andrei Barciai.

In timpul când Voevodul aștepta adunarea acestora, Gheorghe Basta se și înțelese cu ai noștri, având oștile țării mare curaj pentru următoarele două pricini însemnate, întâi: că cei mai buni și mai tari viteji, în cari Voevodul a avut toată încrederea, oștile lui Makó și ale lui Tárkányi sunt cu noi; în al

doilea rând: că erau cu Basta o oaste frumoasă călăreață și alta puternică pedestră de pușcași. Pe lângă atâtea nădejdi mari, încrezându-se și în mila lui Dumnezeu — că Dumnezeu ne va mântui încă odată de stăpânitorul străin și de stăpânirea lui păgână asupra noastră — pornind dela Turda s'au așezat la Uioara[1]; după aceasta și Voevodul, adunându-i-se oaste destulă, plecă și se așeză din sus de Aiud, lângă pădure, aproape de Mirislău.

Oștile noastre înaintând în cete frumos rânduite spre Mirislău și Voevodul aducându-și și el oștile, s'au început încăierări vitejești între Mirislău și pădure, ci nu prea mari. Basta le-a făptuit acestea, pentrucă oștile le conducea acum el și încăerarea el a pus-o la cale, ca să înțeleagă gândurile dușmanului și să vadă oastea vrăjmașului. Basta nevoind atunci să se lupte aci, nici dușmanul n'a putut să se bată; căci drumul îngust dela Mirislău, mai ales din partea noastră, fiind întărit de Basta cu pedestrași și cu unelte de pușcat, a împiedecat să poată fi încadrate oștile noastre.

Văzând Basta această împrejurare și înțelegând și starea dușmanului, retrage uneltele de pușcat din șanțuri, dă foc satului, își întoarnă oștile, dând dușmanului dosul. Acestea le-a făptuit Basta după o chibzuire tactică meșteșugită, văzând oștile numeroase ale dușmanului, ca să le poată scoate la un loc mai potrivit, prefăcându-se că fuge, pentruca să le poată urmări în nerânduială, ceeace s'a și întâmplat. Căci pe când Basta și oștile țării întoarse erau să ajungă la Decea, înțelegând Basta că e tocmai timpul să se întoarcă, oștile ungurești și nemțești s'au întors vitejește cu multă îndrăsneală față în față asupra dușmanului, grăbindu-se fără întârziere împotriva dușmanului, gândindu-se că în acea zi va fi sau mântuirea, sau dacă nu se vor lupta, cea din urmă peire; cu povața milostivă și cu ajutorul lui Dumnezeu biruința a fost de partea noastră și Voevodul, pierzând nenumărate oști, a fugit. Aci au căzut cu adevărat

---

[1]) In jud. Alba.

mulţi Secui de ai noştri nesocotiţi; au păţit-o şi ei cu libertatea, după uciderea sau alungarea nobililor.

Voevodul fugind şi adunându-şi oştile bătute, luă drumul spre Alba-Iulia, scoţând pe Wolfgang Kornis din închisoare şi tăindu-l lângă casa cu baie; deacolo el se grăbi prin Făgăraş spre Ţara Bârsei, unde întâlni ajutoarele venite din Ţara-Românească şi din Moldova, cu cari se uni. Chemă din nou rămăşiţele secuieşti, dar acelea n'au mers; acolo arzând cu oştile întreagă Ţara Bârsei, trecu prin Buzău în Ţara Românească. Basta şi oştile ţării intrară în Ţara Bârsei, de acolo se împrăştiară în Trei-Scaune pentru incartiruire.

Aci în Ţara Bârsei sosi Moise Székely cu cete frumoase, dar cele mai bune oşti aduse din Ţara Leşească ne mai fiind de trebuinţă, le slobozi din Ciuc în Moldova la Cancelarul leşesc.

In acest timp Basta locui în Sepsi[1]), Ozun[2]) şi în împrejurimi cu oştile sale; Ştefan Csáki în Leţfalău şi Târgu-Secuesc cu oştile comitatelor; Moise Székely cu o parte a vitejilor în Boroşineu[3]) şi în mai multe locuri, ca să ţină în frâu pe Secui; ceeace s'a şi întâmplat. Vechii Secui călăreţi şi drabanţi au rămas în libertăţile lor de mai înainte, iar Secuii liberi au căzut în iobăgia stăpânilor din trecut.

Toamna târziu, după Sf. Martin[4]), Basta şi Ştefan Csáki plecară iarăşi la Cluj, iar oştirile ţării porniră pe la casele lor; căci Zamoisky, Cancelarul polon, l-a alungat pe Mihai Vodă şi din Ţara Românească, aşezând în loc pe Simeon Vodă. Mihai Vodă fugind din Ţara Românească, trecu în Transilvania pe drumul Jiului în ţinutul Haţegului, iar de acolo merse prin Ienopole în ţara Impăratului nemţesc, în Ungaria. In Moldova rămase pe loc Voevodul Ieremia de mai înainte.

---

[1]) Sfântu Gheorghe, Sângeorzul Secuiesc, din zilele noastre.

[2]) Ozun, în jud. Trei-Scaune.

[3]) In jud. Trei-Scaune.

[4]) După 12 Noemvrie.

1601.

In acest timp Basta a întrebat ţara cu ce-i va răsplăti slujba, cu ce-şi va arăta recunoştinţa faţă de stăpânul său, Impăratul nemţesc, poftind-o să-şi aleagă un astfel de principe care să asculte de stăpânul său Rudolf, sau pe acela pe care-l va alege stăpânul său, de acela să asculte ţara. Ci neputând împlini domnii transilvani această dorinţă, i-au făgăduit lui Basta Deva, ca să rămână aci în Transilvania în credinţa lui Sigismund Báthory. De aceea Basta mâhnit, arătând nu puţină supărare, a plecat în Sătmar.

Fiind ţara de o jumătate de an în interregn, mintea le-a stat când la unul când la alt om, ci cei mai mulţi, pentru folosul lor în deosebi sau mânaţi de soarte, au trimis din nou după Sigismund Báthory, care locuia atunci într'o curte boierească în Botoşanii Moldovei, sub ocrotirea lui Ieremia Vodă. Aceştia sosind acolo, fără să-i mai mulţumească Voevodului pentru bunăvoinţa avută, aduseră pe Báthory de-a-dreptul din Botoşani pe drumurile bistriţene la Bistriţa, de acolo la Cluj, în noua domnie. O! neamuri nebune, cari atunci aţi fost cele dintâi în conducerea patriei, care aţi crescut şi aţi locuit împreună cu el, ci totuşi nu i-aţi cunoscut nestatornicia şi slăbiciunea, de trei ori părăsindu-şi ţara mai înainte, acum l-aţi readus pentru cea din urmă pieire a voastră; pot înnota urmaşii voştri, ca şi până acum, în nenorocirea adusă de el asupra noastră.

Dieta o chemă din nou la Cluj în Aprilie; inaugurarea se făcu prin punerea unor dări mari. Oştile ţării le chemă din toate părţile; se adunară la Someşeni, unde petrecură luna Mai, iar în Iunie porni cu frumoase oşti, fără pricină, fără măsură în deosebi, nici urmă, nici cauză, nici rost, spre valea Ierului, la Tăşnad[1]). Basta era atunci cu puţine oşti la Maitin în tabără; Sigismund Báthory se aşeză lângă el. Fiind în loc întărit (Basta), netemându-se de nimic, nu se luptă, ci aştepta ajutoarele apropiate.

---

[1]) In jud. Sălaj.

De acolo oştile noastre, după trecerea în revistă, s'au întors spre Sălaj; în acest timp sosind oştile chemate de Basta în ajutor, cari constau din haiduci unguri, fiind de faţă şi Mihai Vodă, Basta a pornit din Maitin după oştile noastre. Atunci au atacat acei haiduci ticăloşi şi ajungând oştile noastre la Guruslău, din pricina vrajbei dintre cei doi stăpâni, Moise Székely şi Ştefan Csáki (căci au fost doi generali), neascultând nici unul de celalalt — pentrucă unul se ţinea domn mai mare şi mai vrednic decât celalalt, iar altul mai viteaz şi mai priceput în războaie — din pricina lipsei de conducere şi bună îndrumare, au fost bătute de Basta nu atât prin putere cât prin vicleşug, pierind acolo oameni mulţi şi viteji.

Acest război a fost stricarea Transilvaniei; aceasta a fost răsplata pentru supărarea făcută lui Basta. Deaceea după biruinţă intrând în Transilvania, aceasta a fost stricată şi pustiită atât, încât nu se va mai reface în vecii vecilor şi nu va mai reveni la starea de mai înainte niciodată. Căci atunci nefiind milă nici pentru nobili, nici pentru oamenii de rând, nici pentru bărbaţi, nici pentru femei, armele au mistuit bărbaţi şi femei deopotrivă, mai ales pe Câmpie. Acele ne mai auzite cruzimi le-au făptuit haiducii unguri. Căpitanul acestor oşti ungureşti fără Dumnezeu fu, împrună cu alţii, Nicolae Senkei, Mihail Dengelegi, Blasiu Lippai, Ioan Szilasi. O naţiune blestemată! aşa a trebuit să te porţi fără pricină cu semenii tăi, cari nu ţi-au greşit niciodată, nu ţi-au mâncat din pâne, nu te-au văzut cu ochii; tu le-ai prădat şi jefuit toate bunurile, satele şi oraşele le-ai ars, iar pe locuitori i-ai tăiat împreună cu copii nevinovaţi; te va şterge Dumnezeu de pe acest pământ, nu vei lăsa urme, nu vor rămânea prăzile tale pentru urmaşi, aşa va pieri jefuitorul, cum a stricat el pe alţii.

Sigismund Báthory fugind din luptă, merse împreună cu Ştefan Csáky în Moldova, Moise Székely, după ce se încăieră cu lefegii săi voinici, veni la Cluj împreună cu Andrei Barciai, iar de acolo cu Gheorghe Borbély la Alba-Iulia; Gheorghe Borbély merse la Deva, Andrei Barciai la Lugoj, Moise Székely la Făgăraş.

Basta veni apoi la Cluj; Clujul se închină, Uioara fu predată de Ladislau Gyulafi; numai Făgăraşul, Gurghiul şi Deva mai sunt ale noastre, Braşovul, Sibiul şi oraşele săseşti. La Turda Basta puse să fie ucis Mihai Vodă. Deaceea a fost atunci atât de uşor să ne supună pe noi Nemţii: Oradea, Hustul, Chioarul, Ienopole, fuseseră în mâni nemţeşti, garnizoane germane, poruncind căpitan german şi comitatele acelea împreună cu cetăţile au fost în partea nemţească; şi acestea au ajuns în mâni germane din pricina schimbărilor dese ale lui Sigismund Báthory.

IMPORTANŢA ISTORICĂ A ZILEI DE 1 DECEMVRIE 1918[1])

DE

I. LUPAŞ

Un an al marilor împliniri îndelung aşteptate, un an al triumfului deplin meritat a fost anul 1918 pentru numeroase popoare asuprite. Din sguduirea fără precedent a unui război mondial, care mobilizase în cele două tabere, încinse în hora morţii, 70 milioane de oameni, înregistrând zeci de milioane de răniţi şi multe milioane de morţi, a izbutit atunci să aibă câştig de cauză adevărul şi dreptatea.

Cuvântul Scripturii vesteşte, că adevărul „răsare din pământ" şi dreptatea „coboară din cer".

La sfârşitul anului 1918 adevărul neamurilor năpăstuite a răsărit din pământul jilăvit de sângele scump al eroilor sacrificaţi pentru biruinţa lui, iar dreptatea lor a coborât din cerul înroşit de flacăra revoluţiunilor, în care se topiseră pentru moment sârmele ghimpate ale tuturor imperialismelor agresive.

* * *

[1]) Conferinţă rostită în Sala Unirii din Alba-Iulia la 1. XII. 1943.

Conducătorul revoluționarilor italieni, Giuseppe Mazzini, prorocise pe la mijlocul veacului al XIX-lea Românilor că nu vor putea să aibă parte de neatârnare, nici de libertate și dreptate, câtă vreme nu se va fi prăbușit puterea habsburgismului din Viena și a țarismului dela Petersburg.

Sfârșitul războiului mondial s'a însărcinat să înlesnească împlinirea prorociei acesteia, mai presus de cele mai optimiste speranțe, ce s'ar fi putut ivi în clipa, când s'a deslănțuit în vara anului 1916 războiul desrobirii și al întregirii politice românești.

Proclamațiunea Regelui Ferdinand nu putea să amintească atunci nici un cuvânt despre Basarabia îngenunchiată sub stăpânire țaristă. Obiectivul războiului era fixat numai în aceste cuvinte: *„să scăpăm de sub stăpânire străină pe frații noștri de peste munți și din plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare își doarme somnul de veci“.*

Sprijinindu-și România, în războiul întregirii naționale, acțiunea diplomatică și militară pe alianța încheiată cu Franța, cu Anglia, cu Italia și cu Rusia, era firesc să-și fixeze drept scop mărturisit al intrării în războiu numai desrobirea teritoriilor românești, înglobate în cursul veacului al XVII-lea și al XVIII-lea sub pajura bichefală a Monarhiei habsburgice. Chiar speranța recuperării lor ajunsese la un moment dat cu desăvârșire întunecată de biruințele aparente ale oștirilor chesaro-crăiești, gata să dicteze României o pace dezastroasă ca cea dela Buftea ori să-i îmbie ca ultim refugiu faimosul „triunghiu al morții“.

Nici în clipe de cea mai grea cumpănă conducătorii destinelor românești nu și-au pierdut nădejdea în izbânda finală fiind convinși — după cum mărturisea Brătianu — că unirea țărilor române a devenit „*o necesitate istorică* pentru oricine crede că *omenirea nu este făcută să meargă înapoi*“....

Atunci, în una din cele mai teribile clipe ale vieții neamului românesc a început să mijească dela răsărit *cea dintâi* rază a soarelui dreptății: desfacerea Basarabiei din cătușele țarismului istovit, spre a se organiza ca ***republică democrată mol-***

dovenească şi apoi revenirea ei, — prin hotărîrea luată în *Statul Ţării la 27 Martie 1918*, — la sânul Patriei străbune, de care fusese deslipită într'un timp, când capetele încoronate se credeau în drept să dispună de soarta ţărilor şi a popoarelor, cari nu le aparţineau.

Inainte de sfărâmarea Monarhiei habsburgice, ostaşii români din Transilvania, Banat şi Bucovina căzuţi în prinsoare rusească şi internaţi în tabăra dela Darniţa (lângă Kiew) — prin condeiul medicului Dr. Pompiliu Nistor — redactaseră în Aprilie 1917 un important memoriu stăruind pentru *unirea naţională-politică a tuturor Românilor.* Părăsindu-şi apoi tabăra de prisonieri, s'au înrolat ca voluntari în oştirea română luptând pentru desrobirea neamului lor de sub jug străin, cu atâta elan încât Gen. Ioan Vlădescu raporta despre ei în August 1917 *că nu cunosc decât două cărări: a biruinţii şi a morţii.*

După ce s'a surpat tronul împărătesc dela Viena, li s'a dat în sfârşit şi Românilor din Bucovina, ca şi celor din Transilvania şi din Banat putinţa să-şi rostească liber cuvântul şi, în temeiul dreptului de autodeterminare, să-şi afirme dorinţele cu privire la organizarea şi conducerea lor viitoare. Reprezentanţii politici ai Românilor bucovineni n'au întârziat să ceară la 4 Octomvrie 1918 independenţa naţională-politică a neamului lor. Iar comitetul naţional al Ardelenilor, întrunit la 12 Octomvrie în Oradea-Mare, a redactat o moţiune, contestând parlamentului şi guvernului din Budapesta dreptul de a mai reprezenta naţiunea română din Transilvania şi din Banat. Din această contestare urma numaidecât postulatul pozitiv revendicând pe seama poporului român *„drepturile lui nestrămutate şi inalienabile la vieaţă naţională deplină"*.

Importanţa moţiunii dela *Oradea* trebue căutată în faptul că era cel *dintâi semn neîndoielnic despre o Transilvanie autentică, trezită la conştiinţa valorii şi a demnităţii sale, hotărîtă în sfârşit să nu mai rabde jugul cârmuirilor străine, ci să-şi afirme dreptul elementar de a dispune ea însaşi de soarta şi de viitorul îndrumării sale politice.* Moţiunea aceasta semnifica

începutul sfârşitului stăpânirii habsburgice în Transilvania, după un răstimp de *230 ani, 5 luni şi 9 zile.* Atâta vreme trecuse dela moţiunea, pe care o semnaseră sfetnicii celui din urmă principe transilvan în ziua de *9 Maiu 1688* la Sibiu, sub presiunea trupelor austriace, comandate de generalul Antonio Carafa. De teama acestuia ei au declarat atunci că se desfac de sub aripile ocrotirii turceşti şi se supun „de bună voie şi din râvnă creştinească" poruncilor împărăteşti dela Viena.

Dar, câtă deosebire între declaraţiunea dela Sibiu şi între cea dela Oradea! Aceea — dictată de un general împărătesc şi iscălită de 12 membri ai guvernului transilvan, tremurând de groaza trupelor de ocupaţiune austriacă, — aceasta izvorîtă din cugetul luminat şi din inima bărbată a reprezentanţilor unui chinuit popor de milioane de suflete oţelite în lupta pentru drept şi gata de orice sacrificiu pentru izbânda finală! — Semnatarii dela 1688 cereau şi aşteptau protecţiune dela mila împăratului Leopold, care le trimisese vorbă prin reprezentantul său, iezuitul Antidie Dunod, că-i va protegui ori vreau ei ori nu. (Nolentes volentes proteget Vos Sua Maiestas). *Autorii moţiunii dela 12 Octomvrie 1918 nu cereau şi nu aşteptau niciun fel de proteguire împărătească.* Ei se mulţumeau, dimpotrivă, să respingă orice amestec al uzurpatorilor din a doua capitală a Monarhiei dualiste în trebile poporului român şi să afirme în cuvinte răspicate dreptul acestui popor *la viaţă naţională deplină.* In locul Maiestăţii Sale împărăteşti, surpată atunci de furtuna mişcărilor revoluţionare, gândul autorilor se îndrepta deci cu toată încrederea spre M. Sa poporul, ştiind că acesta nu va putea fi surpat şi dislocat niciodată din graniţele patrimoniului său multimilenar.

Voinţa Bucovinenilor şi a Ardelenilor de a trăi laolaltă cu toţi Românii sub *o singură stăpânire naţională,* s'a afirmat în mod impunător atât prin *Congresul general al Bucovinei* care, întrunit în *sala sinodală* a Palatului mitropolitan din Cernăuţi, a decis la 15/28 Noemvrie *„unirea necondiţională şi pentru vecie cu Regatul României"*, cât mai ales prin pururi vrednica de amintire „Adunare Naţională a tuturor Românilor din Tran-

silvania, Banat şi Ţara Ungurească" la Alba-Iulia, unde în 18 Noemvrie *(1 Decemvrie)* s'a decretat *„unirea acelor Români şi a tuturor teritoriilor, locuite de dânşii, cu România"*.

Până să se ajungă la această hotărîre s'a desfăşurat şi în domeniul diplomatic şi în cel militar ca şi pentru pregătirea sufletească o acţiune, condusă cu dibăcie şi încununată de rezultate mulţumitoare.

Octavian Goga arată în volumul său întitulat *Precursorii*, cu cât avânt au participat fiii Transilvaniei la adunările publice, în care se cerea intervenţiunea României în războiul mondial pentru desrobirea fraţilor subjugaţi. Iar din anume pagini ale volumului său de poezii, *Cântece fără ţară*, străbat până la noi chemări înflăcărate, cari sunt tot atât de actuale astăzi, sau poate chiar mai actuale, decât în clipa când au fost smulse din baerile inimii şi din vârful condeiului, ca de ex. următoarele versuri din *„Latinitatea strigă din tranşee"*:

„Azi duhul meu fără popas vă chiamă
Vă cere-a lumii nouă epopee;
Din mii de guri un chiot de aramă
Latinitatea strigă din tranşee:
. . . .
Veniţi Români, porniţi-vă spre munte
V'arată drumul morţii din morminte.
Să nu uitaţi a veacurilor carte
Veniţi, veniţi!... Căci adevăr zic vouă:
Ori vă mutaţi hotarul mai departe,
Ori veţi muri cu trupul frânt în două!"

Entusiastul patriot Nicolae Filipescu făcuse Regelui Ferdinand la 15 Februarie 1915 urarea să se încoroneze la Alba-Iulia ori să moară, ca eroul-mucenic dela 1600, pe Câmpia dela Turda . . . Cu sentimente de netrecătoare gratitudine trebue pomenit sbuciumul sufletesc al Regelui Ferdinand, care a izbutit să se identifice deplin cu aspiraţiunile neamului românesc învingându-se pe sine însuşi, încât putea să facă mărturisirea

Homo Carpaticus, Străjerul unităţii naţionale

că e sigur de biruinţa finală, dupăce a început prin a se birui pe sine însuşi ca un *mucenic al datoriei.* „Dacă Nemţii obişnuesc să spună — astfel îşi încheia Regele Ferdinand mărturisirea — *„Germania mai presus de toate"* — eu, eu zic: *„Datoria mea mai presus de toate"...*

De momentele principale din cursul zilei de 1 Decemvrie 1918 vă aduceţi aminte, fără îndoială, toţi cei ce aţi participat la Adunare. Vă sună tuturor şi acum în urechi vocea puternică a lui Ştefan C. Pop, care deschizând şedinţa făcea amintire despre lupta decisivă, exclamând: *Piave, Piave* şi binecuvântând urmările acestei lupte, despre care Generalul Ludendorff scria mai târziu că *„Austria nu a pierdut atunci o bătălie, ci s'a pierdut pe sine însaşi, târând şi Germania în propria sa ruină".*

Din strălucita cuvântare a lui Vasile Goldiş au rămas memorabile cuvintele, cari sunt săpate adânc în lespedea impresionantului monument din cimitirul arădan *Eternitatea:* „Dreptul naţiunii române de a fi liberată îl recunoaşte lumea întreagă, îl recunosc acum şi duşmanii noştri de veacuri. Dar, odată scăpată din robie, ea aleargă în braţele dulcei sale mame. Nimic mai firesc în lumea aceasta. *Libertatea acestei naţiuni înseamnă unirea ei cu Ţara Românească".* Era deci în linie de continuitate directă cu Simion Bărnuţiu, care enunţase la 1848 principiul că libertatea fără naţionalitate ar fi moarte pentru Români, sfătuindu-i pe toţi să nu râvnească spre masa aşa ziselor libertăţi maghiare, ale cărei bucate erau otrăvite.

La fel de memorabile au rămas cuvintele lui Iuliu Maniu, care întreba dacă unitatea Românilor, înfăptuită de multă vreme sub raport sufletesc, ar putea sau ar îndrăzni cineva să mai încerce a o împiedeca sub raport politic? Considerând această unitate politică drept „un triumf al libertăţii omeneşti", el ţinea să adauge că „nu voim să devenim din asupriţi — asupritori, ci *să întronăm pe aceste plaiuri libertatea tuturor neamurilor şi a tuturor cetăţenilor".*

Octogenarul *Badea Gheorghe* (Pop din Băseşti), preşedintele Adunării, cu ochii scăldaţi în lacrimile bucuriei, rostise la

încheierea ei cuvintele dreptului Simion, adaptându-le momentului istoric: „Acum slobozeşte, Stăpâne, pe robul tău în pace, căci văzură ochii mei mântuirea neamului românesc"... El socotea deci procesul istoric definitiv închis. N'ar fi putut bănui atunci nici el, nici cei ce îi ascultau cuvântul, că vor fi scormonite din nou desbaterile acestui proces, după un răstimp de 22 de ani.

Spre deosebire de Congresul general din Cernăuţi, care în numele suveranităţii naţionale s'a mulţumit să proclame *„unirea necondiţionată"* cu Patria Mamă, Adunarea din Alba-Iulia a proclamat şi câteva *„principii fundamentale la alcătuirea noului Stat Român"*, principii cuprinse în 6 puncte, cari au dat adeseori prilej unor înverşunate, dar infructuoase discuţiuni şi interpretări contradictorii. Este de observat însă că, pătrunzând până în pătura ţărănimii din Sudul Transilvaniei svonul despre oarecari „condiţiuni", din graiul ţăranilor mai îndrăsneţi s'au putut auzi grave ameninţări împotriva celor cari ar cuteza să lege unirea cu fraţii de peste Carpaţi de vre-o condiţiune. Zeci de mii de iscălituri din partea intelectualilor şi ţăranilor din satele judeţului Sibiu porniseră în preajma zilei de 1 Decemvrie spre Alba-Iulia, cerând într'un glas *unire fără condiţiuni* — cu fraţii de peste munţi.

Sub impresiunea evenimentelor dela Cernăuţi şi dela Alba-Iulia, „Sfatul Ţării" din Chişinău a revocat la 27 Noemvrie condiţiunile de unire, fixate prin actul din 27 Martie, şi urmând exemplul Bucovinenilor, a declarat unirea necondiţionată a Basarabiei cu România.

*

Dintre aceste trei manifestări ale suveranităţii naţionale, fărâmiţate după dispărutele graniţi nedrepte ale provinciilor desrobite, cea mai impunătoare a fost, fără îndoială, Adunarea Naţională dela 1 Decemvrie 1918. Ea s'a distins nu numai prin înălţimea politică-morală a conducătorilor cu simţ de răspundere istorică, ci şi prin imensa mulţime a maselor populare, uimitor de conştiente şi discpilinate, cari au ţinut să participe la actul propriei lor desrobiri din lanţurile vitregiei secu-

lare. Elanul impresionant şi demnitatea cetăţenească a celor ce alergaseră din toate părţile Transilvaniei, Crişanei, Maramureşului şi ale Banatului cu întreagă curăţenia sufletului lor oţelit în lupte, gata să închine ca dar neprihănit şi să aducă la matca României întregite partea cea mai de valoare a Daciei lui Traian, era în toate privinţele la înălţimea momentului istoric, unic în sbuciumatul trecut al neamului românesc.

Pământul şi poporul, care prin vitregia istoriei fusese ţinut timp mai îndelungat în lanţurile cârmuirilor străine şi împiedecat să-şi urmeze cursul firesc al vieţii şi desvoltării în cadrele aceleiaşi organizaţiuni politice cu restul neamului din care făcea parte, se reintegra astfel *cu dela sine putere*, în temeiul dreptului de autodeterminare etnică, patrimoniului din care nu s'ar fi cuvenit să mai fie smuls niciodată. Atmosfera morală, în care clocotea sufletul răzvrătit împotriva opresiunii seculare habsburgo-maghiare, era de aşa natură, încât nu este nicidecum riscată afirmaţiunea, că ţărănimea transilvană *singură* ar fi proclamat unirea cu România în cazul, când s'ar fi întâmplat — ceeace de altfel în împrejurările de atunci era cu desăvârşire imposibil — să fi fost clasa conducătoare potrivnică acestei uniri. Afirmaţiunea nu va surprinde pe ceice cunosc *eroismul şi mucenicia ţărănimii transilvane*, care în cursul veacului al XVIII-lea a luptat *singură* împotriva acţiunii de sfăşiere sufletească, patronată de politica oficială vieneză. Un istoric englez, temeinic cunoscător al trecutului sudesteuropean, constată într'o recentă conferinţă dela Universitatea din Oxford, că ţărănimea transilvană „lipsită de conducători, a dat în veacul al XVIII-lea *astfel de dovezi ale virilităţii şi tenacităţii sentimentului naţional, cum nu se pot găsi în istoria niciunui popor din Europa*". Această ţărănime orfană era în stare să scrie într'un memoriu al său dela 1749: *dacă nu putem fi slobozi cu trupul, cu sufletul însă suntem şi trebue să fim.* Ceice înţelegeau să lupte şi să se sacrifice la 1749 pentru libertatea sufletului lor românesc-ortodox, s'au învrednicit să aibă urmaşi tot atât de gata să se sacrifice la 1848 şi la 1918 pentru libertatea şi înfrăţirea politică a neamului lor.

Basarabia Mitropolitului Gavriil Bănulescu, a lui Bogdan Petriceicu Haşdeu şi a generosului mecenate Vasile Stroescu aducea, — pe lângă amintirea suferinţelor ei de 106 ani sub regim străin, — bogăţia lanurilor întinse şi puritatea sufletului românesc, care în adâncimile straturilor populare s'a putut păstra intact, ferit de păgubitoarele influenţe ale înstrăinării.

Moldova lui Dosofteiu Herăscul, a lui Silvestru Morariu şi a fraţilor Hurmuzaki, prin hotărîrea sa de unire necondiţionată, adăuga la Coroana de oţel a României un „diamant din stema lui Ştefan".

Iar Transilvania Voevodului Ioan Huniade, a Mitropolitului Ghenadie cel Mare, a lui Ilie Iorest, Simion Ştefan şi Sava Brancovici-Brâncoveanu, a lui Inochentie şi Samuil Micu, a lui Petru Maior, Gheorghe Şincai, Ioan Piuariu, Paul Iorgovici, a preoţilor şi ţăranilor mucenici Oprea Miclăuş din Sălişte, Moise Măcenic din Sibiel, Todoran din Zagra şi Horia din Albac, precum şi a lui Gheorghe Lazăr, Const. Diaconovici-Loga, Damaschin Bojâncă, Eftimie Murgu, Andrei Şaguna, Simion Bărnuţiu şi Avram Iancu, venia să încoroneze prin entusiasta hotărîre dela Alba-Iulia, cu *răsplata deplină a dreptăţii istorice*, luptele şi suferinţele de veacuri ale unei naţiuni martirizate, în stare să înfrunte cu uimitoare tenacitate noianul de primejdii fără să-şi fi pierdut speranţa într'o viitoare izbăvire, pe care o aştepta de unde putea să-i sosească: dela fraţii din Răsăritul şi Sudul Carpaţilor! Regatul României libere, acest Piemont al luptelor şi tendinţelor de întregire naţională românească, se obişnuiseră fiii Transilvaniei, ai Banatului, ai Crişanei şi ai Maramureşului să-l preţuiască din vechi timpuri ca un *„pământ al făgăduinţei"*, spre care se îndreptau toate nădejdile lor de mai bine, precum şi toate strădaniile lor spre libertate şi progres.

Deaceea bucuria, de care a fost cuprins atunci, la sfârşitul anului 1918, sufletul poporului transilvan, se manifesta în cele mai impunătoare forme, în toate ţinuturile, în toate centrele culturale, chiar în toate satele româneşti dintre Carpaţi şi Tisa.

Un soare nou li se părea tuturor Românilor că a răsărit în iarna aceea aspră, pe orizontul vieţii lor naţionale. Nu gă-

seau cuvinte să-și exprime îndeajuns toată recunoștința pentru eroica armată română și pentru gloriosul ei comandant, Ferdinand desrobitorul, ca și pentru Regina Maria a cărei înfățișare fermecătoare impresionase în chip deosebit pe o țărancă de pe Valea Hârtibaciului, făcând-o să izbucnească în larga piață a Sibiului, cu prilejul defilării sătenilor din județ, în această chiuitură improvizată, care nu era lipsită de aluzii politice:

Vai săracii Ungurii
Se uită ca taurii,
Că Regina-i ca o floare
Ungurul de ciudă moare...

* * *

După cum octogenarul președinte al Adunării Naționale dela Alba-Iulia, Gheorghe Pop din Băsești, socotise hotărîrea de unire votată cu entusiasm unanim ca o sentință definitivă într'un proces istoric de veacuri, la fel înțelege acum toată suflarea românească *ziua de 1 Decemvrie 1918, ca un stâlp de hotar* în evoluțiunea poporului și a Statului român, ca *alfa și omega istoriei sale contemporane,* ca o zi în care *întreita lege a existenții noastre: legea pământului, legea sângelui și legea sufletului românesc izbutise a intra în vigoare deplină.*

Știrbirea arbitrară a unei firești legi întreite nu va putea fi admisă niciodată de istoria imparțială, care nu e numai o știință a adevărului, ci și una a dreptății. Din sbuciumările timpului de față va răsări, în locul Transilvaniei mutilate, una deplină, viguroasă și fericită de a se putea integra din nou, cu tot viitorul ei, în organismul politic al teritoriului etnic românesc, al cărui centru vital a fost și va trebui să rămână deapururi.

Iată importanța istorică și semnificațiunea inalterabilă a zilei de 1 Decemvrie 1918.

UN DOCUMENT IN LEGATURA CU CASATORIA DOCTORULUI IOAN PIUARIU-MOLNAR

DE

T. BODOGAE

Intre cele vre-o 30 de acte din Arhiva fostei Companii de Comerț grecesc din Sibiu rămase nepublicate de N. Iorga[1]), acte a căror editare va face în curând obiectul unui studiu deosebit, am aflat și un act în legătură cu cununia religioasă a vestitului doctor de ochi și profesor la Universitatea din Cluj, Ioan Piuariu din Sadu.

Se știa pân'acum[2]) că doctorul Ioan Piuariu s'a căsătorit cu o văduvă de confesiunea ev.-luterană, Ana Regina n. Sebastian, divorțată Arasni, de naționalitate necunoscută. Protocolul cununaților dela presbiteriul evanghelic din Sibiu, care a înregistrat cununia celor două persoane, ne lasă nedumeriți asupra modalității săvârșirii acestei cununii.

Intâi de toate, învățatul fecior al protopopului Ioan Tunsu un străduitor pentru întemeierea celui dintâiu ziar românesc[3]) și mare sprijinitor al operii de tipărituri bisericești ortodoxe[4]), nu se putea cununa decât într'un lăcaș pravoslavnic. Ca unul care, prin căsătorie cu fiica unui „Bürger" din acest oraș, ajunsese în posesia unor imobile destul de respectabile, și anume o casă și câteva pământuri pe teritoriul burgului sibian[5]), și deci intrând oarecum în legătură cu viața privilegiată a Sașilor, Doctorul Ioan

---

[1]) Scrisori din Arhiva Grecilor Sibiului, în vol. XII din „Studii și documente cu privire la Istoria Românilor", București, 1906.

[2]) I. Lupaș: Câteva date biografice relative la Doctorul I. Molnár Piuariu din Sadu, in „Anuarul Inst. de Ist. Naț.", I. (Cluj, 1922), p. 342.

[3]) Il. Chendi: Inceputurile ziaristicei românești (1725—1727), Orăștie, 1900, p. 6 sq.

[4]) N. Iorga: Scriitori bisericești, în Analele Acad. Rom., s. lit., vol. 38, p. 22 și urm.

[5]) „... jure uxorio hic Cibinii domum nonnullosque fundos extravillanos possidet".... la I. Lupaș: Doctorul Ioan Piuariu-Molnár: Viața și opera lui (1749—1815), în Analele Acad. Rom., s. ist., 1938/9, p. 688. E drept că pe urma „restituțiunii" din 1790—91 s'a revenit la vechile dis-

Piuariu avea un motiv în plus de a nu merge la cununie cu această femee bogată într'o simplă şură adoptată nevoilor de cult[1]) — situaţie în care se afla între 1762—1789 biserica Măierenilor Sibiului de jos (azi în Str. Lungă) — ci măcar într'o sală spaţioasă din clădirea sasului Bortmes, pe fosta Str. Poplăcii, în care şi-au avut până la 1790 capelă Grecii dela Compania de Coberţ din Sibiu. Aici, deci în oraşul de sus, unde bogaţii negustori greci şi români din Macedonia şi din ţară se întâlneau adesea în bunăstarea întreprinderilor lor comerciale, a avut loc căsătoria religioasă a profesorului de oculistică Ioan Piuariu, care în urma meritelor sale şi a prieteniei cu baronul Samuel Brukenthal va primi în 1792, pentru el şi pentru fiul său Iosif, nobilitarea cu titlul von Müllersheim[3]).

Dispoziţiile canonico-juridice valabile până la 1780 pentru cazurile de căsătorii mixte prevedeau contractarea lor în faţa preotului romano-catolic, iar dacă una din părţi era de confesiune romano-catolică, partea cealaltă trebuia să semneze o obligaţie (reversus), că va educa pruncii în religia romano-catolică[4]). Cu venirea la tron a lui Iosif II (1780—1790) s'au abrogat aceste reverse. In vigoare au rămas doar cele încheiate înainte de edictul toleranţei (25 Oct. 1781), după această dată rămânând valabile numai acele reverse, la care amândouă păr-

---

poziţii dinainte de 1780, ca niciun Valah neunit să nu aibă drept de proprietate în pământul crăesc. Lupaş, ibidem, p. 665.

[1]) Lucru pe care-l vom arăta mai pe larg într'un studiu asupra trecutului bisericilor româneşti din Sibiu, studiu în pregătire.

[2]) Biserica catedrală ... din Sibiu, (de Il. Puşcariu—M. Cristea şi M. Voileanu), Sibiu, 1906, p. 64.

[3]) A se vedea pe larg despre greutăţile întâlnite în scopul nobilitării, la Lupaş: Doctorul I. Piuariu ..., p. 664—667, 682—689.

[4]) Sinodul tridentin prevăzuse pentru cazurile de căsătorii mixte ca partea necatolică să-şi abjure credinţa. Dispoziţiunea nu s'a putut însă menţine, aşa că în decursul timpului s'a ajuns la diferite disimulări, dispensări, asistenţe pasive şi alte concesiuni. A se vedea pe scurt la Friedberg: Kath. u. evang. Kirchenrecht, V Aufl., Leipzig, 1903, p. 626 şi urm. Pentru ţările din imperiul austriac, cf. K. Kuzmány: Allg. u. österr. ev. Eherecht, Wien, 1860, p. 414.

țile și-au dat adeziunea în chip liber și neforțat[1]. Intre luterani și pravoslavnici disparitatea cultului nu forma un impediment la căsătorie[2]. Se cerea doar — cum era și firesc pentru cazurile când căsătoria se celebra în altă parohie decât în a miresei — ca să se introducă în protocolul cununaților dela parohia de unde a plecat mireasa datele respective[3] (numele și profesiunea insului cu care s'a măritat, localitatea, data, etc.). Este tocmai ceeace păr. prof. I. Lupaș a aflat în arhiva presbiteriului săsesc din Sibiu[4] la data de 5. Oct. 1783.

Intrebării dacă, neexistând piedici pentru căsătorii mixte între ortodocși și evanghelici, a avut vreun rost și în ce a constat „reversul" dat de Doctorul Ioan Piuariu vice-registratorului Guvernatorului S. Brukenthal, cred că i se poate răspunde în felul următor:

a) Incă vechile dispozițiuni din „Approbatae" interziceau unui preot de vreo confesiune de a săvârși slujbe în afară de confesiunea lui[5]. In cazul căsătoriei lui Ioan Piuariu se cerea atât dela parohul lui, cât și dela al soției, un certificat că se pot căsători la un al treilea preot, altul decât cel din parohiile amândurora. In numele lui Ioan Piuariu semnează „popa neunit din Maerii Sibiului", Ilie, probabil arhimandritul de mai târziu[6], iar în numele Reginei Arasni — firește tot la cererea

---

[1]) Text la K. Kuzmány: Lehrbuch des ev.-österr. Kirkenrechts, Wien, 1856, p. 142.

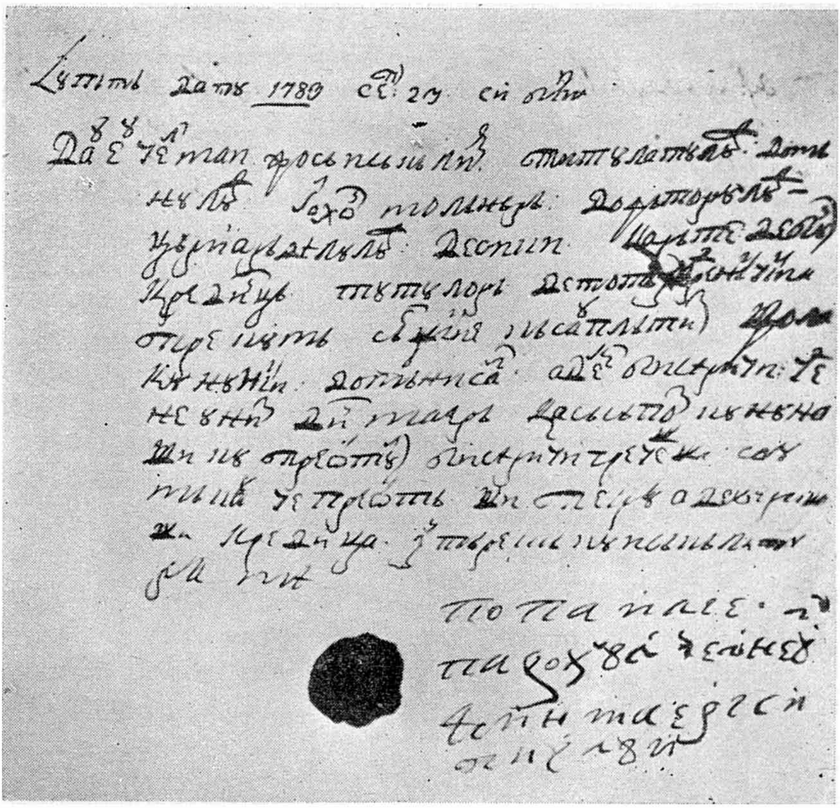
[2]) „Das in Österreich keine bürgerliche Gesetze bestehen, welche die Bedingungen der Eheschliessung zwischen Protestanten und orth.-cath. Christen vorschrieben: so bildet die cultus disparitas zwischen diesen Confessionen so wenig ein Eheverbot, wie zwischen den Protestanten der Augsb. und Helv. Confession". Kuzmány: Eherecht, p. 337.

[3]) Kuzmány: Kirchenrecht, p. 548—555.

[4]) A se vedea în acest Anuar, I, p. 342.

[5]) A se vedea Approb. tit. V, art. 4, iar nu tit. I, art. 10, cum spune Kuzmány, Kirchenrecht, p. 549; a se vedea la Schuller-Libloy: Materialien zur siebenb. Rechtsgeschichte (3: die wichtigsten Verfassungsgrundgesetze), Hermannstadt, 1861, p. 53.

[6]) Probabil fiu sau nepot celui din 1762. Iorga: Sate și preoți din Ardeal, p. 308. Lupaș: Anuar, I, p. 342.

Scrisoarea din 23 Septemvrie 1783 a preotului Ilie Popovici din Maierii Sibiului, privitoare la căsătoria Doctorului Ioan Piuariu-Molnar.

(Original în Arhiva Companiei de Comerț grecești din Sibiu, azi în Arhiva Bibliotecii Mitropoliei, Sibiu).

lui Molnár, — intervine baronul Brukenthal. Aceasta cu atât mai mult, cu cât „Efimeriul", parohul grec, a cerut expres şi în scris această garanţie.

b) In ce va fi constat reversul, nu putem şti. Probabil că se referea tot la educarea măcar a urmaşilor femenini în confesiunea evanghelică, întrucât în protocolul botezaţilor dela acelaş presbiteriu săsesc din Sibiu se află întrodusă în 21 Februarie 1788 o fetiţă a doctorului Ioan Molnár, Ioana Regina, care însă a răposat în 4 Mai 1789[1]). Fireşte însă că fiul lor, Iosif, va fi fost înscris în registre numai la ortodocşi[2]). Se poate însă ca acest revers să fi fost şi numai o simplă formalitate, impusă de faptul că doctorul valah neavând încă rang de „Bürger", în felul acesta putea face totuşi o cununie în biserica privilegiată a Grecilor, loc care se potrivea mai bine şi cu situaţia socială a soţiei sale[2]).

In afară de ştirea referitoare la faptul căsătoriei lui I. Molnár, pe care ne-o dă documentul publicat aci, mai are importanţă şi pentrucă ne arată existentă, pe la 1783, parohia ortodoxă din Maierii Sibiului, al cărui preot îşi avea sigilul lui pe care se văd literele I(lie) T. S(ibiu) M(aieri).

* * *

Documentul este format dintr'o coală de hârtie îndoită în două — formând deci total 4 pagini — şi având imprimată o coşniţă de albine şi literile C. & Honig. Pe pag. 1 se află scrisoarea popii Ilie din Maieri, pe pag. 2 nota vice-registratorului,

---

[1]) I. Lupaş: Câteva date biogr., Anuar, I, p. 342.

[2]) Am răscolit arhivele ambelor biserici româneşti existente pe atunci (din Str. Lungă şi de pe Groapă), dar n'am putut da de urma — nici măcar în cimitire — acestui învăţat fiu al Doctorului, despre care se ştie că se făcuse ofiţer. A se vedea acest Anuar III, 571—572, cele notate de A. Veress.

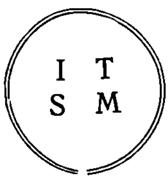
[2]) Cum am văzut mai sus, faptul că nici un paragraf de lege nu dispunea nimic în legătură cu căsătoriile dintre protestanţi şi ortodocşi va fi îndemnat pe preotul Companiei greceşti să ceară şi aprobarea Guvernatorului. Aceasta fireşte pentru a evita multele conflicte, ce existau între companişti şi negustorii saşi.

pagina 3 este goală, iar pe pag. 4, în sfertul din dreapta jos, se află însemnarea efimerului grec. Iată textul lor:

I

Supt datu 1783 Sept. 23[3]), Sibiŭ.

Dau eu cel mai jos iscălit titulatului Domnului Iohan Molnár, Doftorului Țării Ardealului de ochi (această) carte de bună credință tutulor de tot învredniciților, precum să se știe că s'au plătit ștola cununiei Domnii Sale adecă Bisericii cei neunite din Maieri, ca să se poată cununa și cu preotul Bisericii grecești sau măcar cu (ori)ce preot. Și pentru adeverință și credință întăresc cu iscălitura mea.

Popa Ilie
parohul cel neu(nit) din
Maierii Sibiului

II

Dass ich Niederfertigter (das) vorne stehende Revers auf Ersuchen des Herrn Molnár K. K. Oculisten des Tit. Herrn K. Gubernators Freiherrn v. Brukenthal Excellenz vorgetragen: und dass mittelst des gedachten Reverses alle mögliche Hindernisse der erlangten christl. Copulation von selbst gehoben worden, ermangele ich nicht auf das Anhalten der löbl. Compagnie hirmit zu erklären.

Hermannstadt den 5 Okt. 783
Johann Theodor v. Hermann
Gubl. vice-registrator

---

[3]) In stil nou era tocmai 5 Oct., zi în care se înregistrează faptul și în protocolul presbiteriului săsesc.

III.

1783 τῇ 24 7-βρίου σήμερον.

Ἀπόδειζις τοῦ μή οὐνίτου παπᾶ ἀπὸ τὸ Μάϊερον Σιμπινίου, δἰα τὸ στεφάνωμα τοῦ ὀφθαλμοιατροῦ Κῦρ Ἰωαννου Μόλναρ, ὅτι ὁ αὐτὸς ἰατρὸς ἐπθυμοῦντας νὰ στεφανωθῇ παρὰ τὸν ἐφημέριον τῆς Κουμπανιάς μας διὰ τὸ ἀσκανδάλιστον ἐζήτισεν ἡ Κομπανία τὸ παρον γρᾶμμα. Ἔστι καὶ ὄπισθεν τοῦ παρόντος (γρᾶμμα) εἰς γερμανικίον διάλεκτον, (τὸ ὁποῖον) εἶναι ἔγγραφον καὶ μαρτυρία τοῦ βιτζε-ρεγιστράτορα γουμπερνίου καὶ νῦν καὶ σεκρεταρίου τοῦ ἐξοχοτάτου γουμπερνάτορα δε Μπρούκενταλ ὅτι εἶναι καὶ μέ τὴν εἴδησιν καὶ ἄδειαν τοῦ ἐξοχοτάτου γουμπερνάτορα διὰ νὰ στεφανώσῃ τὸν ἄνωθεν ὁ πραγματικὸς μας καὶ ἐνέστω γε εὖ δεξάμενος (sic !).

Traducere:

1783, 24 Septemvrie, astăzi (stil nou 6 Oct.).

„Certificatul popii neunit din Maierii Sibiului privitor la cununia doctorului de ochi Kir Ioan Molnár, din care se vede că acest doctor dorind a fi cununat de parohul Companiei noastre, fără ca numitul să devină membru al Companiei și pentruca lucrul să nu provoace vreo tulburare (sau scandal), Compania noastră a cerut (din partea parohiei române) această scrisoare.

Pe dosul acestei hârtii se mai află și o altă scrisoare (redactată) în limba germană, care slujește drept document și mărturie, din partea vice-registratorului gubernial și secretar al Excelenței Sale Guvernatorului von Brukenthal, cum că faptul se petrece cu știrea și îngăduința Excelenței Sale, anume ca mai sus pomenitul doctor să se cunune la noi, iar odată faptul înregistrat, doctorul să fie bine primit între noi".

(Ultimele șire din textul grec sunt greu descifrabile, literele fiind îngrămădite peste olaltă; ideea este însă cea desprinsă de noi).

T. BODOGAE

DĂRI DE SEAMĂ

VICTOR SLĂVESCU, *Vieața și opera economistului Dionisie Pop Marțian 1829—1865.* Vol. I—II, București 1943—1944 pp. 601 + 460.

In cunoscuta colecțiune a Academiei Române „*Studii și cercetări*" au apărut aceste două volume masive, cuprinzând un temeinic studiu biografic (p. 439) scris de d. V. Slăvescu, precum și întreagă opera literară-economică a distinsului fiu de preot transilvan (din Ponorelul Munților Apuseni). Intr'o vieață dureros de scurtă, neobositul Marțian (decedat la vârsta de 36 de ani) a reușit să înzestreze cugetarea și literatura economică românească, în chip așa de impresionant, cu o mulțime de cercetări, studii și sugestiuni, cari îndreptățesc pe de-a'ntregul concluziunea studiului biografic, că acest tânăr cu creerul frământat de cele mai importante probleme ale vieții românești din zilele sale și de mai târziu, nu a fost numai crainicul unei concepțiuni economice salvatoare, ci și un adevarat educator și îndrumător, unul dintre entusiaștii precursori ai naționalismului românesc integral.

In calitatea sa de cel mai bine pregătit și mai multilateral orientat economist din timpul domniei lui Cuza, Dionisie Pop Marțian „se silea să îndrumeze elementele cele mai harnice și mai curajoase, către câmpul de activitate și luptă economică practică" impărtășind tuturor sfaturi prețioase cu privire la direcțiunea, în care urma „să se manifeste acțiunea și politica ocrotitoare de Stat pentru promovarea a tot ce este energie națională românească".

El nu s'a lăsat influențat de lozincile liberalismului economic, cari cuceriseră majoritatea cârmuitorilor țării, ci a propoveduit principiile naționaliste și protecționiste, fiind convins că acestea erau mai potrivite cu situațiunea, in care se găseau țările unite sub Cuza-Vodă. Din acest motiv trebue considerat ca un precursor, care a îndeplinit, după cum constată d. Slăvescu — „*adevărată operă de misionar*" (436) în așa măsură încât „mai toate sugestiunile și propunerile lui sunt și *astăzi valabile*. Marțian și-a depășit epoca, în care a trăit. In scrierile lui se întruchipează gândirea economică românească, *în tot ce reprezintă ea mai înalt și mai pătrunzător*. Deaceea, cugetarea lui va dura atât, cât va fi de apărat și de aplicat o concepțiune naționalistă în domeniul economic, adecă în vecii vecilor" (438).

Scrisul lui Marțian, limpede ca lamura, poate fi citit și în timpul de fată cu tot atâta folos și plăcere ca și înainte cu 80 de ani și mai bine

când a văzut lumina tiparului. Demonstrând la 1860 importanţa statisticei şi necesitatea ei pentru Principatele Române, el se exprimă aşa de plastic: „Prezentăm o fracţiune, începutul părţilor ce vor constitui odată orologiul Statului, barometrul bunăstării sau neajunsurilor noastre sociale".

Ori, scriind în acelaş an despre pericolul evreesc pentru Români, dojeneşte pe cei ce luptau în Divanul Moldovei „pentru sfânta cauză a libertăţii" fără să-şi fi dat seama că" libertatea socială şi egalitatea între naţionalităţi deosebite presupune atâtea garanţii pentru naţionalitatea domnitoare, câte noi nu le avem de loc. Noi încă nu ne-am eliberat pe ai noştri, nu pe noi înşine şi decretăm eliberarea celor mai liberi decât noi... Toţi ingraţii — ca să nu le zic spionii — aceştia sunt jidovi, conaţionalii celor ce, după ce i-aţi suferit în ţară, acum cer egalitate de drepturi politice, ca să se împlinească adevărul celui ce a zis: „Lasă-mă în casă, apoi sub pat, de aci în pat" (vol. II. p. 72—73).

La începutul lui Mai 1860 fiind inaugurată o expoziţie universală la Londra, Marţian stăruia să se înscrie şi ţara noastră „în acea mare recensiune a popoarelor laborioase", deoarece „între miile de steaguri a mai tuturor popoarelor globului, nefigurând şi al României, *fiica atâtor solicitudini ale Europei,* ar dovedi că ea nu este în stare nici de a preţui însemnătatea acestui examen al omenirii". (vol. II. p. 144). *Vorbind despre moştenirea trecutului şi despre trebuinţele prezentului* subliniase de mai înainte *datoria* de a uni ideea naţionalităţii cu scopul de *a încuraja industria naţională,* spunând că *„ne trebue o serbare a producţiei spirituale şi materiale a naţiunii".*

Prin publicarea acestor două volume s'a făcut şi un act de dreptate economistului Marţian, precum şi unul de evidentă utilitate pentru îndrumarea economică a generaţiunii actuale şi a celor viitoare.

I. LUPAŞ

CORNELIA BODEA, *Moise Nicoară (1784—1861) şi rolul său în lupta pentru emanciparea naţională-religioasă a Românilor din Banat şi Crişana.* Vol. I. Arad, 1943. p. 450.

Personalitatea neînduplecatului luptător pentru biruinţa ortodoxiei româneşti în Crişana trezise, încă din jumătatea a doua a veacului trecut, interesul cercetătorilor istorici, îndemnându-i să publice oarecari contribuţiuni la viitoarea biografie a lui Moise Nicoară. Dşoarei Bodea îi revine însă meritul deosebit de a fi întreprins studiul vast şi amănunţit, care cerea ani de cercetare asiduă, spre a scoate la iveală întreg materialul documentar de trebuinţă în vederea unei biografii ample şi temeinice, demne de memoria neînfricatului luptător pentru lege şi neam, la graniţa apuseană a pământului românesc.

Născut din părinţii Petru şi Maria Nicoară la 4. XII. 1787 în Jula (jud. Bichiş), rămas orfan de mamă, fu trimis pentru învăţătură latinească

la Oradea, unde avea printre colegi şi pe Teodor (nu Florian) Aron, autorul de mai târziu al publicaţiunii „Scurt apendice la istoria lui Petru Maior" (1828). Rezultatul eminent al studiilor din Oradea servise ca îndemn pentru părintele său, spre a-l trimite să le continue la Bratislava în gimnaziul evanghelic şi la Viena (1806). Recunoştinţa lui faţă de bunul părinte îşi găsea încă din timpul studiilor gimnaziale cea mai fericită expresiune într'o încercare de stihuri adresate tatălui său cu rugămintea ca „iubirea cea părintească de el să n'o deslipească".

Neizbutind să intre în serviciul diplomatic al Monarhiei austriace, cum ar fi dorit ca om de „cultură excepţională, admirabil cunoscător al limbilor română, germană, latină, maghiară şi franceză, putându-se descurca şi în cea greacă şi italiană" — cum îl recomandase episcopul Samuil Vulcan — toate cunoştinţele sale bogate s'a hotărît Moise Nicoară să le închine în slujba neamului său, care se sbătea la începutul veacului XIX în lupta grea şi îndelungată pentru naţionalizarea ierarhiei bisericeşti prin instituirea unui episcop „cu sângele şi cu inima română", la cârma eparhiei aradane. A luat proporţiuni uimitoare tenacitatea, curajul şi spiritul de jertfă manifestat din partea lui Nicoară, nepregetând el să cutreere satele din tot cuprinsul eparhiei, spre a crea atmosfera necesară trezind interesul preoţilor şi al mirenilor, îndemnându-i la sacrificii băneşti, necesare pentru acoperirea cheltuelilor de drum pe seama delegaţilor trimişi cu jalbe şi petiţiuni la tronul împărătesc din Viena. Intre aceşti reprezentanţi ai clerului şi poporului arădan rolul principal îl îndeplinea totdeauna Moise Nicoară. Tovarăşii lui de drum s'au descurajat repede, lăsându-l pe el să se sbuciume singur într'o luptă fără perspective de reuşită, fiindcă legăturile mitropolitului Ştefan Stratimirovici cu factorii determinanţi ai politicei vieneze erau mult mai tari decât să le fi putut sdruncina repede strădania şi jertfa lui Nicoară. In cursul acestor adeseori repetate drumuri şi intervenţiuni la Curtea din Viena el fusese rugat şi din partea prietinului său Petru Maior să-l recomande pentru un loc de *„canonic la Oradea"* (p. 92 n. 3). Promisiunile ce i se făceau din partea împăratului, care de multe ori îl îndemna „să mai dea un recurs", rămâneau de obiceiu vorbe deşarte. Intr'o audienţă dela sfârşitul anului 1817 la întrebarea împăratului: „cine te-a obligat să te angajezi în această misiune?", Moise Nicoară răspundea: „Nimeni, Sire! Era oare nevoie să fiu forţat să iau această sarcină? Şi pentru faptul că nu am fost constrâns, oare dreptatea pe care o cer dela Maiestatea Voastră în numele acelora, cari au avut încredere în mine şi m'au însărcinat cu această misiune, merită astfel mai puţin atenţiunea Maiestăţii Voastre?" (p. 104). Politica vieneză l-a lăsat cu totul pradă adversarilor săi, după ce s'a convins că Nicoară nu va deveni un instrument în serviciul propagandei catolice printre Români. Oricât de înverşunată era lupta lui contra sârbismului, Nicoară era totuşi convins că pericolul propagandei catolice e mai mare, întrucât urmăreşte scopul de a-i face pe Români cu încetul *„Nemţi şi Unguri"*, *să*

ştearga neamul românesc" şi că, oricât ar fi fost Sârbii „duşmani limbei româneşti" nu i-au putut desfiinţa pe Români, câtă vreme „făcându-se cineva popistaş sau unit şi apoi *însurându-se cu o popistaşiţa*, atunci pace de rumânie şi de limba acestuia şi a fiilor lui" (p. 105).

Sunt deosebit de dramatice sbuciumările lui Moise Nicoară, dupăce l-au parasit tovarăşii de luptă, ramânând el cu totul izolat în intransingenţa şi mândria sa, ajungând sa fie bătut de ofiţerii împăratului într'un local public din Arad, arestat şi *declarat nebun*. In clipe de profundă revolta sufletească scria (1. XI. 1919) protopopului Teodor Popovici din Chişinău: „Câne batrân! Bucură-te. M'ai vândut ca Iuda, ţi-ai vândut sufletul... Am scris împăratului, să-mi dea slobozenie, să ies din ţara lui pururea afară. Acuma pot fi pus în fiare, ars, fript şi altele, tot una mi-e: aşa aţi voit, fie voia şi plăcerea voastră"....

Şi totuşi suferinţele lui n'au rămas zadarnice. Roadele lui au putut fi culese de alţii la 1829, când Românul făgărăşan *Nestor Ioanovici* a putut fi aşezat (22. X.) la cârma episcopiei Aradului. Cei ce s'au bucurat de această izbândă, nu l-au dat cu totul uitării nici pe Moise Nicoară, ci-l mai aminteau în cântecele lor:

„Merge Nicoară Moisie
Sa ne scape din robie"...

Acest prim volum înfăţişează sbuciumările lui Nicoară până la anul 1825, urmând ca volumul II, aşteptat cu nerăbdare, să expuna tot atât de amanunţit şi documentat restul materialului până la 1861. Deosebit de instructive sunt şi anexele (p. 131—450), în cuprinsul cărora stăruia Moise Nicoară adeseori asupra nefastelor urmări ale desbinării Românilor cari „*se mânâncă unul pe altul... pe cei uniţi îi şterg popistaşii că-i trag la biserica sa, pe cum au facut cu sate întregi, unde nici un cuvânt românesc nu mai ştiu şi nici nu vreau să spună că părinţii lor au fost Români; de altă parte le parea bine împăratului şi domnilor, că sunt Românii supuşi Sârbilor, că precum ceilalţi prin lepădarea legii se lepădau de neam şi încet se faceau Unguri, aşa aceştia se făceau Sârbi ca sa ajungă la ceva.* Şi aşa bieţii Români din toate părţile erau asupriţi şi goniţi".

Spiritul critic, cu care a procedat D-şoara Cornelia Bodea la examinarea corespondenţei lui Moise Nicoară iasă la iveală pas de pas, atât în cursul expunerii, cât şi în reproducerea anexelor. Merită relevată îndeosebi nota 5 dela p. 31—32 cu argumentarea convingătoare arătând cu câtă superficialitate a procedat cel ce s'a grăbit să publice în Convorbiri Literare din 1910, sub titlul *O scrisoare a lui Petru Maior*, un manuscris prin care Nicoară se adresa din Bucureşti „*Amar-* sau *Rau-*cureşti") Domnului Maior însuş; chiar din cuprinsul scrisorii s'ar fi putut convinge editorul că nu era scrisoarea isvorîtă din condeiul fostului profesor blăjan care anevoie ar fi exprimat despre Blaj opiniuni aşa de nefavorabile ca

aceea că în Blaj nu s'a facut *„nemica spre polirea limbii noastre“* (p. 15).
Prestaţiunea D-şoarei Bodea este vrednică de toată lauda.

I. L.

T. BALAN, *Corespondenţa lui Gheorghe Tofan.* Cernăuţi, 1943, 199 p.

„Asociaţia regională a învăţatorilor din provincia Bucovina“ după ce i-a ridicat profesorului Gheorghe Tofan un monument în cimitirul din Cernăuţi, a înţeles a contribui la perpetuarea memoriei acestui distins şi entusiast educator, publicându-i corespondenţa „cu îngrijirea d-lui prof. Dr. Teodor Bălan, un nelipsit şi nedespărţit prieten şi colaborator al aceluia ce prematur ne-a părăsit“. Intr'un *cuvânt înainte* d. Emil Boca lamureşte că „străduinţele lui Tofan sunt mereu de actualitate. Multă vreme încă ar fi necesar să mergem pe calea indicată de el“. Iar d. prof. Balan în „o scurtă caracterizare“ arată în chip convingator, „ce păcat ar fi să ramână necunoscută, sau numai parţial şi insuficient cunoscută — opera acestui om extraordinar“.

In adevăr, din cuprinsul celor 155 de scrisori reproduse în acest volum, iasă la iveală un interes aşa de viu, puternic şi multilateral, cum puţini dintre contemporanii talentatului Bucovinean vor fi avut pentru problemele şcoalei şi ale culturei româneşti de pretutindeni.

Dragostea lui de muncă fără preget şi neînvinsul optimism viguros, au găsit expresiune clară de multe ori, mai lapidar însa în scrisoarea pe ca e o trimitea la 2 Mai 1918 din Chişinău la Mănăstirea Harjauca, directorului şcolar Eugen Botezat: Rezultatele muncii noastre „vor forma pentru noi unica satisfacţie şi mângaiere pentru aceste zile de dureri sfăşietoare. *In muncă afli deplină alinare.* Trebue să avem convingerea ferma, ca cerinţele noastre vor fi realizate şi dreptatea va ieşi biruitoare chiar în aceste zile, care par a ridica ziduri de nepătruns între noi şi pământul scump al patriei noastre; noi trebue să fim tari şi *să aşteptăm cu încredere ora supremei dreptăţi*“.

Citind aceste cuvinte, îţi rasare involuntar întrebarea: au fost ele scrise în 1918 sau cu un sfert de veac mai târziu? Atât de covârşitoare a ramas actualitatea lor până în clipa de faţă...

— . —

TEODOR BĂLAN, *Eudoxiu Hurmuzaki şi memoriul Românilor ardeleni din Februarie 1849.* Cernăuţi, 1943, 31 p.

E o valoroasă contribuţiune menită să arunce lumină asupra împrejurărilor istorice, cari au dat putinţa celei dintâi afirmari de impunătoare solidaritate politică-naţională a elementului etnic românesc din Transilvania, Banat şi Bucovina. Rolul lui Ioan Maiorescu, Eudoxiu Hurmuzaki şi Andrei Şaguna apare în colori vii şi luminoase. Iar opiniunea lui Alecu Hurmuzaki cu privire la „influenţa fireasca“ a solidaritaţii transilvano-

bucovinene „asupra Moldo-Valahiei" (p. 14), poate fi înţeleasă în adevăr ca o „perspectivă splendidă" — şi pentru ziua de mâne, nu numai pentru împrejurările dela jumătatea veacului al XIXlea.

— . —

N. SULICĂ, *„Minunata Cetate a Braşovului. Cărturarii braşoveni din sec. XVI ca ctitori ai limbii noastre literare.* Braşov, 1943, 59 p.

In cuprinsul celor 7 capitole dă autorul un rezumat al studiilor sale, publicate în cursul timpului, cu privire la o serie de momente şi personalităţi importante din istoria Braşovului, a literaturei, şcoalei şi culturei române din veacul al XVI-lea. Merită deosebită atenţiune constatările de la p. 24—27 ca unele cari purced din condeiul celui mai amănunţit şi mai asiduu cercetător al acestei epoci. In temeiul studiilor sale autorul se simte în drept să sublinieze stăruitor că preoţii şi dascălii („grămăticii") dela Braşov au fost „deschizătorii de drum şi *primii cărturari, cari au aşezat temeliile limbei noastre literare,* cultivând-o *în mod sistematic şi profesional.* Coresi a fost *continuatorul* şi *desăvârşitorul operei începute de ei.* Dacă n'ar fi existat munca de pregătire a cărturarilor braşoveni, n'ar fi fost posibilă nici opera culturală, cu urmări atât de hotărâtoare, a diaconului Coresi" — care ar fi rămas „numai un tipăritor de texte slavone, dacă nu i s'ar fi pus la dispoziţie textele bisericeşti traduse de mai înainte într'o limbă românească acceptabilă. Aceste texte, în forma în care le-a găsit Coresi, erau rezultatul unei munci migăloase de transformare, la care şi-au dat contribuţia câteva generaţiuni de cărturari braşoveni... Coresi „meşterul învăţat" nu şi-ar fi putut clădi măreaţa operă fără materialul furnizat de vechii cărturari ai Braşovului... Limba românească, aşa cum apare în tipăriturile coresiene, înzestrată cu toate calităţile cari o predestinau să se perpetueze ca instrument literar, este la originile sale opera câtorva generaţiuni de cărturari braşoveni, la care s'a adăogat ca un fericit aport vrednicia tehnică şi cărturărească a diaconului Coresi. In aceste condiţiuni este de înţeles, pentru ce *Şerban tipograful,* fiul diaconului Coresi, numea Braşovul la 1588, într'un moment de elan şi de sinceră admiraţie, *„minunata cetate a Braşovului".* Capitolele, în cari se dă descrierea Braşovului din sec. XVI după Honterus, Reicherstorffer şi italianul Gromo în traducere românească, ar fi trebuit aşezate la începutul broşurii ca parte introductivă, fiind intercalarea lor la p. 31—37 cam nepotrivită.

— . —

VASILE GRECU, *Viaţa Sf. Nifon. O redacţiune grecească inedită, editată, tradusă şi însoţită cu o introducere.* Bucureşti 1944 (ed. Inst. de Istorie Naţională) 195 p. + 5 planşe.

In studiul introductiv (p. 5—23) închinat amintirii unicului său co-

pil Victor, decedat la vârsta de 27 de ani, în urma „rănilor primite în luptele dela Freudental—Odesa Sept. 1941" — d. prof. Grecu admite că timpul, când a scris Gavriil Protul această lucrare, poate fi stabilit între anii 1517—1519 şi că dintre redacţiunile româneşti cea editată de I. P. Sf. Tit Simedrea, poate fi considerată ca cea mai apropiată de textul original grecesc. Gavriil a început să scrie Vieaţa lui Nifon, cu prilejul sfinţirii Catedralei dela Curtea de Argeş, ivindu-se atunci trebuinţa unei slujbe de pomenire, care cerea o astfel de lucrare bio- şi aghiografică. În vara anului 1939 stând câteva zile în mănăstirea Dionisie din Atos, între călugări aşa cum se găsea odinioară şi Nifon, d. Grecu avu norocul să descopere două manuscrise greceşti, încă nesemnalate. Unul din ele (B) pe întindere de 59 foi cuprinde numai „Vieaţa lui Nifon", iar celalalt (A) intitulat „*Vieţi şi cuvinte. De ale sfinţilor părinţi diferite*", are mai multe aghiografii nelipsind dintre ele nici a lui Nifon (p. 19—69).

Aceste două msse au ştiri, cari lipsesc din vechia redacţiune românească. Aci se spune d. e. că Neagoe Basarab, prigonit de Mihnea s'a refugiat întâi „la mănăstirea Bistriţa ... pe care au clădit-o prea cucernicii Basarabi, apoi a trecut Dunărea". De aceea a aprins Mihnea mănăstirea Bistriţa, în chip de răzbunare, arzând-o până în temelii.

Redacţiunea grecească din mss-ul B. a fost tradusă pe la sfârşitul veacului XVIII în limba română de către ieromonahul Veniamin, probabil Veniamin Costachi, mitropolitul de mai târziu al Moldovei.

Dl. prof. V. Grecu tipăreşte textul grecesc rezultat din colecţionarea celor două msse, găsite în mănăstirea atonită Dionisie, însoţindu-l de traducere românească, iar sub textul grecesc şi românesc dă în traducere germană textul celei mai vechi redacţiuni româneşti în convingerea că „e bine să fie cunoscute şi dincolo de hotarele româneşti ... marile binefaceri ale Domnului român, care a fost Neagoe Basarab, revărsate asupra bisericii întregului Răsărit şi arătate în acest izvor istoric de mâna întâi" (p. 23). In textul traducerii române s'au strecurat numeroase neologisme (ca *venerabile părinte* p. 115, *denumirea* p. 167, *complot* p. 125 ş. a.), cari într'o eventuală nouă ediţiune ar trebui înlocuite cu terminii istorici corespunzători. La sfârşitul traducerii se dă un întreit indice (românesc, grecesc, german), precum şi un scurt indice lexical şi gramatical relativ la particularităţile textului grecesc.

— . —

MIKÓ IMRE, *Huszonkét év 1918—1940. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. XII. 1-től 1940. VII. 30-ig (Douăzeci şi doi de ani 1918—1940. Istoria politică a maghiarimii transilvane dela 1. XII. 1918 până la 30. VIII. 1940)*. Budapest, 1941, 326 p.

Autorul urmăreşte tendinţa să înfăţişeze cei 22 de ani de istorie transilvană ca o „şcoală educativă fără pereche pentru oricine ar fi pus în

fața vre-unei p.obleme minoritare, să afle cum *nu* trebue făcută politica de naționalități într'o țara cu populațiune poliglotă". Afirmațiunea că Românii din Transilvania și-ar fi însușit la 1918 dreptul de a dispune asupra unei treimi din teritorul Ungariei, fară să fi întrebat pe Maghiari și pe Sași (p. 10) nu coraspunde adevărului, întru cât Românii nu au facut atunci decât uz de firescul lor drept de autodeterminare. In temeiul acestui drept au proclamat alipirea pământului lor *strămoșesc* la Regatul României. Sașii nu au întârziat a se alipi și ei prin declarațiunea dela Mediaș, iar Șvabii prin cea dela Timișoara — noului Stat român, contribuind prin adesiunea lor, în mod însemnat, la întemeierea acestui Stat (p. 14).

Dintre locuitorii maghiari ai Transilvaniei s'au refugiat în Ungaria *197.035*

Restul a urmat o politică de resistență pasivă protestând împotriva tratatului dela Trianon, care a fost totuș ratificat din partea Ungariei (26. VII. 1921). După aceasta data Maghiarii transilvani cautând a se organiza politicește, formulează postulatul autonomiei lor naționale în cadrele Statului român cu intențiunea, mărturisită acum ulterior, să îndeplinească rolul de „cariu în copacul străin"... In calitate de cel dintâi ministru al cultelor și artelor, Octavian Goga a reușit să determine pe *cei 3 episcopi maghiari* (catolic, reformat și unitar) a face cuvenitul jurământ de credință Regelui Ferdinand. Prin aceasta s'au încadrat și bisericile minoritare ale Maghiarilor în Statul român, care le oferise putința unei continuități de drept în cuprinsul organizațiunilor religioase și culturale autonome, considerate ca citadele de adăpostire în timpul pasivității politice.

La 5. VI. 1921 s'a constituit în Huedin *partidul popular maghiar* cu advocatul Ludovic Albrecht ca președinte și cu publicistul Karol Kós ca secretar. Cu o lună mai târziu s'a înființat la Cluj *alianța maghiara* sub conducerea baronului Samuil Jósika, cel din urmă fost președinte al Casei Magnaților din Budapesta. Membrii acestei alianțe urmau să fie toți Maghiarii Transilvaniei, de ambele sexe, după împlinirea vârstei de 20 de ani. La 30 X. 1921 însă fostul prefect al Clujului, Petru Meteș, în temeiul unei ordonanțe ministeriale maghiare, care nu admitea organizațiuni politice pe baza principiului de naționalitate, a suspendat alianța, iar împotriva conducătorilor ei a pornit proces. Cu prilejul alegerilor din 1922 a reușit să intre în parlamentul român un singur deputat maghiar în persoana lui Gheorghe Bernády, fost primar în Tg.-Mureș, iar la alegerile suplimentare încă 3 inși; în Senat erau de asemeni 3 reprezentanți ai maghiarimei.

Trecând la analiza reformei agrare, autorul reproduce din cartea lui Tokaji László (Eladó ország — Țară de vânzare) datele statistice, din cari rezultă că în cursul anilor 1903—1912 micii proprietari români au reușit să cumpere dela proprietari maghiari 125.663 jug. cadastrale, iar Sașii 31.810 jug. In scopul acesta băncile maghiare au votat credite de 21.000.000, cele românești de 24.000.000, iar cele săsești de 5.000.000 coroane aur. In preajma

izbucnirii războiului mondial din întreg teritorul cultivabil al Transilvaniei 46.32 % forma proprietatea micilor agricultori români.

Dintre cei împroprietăriţi prin reforma agrară din 1921 (280.679) erau Români 212.803, Maghiari 45.628, Germani 15.943 şi de alte neamuri 6314. După însaşi mărturisirea autorului, *nimeni nu poate contesta faptul că au fost ajutaţi prin efectele reformei agrare şi micii proprietari maghiari!* Nu uită însă autorul să reproducă dintr'o scrisoare deschisă, adresată de Scotus Viator ziarului *Patria* din Cluj afirmaţiunea că uneori felul, cum a fost executată reforma agrară, ar fi produs „aparenţa unei răzbunari naţionale".

Cu prilejul încoronării Regelui Ferdinand la Alba-Iulia (15. X. 1922) au patricipat baronul S. Jósika şi deputatul Iosif Sándor ca reprezentanţi ai „Alianţei", care în aceeaşi lună îşi încetase definitiv activitatea. La 28. XII. 1922 s'a contopit partidul *popular* m. cu portidul *naţional* m., formând aşa numitul *partid unitar maghiar* cu un program întemeiat pe postulatul autonomiei naţionale. Cu acest prilej făcea profesorul Ştefan Kecskeméthy dela Academia de teologie reformată din Cluj declaraţiunea că nu vor conteni conaţionalii săi din Transilvania „lupta pentru marea misiune maghiară" (p. 40). S'au găsit printre ei şi câţiva renegaţi, căsnindu-se a strânge voturi pentru anume partide româneşti, cu rezultate îndoielnice însă, deoarece pentru alegătorii m. cea mai odioasă recomandaţiune era, când se ştia despre cineva că e sprijinit din partea guvernului român. Bernády spunea, că cine e în stare să-şi renege neamul, va trada în certe circumstanţe şi Patria şi Regele şi chiar pe Dumnezeu (13. IV. 1922). Evreii s'au organizat aparte în cadrele mişcării sioniste, izbutind să-şi asigure o situaţiune mai prielnică decât a elementului m., care formula numeroase doleanţe pricinuite în deosebi de politica şcolară a Ministrului Angelescu. Când a ajuns în desbaterea parlamentului din Bucureşti proiectul de lege pentru învăţământul particular, ep. Gustav Majláth din Alba-Iulia a dispus a se face *rugăciuni stăruitoare* în toate bisericile catolice de sub jurisdicţiunea sa, ca să se milostivească Dumnezeu a înlătura pericolul, de care zicea că i-ar fi fost ameninţată biserica prin dispoziţiunile acestui proiect. S'a înaintat protest şi la Liga Naţiunilor, unde o comisiune specială, cercetând chestiunea într'o şedinţă la Geneva (18. III. 1926), sub prezidenţia Lordului Cecil, a constatat că primejdia nu era decât imaginara; abia în interpretarea unor dispoziţiuni de amănunt dacă se puteau ivi „oarecari îndoieli" (quelques doutes).

Interesante amănunte cuprinde monografia aceasta cu privire la *pactul dela Ciucea,* încheiat prin stăruinţa şi clarviziunea lui Oct. Goga, între partidul poporului de sub şefia lui Averescu şi între partidul maghiar condus de Ştefan Ugron. Pactul a fost ratificat la Bucureşti (31. X. 1923), dar n'a putut fi pus în aplicare niciodată, deoarece la 1926 încheind partidul m. cartel cu guvernul liberal pentru alegerile comunale, Ugron a avizat pe Gen. Averescu printr'o scrisoare (1. II. 1926) că se consideră deslegat de obligaţiunile cuprinse în textul lui. In locul acestui pact s'a ajuns apoi la

un simplu „cartel electoral" cu partidul poporului, însărcinat din partea Regelui Ferdinand cu formarea guvernului la sfârşitul lui Martie 1926. Autorul consideră guvernarea Gen. Averescu din 1926—27 ca o perioadă de linişte pentru partidul m. fiind acesta cel dintâi guvern al României întregite, animat de spiritul înţelegerii şi al echităţii în problema minoritară.

Inlăturarea neaşteptată a acestui guvern (4. VI. 1927) a expus Ţara la grave frământări. Maghiarii s'au aliat atunci cu Saşii în temeiul unui cartel electoral încheiat la 16. VI. 1927 între contele Gheorghe Bethlen şi Hans Otto Roth. S'a format astfel un *bloc minoritar*, obţinând rezultat electoral propriu să-l aşeze imediat după partidul liberal şi naţional-ţărănist, ca importanţă numerică, a treia dintre organizaţiunile politice ale României. Partidul m. înţelegea să-şi aibă şi-o politică externă aparte. Jakabffy Elemér din Lugoj e prezentat în cartea aceasta ca „ministru de externe al maghiarimii transilvane" (p. 84). O comisiune americană vizitând capitala Ţării (Iunie 1924) a cercetat situaţiunea confesiunilor minoritare din Transilvania, cuprinzând doleanţele lor în *135 procese verbale* şi prezentând un memoriu guvernului român, al cărui răspuns ar fi fost „inconsecvent şi evasiv".

In alegerile din 1928 partidul m. luptând singur, a izbutit să ajungă al doilea între partidele României, sub raportul numeric al reprezentanţilor săi parlamentari, imediat după naţ.-ţărănişti, cari erau la guvern. Despre aceştia spune autorul că, deşi fuseseră în parte autorii hotărîtori de la Alba Iulia, nu ar fi avut idee, cum trebue guvernată o ţară poliglotă. In schimb în guvernul Iorga—Argetoianu i se părea autorului, că preşedintele nu ar fi avut decât rolul unui paravan, în dosul căruia colegul său dela interne şi dela finanţe îndeplinea misiunea unui „dictator cu depline puteri" (104).

Dntre cele 34 de jalbe înaintate de Maghiarii transilvani la Liga Naţiunilor numai două au ajuns în desbaterea Consiliului: a coloniştilor din Banat şi a composesoratului din Secuime. Celelalte au fost rezolvate în Comisiunea pentru minorităţi. Autorul nu uită să sublinieze, că L. N. a oferit minorităţii m. o armă, cu ajutorul căreia a fost în stare să smulgă câteva rezultate parţiale (125). La fel aminteşte acţiunea lui Istrate Micescu pentru „numerus nullus" la barourile de advocaţi şi circulara fostului min. de industrie şi comerţ Valer Pop, relativă la numărul etnic proporţional al angajaţilor în întreprinderi. Vorbeşte şi despre încercarea tineretului univ. maghiar de a se ridica la rolul unui factor politic independent în vieaţa publică (p. 193). Guvernul Tătărăscu ar fi sistematizat, după opinia autorului, metodele de spoliaţiune minoritară(?) în aşa măsură, încât comparativ toate guvernele anterioare apar în lumina unui diletantism. Formaţiunea politică Goga—Călinescu este calificată ca un balon de încercare din partea Regelui, înclinat să cocheteze cu Puterile Axei, fără să se desfacă din mrejile alianţei cu Antanta (p. 199). Apare ca exagerată afirmaţiunea că partidul m. ar fi dat parlamentarismului român lovitura

de graţie, refuzând să între la sfârşitul lui 1937 în cartel electoral cu liberalii lui Tătărescu (196).

In ultimul capitol tratând despre România ca Stat corporativ şi despre comunitatea etnică m. în anii 1938—40, înfăţişează sbuciumările politice ale acestor doi ani, cu înlăturarea guvernului Goga, cu modificarea plebiscitară a Constituţiei, cu instaurarea dictaturei regale, în cadrele căreia li s'au asigurat Maghiarilor adevăratele *„privilegii*, încât nu erau exagerate afirmaţiunile, că ei se bucurau în cadrele Statului român de mai multe drepturi decât Românii înşişi. Statutul minorităţilor se spune că ar fi fost elaborat de Zenovie Pâclişanu (p. 208). Ministerul minorităţilor împlinea numai rol informativ, rămânând fără o lege de organizare specială, prin care să i se fi precizat atribuţiunile. Deaceea autorul îl socoteşte ca o măsură tardivă (eső után köpenyeg). După vizita Regelui la Londra, Paris şi Berchtesgaden a urmat uciderea lui Corneliu Codreanu (29—30. XI. 1938), apoi decretul-lege relativ la *Frontul Renaşterii Naţionale* (16. XII. 1938) — formaţiune, care nu s'a putut transforma într'o mişcare populară. Cu toate că partidele fuseseră desfiinţate, Călinescu nu a lipsit a lua contact cu conducătorii partidului m., spre a-i îndupleca să intre în *F. R. N.* Cel dintâi, care şi-a dat adeziunea, a fost *Prugly László, cumnatul Regentului Horthy.* Inţelegând semnificaţiunea politică surprinzătoare a acestui gest, Maghiarii s'au grăbit a se înscrie în Frontul, care le deschidea posibilităţi nebănuite, încât autorul se simte în drept să sublinieze că atunci s'a întâmplat *pentru întâia oară* solidarizarea deplină a maghiarimei transilvane. Despre parlamentul F. R. N. spune autorul că înfăţişa *„parodia parodiilor“*, iar pentru membrii lui m., îmbrăcaţi în uniforme albastre, arată că, deşi trebuia să rabde ponosul impopularităţii, au fost nevoiţi să-şi asume acest rol, spre a putea smulge dela guvern tot ce era necesar pentru minoritatea maghiară.

In primăvara anului 1939, fiind masate la graniţa de Vest a României *cinci corpuri de armată m.*, s'a ordonat mobilizarea generală. Autorul crede, greşit, că armata română nu ar fi fost atunci în stare să opună resistenţă (p. 229) cu toate declaraţiunile categorice ale lui Călinescu,relative la hotărîrea României de a se bate cu oricine, *indiferent de rezultatul războiului.* După asasinarea lui Călinescu (21. IX. 1939) retorsiunile au luat proporţiuni înspăimântătoare, zguduind opinia publică şi sfâşiind Ţara tocmai în clipele, când ar fi fost de neapărată trebuinţă cea mai deplină solidaritate. Despre *F. R. N.* afirmă autorul că nu ar fi desfăşurat nicio activitate de organizare serioasă, câtă vreme minoritatea m. a progresat aşa de mult, încât după Bpesta a devenit Bucureştii cel mai mare oraş maghiar (p. 247) săvârşindu-se aci o muncă de organizare maghiară cum nu s'a mai întâmplat niciodată (249). Astfel organizarea F. R. N. în loc să fi prilejuit o renaştere naţională în sens românesc, a deschis largi posibilităţi pentru renaşterea minorităţii maghiare. Prin dispoziţiunea F. R. N. dela 19. XII. 1939

s'ar fi luat chiar inițiativa pentru *„frontul unitar al minorităților“* (p. 225).

Guvernul format la 4. VII. 1940 în frunte cu Ing. Ioan P. Gigurtu s'a silit sa salveze situațiunea prin schimbarea politicei externe, alaturându-se Axei. Printr'o conferință la Radio șeful guvernului anunțase că diferendul româno-maghiar va fi soluționat prin schimb de populațiune, ceece în mod fatal va implica și „oarecare cedare teritorială“ din partea României. Tratativele dela T.-Severin rămânând fără rezultat, la 30. VIII. 1940 au fost citite *în Palatul Belvedere din Viena* dispozițiunile „cu caracter ultimativ“ ale arbitrajului pronunțat de Ribbentrop și de Ciano.

La sfârșitul volumului sunt și câteva anexe (265—308) precum și note bibligrafice (309—316) și un indice de nume (317—323).

Cartea aceasta, ca orice lucrare de istorie contemporană, e susceptibilă de numeroase observațiuni critice, de rectificări și întregiri. Cei dintâi chemați și oarecum obligați să nu întârzie cu publicarea lor, ar fi mai cu seamă cei vizați nominal în cuprinsul acestor pagini, cari fac în multe părți impresia unor memorii, întrucât autorul lor a îndeplinit el însuș rol activ în desfășurarea evenimentelor politice analizate aci. Ori câtă silință și-ar fi dat să fie exact și multilateral informat, este firesc să-i fi scăpat adeseori lucruri esențiale, omițând pe unele, iar pe altele înfațișându-le unilateral, fară discernământul impus de postulatul obiectivității istorice.

— . —

MIRCEA GEORGESCU, *Arbtrajul dela Viena. Opiniuni juridice*. Bucureşti, ed. Bucovina I. E. Torouțiu, 23 p.

In atât de săraca literatură română, relativă la dictatul dela Viena, acest studiu succint merită atențiune pentru claritatea și concisiunea, în care sunt înfățișate opiniunile juridice în legătură cu interpretarea doctrinară a textului decisiunii arbitrale pronunțate în Palatul Belvedere din Viena la 30 August 1940. Textul celor 7 articole e reprodus integral (p. 13—15), fiind combătută cu argumente convingătoare teza, care susține că chiar din acea zi s'ar fi instaurat în Transilvania nordică noua „suveranitate ungară“. Adevărul este că Statul român și-a păstrat încă suveranitatea asupra teritoriului cedat într'o „stare de extremă necesitate“, cum arată decretul nr. 3052 din 5. IX. 1940, continuând să legifereze și după 30. VIII: la 3. IX. 1940. prin decisiunea 2864-a Ministerului Educațiunii Naționale au fost trecute în patrimoniul comunităților bisericești ortodoxe și gr. cat. școlile și bunurile ce le aparținuseră mai înainte (Mon. Of. nr. 203), iar la 7. IX. 1940 nr. 3074 s'a legiferat lichidarea unor creanțe, aparținând Statului român, din teritoriile ce urmau să fie cedate (Mon. Of. 208 din 8. IX. 1940).

Dacă împrejurările din ultimii trei ani au fost cu totul vitrege oricărei încercări de a publica vre-o contribuțiune lămuritoare în legătură cu

dictatul dela Viena, cu atât mai numeroase vor trebui să fie asemenea contribuţiuni de aci înainte.

— . —

I. STANCIU, *Istoricul Liceului Gheorghe Lazăr din Sibiu. 250 ani dela întemeierea lui 1692—1942.* Sibiu, 1943, 212 p.

O lucrare deosebit de folositoare a săvârşit autorul dând cititorilor putinţa să se orienteze asupra împrejurărilor, în cari s'a putut desvolta Liceul acesta în primul sfert de mileniu dela întemeierea sa. Aceste două veacuri şi jumătate se împart în chip firesc în următoarele 4 epoce: 1. epoca latină 1692—1850; 2. epoca germană 1850—1867; 3. epoca maghiară 1867—1919 şi 4 epoca română 1919—.

Elementele româneşti, răsărite din viguroasa populaţiune băştinaşă a satelor transilvane, s'au afirmat de-a-lungul veacurilor printre elevii acestui Liceu în chip vrednic de toată lauda. Cuprinsul capitolelor 20 24 tratând despre bacalaureaţii români, despre politica şovinistă în epoca maghiară, despre inteligenţa elevilor români din acest Liceu şi despre conştiinţa lor naţională, merită citit cu cea mai mare atenţiune. Nu se poate o lectură mai plăcută decât aceasta, făcând cea mai convingatoare dovadă despre nepotolita sete de carte şi de învăţături înalte a ţărănimii române din Sudul Transilvaniei.

Autorul, fost profesor de religie la acest Liceu, merită „citat pe naţiune" ca model de hărnicie şi de entusiasm pentru instituţiunea, în serviciul căreia a muncit peste două decenii, înţelegând să nu-i întoarcă spatele cu supărare nici după ce a fost trecut la pensie.

— . —

N. COMŞA, *Episcopul Ioan Inochentie Micu,* Blaj, 1943, 8⁰ mic, 64 p.

Broşura apărută cu prilejul comemorării de un sfert de mileniu a naşterii fiului de ţărani sădeni Ioan *Micu,* germanizat mai târziu în *Klein,* este primul număr din colecţiunea *Oamenii Blajului.* După un *cuvânt de lamurire,* bine cugetat şi bine scris de „îngrijitorii colecţiunii", urmează un admirabil clişeu al episcopului-martir, apoi povestirea autorului, o povestire plăcută şi atrăgătoare, nelipsită însă de exageraţiuni explicabile prin locul, unde a fost scrisă şi tiparită broşura. Este o exageraţiune a scrie că Inocenţiu Klein ar fi „piatra de temelie a vieţii naţionale a Românilor din Translvania" (p. 2) sau că neamul românesc din ţara aceasta ar fi fost „condamnat *total* iobăgiei", câtă vreme e lucru ştiut, că în regiunile sudice şi estice ale Transilvaniei ca şi în Maramureş, Crişana şi Ţara Haţegului erau puternice sate de ţărani liberi, cari au luptat cu îndârjire atât împotriva tendinţei de a fi încovoiaţi în jugul iobagiei, cât şi împotriva des repetatelor încercări de a-i sili să primească unirea cu „legea împăratului". La p. 6 scrie autorul că numai o *parte* a

Românilor din Transilvania a făcut „legătura sufletească cu Roma" la 1700 (în realitate mai mult cu Strigoniul şi cu Viena decât cu Roma!), iar la p. 14 lunecă în vechia greşeală de a risca să spună că ea ar fi fost „înfăptuită de toţi Românii ardeleni". In schimb se apropie de calea adevărului, când arată că şcoala de teologie dela Trnava slovacă nu a fost în stare să-l desrădăcineze pe tânărul sădean Ioan cu totul din atmosfera bisericei ortodoxe a satului, în care a fost botezat şi unde s'a închinat în anii copilăriei. Chiar din mari depărtări „îşi va fi îndreptat gândul spre biserica din Sadu, unde troparele sunau mai aproape de suflet, în timp ce fumul de tămâie ridica în valuri domoale şi gândul şi simţirea spre cel Atotputernic".

MIHAIL MACREA, *Cumidova*. Sibiu, 1943. 8^0, 29 p. şi o planşă.

Autorul conducând în vara anului 1939 campania de săpături arheologice la Râşnov, a reuşit să descopere numeroase resturi de ceramică asemănătoare cu cele aflate în aşezările Dacilor dela Costeşti, Căpâlna şi Poiana ((Moldova), precum şi o inscripţie din jumătatea 1-a a veacului III p. Chr. (222—235), din care se constată prezenţa unităţii militare alcătuite din Daci dela Cumidava: *cohors VI Cumidavensium Alexandriana*.

Această dovadă sigură despre existenţa Dacilor autohtoni, înrolaţi în armata romană pentru paza graniţelor, îndreptăţeşte pe autor să afirme că împotriva cunoscutei teze tendenţioase cu privire la totala stârpire a Dacilor „se poate aduce acum, pentru o regiune restrânsă — e adevărat — *un exemplu foarte elocvent*, documentat prin îndoita confirmare arheologică şi epigrafică, despre felul în care populaţia dacică ... a putut să se adapteze noilor condiţiuni de vieaţă întrodusă de Romani, fără a-şi nega originile şi fără a renunţa cu totul la anumite moşteniri ale civilizaţiei lor străvechi. In aceste condiţiuni populaţiunea dacică din Ţara Bârsei păstrează numele autohton al principalei aşezări dela Râşnov, lângă care Romanii îşi construesc un castru, şi cu numele etnic de Cumidavenses se înrolează în armata romană alcătuind nu mai puţin de 6 cohorte".

Descoperirea dela Râşnov, din Ţara Bârsei, poate arunca o rază de lumină şi asupra altor regiuni ale Daciei, acoperite încă de întunerec.

V. NETEA, *Noi contribuţiuni la cunoaşterea vieţii şi activităţii lui Visarion Roman. Corespondenţa sa cu Gheorghe Bariţiu şi Iosif Hodoş*. Sibiu, 1942, XXV+115 p.

Tânărul cercetător V. Netea, fost student al Universităţii din Cluj, a tipărit aceste fragmente din vasta corespondenţă a lui Visarion Roman, om cu preocupări multilaterale şi din al cărui neastâmpăr creator au pornit numeroase iniţiative pentru realizarea progresului.

Importanţă politică prezintă îndeosebi corespondenţele relative la

pregătirea şi atmosfera conferinţei dela Mercurea Sibiului, din primăvara anului 1869, când s'a preconizat pasivitatea Românilor din Transilvania faţă de parlamentul budapestan, ca atitudine protestatară contra dualismului austro-ungar, care dăduse prin transacţiunea dela 1867 lovitura de graţie Marelui Principat Transilvan.

Interesant amănuntul, povestit de Roman prin scrisoarea sa din Dej (7. IV. 1869) arătând că ziaristul Ioan Poruţiu — însărcinat să traducă un articol apărut în „Românul" din Bucureşti despre conferinţa dela Mercurea, lozinca exprimată printr'o parafrazare a cunoscutei formule italiene: *Transilvania fără da se* — a înţeles, probabil cu intenţiune panromânească, s'o traducă astfel: *Transilvania, fără de a se anexa la România, nu poate fi fericită"...* Visarion Roman credea că Poruţiu ar fi tradus astfel din cauza neştiinţei sale şi nu ezita să-i califice traducerea drept „o măgărie din cele mai cornurate".

E mult mai probabil însă, că traducerea aceasta fusese intenţionată. Ziaristul Poruţiu, după cum dovedeşte activitatea lui dela „Federaţiunea" lui Alexandru Roman din Budapesta, nu era nici decum un ignorant. El putea să-şi dea seama de înţelesul şi de rostul politic al celor patru cuvinte italieneşti. A ţinut însă, cu deadinsul, să le tălmăcească *adhoc* prin cele 12 cuvinte româneşti, menite să producă explicabilă nelinişte în sufletul dualiştilor dela Budapesta.

Pe lângă datele de ordin istoric-politic, contribuţiunile publicate de d. V. Netea însoţite de un substanţial studiu introductiv (p. V—XXV) cuprind numeroase şi foarte interesante informaţiuni relative la situaţiunea economică-financiară a Românilor transilvani din jumătatea a doua a veacului al XIX-lea.

EMIL VÂRTOSU, *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin Vodă Brâncoveanu.* 1693—1704. Bucureşti 1942 p. LVIII + 225.

La 1693 *Ioan Romanul* închină lui Brâncoveanu un „calendar ce se chiamă Foletul Novel" tradus din italieneşte — „din limba frâncească" — în limba română. Era cel dintâi calendar românesc, întocmit după model occidental. Il semnalase Odobescu în *Revista Română* (1861) reproducând notele autografe ale lui Contantin Brâncoveanu.

S'au păstrat exemplare pentru anii 1693, 1694, 1695, 1699, 1701 şi 1703.

Din prefeţele dedicatorii scrise de Ioan Romanul, care semnează uneori şi *Ion Frâncul*, rezultă că el nu era un simplu copist, ci un spirit eclectic, înţelegând să traducă în româneşte numai părţile, despre cari presupunea că vor putea fi de interes şi de folos pentru cititorii din ţara sa, îndemnaţi de „perierghie" (curiozitate) să-şi procure astfel de calendare. Mai era şi un spirit profund religios, ţinând să lămurească la 1695 că „nu cu acel gând sunt (prognosticele) ca, ce s'ar auzi dentr'ânsele, adevărat că vor veni sau vor eşi, să se crează şi să se ştie. (Căci viitoarele lucruri şi

toate câte sunt supt soare şi în fiinţă, în putiarnica dreapta mâna lui Dumnezeu sant şi în adânci comorăle şi tainică pronia sa, ascunse stau! De unde toate, cu neştiutul nimului, spânzură şi cură!) Ci numai ca să îndăstulesc periergbhia măriei tale (Constantin Brâncoveanu), aceastia am făcut, firea omeneasca la lucruri noui fiind pururea râvnitoare"... Pentru a-şi lamuri metoda de lucru, adauge în acelaş an interesanta mărturisire: „... am scos (din frânceştile calendare) numai acelea pe înţeles rumăneşte, cari, cetindu-se, dau trecerii de vreme cu ele, — celor ce le place a auzi ca acestea — ca un gust. Iară altele, care la noi nu aduc nici o dulceaţă, nici o ştire şi — pentru ca să nu fim cu vorba nesărată — minciune cetitorului, li-am lăsat cum sănt la ei" (p. VIII—IX).

Din prefaţa calendarului pe anul 1703 rezultă că Ioan Romanul sau Ioan Francul ostenea pentru traducerea acestor calendare nu numai din îndemn propriu, ci „mult mai vârtos ca să plinesc porunca măriei tale (Brâncoveanu)... tocmind însă zilele şi luminile lunilor despre vechile şi ale pravoslavnicii Răsăritului sfântei Besearici canoane, nu dupre noul Aousesnilor calindariu" (p. XVII).

Ipoteza d-lui prof. Mazilu că sub numele Ioan Romanul s'ar fi ascuns însuş stolnicul Constantin Cantacuzino, e respinsă de d. Vârtosu pe motiv, că relaţiunile de apropiată înrudire între unchiu şi nepot ar fi impus prefeţelor dedicatorii un stil cu totul diferit de cel încărcat de expresiunile de umilinţă ale unui om de condiţiune socială inferioară (p. XXI). De altfel interesul Stolnicului pentru asemenea calendare este cunoscut şi din scrisoarea pe care o adresase la 9. IX. 1708 lui Hrisant, Patriarhul Ierusalimului, vestindu-l că-i trimite „un calendar dela Trnava (Slovacia) zis al Atotputernicului... foarte bine alcătuit". Iar cu 4 ani mai târziu trimite aceluiaş Hrisant un calendar latinesc, tipărit tot la Trnava.

Brâncoveanu obişnuia să poarte calendarele cu sine, spre a le controla şi verifica prognosticele, scriind felurite observări şi întâmplări, pe cari le socotea vrednice de notat.

La fel obişnuia să procedeze şi contemporanul său Petru cel Mare lămurind într'o notiţă la data de 14. XII. 1670 că sub cuvintele dodonice „bivolul rau condus" ar fi a se înţelege „despre Turc şi Valah" (p. XXXVII).

Calendarele lui Ioan Românul nu s'au tipărit probabil pentru motivul că aveau numeroase însemnări împotriva Turcilor, însemnări ce trebuiau tainuite, spre a nu oferi dovada atmosferei antiturceşti dela Curtea lui Brâncoveanu. Cuprinsul lor denotă un moment de influenţă italiană, dând naştere unor neologisme anemice, improprii de a se încetăţeni în graiul românesc. Notele autografe ale lui Brâncoveanu au valoare de izvoare istorice directe, contribuind să lămurească atitudinea lui în anume împrejurări. Aceste *„însemnări de taină"* sunt presărate cu 6 criptograme, cari n'au putut fi încă descifrate. Spre a-l face accesibil cercetărilor, d. Vâr-

tosu reproduce în întregime textul acestor calendare româneşti din epoca lui Brâncoveanu (p. 1—194) adăugând la sfârşit şi un „indice de nume, lucruri, lexic" (p. 195—218). Interesante sunt „prognosticele" pentru anul 1693 cu privire la Ardeal unde „înca simţu mari ispite... *Şi în pamântul Ardealului se strigă: Biruinţă! Biruinţă!*" (p. 19).

Intre însemnările autografe ale lui Brâncoveanu se găsesc unele de interes intim familiar ca cea dela 9. VII. 1695 când el noteaza în calendar: „Iuli 9 dni Marti, am ajuns la Piteşti la vii. Intr'aceastaşi zi au venit veaste, cu cupariul lui Constantin Vodă[1]) că au făcut Maria o copilaşe", sau ca cea dela 10. II.*1699:* „Fevruarie 10 dni Vineri spre Sâmbată, la 4 ceasuri de noapte au răposat maica[2]), multă jale şi mâhnire lasându-ne".

Cu două zile înainte i s'a dat însă prilej lui Brâncoveanu să înregistreze şi un îmbucurător moment, poate cel mai îmbucurător din tot cursul Domniei Sale de peste un sfert de veac: „*Fevruarie 8 dni Mercuri,* au venit Dumitraşcu Racoviţă şi cu Barbul Cornei, dela Odrii, cu veaste ca ni *s'au dat domnia cu hatişerif în toată viaţa noastră*". *Asupra acestui moment insista şi în notiţa următoare:* „† Aprilie 13 dni Joi în Sărbatori, au venit Agă dela Imparăţie, cu hatişerif i caftan de domnie, cumcă ni s'au dat în toată viaţa noastră. Şi dupăce s'au făcut o sfeştanie cu sobor; după obiceai, şi după ce am ascultat şi sfânta leturghie, împreună cu toata boierimea, i neguţatori i slujitori, am eşit înaintea Agăi, cu mare alai, de l-am adus până în divan. Unde, după cetitul hatişerifului şi dupace noi am îmbrăcat caftanul împărătescu, s'au îmbrăcat şi toţi boiarii cu 27 de caftane". In acelaş an 1699 mai însemnează, printre altele: „Mai 20 dni, Sambata au venit sol dela Moldova, pohtindu-ne la nunta lui Dumitru Beizade", iar cu 5 zile mai în urmă: „Mai 25 dni, Joi, au trimis pe Ianache Văcarescul aga, sol şi cu daruri, la Moldova la nunta lui Beizade Dumitraşco". Sunt ştiri cari arată, că politica împăciuitoare a lui Antioh Cantemir izbutise a micşora vrăjmăşia dintre familia sa şi a lui Brâncoveanu, încât acesta s'a simţit înduplecat să trimită pe ginere-său Văcarescu în solie şi cu daruri la cununia lui Dimitrie Cantemir cu fiica lui Şerban Cantacuzino (Casandra). — Dar în acest calendar se gasesc şi însemnari mai marunte de caracter pur personal: „Mai 1 dni Luni am luat iarba de curaţenie". Şi Mai 14 dni, Joi, am lăsat sânge. Mai 8 dni, Luni, am purces din Bucureşti la Obileşti. Şi Mai 8 dni, Marţi, am ajuns. Mai 13 dni, Sambata, am luat la Obileşti *seama oilor*. Şi am *scos şi o măsea despre stânga*"... Insemnările păstrate din toamna anului 1700 cuprind ştiri mai inveselitoare: „Octomvrie 9 dni, Luni, am început a culege la vii, la Piteşti... Octomvrie 9 dni, Duminecă, isprăvind viile de cules, la Piteşti,

---

[1]) Constantin Duca (Duculeţ) Domnul Moldovei.

[2]) Stanca, fiica lui Constantin Postelnicul şi sora Stolnicului Cantacuzino.

şi petrecând o săptămână, den mila lui Dumnezău, foarte bine, ne-am întors iar la Târgovişte...".

Nu lipsesc, fireşte, nici notiţele, în cari îşi exprimă Brâncoveanu în chip drastic părerea despre câte un demnitar turc, cum era „Osman, chehaia cel scârnav, trufaş, lacom"... „scos den chihaialâc puind pe Cuciuc Ali Aga Ghiumbucciul" (p. 189). Una dintre cele din urmă însemnări e dela 1703 „+ August 15 dni, au venit Antonie comis, cu veaste că au mazilit pe Sultan Mustafa şi au pus pe Sultan Ahmet, frate-său". Era Sultanul sângeros, dela care urma să purceadă cu 11 ani în urmă, la 15. VIII. 1714, uciderea lui Brâncoveanu, a ginerelui şi a fiilor săi.

Publicaţiunea îngrijită a d-lui E. Vârtosu sporeşte în valoare prin informaţiunile controlate, prin reproducerea conştiincioasă a însemnărilor şi prin numeroase facsimile.

—.—

Preotul NICOLAE M. POPESCU, prof. univ.: *Preoţi de mir adormiţi în Domnul.* Bucureşti, 1942, 224 p. 120 Lei. (Editura Institutului Biblic, Secţia de popularizare, Literatură, No. 2).

In graiul măestrit care-i caracterizează de altfel scrisul de totdeauna, părintele N. M. Popescu prezintă în cartea cu titlul de mai sus, în cuvinte scurte, 31 de figuri de preoţi din trecutul depărtat şi mai apropiat al Bisericii Româneşti. Gândul acesta a plecat — cum spune aşa de frumos autorul în prefaţă — „din îndoita încredinţare, întemeiată pe o lungă cercetare, că stepena (treapta) preoţiei este veche şi neîntreruptă în biserica noastră şi că viaţa sufletească a poporului nostru sătesc este rodul frământării de veacuri a preotului de mir".

„Adevăr este. Au fost vremuri când au lipsit vlădici din scaunele lor, când de sinoade, de consistorii şi de protopopi nu era vorba, când şcoli de preoţie nu se pomenau. Dar nau fost niciodată vremuri, în care, de când se ţine minte, satul să nu-şi aibă preotul lui...".

Şi „iarăşi adevăr este. Preotul a fost cu totul legat de sat. In vechime, şi în unele părţi şi azi, îmbrăcămintea preotului nu se deosebeşte de a sătenilor. Doar pletele şi barba au făcut cunoscut pe preotul îmbrăcat în aceeaş cămaşă albă şi cu acelaş cojoc ca şi săteanul...". „Durerea săteanului era şi a preotului", căci „el nu-i Cuc în sat".

Pe de altă parte, „dacă poţi încropi cât de cât cronica bisericii şi a satului, este meritul preotului. Pe foile albe ale cărţilor de slujbă, pe margini şi la sfârşit de capitole, însemna-ta preotul fărâme din viaţa satului: la leatu cutare s'a zidit sfânta noastră biserică, din pajişte, de cutare; ...pomeneşte-mă, frate preot, şi pe mine nevrednicul preot cutare, că m'am ostenit de am adus în dăsagi aceste cărţi tocmai dela Bucureşti; să se ştie de când a fost ciuma cea cumplită, că mi-a răposat preoteasa şi copiii şi mai tot satul s'a stins: mare durere; ne-au ajuns păcatele noa-

stre cele multe, la proscomidie, pe chenarul ferestrei, să nu se strice zugrăveala, fiecare preot şi-a însemnat numele ca să-l pomenească urmaşii la sfânta liturghie; şi aşa poţi întregi şirul preoţilor satului, iar din pomelnicul bisericii poţi alcătui genealogii săteşti şi poţi studia onomastica românească".

„Ne lăudăm cu colindele noastre, curate ca zăpada Crăciunului şi mângăioase ca un glas de copil nevinovat. Iată, învăţaţii au arătat că aceste colinde sânt create de preoţi. Cunoştinţele de scriptură, de vieţi de sfinţi şi de dogmă aflate în colinde nu puteau să se găsească în vremea creerii lor decât în mintea preoţilor. Adaosul poporului insipart din zugrăveala bisericii, din săvârşirea tainelor şi din alte credinţe vechi se cunoaşte uşor".

Dar şi „vorbirea aleasă a săteanului a fost apărată tot de cartea preotului. Din uşile împărăteşti a sunat cuvântul ales al Evangheliei, iar din strana dascălului a sunat troparul, artistic alcătuit al Mineelor lui Chesarie. Mireasma limbei bisericeşti s'a simţit în graiul ţăranului până la năvala în fundul satelor a gazetei şi birocraţiei cu scrsul lor păsăresc".

Iar de încheere, această frumoasă prefaţă vrednică de antologie adaogă: „Ţara aceasta este condusă în bună parte de feciori şi de nepoţi de preoţi. Din gospodăria mai înstărită a preotului, din aerul mai curat al casei lui, s'au ridicat, odată cu înfiinţarea şcoalelor pentru săteni, „şiruri numeroase de feciori de preoţi trebuincioşi pentru viaţa tot mai complicată a neamului nostru. In învăţământ, în administraţie, în artă, în politică, ei au adus stăruinţa la muncă, cumpănirea în gând şi în vorbă, asigurarea că nu de dragul unor nebuloase teorii sociale vom rupe cu tradiţia satului, care este tăria noastră".

Am citat mai multe pasagii din această frumoasă prefaţă, atât pentrucă ele arată motivele care au urzit lucrarea, cât şi pentrucă rezumă în chip minunat însemnătatea copleşitoare a preoţimii în viaţa sufletească a Neamului nostru de ieri şi de totdeauna.

Cele 31 defiguri de preoţi — cărora li se expune întâi viaţa, iar la urmă se dau temeinice note bibliografice — sunt aleşi din timpuri şi locuri diferite, reprezentând, fireşte, înclinări şi realizări tot atât de diferite. Dela primul preot Montanus (Munteanu!) din Singidunum, martirizat în anul 304, şi până la figura deşteptului şi talentatului povestitor care a fost preotul Vas. Constandinescu dela Biserica Negustorilor din Bucureşti mort în zilele noastre (1935), toţi preoţii despre care vorbeşte într'un graiu atât de măestrit păr. N. Popescu sunt aleşi intenţionat din toate provinciile româneşti şi reprezentând câmpurile de activitate cele mai variate.

Iată pe protopopul Petru din Ostrovul Haţegului (2 Iunie 1360) reprezentând tradiţia de totdeauna a preotului ardelean împăciuitor al oamenilor şi conducător de noroade, într'o vreme când stăpâniri haine apăsau pe strămoşii noştri de acum 600 de ani. (p. 16—25). Iată mai târziu pe vestitul Popa Tunsu — adică protopopul Ion Piuariu din Sadu luptând dârz

în fruntea poporului pentru apărarea legii româneşti, pe care politica interesată a Vienei şi micimea de suflet ale unor fraţi contemporani o trădau şi o persecutau (p. 80—86). Ardealul mai dă şi pe un protopop ca Lupu Şandru din Borşa Maramureşului, cel care, în 4 August 1717, cu o mână de oameni, a fost în stare să sdrobească o armată întreagă de Tătari care prădează regiunea. (p. 68—73).

După ce a pomenit aceste 3 figuri de preoţi ardeleni — la care s'ar mai fi putut adăoga măcar una din cronicarii sau cărturarii dela Braşov (Mihai, fraţii Duma, familia Tempea) ori din cele mai nouă a Barcienilor din Răşinari, sau, în fine vre-o figură de preot hănăţean sau bihorean spre a fi complet tabloul care cuprinde şi exemplare din Macedonia, Oltenia, Bucovina, Basarabia, Moldova şi Dobrogea — păr. N. Popescu are pentru cele mai multe (17 din 31) figuri din preoţii studiaţi de P. C. Sa, preoţi cari au trăit în Muntenia. Mulţi din aceştia au fost persoane cunoscute de autor, unele chiar rudenii (p. 112 117, 123—129). Ei sunt însă cu toţii, sau însufleţiţi de dorul de a se jertfi pentru neam (cum era Popa Panait dela Cărămidarii-de-sus din Bucureşti prieten al lui Tudor din Vladimir sau pr. Ştefan Ionescu-Cazacu mort la Mărăşeşti în 1 Ian 1918), sau îndrăgostiţii de evlavia slujbei şi cântecului biserices (ex. pr. I. Năpârcă p. 100—105, D. Chirescu din Cernavoda, tatăl compozitorului, apoi pictorul V. Damian p. 163—8, Nicolae din Cămineasca-Vlaşca, p. 172—3, etc.), sau, în sfârşit, preoţi plini de credinţă şi de dragoste întru ridicarea morală a sătenilor de care adeseori nu se deosebeau prea mult (ex. Popa Todică de pe Valea Bistriţei). In descrierea vieţii tuturor acestora, ca şi a vajnicilor luptători Stoica din Fărcaşii Romanaţilor, agă în oştile lui Mihai Viteazul, Andrei din Uideştii Bucovinei, care n'a vrut să jure supunere împăratului nemţesc sau a popii Andrei Mădan din Basarabia, apostol al lumnării prin carte a fraţilor de pe malurile Nistrului — în toate paginile frumoasei cărţi, împodobite cu câte-o reproducere semnificativă pentru fiecare preot, şi completată la urmă cu bogate indice, se simte aceeaş caldă preţuire pentru strădalnicele vieţi a celor care, cu văduvii grele (p. 57—61) şi cu multe greutăţi, au lucrat la ridicarea morală şi culturală a Ţării noastre. Iată de ce lucrarea aceasta este totodată şi un frumos omagiu adus preoţimii noastre de mir, îndrumătoarea şi susţinătoarea rânduelilor şi vieţii sănătoase a satelor şi oraşelor noastre.

T. Bodogae

Arhim. GRIG. URĂŢESCU: *Mănăstirea Stănişoara.* Bucureşti, Tip. Cărţilor Bisericeşti, 1943, 127 pag.

Aşezată într'un loc minunat de pe versantul apusean al muntelui Cozia (la 5 km. pe drumul ce urcă dela Olt spre Răsărit), mănăstirea Stănişoara nu e atestată documentar înainte de 1747, când se zideşte cu sprijinul câtorva boeri argeşeni şi cu binecuvântarea egumenilor Coziei, al cărei metoc a fost

socotit multă vrem. Despre existenţa ei anterioară, când pare să fi fost făcută din lemn, se ştiu prea puţine lucruri. In timpul războaelor ruso-austro-turce din primăvara lui 1788 întâmplate tocmai prin preajma Coziei, schitul Stănişoarei, sau Nucetul cum i se spunea, a fost stricat, rămânând, vreme de 20 ani (1788—1808) pustie, folosită doar ca stână pentru oi. Intre 1807—1809 doi călugări veniţi din Muntele Athos, Sava şi Teodosie (cel din urmă originar din Sălıştea Sibiului) refac vechea clădire, în care alt sălıştean, I. Dordea, va dărui cele 12 Minee şi multe lucruri trebuincioase slujbelor bisericeşti. Clădirile mănăstirii (chilii, trapeză, clopotniţă, dependenţe) se mai refac în 1837, 1850, 1870, 1900, noul locaş bucurându-se în Iulie 1903 de sfinţirea a nu mai puţin decât şase ierarhi adunaţi în comisie pentru cercetarea manualelor de religie valabile în seminarii (act la pag. 22 4). La sfârşit autorul dă după cele 27 documente — preţioase liste de cărţi, manuscrise, donatori, odoare etc.

Remarcăm în trecutul acestei mănăstiri — la cunoaşterea căruia autorul a folosit 27 documente scoase din Arhivele Statului, ale Episcopiei Argeşului şi ale mânăstirii Stănişoara — contribuţia bogată a Ardelenilor, mai ales din părţile Sibiului ca unii cari, din pricina luptelor confesionale, trec cu miile şi se aşează în sudul Carpaţilor. Nu numai clopote, cărţi, odăjdii sau chiar reparaţii se datoresc Ardelenilor, ci, încă şi pe la 1872, 10 din 23 călugări în frunte cu egumenul — erau tot ardeleni (4 din Vinerea, 2 din Porceşti, 1 din Sibiu, 1 din Sălişte, 1 din Tălmăcel, 1 din Cioara). De altfel, aproape toţi egumenii din prima jumătate a sec. 19 au fost Sălişteni sau Vinereni.

E încă o confirmare a durerii de după 1700 a Ardelenilor, cari şi-au găsit o caldă mângăere la fraţii de peste munţi.

— . —

Prof. Dr. ŞTEFAN LUPŞA: *Istoria parohiei Ştei, ştiri şi documente* (cu 16 clişe). Beiuş Tip. Diecezană, 1942, 112 p. 100 Lei.

Monografiile satelor ca şi ale parohiilor noastre, atât din Ardeal cât şi de peste Munţi, sunt foarte rare. Va fi de vină şi vitregia vremilor trecute, care a ştiut să ne răpească materialul arhivistic azi ajuns inaccesibil, dar vina este şi a noastră că nu am fixat ca o datorie sfântă să scoatem din adâncul uitării atâtea fapte şi valori din vremurile de altă dată. Incercarea pe care istoricul bisericii din Bihor a făcut-o cu arătarea trecutului parohiei Ştei de lângă Vaşcăul Bihorului ne arată în chipul cel mai eclatant că şi cu puţinele posibilităţi arhivistice, care ne stau încă la îndemână, se poate scrie istorie adevărată. Şi încă inedită şi de mare importanţă pentru cunoaşterea trecutului.

După o scurtă prefaţă a d-lui Petru E. Papp, urmează în întroducere o bună descriere a comunei şi apoi o preţioasă istorisire a trecutului comunei Ştei (p. 8—19). Pronunţarea mai veche „Skei“ sau „Schei“, numire

care designa pe Slavi sau pe Bulgarii slavizaţi, „urcă" trecutul comunei până pe vremea simbiozei slavo-române (sec. VI—VII). Infiinţarea, spre sfârşitul sec. XI a episcopiei catolice de Oradea, aduce după sine înglobarea unei mari regiuni locuite de Români la capitlul orădan, între aceste fireşti şi comuna Skei sau Ştei. Românii bihoreni continuau, fireşte, să trăiască în vechile organizaţii voevodale (la 1263 e pomenit voevodul Ioan al Beiuşului) şi cneziale, având să presteze doar faţă de capitlul orădan o serie de dări în natură. O serie de pustiiri de populaţie provocată de invazii tătăreşti (1241 şi 1594), turceşti (1583, 1598, 1660) şi mai ales molime, ce au bântuit împreună cu foamete şi ciumă de nenumărate ori (1348, 1397, 1440, etc.) au depopulat la maximum graniţa vestică a Ardealului (cf. p. 65—6), iar situaţia Românilor s'a înrăutăţit şi ea. Aceasta mai ales în veacul XVIII şi XIX, când Habsburgii şi capitlul orădan foloseau fără scrupul pe Români la transportul materialului de refaceri şi modernizare sau sistematizare a oraşelor (Oradea, Salonta, Debreţin, Vascău, etc.), ba chiar la munci şi mai grele, ca exploatarea minelor şi carierelor de piatră, clădirea palatului episcopului catolic orădan şi altor clădiri etc. Toate acestea au secătuit viaţa Românilor. Sub raportul bisericesc, pentru comuna Ştei, aceste sistematizări şi colonizări realizate de Maria Terezia, au adus cu sine desfacerea de biserica din Şedişte sau Seghişte (1777) de care ţinuse pân'atunci şi clădirea unei biserici proprii. Evenimentul acesta marchează piatră de hotar în istoria parohiei, de aceea el împarte trecutul parohiei în trei epoci:

I. dela început — 1777, la biserica din Şedişte (p. 19—66).

II. la biserica veche din Ştei, cu parohii Popovici (1777—1897), (p. 67—99).

III. la biserica nouă, cu parohii Botişel (1897—1942) (p. 100—110).

Biserica din Şeghişte, clădită prin sec. XIV—XV, cu protopopii ei cunoscuţi pe la 1503—1556, este una din cele mai vechi biserici româneşti din vestul Ardealului (cf. p. 58—9). De ea s'a ţinut şi Şteiul până în sec. XVIII. In sec. XVII protopopia era mutată în satul Câmpenii de sus, de lângă Vaşcău.

Una din cele mai sbuciumate perioade din viaţa bisericească a Bihorului — deci şi a parohiei Ştei — este epoca parozelitismului maghiaro-papist dela 1692—1759. Pentru această perioadă, în care vizitele episcopilor arădani întâlneşte patima confesională şi ungurească a unor episcopi ca Csáky şi Forgách, cari foloseau orice mijloace pentru câştigarea la unaţie a Românilor — autorul a folosit multe documente inedite, scoase în majoritate din arhiva Episcopiei latine din Oradea. Românii au rezistat însă cu croism asalturilor confesionale, chiar şi atunci când oamenii vicarului (1732—47) şi mai apoi ai episcopului catolic Pavel Forgách (1747—57) mergeau până acolo că băteau cu beţe şi cu închisoare pe bieţii Români pentru a-şi lăsa legea strămoşească (p. 40—1). Nici cumpărarea preoţilor prin bani, reverenzi, cărţi şi odăjdii (p. 36—7) n'a dus la rezultate sensibile, încât atunci când, în

1753, stăpânirea a permis episcopului arădan Sinesie Jivanovici vizitarea parohiilor orădene, iar între 9 Dec. 1754—13 Iulie 1756 cercetarea de către o comisie mixtă la faţa locului a apartenenţei confesionale, abia trei sate s'au declarat unite, restul afirmând masiv rămânerea în biserica strămoşească ortodoxă. E drept că până s'au încheiat lucrările comisiei, câteva slugi de ale episcopilor latini, au reuşit să cumpere pe câţiva preoţi mai ales în regiunea Beiuşului şi Vaşcăului. Cu vizita aducătoare de multe bucurii duhovniceşti, pe care Vlădica Sinesie o făcu între 25 Martie—25 Aug. 1759 se închee „perioada tinereţelor sbuciumate" din viaţa bisericii bihorene (p. 58).

Până la această dată biserica din Şedişte (fig. dela pag. 60) trăise sute de ani. La 1735 fusese zugrăvit iconostasul, din care autorul descrie câteva figuri (p. 61—4).

După sistematizarea drumurilor şi a comunei Ştei s'a zidit aci şi biserică proprie (pe la 1790) având ca antimis unul care fusese în mânăstirea Partoş din S.-V. Timişorii, mânăstire desfiinţată de Austrieci în 1777. Antimisul va fi fost adus la Ştei în vremea crizelor de odoare bisericeşti în Bihorul veacului XVIII şi XIX. Din însemnările de pe cărţile bisericeşti precum şi din arhiva episcopiei arădane şi a Seminarului teologic din Arad, deapănă autorul firul trecutului mai nou al parohiei Ştei, în care preoţii Popovici ne dau, între alţi membri marcanţi, pe cunoscutul scriitor şi prieten al lui Mih. Eminescu, Miron Pompiliu, pe numele lui adevărat Moise Popovici (a se vedea frumoasele pagini 86—96).

Din 1897 începe în Ştei dinastia preotului Miron Botişel (socrul autorului), care a reuşit să dea satului după războiu nu numai o frumoasă biserică (sfinţită în 8 Sept. 1923), ci şi alte instituţii de cultură.

O mulţime de informa[illegible] strânse cu asiduitate d[illegible] autor, (între ele toate însemnările de pe cărţile de ritual, date statistice, etc.) întregesc lucrarea atât de valoroasă a profesorului de istorie bisericească dela Oradea-Timişoara.

— . —

MARIA C. MARINESCU: *Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738). Viaţa şi activitatea sa.* Extras din „Revista Istorică română" pe 1942. Bucureşti 1943, 54 p.

Ştiam încă de acum câţiva ani că Dna M. Marinescu avea o sumedenie de informaţii despre activitatea umanistică a braşoveanulu Ştefan Bergler. Mai ştiam că Dsa avea puternice temeiuri pentru a afirma origina românească a acestui mare elenist din întâia jumătate a veacului XVIII. Iată de ce m'am bucurat în chip deosebit, când am putut afla din documentatul studiu citat mai sus amănunte în legătură cu acest mare învăţat român cunoscut şi apreciat de cei mai mari savanţi ai Europei de pe vremuri.

Fiu al unui brutar român numit de braşoveni „der bleesche Hans" (ro-

mânul Ion), Ştefan Bergler s'a născut în cartierul Blumăna din Braşov la 1680. Focul care a mistuit în 21. IV. 1689 o mare parte din clădirile cetăţii Braşovului nu ne-a lăsat urme arhiviste despre starea civilă a tânărului „fiu de valah", dar în 1718 într'o scrisoare trimisă unui concetăţean de al său stabilit în Lipsca, J. Seulen, însuşi Şt. Bergler afirmă origina sa. Anume este vorba de un fapt vrednic de remarcat. Papa Clement XI consultase zadarnic mulţi erudiţi contemporani care să-i poată descifra un manuscris grecesc. In cele din urmă — fireşte la această dată Bergler era cineva în cercetările clasiciste europene — i s'a adresat şi lui, fireşte cu succes. Cu emoţie, dar şi cu oarecare mândrie spunea el: „De unde va fi auzit Papa de fiul Românului Ion din Braşov?"

Trecut cu distincţii şi lauri(„rex adolscentium" în 1696) prin liceul Honterus din Braşov şi împrietenit şi cu bogaţii negustori greci dela Compania de comerţ levantin din Braşov, dintre cari mulţi aveau bune cunoştinţe de cultură clasică, tânărul Ştefan pleacă pentru completarea studiilor la Lipsca, unde, în lipsa unei burse cerute dela autorităţile braşovene (un argument în plus pentru origina lui românească), se întreţine din munca de colaborator la editarea operelor clasice, pe care şi-o oferă cunoscutului librar şi editor Th. Fritsch, iar mai târziu şi altora. Pentru glosele şi observaţiile pe care le face pe marginea ediţiilor din Sofocle, Aristofan, Omer, Sextus Empiricus, Herodot şi mai ales „Despre datorii" a lui Nic. Mavrocordat, ziarele şi criticii din toate capitalele Europei îi aduc laude unanime.

După ce petrece vreo 20 de ani pe lângă cei mai vestiţi editori din Lipsca, Amsterdam şi Hamburg (unde celebrul clasicist A. Fabricius l-a asociat la marea operă „Bibliotheca graeca"), Bergler este chemat în 1722 la curtea învăţatului domn muntean Nic. Mavrocordat, care, spre a-l recompensa pentru traducerea latină a operii sale „Despre datorii" περὶ καθηκοντον îl numeşte director al bogatei sale biblioteci şi-i încredinţează educaţia fiilor săi: Scarlat şi Constantin. Aceasta e încă o dovadă a originii sale. Datorită cercetărilor sale se ajunge la prima ediţie completă a operii lui Eusebie de Cesarea: Demonstratio evangelica. Tot el a lucrat şi un indice la operele sf. Ciril, operă rămasă în manuscris şi care este prima de genul ei în Ţările Române. Marele învăţat român a murit în preajma Curţii domneşti la 1738 într'o sărăcie apreciabilă şi într'o miopie care abia-i permitea să mai distingă persoanele din jurul său.

Scormonind cu multă râvnă şi mare bogăţie de informaţii tot ce se putea afla în legătură cu opera acestui român, Dna M. M. a înmulţit cu încă unul titlurile de colaborare românească la cultura europeană, chiar când o astfel de operă s'a semănat mai mult printre streini ca cea a lui Nic. Olahul sau Petru Movilă.

Destoinicia cu care Dsa se ştie orienta printre ediţiile vechi de clasici, ca şi preciziunea care caracterizează toate notele bibliografice, o dovedeşte autoarea şi în studiul mai mic — publicat tot în numita revistă —

despre traducerea romanului „Efesiaca“ a lui Xenofon din Efes, traducere făcută în 1846 de preotul din Făget (Tr. Mică) Nic. Pauletti, unul din primii noştri colecţionari de „cântece şi strigături“ (adunate în 1838 şi editate abia în 1927 de A. Lupeanu la Blaj). Preotul din Roşia Secaşului se dovedea prin acea traducere — rămasă în mss. No. 198 dela Academia Română — un abil traducător şi un vrednic stilist.

— . —

Dr. GH. MOISESCU: *Catolicismul în Moldova până la sfârşitul veacului XIV.* Bucureşti, 1942, XXIV + 150 p.

Lucrarea păr. Moisescu, prezentată ca teză de doctorat la Facultatea de Teologie din Bucureşti este un studiu bine informat şi temeinic documentat, întrebuinţându-se toată bibliografia privitoare la chestiunea studiată. Este deci o bună şi completă sinteză a întregii informaţiuni, documentare şi literare, asupra catolicismului moldovean din cele dintâi timpuri.

Lucrarea cuprinde două părţi: I. Moldova şi Ungaria, adecă relaţiunile catolicismului moldovean cu Ungaria până la jumătatea veacului XIV şi II. Moldova şi Polonia, adecă influenţa polonă asupra catolicismului moldovean în a II-a jumătate a veacului XIV. Lucrarea e precedată de o introducere rezumativă asupra studiilor, româneşti şi streine, referitoare la catolicismul moldovean.

Dar ca orice lucru omenesc. teza păr. Moisescu suferă de unele lipsuri. Astfel din întroducerea asupra literaturii istorice, nu ar fi trebuit să lipsească colecţiunea lui O. Raynaldus, *Annales ecclesiastici,* precum nici aceea a lui L. Wading, *Annales Minorum,* cari cuprind bogate şi interesante comentarii critice asupra problemei.

Cât priveşte lucrarea propriu zisă, în general autorul se fereşte să-şi dea o părere personală în chestiunile controversate, mulţumindu-se a le expune pe ale cercetătorilor de mai înainte. Unde acestea lipsesc, lucrarea se înfăţişează cam săracă în informaţiune (Cap. 4 Episcopia Cumanilor după năvălirea Tătarilor 1241—1300), pentruca alte capitole (1—3: Cumanii în Moldova, Creştinarea Cumanilor şi Episcopia Cumanilor înainte de năvălirea Tătarilor 1228 1241) să fie încărcate cu un lux de amănunte, inutile unele, neavând prea strânsă legătură cu lucrarea şi atât de mult repetate de toţi cei care au cercetat aceste probleme Cap. 9 (Un dominican polon episcop de Milcovia, Bernard de Masovia), este cu totul de prisos, deoarece se ocupă, cu foarte multe amănunte, de acest Bernard, despre care, chiar dacă a fost sfinţit la 1353 ca episcop al Milcoviei, nu se poate dovedi prin nimic că şi-ar fi cunoscut vreodată diecesa, aşa încât autorul se ocupă de acest Bernard în calitatea lui de episcop de Plock (Polonia) şi nu de Milcovia. Bernard n'a rezidat niciodată aci, căci la 1357 se găsea undeva prin Boemia sau Germania, încredinţându-i-se examinarea cererii unui Ioan de Castelatz, care dorea să intre în rândul clericilor.

Afară de acestea autorul mai face şi unele afirmaţiuni greşite. Susţine într'un loc (p. 7) că regele ungar Andrei II încă din 1223 purta titlul de *rex Cumaniae*. S'a arătat însă că documentele dinainte de 1230 în care se găseşte acest titlu, sunt false (Cf. *Dacia Istorică*, 1937, I. Nr. 3, p. 97—98). Nici rostul Cavalerilor Teutoni nu a fost numai acela de a opune resistenţă armată duşmanilor din afară ai regatului ungar (p. 10—11), ci şi acela de a contribui la răspândirea catolicismului printre popoarele în mijlocul cărora se aşezaseră, cum de altfel aveau obligaţiunea să o facă toţi cavalerii acestor vremuri: să lupte într'o mână cu sabia, iar în alta cu crucea. Peste trei decenii alţi cavaleri — Ioaniţii — aveau pe lângă misiunea de apărători ai regatului ungar şi autoritatea asupra tuturor bisericilor *„constructis et construendis"*. Cât pr...eşte documentele din 1217, nu mai încape nico îndoială că se referă la episcopul de Como, căci acestuia i se zicea totdeauna „Episcopus Cumaniae", câtă vreme al Cumaniei, tocmai pentru a se deosebi de cel dintâi, era numit, fără excepţiuni „Episcopus Cumanorum".

Amintind faptul că Bernard de Masovia, episcop de Milcovia, a fost iertat de plata dijmeor, autorul afirmă că acest lucru se întâmpla foarte rar (36). Dimpotrivă cazurile similare sunt destul de frecvente mai ales cu privire la eparhiile din părţile noastre. Aşa spre pildă chiar urmaşul lui Bernard, Albert de Usk, este dăruit cu aceleaşi privilegii, la 1346, după cum va fi la 1396 şi Andrei, episcop de Argeş şi urmaşul său Francisc.

Vorbind despre întemeierea Moldovei, autorul o atribue în primul rând impilării credinţei ortodoxe din partea lui Ludovic (38—39). Va fi fost şi aceasta una di cauze, însă nu cea dintâi. Căci urmaşii lui Dragoş, fiii lui Sas: Balc şi Drag (nu Dragoş, cum îi spune autorul, căci în documente i se spune Draag) reîntorşi în Maramureş şi-au păstrat credinţa ortodoxă, ba mai mult, au întemeiat mănăstiri şi biserici de acest rit, ca cea dela Peri. Mai departe vorbind de acceptaţiunea medievală a termenului „infideles", crede că „nu poate avea alt înţeles decât acela de nepărtaş al credinţei catolice" (41). Termenul avea însă şi altă accepţiune: duşman, păgân, nesupus, răsvrătit, etc. (Vezi Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis* şi Bartal, *A' Magyarországi latinság szótára)*. Insuşi autorul (p. 11), vorbind despre misiunea Teutonilor spune că nu era „ad conversionum infidelium" ci apărarea *„contra infideles"*.

Vorbind despre organizarea episcopiei de Siret, autorul se sileşte a dovedi (p. 67—70) că n'a existat o organizaţiune reală a unui episcopat la Siret; din documentele de înfiinţare rezultă însă în mod sigur că a fost organizată, că Andrei Wassilo o fost în noua lui reşedinţă, exercitând chiar operă de proselitism, fiind ajutat în mod efectiv de Laţcu, care a reclădit biserica existentă în Siret, ridicându-o la gradul de catedrală.

Păr. Moisescu întrebuinţează pe alocurea expresiuni prea arhaice — de sigur, arhaismele frumoase sunt preferabile — ca de pildă: Catolicismul în Moldova îşi *ia începătura* din nevoia ce silea Ungaria (VII); *socotinţele*

ungureşti se loviră (VII); când se apropia *închiderea* evului mediu (VIII); *pătrunderea pe poarta istoriei europene* (VIII); locuitorii *s'au îndeşit* repede (6); scaunul papal prins acum în *vălmăşagul* (30).

Păr. Moisescu citează peste tot colecţiunea de documente: *Documenta Historia Valachorum in Hungaria*, pe când corect este: *Documenta historiam Valachorum illustrantia*, căci este un acusativus historicus.

Abstrăgând de aceste mici lipsuri, inerente oricărei lucrări, studiul păr. Moisescu este bine informat şi complet, aşa încât va rămâne.

Ştefan Pascu.

AL. CIORĂNESCU: *Documente privitoare la istoria Românilor culese din arhivele din Simancas.* Bucureşti, 1940, 393 p. (Academia Română, Studii şi Cercetări, XLIII).

Harnicul şi fructuosul cercetător de istorie şi istorie literară care este dl Al. Ciorănescu peste tot pe unde a umblat s'a simţit îndemnat să caute cu multă străduinţă dovezi privitoare fie la trecutul nostru cultural, fie la cel istoric, contribuind astfel la elucidarea şi îmbogăţirea cu informaţiuni noui a diferitelor momente din acest trecut. In vol. de faţă a adunat din arhivele spaniole ale regatului Castiliei din Simancas un număr de 765 de documente, cuprinzând două perioade din istoria Românilor din Muntenia şi Moldova: 1. perioada dintre anii 1532—1616 şi 2. cea dintre anii 1738—1786. O bună parte din aceste documente (în număr de 200) privesc gloriosul capitol din istoria principatului Ţării Româneşti în timpul domniei lui Mihai Viteazul, alte 210 se referă la diferite domnii muntene şi moldovene dintre 1532 şi 1593, iar alte 149 la intrigăriile din cele trei ţări româneşti după moartea lui Mihai Viteazul. O lacună de 122 de ani (1616—1738) din care perioadă în arhivele din Simancas nu s'au găsit decât informaţiuni lipsite de importanţă şi de aceea nepublicate de autor, se iveşte în colecţiune, după care din nou se dau ştiri ambundente cuprinse în 201 dedocumente privitoare la sec. al XVIII-lea.

După cum recunoaşte însuşi autorul, importanţa şi noutatea informaţiunilor este inegală, alături de acte ce pot fi socotite de primă importanţă, găsindu-se o serie de *avvisi*, ştiri politice, de a doua şi a treia mână. Colecţiunea de documente e precedată de o prefaţă în care se dau anumite informaţiuni menite să înlesnească înţelegerea documentelor publicate şi se face o scurtă privire asupra pricinilor care au împins pe regii Spaniei să se ocupe de împrejurările din Răsărit. De altfel informaţiuni mai ample asupra acestor împrejurăi a dat tot dl Al. Ciorănescu în două studii anterioare: *Petru Rareş şi politica orientală a lui Carol Quintul*[1]) şi *Michel le Brave et la politique epagnole*[2]).

---

[1]) *Anal. Acad. Rom.* Mem. Secţ. Ist. Ser. III, t. XVII, p. 241—256.

[2]) *Trois Mémoires sur Michel le Brave (Etudes Roumaines)*, I. Paris-Bucarest. 1938, p. 5—19.

Volumul de documente al d-lui Ciorănescu este publicat în condițiuni științifice și tehnice cu totul occidentale, regestele din capul documentelor dând posibilitate cercetătorului să se orienteze în mod sigur și lesnicios asupra cuprinsului lor după cum înlesnește orientarea și cercetarea și indicele dela sfârșitul volumului.

Șt. P.

M. RUFFINI: *La scuola latinista romena (1780—1871) Studio storico-filologico.* Roma, Angelo Signorelli, 1941, 192 p. (Piccola Biblioteca Romena).

Studiul dlui Ruffini despre școala latinistă română este o lucrare care face cea mai mare cinste autorului. Nu numai bogăția de informațiuni, sistematizarea foarte potrivită a materialului, dar și stilul în care e scrisă cartea te face să o citești cu mare plăcere. Meritul mare al dlui Ruffini mai constă și în faptul că a utilizat o bibliografie foarte bogată și este la curent cu toate discuțiunile referitoare la subiect, încât nu e numai o lucrare de simplă informațiune, ci una științifică ce poate fi utilizată cu cel mai mare folos, atât de streini, cât și de Români. Chiar dacă s'au strecurat unele greșeli, de mai mică importanță, inerente oricărui studiu, lucrarea rămâne totuși valoroasă.

In cap. I. vorbește despre antecedentele istorice-culturale, începând cu epoca lui Brâncoveanu, cu acel învățat boer care a fost stolnicul C. Cantacuzino, trecând la epoca fanarotă, în Principate; iar în Transilvania începând cu sec. XVII. unirea unei părți a Românilor cu biserica Romei, pentru a ajunge la cei trei corifeei ai Școalei latiniste: S. Clain, Gh. Șincai și P. Maior.

Vorbind despre epoca fanariotă exagerează puțin întunecimea culturală ce domnia în Principatele Române în acel timp. Dacă ne gândim că unii dintre acei Domni aveau o cultură destul de frumoasă — în bibliotecile lor s'au găsit cărți dintre cele mai importante ale timpului — ca Mavrocordații, că reformele lor sociale țînteau o ridicare a poporului la un nivel mai înalt, vedem că nu era chiar atât de întunecată epoca lor; apoi unii dintre Ghiculești, Ipsilanți etc. erau înconjurați de o curte cultă. Timpurile erau astfel încât nu permiteau o îndeletnicire mai profundă cu literile și artele, fapt care se observă în acea epocă nu numai în Principatele Române, dar în tot Centrul și Răsăritul european, din cauza nesfârșitelor războaie rusoturco-austriace ce s'au ținut lanț tot sec. XVIII.

In ce privește pe Românii din Transilvania, situațiunea lor era și mai tristă. Acea „unio trium nationum“ încheiată la 1437 împotriva lor a lucrat cu cea mai mare ură. Doar în scurta domnie a lui Mihai Viteazul care a unit pe toți Românii la un loc, atât din punct de vedere politic cât și religios — căci Mihai Viteazul și nu Sigismund Báthory, cum crede autorul (p. 15) a supus mitropoliei din Târgoviște pe Românii Transilvani — au mai

putut respira şi ei. Nici stăpânirea austriacă nu le-a adus vreun bine. Toate promisiunile făcute lor la 1698—1700 au rămas simple promisiuni, Casa Habsburgică nedându-şi silinţa a le realiza. Nu că nu ar fi putut, cum crede dl Ruffini (p. 17) din cauza nobililor unguri, dar nu a vrut. Să ne gândim la revoluţia lui Horia din 1784, la cea din 1848, când Românii s'au jertfit pentru salvarea dinastiei din impasul în care se afla şi recompensa a fost că Horia şi tovarăşii lui au fost traşi pe roată; Avram Iancu a înnebunit de supărare că Impăratul nu şi-a ţinut promisiunea, iar episcopul Inocenţiu Micu a fost silit să spună Românilor la 1744, înainte de a lua drumul pribegiei: Dacă nu mi se face dreptate nici acum, vom trece cu toţii Carpaţii.

Bibliografia acestui capitol se putea întregi cu mult folos prin următoarele studii: S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor.* Vol. I—II. Sibiu, 1920—30; Z. Pâclişan, *Corespondenţa din exil a episcopului Inocenţiu Micu-Klein.* Bucureşti 1924; N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, vol. I—II. Bucureşti 1915; S. Stanca, *Episcopul Vasile Moga.* Cluj, 1939.

In capitolul al doilea se tudiază primul corifeu al Şcoalei latiniste, *Samuil Micu.* O foarte bună prezentare a vieţii şi a operii acelui iniţiator şi deschizător de drumuri. Dacă Samuil Micu nu e apreciat la justa lui valoare, este pentrucă operele lui, aproape în întregime, zac în mss. în biblioteca Episcopiei unite din Oradea, numărul cărora te uimeşte. Când vor fi publicate toate, atunci se va cunoaşte marea personalitate a lui S. Clain. Dl Ruffini înfăţişează mai mult activitatea filologică, mai puţin cea istorică şi aproape deloc cea politică a lui Clain. Samuil Clain a jucat un rol de seamă alături de Şincai, P. Maior, I. Meheşi, Ion Para, în mişcările Românilor din Transilvania în anii 1790—92, fiind autorul principal al acelui memoriu pe care Românii l-au prezentat împăratului, memoriu cunoscut sub numele de Supplex libellus Valachorum (vezi I. Lupaş, *Contribuţiuni la istoria Transilvaniei între 1780—1792.* Bucureşti 1915 şi Z. Pâclişanu, *Luptele politice ale Românilor din Transilvania dela 1790 92.* Bucureşti, 1930).

Samuil Micu a mai candidat şi la scaunul de episcop al Oradiei Mari (vezi Z. Pâclişanu, *S. Clain concurent la episcopia unită a Orăzii Mari*, în *Cultura Creştină*, 1919, VII, p. 194—97).

Tot atât de bine e prezentată viaţa şi activitatea filologică-istorică a celui de al doilea corifeu: Gh. Şincai, analizându-i-se operele fundamentale: Elementa linguae daco-romanae şi Hornicul Românilor, insistându-se de data aceasta şi asupra scrierilor cu caracter istorico-politic, ca acea critică răspuns lui C. G. Eder asupra memoriului din 1791. (O critică a memoriului a fost făcută şi din partea Ungurilor prin Martin Bolla dela Cluj). Viaţa sbuciumată a lui Şincai, a cărui primă parte o cunoaştem din Elegia scrisă de el însuşi (traducerea românească a fost făcută de dl Prof. Naum în *Gând Românesc* din Aprilie 1940, p. 54—60). s'a încheiat la moşia familiei Vas,

care nu e streină, cum crede dl Ruffini (p. 59) ci tot română la origină.

Nici opera lui mai ales cea istorică, nu e rece și moartă (p. 67) căci în ea găsim și acum, după mai mult de un secol, analize erudite, învățături eterne și foarte utile.

Fără îndoială, cel mai erudit și mai pătrunzător reprezentant al acestei școli latiniste a fost *P. Maior*, lucru evidențiat foarte bine de dl Ruffini. Nu numai erudiția științifică, dar înțelegerea politică și socială a momentului, prin eliminarea oricărei lupte confesionale dintre Români, pe care o propagă Maior, îl ridică deasupra celorlalți. Căci nu trebue să se uite un fapt de o importanță mare și care, realizat, ar fi avut urmări importante. La 1798 se pusese problema unificării Românilor din Transilvania, iar ca episcop al acestei biserici din nou unite era desemnat tocmai Petru Maior (vezi I. Lupaș, *O încercare de reunire a bisericii române din Ardeal la 1798*. Arad, 1913 și St. Lupșa, *Contribuțiuni la istoria încercării de reunire a bisericilor românești din Transilvania, la 1798*, în *Omagiu lui I. Lupaș*. București, 1943, p. 412—509).

Predicile, Propovedaniile, didahiile în domeniul religios sunt isvoare de învățături morale, iar Istoria bisericii Românilor și Istoria pentru începutul Românilor în Dacia sunt isvoare de informații, iar criticile istorico filologice au pus la punct pe cei mai învățați oameni ai timpului.

In cap. IV într'un studiu comparativ între lucrările filologice ale celor trei corifei transilvani, scoate în evidență, cu just spirit critic, exagerările latiniste ale reprezentanților acelui curent care vor ajunge maximum prin Timoteiu Cipariu, Aug Tr. Laurian și Massim.

In cap. V. se tratează influența fondatorilor școalei latiniste asupra scriitorilor ortodocși contimporani, dovedind cu multă dreptate că n'a scăpat nici unul de acea influență care a dominat aproape întreg sec. XIX. Vorbind despre cauzele ce au determinat curtea din Viena să dea un episcop Românilor ortodocși, enumeră trei: căutarea de către Românii transilvani de a se pune sub protecția Mitropolitului Munteniei și al Moldovei, a Rusiei sau a ortodocșilor din Serbia. Pe lângă aceste cauze a mai fost una și mai importantă: continuile mișcări a acestor Români izbucnind chiar în revoluții ca acea a lui Ioan Circa (1708—11), Visarion Sarai (1744), Sofronie din Cioara (1759—61) etc. (S. Dragomir, *Istoria desrobirii religioase a Românilor*. Vol. I—II. Sibiu, 1920—30). In ce-l privește pe medicul Ioan Piuariu Molnar, nu era fratele preotului Ion Molnar, zis „Popa Tunsu" ci fiul acestuia. (I. Lupaș, *Ioan Piuaru-Molnar*. Sibiu, 1941.

Scoaterea ziarului românesc gândit de Ioan-Piuariu era în colaborare cu bănățeanul Paul Iorgovici, iar cauza principală nu era lipsa de fondurt, ci interzicerea din partea autorităților maghiare cărora nu le convenea ca poporul român să fie luminat, temându-se apoi să nu se transporte și aici acele „primejdioase idei ale spiritului franțuzesc (I. Lupaș, *Istoria Unirii Românilor*, p. 215), cum spunea Bánffy, președintele guvernului ardelean.

Foarte bine înfăţişează istoria culturală a Românilor dela sfârşitul sec XVIII şi începutul sec. XIX, enumerând şi probând influenţa mare a celor trei corifei asupra celorlalţi scriitori ca Ion Piuariu-Molnar în *Deutsch-Valachische Sprach-Lehre* din 1788, Radu Tempea în *Gramatica românească* din 1797, Paul Iorgovici: *Leptuariu românesc* din 1865 şi *Observaţiile de limbă română,* Bob în *Dicţionarium românesc, latinesc şi unguresc,* din 1822, Crişan: *Ortographia latino-valachică* 1805, C. Diaconovici-Loga: *Gramatica rom.* 1822, etc., precum şi asupra Românilor macedoneni ca Gh. C. Roja în *Măestria ghiorăsirii româneşti,* M. Boiagi, în *Romanische oder macedo-walachische Sprachlehre,* 1813, etc.

In Cap. VI vorbeşte despre epigonii Şcoalei latiniste. Dintre aceştia mai de seamă au fost Vasile Coloşi, Ion Corneli, Ion Budai-Deleanu, George Săulescu, Aug. Treb. Laurian, T. Cipariu. I. Massim etc. Vasile Caloşi pregătea la 1805 un *„Lexicon valachico-latino-ungarico-germanicum"*, iar Corneli propunea o ortografie deosebită de cea a lui Maior, însă mai puţin raţională.

I. Budai-Deleanu se remarcă prin activitatea sa multilaterală: filologică, istorică, literară şi juridică. Dintre operele filologice amintim *Lexiconul românesc-nemţesc şi nemţesc-românesc* şi *Fundamenta gramaticae linguae romanicae;* dintre cele istorice: *De originibus populorum Transylvaniae commentatio, Hungari vi armorum Transylvaniam non occuparunt, De unione trium nationum Transylvaniae* etc. dintre cele literare poema *Ţiganiada* şi dintre cele juridice *Rânduiala judecătorească de obşte şi Pravila de obşte asupra faptelor reale şi a pedepsirii lor;* cele mai multe rămase în manuscris până azi la Academia Română. Din această cauză lui I. Budai-Deleanu nu i se dă importanţă ce de fapt o are în istoria culturii noastre, importanţă cu mult mai mare decât se cunoaşte azi.

G. Săulescu e de mică importanţă atât în ce priveşte activitatea sa filologică — *Gramatica românească* — cât şi cea istorică — *Descrierea istorică-geografică a cetăţii Caput Bovis=Capul Boului sau Ghertina.*

Cei cari continuă cu adevărat ideile întemeietorilor Şcolii latiniste, ridicându-se, prin eruditiunea şi activitatea lor, deasupra tuturor dibuitorilor din acea epocă în ce priveşte concepţiile filologice, au fost August Treboniu Laurian şi Timoteiu Cipariu, la cari se adaugă, cu un rol mai puţin important, I. Massim. In zelul lor de fililogi şi Români, au mers până la exagerări, cari însă au clarificat o sumedenie de probleme linguistice, curăţind astfel terenul pe care aveau să păşească toţi ceilalţi în acest câmp.

Treb. Laurian îşi inaugurează eruditiunea filologică cu acel faimos *Tentamen Criticum in originem derivationem et formam linguae utraque Dacia vigentis vulgo Valachicae* apărut la 1840. Această operă îl aşează pe un piedestal deasupra tuturor filologilor epocii, de aceea la 1871, când se proiecta un Dicţionar al limbii române, Academia Română din Bucureşti îi încredinţează lui alcătuirea acestuia. Atunci prezintă *Dicţionariul limbii ro-*

mâne, elaborat ca proect, 1871 76 şi *Glosariu* care cuprinde verbele din limba română ... acesta din urmă lucrat în colaborare cu Massim. Pentru alcătuirea Dicţionarului şi-a ales colaboratori pe Cipariu, G. Sion, G. Bărnuţiu, Iosif Hodoş şi Al. Papiu-Ilarian, toţi Transilvăneni, afară de Sion.

Pe lângă activitatea lui filologică trebue amintită şi cea istorică, nu mai puţin importantă: editarea *Magazinului istoric pentru Dacia* împreună cu N. Bălcescu, unde publică cronici, documente şi inscripţiuni în legătură cu istoria Românilor, 5 vol.; *Die Rumänen der Österreichischen Monarchie.* 3 vol. unde adună o mulţime de acte în legătură cu mişcările Românilor din Transilvania între anii 1848 51; *Istoria Românilor din Dacia Traiană* în 3 vol. şi publică Cronica lui Şincai. Pe lângă aceasta, activitatea politică, în timpul revoluţiei Românilor din Transilvania în anul 1848—49, a lui Laurian, stă alături de cea a lui Bărnuţiu, Şaguna, Lemeni, Bariţiu, Papiu Ilarian etc.

Contimporanul şi singurul care poate sta alături de Laurian în câmpul filologic, istoric şi politic pe la mijlocul şi jumătatea a II-a a sec. XIX a fost Timoteiu Cipariu. Dacă Laurian a publicat Tentamen Criticum, Dicţionare şi Glosare, Cipariu a publicat tot atâtea studii de filologie: *Elemente de limbă română după dialectele şi monumentele vechi, De latinitate linguae valachicae, Principii de limbă şi de scris, Sistema ortografiei, Gramatica limbei române* etc. între 1854—1867. Dacă Laurian a publicat Magazinul istoric, Cipariu a publicat *Archiv pentru filologie şi istorie* şi *Acte şi fragmente latino-româneşti pentru istoria bisericii române.* Dacă Laurian joacă un rol de frunte în mişcările revoluţionare din 1848—49, nici Cipariu nu e mai prejos, conducând chiar un ziar, *Organul luminării* care-şi schimbă, în anii revoluţiei numele în *Organul Naţional,* în care expunea doleanţele şi idealurile Românilor din Transilvania. Impreună cu Laurian, Cipariu pune bazele *Societăţii literare române* care se transformă în Academia Română, şi tot Cipariu este printre fondatorii acelei *Asociaţii Transilvane* pentru literatura şi cultura poporului român — „Astra" — al cărei preşedinte devine.

In cap. VII dl Ruffini îşi prezintă concluziunile studiului. Concluziunile într'adevăr sunt importante, pentrucă deosebit de importante au fost roadele acelei şcoli latiniste. Această perioadă de timp ce se cunoaşte sub acest nume nu este numai o şcoală, un curent filologic, ci este începutul renaşterii culturale şi politice a Românilor nu numai din Transilvania, ci a tuturor Românilor, căci învăţaţii ieşiţi şi adăpaţi la această şcoală, la aceste idei, s'au împrăştiat prin Moldova şi Muntenia, prin Istria şi Macedonia. Este pregătirea tuturor mişcărilor politice cari vor duce la eliberarea Principatelor de domnia fanariotă prin revoluţia lui Tudor din 1821 şi la ameliorarea, întru câtva, a situaţiei Românilor din Transilvania în urma mişcărilor din 1790—92 şi mai ales în urma revoluţiei din 1848.

Şt. P.

S. DRAGOMIR: *Studii şi documente privitoare la revoluţia Românilor din Transilvania în anii 1848—49.* Sibiu, Tip. Cartea Rom., 1944, LV+354 p. (Academia Română).

Timp de 95 de ani s'au publicat mereu ştiri privitoare la acest epocal eveniment din trecutul Transilvaniei prin diferite reviste, ziare sau alte periodice, mai ales transilvane. Ştiri şi documente preţioase au mai fost publicate în diferite scrieri despre revoluţiunea din 1848—49 sau despre persoane cu rol marcant în aceste evenimente. Importante sunt mai ales din acest punct de vedere scrierile acelora ce au avut ei înşişi rol activ şi important în această mişcare revoluţionară. — un fel de memorii ale acestora — ştirile păstrate de aceştia având valoarea documentară aproape. Din partea Românilor ne-au lăsat astfel de scrieri: Al. Papiu Ilariu în ultimele două volume din *Istoria Românilor din Dacia Superioară*[1]), Gh. Bariţiu în vol. II din *Părţi alese din istoria Transilvaniei*[2]). N. Popea, în *Memorialul mitropolitului Andrei baron de Şaguna*[3]), V. Moldovan, în *Memoriu din anii 1848—49*[4]), I. Ciurileanu, în *Fragmente istorice din anii 1848 49*[5]), A. Şaguna, în *Memoriile Arhiepiscopului şi Mitropolitului Andrei Şaguna*[6]), A. Sever, în *Răspuns la Cartea Neagră*[7]). Din partea Ungurilor la fel ne-au lăsat scrieri de acest fel Jakab E., *Szabadság harcunk történetéhez. Visszaemlékezések 1848—49-re*[8]), Czecz I., *Bem erdélyi hadjárata 1848—49-ben*[9]), Szilágyi S., *A magyar forradalom története 1848—49*[10]). Din partea austriecilor avem memorile unui veteran [baron von den Heydte] publicate sub titlul: *Der Revolutionskrieg in Siebenbürgen in den' Jahren 1848 und 1849*, în două părţi: 1. *Der Winterfeldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in den Jahren 1818 und 1849* şi 2. *Der Sommer-Feldzug des Revolutionskrieges in Siebenbürgen in Jahre 1849*[11]). Nu mai vorbim de importanţa diferitelor rapoarte: ale celor trei prefecţi români (Iancu, Balint şi Axente Sever), ale

---

1) Vol. II., Viena, 1852, vol. III. publicat cu o întroducere şi cu note de Şt. Pascu. Sibiu, 1943.

2) Sibiu, 1889.

3) Sibiu, 1889.

4) Braşoov, 1895.

5) Bucureşti, 1895.

6) Publicate la Sibiu [f. a.] de N. Popea.

7) Braşov, 1905.

8) Budapest, 1881.

9) Pesta 1868. Acesta-şi publicase memoriile mai întâi în l..germană sub titlul *Bems Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849.* Hamburg, 1850.

10) Pesta, 1880. Şi acesta-şi publică memoriile în l. germană la Pesta în acelaş an sub titlul: *Die letzten Tage der Magyarischen Revolution.*

11) Leipzig, 1863.

diferiţilor ofiţeri austriaci (căp. Gratze, locot. Mânzat, căp. Ivanovici etc.). S'au făcut chiar şi încercări de a aduna în volum documente din anii revoluţiunii. Astfel au văzut lumina zilei cele trei fascicole de documente publicate de A. Tr. Laurian la 1849 în Viena, sub titlul *Die Romänen der österreichischen Monarchie*, un vol. a lui Kövári L., *Okmànytàr az 1848—49-ik*[1]) şi un vol. al lui M. Popescu, *Documente inedite privitoare la Istoria Transilvaniei între 1848—59*[2]). Dar până acuma n'a încercat nimeni să cerceteze sistematic arhivele în vederea alcăturii unei colecţiuni de documente privitoare la revoluţiunea Românilor din Transilvania în anii 1848—49. Dl. prof. S. Dragomir şi-a dat seama de importanţa unei atari colecţiuni şi de aceea încă din 1924 a început să adune material în Arhivele din Viena pentru acest scop. A urmat apoi cercetarea Arhivelor din Budapesta şi în urmă acelea dela noi din ţară — judeţene şi ale Academiei Române.

Rodul cercetărilor dela Viena în Arhiva Ministerul de Războiu şi anume a dosarului cu titlul: *Feldakten 1848—49, Korps in Siebenbürgen* şi în aceea a Ministerului de Justiţie şi Interne este vol. I din colecţiunea care va ajunge la vreo 6 volume. Valoarea documentelor cuprinse în acest prim volum este „covârşitoare pentru istoriografia română" după cum spune însuşi autorul. Documentele din Arhiva Ministerului de Războiu, la care se adaogă şi memoriile redactate de câţiva ofiţeri ai armatei imperiale, aruncă o lumină neaşteptată asupra multor faze ale mişcării, care au rămas până acum necunoscute istoriografiei române, din lipsă totală de informaţiuni vrednice de crezământ: revolta în judeţele din N. Transilvaniei, acţiunea gloatelor româneşti în S—E. Transilvaniei; dezarmarea oraşelor ungureşti din inima Ţării, ideea formării unui corp liber de lăncieri români, luptele eroice ale prefecţilor Iancu şi Axente, etc. (p. IX—X). Mănunchiul de documente copiate din Arhiva Ministerului de Justţie şi de Interne îşi are importanţa lui mare, deoarece aici vorbesc în cauza naţională a Românilor oficialii cei mai autorizaţi ai Imperiului austriac.

Dl. prof. S. Dragomir însoţeşte documentele publicate de o întroducere de 36 pagini asupra relaţiunilor Românilor transilvani cu Viena, în acei ani epocali, pe baza materialului publicat până acum şi pe baza materialului inedit pe care îl deţine. Din acest studiu rezultă în mod limpede purtarea nesinceră a Curţii din Viena faţă cu Românii transilvani, în aceste vremuri crâncene. Chiar începutul acestor relaţiuni dovedeşte acest fapt: răspunsul pe care-l dă Impăratul delegaţiunii române prezentată în audienţă în ziua de 30 Mai e datat din 7 Iunie, pe când el a fost alcătuit de fapt în 11 Iunie după ce Impăratul primise cu o zi mai înainte în audienţă pe contele Bathyányi[3]).

---

[1]) Cluj, 1861.

[2]) Buc. 1929.

[3]) Cf. Al. Papiu Ilariu, *Ist. Rom. din Dacia Sup.* tom. III, publicat cu o introd. şi cu note de Şt. Pascu. Sibiu, 1943, p. 26.

Aceeaşi atitudine nesinceră a dovedit şi reprezentantul Curţii Imperiale din Viena în Transilvania, generalul baron Puchner, în înţelegere cu ceilalţi conducători ai Saşilor, acuzând pe Români, pentru a-i discredita, de daco-românism (p. XXXIV—XXXVII). Pentru a-şi susţine această opiniune, dl prof. Dragomir, reproduce o afirmaţiune a lui Helfert[2]). Afirmaţiunea este pe deplin întemeiată, căci la Al. Papiu Ilariu, cu mai bine de 20 de ani înainte găsim următoarele: „Tot Saşii, tocmai în Octomvrie 1848, când Saşii din Sibiu deteră mâna cu Românii asupra comunului duşman, fură atât de neruşinaţi, cât în Viena băgară un memorand la minister în care defaimă pe Români de Daco-Romanie. In adunarea din Decemvrie, fură siliţi Românii a răspunde acestor calomnii"[3]).

Aceeaşi politică de duplicitate nesinceră faţă de Români a avut Curtea din Viena şi în anul 1849 după ce Românii îşi dovediseră credinţa şi jertfele pentru tron. Totuşi generalii împărăteşti primesc instrucţiuni secrete pentru a supraveghea toate mişcările lui Axente şi ale lui Iancu şi a le disolva legiunile. Când Axente n'avu încotro şi-a adunat feciorii în faţa catedralei din Blaj şi şi-a luat rămas bun dela ei prin cuvinte ce exprimă tăios crezul de luptă al acestor eroi şi încrederea lor în dreptatea imanentă, (p. LIII). Autorul reproduce vorbele lui Axente din colecţiunea lui Bariţiu dela Bibl. Academiei Române. Al. Papiu-Ilariu, martor ocular al scenei spune că după ce Axente îşi adună feciorii în piaţă, se urcă pe locul de unde se publicase libertatea poporului. Vrând să vorbească, îl năpădesc lacrimile şi în lacrimi şi descinse sabia. Feciorii îşi sărutau puştile zicând, în plânsete de copii: armă care te-am câştigat cu sângele, care ai apărat tronul, viaţa mea şi a naţiunii, acum sunt silit să te părăsesc"[4]).

Volumul I cuprinde un număr de 157 de documente dintre 17 Sept. 1848 şi August 1852 din care 149 au fost copiate din Arhiva Ministerului de Război şi 8 din aceea a Ministerului de Justiţie şi Interne. Despre valoarea acestor documente am vorbit mai sus. Vom sublinia numai faptul că unele din documente au mai fost publicate, ca cele două proclamaţii ale lui Bem către moldoveni (no. 103 şi 105) din 7/19 Iulie şi din 12/24 Iulie. (Cf. *Amintirile din pribegie* ale lui Ioan Ghica, p. 392—396 şi Kövári L., *Okmánytár az 1848—49-ik*, p. 194—196).

Colecţiunea de documente a fost împărţită de dl prof S. Dragomir pe volume după fondurile din care au fost scoase documentele şi în aceste cadre largi, în ordine cronologică. Ceeace însă prezintă un neajuns al colecţiunii este lipsa regestelor din capul documentelor, limitându-se autorul a da numele expeditorului şi acela al destinatarului, fără să rezume şi con-

---

[2]) I. a. Fhr. v. Helfert, *Geschichte Österreichs vom Ausgange des Wiener October-Aufstandes 1848*. Praga, 1876, IV, 2, p. 447.

[3]) Cf. Al. Papiu Ilariu, *o. c.*, p. 149.

[4]) Al. Papiu Ilariu, *o. c.*, p. 132—133.

ţinutul documentului — doar la câteva numai se face aceasta — îngreuind astfel munca cercetătorului care ar vrea să folosească documentele. Ar fi bine ca la vol. următoare să se facă aceste regeste atât de utile, precum şi indicele de nume, pentruca colecţiunea să nu se înfăţişeze mai prejos de alte colecţiuni de documente, româneşti sau streine, moderne. Vol I din colecţiunea documentelor revoluţiunii din 1848—49 publict de dl Prof. S. Dragomir, exceptând neajunsul amintit, poate sta, atât din punct de vedere ştiinţific, cât şi tehnic alături de orice altă colecţiune occidentală, realizându-se astfel o dorinţă generală a tuturor Românilor, cercetători ai trecutului nostru, de a avea *Anii 1848—49* şi pentru Transilvania, după ce prin străduinţa unui alt Transilvan, Septimiu Albini, s'a avut, înainte cu un sfert de veac, *Anul 1848 în Principate*. Alegerea Academiei Române, încredinţându-i-se d-lui S. Dragomir această grea, dar onorabilă sarcină, a fost nu se poate mai bună, deoarece academicianul dela Universitatea din Cluj prin studiile sale anterioare, s'a dovedit a fi cel mai bun cunoscător al acestor evenimente transilvane. Cuvântul nostru de încheere este ca vremurile să permită d-lui prof. S. Dragomir ducerea la îndeplinire a întregului plan, de a ne da toate cele 6 volume pentru care materialul îl are gata de tipar, al doilea volum fiind aproape în întregime tipărit.

Şt. Pascu

GH. D. FLORESCU, *Divanele domneşti din Ţara Românească, I (1389—1495)*, Bucureşti 1943. p. 373 (una tabelă genealogică).

Printre publicaţiile Revistei Istorice Române, a apărut de curând a doua ediţie a studiului dlui Gh. D. Florescu, cu titlul amintit. Dela întâia ediţie, publicată în 1927, autorul a făcut un mare pas. Studiul apare mult adăogit, fiind exploatat şi materialul documentar adus odată cu tezaurul dela Moscova, iar prezentarea materialului se bucură de o ţinută riguros ştiinţifică. De unde în prima ediţie erau publicate în regest abia 96 de documente în publicaţiunea de faţă numărul documentelor prezentate se ridică la 155 cuprinzând perioada de timp dintre 1389—1495, dintre domnia lui Mircea I cel Bătrân şi sfârşitul domniei lui Vlad IV Călugărul. Autorul completează numărul documentelor din vremea lui Mircea cel Bătrân, Dan II, Vlad Dracul, Vladislav II, Vlad Ţepeş, Radu cel Frumos, Basarab Laiotă, Basarab cel Tânăr şi Vlad Călugărul însoţind regestele de listele martorilor, cari alcătuiau divanul domnesc, precum şi de amănunţite date privitoare la persoanele şi localităţile de care se face amintire în documentul respectiv. Autorul citează scrupulos izvoarele de care s'a slujit ca şi colecţiunile în cari textul documentelor se mai găseşte reprodus sau citat. Pasiunea autorului de a stabili genealogii printre cari şi aceea a dinastiei Basarabilor până în sec. XVI, este din cele mai lăudabile numai că genealogiile nu par a fi întotdeauna îndeajuns de bine susţinute de materialul invocat în sprijinul lor. Aşa bunăoară, alcătuirea schiţei genealogice a boierilor din Bucşani, co-

borători din Spătarul Albul, pe care autorul îl bănuește a fi unul și acelaș cu Spătarul Negrilă, amândoi făcând parte din divanul domnesc al lui Dan II. (pag. 74).

Anumite greșeli de acord gramatical, ca „Elena, a cărui vară" sau „fiul cel mai în vârstă a Domniței" (pag. 320), ar fi de dorit să fie eliminate într'o viitoare ediție, pentru a nu umbri prestigiul științific al unui astfel de studiu.

M. V. L.

G. I. BRĂTIANU, *La Bessarabie*, Droits nationaux et historiques, București, 1943. 228 pag.

Printre lucrările recent apărute ale Dlui G. I. Brătianu se numără și volumul *La Bessarabie, Droits nationaux et historiques.* Dl G. I. Brătianu privește problema Basarabiei în egală măsură din punct de vedere istoric și juridic internațional, pentru a ajunge la concluzia că partea de Moldovă, cunoscută azi sub numele de Basarabia, nu reprezintă un interes strict local ci unul european; pentrucă „Basarabia", — spune autorul în termeni lapidari, „însemnează Dunărea". Autorul pornește prin a arăta evoluția istorică a Basarabiei ca definiție geografică — țară a Basarabilor în Evul Mediu, teritoriul cuprins între limanul Nistrului, Brațul Chiliei și cursul inferior al Prutului și supranumit Bugeac în epoca modernă, iar dela 1812 încoace întreagă regiunea cuprinsă între Prut și Nistru, datorită extensiunii abuzive a termenului Basarabia de către stăpânirea ţaristă. Actul cedării Basarabiei în 1812, care avea până acum drept singură explicație trădarea dragomanului Moruzi, în lucrarea de față apare ca o consecință a unui întreg complex de împrejurări de politică europeană, în care era angajat și Imperiul Otoman. Cedarea Moldovei de dincolo de Prut s'ar datora pe de-o-parte faptului că politica napoleoniană își pierduse creditul la Inalta Poartă după întrevederea dela Erfurt, pe de alta, temerilor ce stăruiau la Constantinopol că, în eventualitatea unei victorii rusești asupra lui Napoleon, Rușii s'ar fi despăgubit luând întregi Principatele. Politica Fanarioților n'ar fi urmărit deci decât salvarea Principatelor cu prețul Basarabiei.

Anul 1856, când marile puteri europene reactualizează problema Basarabiei, găsește situația demografică a acestei provincii vădit modificată. Imprejurările de ordin fiscal, corvezile, au dat loc unui intens curent de emigrare a populației fie în spre Moldova, fie la Răsărit spre regiuni scutite temporar de impozite. Noul regim pe de altă parte, duce o intensă politică de colonizare cu elemente străine. Astfel, dacă e să acordăm credit statisticelor rusești, aflăm că, în 1815, 84% din populația Basarabiei era românească, pentruca acest procent să coboare în 1856 la 68,5%. In acest an cele trei județe sudice sunt retrocedate Moldovei, pentrucă interesele Angliei o cereau. Aceleași trei județe trec din nou sub stăpânire rusească în 1878, pentrucă politica engleză declara atunci „a nu se mai simți imediat interesată pen-

tru a fi autorizată a-şi lua singură responsabilitatea de a se opune schimbului propus". Intr'adevăr, în 1869 se deschisese Canalul de Suez, iar Ruşii, prin trataul dela Berlin, lăsau Turcilor şi, pe această cale Englezilor, marele drum al Persiei spre India.

Intâiul războiu mondial şi prăbuşirea regimului ţarist au dus la cunoscutele evenimente din anii 1917—1918. Regimul sovietic ar fi fost înclinat să discute chestiunea Basarabiei cu reprezentanţi ai României şi propune, în 1920, Harcoovul ca loc de întrunire al conferinţei. Delegaţi români şi sovietici se întâlnesc în toamna anului 1920 la Varşovia. Reprezentanţii sovietici promit renunţarea la Basarabia în schimbul unei atitudini neutre din partea României în eventualitatea unui conflict ce ar fi putut izbucni între noul stat sovietic şi vreo putere europeană. Tache Ionescu, pe atunci ministru de externe al României, se opune însă, influenţat fiind de marile puteri apusene, atât de ostile pe atunci noului regim rusesc.

Dela această dată şi până în primăvara anului 1940, politica României faţă de vecinul dela Răsărit avea să fie direct influenţată, dacă nu chiar determinată, de politica Franţei şi a Angliei faţă de U. R. S. S. Franţa şi Anglia ajung să recunoască rând pe rând legitimitatea statului sovietic, dar România nu va mai reîntâlni prilejul pierdut în 1920, iar U. R. S. S. în politica sa faţă de Basarabia, în pofida reluării raporturilor diplomatice cu România în 9 Iunie 1934 şi a politicei de curtoazie pe care Titulescu o ducea faţă de Soviete, se dovedeşte o fidelă continuatoare a regimului ţarist. Nici un prilej nu pierde pentru a revendica, fie în politica externă fie în politica internă, pe cale de propagandă, Basarabia. Prin însuşi pactul ruso-german dela Moscova din August 1939, Basarabia intra în aşa numitele zone de influenţă rusească. In Martie 1940 comisarul sovietic al afacerilor externe declara că dintre Statele din Sud, numai cu România nu are pact de neagresiune, din pricina chestiunii în litigiu a Basarabiei, pentruca ultimatul adresat de U. R. S. S. României în 26 Iunie 1940, să afirme că România „a smuls Uniunii Sovietice o parte din teritoriul său, Basarabia, ştirbind astfel unitatea seculară a Basarabiei, populată în deosebi de ucraineni, cu Republica Sovietică Ucrainiană". Bucovina urma să fie luată ca despăgubire pentru cei 22 de ani de stăpânire românească în Basarabia. Voinţa Rusiei de a stăpâni Basarabia, voinţă care a supravieţuit tuturor regimurilor, atutorul o explică în felul în care aminteam la începutul acestor rânduri. Pentru imperialismul rusesc Basarabia nu e o ţintă, susţine autorul, ci un mijloc, căci Basarabia însemnează Dunărea, deci posbilitatea de control asupra Statelor Balcanice.

M. V. L.

N. BĂNESCU, *Un probleme d'histoire medievale: Creation et caractere du second Empire Bulgare (1186).* Bucureşti 1943 p. 93. 8°.

Istoriografii ţărilor vecine s'au obişnuit a nega existenţa Românilor în

evul mediu, nu numai atunci, când s'ar putea bizui pe pretinsul argument „a silentio", dar şi când izvoarele confirmă participarea elementului românesc la Istorie în forma cea mai categorică şi mai limpede cu putinţă Acesta e şi cazul momentului româno-bulgar din 1185, în jurul căruia s'a ivit o întreagă literatură protestând cu vehemenţă împotriva caracterului românesc al aşa numitului al doilea Imperiu Bulgar.

D. prof. N. Bănescu analizează această literatură, produs exclusiv al şcolilor istorice slave, răsturnând cu ajutorul izvoarelor contemporane şubredul eşafodaj pe care l-a ridicat, pe bază de pură imaginaţie, de subiectivism şi tendinţă şovină menţionata istoriografie tendenţioasă.

Acest morb rasial l-a atins până şi pe savantul Jireček, care, în „Geschichte der Bulgaren" (Praga, 1876), pretindea că tocmai în veacul al XII-lea, deci exact în epoca de dominaţiune politică a Românilor în Balcani numele de Vlah s'ar fi extins în mod greşit asupra Slavilor din Moesia! Punctul acesta de vedere, simplu punct de vedere pe care nici un document al vremii nu-l sprijineşte, a fost adoptat câţiva ani mai târziu de savantul rus Th. Uspensky. Acesta vedea în înlocuirea termenului „Bulgar" cu „Vlah" o tendinţă literară a epocii, izvorâtă din ura şi dispreţul cronicarilor bizantini împotriva Bulgarilor ca şi din consideraţiunile politice ale stăpânirii bizantine, care tinde să supună cu totul această provincie (Bulgaria) şi să introducă administraţia şi organizaţia bizantină. Indoită eroare — scrie dl N. Bănescu — deoarece Nikitas Choniates, cronicarul cel mai bine informat asupra răscoalei conduse de Petru şi Asan, aminteşte de câte ori se iveşte prilejul, pe Bulgari alături de Români. Iar cât este lipsită de temeiu pretinsa aversiune a oficialităţii bizantine faţă de termenul „bulgar" şi Bulgaria, o dovedeşte titlul pe care cea dintâi îl acordă fostului stat „bulgar": „ducat al Bulgariei" condus de un „katepan al Bulgariei". Evidenţa izvoarelor îl obligă însă pe savantul rus să recunoască Românilor din Sudul Dunării o participare considerabilă la evenimentele, care au dus la eliberarea Bulgariei din jugul bizantin.

Latura negativă a teoriei lui Uspensky o adoptă întru totul şcoala istorică bulgară prin reprezentanţii ei de seamă Mutafčev, Zlatarski, Iv. Dujčev. Cel dintâiu făureşte o origină cumană-rusă conducătorilor Petru şi Asan, întemeiat doar pe originea turanică a numelui Asan, uitând, cum arată dl N. Bănescu, că fraţii acestuia purtau nume curat româneşti ca Petru şi Ioniţă. Mai plină de ipoteze absurde e teoria lui Zlatarsky asupra originei lui Petru şi Asan ca şi asupra caracterului etnic al răsculaţilor. Pe cei doi celnici îi consideră, fără nici un temeiu documentar, scoborâtori din Boril, un curtean al lui Botaniates, şi susţine că Nicetas Choniates ar fi înţeles prin Vlahi pe Bulgarii de Nord, spre deosebire de Bulgarii de Vest şi Sud-Vest, cari şi-au păstrat vechiul nume. La această fantezistă teorie se alătură Dujčev şi, mai grav decât atâta, savantul Ostrogorsky. Impotriva tuturor acestor teorii absurde, dl N. Bănescu invoacă mărturia lui Choniates, care a în-

soţit pe împărat în calitate de secretar in expediţiunea împotriva rebelilor. Acesta atribue Românilor iniţiativa mişcării şi afirmă origina românească a lui Petru şi Asan; mărturia lui Ansbertus, cronicarul cruciadei condusă de Frederic, care vorbeşte de „Kalopetrus Flaccus" şi de „subditis Flacchis", mărturia lui Robert de Clary şi preţioasa mărturie a scrisorilor Papei Inonocenţiu al III-lea, unde Ioniţă este amintit ca „rex Bulgarorum et Blacorum" şi la fel arhiepiscopul de Târnovo „Arhiepiscopus totius Bulgariae et Blaciae".

Cel de al doilea Imperiu Bulgar a fost creiat deci, după propria expresiune a autorului, „de energia activă a Românilor din Balcani". Aportul bulgar în această creaţiune l-a dat mai mult tradiţia fostului Imperiu, pe care au trebuit să se sprijine Românii Petru şi Asan pentru ca creaţiunea lor politică să primească o legitimare. Rămâne incontestabil românească iniţiativa şi caracterul etnic atât al dinastiei cât şi al părţii covârşitoare din supuşii celui de al doilea Imperiu Bulgar.

Studiul, cuprinzând o prezentare critică a întregei literaturi privitoare la chestiunea Imperiului Româno-Bulgar, reprezintă o preţioasă şi definitivă punere la punct a acestei atât de discutate probleme.

M. V. L.

V. PAPACOSTEA, *Les deux Hongries. Extrait de la Revue historique du Sud-Est européen*, XVIII, Bucarest, 1941.

Datorită condiţiilor geografice specifice, Transilvania nu a putut fi încorporată de Statul maghiar şi nici asimilată din punct de vedere politic. In schimb ea a rămas — ca o consecinţă a determinismului geografic — fidelă legăturilor sale cu Principatele române. Ceea ce a contribuit la menţinerea individualităţii politice a Transilvaniei a fost şi marea regiune inundabilă a Tisei, care a separat în toate timpurile Ungaria panonică de Transilvania, delimitându-le ca două organisme statale diferenţiate prin structura lor fizică şi umană, prin organizaţiunea lor politică, prin orientarea economică particulară fiecăreia din ele şi prin structura spirituală. Aceste diferenţe au provocat un antagonism ungaro-transilvan, căruia îi dă atât de plastic expresie cronicarul maghiar ardelean din secolul al XVIII-lea, Mihail Cserei, când spune că nenorocirile Transilvaniei au venit totdeauna dela Ungaria (Cf. şi I. Lupaş, Realităţi istorice în voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI, Bucureşti, 1938, pag. 83 84 şi pag. 84 n. 1).

Dar individualizarea geografică a determinat o individualizare politică concretizată în voevodatul transilvan, organizaţie specifică poporului român, care s'a menţinut timp de secole după invazia maghiară, până la jumătatea secolului al XVI-lea, când Transilvania s'a transformat în Principat detaşat de Coroana ungară şi aşezat sub suzeranitatea Porţii otomane. Aşa cum a arătat Dl profesor I. Lupaş (Voevodatul Transilvaniei în sec. XII şi XIII în Studii, conf. şi com. ist., II, Cluj, 1940, p. 3 urm.), voevodatul trans-

silvan are caracterele esenţiale identice cu ale voevodatului moldovean sau muntean. Dincolo de Tisa realitatea politică o constituia comitatul, copiat după model carolingian, dincoace de Tisa organismul statal era voevodatul de provenienţă românească.

Sudura Transilvaniei cu Ungaria a fost împiedecată însă şi de motive de ordin religos, căci cea mai mare parte din populaţia Transilvaniei fiind pravoslavnică, era firesc ca şi Transilvania să se orienteze spre Răsărit. Dar — se întreabă dl. Papacostea — cum se explică incapacitatea primilor regi unguri de a asimila Transilvania sub raport religios? Acest lucru se explică prin faptul că invazia maghiară în Ardeal era redusă numeric în primele secole. Cifra năvălitorilor era aşa de mică, încât ei se văzură siliţi să îmbrăţişeze credinţa religioasă a populaiţei autohtone şi să păstreze cadrele organizaţiei ei politice tradiţionale: cnezate, voevodate cu vechile lor tradiţii religioase, juridice şi militare. Reacţia regalităţii ungare pentru a rupe blocul român şi a face să triumfe biserica occidentală s'a produs mai târziu şi nu prin Unguri, ci prin colonişti de origină străină.

Un alt fapt, care a împiedecat asimilarea Transilvaniei în viaţa de Stat a Ungariei, e de ordin demografic. Poporul maghiar nu a avut niciodată forţa numerică necesară realizării acestui scop. Neputând domina sau asimila provinciile supuse şi nici face faţă obligaţiunilor lor „apostolice", din cauza redusei forţe demografice a poporului maghiar, regii au procedat la colonizarea Secuilor, Saşilor şi a Cavalerilor Teutoni în Transilvania. Şi tot pentru acest motiv regii unguri au utilizat organizaţiile militare române.

Separatismul transilvan a fost favorizat în plus şi de motive de ordin social. Pe când Ungaria s'a caracterizat în toate timpurile ca o ţară de latifundiari, Transilvania a rămas ţara proprietăţilor mijlocii şi mici. Pe aceste proprietăţi mijlocii şi mici se grefară puternice organizaţiuni militare. Aşa nobilimea română mică din Banat îşi păstră până la căderea Timişoarei o puternică organizaţie militară fondată pe vechile ei libertăţi. Tot astfel în Haţeg, Hunedoara, Făgăraş se menţionează organizaţiile militare ale Românilor. Din cauza carenţei regatului ungar Transilvania fiind avizată la propriile ei mijloace militare pentru apărarea graniţelor, şi-a constituit o organizaţie militară proprie, independentă de aceea a Ungariei. Românii cu cnezii şi voevozii lor au avut în această organizaţie militară un rol de primul ordin. Cea mai mare parte din sarcinile luptelor pentru apărare contra Tătarilor şi Occidentului contra Otomanilor a fost suportată de Români, şi mărturie stau numeroasele diplome de privilegii şi fiefuri acordate de regii unguri Românilor distinşi în lupte. Avem mărturii atât din sec. XIII şi XIV, cât şi mai ales din sec. XV, privitoare la importanţa contribuţunei adusă de elementul militar român. In deosebi în sec. XV, cu ocazia luptelor cu Turcii, se face tot mai des amintire de ostaşii români. In vremea lui Sigismund de Luxemburg dieta nobilimii maghiare statuă în 1433 că datoria de apărare a graniţelor contra Turcilor incumbă Românilor, Sârbilor

şi Cumanilor. Această dispoziţie este foarte importantă prin faptul că denunţă defectuozitatea sistemului militar feudal ungar. In vreme ce nobilimea din Ungaria îşi rezerva misiunea de a apăra interiorul, — oraşe şi cetăţi —, mica nobilime română transilvană trebuia să înfrunte adesea singură atacul turcesc.

Crescând importanţa militară a elementului român, creştea şi importanţa lui politică. Astfel se creează pe nesimţite un partid militar constituit de miliţiile din Banat şi Haţeg furnizate de nobilimea română. Acest partid va da expresie antagonismului transilvano-ungar în a doua jumătate a sec. XV. Condus de oameni capabili partidul micii nobilimi române transilvane a întârziat procesul de degradare socială şi politică provocat de partidul marilor feudali din Vest. Diploma lui Ladislau V Postumul din 1457 ratifică excepţionala poziţie militară şi politică a Românilor din Transilvania în sec. XV.

Românii — se spune în diplomă au fost principalii apărători ai Dunării şi ai Ungariei contra Turcilor („ipsi in confiniis Regni nostri collocati, in custodia et tuitione vadorum Danubii contra crebros incursus Turcorum").

Se recunoaşte fidelitatea Românilor în luptele cu Turcii şi li se promite restituirea vechilor privilegii, libertăţi şi prerogative pe seama tuturor Românilor, dela cei mai mari până la cei mai mici. Referindu-se la întreg grupul etnic al Românilor, această diplomă constitue un prim pas spre emanciparea politică şi naţională a Românilor. Ea materializează dezagregarea internă a regatului ungar, a cărui distrugere la Mohács (1526) este doar pecetluirea firească a acestui proces de descompunere internă, provocată de antagonismul ungaro-transilvan.

Apogeul separatismului transilvan îl marchează Ioan Huniade, exponentul acestui antagonism. Grupând în jurul lui tot ce era mai viguros în mişcarea militară a Românilor din Transilvania şi repurtând strălucite victorii contra Turcilor, Huniade puse în inferioritate morală pe magnaţii latifundiari din Ungaria. Ajungând în 1442 voevod al Transilvaniei, în acel moment cele trei ţări române se aflau în mâini româneşti. Iar când în 1446 ajunse şi guvernator al Ungariei se poate spune că centrul politic al regatului ungar se deplasă dela Vest la Est, dela Buda la Alba-Iulia. De aci înainte armatele celor trei ţări române apărară cu forţele lor unite centrul şi apusul Europei împotriva pericolului otoman. La moartea lui, partidul său militar sprijinit pe miliţiile române transilvănene era aşa de puternic, încât în lupta cu Frederic al III-lea al Germaniei şi cu Cazimir al Poloniei, reuşi să pună rege pe Matia. Sub el elementul român îşi afirmă iarăşi valoarea lui militară timp de un sfert de veac sub conducerea lui Pavel Chinezul, care, după moartea lui Matia, continuă să-şi asume apărarea frontierei spre Turci. Dar măsurile apăsătoare, luate contra celor ce-şi vărsaseră cu generozitate sângele în luptele contra Turcilor, duseră la începutul sec. XVI la revoluţia lui Dózsa (1514), la care luară parte şi Românii, şi apoi la

desnodământul dela Mohács. Descompunerea internă, acţiunea separatistă şi veleităţile de independenţă ale Românilor din Banat, expresie a antagonismului transilvano-ungar, persecuţia socială a elementului militar român, grăbiră sfârşitul Statului unguresc. Ungaria fu cea mai mare parte transformată în paşalâc, în vreme ce Transilvania organizată ca principat independent sub suzeranitatea turcească, întreţinu tot mai strânse legături cu Moldova şi Ţara Românească. Şi, ca o consecinţă a unităţii geografice în care se încadrează cele trei ţări române, aceste legături făcură să se nască ideea reconstituirii vechii Dacii, pentru a cărei realizare au luptat Petru Rareş, Sigismund Báthory, Mihai Viteazul, Radu Mihnea, G. Bethlen, ş. a.

Tradiţia de independenţă, de care Transilvania s'a bucurat în raporturile cu Ungaria, dăinui şi pe mai departe în spiritele Transilvănenilor. Şi în acest sens e foarte caracteristic faptul că atunci când Habsburgii, învingând pe Turci şi desfiinţând paşalâcul de Buda, cerură restaurarea regatului ungar, la care vroiau să anexeze şi Transilvania, diplomaţia transilvană s'a opus probând că Transilvania a recunoscut în trecut supremaţia Ungariei în vederea marilor interese ale solidarităţii creştine, dar acest fapt nu a împiedecat-o de a rămâne un Stat liber, independent. Toate tratatele intervenite între Austria şi Transilvania reflectă vechiul antagonism ungaro-transilvan. Diploma lui Leopold I din 1691, rezoluţia din 1693, Pragmatica Sancţiune, decretul imperial din 1790 conţin articole ce proclamă categoric vechea independenţă a Transilvaniei faţă de Ungaria. Unirea cu Austria le inspiră Transilvănenilor teama ca nu cumva să ajungă iarăşi sub Unguri. De aceea într'un articol special se precizează: „Transilvania să nu fie obligată niciodată să se încorporeze la Ungaria".

După ce a analizat motivele de ordin geografic, politic, religios şi social ale separatismului transilvan, după ce a subliniat importanţa elementului militar român din Transilvania în sec. XIII—XVI, considerându-l ca exponent al antagonismului secular ungaro-transilvan, după ce a arătat în câteva cuvinte afirmarea tradiţiei de independenţă transilvană până în sec. XVII XVIII, Dl. Papacostea termină cu cuvintele: „Dacă spre Vest Transilvania şi-a păstrat cu încordare independenţa, spre Est, din contră, ea a fost constant dispusă să se reintegreze în unitatea vechii Dacii". Nu putem sublinia în deajuns justeţea concluziilor pe care Dl. Papacostea le trage din mărturiile şi fenomenele istorice analizate şi subscriem în totul la modul D-sale de a explica separatismul de totdeauna al Transilvaniei în raport cu Ungaria. De aceea, cu atât mai mult ne permitem să formulăm aici rezervele noastre în ce priveşte titlul studiului. *Nu poate fi vorba de două Ungarii cu existenţe paralele şi în flagrant antagonism una cu cealaltă, ci de o Ungarie şi de o Transilvanie.* Pentru a evita orice insinuări alături cu adevărul istoric credem că studiul s'ar fi intitulat mai potrivit: „*Ungaria şi Transilvania. Cauzele şi aspectele separatismului transilvan*". Un asemenea titlu ar fi fost mai conform atât cu cuprinsul studiului, cât şi cu realităţile istorice, şi nu

ar fi permis nicio interpretare lăturalnică. Şi acum, încă două, trei observaţiuni, care nu scad cu nimic importanţa şi frumuseţea studiului rezumat aici. Dl. Papacostea (p. 163 şi pag. 173) vorbeşte despre transformarea voevodatului transilvan la jumătatea sec. XVI în Mare Principat. Este, fără îndoială, o scăpare din vedere, deoarece ştim cu toţii că la jumătatea secolului XVI Transilvania a devenit principat, fiind ridicată la treapta de Mare Principat abia în a doua jumătate a sec. XVIII (1765—1768) de către Maria Terezia. Dl Papacostea vorbeşte apoi într'un loc de Sf. Coroană. Credem că, mai ales în urma studiului publicat recent de dl. prof. Lupaş (Mitul „Sacrei Coroane" şi problema transilvană, în Anuarul Institutului de Istorie Naţională, VIII, 1939—1942, Sibiu, 1942, pag. 346—360), expresia aceasta, tradiţională e drept, dar fără nicio justificare istorică, ar trebui să fie îndepărtată cel puţin din istoriografia noastră.

Vorbind de importanţa elementului militar român din Transilvania în secolul XIII, Dl. Papacostea pomeneşte menţionarea acestui element în contestatul document din 1210, pentru ca imediat să amintească participarea Românilor din Transilvania şi la 1260 într'o expediţie contra lui Ottokar al Boemiei. Este, — cum ştim vorba de lupta dela Kreussenbrunn (12 Iulie 1260), în care Bela IV a fost învins de regele ceh. Dar afirmaţia D-lui Papacostea că Românii transilvăneni ar fi amintiţi în scrisoarea lui Ottokar către Papă nu este întru totul exactă. Intr'adevăr regele ceh vorbeşte de Români (Valahi) în scrisoarea sa către Papa Alexandru IV. (Vezi scrisoarea la Hurmuzaki, Doc. I. 1, pag. 287—288 şi N. Iorga, Acte şi Fragmente, III, 1, pag. 76, apoi în cronicile cehe, *Chronicon Johannis Marignol* ap. P. Gelasius Dobner, Monumenta Historica Bohemiae, tom. II, p. 221 şi *Chronicon Przibiconis de Tradenina* (Chronicon Pulkavae) ap. idem, ibidem, III, p. 227; Dar Ottokar nu precizează de unde erau acei Români. E foarte probabil — nu sigur — că erau Transilvăneni.

Pentru a termina, mai semnalăm câteva greşeli: numele istoricului ceh care a scris: Les Magyars et la republique tchécoslovaque, Prague, 1919, este *Karel Kadlec* şi nu *Kadleč* (p. 163 şi n. 2). Cronicarul din sec. XVI Antoniu Verancsics, nu l-am întâlnit nicăieri scris Wrancius, cum aflăm la Dl. Papacostea, ci Verancius, Verantius, Verancsics, Verančić, Wrančić ori Vrancsits (ultima formă la Fr. Aug. Ocskovszky, Historia urbis Tirnaviensis, Tirnaviae, 1843, p. 45, n. 3).

Dintr'o evidentă scăpare de vedere numele lui Ladislau V. Postumul este transformat în câteva locuri în Ludovic V. Tot o inadverteneţă este şi supărătorul anacronism, vorbindu-se în sec. XV de deplasarea centrului politic al regatului unguresc dela Budapesta (!) la Alba Iulia. Pe atunci exista doar o Budă şi o Pestă deosebite, numirea de Budapesta fiind mult mai târzie. Mai sunt, în fine, câteva greşeli de tipar, mai ales la titlurile maghiare ale publicaţiilor utilizate de Dl. Papacostea. Aşa semnalăm: penzlörténet (p. 159 n. 3) în loc de pénztörténet; Eckart Ferencz, Magyar-

ország tèrténete (p. 163, n. 1) în loc de Eckhardt Fr., Magyarország története: Szekfu (p. 164, n. 1) în loc de Szekfü; Kremény (p. 164, n. 3) în loc de Kemény; hadgárata (p. 166, n. 1) în loc de hadjárata și Szazadok (ibid) în loc de Századok. Lucrarea răposatului *Ilie Minea*, (citată la pag. 166, n. 1). Românii înainte de 1222 în Revista pentru istorie, arheologie și filosofie (!), București, 1932, a fost publicată de fapt în Revista pentru istorie, arheologie și *filologie*, vol. XIII, București, 1912.

Cu acestea terminăm, exprimându-ne dorința de a vedea pe Dl. prof. Papacostea dându-ne și alte contribuții privitoare la trecutul Românilor din Transilvania, unde spiritul de sinteză și putere de discernământ critic a D-sale sunt menite să aducă lămuritoare lumini.

Dr. Mihail P. Dan

Dr. VOJTECH BUCKO, *Mikuláš Oláh a jeho doba* 1493 1568 (Nicolae Olahus și epoca lui). *Študia zo slovenských dejín 16-ho storočia* (Studiu din istoria slovacă în secolul al XVI-lea), Bratislava, Vydaly Vedecké ústavy mesta Bratislavy (Editura Institutelor științifice ale orașului Bratislava), 1940. 228 p. (Cu un rezumat în limba germană)[1].

Marele umanist român din secolul al XV-lea și activitatea lui s'au bucurat până azi atât de atenția cercetătorilor români[2]), cât și de atenția cercetătorilor maghiari[3]).

---

[1]) Vezi și recenzia lui V. Jankovič în Acta eruditae Societatis Slovacae (Časopis slovenskej učenej spoločnosti), III, Historia Slovaca, I II, Bratislava, 1940—1941, p. 348—352.

[2]) Vezi I. Lupaș, Doi umaniști români în secolul al XVI-lea, în Ac. Rom. Mem. Sec. Ist., Seria III, Tom. VIII, Mem. 5, București, 1927—1928, p. 117—145 (și extras) și același studiu în Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. I, București, 1928, p. 89—108; Idem, Cel dintâiu umanist român, Nicolae Olahus din Sibiu (1493—1568), în Studii, conferințe și comunicări istorice, vol. II, Cluj, 1940, p. 151—160; Idem, Der erste Humanist aus rumänischem Geblüt, Nikolaus Olahus aus Hermannstadt (1493—1568), în Siebenbürgische Vierteljahrsschrift, Jahrg. 1940, Bd. 63, Heft 3/4, p. 216 228 și în Zur Geschichte der Rumänen, Sibiu, 1943, p. 186—198; Șt. Bezdechi, Nicolaus Olahus. Primul umanist de origină română, Aninoasa-Gorj, 1939, și același, Poeziile lui Nicolaus Olahus, în Omagiu fraților I. și Al. Lapedatu, București, 1936, p. 61—81; T. Racotă, Primul umanist român, N. Olahus, în revista Transilvania, an. 73, Octomvrie 1942, No. 10, p. 765—774; Dr. Mihail P. Dan, Nicolae Olahus și cruciata contra Turcilor în „Transilvania", an. 74, Sept.—Oct. 1943, No. 9—10, p. 701—714.

[3]) Kollányi, Fr. Oláh Miklós, în Katholikus Szemle, Budapest, 1888; Békefi Remig, Oláh Miklós nagyszombati-iskolájának szervezése, în Századok, XXXI (1897), p. 882 urm. și alții.

Iată, acum, şi un istoric slovac închinând marelui Olahus o cuprinzătoare şi bine informată monografie.

Studiul Dr. Bucko este divizat în 13 capitole. In primele 3 capitole autorul urmăreşte viaţa lui Olahus până la ajungerea lui în Belgia şi începerea legăturilor de prietenie cu Erasmus din Rotterdam. Aflăm, deasemenea, că a fost prieten şi cu istoriografii Gasparus Ursinus Velius şi Paulus Jovius, cărora le-a procurat adeseori ştiri de istorie maghiară. Capitolul IV se ocupă de activitatea literară şi ştiinţifică a lui Olahus. Doar în câteva rânduri autorul trece peste activitatea poetică a umanistului român, cu toate că ar fi putut scrie mai mult, dacă nu ar ignora lucrarea prof. Şt. Bezdechi, unde un capitol întreg, de vreo 30 de pagini, este închinat încercărilor poetice ale lui Olahus. De altfel Dr. V. Bucko ignorează întreaga literatură românã referitoare la vieaţa şi opera renumitului umanist. Mai amănunţit se studiază operele istorice ale lui Olahus: Hungaria, Attila şi Chronicon, precum şi corespondenţa sa, pe care Bucko o utilizează aproape la fiecare pagină. In cap. V, unul dintre cele mai interesante, autorul prezintă concepţia politică a lui Olahus cu privire la Ungaria, aşa cum se oglindeşte ea în scrisorile sale. Din ele se vede că Olahus era un aderent al Habsburgilor, singurii care — după părerea lui — puteau apăra Ungaria de pericolul turcesc. Cauzele nenorocirii Ungariei Olahus le vede în fragmentarea Statului în câteva părţi şi în faptul că regele Ferdinand nu stătea în ţară, ci se mulţumea s'o administreze prin comisari. După opinia lui, patria ar putea fi salvată doar dacă ar ajunge toată sub sceptrul lui Ferdinand şi acesta ar interveni cu o mână energică pentru instaurarea ordinei şi a liniştei creatoare. Capitolul următor tratează despre poziţia lui Olahus faţă de Reformă, vădindu-se din scrisorile lui dintre 1527 şi 1538 atitudinea lui conciliantă faţă de protestantism, a cărui combatere cu forţa o condamnă. El crede că numai prin persuasiune se poate asigura victoria catolicismului şi pot fi aduşi la sânul Bisericii romane inovatorii protestanţi, realizându-se astfel unitatea creştină atât de necesară pentru o acţiune comună contra Turcilor. In cap. VII Bucko se ocupă tocmai de străduinţele depuse de Olahus pentru crearea unui front creştin unitar, menit să ducă la alungarea Turcilor din Europa. El intervine pe lângă Sf. Scaun în scopul organizării unei cruciate antiturceşti şi în acelaşi sens scrie şi împăratului Carol V. In legătură cu alungarea Turcilor mari nădejdi lega Olahus şi de împăcarea lui Ferdinand cu Ioan Zápolya. Dar insistenţele lui nu duseră la niciun rezultat.

Speranţele şi aşteptările lui fură înşelate, şi Turcii pătrunseră tot mai mult în inima Europei, ajungând să fie alungaţi abia la sfârşitul veacului următor.

In 1538, după ce se împăcară la Oradea cei doi pretendenţi la tronul Ungariei, Olahus reveni şi el în Ungaria şi în 1547 fu naş (compater) al unei fete a regelui Ferdinand I. In 1547—1548 luă parte la dieta imperială din Augsburg ca delegat al dietei ungare. Cu acea ocazie umanistul român in-

terveni personal la împăratul Carol V, cerându-i sprijinul împotriva Turcilor. Inapoiat dela Augsburg în 1548, Olahus fu numit episcop de Agria (cap. VIII). Capitolul IX este închinat activităţii lui Olahus ca arhiepiscop de Strigoniu şi primat al Ungariei (1553—1568). Numit în 1553 arhiepiscop de Strigoniu şi primat al Ungariei, Olahus desfăşură o intensă activitate restauratoare, reintegrând arhiepiscopia de Strigoniu în multe drepturi ce-i fuseseră uzurpate în cursul vremii, luă sub jurisdicţia sa episcopiile fără episcopi, luptă contra protestanţilor luterani şi contra anabaptiştilor, restitui bisericilor averile ce şi le însuşiseră pe nedrept o mulţime de conducători laici, căută să readucă la catolicism oraşele miniere din Nordul Slovaciei (civitates montanae) infestate de învăţăturile reformate, cuprinse în aşa zisele: Confessio Pentapolitana, Confessio Heptapolitana (Montana) şi Confessio Scepusiana, întreprinse vizitaţii canonice în arhidieceza sa pentru întărirea credinţei şi a moralei clerului. In acţiunea lui de consolidare a catolicismului Olahus fu ajutat de iezuiţi, pe cari îi aduse la Trnava în 1561, când le fondă acolo şi un colegiu iezuit. După marele incendiu dela Trnava din anul 1567, iezuiţii părăsiră Slovacia şi reveniră acolo abia în 1586 (cap. X). In cap. XI autorul vorbeşte despre sinodul din Trident la care a fost invitat în 1560 şi N. Olahus. Fără îndoială, însă, că ultimele două capitole (cap. XII şi XIII): *Preocuparea lui Olahus pentru şcoli şi formarea clericilor şi Moartea şi testamentul lui Olahus*, sunt cele mai importante din întreaga lucrare. Nimeni nu a înţeles importanţa şcolii mai bine ca Olahus. La un an după numirea lui ca arhiepiscop de Strigoniu, în 1554, Olahus se îngriji şi de reforma şcoalei din Trnava. Şcoala astfel reformată are două caractere principale: cultură umanistică şi caracter apologetic. Incredinţându-i un rol misionar — combaterea reformaţilor şi a sectanţilor — Olahus insistă asupra culturii religioase şi a educaţiei morale a tinerilor studioşi. Şi tocmai în vederea acestui scop misionar fondă în 1566 seminarul din Trnava, în care să se formeze, sub ochii iezuiţilor, viitorii preoţi luptători pentru triumful catolicismului. Din actul de fondare a acestui seminar vedem că mulţi canonici, ce ocupau funcţiuni eclesiastice la Strigoniu, erau Slovaci. Ei activau alături de neobositul Român pentru propăşirea religiei romano-catolice în acele părţi slovace ale Ungariei habsburgice.

Ultimul capitol al monografiei lui Bucko ne vorbeşte despre sfârşitul lui Nicolae Olahus şi despre testamentul lui. In 14 Septembrie 1562 Olahus îşi scrise la Viena testamentul, lăsând săracilor şi slujitorilor săi 1000 de zloţi. Canonicilor ce vor lua parte la înmormântarea lui, şi cari pot fi ca la 25, le lasă de fiecare câte 2 zloţi, ca să se roage pentru el. Colegiului iezuit din Trnava îi lasă 2000 de zloţi. Pentru formarea preoţilor lasă 1000 de zloţi; pentru fetele sărace orfane tot 1000, ca fiecare să poată primi o dotă de 100 de zloţi; pentru construirea bisericii Sf. Nicolae, unde va fi îngropat, lasă 400 de zloţi. Mai lasă o sumă de zloţi franciscanilor şi dominicanilor din Trnava şi Bratislava.

Nicolae Olahus muri în 14 Ianuarie 1568, între orele 10 şi 11 noaptea, în vârstă de 75 de ani şi 5 zile. Opera lui fu continuată de succesorii săi Fr. Forgách şi, mai ales, P. Pázmány.

Lucrarea lui Dr. V. Bucko se încheie cu 3 Anexe (Limitatio solutionis ad concilium generale Tridentinum, Restauratio scholae Tyrnaviensis per N. Olahum anno 1554 şi Litterae fundationales Seminarii Tyrnaviensis Nicolai Olahi), după care urmează un scurt rezumat în limba germană, bibliografia şi un indice de persoane şi locuri.

Acesta ar fi, în linii mari, conţinutul frumoasei monografii a doctorului V. Bucko, închinată marelui Român, „salvatorul bisericii catolice din Ungaria în secolul al XVI-lea“, care a făcut din Trnava „o Romă slovacă“, cum se exprimă însuşi autorul.

In general lucrarea e scrisă într'un stil frumos şi se citeşte cu plăcere. Expunerea, făcută pe baza criteriului cronologic, este, pe alocuri, tocmai din această cauză, lipsită de metodă, de continuitate şi de unitate. Dacă autorul ar fi grupat capitolele în părţi organice, ţinând cont de caracterul lor intrinsec, chiar impietând asupra criteriului cronologic, am fi avut o mai unitară expunere a vieţii şi operii marelui umanist român. Altfel monografia este scrisă cu conştiinciozitate şi probitate ştiinţifică. Autorul a utilizat mult material arhivalic din arhiva episcopală din Strigoniu, arhiva episcopală din Trnava, Muzeul Naţional din Budapesta, Biblioteca Universităţii din Budapesta, arhiva capitulului din Bratislava şi arhiva orăşenească din Bratislava. La acest material a adăogat o bogată bibliografie latină, germană, slovacă, cehă şi maghiară, neglijând însă cu totul bibliografia română a chestiunii. Tot ca o deficienţă semnalăm aci şi unele mici erori sub raportul preciziunii istorice, ca şi unele inadvertenţe de ordin metodic şi bibliografic. Aşa, de pildă, în cap. VII (Olahus şi pericolul turcesc) Bucko, vorbind de lupta dela Varna (1444), afirmă că, după luptă, Ioan Huniade, dus în captivitate, a reuşit să fugă, înapoindu-se în Ungaria. De care captivitate este vorba? Desigur că istoricul slovac se gândeşte la pretinsa întemniţare a lui Huniade de către Vlad Dracul, cum o relatează Laonicos Chalkokondylas, Historiarum, Liber VI, p. 337 338, făcând o confuzie cu evenimentele din 1448, când Huniade fu închis de G. Brnković. (Vezi N. Iorga, Studii şi documente, III, p. XXIII—XXIV şi I. Lupaş, Voevodul transilvan Ioan Huniade — „Fortissimus athleta Christi“ în Studii, conferinte şi comunicări istorice, vol. II, Cluj, 1940, p. 91—92). Greşită e de asemenea data de 19.X.1448 pentru lupta dela Kosovo[1]). Intr'adevăr lupta dela Kosovo a avut loc în 17—18.

---

[1]) Aşa se cheamă locul luptei la Lj. Stojanović, Srpski rodoslovi i letopisi, în Glasnik srpskog učenog društva, knjga, 53, p. 89, şi nu Kosovo Pole, cum se află greşit la Bucko, p. 79. Cf. în acest sens şi D. P. Bogdan, Despre domnii moldoveni Ştefan I şi Iuga, în Revista Istorică Română, IX, 1939 p. 176, n. 1.

X. 1448. (Cf. Fr. Pall, Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi. Estratto dal Bulletin historique de l'Académie Roumaine, XX, Văleni-de Munte, 1937, p. 45 şi nota 3). Lupta dela Belgrad nu se dădu doar în 21 Iulie 1456, cum afirmă Bucko, ci în 21—23 Iulie. (Cf. N. Iorga, Notes et extraits, IV-ème série, p. 143).

Atribuind meritul bătăliei dela Belgrad exclusiv papei — de acord cu istoricul K. A. Menzel, Geschichte der Deutschen, VII, p. 242 — Bucko falsifică adevărul istoric. Dar atunci contribuţia personală a lui Huniade este nulă?

Remarcăm de asemenea că numele oraşului Sibiu nu este Cibinium (p. 13), ci în slovacă Sibi . cum îl aflăm la aceeaşi pagină, nota 9. Bucko a fost tentat, probabil, să utilizeze forma Cihinium, fiündcă aşa a găsit-o în corespondenţa latină a lui Olahus.

Cât priveşte atitudinea lui Olahus faţă de pericolul turcesc şi silinţele lui pentru înjghebarea cruciatei antiturceşti, observăm că autorul a dat o extindere prea mare evenimentelor din sec. XVI legate de pericolul otoman, ocupându-se doar în câteva pagini de atitudinea propriu zisă a lui Olahus. In acest scop s'ar fi putut pune la contribuţie şi alte scrisori din corespondenţa lui Olahus. lucru pe care l-am făcut noi în studiul: Nicolae Olahus şi cruciata contra Turcilor, publicat în revista Transilvania, an. 74, Septemvrie—Octomvrie 1943, No. 9—10, p. 701—714.

Ar mai fi unele observaţii de amănunt, dar le lăsăm, amintiud încă o deficienţă în ce priveşte urmărirea activităţii literare-teologice a lui Olahus. Ca şi poeziile umanistului român, şi scrierile lui teologice (Breviarium, Ritualul) ar fi trebuit să se bucure de mai multă atenţie din partea autorului, decât cele câteva rânduri prizărite ici şi colo de-a-lungul lucrăriü. Bucko ar fi fost cu atât mai indicat să o facă, cu cât pregătirea lui teologică îl designa tocmai pentru o minuţioasă analiză a scrierilor teologice ale lui Olahus.

Dar Bucko are lipsuri şi sub raportul metodei. Aşa ni se pare inadmisibil să se citeze în note o lucrare fără indicaţia paginei, ca, de pildă, la p. 75, n. 14. (Rancke, L., Die Osmanen und die spanische Monarchie in XVI und XVII Jarhundert). p. 78. n. 24 (Füter E., Geschichte des europäischen Staatensystems 1492—1559), p. 81 n. 28 (Höfler, Fränkirche Studien, IV, Nr. 2. Archiv für Kunde österreichischer Geschichtsquellen, XI 3), p. 179 n. 35. (Navrátil, B., Biskupstvi olomoucké a volba Stanislava Pavloského, 1576—1579, Praha 1909), etc.

Tot în ceea ce priveşte metoda ni se pare neobişnuit ca un pasagiu final din cap. V: *Olahus despre Ungaria* (p. 51), să se repete exact în aceeaşi formă la sfârşitul cap. VII: *Olahus şi pericolul turcesc* (p. 88).

Sub raport bibliografic observăm, că unele din operele citate în interiorul lucrării nu se află inserate în lista bibliografică dela sfârşit. Aşa Höfler, Fränkirche Studien, IV, Nr. 2, citat la p. 81 n. 28, nu se află în bibliografia dela sfârşit. Din Kröss, A., Geschichte der bömischen Provinz

der Gesellschaft Jesu, Wien 1910, se utilizează volumul I, dar acest lucru nu se mai precizează în bibliografie. La alte lucrări nu se precizează nici locul, nici anul apariției. De exemplu: Meyer, A. O. Studien zur Vorgeschichte der Reformation, fără loc și an. Tot astfel în bibliografie se trece Rodocanacchi, E. La réforme en Italie, fără loc și an, deși la p. 149 din text se indică: 2 vol. Paris, 1924.

Și exemplele s'ar putea înmulți și în această direcție. Ne mulțumim însă cu atât și terminăm, exprimându-ne regretul că Bucko nu a închinat un capitol și activității politice a lui Olahus, numit la 1554 baron al imperiului și în 1558 regent al Ungariei. (Cf. I. Lupaș, Cel dintâi umanist român: Nicolae Olahus în Studii, conferințe și comunicări istorice, II, p. 153).

S'a neglijat de asemenea și activitatea lui publică (donații, confirmații, acordări de privilegii, etc.), în mijlocul Slovacilor, unde și-a trăit cea mai mare parte din viață. Credem că în arhivele slovace se vor fi găsind dovezi documentare privitoare la acest fel de activitate. Un document doveditor al unei astfel de activități, datat 14 Aprilie 1563 și intitulat' Primaria donatio Visskeletiana super totali possessione Hlinik. l-am văzut la Brno în Arhiva Țării Moraviei, Sign. Nová Sbirka (Colecție nouă), Nr. 698'1 a.

Incheind, să ne fie permis a aminti că nici bibliografia chestiunii nu este completă. Material pentru activitatea bisericească a lui Olahus ar fi putut găsi Bucko, între altele, la S. Steinherz, Nuntiaturberiche aus Deutschland, II Abt. IV Bd. Wien, 1914, și scurte mențiuni și în Topographia magni Regni Hungariae a quodam S. J. sacerdote conscripta, Viennae, 1750; T. Bilek Dějiny řádu Tovaŕyšstva Ježišova a pusobení jeho vůbec a v zemich království českého zvláště (Istoria ordinului S. I. și activitatea lui în general și în deosebi în țările regatului ceh), V Praze, 1896 și Rudolf Holinka, Založení trnavské University (Intemeierea Universității din Trnava) în Trnavský Sborník k 300 vyročí založení University v Trnavě (Volum omagial la aniversarea a 300 de ani dela întemeierea Universității din Trnava) Bratislava, 1935, p. 1—42, mai ales p. 11—16 și în revista Bratislava, Roč. IX (1935), č. 3, p. 213—254.

Fără îndoială, însă, că toate aceste observațiuni, la care s'ar mai putea adăuga și altele, nu scad nimic din valoarea frumoasei monografii a doctorului Vojtech Bucko și lucrarea sa rămâne cea mai cuprinzătoare și cea mai documentată imagine a vieții și a operii marelui umanist român încadrată în evenimentele și spiritul epocii sale.

Mihail P. Dan.

Prof. Dr. BRANISLAV VARSIK, *Národnostná hranica slovensko-maďarská v ostatných dvoch storočiach.* S. 2 mapovymi prílohami. (Granița etnică slovaco-maghiară în ultimele două veacuri. Cu 2 hărți anexate). Spisy slovenskej učenej spoločnosti. (Opera eruditae societatis slovacae), sväzok (tomus), 1-a. Bratislava, 1940, 90 p.

Cartea slovacă a profesorului Varsik — apărută și într'o ediție germană — este o documentată protestare împotriva cedării unor teritorii curat slovace, Statului ungar.

Utilizând o scrupuloasă metodă analitică și într'un spirit de senină obiectivitate științifică, prof. Varsík urmărește evoluția în ultimele 200 de ani a frontierei etnice slovaco-maghiare în regiunile litigioase. In lumina datelor statistice indiscutabile autorul stabilește, în primul capitol al cărții sale, preponderența elementului slovac într'o întreagă serie de așezări din sectorul Nitra-Tekov, demonstrând cum sate cu majoritate slovacă, chiar la finea sec. XIX, au fost puternic maghiarizate prin așa zisa „maghiarizare statistică" din 1910. Se dau o mulțime de exemple, din care rezultă operațiunile de excamotare efectuate în 1910 de statisticienii maghiari în raport cu statistica cehoslovacă din 1930. In lumina datelor geografico-statistice din sec. XVIII—XIX prof. Varsík se vede îndreptățit să afirme că frontiera etnică slovaco-maghiară era mai favorabilă elementului slovac în 1773 și 1880 decât în 1930, regresul datorindu-se furiei maghiarizante din secolul trecut.

In sectorul Abauj-Torna-Zemplin se constată majorități slovace în mai multe comune rămase dincolo de frontieră, în Ungaria trianonică, așa că și în această regiune frontiera politică ungaro-cehoslovacă ar fi trebuit să coboare mai jos, mai spre Sud, pentru a acoperi frontiera etnică slovaco-maghiară. Construind și pentru acest sector granița etnică slovaco-maghiară, după datele statistice din 1880, prof. Varsík arată că, cu mici deosebiri, această graniță coincide cu cea pe care o dau cifrele statistice slovace din 1930, atingând și comune rămase după războiul mondial pe teritoriul ungar. In sectorul Abauj-Torna și Zemplin raporturile etnice erau, la jumătatea sec. XIX, mai favorabile Slovacilor chiar decât în statistica lor din 1930. Orașul Košice, care azi aparține din nou Ungariei, avea în sec. XIX majoritate slovacă până în momentul începerii maghiarizării masive și cât timp rezultatele maghiarizării nu se reflectau în statistici, cum a fost cazul în cele 2—3 decenii anterioare războiului mondial. Slovacii prevalau în așa măsură asupra celorlalte națiuni conlocuitoare (Nemți, Unguri, Evrei, ș. a.), încât limba slovacă era singura în care se puteau înțelege între dânșii diferiții locuitori ai orașului Košice. Nefasta maghiarizare răsturnă însă spre finea sec. XIX raportul în defavoarea elementului slovac, raport restabilit de statistica din 1930, care află în Košice: 31.114 Slovaci și numai 11.504 Unguri.

Al treilea mare sector slovac răpit de Unguri, și în care Slovacii trăiesc în grupe compacte, este regiunea Sobrance din comitatul Užhorod. Intr'un teritoriu cu un total de 60.000 de locuitori nicio comună nu este maghiară. Toate comunele sunt slovace sau rusine, pentru care motiv comisiunea arbitrală din Viena le lăsase în 2 Noemvrie 1938 Slovaciei. In 4 Aprilie 1939 Slovacii fură obligați însă să cedeze acest sector Ungariei. Pe baza lexiconului oficial maghiar din 1773 și a statisticelor din 1830 și 1880 prof. Varsík arată că și în comitatul Užhorod frontiera etnică slovaco-maghiară trece

mai la Sud de linia demarcaţională trasată în urma arbitrajului dela Viena.

In capitolul al patrulea autorul se ocupă de graniţa etnică în alte sectoare slovace mai mici, care de-a-lungul întregii frontiere politice slovaco-ungare au ajuns iarăşi sub Unguri. In comitatele Bratislava şi Nitra frontiera politică slovaco-ungară depăşeşte graniţa etnică în defavoarea Slovacilor, lăsând Ungariei aşezări ca: Nová Ves pri Dunaji, Tureň, Vel'ky Krmeš, Maly Krmeš, Králová şi Horná Borša, atestate ca slovace încă din a doua jumătate a sec. XVIII. Incălcarea graniţei etnice slovaco-maghiare a avut loc şi în regiunile Galanta, Močonk, şi Hont-Novohrad, unde o mulţime de comune cu majorităţi slovace verificate în cursul ultimilor 200 de ani au fost încorporate Ungariei.

Capitolul V al interesantei monografii se intitulează: *Principiul naţional şi trecutul*. După ce arată dreptatea tezei slovace, dovedită în mod clar pe baza datelor statistice, prof. Varsík denunţă procedeele de falsificare statistică utilizate de Acsády Ignácz în lucrarea sa: *Magyarország népessége a pragmatica sanctio korában 1720—1721. Magyar statisztikai közlemények. Uj folyam, XII kötet*. Budapest, 1896. Se dau o mulţime de exemple, din care reese reaua credinţă a lui Acsády şi a colaboratorilor săi. Terminând acest important capitol, prof. Varsík atrage atenţiunea asupra faptului, că un filolog şi un istoric obiectiv ar trebui să ţină seamă şi de evenimentele petrecute în sectorul Dunării de mijloc, atunci când purcede la înfăţişarea raporturilor etnice din acele părţi. Războaiele cu Turcii, rebeliunea lui Rákóczy, au determinat diverse schimbări în acest sector european, obligând pe Slovaci să se refugieze în regiunile muntoase şi împingând spre Nord, spre ţinuturile slovace, populaţia maghiară. Un criteriu sigur însă pentru constatarea preexistenţii elementului slovac în raport cu cel maghiar îl constitue toponimia. Cu toată desfigurarea la care au fost supuse, multe numiri topice îşi păstrează şi în limba maghiară aspectul lor slovac, ca o dovadă certă a priorităţii elementului slovac în anumite aşezări.

Ultimul capitol (VI) se ocupă de: *Slovacii din teritoriul ocupat, în lumina statisticii ungureşti din anul 1938*, stabilind că, după toate calculele posibile, la 15 Decemvrie 1938 se aflau în teritoriul cedat Ungariei mai bine de 250.000 de Slovaci, din care statistica maghiară din 1938 nu înregistrează nici jumătate. In aceste condiţiuni este clar că statistica maghiară din 15 Decemvrie 1938, întocmită atât de tendenţios, nu poate constitui un instrument sigur pentru studiul obiectiv al raporturilor etnice din teritoriul slovac cedat Ungariei, tot aşa cum nu se poate acorda credit nici statisticei întocmită de Unguri în Transilvania în Ianuarie 1941, care statistică falsifică grosolan datele reale.

Cu consideraţiunile privitoare la ultimul recensământ maghiar se termină densa expunere a profesorului dela Universitatea din Bratislava In anexă se dau 2 mari hărţi colorate: una dând naţionalitatea locuitorilor din teritoriul anexat la Ungaria, la anul 1880—1890 şi cealaltă reprezentând gra-

fic naționalitatea locuitorilor și din teritoriul cedat și din teritoriile vecine, după recensământul din anul 1930. Ambele hărți au legende în limbile: slovacă. germană și italiană.

Lucrarea, pe care am prezentat-o în aceste câteva rânduri, este o armă eficace împotriva exagerărilor și afirmațiilor false ale Ungurilor cu privire la realitatea etnică dela frontiera politică slovaco-maghiară de azi. Această armă științifică se alătură cu succes admirabilelor cărți ale D-rului Ján Svetoň: Die Slowaken in Ungarn. Beitrag zur Frage der statistischen Madjarisierung. Bratislava-Pressburg, Verlag „Die Slowawische Rundschau", 1943 și Slováci v europskom zahraničí (Die europäische Auslandsslowaken), în Spisy Slovenskej Akademie vied a umeni (Opera Academiae scientiarum et artium slovacae), sväzok (tomus 3), Bratislava, 1943.

Şi la Bratislava, ca și la București, se duce aceeași luptă hotărîtă împotriva aceluiași dușman din totdeauna: reaua credință și șovinismul maghiar.

Mihail P. Dan

M. POPESCU-SPINENI, *Geografi din secolele XV—XVI.* Prefață de Prof. S. Mehedinți. București, 1942.

Secolul al XV-lea stă sub semnul descoperirii tiparului, mișcării umaniste și al Renașterii. Cel mai mare geograf al sec. XV este Aeneas Sylvius Piccolomini (Pius II), căruia D-l Popescu-Spineni îi dedică primele pagini ale lucrării sale.

După ce citează diverse ediții din opera geografică a lui Aeneas Sylvius, D-l Spineni analizează știrile referitoare la țările noastre din Pii II Pont. Max. Asiae Europeaque elegantissima descriptio, Paris, 1534. Observăm că lista edițiilor este incompletă și cu câteva inexactități. Așa, ediția Opera omnia, Basel, nu este din 1651, ci 1551; iar ediția Opera geographica et historica, Helmstadt, nu e din 1691, ci 1699 și nu a apărut — cum scrie D-l Spineni — la Joh. Melch (?), ci la Johann Melchior Sustermann. (Cf. C. I. Karadja, Die ältesten gedruckten Quellen zur Geschichte der Rumänen. Sonderabzug aus dem Gutenberg-Jahrbuch (1934), p. 135—136, unde se găsesc amintite și toate edițiile operei lui Aeneas Sylvius).

Vorbind despre Transilvania în capitolul: *De Transylvania regione, Teutonibus Siculis et Valachis, populis eam incolentibus.* Aeneas Sylvius, arată că populația ce a continuat pe Geți și pe Daci sunt Românii, pe care îi numește Valahi și care sunt de neam italic, pentrucă, după cucerirea Daciei de către Romani, ea a fost colonizată cu oameni aduși din Italia. Alte neamuri, ca Sașii și Secuii, au venit mai târziu în Transilvania. Teutonii locuiesc cele 7 orașe. Sunt viteji și încercați în războaie și se numesc în limba lor părintească Siebenburgenses, după cele 7 orașe ce le locuiesc. De origină sunt din Saxonia. Pe Secui îi consideră veniți din Ungaria. Se cred a fi cei mai vechi dintre Unguri. Despre ei Aeneas Sylvius spune că muncesc ogoa-

rele şi pasc turme de vite, dând tribut la încoronarea regelui, după câţi capi de familie sunt. Pe Valachi îi aduce în legătură cu Flaccus, proconsulul roman amintit de Ovidiu în Epistolae ex Ponto, Liber IV, eleg. IX, 75, ed. R. Merkel, Lipsiae, Teubner, 1904. Aici D-l Spineni ar fi putut aminti că înaintea lui Aeneas Sylvius conexarea Valahi-Flaccus o făcuse şi Ciriaco din Ancona într'o scrisoare a sa din 1444. (Vezi Fr. Pall, Ciriaco d'Ancona e la crociata contro i Turchi. Vălenii de Munte, 1937, p. 27 35, nota 1) şi mai târziu, între alţii, umanistul francez din secolul al XVI-lea, Jacobus Dalecampius, în ediţia din 1587 a operei lui Plinius Naturalis Historia, ceea ce îi scăpă D-lui Spineni. (Vezi V. Bogrea, Menţiuni humaniste despre noi în An. Inst. de Ist. Naţ., Cluj, I, (1921—1922), Cluj, 1922, p. 333).

Intâlnim la Aeneas Sylvius şi atestarea originii române a lui Ioan Huniade, dar nu numai în pasagiul, în care umanistul italian spune că „Joannes Huniades, cujus nomen caeteros obnubilat, non tam Hungaris, quam Valachis, ex quibus natus erat, gloriam auxit“, ci chiar printr'o afirmaţie mai directă, cum citim la fila A 5 a în ediţia princeps a „Europei“, scoasă prin 1489 la Memmingen de către Albrecht Kunne: „Johannes Huniades natione Valachus fuit“. D-l Spineni se înşeală când crede că afirmaţia lui Sylvius constitue prima mărturie a originii române a lui Ioan Huniade, deoarece, înaintea ediţiei princeps a „Europei“ lui Sylvius, această origine o aflăm afirmată la Joannes de Thúrocz, Chronica Hungarorum, Augsburg, Erhard Ratdolt, 1488, fila q 4 b, unde scriee: „Erat tunc in regno miles magnanimus nobili et claro Transalpine gentis de gremio natus Johannes de Hunijad“. Mărturia lui Thúrocz este depăşită de redacţia primară a „Europei“ lui Sylvius, care, cum arată epistola dedicatoria, ar data din 1453, şi în această formă ar fi prima atestare literară a originii române a lui Ioan Huniade. Totuşi, cea mai veche pomenire a originii lui române este cu 6 ani anterioară şi se află în inscripţia din peştera Jasov din Slovacia, un grafit datând din 25 Februarie 1452. (Grafitul a fost publicat de Václav Chaloupecký. Středověké listy ze Slovenska(Documente medievale din Slovacia), în Slovenský Archiv (Arhiva slovacă), I, Bratislava-Praha, 1937, p. 57, Nr. 60. Pentru amănunte vezi studiul nostru, Două mărturii slave despre originea română a lui Ioan Huniade, în revista „Transilvania“, anul 74, Nr. 7—8, Iulie—August 1943, p. 590 595).

Nici afirmaţia D-lui Spineni, că Georgius Féjer a demonstrat originea română a lui Ioan Huniade, nu este valabilă. Intr'adevăr, în cartea sa: Genus, incunabula et virtus Joannis Corvini de Hunyad, Regni Hungariae Gubernatoris. Budae, 1844 (pe care D-l Spineni o citează incomplet şi greşit), Fejer reproduce la p. 9—32 diverse mărturii ale umaniştilor privitoare la originea lui Ioan Huniade: „Testimonia scriptorum genus et incunabula Joannis de Hunyad concernentia“, fără a-şi preciza critic punctul său de vedere.

Al doilea geograf, de care se ocupă D-l Spineni, este Sebastian Münster,

care — după expresia autorului — începe faza modernă a geografiei, cu toate că merge servil pe urmele lui Ptolemeu și ale lui Aeneas Sylvius. Din Cosmographia sa, apărută întâi la 1544, autorul utilizează ediția dela Basel. 1565. Inspirat de Sylvius, Münster conexează și el pe Valahi de Flaccus, dar și de Flacci, „un neam de cavaleri romani". Este important pentru concepția lui istorică, vorbind despre Românii din Muntenia și despre cei din Transilvania și considerându-i unitar în cadrul Daciei. In Transilvania nu pomenește de Unguri. Amintește orașele săsești: Sibiul, aproape cât Viena, e fortificat și înconjurat de lacuri și mocirle, ceea ce face ca accesul spre cetate să fie foarte greu. Aceeași bună situație strategică o atribuie și Târgoviștei. Amintește că, pe vremea lui, Moldova avea unele cetăți în Transilvania, evident Ciceul și Cetatea de Baltă. Se pomenesc și legăturile comerciale dintre Transilvania și Țara Românească, prima fiind bogată în cereale, vin, miere, aur, argint și animale. In ordinea faptelor istorice Münster are câteva știri despre lupta dintre Dănești și Drăculești și despre domnia lui Vlad Țepeș.

Un alt geograf, Joachim Vadianus, este editor al geografului antic Pomponius Mella. In ediția acestuia și a lui C. Julius Solinus din 1538, Vadianus are știri și despre țările noastre, considerate în cadrul unitar al Daciei, locuită de Transilvăneni, Valahi și Moldoveni, pe cari nu-i socotește deosebiți între dânșii. Tot el combate și etimologia propusă de Sylvius pentru explicarea numelui Valahilor.

După ce amintește alți doi geografi, pe Ioan Camers și Gemma Frisius. D-l Spineni trece în revistă câțiva umaniști italieni dela finele sec. XVI. G. Batista Ramusio, (Navigationi et viaggi), Pietro Andrea Mattiolo, Girolamo Ruscelli, Ascanio Centorio (Comentarii dela guerra di Transilvania), Giovannandrea Gromo, Giovanni Lorenzo d'Anania, Alessandro Guagnini, Antonio Possevino (Transilvania), Domenico Mario Negri, cu știri geografice și istorice privitoare la țările noastre, cunoscuți, de altfel, și din Claudio Isopescu, Notizie intorno ai Romeni nella letteratura geographica italiana del Cinquecento, în Bulletin de la Séction historique de l'Académie Roumaine, tome XVI. Bucarest, 1929, 92 p. + 2 planșe.

Un alt capitol al lucrării D-lui Spineni se ocupă de geografii și istoricii din basinul Dunării. Antonius Bonfinus, Rerum Hungaricarum, ed. din 1690, afirmă originea Corvineștilor din familia Corvinilor romani. Numele de Valahi îl trage din o fiică a lui Diocleţian măritată cu un principe din Dacia. Afirmă că în timpul barbarilor populația romană și-a păstrat limba atât în Dacia și Getia, cât și în Panonia.

Se trece sumar peste Joh. Honterus, Rudimenta Cosmographica, Coronae. 1541. apoi se amintește Wolfgang Lazius cu De gentium aliquot migrationibus, sedibus fixis . . . libri XII. Basileae, 1557, care menționează în Dacia o veche populație daco-romană peste care au venit Goții. Această regiune Ungurii o numesc acum Transilvania și Valahia.

Doar în cânteva rânduri se trece peste cunoscuta Chorographia Moldaviae a lui Georg Reicherstorffer şi peste Hungaria lui Nicolaus Olahus. Cel puţin ultimul merita mai multă atenţie prin preţioasele lui ştiri privitoare la Ţara Românească, Moldova, Transilvania şi Timişana. (Vezi Nicolai Olahi metropolitae Strigoniensis, Hungaria et Atila sive de originibus gentis, regni Hungariae situ, habitu, opportunitatibus et rebus bello paceque ab Atila gestis libri duo, Vindobonae, 1763, ed. Adam Fr. Kollar, liber I, p. 54 70 şi p. 73—79).

Ultimul amintit, dintre istoricii şi geografii dunăreni, este St. Brodericius, care în a sa Hungariae descriptio, Basel 1574 pomeneşte de câteva oraşe din Transilvania: Sibiu, Cluj, Braşov, Bistriţa. Aminteşte pe Saşi, dar ignorează pe Români.

Urmează câteva pagini despre geografii francezi din sec. XVI, amintindu-se Hetoum, J. Boemus, Jacques Signot (cu asonanţa Dacia-Dania), Henry Glarean, André Thevet, Antoine du Pinet (cu preocupări de metodică geografică), P. Heyns, toţi cu ştiri — de multe ori eronate ori confuze — privitoare la ţările noastre.

Ultimul şi cel mai important geograf studiat de D-l Spineni este Giovanni Antonio Magini (1555—1617), despre care autorul a mai scris un studiu în Revista geografică română, vol. II, fasc. I (1939) şi căruia în broşura de faţă îi închină o minuţioasă analiză de 16 pagini (p. 67—83). In opera sa Geographiae universae tum veteris, tum novae absolutissimum opus. Coloniae, 1597, Magini are preţioase ştiri privitoare la Transilvania, pe care i le va fi furnizat Ardeleanul Ioan Hortilius, cu care se cunoscuse la Padova. Afirmă originea romană a Românilor şi se declară contra etimologiei propusă de Aeneas Sylvius. Românii, fiind fraţi cu Italienii, sunt numiţi de Germani Vualchen şi de Unguri Olach, după cum, de către aceiaşi, Italienii sunt numiţi cu nume asemănătoare, respectiv: Vuelchin şi Olhas, spune Magini. Pomeneşte de asemenea de Secui (adică locuitori ai scaunelor, szék = scaun), cu limbă diferită de a Ungurilor. Saşii ar fi venit în Transilvania în al douăzecilea (!) an după victoria lui Carol cel Mare în Panonia. In Transilvania Saşii au construit 7 oraşe. Metropola lor este Hermannopolis vel Cibinum. Alte oraşe sunt: Braşov (Stephanopolis, Corona, Braxovia), Bistriţa, (Nezen), Mediaş (Meduisch), Sighişoara (Schlespurgum), Cluj (Claudiopolis, Clausenburg), ultimul, oraş vechi cu populaţie românească, peste care s'au aşezat Saşii şi mai târziu Ungurii. Alte oraşe pe care le aminteşte sunt: Alba-Iulia (Apulum), Varadin, Thorda, Desus (Dej), Deva, Zylahi (Zalău), Gela (Gilău). Printre bogăţiile naturale ale Transilvaniei, Magini aminteşte: grâu, vin, fructe, cai buni, turme de vite, peşti, animale sălbatice, miere, izvoare de apă minerală. *Ştie că Transilvania a fost totdeauna o provincie aparte de Ungaria.* Avea în frunte un principe, ce s'a numit, până în vremea lui Ştefan Báthory, voevod. Magini vorbeşte şi de Moldova, numită de Turci Carabogdania, adică Bogdania neagră, după grâul negru în care e foarte bo-

gată această țară. Țării Românești îi zice Valahia Mică (Transalpina sau Montana). Vorbește și de calitățile și defectele neamului nostru, fiind ast fel cel dintâi geograf sociolog. Imbrățișează toate domeniile de cercetare ale geografiei: fizic, uman și economic, și se caracterizează prin spirit de sin teză și metodă științifică. Făcând abstracție de unele mici scăderi, opera lui Magini conține prețioase date privitoare la țările noastre. Și meritul autorului, care l-a scos la lumină pe Magini din cine știe ce raft prăfuit, ar fi fost și mai mare dacă înaintea D-sale Magini n'ar fi fost studiat de alții. (Vezi Claudio Isopescu, op. cit., p. 69—83).

Acesta este, pe scurt, cuprinsul intresantei lucrări a D-lui Popescu-Spineni. De încheiere nu ne putem opri de a atrage atenția asupra numeroaselor greșeli de tipar, întâmpinate aproape la fiecare pagină. Observăm încă, pe alocuri, nepotrivirea între titlul broșurii și cuprins întru cât nu știm în ce măsură pot fi calificați geografi, de pildă, Centorio, Guagnini, Bonfinus, care trăesc în amintirea noastră până astăzi mai mult ca istorici. Dacă D-l Spineni, pentru a fi mai complet, i-a considerat geografi, atunci cu mult mai mult era dator să nu lase afară câțiva istorici și geografi dela care ne-au rămas câteva mențiuni privitoare la țările române. Așa pe Schiltberger cu al său Reisebuch (o ediție la Nürnberg în 1540), Ulrich von Richenthal, Conciliumbuch zu Costencz, Nürnberg, Anton Sorg, 1483, Deutsch Ptolemäus, Nürnberg, Georg Stuchs,cca 1490 și altele, conținând știri despre țările române ori despre trecutul nostru istoric (Cf. C. I. Karadja, op. cit., p. 129 urm. și același, Alte Bibliotheken der Siebenbürger Sachsen und ihre Wiegendrucke. Sonderabzug aus dem Gutenberg-Jahrbuch (1941, p. 206). Tot aici și-ar fi aflat locul și Petrus Apianus (Beincwitz) cu Cosmographia sa tipărită la Landshut în 1524 (alte ediții Antverpiae, 1564 și Coloniae Agrippinae, 1574) și — după el — Sebastian Frank în ediția dela Augsburg, 1530 a lui Captivus Septemcastrensis (Cf. Aurel Decei, Informațiile istorice ale lui „Captivus Septemcastrensis" în An. Inst. Ist. Naț. din Cluj, vol. VII (1936 1938), București, 1939, p. 692—693 și p. 696 nota 1). Atragem D-lui Spineni atenția și asupra cunoscutului Hartmann Schedel, care în sa Liber Chronicarum, editată la Nürnberg în 12 Iulie 1493 de Anton Koberger, ne vorbește de originea română a lui Ioan Huniade: „Hic Johannes natione Valachus fuit, haud altis natalibus ortus, sed ingecnio dextro et animo sublimi et virtutis amator multa cum Turchis fecunda proelia fecit"... (fol. CCLXIX v.), pomenește de Walachia, Flaccia și de Flacii ce vin dela Flaccus (fol. CCLXX v. și urm.) și la sfârșit ne dă o hartă în care figurează Walachia, având la Nord Tartaria, la Est marea, la Vest Polonia, la Sud-Vest Transilvania, Wurtzenland (Burtzenland, Țara Bârsei), Siebenbürgen. Sunt figurate primitiv Dunărea, Tisa, Nistrul, Prutul, Siretul, fără a fi numite, afară de Tisa și de Dunăre. Se figurează — de asemenea primitiv și Munții Carpați și Balcani, fără a se indica. Ediția din 1493 se află completă în Biblioteca Muzeului Brukenthal din Sibiu. La București ar fi aflat la Arhi-

vele Statului o ediţie incompletă (lipsesc fol. 1,I, şi CCCXXXIX) din Augusta, Johannes Schoensperger, 1497 (Vezi Lucrările Şcoalei de arhivistică, 2. Lecţii de deschidere, Noembrie 1942. Bucureşti, 1943, p. 139 140).

In fine, dintre geografii din basinul Dunării ar fi trebuit să se acorde mai multă atenţie Slovacului Ioan Sambucus Pannonius (pe numele adevărat Boza), despre care Dl Spineni aminteşte doar că a furnizat câteva date privitoare la aşezările umane din Transilvania, lui Giovanni Lorenzo d'Anania, La universal Fabrica del Mondo, Napoli, 1573, date scoase din harta pe care umanistul slovac o tipări la Viena în 1566. Această hartă se află reprodusă şi la Ortelius, Theatrum oder Schawbuch der Erdkreys, Antwerpen 1580 (şi alte ediţii 1584, 1591), care de asemenea a scăpat atenţiei D-lui Spineni. (Cf. Fr. Teutsch: Die sächsische Geographen des sechzehnten Jahrhunderts, în Archiv des Vereins fur siebenbürgische Landeskunde, N. F. Bd. XV, Heft 3, Hermannstadt, 1880, p. 624—625). Tot în studiul lui Teutsch ar fi aflat mai multe date nespre Rudimenta Cosmographica a lui Honterus şi despre Chorographia lui Reicherstorffer. Merita, fără îndoială, atenţie şi Christian Schesäus cu ale sale Ruinae Pannonicae (o ediţie la Wittenberg, 1581), dând preţioase ştiri despre oraşele şi naţiunile din Transilvania. (Cf. Fr. Teutsch, op. cit., p. 631 urm. şi Şt. Bezdechi, Christian Schesaeus despre Români, în An. Inst. Ist. Naţ. din Cluj vol. IV, (1926 1927), Bucureşti, 1929, p. 418—449).

Pe lângă lipsurile semnalate până aici, pentru a termina, să ne fie permis a observa şi inconsecvenţa în scrierea unor nume (întâlnim, de pildă, Ptolomeu şi Ptolemeu), nume greşit redate (Broderithus în loc de Brodarich sau Brodericius, Reichersdorff în loc de Reicherstorffer, Dominicus Marius Nigri în loc de numele lui italian Domenico Mario Negri, Centurio pentru Centorio), identificări greşite (Piroboridava — nunc Braila, zice Domenico Mario Negri, când, de fapt, este Poiana de azi), etc.

Broşura D-lui Popescu-Spineni rămâne totuşi o preţioasă contribuţie la cunoaşterea, mai ales, a geografilor francezi, cari în secolul al XVI-lea se interesau şi de Români şi ţările locuite de ei.

Şi în deosebi astăzi ea este o documentată pledoarie istorică a drepturilor noastre imprescritibile asupra pământului românesc al Transilvaniei, a cărei romanitate o afirmară, între alţii, şi geografii europeni din secolele XV şi XVI.

Mihail P. Dan

EMIL VÂRTOSU, *Sigilii domneşti rare din veacul al XVII-lea* în *An. Ac. Rom. Mem. Sec. Ist.* Seria III, Tomul XXV, Mem. 3. Bucureşti, 1942.

Una din cele mai vechi steme unite, a Moldovei şi Ţării Româneşti, este cea de pe sigilul inelar al lui Vasile Lupu, aplicat pe un document din 1 Noemvrie 1639/7148. Faptul că acest document a fost publicat doar în facsimil, fără transcriere şi fără traducere, de către V. A. Urechia, Miron Costin, Opere complete, tom. I, Bucureşti, 1886, p. 753, face pe Dl Vârtosu

— norocosul descoperitor al documentului original — să reia chestiunea acestui important sigil domnesc. Hrisovul ce-l poartă este scris în slavonește de pisarul Saidir, la Iași, în ziua de 1 Noemvrie 1639 7148 și este întărirea dată lui Cehan Racoviță, vtori-logofăt pentru satul Stănilești din ținutul Fălciului. Importanța prețiosului sigil constă în aceea că pe el apare stema unită a celor două țări române, iar în exergă titulatura lui Vasile Lupu, ca Domn al ambelor țări: + Іѡ Васнлїе воевода Бжїю млстию гнрь Земли молдавской и влахиской. Această titulatură se explică prin aceea că în Noemvrie Vasile Lupu, pornind la luptă contra lui Matei Basarab, se intitulă și Domn al Țării Românești, al cărei tron nu l-a putut cuceri și astfel acest titlu simbolic — însușit în speranța realizării unui ideal politic — îl purtă mai puțin de o lună de zile. Din această cauză și documentele în care Vasile Lupu apare cu acest titlu sunt rare. Până azi se cunoaște doar acest document din 1 Noemvrie 1639. In câteva rânduri autorul descrie sigilul incalr.

Un alt sigil domnesc este cel al lui Mihnea III. (Mihail Radu), descris până acum de A. Treboniu-Laurian, Gral P. V. Năsturel și Al. Ciorănescu. Sigilul apare pe o povelenie domnească din 25 Iulie 1658, prin care Domnul întărește postelnicului Șerban Cantacuzino satul Drăgănești din Prahova. Titulatura pompoasă a lui Mihail Radu e conformă cu grandioasele lui planuri politice. Iși zice: + Іѡ Мнхаил Радꙋл Божию благодатею игемон Ѹгровлахїи и окрестълежащих странъ архїидоуъ, adică pe românește: + Іѡ Mihail Radul din grația lui Dumnezeu Domn al Ungrovlahiei și al ținuturilor (țarilor) dimprejur arhiduce, ceeace este cu totul altceva decât traducerea imposibilă făcută pe la sfârșitul sec. XVIII de către dascălul slovenesc Chiriță și care sună așa: + Ioan Mihail Radul, bine dând Dumnezeu, ighemon Ungrovlahiei și *împrejurul părții leșești* arhiduxă. Traducerea acestui titlu într'un document din 8 Iulie 1658, făcută de translatorul oficial Peșacov — dată de D-l Vârtosu la p. 5 (77) n. 3 — este mai exactă, ca întru câtva și cea a lui Dionisie Eclisiarhul, făcută în 29 Octombrie 1785. De ele s'ar fi putut servi autorul pentru a corecta traducerea lipsită de sens a dascalului Chiriță. Pe sigilul lui Mihail Radul apare și acvila bicefală, care — după Dl Vârtosu — ar fi cea imperială bizantină, ca o materializare a concepției politice a Domnului român, care se considera moștenitor spiritual al imperiului bizantin, a cărui splendoare apusă se credea chemat s'o restaureze. Autorul mai pomenește și alte sigilii ale acestui Domn.

Al treilea sigil analizat este al lui Gligore Ghica din 1662, aplicat pe un act din 1 Mai 1664 7172, prin care întărește logofătului Șerban Cantacuzino o moară pe apa Vodănăului în moșia Drăgănești din Prahova. Scutul din câmpul sigilului poartă data de 1662/7170. Se dă descrierea sigilului, în care apar și florile de crin de proveniență occidentală. La sfârșit 5 anexe documentare, urmate de 6 planșe.

In studiul introductiv documentele reproduse ar fi trebuit să se bucure de o mai minuțioasă analiză, căutându-se identificarea martorilor și

confruntându-se informaţiile cu cele date de alte izvoare contemporane.

Primul document dat în anexe este cel al lui Vasile Lupu din 1 Noembrie 1639/7148, transcris şi tradus din slavoneşte de Dl Damian P. Bogdan (Vezi p. 10/82, nota 1). In textul slav r. 9—10: нан здавних дъни este greşit în loc de: нан из давних дъни cum se vede clar în planşa I, şi care este formulă inversată în loc de cea corectă de: из нандавних дъни, care se traduce: din zilele cele mai dedemult, nu cum traduce greşit Dl Damian P. Bogdan: „şi mai înainte vreme". Pentru particula нан utilizată la formarea superlativului („aliquoties comparativo additur ad superlativum indicandum") şi existând şi azi în limbile slave (ceh. nej—, nejmladší, srb. naj—, najposlije), vezi Fr. Miklosich, Lexicon palaeoslavenico-graeco-latinum, Vindobonae, Guilelmus Braumueller, 1862—1865, p. 403.

In documentul din 25 Iulie 1658/7166 dela Mihail Radu pasagiile slavone cuprinzând formulele diplomatice: Intitulatio, Dispositio, Lista martorilor, ar fi fost bine să se dea cu cirilică, nu în transcipţie latină. In acest document, p. 10/82 r. 6: tot rumănie este — de sigur — greşit, în loc de toţ rumânii. La p. 11 (83) r. 16—17: večnilor, greşit, pentru vec[i]nilor. La fel, la aceeaşi pagină, r. 20: očnu în loc de oc[i]nu. La r. 22: po rezim este de asemenea greşit în loc de: po orizmom. Toate acestea sunt forme, care, oricât ar fi de desfigurat textul original, trebuiau restabilite de transcriitor.

In documentul din 11 August 1662 (7170) dela Gligore Ghica şi în altul din 1 Mai 1664 (7172) dela acelaşi Domn, ca şi în cel din 20 Iunie 1793 al lui Alex. Const-Moruzi, aceleaşi forme alterate (očnă), aceeaşi transcriere cu caracter latine a pasagiilor slave ori citire greşită a câtorva expresii slave.

Altfel, documentele sunt foarte importante atât sub raportul limbei, cât mai ales pentru vechile instituţii juridice româneşti. Aşa că, în afară de importanţa lor din punct de vedere sigilografic, aceste acte sunt deopotrivă de preţioase şi pentru vechiul drept românesc. Considerându-le astfel comunicarea D-lui Vârtosu are un merit în plus.

Mihail P. Dan

IOAN IÓZSA-IÓZSA, *Piarişii şi Românii până la 1918.* Aiud, 1940. (Teză de doctorat).

Lucrarea D-lui Iózsa începe cu un capitol de caracter general, în care autorul se ocupă de întemeierea şi răspândirea ordinului piarist. Intemeietorul ordinului este Iosif de Calasanz, Spaniol de origină, născut la 11 Septembrie 1556 în orăşelul Peralta din Spania. Deschizând în 1597 primele şcoli piariste, „Scholae piae pauperum", acesta făcu primul pas spre crearea ordinului. Infiinţat în 1617 doar ca o „Congregatio Paulina Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum", peste patru ani, în 1621, papa Grigore al XV-lea îi acordă titlul de ordin călugăresc.

Mai departe autorul trasează o paralelă între opera pedagogică a lui Calasanz și Pestalozzi, pentru se opri la sfârșitul primului capitol la apariția ordinului în țările române. Piariștii apărură în părțile noastre în secolul al XVIII-lea, conlucrând împreună cu franciscanii și iezuiții la contrareformațiunea inițiată de Habsburgi, odată cu debarcarea acestora în Transilvania, Banat și Oltenia. In cap. II D-l Iózsa se ocupă de activitatea piariștilor în Transilvania: la Bistrița, la Carei, Sighet, Mediaș și Cluj; în cap. III, despre piariștii la Craiova; în cap. IV, despre piariștii din Muntenia pe vremea lui Constantin Mavrocordat, capitol bazat mai ales pe unele scrisori inedite ce i-au fost puse la dispoziție autorului de către Dl Fr. Pall. Cap. V tratează despre activitatea ordinului piarist în Banat, în deosebi în Timișoara. Ultimul capitol, al șaselea, este rezervat câtorva succinte concluzii de ordin general. In anexe se dau diverse „Constitutiones", privind organizarea internă și sistemul de învățământ al ordinului piarist. La urmă întâlnim o interesantă listă a Românilor mai de seamă, cari au studiat la școlile piariste din Bistrița, Carei, Sighet și Cluj. Intâmpinăm printre acești compatrioți de-ai noștri nume renumite ca: Gh. Șincai, A. Mureșanu, S. Bărnuțiu, Ioan Buteanu, V. Lucaci, Victor Mihalyi de Apșa, Vasile Moga, Gh. Lazăr, Teodor Racocea, doctorul Vasile Pop, Ioan Trifu Maiorescu, Gh. Bariț, Aron Pumnul, Al. Papiu-Ilarian, Avram Iancu, Ștefan Micle, Nicolae Popea, Teodor Mihali, Emil Isac, Emil și Iuliu Hațieganu, Ioan Pop Florentin, Ion Slavici și alții.

In genere studiul D-lui Iózsa, sprijinit atât pe o bogată bibliografie edită, cât și pe bogate mărturii inedite, este și interesant și util prin lumina pe care o aruncă asupra unui sector ignorat din istoria noastră culturală, urmărind peste tot activitatea piariștilor în strânsă legătură cu poporul nostru. In afară de unele greșeli de limbă, care ar fi putut fi evitate, și de unele caracterizări forțate, studiul profesorului maghiar este metodic și lămurit scris. Și — lucru ce se cere neapărat subliniat — ceea ce îl deosebește de felul obișnuit de a scrie istorie al connaționalilor săi este obiectivitatea.

La sfârșitul acestor rânduri să ne fie permis a adăuga că sub raport bibliografic, deși Dl Iózsa a căutat să-și asigure o cât mai completă informație, are totuși unele lipsuri. Așa la p. 15 n. 38 ni se dă o bibliografie privitoare la răspândirea catolicismului în țările române, care este departe de a fi completă. Se citează, de pildă, prof. R. Cândea cu lucrarea *Catolicismul în Moldova în sec. XVII*, Sibiu, 1917, dar se ignorează lucrarea aceluiași profesor: *Der Katholicismus in den Donaufürstenthümern. Beiträge zur Kultur- und Universalgeschichte, XXXVI Bd., N. F. I. Bd., Leipzig, 1917*, din care cea apărută la Sibiu este doar o parte. Autorul, a cărui lucrare a apărut în 1940, nu cunoaște nici monografiile prețioase ale D-lui Gh. Călinescu (*Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, în *Diplomatarium Italicum*, I, Roma, 1925, p. 1—223 și *Altre notizie sui missionari*

cattolici nei paesi romeni, în acelaşi *Diplomatarium Italicum*, II, Roma, 1930, p. 305 514) şi a D-rei Virginia Vasiliu *(Il Principato moldavo e la curia papale fra il 1606—1620*, în *Diplomatarium Italicum*, II, Roma, 1930, p. 1 71). In subcapitolul 3 din cap. II, Piariştii în Sighet, D-l Iózsa ignorează de asemenea manuscrisul lui J. Simonchicz, *Noctium Marmaticarum Vigiliae Anno 1830*, aflat în Budapesta la Magyar Nemzeti Muzeum sub Sign. Mss. lat. in-4^{0}, care cuprinde date referitoare la piariştii din Sighet pe la 1730. (Cf. şi A. Petrov, *Staraja vjera i unija v XVII XVIII věkja*, p. 51 52 şi p. 52, n. 1).

D-l Iósza uită de asemenea să amintească de Martin Bolla, aprigul nostru duşman, fost profesor la piariştii din Cluj. S'ar fi putut servi de articolul lui Dr. Arpád Bittay, *Martin Bolla (1751 1831)* şi aşa numitului *Supplex Libellus* din *Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj*, vol. II (1923), p. 373 377, ca şi de articolul lui Erdély Károly, *Bolla Márton mint koloszvári tanár és igazgató*, în *Anuarul liceului piarist din Cluj pe anul 1900—1901*.

Iezuitul Carol Peterffy, Ungur din Bratislava, care începuse să scrie istoria domniei lui C. Mavrocordat, ar fi meritat mai multă atenţie, chiar într'o lucrare ce se ocupă în special de piarişti şi activitatea lor. Unele lucruri despre el le-ar fi putut afla, între altele, în Sommervogel — De Baker Carayon, *Bibliothèque de la Compagnie de Jésus*, Tome VI (Otazo Rodriguez), Bruxelles Paris, 1895, col. 617—618 şi N. Iorga, *Francisc Rákóczy II şi Românii*, în *An. Ac. Rom. Mem. Secţ. Ist.* Seria II, Tom. XXXIII (1910 1911), Bucureşti, 1911, p. 27 28.

Lipsuri ar mai fi destule de semnalat. Le lăsăm în grija altora mai pricepuţi decât noi. Şi trimiţând la observaţiile pe care i le face N. Iorga în *Revista istorică*, tom. XXVIII, No. 1—12, Ianuarie—Decemvrie, 1942, p. 31 , terminăm subliniind că monografia D-lui Iózsa fiind o teză de doctorat, pe lângă faptul că aduce unele lucrari necunoscute, dă suficiente probe de metodă şi de critică istorică şi deci satisface întru totul exigenţele unei disertaţiuni academice.

Mihail P. Dan.

TUDOR DRĂGANU, *La doctrine juridique de la couronne hongroise. Biblotheca Rerum Transsilvaniae*, IV, Sibiu, Centrul de studii şi cercetări privitoare la Transilvania, 1944, 80 p.

Ideea „Sf. Coroane" ungare nu este numai o problemă de istorie şi de politică, ci şi o problemă de Drept, întru cât această idee a dat naştere la o veritabilă doctrină juridică, conform căreia instituţia „Sf. Coroane" a constituit, din evul mediu până azi, cheia de boltă a întregului sistem constituţional al Ungariei.

Pusă în circulaţie de juristul Ákos von Timon, prin lucrarea sa: *Ungarische Verfassungs- und Rechtsgeschichte mit Bezug auf die Rechtsentwicklung der westlichen Staaten*, doctrina Coroanei ungare se poate sintetiza

în câteva idei principale, pe care D-l Drăganu le trece în revistă, analizându-le atent atât din punct de vedere juridic cât şi logic.

1. După Timon „Sf. Coroană" ungară este o instituţie graţie căreia Ungaria a ajuns încă din sec. XIV, înaintea tuturor ţărilor occidentale, la o concepţie modernă a Statului, după care puterea supremă în Stat nu mai e legată de persoana monarhului, ci este autoritatea „Sf. Coroane", drepturile de suveranitate ale Statului nu sunt prerogative regale, ci drepturi ale „Sf. Coroane", teritoriul Statului este teritoriul „Sf. Coroane", veniturile regale sunt venituri ale „Sf. Coroane". In acest chip, Constituţia Statului medieval ungar, bazată pe suveranitatea naţională, ar fi fost o Constituţie democratică.

Pe de altă parte juriştii maghiari susţin că poporul ungar a pus la baza acestei Constituţii concepţia organicistă modernă a Statului.

Analizând aceste afirmaţiuni, D-l Drăganu dovedeşte, într'un mod indiscutabil, că personificarea instituţiei monarhice în Coroana ungară nu este nicidecum o probă că Ungaria a ajuns înaintea tuturor statelor occidentale la noţiunea modernă a Statului, ci ea este doar reflexul unor concepţii ce constitue un patrimoniu comun al gândirii diferitelor ţări europene din evul mediu.

2. Cât priveşte pretenţia maghiară că Ungurii au aşezat la baza Constituţiei lor, încă din evul mediu, o concepţie analoagă teoriei organiciste moderne a Statului, şi această teză este răsturnată de autor, care sezisează diferenţa fundamentală între concepţia medievală ungară şi teoria organicistă modernă a Statului. Intr'adevăr, în timp ce doctrina juridică a Coroanei ungare se bazează pe o idee mistică, concepţia modernă organicistă a Statului se bazează pe realităţile sociale şi pe studiul lor obiectiv. In plus, doctrina modernă a dreptului constituţional pretinde, pentru a se putea vorbi de un Stat, întrunirea a trei elemente: o *populaţie*, un *teritoriu* şi o *autoritate publică*. Ori aceste elemente nu se află întrunite în doctrina juridică a Coroanei ungare.

3. O a treia teză a doctrinei ungare afirmă că dela sfârşitul evului mediu Constituţia Statului ungar a consacrat ideea suveranităţii naţionale, suveranitatea transferându-se dela naţiune regelui prin intermediul Coroanei. Unii jurişti susţin chiar că, Constituţia Statului ungar medieval ar fi avut un caracter democratic.

Analizând situaţia de fapt din Ungaria de pe vremea lui Ştefan zis cel Sfânt, când monarhia ungară avea un caracter absolutist, naţiunea neparticipând în nici un fel la exerciţiul puterii publice, deelimitând strict conţinutul noţiunii moderne de democraţie şi stabilind net diferenţa între conceptul de naţiune în accepţia lui actuală şi cel de *„populus verboczianus"*, care designa exclusiv pe nobili, D-l Drăganu conchide că participarea nobilmii la treburile publice nu este de natură a imprima Constituţiei ungare un caracter democratic, întru cât această nobilime constituia o minoritate redusă.

Studiind într'un capitol special ideea Coroanei ca bază juridică a revendicărilor teritoriale ale Ungariei, D-l Drăganu stabileşte că doctrina maghiară, după care „Sf. Coroană“ este proprietarul teritoriului statal, drepturile ei menţinându-se şi asupra teritoriilor pierdute, nu este decât o reminiscenţă a unor concepţii perimate, în totală contradicţie cu teoria modernă a dreptului public. Această doctrină — considerând orice pierdere de teritoriu ca lezând corpul Coroanei însăşi — admite, că nicio cesiune teritorială nu poate fi recunoscută ca valabilă. Ea echivalează deci cu o totală şi permanentă imutabilitate teritorială contrară dinamismului vieţii şi tuturor regulelor şi principiilor dreptului internaţional, în deosebi principiului naţionalităţilor.

Speculând în scopuri revizioniste acest aspect al doctrinei Coroanei, Ungurii afirmă că — de pildă — Transilvania a fost legată de Ungaria prin „Sf. Coroană“, fapt recunoscut — spun ei — şi de Ardelenii înşişi, şi că drepturile Coroanei ungare asupra teritoriului ardelean pierdut se menţin încă.

In această chestiune — aplicarea ideii Coroanei la problema Transilvaniei — autorul observă că afirmaţia unuia dintre susţinătorii acestei teorii, prof. univ. Eckhardt Ferencz, că ideea Coroanei a fost atât pentru regii şi stările ungare cât şi pentru principii şi stările transilvane elementul de unire, din punct de vedere juridic, al Transilvaniei la Ungaria, este lipsită de orice bază reală. Adevărul este că principii ardeleni nu erau conduşi de ideea unui Stat ungar, ci de aceea aunei suveranităţi transilvane, iar stările transilvane n'au recunoscut niciodată apartenenţa Transilvaniei la Coroana ungară, aşa cum observă, de altfel, şi profesorul ceh Iosef Macurek în cartea sa: *Dějiny Maďarů a uherského státu.*

D-l Drăganu respinge deopotrivă şi pretenţia juriştilor unguri, după care Coroana are *dreptul istoric* de a stăpâni şi indivizi de altă ordine etnică decât cea maghiară. „Detentorii“ şi „executorii“ (mai ales!) acestui drept sunt Ungurii.

In câteva rânduri este înfierată şi această concepţie paradoxală, retrogradă şi cu totul contrară principiului autodeterminării consacrat de tratatele de pace din 1918.

Terminând substanţiala sa expunere, D-l Drăganu scrie că doctrina juridică a Coroanei ungare disimulează în realitate o abilă tentativă de a arunca praf în ochii celor care ar reuşi altfel să vadă că în ordine politică şi juridică Ungaria continuă a se baza pe concepţii perimate de mult timp, precum în ordine socială ea a rămas până astăzi un Stat feudal. Constituţia actuală a Statului ungar apare, la lumina concepţiilor juridice moderne, ca o construcţie anacronică fondată pe nişte idei juridice îngropate de mult sub pulberea timpului.

In aceste câteva însăilări fugare nu am putut prinde, fără îndoială, toată subtilitatea, toată logica şi toată bogata argumentare a autorului. De

aceea cartea D-lui Conf. Drăganu se cere citită de toţi cei ce se interesează de problemele pendinte între noi şi Unguri.

La meritul autorului, care a muncit, de sigur, enorm pentru a ne da o expunere atât de densă şi, totuşi, atât de bine informată, trebue să amintim şi meritul Centrului de studii şi cercetări privitoare la Transilvania, care nu a precupeţit niciun ban pentru a face să apară această carte în cele mai bune condiţiuni tehnice.

Mihail P. Dan

NICOLAE TH. IOANIŢIU: *Istoria editurii româneşti.* Bucureşti, Cartea Româncască, 1943, in —8⁰, 255 p.

O carte de sinteză de mult aşteptată, cu multe calităţi şi cu destule defecte, acestea din urmă inerente oricărui „început". Până vom putea să avem, însă, o *Istorie a cărţii româneşti*, cartea D-lui Ionniţiu e menită să-i ţină locul şi probabil încă mult timp.

Trecând peste numeroasele recensii de complezenţă, cari nu folosesc nici cărţii, nici autorului, am reţinut, dintre cele critice, pe a D-lui T. Mihăilescu, publicată în *Transilvania* din Sibiu[1]), unde se fac juste observaţii asupra cadrului *prea larg* a lucrării, când în titlu e vorba numai de istoria „editurii" româneşti, asupra celor trei *perioade* inegale şi neorganice a vieţii editoriale la noi, asupra *biblografiei* sărace — de aci greşeli supărătoare —, apoi asupra *neîncadrării* în mod mulţumitor a tuturor *provinciilor locuite de Români:* Transilvania, puţin, Basarabia, Bucovina, Banat şi Dobrogea, de loc, etc. Ne însuşim întocmai aceste observaţii, cunoscute înainte de a fi fost date la tipar şi nu vom reveni asupra lor decât atunci când va fi necesar.

Cartea D-lui Ionniţiu, frumos tipărită, cu iniţiale în culori violete, cu numeroase ilustraţii şi frontispicii vechi, cu coperta sugestivă în mai multe culori, e, de fapt, până la începutul veacului al XIX-lea, o scurtă istorie a trecutului cărţii. Incepe, deci cu epoca cărţii manuscrise, cam nebulos tratată. Cea mai veche carte manuscrisă e, precis, *Evangheliarul* lui Nicodim din 1405, *scris* în Transilvania, la Prislop, după cum cea dintâi carte *românească, tipărită*, a ieşit de sub teascuri tot în Transilvania, la Sibiu, *Catehismul românesc* din 1544. Am spus aceste lucruri nu numai la microfonul românesc — mărturie invocată de autor[2]) — ci şi în scris, fără nici un gând ascuns de a scădea prin aceasta contribuţia celorlalte provincii româneşti.

Inceputurile tiparului sunt şi mai puţin clare pentru D-l Ioaniţiu. A spune în 1943 că „în ţările româneşti — în Muntenia şi Moldova — tiparul a ajuns cu ... o întârziere de un secol faţă de Ardeal", când prima tiparniţă

[1]) *Transilvania*, Sibiu, 1944, An. 75, No. 2, p. 181—187.

[2]) Pag. 15, nota 2.

se constata în Ţara-Românească la 1508, urmând Transilvania la 1529 şi, apoi, da, Moldova în 1642, înseamnă a te lua după G. Ionescu (1907), sau după D. C. Ionescu (1927), cari au făcut destule victime. In Transilvania nu Braşovul are cea mai veche tipografie (1533), ci Sibiul (1529). La pag. 18 19 din cartea ce recenzăm, mai sunt şi alte greşeli mari, tot de provenienţă ionesciană.

Autorul revine asupra începuturilor tiparniţei în Ţara-Românească, cunoscând tipăriturile lui Macarie, Liubavici şi Coresi, pe cari, însă, le consideră „rudimentare", deşi, tot D-sa constată, că *Evanghelia* lui Neagoe Basarab din 1512 e „tipărită în condiţiuni luxoase, colorată, pe pergament" (p. 19 20) şi adaugăm, una din cele mai frumoase tipărituri din trecutul nostru, luată ca model şi de vecini[1]).

Matei Basarab nu înfiinţează cea dintâi tipografie a sa, la Govora, ci la Câmpulung şi nu în anul 1634, ci în 1635 (p. 20 21). Tipografia dela Câmpulung nu s'a mutat la Govora (p. 21), ci funcţionau paralel *două* tiparniţe: Câmpulung (1635—1650), Govora (1637—1642). Cea dela Govora se va muta, însă, mai întâi la Mănăstirea Dealului, (la 1644, nu la 1645), iar de aci la Târgovişte (în 1648; *aci* apare şi Triodul din 1649, iar nu mutată la 1652, cum spune autorul). In Târgovişte apar, înainte de *Pravila cea mare* a lui Matei Basarab, cunoscută D-lui I., încă patru cărţi (1649 1652). Dela Târgovişte tipografia se mută la Bucureşti, la Mitropolie (p. 22), unde tiparul renaşte la 1678, sub Şerban Cantacuzino, dar cu multă slovă nouă adusă din Rusia.

Episcopul Mitrofan nu înfiinţează tipografia buzoiană la 1691 (p. 24—25), ci la 1691, când apare, *aci*, *Pravoslavnica mărturisire.*

Pentru începuturile tipografice în Moldova anii sunt foarte încurcaţi. „In ţara Moldovei apar, din 1632 (sic), primele teascuri", când Petru Movilă „dăruieşte în acest an o tipografie lui Vasile Lupu, care — în 1640 — o instalează la Iaşi . . ." (p. 25). Vasile Lupu nici nu era Domn al Moldovei în 1632, nici Petru Movilă mitropolit al Chievului. Inceputurile tiparniţei în Moldova sunt, în realitate, la 1641, când începe tipărirea *Cazaniei lui Varlaam*, ieşită de sub teascuri abia la 1643, între timp văzând lumina tiparului *Decretul* Patriarhului Partenie în legătură cu Sinodul ortodoxiei dela Iaşi, în 1642.

Dispariţia acestei tiparniţe moldovene se întâmplă la 1646, nu la 1673, cum spune autorul (p. 27), căci altfel mitropolitul Dosofteiu n'ar fi fost nevoit să-şi tipărească chiar în anul din urmă pomenit două cărţi ale sale: *Psaltirea în versuri* şi *Acatistu* la Uniev, în Polonia. Data reînfiinţării tipografiei, sub Gheorghe Duca, e bună: 1679.

Pentru Transilvania rolul „cultural şi editorial" al lui Gheorghe Ră-

---

[1]) Cf. I. Crăciun, *Cartea românească în decursul veacurilor.* Cluj, 1928 şi Idem, *Le livre roumain au cours des siècles.* Bucarest, 1940.

koczy în veac. XVII trebue mult redus, cecace autorul și încearcă să facă cu destulă frică (p. 27—28), pentrucă până la o conferință ascultată de D-sa la radio, invocată ca mărturie[1]), autorii români au preamărit continuu pe acest prinț ungur transilvan. Tipografia din Alba-Iulia, înființată de mitropolitul Ghenadie al Transilvaniei cu ajutorul lui Matei Basarab, având ca tipograf pe Popa Dobre din Țara-Românească — în timpul stăpânirii lui Gheorghe Rákoczy I — nu e reinstalată la 1683 la Sebeș (p. 28), pentrucă în acelaș timp (1685—1702), exista o tipografie chiar la Alba-Iulia, ieșind de sub teascurile ei nu mai puțin de opt cărți, toate românești.

Problema hârtiei și vechimea fabricelor de hârtie în Țările locuite de Români e bine tratată (p. 28—30). Adăugăm numai că o „moară" de hârtie a existat, se pare, în Moldova încă la 1583, pe timpul lui Petru Șchiopul, căci hârtia unui document din acest an are ca filgramă stema Moldovei. De ce unele numiri de localități sau râuri din Transilvania sunt numai germane (p. 29)?

Cele dintâi traduceri de cărți sfinte în limba română se fac sub influența husită (p. 33—34), pe cari le tipărește apoi Diaconul Coresi (p. 35 sqq.). Se pare că autorul nu face nici o legătură între *Catehismul* lui Philippus Pictor (p. 35) și între *Catehismul românesc* din 1544 (p. 16), cu toate că e aceeași carte. La Brașov n'a apărut la 1567 nici un *Octoih slavonesc*, iar *Apostolul* din 1563 e românesc, nu slavon (p. 37). E bine că autorul vede în Coresi, pe lângă atâtea calități ce i-au fost stabilite mai înainte, și drept „precursorul editurii românești" (ibidem).

Cum se poate vorbi că în *aceeași epocă* „păstoreau" un Varlaam și Dosofteiu în Moldova; Ștefan, Teodosie, Antim și Damaschin în Muntenia; „Coresi" (!), Simeon Ștefan și Sava Brancovici în Transilvania? (p. 41). Din trilogia de traduceri ale lui Udriște Năsturel nu cunosc traducerea despre *Viața Sfintei Caterina* (p. 43), ci *Imitația lui Cristos*, din latinește și slavonește, tipărită la Mănăstirea Dealului în 1647.

In epoca lui Șerban Cantacuzino și Constantin Brâncoveanu, „drept urmare a contactului cu Ungurii..." ce „traduceri s'au ivit încetul cu încetul"? (p. 50). Dintre cronicele muntene (la p. 52) a fost uitată cea mai veche cronică *românească:* a Logofătului Theodosie Rudeanu, în traducerea lui Balthazar Walther. De ce Grigore Ureche e amintit (la p. 55) *după* Stolnicul Constantin Cantacuzino, Nicolae Costin și Ion Neculce? Titlul cap. V (p. 56—61), tratând despre epoca lui Dimtrie Cantemir, e foarte bine conceput: „Un prinț al cărții", dar următorul e grozav: „Un veac de șoselnire (sic) editorială" (p. 62—78).

D-l I. vede bine lucrurile când afirmă că epoca fanariotă n'a însemnat un regres în domeniul cărții românești, dimpotrivă (p. 62—63). Amfitochie

---

[1]) Dealtfel problema aceasta am discutat-o, mai înainte, și într'un studiu: *Das rumänische Buch in Siebenbürgen.* Bukarest, 1943.

dela p. 69 e Amfilohie, episcopul Hotinului, aceeaşi persoană cu cea dela p. 74 şi 231; în sensul acesta trebue corectat şi indicele dela sfârşit. Dependenţa între înmulţirea şcolilor şi înmulţirea cărţilor în această epocă e clar arătată (p. 68 şi urm.), deasemenea e interesantă problema cărţilor şcolare (p. 72 sqq).

Incepând cu cap. VII, întitulat „Editura propagandistică şi culturală", şi până la sfârşitul cărţii e înfăţişată istoria cărţii româneşti din veac. XIX până în zilele noastre, sub unghiul editorial, fiind partea cea mai valoroasă şi mai originală a studiului

Acum se întemeiază, la începutul veacului trecut, librăria românească (p. 80 şi urm.). Nu se zice în 8°, ci latineşte: in —8°, in —16°, in —12° (p. 80 82, etc.). Cea mai veche listă de cărţi tipărite e a Postelnicului Alexandru Beldiman din Iaşi la 1820, dar numele cele mai cunoscute sub raport librăresc şi editorial în această epocă sunt ale lui Eliade Rădulescu în Ţara-Românească şi G. Asachi în Moldova (p. 79 sqq.). Rolul lui C. A. Rosetti în acest domeniu (p. 84 şi urm.).

Cea dintâi tipografie laică e a lui Const. Caracaş la Bucureşti, în 1817, ajunsă la 1830 în mânile lui Eliade (p. 94—95). Se cunoştea prea puţin trecerea tipografiei lui Eliade, la 1865, în stăpânirea Ministerului de război, contopită apoi cu Imprimeria Statului (p. 96 notă). Tipografia lui C. A. Rosetti, care a avut printre alţi conducători tehnici şi pe Petre Ispirescu, fu cumpărată de Carol Göbl, continuată azi de „Cartea Românească" (p. 69—67). Zaharia Carcalechi, întemeietorul celei mai vechi reviste româneşti la Pesta, n'am ştiut că a avut un rol la întemeierea primului Institut grafic în Oltenia, la Craiova, devenit azi „Scrisul Românesc" (p. 97).

Dintre profesorii trecuţi din Transilvania în Principatele libere, înainte de 1848, Eftimie Mugur dela p. 109 şi dela indice e Eftimie Murgu.

Activitatea de scriitor, editor şi tipograf a lui Eliade Rădulescu, mai pe larg, (p. 110—114), a lui G. Asachi, şi mai desvoltat, (p. 114—120) şi a lui C. A. Rosetti, cu amănunte noi, (p. 120—122). Editura comercială începe, dar numai în Principate (pentru provinciile celelalte capitolele stabilite de autor nu se potrivesc), puţin după anul unirii din 1859 (p. 123 şi urm.). Calea Victoriei de azi s'a numit până în vremea lui Constantin Brâncoveanu: Podul Braşovului, apoi, aşa cum ştiam, Podul Mogoşoaiei (p. 127). Foarte interesant amănuntul, povestit de autor după V. A. Urechia, că „prin 1837 cărţile erau socotite drept un supliment de marfă în prăvăliile braşovenilor... şi se găseau spre vânzare între fierării, bidinele, perii, ba chiar alături şi de brânza de Şviţera" (p. 136). Cea mai veche librărie în Bucureşti ar fi a francezului Thierin de Meronville, la 1826, pe locul unde se află azi Palatul Regal (ibidem); la sfârşitul secolului trecut erau numai în Bucureşti 54 librării (p. 140).

Dintre editori sunt scoase în relief figurile lui *George Ioanid* (p. 147—148), a lui *Ion V. Socec*, venit din Braşov la Bucureşti, cu amănunte cari pun

într'o lumină foare favorabilă pe acest român din Transilvania şi pe unii din urmaşii săi (p. 148—159) şi apoi *Th. Ionniţiu* (p. 159—164), tatăl autorului.

Inceputurile editoriale din marile centre de provincie: Craiova şi Iaşi, sunt destul de amănunţit trecute în revistă (p. 165—171), deşi ar mai fi încă multe de spus asupra lor. Alături de Ioanid, Socec şi Ionniţiu e bine că se pomenesc şi alte figuri de librari-editori: Leon Alcalay, Constantin Sfetea — venit tot dela Braşov ca şi Socec, fiind ucenicul acestuia din urmă — şi H. Steinberg (p. 172—178).

Dintre editurile de stat se înşiră: Tipografia-editoare a Mitropoliei, preluată de Stat la 1859 şi numită Tipografia Statului, iar dela 1863 Imprimeria Statului, contopită la 1930 cu „Cultura Naţională". Academia Română, care „ocupă locul de frunte"; Casa Şcoalelor, cu menirea de a „suplini unele lipsuri ale editurii particulare"; Fundaţiile Regale şi apoi, Oficiul de editură al Universităţii din Cluj, care nu e mutat la Timişoara (p. 199), ci la Sibi , unde e sediul Universităţii refugiate (p. 179—199).

Sunt prea rezumativ, uneori cu lipsuri regretabile, amintite editurile din provinciile înafara graniţelor vechei Românii. Interesantă activitatea editorială românească a lui Cieslar — se pare român istrian — la Graz în a doua jumătate a veacului al XIX-lea (p. 200—202). De ce Transilvania românească întreagă, cu frumoasa activitate editorială din Sibiu, Blaj, Braşov, Caransebeş, Arad, Gherla, Făgăraş (Beiuşul şi Orăştie au fost cu totul uitate) are numai cinci pagini, iar librăria-editoare săsească din Sibiu, W. Krafft, are singură tot atâtea? Mai sus a fost vorba despre uitarea cu desăvârşire a celorlalte provincii româneşti.

Secolul al XX-lea, până în zilele noastre, cuprinde p. 216—227, prea puţin după cum recunoaşte autorul însuşi — ca să poţi cuprinde descrierea atâtor librării editoare, având numai în 1937—1938 cca. „670 tipografii din cari 124 numai la Bucureşti, în afara litografiilor în număr de 32. La cari se adaugă 151 legătorii speciale de cărţi, în afara celor instalate în tipografii, dintre cari 30 numai la Bucureşti. Numărul librăriilor se ridică la aproape 800 dintre cari 81 aflătoare în Bucureşti... 11 la Iaşi, 12 la Cluj, 18 la Timişoara, 22 la Cernăuţi" etc. (p. 227).

In „Incheiere" autorul dă unele statistici asupra tipăriturilor, pe secole, iar în veac. XIX, pe decenii. In veac. XVI n'au apărut numai 14 lucrări, ci de trei ori atâtea[1]). Statisticile din veacurile următoare sunt şi ele, la prima privire, contestabile. Au apărut mai multe cărţi decât crede autorul.

Bibliografia dela sfârşit e săracă — cum am mai spus —, iar indicele

---

[1]) In lucrarea *Cartea românească în decursul veacurilor*, am dat, la p. 9, în total 38 (nu 37, cum zice D-l Mihăilescu în recenzia pomenită), iar cu adaosurile mai noi, unelee fiind însă nesigure, 45, 45, cum zice D-l recenzent.

are greşeli nepermise (Chichindeal şi Ţichindeal, aceeaşi persoană, e pusă în două locuri; A. P. Alexie e pus la numele de botez, nu la cel de familie, cle, la prima privire, contestabile. Au apărut mai multe cărţi decât crede

Am făcut observaţiile de mai sus în mijlocul plăcerii cu care am citit lucrarea D-lui N. Ionniţiu, care are greşeli pe măsura operei mari pe care ne-a dat-o, dar cari pot fi corectate oricând cu uşurinţă. Cartea românească nu-i poate fi decât adânc recunoscătoare, iar cei cari ne-am ocupat cu trecutul ei îi mulţumim din toată inima.

I. Crăciun

CANDID C. MUŞLEA, *Biserica Sf. Nicolae din Scheii-Braşovului*, vol. I (1292 1742), cu 92 ilustraţii în text. Braşov („Astra"), 1943, 427 p., 500 Lei.

Autor a numeroase monografii privitoare la preoţii şi protopopii Braşovului de altădată, păr. prof. C. Muşlea a făcut după cum am spus-o şi aiurea[1]) — un lucru vrednic de toată lauda adunând laolaltă, ilustrându-le şi unele redându-le în haina lor de atunci, faptele şi istoria bisericii cu trecutul cel mai glorios din întreg Ardealul. Fireşte că multe lucruri s'au mai spus şi se vor mai putea spune în legătură cu unele capitole greu de lămurit din lucrarea masivă a păr. Muşlea. Epoca începuturilor, respectiv a celor mai vechi ştiri documentare relative la viaţa politică şi bisericească din Scheii-Braşovului, precizări şi date mai numeroase privitoare la perioada culturii slavone şi a încercărilor de protestantizare, se vor putea bucura de o şi mai amănunţită tratare. Intr'o monografie însă, cum este cea a par. Muşlea, care a căutat să adune toate datele de esenţială importanţă privitoare la un capitol, de altfel, destul de lung din viaţa bisericii, nu se putea face savantlâc sec. Deaceea, faţă de încercările aşteptate poate dela alţii, dar nerealizate, păr. C. Muşlea poate avea mulţumirea c'a adus şi un frumos omagiu faţă de lăcaşul în umbra căruia a trăit, dar şi istoriografiei noastre bisericeşti o operă de reală valoare.

Lucrarea începe cu o introducere, în care înşiră pe cei ce s'au ocupat de trecutul bisericii. Fireşte la loc de frunte se află doi din cei mai distinşi slujitori ai ei: popa Vasile († 1658) şi protopopul Radu Tempea II († 1742), cari ne-au dat, continuativ, cunoscuta cronică a Bisericii Sf. Nicolae, editată în diferite rânduri şi variante în l. germană şi română.

Inainte de tratarea propriu zisă, autorul ne dă într'un capitol plin cu ilustraţii (p. 15—46), un studiu privitor la origina, ocupaţiile, viaţa şi portul Românilor din Şchei, iar în altul (p. 47—94), o cercetare sintetică privitoare la întemeerea bisericii din Şchei — pe care o pune la 1292, în loc de 1393, cum ar reeşi din Cronică — şi a evoluţiei ei până la moartea vestitului pro-

[1]) „*Transilvania*", Martie 1944.

topop Mihai (tatăl cronicarului), 1605. Demn de remarcat este din această perioadă descoperirea de către autor — cu ocazia lucrărilor de reparație în curs — a pictrilor de mormânt a doi preoți: Costea și Coman (1474 1486), cunoscuți până acum numai documentelor editate în 1902 de I. Bogdan.

Mai pe larg este tratată viața bisericii în capitolele: dela protopopul Mihai la prot. Văsii Grid (1605—1700). iar și mai pe larg în cel următor: dela protopopul V. Grid până la moartea lui Radu Tempea II (1700—1742, cf. pp. 95—130, 131—239). Este epoca cea mai bine cunoscută și mai bogată în evenimente culturale, dar și bisericești: epoca organizării protopopiatului, a luptelor pentru credința strămoșească, a frumoasei lupte a lui R. Tempea II pentru drepturile municipale ale Românilor brașoveni, etc.

De aici încolo începe partea descriptivă a lucrării. foarte prețioasă prin faptul că se dau la lumină pentru prima dată descrieri amănunțite privitoare la tezaurul bisericii: odoare, manuscrise cărți, — din care, vai! multe au dispărut — apoi pomelnice. 4 inventare vechi (1681—1781), precum și alte documente scoase din arhiva bisericii și a orașului Brașov. Biserică domnească. cu danii de peste munți și din Rusia, cu moșii și cu o mulțime de odăjdii aduse de pe la Kiev și din alte părți — încât s'au putut împrumuta două la multe biserici mai sărace, chiar și din Sibiu — stăpână pe o bibliotecă de manuscrise și tipărituri slavone cum nu prea avem alta, Biserica Sf. Nicolae ne apare, așa cum ne-o descrie, cu căldură și pricepere. păr. Mușlea. ca una din cele mai însemnate vetre de lumină și trăire românească din întreaga țară. Condițiile frumoase în care au înțeles conducătorii „Astrei" brașovene să editeze lucrarea — fapt care merită cu atât mai vârtos subliniat, cu cât ea apare în vremurile atât de grele și de expuse distrugerilor repentine — ridică și mai mult valoarea lucrării. Dorim autorului bucuria de a-și vedea pe curând și al II-lea volum plin, suntem siguri, tot de atâtea informații prețioase.

T. B.

QUIDO MATEJKO, *Svätoštefanská myšlienka predtym a dnes.* (Concepția Sf. Ștefan înainte și astăzi). Bratislava, 1943, 90 p. Cor. 24.

Cartea aceasta combate pretențiile maghiare de a reînființa vechiul stat al lui Ștefan zis cel Sfânt. In cele patru capitole urmărește manifestarea acestei idei în decursul istoriei și tendințele actuale ale „specialiștilor" și conducătorilor maghiari.

Problematica interioară a acestei concepții nu-l preocupă. Readucerea la viață a pretinselor idei ștefaniene, în a căror aplicare în trecut a fost vorba de însăși existența poporului slovac, ar însemna și azi moartea lui națională. Slovacii nu admit decât forma de stat independent, pe care o au astăzi.

Profesorul universitar maghiar, istoricul Joó Tibor, a constatat ce rol au avut micile popoare nemaghiare la formarea statului ungar după regele Ştefan. Maghiarii au trebuit să se „europenizeze", luând dela ele nu numai cultura din afară, dar să se şi topească în spiritualitatea lor. Iată deci cine au fost pretinşii „organizatori şi conducători" în bazinul dunărean şi carpatic.

Reînoirea Ungariei medievale ar fi o anomalie, care ar provoca împotrivirea îndârjită a tuturor popoarelor nemaghiare încorporate odinioară în ea. Chiar Ungurii au luptat în sec. al XIX-lea pentru a desfiinţa centralismul monarhiei stăpânitoare din Viena. La începutul sec. XIX-lea pretinsele principii supranaţionale ale regelui Ştefan erau în părăsire. Ungurii vroiau un stat naţional şi o politică de etatizare cu totul potrivnică menţionatului universalism supranaţional.

Numele însă naţional de „Maghiarska" ascunde nu mai puţin de şapte naţionalităţi, care compuneau acest stat. Ori, conform principiului, trebuia să fie numai una. Reînfiinţarea statului ştefanian în sec. al XX-lea nu mai este cu putinţă, ar fi un anacronism. Posibil rămâne numai statul naţional maghiar. Intrebarea e în care graniţe? Ultimele evenimente istorice au arătat că în graniţele Ungariei medievale este exclus. Un stat naţional se poate forma astăzi numai pe un pământ naţional şi din propria lui realitate etnică, nu din conglomerate. Anacronica lozincă de reînfiinţare a vechei Ungarii este în conflict acut şi cu trecutul şi cu prezentul şi cu principiul etnic.

A reuni vechile pământuri într'un tot şi a le organiza în sensul etatismului maghiar ar fi o Ungarie (Madyarsko) împotriva căreia s'ar răscula deodată şi fără nici o excepţie toate popoarele nemaghiare din cuprinsul ei. Vechiul stat ungar şi-a trăit traiul, şi-a pierdut rostul şi raţiunea de resurecţiune intempestivă.

P. Olteanu
Lector la Universitatea din Bratislava.

Maior A. DUMITRESCU JIPPA şi OCTAVIAN METEA, *Timocul*, Bucureşti, Universul, 1943, in-8°, 70 p.

La numărul redus al studiilor despre Românii din Serbia (Timoc şi Morava), recent s'a adăugat încă unul al domnilor maior A. Dumitrescu şi Octavian Metea. Apariţia lui n'a constituit o surpriză, deoarece ea a fost anunţată de d. Metea încă dela sfârşitul anului 1941, de aceea atât faptul acesta, cât şi necesitatea unei lucrări temeinice în chestiunea Românilor timoceni, au stârnit în rândurile celor interesaţi o legitimă nerăbdare şi curiozitate. Lucrarea a apărut în cursul anului acesta, dar, spre dezamăgirea cititorului, nu corespunde aşteptărilor. Insuşi titlul ei, „Timocul", atât de imprecis este susceptibil de diferite interpretări. Este o lucrare geografică, istorică, etnografică, etc.? Iată atâtea întrebări cari iscodesc mintea cetitorului. Primele pagini sunt însă suficiente pentru a ne lămuri caracterul lu-

crării: o încercare neisbutită de a se înfăţişa problema Românilor dintre Timoc şi Morava, din punct de vedere geografic, istoric, statistic, etc.

Cel dintâi capitol, prezentarea geografică, exceptând un citat din lucrarea lui G. Vâlsan, *Românii din Serbia*, — citat cules după toate aparenţele din altă parte decât din însăşi lucrarea geografului amintit este total lipsită de caracterul, pe care autorii intenţionau să i-l dea; căci mai de grabă este vorba de consorţiul german, care proiectează crearea unei uzine electrice la Porţile de Fier, despre ţinuturile timocene, „care vor fi valorificate din punct de vedere turistic", sau despre oprimarea Românilor timoceni, mereu ţinuţi în întunerec, lipsiţi de coruri şi fanfare. (p. 15, 18).

Capitolul al doilea este precedat de o succintă introducere, menită să explice procesul de formare al elementului românesc din Peninsula Balcanică, rezultat fericit din contopirea „elementelor ilirice, (?) dacice şi tracice în urma amestecului cu coloniştii romani"? (acest refren obsedant şi stereotipic se întâlneşte la p. 15, 17, 18. etc.). Dar, adaugă d-nii maior Dumitrescu şi Octavian Metea, aceste teorii au fost contestate de unii istorici interesaţi, care urmând aserţiunilor lui Schulzer şi Roesler, au negat „continuitatea noastră latină". Fără coherenţă între cele enunţate şi cele ce urmează, dar „pentru noutatea" lor, teoriile roesleriene — care de fapt nu contestă continuitatea latină, care e non sens, ci continuitatea elementului roman în Dacia — autorii noştri expun teoriile superflue din punct de vedere ştiinţific ale dlor dr. Lupu, Brătescu-Voineşti şi Boldur, despre maternitatea noastră asupra Romei.

După aceste consideraţii despre formarea poporului românesc, sunt înfăţişate cinci hărţi, dintre care trei din a doua jumătate a secolului al XIX lea şi două din prima decadă a secolului nostru. Valoarea intrinsecă a acestor hărţi nu o negăm, cu atât mai mult dacă ele ar fi constituit ultima dovadă dintr'o serie numeroasă, dar întrebuinţarea lor ca argument doveditor despre continuitatea Românilor în dreapta Dunării o calificăm de-a-dreptul ridicolă. (23).

Lipsind o statistică obiectivă, care să fie expresie fidelă a realităţii etnice româneşti dintre Timoc şi Morava — recensămintele sârbeşti fiind false d. maior Dumitrescu şi O. Metea au întreprins o opera pe cât de obositoare, pe atât de infructuoasă, de a cerceta „zi de zi, uneori şi noaptea" pe Românii timoceni din armata sârbească aduşi la Timişoara ca prizoneri; în felul acesta au izbutit să întocmească un recensământ, recunosc şi autorii, „unic în felul lui".

Să nu prindă pe nimeni consternarea văzând această statistică întocmită din auzite şi din aflate, căci aceasta este principiul de bază al întregei lucrări.

Trecutul Românilor, un alt capitol al Timocului, este înfăţişat astfel:

Slavii trec întâi Nistrul în Dacia, unde întâlnesc pe Români[1]), elemente sporadice și mici firește pentru a nu covârși pe Românii dintre Timoc și Morava — se „infiltrează" în Peninsula Balcanică, unde își înjghebează state: abia așezate încep lupta de asimilare; nu reușesc să desnaționalizeze elementul băștinaș, care, dimpotrivă, exercită o puternica înrâurire asupra Slavilor, influență care se remarcă în „majoritatea denumirilor de localități și râuri formate din tulpina cuvântului vlas" (p. 34). Rareori au fost emise concluzii atât de lipsite de adevărul istoric ca cele reproduse mai înainte.

Unui petic învechit și urât i se adaugă altul nou și frumos, spune Horațiu undeva în satirele sale, dar în zadar se mai cos cu fir de mătase, fiindcă înfățișarea operei este desgustătoare. Ideilor perimate de mai sus, d. maior Dumitrescu și O. Metea le adaugă teoria nouă a D-lui Gamilscheg despre cele trei centre de formare a elementului românesc din Dacia, fără a preciza — fiindcă, cum am spus, metoda de lucru a autorilor constă din auzite sau aflate — că elementul românesc dintre Timoc și Morava e cuprins în sfera unui astfel de centru.

Autorii noștri mai dau dovadă și de multă superficialitate. Astfel reproducând mențiunea din cronica atribuită clericului Ansbertus despre numărul impresionant al Românilor din armata lui Barbarosa trec cu vederea că cea dintâi mențiune despre Românii din Branicevo, care alături de alte popoare atacă pe împăratul german și îi cășunează mari pierderi.

In cursul lucrării se observă tendința — care devine un refren obsedant — de a înfățișa autoritățile sârbești ca pe cei mai aprigi dușmani ai elementului românesc (p. 15, 18, 42, 43, 49 etc.), întrebuințând cele mai drastice mijloace de sârbizare, în timp ce toți istoricii sârbi (p. 38) auxiliari prețioși ai autorităților falsifică istoria, nesocotind elementul românesc.

In seria erorilor comise de autorii noștri este demnă de relevat contradicția izbitoare dintre concluziile anunțate de ei. Astfel de pildă citând constatările lui G. Vâlsan și Emanoil Bucuță despre ideia falsă a hotarelor naturale (p. 14, 36, 37), își însușesc concluziile lor despre posibilitatea de migrațiune dintro parte într'alta a Dunării; când însă această teorie nu mai convine. autorii nu pregetă să afirme, că „istoria nu cunoaște astfel de migrațiuni". Totuși istoria cunoaște multe migrațiuni, iar noi vom menționa doar două, la intervale mari: prima în sec. al X-lea, când se produce o emigrare masivă dela Sud la Nord (Emil Gamilscheg, *Originea Românilor*, p. 8—9), iar alta dela Nord la Sud, în prima jumătate a sec. al XVIII-lea! (C. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. III, p. 236).

In această scurtă dare de seamă am relevat numai unele erori și aberații din studiul d-lor maior Dumitrescu și Octavian Metea, cu nădejdea că

---

[1]) I. Bogdan, Discursul de recepție, p. 15. Putem zice, fară exagerare. că nici nu poate fi vorba de popor român înainte de absorbirea elementelor slave de către populația băștinașe română, în cursul sec. V - X-lea.

asemenea lucrări destinate mai ales propagandei naționale se vor lucra cu mai multă conștiinciozitate, chibzuială și seriozitate. Era de așteptat ca această lucrare să fie o pildă de colaborare între un militar și un cunoscător al problemei Românilor de peste hotare, să servească cauzei naționale, dar dimpotrivă ea oferă partea cea mai slabă a revendicărilor noastre naționale.

Teodor N. Trâpcea.

N. A. CONSTANTINESCU, *Chestiunea Timoceană*. București, Tip. „Bucovina", I. E. Torouțiu, 1941, in-8°, 88 p.

Prăbușirea statului jugoslav a trezit interesul opiniei publice românești pentru soarta Românilor din cuprinsul fostului stat vecin și aliat. De o deosebită atenție s'au bucurat Românii dintre Timoc și Morava, care au constituit obiectul unor cercetări cu rezultate satisfăcătoare. D-nii Florea Florescu, Sandu Cristea, etc. au dat publicității o serie de articole și rezultate ale cercetărilor proprii, care, deși nu întotdeauna apropiate de adevăr, au darul să lămurească într'o măsură oarecare problema Românilor din ținutul amintit. Mai recent, dl N. A. Constantinescu a publicat un studiu de proporții mai mari, pentru a soluționa diferite probleme ale romanismului balcanic și mai ales „chestiunea timoceană" — titlul studiului pe care încercăm să-l prezentăm — îmbrățișând pe Românii dintre Morava și Lom.

Cercetările de până acum s'au făcut din punct de vedere geografic (de pildă studiile lui G. Vâlsan) și statistic. Dl G. Giuglea a încercat și o explicație a vechimei Românilor în ținutul Crainei pe bază de toponimie. Dl Emil Petrovici a adunat un bogat material de folklor, dar cercetările apreciatului nostru filolog sunt încă în curs. D-l N. A. Constantinescu, reluând studiul Românilor dintre Lom și Morava, s'a străduit să dovedească, bazat pe argumente de ordin toponimic, etnografic, filologic și istoric, „continuitatea Românilor dintre Morava și Lom din secolul al 7-lea până azi" (pag. 19). Autorul s'a simțit „obligat" să tragă concluzia de mai sus (pag. 48).

Analiza argumentelor aduse în sprijinul tezei sale ni le arată însă în mare parte eronate.

Să le expunem pe rând.

Din punct de vedere toponimic „sufixul *bara* este un dublet dialectal la tracul *para*". Cum în regiunea dintre Timoc și Morava există nume de sate cu astfel de sufixe, ca Cešlevabara, Raicovabara, Crivobara, etc., ele constitue dovezi peremptorii despre vechimea, mai exact despre continuitatea Romanilor în acele locuri. Explicația ni se pare prea simplistă, căci Sârbii pot obiecta afirmând că „bara" nu înseamnă în limba lor decât mlaștină, baltă, de aceea Raicovabara n'ar fi decât balta lui Raicu, etc. Tot din numărul argumentelor toponimice aduse în sprijinul continuității, dl N. A Constantinescu citează numirile Timoc, Morava și Pec, care amintesc formele latine Timachus și Margus, iar Pec pe Pincus. Dar cele 3 nume de

râuri, cât şi numele satului Voluia nu pot fi luate ca argumente toponimice, deoarece ele sunt forme slavone. Presupunerea că numele de Voluia ar deriva din cuvântul *vale* este neîntemeiată.

„Dovezile etnografice“ nu sunt mai convingătoare decât cele precedente. Incercarea autorului — reluând teoria lui Vâlsan — de a combate aserţiunea istoricului sârb Tihomir Georgevici şi a etnografului bulgar Stoian Romanski, după care numirile de Ungureni designează pe cei veniţi din Banat, Crişana şi Transilvania, iar cea de Tăreni pe cei veniţi din Ţara Românească, rămâne neizbutită, deoarece realitatea este mai puternică decât orice consideraţie de pură logică. Autorul încearcă însă o nouă explicaţie: numele de Ungureni s'ar datora dominaţiei ungare, care s'a extins în Sudul Dunării, adăogăm noi, pentru un timp de un an (pag. 45). Dimpotrivă numirile de Ungureni şi Tăreni sunt indicii indiscutabile despre obârşia acestor Români, cei dintâi au venit din Ungaria (Banat, Crişana şi Transilvania), iar ceilalţi din Ţara Românească.

In studiile lor, deşi nu tocmai obiective, etnografii sârbi Iovanovici (în *Mlava)*, Mladinovici (în *Pojarevačka Morava)* şi Miatovici (în *Resava)*, au reuşit să stabilească diferite epoci de migraţiune românească din spre Nord spre Sud şi să dovedească uneori locul de origină al fiecărui metanast. Din studiile lor reese în mod incontestabil că majoritatea locuitorilor dintre Morava şi Miroci sunt Bănăţeni. Eminentul geograf şi etnograf Cvijić (în *La Peninsule Balcanique* şi *Metanastazička Kretania)* a stabilit la Dunăre trei vaduri, pe unde s'au scurs metanaşti din Banat, Transilvania şi Oltenia de Sud. Două din aceste curente plecate din Banat au populat bazinele Zvijd, Homoli şi Resava. Despre aceşti metanaşti bănăţeni, d-l profesor Emil Petrovici spune într'un articol din *Transilvania* (Nr. Mai 1941), că vorbesc şi azi „savurosul“ grai bănăţean. Dacă pentru Dl A. N. Constantinescu „Banatul n'a fost isvorâtor de curente de migrare“, dimpotrivă istoricul competent în materie de istorie sud-este-europeană, dl Silviu Dragomir afirmă că „Românii din Oltenia şi Banat au trecut Dunărea în cete destul de mari“, în toate timpurile *(Vlahii şi Morlacii*, p. 105).

Cum sunt „dovezile filologiei“ care pledează pentru vechimea Românilor dintre Lom şi Morava? Autorul citează pe bună dreptate lucrarea slavistului olandez van Wijk, la care s'ar putea adănga spre completare şi cele ale Danezului Kristian Sanfeld (în *En oversigt over dens resulatater og problemer*, p. 55—77), despre rolul Românilor de pe linia Timoc—Prizren, de a fi despărţit massa slavă în două, una bulgărească la Est, alta sârbească la Vest. Acesta e singurul argument plauzibil invocat de autor în sprijinul tezei sale: vechimea (nu însă continuitatea) Românilor timoceni.

Ultimul argument şi cel mai elocvent despre continuitatea elementului românesc dintre Morava şi Lom îl constitue prezentarea succintă a diferitelor stăpâniri în regiunea aceea. Acesta este argumentul istoric.

Era de aşteptat ca el să constituie o dovadă peremptorie despre exis-

tenţa poporului românesc în toate timpurile în ţinutul amintit, dela formarea lui şi până în zilele noastre. Dimpotrivă, autorul încearcă să evidenţieze tendinţa de strangulare a ţinutului timocean în decursul diferitelor stăpâniri. Scopul acestei prezentări este de a dovedi că ţinutul „timocean", isbutind să-şi dea în două rânduri o formă de stat separatist a gravitat spre statul muntean din stânga Dunării (pag. 51).

Prima obiecţiune care se poate aduce acestei constatări este următoarea: Nu în două rânduri, ci de 6 ori în decursul secolelor s'au manifestat tendinţe de separatism în ţinutul timocean. Prima datează din epoca lui Omortag (802—814), când duci de-ai timocenilor se duseseră la curtea lui Ludovic Piosul spre a-i solicita ajutorul împotriva teribilului Khan bulgar. A doua este pe vremea cruciatei a 3-a; în timpul trecerii lui Frederic Barbarosa în ţinutul moravian, el este atacat de un „dux de Brandiz". A treia tendinţă de separatism se manifestă în ţinutul vidinean în a doua jumătate a secolului al 13-lea, prin prezenţa Ducelui Rotislav la Vidin, iar în regiunea Branicevo prin durarea unui stat independent a doi voevozi cumani, Drman şi Cudelin. Alte două tendinţe sunt cunoscute în epoca turcească, una la 1401, în vremea lui Musa şi alta la 1796 1800, în vremea lui Pasvantoglu. Ultima este din timpul stăpânirei sârbeşti la 1821, când Petar din Dobârne încercă să desfacă partea dintre Morava şi Miroci de restul statului sârbesc.

A doua obiecţiune împotriva cancluziei citată mai sus este aceasta: cucerirea şi stăpânirea vremelnică, de câteva luni numai, a Vidinului de către Vlaicu, sau zidirea mănăstirei Lăpuşna, în regiunea Crainei. de către Radu cel Mare, nu prezintă o probă suficientă pentru această susţinere.

Astfel, comentând cronica lui Ansbertus, care relatează expediţia lui Frederic Barbarosa şi trecerea acestuia prin Peninsula Balcanică, d-l N. A. Constantinescu presupune că „numai de dânşii (de Moravo-Timoceni) poate fi vorba", în această cronică, pe când analistul german spune clar: trecând Frederic dela Branicevo spre Niş a fost atacat de Greci, Bulgari, Sârbi şi Români, care cu săgeţile lor înveninate au pricinuit mari pierderi oamenilor săi.

Spre mirarea cititorului, d-l N. A. Constantinescu înşiră între „dovezile toponimiei" împrumutul dela Români, făcut de „veneticii sârbi" a căciulei, numită călăbăţ, precum „şi modul de trai al Sălaşului" (pag. 41). Ar fi fost de mare folos dacă autorul ar fi căutat mărturii despre existenţa poporului românesc între Morava şi Lom dela formarea sa şi până în ziua de azi. Asemenea dovezi există, începând cu anul 1189, anul trecerei lui Frederic Barbarosa prin Branicevo, şi până azi. Prezentarea lor ar fi constituit o dovadă într'adevăr peremptorie despre continuitate. Mai mult chiar, apariţia unui canun-namé, recent publicat de istoricul croat Giurgev, cu privire la Românii dela Branicevo şi Vidin, întăreşte ideia despre o autonomie românească în

regiunea celor două orașe și despre existența unui drept românesc în acel colț al imperiului otoman.

De mai real folos ar fi fost deasemenea expunerea statisticilor lui Bagge Georges din anul 1877 *(Tables statistiques des divers pays de l'univers pour l'année 1877)* și a lui Clemens Markham din 1892 (în *The geografical Magazine*), decât cărțile Francezului Lejean și ale Englezoaicelor Mackenzie and Irby.

Lucrarea d-lui N. A. Constantinescu mai suferă încă și de alte scăderi și lipsuri. Nu există în toată lista bibliografică un singur studiu al istoricilor sârbi sau bulgari, exceptând lucrarea lui Stojan Romanski. A studia „Chestiunea Timoceană" fără a cunoaște literatura istorică a vecinilor dela Sud, în timp ce cunoștințele noastre despre Românii dintre Lom și Morava sunt reduse, înseamnă a-ți lipsi edificiul de o piatră fundamentală

Lacuna aceasta, istoricul nostru a înțeles s'o completeze cu știrea atât de vagă și relativă a lui Dimitrie Cantemir despre existența Românilor în Sudul Romanilor.

Din punct de vedere tehnic avem de remarcat abundența extraordinară a citatelor și indicarea greșită a paginilor.

Teodor N. Trâpcea

I. MATEIU, *Vechi instituții de drept privat la Românii din Transilvania*. Extras din *Analele Academiei de Inalte Studii Comerciale și Industriale* din Cluj-Brașov, vol. II. 1940 1943. 128 p.

Instituțiile vechi de drept privat s'au bucurat de multă atențiune în istoria dreptului românesc, nu însă și cele ale Românilor din Transilvania, care au fost foarte puțin cercetate până acum. Indeosebi cele țărănești. Acestea sunt și mai greu de cercetat. Materialul documentar publicat e foarte puțin, după cum tot puțin e și cel strâns în arhivele accesibile cercercetătorului. Atât cât este, el se află încă împrăștiat prin micile legături de acte ale țăranilor. Prea multe nu vor mai fi nici aici; ele s'au distrus treptat pe măsură ce și-au pierdut practic valoarea juridică. Cele 67 documente, strânse de autor din satul Sebeșul-de-Sus, jud. Sibiu, și reproduse la sfârșit, sunt o dovadă că se mai găsesc totuși destule. Lucrarea pornește dela aceste documente mărunte, purtând nume familiare vechiului drept românesc, de zapise, adeverințe, diate, testamente, etc., cuprinde însă în preocupările sale și alte documente de această natură publicate până acum, mai ales însă din satele Porcești și Săliște, sate din aceeași regiune și cu aceeași situație de drept. Ea e o primă încercare de a analiza materialul sătesc cunoscut sub raport juridic, de a-l raporta la termenii consacrați ai disciplinelor juridice. Grupează și se analizează astfel pe rând diferitele feluri de contracte (de vânzare, de schimb, de donație, de împrumut, de zălogire), testamentele și alte acte juridice mai mărunte, se încearcă precizarea termenilor întâlniți în ele, se caută legăturile cu legile vremii, cu uzul juridic

al vremilor, pentru a se stabili ce se datorește influențelor și ce e distinct sau tradițional în ele. Se urmărește de asemenea legătura pe care o au cu actele juridice ale Țărilor Române. Legătura aceasta e destul de evidentă: ele vorbesc într'adevăr același limbaj, întrebuințează curent aceiași termeni dau dovadă adesea de aceleași tradiții juridice. Caracterele comune s'au putut păstra cu atât mai bine, cu cât satele din care sunt culese actele se află în preajma graniței cu Țara Românească, — sate care au putut ține totdeauna legături directe cu cele de dincolo de graniță. S'au putut păstra apoi pentrucă satele de care e vorba erau sate libere, în care raporturile juridice private și-au putut menține mai ușor particularitățile tradiționale. Tradițiile, obiceiurile juridice însă, oricât de libere ar fi satele, nu se pot menține independente de legile țării, de statutele particulare ale unităților juridice-administrative, de practicele juridice locale sau de formulele scriptelor oficiale. De aceea concluziile asupra vechimii sau originalității lor și mai ales asupra împrumuturilor dela un popor la altul, trebuesc trase totdeauna cu multă circumspecție și numai după studii comparative întinse. Materialul cuprins de lucrare e prea restrâns, datele ei comparative prea puține ca să se poată merge prea departe cu concluziile sau ca să se poată anticipa asupra vieții juridice a Românilor liberi din întreagă provincia. Cu materialul cunoscut însă s'a putut face un sondaj în viața de drept a satelor libere. Iată o serie întreagă de dovezi mărunte, dar reale, că iobăgia Românilor în Transilvania nu era generală, că alături de satele iobăgești erau și altele care și-au păstrat libertatea, sate în care țăranii erau proprietari deplini, dispuneau de avutul lor și trăiau într'o stare de drept tot atât de liberă ca și a Sașilor. Tocmai aceste acte mărunte ne dau măsura în care acești țărani își păstrează libertățile și obiceiurile. O extindere a cercetărilor ar putea să ne descopere și alte particularități juridice, și să ne dea o imagine a Transilvaniei sub acest raport mult mai completă și poate mult mai variată decât cea pe care o putem avea din materialul documentar restrâns cunoscut până acum.

Renunțăm aici la reflexiile critice și observațiile de amănunt, la care trebuie să fie supusă orice lucrare, întrucât în condițiile de lucru excepționale în care ne găsim, controlul și confruntările necesare nu pot fi făcute în mod satisfăcător. Ne mulțumim să semnalăm lucrarea ca un început și mai ales ca un îndemn pentru noui cercetări în acest puțin cunoscut domeniu.

D. Prodan

V. NETEA, *Dela Petru Maior la Octavian Goga. Studii și evocări istorice.* București, „Cugetarea", 1944, in —8⁰, 341 p.

Harnicul și inimosul publicist în adevăratul înțeles ce acest cuvânt îl are, unul din cei care reprezintă cu multă demnitate cultura transilvană în capitala României, d-l V. Netea, a scos de curând de sub tipar o

nouă carte, cea mai importantă credem din câte a scris d-sa până acum. In această carte ce poartă titlul de mai sus, dinamicul organizator al multor manifestaţiuni culturale tarnsilvane la Bucureşti, a adunat 19 studii şi evocări istorice — unele din ele retipărite numai — care, cu excepţia celui d'n urmă, sunt toate din trecutul cultural şi politic al Transilvaniei. Şi a avut o fericită inspiraţie autorul când s'a gândit să adune în volum aceste evocări sbuciumul de mai bine d un veac al Românimii transilvane — care, scrise într'o limbă atrăgătoare şi plăcută, penetrate de o caldă, entusiastă şi curată iubire de neamul său şi mai ales de ramura transilvană a acestuia, la care se adaogă de cele mai multe ori o suficientă informaţiune şi documentare, pot fi de cel mai mare folos astăzi întru întărirea sufletelor slabe şi oţelirea caracterelor hotărîte. Se găsesc adunate în acest volum pagini consacrate unor personalităţi de seamă din trecutul cultural, politic şi economic al Transilvaniei, alături de altele consacrate mişcărilor şi realizălor colective, privitor la unele din care autorul aduce ştiri sau precizări noui, sau numai evocări pline de dragoste, fără pretenţiuni ştiinţifice, pentru altele.

Din prima categorie sunt studiile şi evocările lui *Petru Maior*, fie precizând unele date privitoare la originea iobăgească, la anul şi locul naşterii (1753—54, Târgu-Mureş) a lui Petru Maior, fie evidenţiind importanţa ca predicator şi scriitor bisericesc a celui mai important corifeu al şcoalei istorice-filologice transilvane; *Dionsie Pop Marţian* cu ocaziunea discursului de recepţie a d-lui V. Slăvescu, referitor la moartea căruia d-l Netea crede a fi comis „*Telegraful Român*" o greşală afirmând că ar fi murit la Monaco, pe când în realitate a murit la Münohen, dar Monaco în limba italiană nu este decât München; *Constantin Romanu-Vivu*, prefectul legiunei a XII-a, în revoluţia Românilor transilvani din 1848—49; *Visarion Roman*, înfăţişând pe baze de noui date, alături de cele cunoscute, activitatea didactică, culturală, publicistică, politică, dar mai ales cea economică a ctitorului adevăratei vieţi economice româneşti transilvane; *Diamandi Manole*, negustorul braşovean, sprijinitorul tuturor acţiunilor culturale şi politice româneşti; *Ion Pop Reteganul*, însufleţitul şi îndrăgostitul de produsele poporului, criticat pe nedrept de „esteţii" prea exigenţi, care însă îşi găseşte locul de cinste în galeria marilor bărbaţi ai neamului ce şi-au jertfit viaţa pe altarul culturii; *Lucreţia Suciu*, delicata poetesă bihoreană; *Gh. Bogdan-Duică*, criticul şi istoricul literar energic şi îndărătnic, nu însă atât de obiectiv cum vrea să-l înfăţişeze d-l Netea în prea entusiasta sa prezentare, încărcată peste tot de superlative; *Gheorghe Coşbuc*, geniul poetic al neamului nostru, cântăreţul vieţii Năsăudenilor săi, care prin poesiile sale s'a urcat în sfera universalităţii şi pe care l-a găsit vrednic de o monografie d-na Constanţa Marinescu; *Şt. O. Iosif*, care n'a fost numai un poet pesimist, ci şi un îndrăgostit de Lege şi de Ţară, cărora le-a consacrat nemuritoare inspiraţii poetice; *Ilarie Chendi*, spiritul războinic, sarcastic şi neîndurat, nervos şi vehement, sfidător şi temerar, care şi-a uimit contemporanii şi i-a captivat totodată; *Octavian Goga*, bardul ca-

re a cântat ca nimeni altul suferințele fraților robiți, arhanghelul împlinirii vrerilor românești.

Din a doua categorie fac parte patru studii: *Conferința națională dela Miercurea* din 1869, în care s'a hotărît adoptarea pasivismului față de Parlamentul din Budapesta, precizându-se, pe baza unor noui știri, rolul important pe care l-a avut Visarion Roman în pregătirea și în lucrările conferinței; *Semicentenarul Memorandului*, trecându-se în revistă luptele naționale ale Românilor transilvani din a II-a jumătate a veacului trecut, cu insistențe asupra acțiunii memorandiste și asupra urmărilor ei; *La patru decenii dela ivirea „Luceafărului"*, precizându-se rolul lui A. C. Bănuțiu și O. C. Tăslăuanu la întemeierea și conducerea revistei, precum și rolul național-cultural al acesteia și în sfârșit cel mai bun studiu și care închee volumul: *Generația Unirii* este o frumoasă, informată și plină de multe și actuale învățăminte pagină, prezentându-se sbuciumul generației care a pregătit și a înfăptuit Unirea cea Mare.

Volumul d-lui V. Netea, plin de entusiaste, prețioase și actuale adevăruri, merită să fie cunoscut, iar munca fără preget apreciată la justa ei valoare.

Șt. P.

Revista Istorică Română, București, 1941—1943, vol. XI—XII.

Prețiosul volum dublu se deschide cu un mic studiu al prof. *C. C. Giurescu*. privitor la „o mare lucrare hidraulică din veacul al XVIII-lea", „Canalul lui Alexandru Vodă Ipsilanti", canal ce unea Dâmbovița cu Argeșul și care se află reprezentat pe harta lui Riga Velestinliul tipărită la Viena în 1797. Figurează și în harta austriacă din 1864. In anexe se dau cele două hărți.

V. Slăvescu publică 13 scrisori din 1860—1863 din Corespondența Petre Mavrogheni—D. A. Sturdza, dând în anexe scrisorile.

Vasile Grecu, Un vechiu motiv de folklor italian în românește, demonstrează împotriva lui I. Șiadbei, că legenda dela Borzești pare a fi mai degrabă de proveniență italică, adusă în Dacia de primii coloniști romani.

D. Bodin se ocupă de Tudor Vladimirescu în lumina izvoarelor italiene, urmărind pe baza rapoartelor și presei italiene a timpului politica externă a revoluționarului nostru.

Un sfetnic al lui Matei Basarab ginere al lui Mihai Viteazul, studiat de *G. D. Florescu*, este Socol din Cornățeni. Specializat în astfel de cercetări, autorul însoțește studiul de ample table genealogice.

In Argintăria la Bănățeni și Românii balcanici în veacurile XVI XVIII, *Marcel Romanescu* se ocupă de arta argintarilor din Banat în sec. XVI, sinteză a influențelor saxonă, răsăriteană și raguzană. Printre argintarii Românilor balcanici sunt amintiți Condo Vlahul, Luca din Chiprovaț, Nedelcu din

Chiprovaţ, Iacob şi Marcu din Chiprovaţ şi Nicolae Nedelcovici, tot de aco-la. Şcoala din Moscopole străluci prin argintarii Gheorghe Arghir şi Gheorghe Hrisicu (sec. XVIII). Un argintar din Bitolia, Ştefan Gheorghe cuiumgiul, se stabili în 1789 la hanul Zlătari, lucrând pentru Mitropolia Bucureştilor. Frumoase planşe de evanghelii argintate, chivoturi, ripide, anaforniţe, tămăiere, cruci, de o rară valoare artistică, ilustrează expunerea. In treacăt observăm ici, colo, unele greşeli de tipar. Aşa la p. 113, n. 2, se citează greşit S. Dragomir, *Slavii* şi Morlacii în loc de *Vlahii* şi Morlacii. Sunte şi greşeli de transcripţie, de pildă: Šafařik şi Šafarik, *izlošbi* şi *izlojbi*, *zadujbine*. La p. 98 n. 2 Jiska este greşit în loc de Ziška, autorul referindu-se desigur la renumitul şef taborit Jan Ziška din Trocnov. Numai că în 1441 nu poate fi vorba de el, căci murise încă din 1424 (11. X.). Adamiştii dela Romanescu (p. 98 n. 2) sunt — greşit — Adamiţii cehi, numiţi şi Nicolaiţi, distruşi de Ziška în 1420. Vasile „Vineţianul" amintit sub Alex. Ipsilanti la Bucureşti (p. 120, n. 6) nu va fi fost mai probabil un Ardelean dela Veneţia (Veneţia) în această vreme de puternică expansiune a Românilor transilvăneni peste munţi? La p. 121 inscripţia a doua s'a tradus greşit, căci конѹ кѹпи дапне ѹ славе божиеи Пречисте se traduce „pe care o cumpără (ca) să bea întru slava lui Dumnezeu şi a Precistei". La p. 122 inscripţia doua nu s'a tradus complet. La p. 129 погнѣаю este greşit în loc de погибаю.

Urmează studiul lui *D. Tudor*, Constantin cel Mare şi recucerirea Daciei Traiane. Constantin cel Mare nu a recucerit Dacia, afară de câmpiile din Sudul ei.

M. Popescu-Spineni publică o hartă a Bucovinei din anul 1774, întocmită de ofiţeri austriaci trimişi în Bucovina de Kaunitz şi Thugut. In anexe se dau 2 hărţi.

Intr'un întins şi bine informat studiu *Maria C. Marinescu* se ocupă de Umanistul Ştefan Bergler (1680—1738). Viaţa şi activitatea lui. Inclină — fără probe — a-l considera de origină română. Conştiincioasă analiza operii lui Bergler. In legătură cu pretinsa origine română a lui Bergler sunt de luat în seamă şi observaţiile lui *G. Gündisch*. Der Sohn des „bleschhen Hannes" în Deutsche Forschungen in Südosten 2 Jahrg. Heft 3, Juli 1943, p. 511—516.

Ariadna Camariano, neobosita cercetătoare în domeniul legăturilor noastre cu literatura neogreacă, studiază Traducera greacă a „Teatrului politic", atribuită greşit lui N. Mavrocordat şi versiunile româneşti. Theatrum politicum al lui Ambrosius Marlianus a fost tradus în greceşte, nu de N. Mavrocordat, ci de Ioan Avramie. Cele două traduceri din greacă în română se datoresc una unui anonim, iar alta lui Grigore Pleşoianu. In bulgară se pare că s'a tradus tot din greceşte de către Sofronie, episcop de Vraţa.

V. Giacioiu, Pribegirea lui Cupidon la pustietăţi. Din ineditele lui Costache Negruzzi.

I. I. Velicu scrie despre Institutul dela Sfinţii Apostoli şi începutul mişcării de redeşteptare a Românilor macedoneni, cu multe inedite din Arhivele Statului.

La Miscellanea *C. C. Giurescu* are câteva rânduri cu privire la hotarul de Vest al Modovei.

G. T. Kirileanu publică Dâsluşire. O scrisoare inedită a lui Zilot Românul. Sunt versuri cu aluzii politice la adresa Turcilor şi Ruşilor.

V. Papacostea dă câteva ştiri din presa rusă cu privire la turburările revoluţionare din 1821, scoase din periodicul rus Syn Otečestva (Fiul Patriei) păstrat la Academia Română în arhiva lui Haşdeu.

D. Bodin polemizează cu Emil Vârtosu în Note şi documente în legătură cu Tudor Vladimirescu.

Radu Perianu publică Un epitaf al mitropolitului Antim al Proilavului din anul 1818.

G. Potra, O slujbă din 1855 atribuită Vrânceenilor. Se dă şi în anexă.

D. Berciu prezintă Securea de cupru dela Darabani, importanta pentru preistoria Basarabiei la începutul epocii de bronz. Tot el prezintă Toporul de cupru dela Cimişlia (Basarabia) „cel mai răsăritean exemplar al unei serii de arme şi unelte de origine transilvană". „Noua descoperire este încă o dovadă. pe lângă atâtea altele, că Basarabia a făcut parte totdeauna din unitatea culturală şi etnică a Daciei străvechi".

Maria C. Marinescu scrie despre Efesiacă al lui Xenofon din Efes, în versiunea românească a lui Nicolae Pauletti.

Maria Golescu face câteva comentarii iconografice pe marginea unor publicaţii.

Ioan M. Neda publică Adăugiri la lista Domnilor şi Caimacamilor Craiovei, şi tot el, In legătură tot cu pictura pe sticlă, publică 4 icoane ardelene.

Vasile Netea scrie despre Antecedentele Memorandului, publicând două scrisori ale lui Ioan Raţiu, din 1866 şi 1870.

Ioan Dimitrie Suciu are câteva Ştiri privitoare la părinţii lui Paul Iorgovici (1764—1809), Noi dovezi privitoare la românitatea mânăstirilor Mesiciu şi dela Chilii şi Noi precizări în legătură cu colonizările din Banat în sec. XVIII.

O scrisoare inedită a lui Mihail Kogălniceanu din 31 August 1884 o publică *M. Sânzianu.*

Rubrica o încheie *C. C. Giurescu* vorbind despre Două ctitorii ale lui Matei Basarab în Bulgaria: biserica Sf. Vineri (СК Петка) din Vidin şi biserica Sf. Petru şi Pavel din Şiştov, prima cunoscută, de altfel, şi de mai înainte.

Urmează interesante şi judicioase recenzii, obişnuitele, bogatele notiţe bibliografice şi cronica, cu necroaloagele lui Stoica Nicolaescu şi Teodor V. Păcăţian.

Ioan Dimitrie Suciu are un raport mai întins asupra călătoriei sale de studii în Banatul românesc şi sârbesc, în vara anului 1941.

Masivul volum este încheiat de un conştiincios indice.

Vol. XIII, fasc. I.

Seria articolelor o deschide directorul, *C. C. Giurescu*, publicând Harta stolnicului Constantin Cantacuzino. O descriere a Munteniei la 1700. Se dă în anexă harta apărută la Padova în 1700 după o copie fotografică în posesia Academiei Române, originalul fiind la British Museum.

D. Bodin în Carlo Alberto preamărit de contemporanii din Galaţi şi Brăila redă ecourile stârnite la Dunărea de Jos de acţiunile regelui sard şi simpatia cu care erau privite aceste acţiuni. In anexe se dau 10 documente.

I. Ionaşcu scrie despre Un plan inedit al Curţii Vechi din 1799, dând în anexe câteva acte şi „Carta Curţii domneşti cei Vechi, care s'au vândut cu sultanmezat părţi", din 1799. Studiu minuţios şi critic.

Al. A. Vasilescu demonstrează că Privilegiul comercial latinesc al lui Mircea I cel Bătrân din 25 August 1413, acordat Braşovenilor, este un fals, datorit Braşovenilor ajutaţi de Coico Logofătul, şeful cancelariei muntene, pe timpul lui Dan II.

La Miscellanea *C. C. Giurescu* în Târgul Soci stabileşte că Soci unde s'a dat lupta din 7. III. 1471 între Ştefan cel Mare şi Radu cel Frumos este actualul sat din jud. Bacău.

Nestor Camariano aduce Câteva completări la volumul II din bibliografia greacă a lui D. Ghinis.

Z. Pâclişanu publică Diploma din 14 Mai 1494 a regelui ungar Vladislav II, după ocopie fotografică a originalului aflat în arhiva capitlului catolic din Bratislava.

Octavian Mărculescu scrie despre Un pension în Vaslui în anul 1859—1860. Este vorba de un pension francez condus de Alexandre Leblanc.

Fascicola I a anului XIII se încheie cu câteva recenzii, notiţe biblografice şi o cronică cu caracter administrativ, privind înfiinţarea Institutului de Istorie Naţională din Bucureşti.

Vol. XIII, fasc. II.

Primul articol semnat de prof. *Teofil Sauciuc-Săveanu*, studiază Inscripţia unui capac de vas farmaceutic găsit la Mangalia, cu ocazia săpăturilor din anul 1927. Este din anul 1603 şi are gravat pe el bustul în relief al dogelui Marino Grimani. Vasul — al cărui capac s'a descoperit — servea la păstrarea unei doctorii contra muşcăturilor de şarpe (teriaca). Este o dovadă în plus a legăturilor comerciale dintre republica Veneţiei şi basinul Mării Negre.

Z. Pâclişanu, studiind originalul documentului acordat în 14 Mai 1494

de către regele ungar Vladislav II mânăstirii din Peri (Maramureş), stabileşte, în articolul: In jurul ierarchiei Românilor ardeleni în secolul XV, că această mânăstire a fost supusă jurisdicţiei episcopului de Vad, numit greşit arhiepiscop.

D. Bodin în Tudor Vladimirescu în Bucureşti subliniază caracterul dublu. naţional şi social, al revoluţiei lui Tudor Vladimirescu, încă înainte de intrarea lui în Bucureşti. Revoluţionarul oltean a urmărit acest obiectiv naţional-social şi după intrarea în Bucureşti, când guvernul provizoriu, alcătuit de boieri, era doar un instrument în mâna lui Tudor, care ramânea „sufletul şi braţul“ mişcării. Se pomeneşte chiar de Tudor-Vodă. I se zicea Domnul Tudor, ca unui adevărat Domn real, alături de Domnul legal al ţării, Scarlat Calimachi, care nu se arătase în ţară. Bogte şi interesante note sprijină afirmaţiile din acest studiu scris în plăcutul stil caracteristc D-lui Bodin. In anexă, una din proclamaţiile lui Tudor din Martie 1821.

I. Ionaşcu stabileşte Data morţii mitropolitului muntean Ignatie Sârbul în Decembrie 1662, deosebind pe acest Bulgar din Nicopole de Ignatie Grecul, mort în 1668. Studiu conştiincios, bazat pe inedite, din care câteva se dau în anexă.

Radu Perianu scrie despre Raiaua Turnu. Un plan topografic al raielei. Studiu binevenit, cu atât mai mult cu cât, în afară de cel publicat de M. Popescu în Revista Arhivelor, III-8, p. 254—282, nimeni nu s'a ocupat special de această raia. In legătură cu un plan topografic al raielei din 1831, aflat la Arhivele Statului, se vorbeşte de hotărniciile mai vechi, din 1578, 1764, 1767 şi cele din 1700 şi 1791 ale Izlazului, Liţei, Şegarcei şi Cioarei. Se anexează planul topografic din 1831 al lui Simion Kamenskoy. Ne permitem să observăm aici că bibliografia studiului D-lui Perianu este incompletă. Conţinutul hudutnamelei din 1578 era cunoscut — într'o formă puţin schimbată — şi din Iorga, Studii şi documente, V, p. 475—477, de pe Condica Mânăstirii Pantelimon, p. 471 urm. şi din H. Dj. Siruni, Acte turceşti privitoare la hotarele dunărene ale Ţării Româneşti în Revista Arhivelor. V. 1. p. 144, cu data de 8 Mai 1578, nu 13 Octomvrie. O hotărnicie ar fi avut loc şi în 1669, sub Antonie Vodă din Popeşti şi una în 1717, sub Ioan Mavrocordat, pe care a adus-o la îndeplinire Nicolae Mavrocordat (Vezi N. Iorga. Istoria Românilor în chipuri şi icoane, II, p. 101 şi N. A. Constantinescu. Intinderea raielelor cu o deosebită privire la raiaua Giurgiului în Anuarul de geografie şi antropogeografie, II (1910—1911), p. 38). Hotărnicia din prima domnie a lui Ştefan Mihail Racoviţă, din 1764, era cunoscută şi din Iorga. Studii şi documente, V, p. 504, tot de pe Condica Mănăstirii Pantelimon, într'o formă fragmentară însă. Hotărnicia din 1767 a lui Pârvu Cantacuzino era cunoscută şi din Dionisie Fotino, Istoria generală a Daciei (trad. de G. Sion), tom. III, p. 200, unde este pusă „dupa 1741“, dar după redacţie, asemănătoare celei dela Perianu, p. 57, nu poate fi decât cea din 1767. Ca şi la ceilalţi cercetători, care s'au ocupat de raiaua

Turnu, şi în acest studiu rămân neidentificate atâtea enigmatice numiri topografice, greu de *desluşit când unele din satele amintite în hotărnicii sunt* azi dispărute.

Ne mărginim la aceste fugare observaţii, în nădejdea că atunci când ne-o vor îngadui împrejurările vom încerca să schiţăm istoricul raielei Turnu, căutând să punem la contribuţie tot materialul edit şi inedit privitor la trecutul ei şi să lamurim taina toponimicelor neindentificate.

La Miscellanea, *Z. Pâclişanu* se întreabă Când a ajuns Ştefan cel Mare stăpân al Ciceului? şi răspunde că Ştefan a putut intra în stăpânirea cetăţii doar dupa 1479.

C. S. Nicolăescu-Plopşor publică O poveste în versuri necunoscută privitoare la omorîrea lui Constantin Vodă Hangerliu, scrisă, probabil, între 1833 1835 şi aflată în manuscrisul boierului oltean Dimitrie Portărescu.

Caius Jiga are câteva Insemnări din trecutul oraşelor Transilvaniei: Saşii şi Ungurii la Cluj:

O noua rubrică, Addenda et Corrigenda. foarte necesară. îmbogăţeşte această fascicoolă a preţioasei reviste istorice. Semnează: I. D. Ştefănescu şi Z. Pâclişanu.

Urmeaza la recenzi (doar patru): I. D. Ştefănescu. Z. Pâclişanu, Nestor Camariano şi Francisc Pall.

După ultimele notiţe bibliografice, fascicola se încheie cu obişnuita cronică, unde, alături de necrologul regretatului Ilie Minea. se dă şi o bibliografie incompletă — a operelor lui.

Vol. XIII, fasc. III.

In seria articolelor *I. D. Ştefănescu* desbate interesante probleme de artă religioasă în „Arta balcanică“ şi Arta religioasă a ţărilor româneşti, pornind dela noile concepte privitoare la arta religioasă balcanică, aşa cum ele se întâmpină în lucrările de sinteză ale lui N. Iorga şi mai recent în unele cercetări de arheologie religioasă, ca aceea a lui André Grabar, La peinture religieuse en Bulgarie. Se sesizează elementele comune artei balcanice şi artei româneşti sub raport arhitectonic, plastic, pitoresc şi iconografic, subliniindu-se însă şi elementele de originalitate.

Z. Pâclişanu în Vechile districte româneşti de peste munţi stabileşte caracterul general transilvan al organizaţiei districtuale, identificând pe baza documentelor din sec. XIV—XVI, 50 de districte româneşti transilvane.

I. Barnea da câteva Contribuţii la studiul creştinismului în Dacia, analizând: 1. Inscripţia dela Napoca (păgână), 2. Monogramul dela Biertan (Ego Zenovius votum posui), studiat recent şi de colegul Kurt Horedt, 3. Inelul creştin de aur dela Mehadia şi Două ulcioare „Sf. Mina“ găsite la Tomis. Se conchide că din documentele arheologice sau epigrafice nu se poate afirma nimic precis despre răspândirea creştinismului în Dacia înainte de sec. IV.

Nestor Camariano tratează despre Goethe şi Grecii moderni. Iphigenia în Taurida tradusă în limba neogreacă. Goethe a tradus în limba germană poezii populare neogreceşti. Iphigenia lui a fost tradusă în neogreacă de Ioan Papadopulos, care studiase la Şcoala domnească din Bucureşti.

La Miscellanea *Z. Pâclişanu* califică, pe drept cuvânt, Un scandal ştiinţific încercarea de expropriere literară făcută de Ungurul Gulyás Pál în Magyar irók élete és müvei (Viaţa şi operile scriitorilor maghiari), unde printre alţii se întâmpină şi *Maghiarii:* Petru Pavel Aron, Teodor Aron, Vasile Aron. I. Agârbiceanu, Septimiu Albini, Teochar Alexi, Axente Sever, Vincenţiu Babeş, Dr. Aurel Babeş episcopul Ion Balan, Gh. Bariţiu, Andrei Bârseanu. Zaharie Bârsan, Aug. Bunea, Simeon Bărnuţiu, Ion Bianu, Lucian Blaga. Sever Bocu, Ion Bogdan, Alex. Bogdan. Gh. Bogdan-Duică, Vasile Bogrea. Cezar Boliac, Al. Borza, Valer Branişte, Victor Branişte şi mulţi alţii. Se mai reveleazâ şi alte fumuri maghiare în ordine culturală ori politică.

C. C. Giurescu, în câteva rânduri, arată că Movilăul din Transnistria este un târg moldovenesc, fundaţie a lui Ieremia Movilă.

I. Ionaşcu are Ceva în legătură cu boala mintală a poetului Grigore Alexandrescu. precizând îmbolnăvirea lui în vara anului 1860. Se mai fac şi alte precizări şi se dau două documente în anexe.

Tot dela *I. Ionaşcu* aflăm că O soră necunoscută a lui Vlad Inecatul se chema Dragosina. E amintită într'un document din Martie 1532 dat pentru nişte ocine din Slănicul Prahovei.

Aurel H. Golimas arată pe Moise Vodă Movilă locatar al Bogdan Seraiului în 1630.

Câteva precizări la arhimandritul Patriciu Popescu aduce asistentul *I. D. Suciu* Fusese numit de Raiačić pentru a contracara acţiunea revoluţionară a lui Eftimie Murgu.

După câteva recenzii semnate de *I. D. Ştefănescu, Marina Vlasiu, Aurel Iordănescu* şi *Nestor Camariano*, fascicola aceasta se termină cu copioase notiţe bibliografice şi cu o scurtă cronică.

Vol. XIII. fasc. IV.

Ultimul volum pe anul 1943 al valoroasei reviste istorice se deschide prin masivul studiu (114 p.) al lui *Al. A. Vasilescu*, care printr'o strânsă analiză juridică, diplomatică şi linguistică, precum şi printr'o minuţioasă critică internă demonstrează că: Diplomele lui Sigismund I, regele Ungariei, şi Ioan Huniade, voivodul Transilvaniei, dela M-tirea Tismana, sunt false. Este vorba de diplomele lui Sigismund I din 14 Iulie 1418, 29 Septemvrie 1420, 28 Octomvrie 1420 şi 28 Octomvrie 1429 şi a lui Ioan Huniade din 20 Octomvrie 1444. Ar fi fost falsificate între 1732 1734, pe vremea când Oltenia a stat sub Austria, la îndemnul episcopului de Râmnic, Inochentie.

Nestor Camariano scrie despre un manual de patriotism publicat la

Iaşi în 1829. Este vorba de Manualul de patriotism tradus de Iancu Nicola *şi tipărit la Iaşi în 1829 cu sprijinul* mitropolitului Veniamin Costachi. Traducerea s'a facut după cartea grecească cu acelaşi titlu a lui Nicolae Scúfos.

La Miscellanea *A .P. Todor* în articolul: Frumuseţea Româncelor cântată de un poet ungur la începutul secolului al XIX-lea, arată cum poetul Antoniu Szirmay de Szirma în cartea sa, Hungaria in parabolis, tipărită la Buda în 1804, laudă framecul natural al Românrelor. Se afirmă acolo că suntem în Transilvania continuatori ai Romanilor.

Tot *A. P. Tudor* în: Sfânta Coroană ungară, rezumă ideile din conferinţa profesorului ungur dela Cluj, Csekey István, rostită în 3 Martie 1943 („Importanţa Sfintei Coroane maghiare din punct de vedere istoric şi politic"). Din conferinţa lui Csekey rezultă că „Sfânta Coroană apostolică" este o simplă legendă.

Aurel H. Gołimas în: Despre un pretins ginere al lui Miron Moghilă Barnovschi, se ocupă — fără a lămuri chestiunea — cu ipoteticul ginere al nefericitului Barnovschi, George Bogdan.

Tot *A. H. Golimas* are câteva rânduri despre: Al doilea hram al Mânăstirii Bârnova, arătând că, în afară de Tăerea capului Sf. Ioan Botezătorul, ea mai avea şi hramul: „sfântului, slăvitului, marelui mucenic biruitor Gheorghe".

Fl. D. Stănculescu face: O precizare în legătură cu Petru, fratele lui Ştefăniţă-Vodă (1517—1527), din care se vede că Petru nu a avut niciun amestec în complotul boieresc din 1523. Se atrage atenţia asupra controlării ştirilor, de multe ori greşite, din izvoarele polone.

La Recenzii semnează: *D. Bodin, Ilie Corfus, Nestor Camariano* şi *I. D. Suciu*, toţi dela Institutul de Istorie Naţională din Bucureşti. *Const. N. Velichi* se ocupă amănunţit de lucrarea recentă a proaspătului „Bulgar" Dr. D. Crânjalov despre: Valurile din Dobrogea şi Basarabia şi teoria protobulgară. Extras din Anuarul Universităţii Sf. Climent din Sofia, XXXIX, 1942 1913, 5+158 p., rezumat francez, 19 fotografii şi 4 hărţi. La p. 146 recenzentul face aluzie la „câteva consideraţiuni făcute pe marginea ştiinţei, în legătură cu formarea unui ideal românesc sau unele aprecieri greşite asupra câtorva istorici români". Dacă Dr. D. Crânjalov este una şi aceeaşi persoană cu fostul bursier al Universităţii din Iaşi la Universitatea din Praga, D. Crânjală, lucru nu ne surprinde. Aceeaşi îndrăzneaţă suficienţă şi acelaşi ton agresiv i-l cunoaştem din teza de doctorat în filologia slavă: Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštnim zřetelem k Moravskému Valšsku (Influenţe româneşti în Carpaţi cu privire specială asupra regiunii Valašsko din Moravia). Praha, 1938.

După recenzii urmează Notiţe bibliografice, bogate şi scrise cu multă pătrundere, o scurtă cronică despre colocviile Institutului de Istorie Naţională din Bucureşti în Ianuarie 1942—Iunie 1943 şi despre liceul românesc din Năsăud (1868—1943), ultima semnată de *Z. Pâclişanu*.

Volumul se încheie cu un conştiincios indice pe întregul an.

Mihail P. Dan.

Arhiva Românească, Bucureşti, 1941 1912, Tomul VI VIII.

In câteva cuvinte de început *D-l G. G. Mironescu* insistă asupra necesităţii unui local propriu pentru Fundaţia Mihail Kogălniceanu.

Seria articolelor o deschide *N. Cartojan*, care înseilează în câteva pagini lupta lui Mihail Kogălniceanu pentru a scoate Arhiva Românească.

Artur Gorovei publică unele Amintiri despre Mihai Kogălniceanu în legătură cu alegerile din anul 1888. Tot el în O activitate necunoscuta a lui Mihail Kogălniceanu, dă câteva amănunte cu privire la măsurile luate de M. Kogălniceanu la departamentul lucrărilor publice în 1849—1850.

G. Zane: O concurenţă tipografică şi o polemică literară între Mihail Kogălniceanu şi Gheorghe Asachi. zugrăveşte conflictul pornit în 1839 între Mihail Kogălniceanu şi Gheorghe Asachi pe tema deschiderii unei tipografii de către cel dintâiu. Acest conflict se reoglindeşte în apriga polemică dusă între ei prin organele lor: Dacia literară şi Arhiva Românească a lui Kogălniceanu şi Albina Românească a lui Asachi. Se dau în anexe corespondenţe în legătură cu tipografia şi cu lucrările de editură.

G. G. Mironescu publică O scrisoare a lui Constantin Negri, din 1869, şi răspunsul lui Mihail Kogălniceanu.

V. Slăvescu studiază rolul lui Kogălniceanu în legătură cu Participarea Moldovei la expoziţia universală din Londra în anul 1851.

G. T. Kirileanu dă O scrisoare a lui Mihail Kogălniceanu către Vasile Alexandri(1881); iar I. Rădulescu-Pogoneanu, Patru scrisori către Alexandri în legătură cu o misiune în chestiunea Basarabiei.

M. I. Kogălniceanu în Ştiri noi despre viaţa şi activitatea lui Ludovic Steege, stabileşte ascendenţa suedeză a lui Steege. Tot de familia Steege se ocupă şi preotul Hans Petri în Acte inedite din 1788 privitoare la Ana Margarete Steege şi la preotul Klokner, ginerele ei.

George D. Florescu scrie despre Un Român necunoscut la Paris acum un veac şi reflecţiile sale asupra compatrioţilor săi. Patru scrisori ale lui George Philites către Ludovic Steege (1840 1841). Este o amănunţită analiză a vieţii şi activităţii nefericitului G. Filitti un om de o crudă ironie la adresa contemporanilor — şi legăturile lui cu Steege.

G-ral R. Rosetti publcă Duelul Beizade Mitică Ghica—Lascar Rosetti, 1/13 Decemvrie 1841.

Sever Zotta dă câteva pagini Din trecutul arhivei statului Moldovei. Spicuiri din dosarele cancelariei pe 1832—1891, cu 25 de anexe.

Foarte interesant studiul D-lui *Damian P. Bogdan*, Despre daniile româneşti la Athos, verificând cu literatura privitoare la Sf. Munte afirmaţiile cercetătorului bulgar-rus K. T. Dimitriev-Petkovič, Obzor Afonskich drevnostej. (Privire asupra antichităţilor Athosului), publicată în Zapiski Im-

peratorskoj Akademij Nauk, VI, (1865), No. 4, p. 1 69, studiu procurat în 69 de foto-copii de către Fundaţia Mihail Kogălniceanu, dela Academia din Leningrad. Se trec în revistă darurile româneşti la Esfigmenu, Zograf, Careia, Ivir, Filoteu, Caracalu, Marea Lavră, Sf. Pavel, Dionisiu, Grigoriu, Simopetra. Xiropotam, Rusiou, Xenofon, Dohiar, Kostamonit, Hilandar, Vatopedi, Pantocrator, Schitul Maicii Domnului, Stavronikita şi Cutlumuş.

Dintre lucrările româneşti apărute în ultima vreme — şi ne gândim la masiva monografie a D-lui *Gh. D. Cioran*, Σχέσεις τῶν 'Ρουμανικῶν χωρῶν μετὰ τοῦ Ἄθω καὶ δὴ τῶν μονῶν Κουτλουμουσίου, Λαύρας, Δοχειαρίου καὶ Ἁγίου Παντελεήμονος ἢ τῶν Ῥώσσων. (Relaţiile Ţărilor Româneşti cu Athosul şi în deosebi cu mânăstirile Cutlumuş, Lavra, Dochiar şi Sf. Pantelimon sau a Ruşilor). Atena, 1938, la tot atât de impresionanta monografie a părintelui *T. Bodogae*, Ajutoarele româneşti la mânăstirile din Sfântul Munte Athos. Sibiu, 1940 şi la studiul D-lui *Em. Turdeanu*, Legături româneşti cu mânăstirile Hilandar şi Sf. Pavel dela Muntele Athos, în Cercetări literare, IV, Bucureşti. 1940, p. 60 113 — studiul D-lui Damian P. Bogdan, metodic, amănunţit şi bine informat este un instrument indispensabil pentru cunoaşterea legăturilor dintre ţările noastre şi Muntele Athos.

C. I. Andreescu, Iniţiative particulare de aducere a apei potabile la Iaşi, în 1819—1850.

N. Georgescu-Tistu publică Două scrisori de propagandă naţională ale lui Ion Ghica, de prin 1853—1856.

Aurelian Sacerdoţeanu dă interesante lucruri despre unele Cercetări istorice şi pitoreşti prin mânăstirile noastre acum optzeci de ani. E vorba de lucrările lui Al. Odobescu, H. Trenk şi G. Tătărescu. Se dau în anexe 28 de documente privitoare la activitatea lui Odobescu şi a pictorilor Trenk şi Tătărescu în mânăstirile şi bisericile din Oltenia şi Muntenia.

G. Baiculescu în „Magazinul istoric pentru Dacia" în Ardeal, dă un exemplar din prospectul Magazinului istoric pentru Dacia din1845, cu preuumeranţi din Transilvania.

Dan Simonescu în Epigrame omagiale scrise Domnitorului Nicolae Mavrocordat, în Serbia, se ocupă de răsunetul operii lui Nicolae Mavrocordat Περὶ καθηκόντων — De officiis la Raguza, unde poetul Vicenţiu Petrović închină Domnitorului nostru trei ode-epigrame în limba latină. Odele se dau după studiul lui Dr. Duro Körbler, Vičentije Petrovič Dubrovčanin din Rad jugoslavenske Akademie znanosti i umjetnosti, Zagreb, cartea 186, vol. 76 (1911), p. 185 300. Se arată că este nefondată afirmaţia că aceste ode s'ar fi tipărit într'una din ediţiile operii Περί καθηκόντων a lui N. Mavrocordat, cum crede D. Körbler, op. cit., p. 190: „mozemo pouzdano zaključiti, da su oba ta epigrama bila štampana u kojem izdanju Mavrokordatove grčke knjige: Περί καθηκόντων". La studiile bibliografice *C. Solomon* publică câ-

La studiile bibliografice *C. Solomon* publică câteva Contribuţii la cu-

noaştera vechilor tipărituri româneşti. Sunt cărţi vechi româneşti necunoscute sau puţin cunoscute Bibliografiei vechi româneşti.

Iulia Frumuzache face Bibliografia revistelor redactate de Mihail Kogălniceanu, 1840—1845. Se trece în revistă conţinutul Foii săteşti a Prinţipatului Moldovei, cu suplimentele ei, Foae pentru agricultura, industrie şi negoţ, Foae de învăţături folositoare, apoi Calendare şi Almanahuri, dintre 1842 şi 1845.

Rubrica Discuţiuni şi note este semnată de *G. Baiulescu* (Cartea de bucate a lui M. Kogălniceanu şi C. Negruzii), *Dan Simonescu* (Notiţa bibliografică: Fabule de A. Donici) şi *I. R(ădulescu)-P(ogoneanu)* (O dedicaţie).

La recenzii semnează: *N. G(eorgescu)T(istu)*, *Dan Simonescu* şi *Mircea Tomescu*.

Volumul se încheie cu un Indice de documente în ordine cronologică şi cu un bine întocmit Indice general.

Tom. VII.

Seria studiilor acestui număr o deschide *C. Andreescu* cu Documentele din arhiva Fundaţiei culturale Mihail Kogălniceanu. Se dau o mulţime de documente privitoare la Kogălniceni, unele in extenso, altele sub formă de regeste, dintre anii 1634—1798, majoritatea referitoare la pricini de moşii.

A. Pierret-Antoniu în Mihail Kogălniceanu şi ziarele franceze din timpul şederii sale la Lunéville (1834—1835), reproducând pasagii din ziarele franceze ale epocii (La Gazette de France, Le National, Le Journal des débats, L'Estafette), arată cum prin ele Mihail Kogălniceanu, aflat la studii în Lunéville, lua cunoştiinţă de întâmplările din ţările române.

G. Zane se ocupă de Mihail Kogălniceanu întemeietorul industriii textile din România. Sacrificiile făcute de Kogălniceanu pentru înfiinţarea primei fabrici de postav dela noi, la Neamţ, în 1852. Greutăţile cu care a luptat, necazurile ce i le-au cauzat mai ales Prusienii Bühl şi Jülich. Fabrica a lucrat până în 1874. In anexe se dau 18 documente în legătură cu această fabrică.

G. Popa-Lisseanu. Legenda Sf. Dumitru din Tesalonic. Se dă traducerea legendei Sf. Dumitru dela Tesalonic şi apoi textul grecesc din Migne, Patrologia Graeca, vol. 116, p. 1361. Se fac anumite emendaţiuni la traducerea anterioară a lui D. Onciul şi se comentează.

Aurelian Sacerdoteanu în Aşezările omeneşti în Ţara Românească până la 1418 — studiu de geografie istorică — stabileşte 44 de numiri topice atestate de izvoarele ratative ca existând pe vremea întemeierii. In actele diplomatice se întâmpină mai multe mărturii, ce se urmăresc în ordinea apariţiei lor cronologice. Câteva rămân neidentificabile. Unele dintre identificări sunt discutabile. Crusia din documentul lui Mircea cel Bătrân din 20 Mai 1388 nu va fi o coruptelă pentru Gruşia, Hruşia, care ar da în româneşte Peret = locul cu peri? Priboiul din hrisovul aceluiaşi Domn din 4 Septemvrie

1389 este bine văzut de autor ca un topic comun, căci este, de sigur, priboi=locul din mal, în care bate apa (мѣсто у берега къ которому прибиваетъ вода). Posada, identificată cu cea din Dâmbovița, se opune atestării documentare, care vorbește de Posada (Pazzata) „sub castro Argias“, adică aproape de Cetatea dela Poienari, deci mai spre Vest în Argeș. Pesticevo (p. 102—103) < pěsuku-nisip, identificat cu Hotăranii, nu ni se pare probabil, deși numele vechiu al acestui sat Blahnița (Blatnița) implică o apropiere de sens. Va fi fost mai probabil, cum crede I. Donat (Județul de Baltă, p. 13) un sat pe lângă balta Blahnița (Blatnița). Novoselți — sat azi dispărut — cuprinde în numele lui și în analogia cu Novoselo și Novoselț din Bulgaria posibilitatea unei colonizări bulgare în stânga Dunării în aceste îndepărtate timpuri. In genere studiul D-lui Sacerdoțeanu este o încercare de localizare a topicelor atestate în documente până la 1418. Dacă cercetarea ar fi fost făcută de un toponimast dublat de un slavist, multe din tainele acestor toponimice s'ar fi lămurit mai deplin, prin metoda comparativă și printr'un procedeu regresiv. Altfel, studiul, care e însoțit și de un repertoriu geografic-istoric este de o utilitate care nu poate fi îndeajuns subliniată. Regretăm că spațiul nu ne permite să insistăm mai mult asupra acestui interesant studiu, al cărui cadru l-ar fi lărgit sugestiile și observațiile lui N. Iorga din Revelații toponimice în istoria neștiută a Românilor, I, Teleormanul în An. Ac. Rom. Mem. Sec. Ist. Seria III, Tom. XXIII (1940—1941), Mem. 14.

Franz Babinger publică, prelucrat, prețiosul studiu: Izvoarele turcești ale lui Dimitrie Cantemir, apărut și în Omagiu lui Ioan Lupaș, București, 1943, p. 37—46, sub titlul: Die osmanischen Quellen D. Kantemir's.

Constantin Moisil, Câteva reminiscențe din timpul propagandei pentru unirea Principatelor române, analizează câteva obiecte de după 1848 (capace de ceasornice și de cutie, brățară, sigilii, bonuri de împrumutare, pahar, pipă), toate mijloace de propagandă unionistă.

Mircea Tomescu într'un mic articol se ocupă de Un vechiu lăcaș de închinare: Schitul Seaca-Mușătești (Olt), fundație a lui Manea Perișanu, ridicat între 1512—1519. In treacăt observăm că D-l Marcel Romanescu în Odoarele noastre bisericești publicat în Revista de istorie bisericească, anul I, Nr. 1 Aprilie—Iunie 1943, p. 41, nota 52, dă ca an al ridicării Mușăteștilor anul 1518; iar I. Ionașcu, Mănăstirea Seaca-Mușetești (Olt) în Anuarul Comisiei Monumentelor istorice pe 1942, București, 1943, p. 144, o presupune ridicată între 1515—1518.

In Ciclul Steege, *Mihail Kogălniceanu* aduce Știri noi despre vieața și activtatea lui Ludovic Steege, urmărind pe baza corespondeții lui vieața de studiu și de lipsuri a studentului bucureștean la München, Paris și Geneva. In anexe se dau 27 de scrisori.

Pastorul *Hans Petri* scrie despre Anii de școală a lui Ludovic Steege la Brașov, în 1827 1831.

Dr. G. Z. Petrescu în studiul Ludovic Steege, student, urmărește în

amănunt studiile și lucrarile medicale ale lui Steege, insistând asupra disertației lui inaugurale referitoare mai ales la hemoragia cerebrala. Ia anexă, câteva scrisori, o rețetă și foaia de titlu a tezei de doctorat în medicină a lui Steege.

Șerban Cioculescu studiază activitatea ziaristică desfășurată de Steege în Apus, în articolul: Ludovic Steege la Paris. Gazetarul. In anexa se dau câteva articole și scrisori. Printre ultimele și câteva dela Heinrich Heine, arătând prețuirea marelui poet față de medicinistul bucureștean.

Vctor Slăvescu publică Scrisori inedite ale lui Barbu Catargiu. Ianuarie —Octomvrie 1861. Sunt adresate doctorului Apostol Arsaki, membru al Comisiunei Centrale dela Focșani. Foarte prețioase pentru caracterizarea activității parlamentare a fruntașului conservator.

George Baiculescu în: Din istoricul Academiei Române. Localul din 1890 — arată cum s'a ajuns la achiziționarea pe seama Academiei Române a localului din Calea Victoriei 135 (imobilul C. Șt. Cesianu), cumparat în 1890 de către ministrul Teodor Rosetti, care făcea parte din guvernul conservator al generalului G. Manu.

I. *Ghiacioiu* publică Trei scrisori inedite ale lui Gr. Alexandrescu. 1867 1875 1877, către soția sa Raluca, V. Alexandri și M. Kogalniceanu.

Aurelian Sacerdoțeanu în Cercetări istorice și pitorești prin mânastirile noastre acum optzeci de ani. — Lucrările lui Al. Odobescu. H. Trenk și G. Tătărescu —, continuă publicarea corespondenței în legătură cu aceste cercetări.

La rubrica Studii bibliografic, *Const. Solomon* continuă articolul Contribuții la cunoașterea vechilor tipărituri românești. — Cărți aflate la biserici din Moldova . Este și o carte de Liturghii tipărită în Sibiu la 1807.

La Discuțiuni și note, *Const. Moisil* dă câteva Relieve dela Cuza Vodă (decorații, medalii).

Aurelian Sacerdoțeanu are Ceva despre „Magazinul istoric pentru Dacia" și publicațiile lui Laurian, semnalând o nouă ediție a „Magazinului" și publicații necunoscute.

La Recenzii semnează: *N. Georgescu-Tistu*, *C. Andreescu* și *M. Kogălniceanu*.

Bogatul volum se încheie cu obișnuitele Indice de documente și Indice general, amănunțit și conștiincios întocmite.

Tomul VIII.

La rubrica articolelor *Aurel V. Sava* în O moșie kogălniceasca: Coluneștii din Ținutul Lăpușnei, se ocupă cu soarta acestei moșii în secolul al XVIII-lea, aducând și unele corectări la genealogia Kogălnicenilor întocmită de Gh. Ghibănescu. Studiul e urmat de acte, majoritatea din sec. al XVIII-lea.

Andrei Rădulescu spicuește din Monitorul Oficial al vremii date pri-

vitoare la neregulata activitate parlamentara a lui M. Kogălniceanu, în articolul. Din viața și activitatea lui M. Kogălniceanu în anii 1865—1867.

Dan Simonescu în Reabilitarea literaturii românești vechi, face o frumoasă apologie vechii literaturi românești: populare scrise, cu caracter profan, cea religioasă și cea istorică, ridicându-se contra metodei de interpretare strict estetică aplicată de G. Călinescu în recenta sa Istorie a literaturii române dela origini și până în prezent, București, 1941, unde se caută a se diminua importanța vechii literaturii românești.

D. P. Bogdan în Basarabeanul Polihron Sârcu și contribuția lui la cultura românească veche, urmărește viața lui Sârcu, pentru ca apoi să treacă într'o amănunțită revistă studiile lui Sârcu cu privire la cultura românească veche. Se menționează și legăturile lui Sârcu cu Ioan Bianu, Gr. Tocilescu, Gh. Bariț și Ioan Slavici. Studiul bine documentat, pune la contribuție foarte prețioasă și rară bibliografie rusească.

Elena Rădulescu-Pogoneanu în Vasile Alexandri și Wilhelm de Kotzebue. O scrisoare către Alexandri, reia studiul vieții operii și legăturilor cu Moldova ale lui Wilhelm de Kotzebue, publicând și o scrisoare adresată de acesta din Dresda, în 16/28 Martie 1882, lui Vasile Alexandri.

C. Moisil publică Un portret medalistic al Doamnei Elena, datând din 1862 și datorit Italianului Luigi Fabrucci.

G. Gane are Știri noui despre Toader și Gavril Gănescu, pe baza a 25 de documente aflătoare la Fundația culturală Mihail Kogălniceanu. In anexă se dau doar actele din sec. XVII și XVIII referitoare la chestiune și 2 table genealogice.

C. Bobulescu dă O pagină pentru mănăstirea Runcului din județul Neamț. (Cu anexe).

V. Slăvescu, Nicolae Suțu și domnitorul Grigorie Ghica. Studiază relațiile lui N. Suțu cu Grigore Ghica pe baza Memoriilor lui Suțu pline de violență la adresa Domnitorului. In anexă se dau memoriile depreciatorii.

G-ral R. Rosetti scrie despre Ecoul printre Românii din Paris a intrării oștirii lui Bem în Moldova (August 1849), pe baza unei scrisori din 18 August 1849 adresată din Paris de către Neculai Rosetti Bălănescu tatălui său Petrache.

I. Ionașcu, Corespondența mânăstirii Cozia în anul 1848. Se dau hârtiile intrate în cancelaria Coziei în anul 1848, după un registru din arhiva Fundației culturale Mihail Kogălniceanu.

A. Sacerdoțeanu. Inceputurile funcționărești ale lui Vasile Alexandri. Câteva rânduri despre activitatea poetului în administrația teatrală și ca arhivist al Statului.

Const. I. Andreescu publică Lista unor documente întrebuințate de A. D. Xenopol în „Domnia lui Cuza-Vodă".

La rubrica Paleografie și diplomatică, *Emil Vârtosu* continuă studiul

său: Chirilicale II. Sunt valoroase note despre introducerea oficială a alfabetului latin în Principatele Române (1856 1859), cu bogate anexe.

La rubrica Studii bibliografice, *Damian P. Bogdan* dă Bibliografia scrierilor lui Polihron Sârcu: Studii, ediţii de texte şi articole.

La Discuţiuni şi note contribuie *V. Slăvescu* cu Portretul lui M. Suţu şi Traduceri ale operii lui M. Suţu: „Notions statistiques sur la Moldavie", 1849, *Damian P. Bogdan* cu Despre un portret al cneazului Olelko, socrul lui Ştefan cel Mare şi *M. I. Kogălniceanu*, care se ocupă de Prefaţa D-lui A. Oţetea la ediţia operelor lui M. Kogălniceanu.

Volumul se termină cu obicinuitul Indice de documente şi cu un Indice general.

Mihail P. Dan

Revista de istorie bisericească, Craiova, 1943, An. I, Nr. 2.

In penuria de publicaţii periodice care domneşte în mişcarea noastră bisericească, apariţia unei reviste teologice cu caracter special este un eveniment cât se poate îmbucurător. De aceea se cuvine să salutăm cu căldură iniţiativa luată de D-l profesor *T. C. Bulat* de a face să apară o revistă închinată istoriei bisericeşti universale şi naţionale.

Primul număr al Revistei de istorie bisericească se deschide cu un Cuvânt înainte al *I. P. S. Nifon Criveanu*, Mitropolitul Olteniei, cu al cărui ajutor moral şi material apare această revistă.

T. G. Bulat, directorul revistei, are un Cuvânt lămuritor, arătând necesitatea acestei publicaţii, atunci când în străinătate apar atâtea reviste de istorie bisericească.

Primul studiu este al prof. *T. C. Bulat*, care scrie despre: Eusebiu, episcop de Cesareea, istoric al bisericii primare. Se urmăreşte vieaţa lui Eusebiu şi se insistă asupra operei sale istorice (Biografia prietenului său Pamfilie, Despre martirii din Palestina, Actele vechilor martiri, Cronica sau Istoria universală, Istoria bisericească şi Vieaţa Impăratului Constantin). In literatura teologică română Eusebiu este amintit în prefaţa Bibliei din 1688, apoi la Veniamin în Vieţile sfinţilor pe Septemvrie, din 1807. In 1896 mitropolitul Iosif Gheorghian a tradus Istoria Bisericească şi Vieaţa Impăratului Constantin. La sfârşitul studiului său D-l Bulat dă bibliografia operei lui Eusebiu şi citează câteva studii asupra vieţii şi operii lui.

T. M. Popescu scrie despre Confesionalism şi obiectivitate în istoria bisericească. Frumos articol de metodologie a istoriei, pledând pentru necesitatea spiritului obiectiv, desbărat de preocupări confesionale, în cercetarea istorică.

Marcel Romanescu scrie despre Odoarele noastre bisericeşti. Se analizează câteva icoane din sec. XV—XVII, descifrând în caracterele lor influenţele atonită, rusă, orientală. Câteva pagini sunt închinate ţesaturilor bisericeşti (aiere sau epitafe, perdele de altar, prapure, patrafire), unele cu

noscute şi din studiile D-lui Emil Turdeanu. pe care spre surprinderea noastra nu-l vedem citat nicăiri. Ultima parte a studiului este închinată argintăriilor bisericeşti (evanghelii argintate, ripide, anaforniţe, candele, chivoturi). care au făcut, de altfel, obiectul unui studiu special al autorului), M. Romanescu, Argintăria la Bănăţeni şi Românii balcanici în veacurile XVI XVIII (publicat în Revista istorică română, 1941—1942, vol. XI XII). Interesantul studiu este însoţit de frumoase planşe de obiecte bisericeşti.

Pr. C. Bobulescu scrie despre schitul Pocrovul din ţinutul Neamţului, întemeiat de anahoretul Pahomie, originar din regiunea Bistriţei ardelene. Se cercetează pribegia lui prin Rusia Mică în 1705 şi 1706, când reveni în Moldova, la Neamţ, şi se retrase în pustietate. In 1707 ajunse episcop de Roman. In 1714 se retrage iar în pustie şi întemeiază Pocrovul, unde stătu până prin 1724, când pleca la Kiev, de unde trimise un aşezământ pentru ctitoria sa. Se pare că a murit chiar în acest an la Kiev. Se dau multe şi preţioase însemnări de pe cărţile vechi bisericeşti ale schitului.

Prof. Dr. Gh. Cotoşman scrie despre Vechimea organizaţiei naţional-bisericeşti la Românii bănăţeni. Se analizează raportul din 1 Mai 1860 al episcopului Emilian Kengelac în cauza despărţirii ierarhice a Românilor de către Sârbi. Se face un excurs despre istoria noastră mai veche până în sec. XIII. insistându-se asupra autohtoniei şi continuităţii noastre în spaţiul carpatic. Apoi autorul încearcă identificarea episcopiei Ad Aquas cu a Mehadiei (Ad Mediam), dependentă de Mitropolia Severinului.

Pr. I. Popescu-Cilieni publică O catagrafie a Râmnicului, datând din 1821, din vremea episcopului Neofit al Râmnicului.

T. G. Bulat începe Bibliografia studiilor de istorie bisericească (Materialul publicat în revista „Biserica ortodoxă română" 1874—1914).

La Dări de seamă semnează câteva scurte rânduri prof. *T. C. Bulat.*

Volumul se încheie cu succinte rezumate în limba franceză ale studiilor cuprinse în acest număr de început.

An. I, Nr. 2.

In cel de al doilea număr,apărut nu de mult, prof. *T. G. Bulat* se ocupă de: Istoricii bisericeşti din veacul IV, urmaşi ai lui Eusebiu de Cesareea.

Eusebiu din Cesareea este imitat în Apus, în primul rând. O continuare a Istoriei bisericeşti a lui Eusebiu dă Tyrannius Rufinus de Aquileia, Cronica fericitului Ieronim traduce şi continuă pe cea a lui Eusebiu, Cronica lui Sulpicius Sevr utilizează pe cea a lui Eusebiu, iar Paul Orosius cunoaşte pe Eusebiu în traducerea lui Ieronim. Dintre istoricii răsăriteni, consideraţi ca urmaşi ai lui Eusebiu, autorul numeşte pe anomeul Philostorgius, pe Sabinos, episcopul din Heracleea Traciei şi pe Timotheus episcop de Berytus. Se dau bogate informaţii privitoare la vieaţa şi activitatea lor; iar la sfârşitul studiului se află inserată bibliografia (ediţii şi studii) privitoare

la aceşti istorici ai veacului al IV-lea. Cu toate că unii dintre ei (Rufinus, Orosius, Ieronim) au lăsat şi lucrări cu caracter apologetic, dogmatic ori polemic, prof. Bulat le lasă afară, tratând numai despre activitatea lor ca istorici, aşa cum indică şi titlul studiului. Restrângând cadrul cercetării sale numai la acest aspect al operii lor, studiul prof. Bulat corespunde scopului ce şi-a propus. De sigur, legătura dintre ei şi Eusebiu de Cesareea este dată atât de natura comună a preocupărilor lor istorice, cât şi de înrudirea dintre opera lor şi operele istorice ale marelui Eusebiu, ai cărui continuatori pot fi consideraţi din acest punct de vedere. Am reproşa autorului doar că în afară de istoricii propriu zişi cercetarea sa nu pomeneşte decât două scrieri cu caracter cronografic: *Itinerarium Burdigalense* şi *Peregrinatio Aetheriae*. Ar mai fi fost de amintit şi alte cronografe ulterioare anului 340, data morţii lui Eusebiu din Cesareea. Astfel ar fi fost: *Calendarul oficial al oraşului Roma*, scris la anul 354 de către Philocalus, *Sărbătorile consulare dela Roma* până la 354, *Depositio episcoporum*, *Depositio martyrum*, *Catalogul zis Liberian* şi altele, care pot fi revendicate de istoria bisericească.

Pr. C. Bobulescu, continuând studiul său despre Pocrovul, se ocupă de Sihăstria din Pocrov după moartea lui Pahomie. In 1733 la Pocrov vine un copil de 11 ani cu numele de Dionisie, al cărui tată era din Feldru Bistriţei, iar mama sa din Năsăud. Trecuse în Moldova pe la Braşov, deoarece pasul Rodna era închis, în tovărăşia unui diac cu numele Ieremia, originar din Câmpie. Inapoiat în Ardeal în 1752, când avea 30 de ani, senatorii saşi Martin Dignes şi Ioachim Bedeus îl supun la un interogator în casa primarului George Töckelt. Il chema acum Daniel, căci se călugărise. Lucruri cunoscute şi din „Arhiva Someşană“. Se pun la contribuţie multe însemnări din sec. XVIII—XIX de pe cărţile bisericeşti ale Pocrovului şi documente dela Academia Română. La pag. 47 pomenind de călugărul Chiriac dela Secul, care a călătorit în Rusia şi care aminteşte în notele sale de călătorie şi de Pahomie, se citează în nota 103 doar revista Biserica ortodoxă română, anul LIV, 1936, Mai—Iunie, Nr. 5—6, p. 305, urm., fără să se dea autorul şi titlul studiului (G. Giuglea, Călătoriile călugărului Chiriac dela M-tirea Secul).

M. G. Regleanu scrie despre Dionisie Lupu egumen dela Dealul şi Tismana şi arhiereu titular de Sevastia. Născut în 1769 în satul Blăjani din părţile Buzăului. Se urmăreşte viaţa lui ca egumen la Dealul (în 1795), amintindu-se relaţiile nu prea amicale cu mitropolitul Dositei Filitti. Osârduitor la Dealul — înfruntă cutremurul din 1802. Trece apoi la Tismana, unde dădu dovadă de bun gospodar. Pe când era egumen la Dealul fu sfinţit ca episcop titular de Sevastia. In 1819 ajunge mitropolit al Ungrovlahiei, ajutat între alţii şi de consulul Rusiei, Pini, care avu însă grije să-i tempereze zelul naţionalist. Autorul conduce istorisirea pe baza multor documente din Arhivele Statului, Condica sfântă şi Tismana, şi manuscrise dela Academia Română.

I. Vârtosu scrie despre Efrosin Poteca egumen la M-tirea Motru. Acte

şi scrisori. Sunt acte din 1832 şi 1833, aflătoare la Arhivele Statului — Administrative Noi. Fusese numit egumen la Motru în 1832, ne mai putând profesa la Sf. Sava din cauza bătrâneţii. Se dau o mulţime de acte privitoare la hotărnicii, averea mânăstirii, treburi băneşti, ultimele mai ales cu fostul egumen Ioanichie.

Econ. D. Furtună scrie despre „Peciurile" de cununie. „Răvaşe de cununie" eliberate de protopopi pentru cazurile de oficiere a cununiei religioase.

Pr. I. Popescu-Cilieni dă Documente privitoare la M-tirea Surpatele-Vâlcea. Sunt acte dintre 1815 şi 1831 privitoare la veniturile, cheltuielile, averea şi la alte lucruri în legătură cu această mânăstire de maici.

T. G. Bulat dă câteva lămuriri despre Dionisie Eclesiarhul, artist plastic († 1820), care în afară de activitatea lui de cronograf, a lăsat minunate lucrari miniaturale în condicele mânăstireşti (Bistriţa, Bucovăţ). Portrete, steme, iniţiale ornate, din multele rămase dela harnicul călugăr oltean, împodobesc din loc în loc acest număr al revistei.

Prof. St. Lupşa rezumă în câteva rânduri cele stabilite de prof. Milan Şesan în studiul său: Duminеca Ortodoxiei (Omagiu lui Ion Lupaş, Bucureşti, 1943, p. 809—817) cu privire la chestiunea: „Când s'a instituit Duminеca Ortodoxiei?"

Pr. C. Bodulescu publică Pomelnicul bisericii din satul Grăbleşti-Argeş întocmit de către „Constantin brat Grigore arhimandrit Râmnic", la finele sec. XVIII. Se întâmpină interesante nume ardeleneşti: Soră, Aleman, Salomie, Bucur, etc.

T. G. Bulat continuă bibliografia studiilor de istorie bisericească (Materialul publicat în revista „Bserica ortodoxă română" 1874—1914). Are multe deficienţe sub raportul metodologiei bibliografice.

I. Pelivan închină câteva rânduri vieţii şi operei celui care a fost Mitropolitul Gurie Grosu.

Volumul îl încheie câteva dări de seamă, note, cronică bibliografia câtorva publicaţii teologice străine mai nouă şi succinte rezumate franceze ale studiilor publicate în acest număr.

Mihail P. Dan

† ILIE MINEA[1]
(1881—1943)

In noaptea de Vineri spre Sâmbătă (19 20 Februarie 1943), s'a stins subit la Iaşi, în vârstă de 62 ani, profesorul de Istoria Românilor Ilie Minea, un pasionat şi priceput cercetător al trecutului nostru. Dela 5—12 Februarie

[1]) Cuvânt de pomenire rostit în şedinţa dela 3 Martie 1943 a „Institutului de Istorie Naţională Cluj-Sibiu".

avusesem prilej să colaborez cu el zi de zi într'o comisiune de concurs pentru conferinţa de Istoria Românilor, vacantă la Facultatea de Filosofie şi Litere a Universităţii din Bucureşti. Nu-l mai văzusem de 3—4 ani; mi-a părut schimbat mult în acest răstimp. Cu toate că la lucrările comisiunii participa cu atenţiune încordată şi la examinarea candidaţilor proceda cu severitatea-i cunoscută, am putut observa că starea sănătăţii lui lăsa de dorit. El însuşi mi-a împărtăşit confidenţial că se găsea de câtva timp în tratamentul unui medic din capitală, specialist în electro-terapie. Dar îmi vorbea despre proiectele sale de viitor, despre o vastă lucrare de strângere a inscripţiilor moldovene, despre o eventuală sinteză a istoriei române, precum şi despre cererea ce adresase Ministerului pentru o conferinţă ce ar fi dorit să se înfiinţeze pe lângă catedra sa şi la care spunea că ar fi hotărît să-şi ceară un colaborator în persoana fostului său student: N. Corivan. Când ne-am despărţit în ziua de Sâmbătă (13 Februarie) la amiazi, fostul meu coleg din clasa a VIII-a a Liceului Şaguna din Braşov, nu-mi făcea nici de cum impresiunea unui om cu numărul zilelor limitat abia la vreme de o săptămână.

* * *

Născut la 13 Iulie 1881 în Turcheş (jud. Braşov), dintr'o familie de ţărani cu bune temeiuri în gospodăria lor chibzuită, Ilie Minea a urmat cursul primar la şcoala confesională din satul natal, cel secundar la vestitul liceu ortodox din Braşov, unde a trecut examenul de maturitate (bacalaureat) la sfârşitul lui Iunie 1900. S'a înscris apoi la Universitatea din Budapesta făcând aci examenele cerute candidaţilor pentru catedră în învăţământul secundar şi dobândind la 1907 tititlul de „doctor în filosofie" cu specialitatea istorie, în temeiul unei teze cu subiectul despre „Contact maghiaro-bulgaro-român în timpul lui Ludovic de Anjou" (Magyar, bolgár, oláh érintkezés Nagy Lajos allatt. Bölcsészetdoktori értekezés. Budapest, 1907, 27 p.). A funcţionat scurt timp ca profesor la liceul de stat din Caransebeş (azi liceul Traian Doda), de unde a trecut la liceul din Giurgiu (1910 -1916), obţinând apoi cu sprijinul lui D. Onciu, postul de bibliotecar-ajutor la Arhivele Statului din Bucureşti (1916—1918). La 1919 trecând Ion Ursu, fostul profesor de istorie universală din Iaşi, la Universitatea din Cluj, Ilie Minea a fost încredinţat cu suplinirea catedrei vacante, iar la 1922 a fost numit titular la catedra de Istoria Românilor, rămasă vacantă după moartea lui Alex. D. Xenopol, luând astfel în primire o moştenire din cele mai onorifice.

A reuşit să poarte cu vrednicie moştenirea aceasta grea. Dacă lecţiunile sale de istorie română nu vor fi izbutit să atragă un auditoriu aşa de numeros şi entuziast, cum fusese cel fermecat de excepţionala iscusinţă a ilustrului său predecesor, în schimb profesorul Ilie Minea a înţeles a-şi obişnui studenţii cu munca asiduă şi migăloasă a documentărilor amănunţite, întemeind astfel la Universitatea din Iaşi o serioasă şcoală istorică. din care

au putut răsări câţiva cercetători pricepuţi ai trecutului românesc. Prezidând de repetate ori comisiunile examenelor de capacitate ale profesorilor secundari, am avut prilej să apreciez temeinicia şi siguranţa cunoştinţelor de amănunt ce aduceau candidaţii, care urmaseră cursurile de istorie română ale profesorului Ilie Minea participând activ şi la exercițiile lui de seminar.

Pentru a-şi stimula studenţii la lucrări proprii şi a le trezi gustul de studii mai adâncite, dela 1925—1940 a publicat la Iaşi un *buletin* cu titlul „*Cercetări Istorice*", în ale cărui volume tipărea, alături de studiile sale, câteva dintre contribuţiile mai reuşite ale studenţilor săi.

După ce în primăvara anului 1942 s'a înfiinţat la Bucureşti un *Institut de Istorie Naţională* în legătură cu catedra de Istoria Românilor, nu a întârziat nici profesorul Minea să-şi transforme Seminarul în Institut, dându-i, în semn de pioasă recunoştinţă, numele antecesorului său: „*Institutul de Istorie Naţională A. D. Xenopol*".

* * *

Alături de activitatea-i didactică şi organizatorică, se cuvine să fie amintită mănoasa activitate ştiinţifică a lui Ilie Minea. Din serie numeroaselor sale studii istorice apar ca cele mai importante:

1. *Principatele Române şi politica orientală a Impăratului Sigismund.* Bucureşti, 1919.

2. *Dimitrie Cantemir — Omul-scriitorul — domnitorul.* Iaşi, 1926 — carte închinată fratelui său Dr. Ioan Minea, fost profesor la Facultatea de Medicină a Universităţii din Cluj.

3. *Vlad Dracul şi vremea sa.* (Iaşi, 1928). O monografie istorică al cărei subiect i-l propusese „marele măestru al istoriografiei noastre Dimitrie Onciul" — după cum arată în prefaţă autorul, mărturisind regretul profund că „n'o mai poate vedea acela, căruia i-ar fi pricinuit cea mai mare bucurie".

4. *O inovaţie juridică a lui Miron Barnovschi.* Iaşi, 1932.

5. *Din istoria culturii româneşti.* Lecţii ţinute la Universitatea din Iaşi, 1935.

6. *Istoria Românilor dela moartea lui Ştefan cel Mare până la sfârşitul lui Mihai Viteazul* (1504—1601), lecţii ţinute la Universitatea din Iaşi în anii 1932—35; din care n'a apărut însă decât *Partea I, Caet 1*, mărturisind autorul că „sinteza aceasta poartă pecetea grabei, cu care se prepară un curs", reprezentând „mai mult un manuscris, care va fi desvoltat şi adaos altădată"...

La începutul acestui caiet se găsesc câteva pagini de izbutită sinteză istorică, lucru de altfel puţin obişnuit în publicaţiunile lui Ilie Minea. Fiind el pasionat în covârşitoare măsură de cercetarea amănuntelor, rareori îşi putea lua răgaz să arunce priviri sintetice mai stărui-

toate asupra vre-unei epoci sau personalităţi de dimensiuni mai vaste. Dar fiecare din lucrări este călăuzită de tendinţa unei cât mai amănunţite documentări, întemeiate pe informaţiune felurită, bogată şi multilaterală. Dacă moartea nu i-ar fi curmat aşa de repede firul vieţii, Ilie Minea ar fi fost încântat să poată proceda şi la opera de sinteză, menită să-i încununeze strădania închinată timp de patru decenii obositoarelor cercetări de amănunte.

Notele şi însemnările lui ar fi de dorit să încapă în mâna unui urmaş înţelegător care, izbutind să le închege în studii publicate, să nu uite a face cuvenita pomenire şi despre îndelungata muncă fără preget a celui ce le-a adunat.

In numele membrilor „Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu" şi ai Secţiunii Istorice a „Asociaţiunii", cred că sunt în asentimentul D-V. al tuturor, d-lor colegi, rostind celui smuls, în chip aşa deneaşteptat, din brazda laborioaselor sale cercetări în domeniul trecutului românesc, cuvântul consacrat prin datină milenară:

Să-i fie ţărâna uşoară!

I. Lupaş

TABLA NUMELOR

B.

H.

N.

O.

R.

Ş.

T.

CRONICA
Institutului de Istorie Naţională din Cluj—Sibiu pe anii 1943—1944

A) Comunicări făcute în şedinţele Institutului în colaborare cu Secţiunea Istorică a „Asociaţiunii" în anii 1943—1944:

1. 3. II. 1943. *Şt. Pascu*, Contribuţiuni documentare la istoria Românilor în sec. XIII—XIV. Pe baze de documente inedite culese din Arhivele Vaticane din Roma, se aduc noui ştiri privitoare la trecutul politic, religios şi social al Românilor din Transilvania, Principate şi din peninsula Balcanică în sec. XIII—XIV.

2. 3. III. 1943. *I. Lupaş*, Parentarea prof. I. Minea. In cuvinte calde se înfăţişează viaţa şi activitatea fostului profesor de istoria Românilor dela Universitatea din Iaşi, care a reuşit să întemeieze în capitala Moldovei o serioasă şcoală de cercetări istorice şi să contribue cu opere de incontestabilă valoare la cunoaşterea trecutului românesc. — *A. Cristea*, Din trecutul Sibiului. — Se înfăţişează un capitol din trecutul românesc al Sibiului şi anume moara Obrejii, în legătură cu care se discută existenţa Românilor din cele mai vechi timpuri în oraşul Sibiu şi în regiunile învecinate; — *N. Lascu*, Dacia Felix. Se înfăţişează şi se discută semnificaţia acestei numiri ce apare pe o serie de monete romane din a II-a jumătate a sec. III, conchizând că numirea însemna ocrotirea de puterea imperială a provinciei.

3. 7. IV. 1943. *I. Moga*, Numirile satului Cristian şi semnificaţia lor. — Se constată că cea dintâi numire documentară a satului a fost Insula Cristiani, provenită din numele întemeietorului lui de pe la sfârşitul sec. XIII; din faptul că numai Românii au păstrat numele originar al satului se conchide că ei existau în număr mare aici la întemeierea lui; — *S. Stanca*, Familiile nobile române din Ocna Sibiului. — Se înfăţişează şi se discută numele acestor familii ce apar începând cu sec. XVI şi care cu timpul devin tot mai numeroase.

4. 16. VI. 1943. *R. Cândea*, Zur Geschichte der Rumänen de prof. I. Lupaş. — După ce se face o prezentare scurtă a cărţii, relevându-se im-

portanţa ei excepţională, se trece la analiza cuprinsului celor 33 de studii.

5. 22. X. 1943. *I .Lupaş,* Noui contribuţiuni documentare la istoria frământărilor sufleteşti transilvane în veacul al XVIII-lea. Se înfăţişează pe bază de documente inedite luptele pentru apărarea credinţei strămoşeşti dusă de unii din cei mai autentici reprezentanţi ai Românilor transilvani din veacul al XVIII-lea.

6. 15. XII. 1943. *S. Dragomir,* Corespondenţa Mitropolitului Şaguna cu patriarhul Rajacic. Pe baza corespondenţei inedite a celor doi ierarhi, se înfăţişează lupta pe teren politic-bisericesc a lui Şaguna de a se elibera de sub tutela patriarhului sârb, astfel putând lupta cu mai mult folos pentru Românii transilvani. *I. Lupaş,* Trei veacuri dela mucenicia Mitropolitului Ilie Iorest. — Se înfăţişează martiriul pentru credinţă suferit de către mitropolitul Ilie Iorest din partea Principelui transilvan Gb. Rákoczi.

7. 26. I. 1944. *Al. Procopovici,* Basmul lui Laslău. — Se analizează ştirea păstrată în compilaţia lui Simion Dascălul la cronica lui Grigore Ureche privitoare la originea Românilor moldoveni şi anume capitolul cunoscut în istoriografie sub numele de basmul lui Laslău, ajungându-se la concluziunea că aici trebue să fie vorba de Ladislau Borz, voevodul Transilvaniei şi nu de Vladislav-Ladislau Cumanul regele Ungariei.

8. 10. II. 1944. *C. Petranu,* Aprecieri streine recente asupra artei româneşti din Transilvania. Se prezintă opiniunile istoricilor de artă streini în legătură cu lucrarea d-sale publicată în 1938: L'art roumaine de Transylvanie.

9. 4. III. 1944. *Şt. Pascu,* Din răsunetul procesului memorandist în masele populare. — Adeziunea mişcătoare şi curajoasă a poporului dela sate faţă de acuzaţii în procesul memorandului, adeziunea manifestată în adunări energice de protestare, prin sute de adrese şi prin participarea în număr de mai multe zeci de mii la proces este înfăţişată pe baza ştirilor culese din ziarele şi rapoartele oficiale contemporane.

10. 6. IV. 1944. *Al. Filipaşcu,* Manuscrisul protopopului Moga despre evenimentele anilor 1848—49 în Zarand. — Se stabileşte paternitatea manuscrisului şi apoi se citesc din el părţile mai importante privitoare la suferinţele poporului român în anii 1848—49.

B) La începutul anului universitar 1943—44 Institutul a organizat un ciclu de 6 conferinţe — o *săptămână istorică* — care s'au ţinut dela 8—12 Noemvrie 1943 în Sala festivă a Prefecturii judeţului Sibiu. Ciclul întitulat: *Personalităţi reprezentative din Istoria Românilor,* a cuprins următoarele conferinţe:

1. *I. Lupaş,* Despre rolul personalităţilor reprezentative în Istorie. — Se încearcă împăcarea celor două concepţiuni contradictorii: *individualistă sau monistă,* după care evenimentele istorice ar fi în funcţiune numai de faptele personalităţilor şi *colectivistă* sau *materialistă,* după care numai acţiunile maselor ar conta în desfăşurarea evenimentelor.

2. *M. Macrea*, Burebista și Decebal. — Se înfățișează personalitatea politică a celor doi mari regi daci după izvoarele istorice, arheologice și epigrafice.

3. *N. Lascu, Impăratul Traian.* — După cele mai recente studii, se înfățișează personalitatea politică, organizatorie și morală a celui mai bun împărat, „Optimus Princeps".

4. *T. Bodogae*, Eroi ai credinței strămoșești. — Din nesfârșitul pomelnic al maritirilor pentru credință, se înfățișează cele mai de seamă figuri, începând cu Evul Mediu până în zilele noastre.

5. *Șt. Pascu*, Primii duci sau voevozi români. — Pe baza izvoarelor istorice și filologice se examinează organizațiunile politico-administrative găsite de Unguri la pătrunderea lor în Transilvania, ajungându-se la concluziunea că existența acestora nu se poate pune la îndoială chiar dacă numele capilor lor ar fi un împrumut toponimic.

6. *I. Moga*, Negru Vodă — adevăr și legendă. — Din examinarea atentă a situațiunii politice din Transilvania dela sfârșitul sec. XIII și a știrilor cronicărești, se conchide că un voevod numit Negru Vodă sau altfel a existat, după cum și un exod de populație transilvană peste Carpați.

C) La sfârșitul anului universitar 1943—44, împlinindu-se o jumătate de veac dela procesul Memoranului, Institutul a organizat un alt ciclu de 8 conferințe, care s'au ținut dela 28 Mai până la 4 Iunie în sala festivă a Gimnaziului mixt din Săliște. Ciclul întitulat: *Mișcarea memorandistă* cuprindea următoarele conferințe:

1. *I. Lupaș*, Cauzele istorice ale mișcării memorandiste. — Se înfățișează opresiunea politică, socială, religioasă și culturală la care erau supuși Românii din Transilvania în sec. XIX din partea stăpânitorilor de atunci, motive ce au dus la alcătuirea și prezentarea memorandului.

2. *Șt. Pascu,* Răsunetul procesului memorandist în masele populare. — Mișcările protestatare de un caracter aproape revoluționar, al poporului român dela sate în timpul desbaterilor procesului memorandist la Cluj, sunt înfățișate pe baza informațiunilor contemporane.

3. *T. Bodogae*, Profesorii „Seminarului Andreian" în mișcarea memorandistă. — Se înfățișează rolul avut de P. Barcianu, N. Cristea, și N. Comșa în mișcările politice ale Românilor din anii 1892—1894.

4. *I. Crăciun*, Dionisie Roman și Românii din Mediaș în mișcările politice dela sfârșitul secolului XIX sunt scoase în evidență pe baza știrilor cunoscute până acum.

5. *I. Moga*, Participarea tineretului la mișcarea memorandistă. — Se înfățișează rolul important avut de tineretul universitar în mișcările naționale ale Românilor din Transilvania și mai ales în anii 1892—1894.

6. *I. D. Herția*, Procesul memorandului; aspecte juridice. Se examinează din punct de vedere juridic procesul intentat membrilor comitetului central al Partidului Național la 25 Mai 1894.

7. *M. Vlasiu-Lupaş*, Răsunetul mişcării memorandiste în străinătate. — Se înfăţişează răsunetul stârnit de procesul memorandist în presa şi în parlamentul din Italia, Franţa, Anglia şi Germania.

8. *I. Lupaş*, Un memorandist dela graniţa de Vest: Mihail Veliciu. Persoualitatea celui mai dârz dintre condamnaţii în procesul memorandului, a lui Mihail Veliciu, este înfăţişată pe bază de informaţiuni inedite.

D) Implinindu-se la începutul lunii Februarie 24 de ani dela înfiinţarea Institutnlui, în ziua de 6 Februarie 1944, s'a comemorat fondatorul lui, Regele Ferdinad I şi principalii donatori: *Patriarhul Miron Cristea*, publicistul *Valeriu Branişte* şi *Vintilă Brătianu*. Cu această ocaziune s'a servit nn parastas în Catedrala Mitropolitană, iar în cadrele serbării comemorative din localul Institutului a vorbit directorul *I. Lupaş* despre Regele Ferdinand I, director de secţiune *I. Crăciun* despre Patriarhul Miron şi dir. de secţiune *I. Moga* despre Valeriu Branişte şi Vintilă Brătianu.

PUBLICAȚIUNILE INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

a) ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ

Vol. I. (1921—1922). Cluj 1922. XVI+434 p.
Vol. II. (1923). București 1924. XV+544 p.
Vol. III. (1924—1925). Cluj 1926 X+1045 p.
Vol. IV. (1924—1925). Cluj 1926. X+1045 p.
Vol. V. (1928—1930). Cluj 1930. XII+793 p.
Vol. VI. (1931—1935). Cluj 1936. XII+844 p.
Vol. VII. (1936—1938). București 1939. XI+935 p.
Vol. VIII. (1939—1942). Sibiu 1942. VII+582 p.
Vol. IX. (1943—1944). Sibiu 1944. IX+672 p.
Vol. X. (sub tipar).

b) DOCUMENTE ISTORICE TRANSILVANE:

Vol. I. (1599—1699). Cluj 1940. XVI+522 p.
Vol. II. (1700—1781) în pregătire.

c) BIBLIOTECA ISTORICĂ ASTRA în colaborare cu secțiunea istorică a „Asociațiunii":

1. I. Lupaș, *Epocele principale în istoria Românilor*, ed. I. Cluj 1927 și ed. II. Cluj 1928, 144 p.
2. I. Lupaș, *Răscoala țăranilor din Transilvania la 1784.* Cluj 1933, 230 p.
3. Marina L. Vlasiu, *Problema transilvană*, (sub tipar).

d) PUBLICAȚIUNI OCAZIONALE:

1. *Fraților Alex. și Ion I. Lapedatu*, volum omagial. București 1936, LXXIV+905 p.
2. *La Transylvanie*, volum tipărit sub auspiciile Academiei Române. București 1938, 858 p.
3. *Omagiu lui Ioan Lupaș*. București 1943, LXVIII+926 p.

e) MONOGRAFII ISTORICE:

I. Lupaș, *Studii Istorice*, vol. III. Sibiu 1941, 312 p.
I. Lupaș, *Studii Istorice*, vol. IV. Sibiu 1943, 392 p.
I. Lupaș, *Urkundliche Beiträge zur Geschichte der siebenbürgischen Dörfer.*
I. Lupaș, *Hungarian policy of magyarization* (sub tipar).
I. Moga și I. Crăciun, *Un sfert de veac din istoriografia românească transilvană* (în pregătire).
C. Petranu, *Studien zur Kunstgeschichte Siebenbürgens* (sub tipar).

I) BIBLIOTECA INSTITUTULUI DE ISTORIE NAȚIONALĂ:

I. Nicolae Drăgan, *Toponimie și Istorie.* Cluj, 1928, 178 p.

II. Ioachim Crăciun, *Cronicarul Szamosközi și însemnările lui privitoare la Români,* 1566—1608. Cluj 1928, 214 p.

III. Ioan Moga, *Rivalitatea polono-austriacă și orientarea politică a Țărilor Române la sfârșitul secolului XVII.* Cluj 1933, IV+240 p.

IV. David Prodan, *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj și Turda.* București 1938, 206 p.

V. Aurel Decei, *Românii din veacul al IX-lea până în al XIII-lea în lumina izvoarelor armenești.* București 1938, 198 p.

VI. Marina I. Lupaș, *Mitropolitul Sava Brancovici.* Cluj 1939, 126 p.

VII. Sebastian Stanca, *Viața și activitatea Episcopului Vasile Moga.* Cluj 1939, 125 p.

VIII. Dimitrie Braharu, *Chestiunea Română în Itália în timpul Memorandului.* Sibiu 1942, 142 p.

IX. Al. Papiu-Ilarian, *Istoria Românilor din Dacia Superioară,* schița tomului III, publicată cu o întroducere și cu note de Ștefan Pascu. Sibiu 1943, XX+172 p.

X. Rolf Kutschera, *Guvernatorii Transilvaniei, 1691—1774.* Sibiu 1943, 108 p.

XI. Helmut Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774—1867.* Sibiu 1943, 112 p.

XII. Ștefan Pascu, *Petru Cercel și Țara Românească la sfârșitul sec. XVI.* Sibiu 1944, 314 p.

XIII. Enea Hodoș, *Din corespondența lui Simeon Bărnuțiu și a contemporanilor săi.* Sibiu 1944, 134 p.

XIV. Mihail P. Dan, *Cehi, Slovaci și Români din veacul XIII-XVI-lea* (sub tipar).

XV. Teodor Bălan, *Din activitatea refugiaților moldoveni în Bucovina la 1848* (sub tipar).

XVI. Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800* (sub tipar).

XVII. Nicolae Comșa, *Manuscrisele românești din Biblioteca Centrală din Blaj* (sub tipar).

XVIII. D. Prodan, *Teoria imigrației Românilor din Principatele Române în Transilvania în veacul al XVIII-lea.* Sibiu 1944, 174 p.